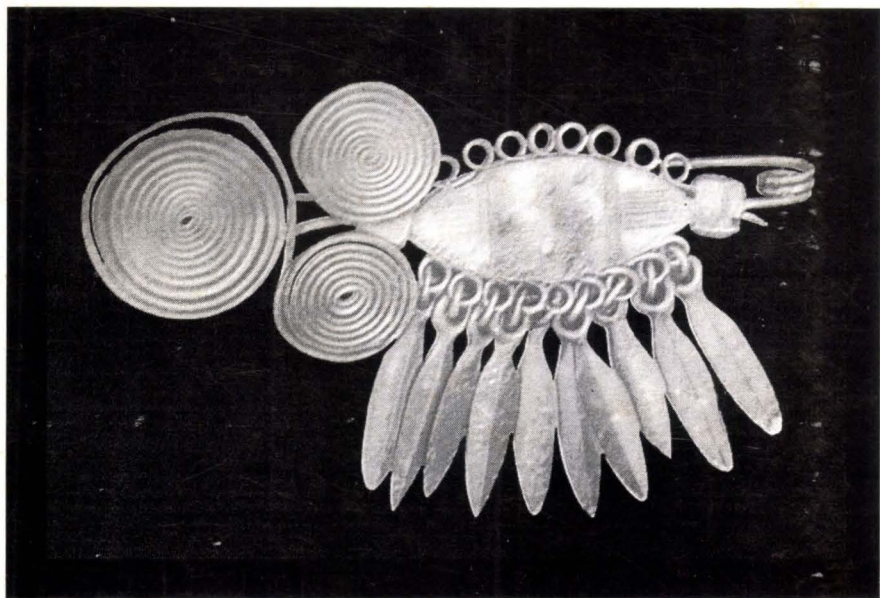

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE

XXV

ARHEOLOGIE • ISTORIE

1996

MARISIA
XXV

I.S.S.N. 1221-0943

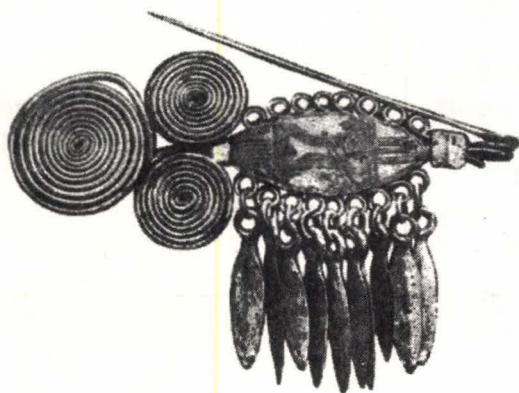
MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XXV

Studii și materiale

ARHEOLOGIE • ISTORIE

TÎRGU-MUREȘ
1996

Volume editate de Muzeul Județean Mureș:

Studii și materiale, I, 1965

Studii și materiale, II, 1967

Studii și materiale, III - IV, 1972

Marisia, V, 1975

Marisia, VI, 1976

Marisia, VII, 1977

Marisia, VIII, 1978

Marisia, IX, 1979

Marisia, X, 1980

Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș,
1980 (E.Chirilă, N.Gudea, V.Lazăr, A.Zrinyi)

Marisia, XI - XII, 1981-1982

Marisia, XI - XII, *Fascicola 1*, 1983, *STUDIA SCIENTIARUM*
NATURE

Marisia, XIII - XIV, 1983-1984

Marisia, XV - XXII, 1985-1992

Marisia, XXIII - XXIV, 1993-1994

Marisia, XXIII - XXIV, *Fascicola 2*, 1995, *STUDIA SCIENTIARUM*
NATURE

Marisia, XXV, 1995-1996, *Fascicola 1*, *ETNOGRAFIE - ARTĂ*
POPULARĂ - ARTĂ

COLEGIUL DE REDACȚIE

Valer Pop - redactor șef, directorul Muzeului Județean Mureș

Mihai Petică - secretar de redacție, director adj. Muzeul Județean
Mureș

Membrii: dr.Grigore Ploșteanu, Flora Mariana Grigorescu, dr.Vasile
Dobrescu, Liviu Boar, Nicolae Pop, Virgil Pană, Andrei Zrinyi

MARISIA, XXV, 1996

Orice corespondență se va adresa:

Toute correspondance sera envoyée a l'adresse:

Anschrift fürjedwelche Korrespondenz:

Any correspondance will be adressed to:

Muzeul Județean Mureș

4300, Tîrgu-Mureș

Str.Horea nr.24

Tel. 065/13 69 87

ROMÂNIA

CUPRINS

SOMMAIRE • INHALT • CONTENTS

I. ARHEOLOGIE

AUREL RUSTOIU:

<i>Vase în miniatură din așezarea dacică de la Sighișoara - Wietenberg</i>	11
<i>Miniaturgefäße in der dakischen Siedlung von Sighișoara - Wietenberg</i>	19

ADRIAN HUSAR, NICOLETA MAN:

<i>The roman rural settlement of Cristești</i>	21
<i>Așezarea romană rurală de la Cristești</i>	32

MIHAI PETICĂ, ANDREI ZRÍNYI:

<i>Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Gornești (județul Mureș) -campaniile 1992-1993-1994</i>	35
<i>Bericht über der archäologischen Ausgrabungen im Gornești (Kreis Mureș) in die Jahren 1992-1993-1994</i>	39

MIHAI PETICĂ, RADU ARDEVAN:

<i>Rarități numismatice în colecțiile Muzeului Județean Mureș</i>	41
<i>Numismatische Raritäten in der Sammlungen des Kreis-museums Mureș</i>	44

II. ISTORIE

IOAN EUGEN MAN:

<i>Un monument transilvănean mai puțin cunoscut: Biserica Evanghelică din Reghin</i>	47
<i>A transylvanian monument less known: the gospel church from Reghin</i>	57

VASILE POP:

<i>Localități dispărute „Neagra” și „Groapa Negrii”</i>	59
<i>Missing localities „Neagra” and „Groapa Negrii”</i>	65

MARIA DANEȘ:

<i>Două caiete inedite din secolul al XVIII-lea ale breslei croitorilor din Sibiu.....</i>	<i>67</i>
<i>Zwei Unbekannte Vorlagehefte Der Hermannstädter Schneiderzunft (18. Jahrhundert)</i>	<i>72</i>

CARMEN MARIA ANDRAȘ:

<i>Coridoare culturale create de cărțile engleze intrate în bibliotecile luministe din Transilvania (sec.XVIII - prima jumătate a secolului XIX).....</i>	<i>75</i>
<i>Cultural corridors created by the english books entered in the enlightenment libraries from Transylvania (the 18th-19th centuries).....</i>	<i>87</i>

CORINA TURC:

<i>Domnia și personalitatea lui Constantin Brâncoveanu oglindite în istoriografia italiană. Câteva repere.....</i>	<i>89</i>
<i>The rule and personality of Constantin Brâncoveanu reflected in the italian historiography. Few reference points</i>	<i>103</i>

FLORA MARIANA GRIGORESCU:

<i>Catalogul obiectelor de farmacie din patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara.....</i>	<i>105</i>
<i>The catalogue of pharmaceutical objects from Museum of History Sighișoara (the 18th-19th centuries)</i>	<i>124</i>

ALEXANDRU CÎMPEANU:

<i>Conscrierea bunurilor nobiliare ale curiei din satul Chinari....</i>	<i>127</i>
<i>La conscription des biens nobiliaires de village Chinari</i>	<i>145</i>

VIOREL GRAMA:

<i>Țărâmtări și proteste ale românilor de pe Târnave în contextul Adunărilor Naționale de la Blaj</i>	<i>147</i>
<i>Troubles et protestations des roumains de Târnave dans le context des Assemblées Nationales de Blaj (1848)</i>	<i>150</i>

ANA GRAMA:

<i>Inventare de bunuri ale bisericilor românești ortodoxe din Transilvania. Protopopiatul Sighișoara, 1854 - 1855</i>	<i>151</i>
<i>Goods inventory of the romanian orthodox churches from Transylvania -Sighișoara, 1854-1855.....</i>	<i>195</i>

IOAN RANCA:

<i>O strategie a deznaționalizării românilor: schimbarea structurii etnice predominant românești a Transilvaniei prin colonizări</i>	<i>197</i>
--	------------

A strategy of the romanians' desnationalization: the changing of Transylvania's ethnical structure, predominant Romanian, through colonizations..... 209

GRIGORE PLOEȘTEANU, ANA-MARIA ALEXANDRA BUTA:

Publicistul Traian H.Pop (1864-1908) redactor al Gazetei Transilvaniei 211
The Journalist Traian H.Pop (1864-1908) Publisher of the „Gazeta Transilvaniei” („The Gazette of Transylvania“)..... 230

LIVIU BOAR:

Activitatea Despărțământului Reghin al ASTREI oglindită în documentele aflate în arhivele sibiene..... 283
Die Tätigkeit der Abteilung Regen des ASTRA -Vereins im Spiegel Hermannstädter Archivdocumente..... 294

AURELIA COZMA:

Despărțământul Săliște al ASTREI în perioada 1894-1918..... 297
La section culturelle de l'ASTRA en Săliște periode 1894-1918... 302

TRAIAN BOSOANCĂ:

Contribuția preoțimii mureșene la realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918..... 303
La contribution du clergé du département de Mureș à l'accomplissement de la Grande Unification de 1 Decembre 1918..... 316

AUREL GALEA:

Activitatea Consiliului Dirigent privind aplicarea rezoluției Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918..... 317
L'activité du Conseil Dirigent concernant l'application de la resolution de la Grand Assemblée d'Alba Iulia du 1 Decembre 1918..... 338

MARIA FEȘTEU:

Consilierate agricole din județele Târnava Mare și Târnava Mică..... 339
Les conseils agricoles des départements Târnava Mare et Târnava Mică..... 349

VIRGIL PANĂ:

Realități demografice în județele Mureș și Târnava Mare (1918-1940)..... 351
Réalités démographiques dans les départements de Mureș et Târnava Mare (1918-1940)..... 378

NICOLAE VICTOR FOLA:

<i>Câteva aspecte privind activitatea social-politică desfășurată de dr.Romul Boilă între cele două războaie mondiale.....</i>	379
<i>Aspects concerning the activity of Dr.Romulus Boilă in the inter-war period</i>	392

MELINTE ȘERBAN:

<i>Nicolae Sulică - un cărturar erudit. Schiță de portret.....</i>	393
<i>Nicolae Sulică - an erudite scholar. Sketch of a portrait.....</i>	418

LIVIU BOAR:

<i>Documente inedite de arhivă în legătură cu primariatul dr.Emil A.Dandea (1922-1926; 1934-1938)</i>	419
<i>Unpublished archive documents concerning the activity of the mayor of Țirgu-Mureș, dr.Emil A.Dandea (1922-1926; 1934-1937)</i>	432

VIRGILIU Z.TEODORESCU:

<i>Monumente -simbol al cinstitii- distruse prin intoleranță.....</i>	435
<i>Monuments -symbol of the honours- destroyed through intolerance.....</i>	441

SIMION COSTEA:

<i>Ideea europeană în manualele de istorie din România interbelică.....</i>	443
<i>L'idée européenne dans les manuels d'histoire de la Roumanie de 'entre-deux guerres</i>	466

III. RECENZII**VIRGIL PANĂ:**

<i>Vasile Dobrescu, Elita românească în lumea satului transilvan 1867-1918.....</i>	471
---	-----

LIVIU BOAR:

<i>Virgil Pană, Minoritățile etnice din Transilvania între anii 1918-1940. Drepturi și privilegii</i>	473
---	-----

<i>Abrevieri • Abreviations • Abkürzungen • Abreviations</i>	475
<i>Autorii • Les Auteurs • Die Verfasser • The Authors</i>	477

I ARHEOLOGIE

VASE ÎN MINIATURĂ DIN AȘEZAREA DACICĂ DE LA SIGHIȘOARA - WIETENBERG

AUREL RUSTOIU

Așezarea dacică de la Sighișoara-Wietenberg este bine-cunoscută în literatura arheologică datorită, pe de o parte, cercetărilor desfășurate în mai multe etape de-a lungul acestui secol, iar pe de altă parte, datorită inventarului arheologic deosebit de bogat recuperat în urma săpăturilor. Primele cercetări au fost efectuate în 1902-1904 de C. Seraphin, urmate de cele ale lui K.Horedt din 1938¹. În 1967-1970 Gh.Moldovan a executat noi săpături atât în așezare, cât și în zona învecinată. Rezultatele acestor investigații au rămas inedite. Săpăturile au fost reluate în anii 1991-1995, fiind cercetate elementele de fortificație și complexele de locuire de pe platoul superior și de pe terasele inferioare ale dealului pe care se afla situată așezarea. Unele complexe și materiale arheologice au făcut deja obiectul unor studii și rapoarte preliminare². În cele ce urmează vor fi prezentate vasele în miniatură descoperite în urma cercetărilor recente, precum și câteva piese provenind din săpăturile vechi³. De asemenea, vor fi abordate o serie de probleme de funcționalitate referitoare la obiectele în discuție.

DESCRIEREA MATERIALELOR

1. Vas-borcan realizat cu mâna din pastă grosieră de culoare brună, folosind pietricele ca ingrediente. Este ornamentat cu butoni conici și brâu alveolar. Stare de conservare: fragmentar (a fost întregit grafic). Dimensiuni: înălțime (I) -6,4 cm; diametrul gurii (D.g.) -6 cm; dia-

¹ K.Horedt, C.Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Sbhässburg*, Bonn, 1971.

² A.Rustoiu, A.Comșa, C.Lisovschi-Cheleşanu, în *EphemNap*, III, 1993, p.81-94; A.Rustoiu, în *EphemNap*, IV, 1994, p.23-31; I.Andrițoiu, A.Rustoiu, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, București, 1995, p.427-470.

³ Materialele provenite din săpăturile lui C.Seraphin, aflate la Muzeul din Sighișoara, au fost studiate prin amabilitatea d-lui Gh.Baltag, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

metrul fundului (D.f.) -4,8 cm A fost descoperit pe platoul superior, în caseta (C) 11/1992, în strat, la adâncimea de 0,25 m (Pl.I.2/6).

2. Vas-borcan realizat cu mâna din pastă grosieră de culoare brun-cărmizie. Stare de conservare: fragmentar (a fost întregit grafic). Dimensiuni: l -cca.7,2 cm; D.g. -cca.6,5 cm; D.f. -4,3 cm. A fost descoperit pe platoul superior într-o groapă de provizii: Gr.7/1994 (Pl.I.6).

3. Vas bitronconic realizat cu mâna din pastă semifină de culoare cărmizie. Stare de conservare: întreg. Dimensiuni: l -4,5 cm; D.g. -2 cm; D.f. -1,5 cm. A fost descoperit în nivelul corespunzător fazei a II-a a locuinței nr.1/1995 (L 1/1995) aflată pe terasa inferioară. A doua fază a locuinței respective a fost datată la sfârșitul sec.I î.Chr. și în prima jumătate a sec.I d.Chr. (Pl.II.2).

4. Vas asemănător cu un creuzet, dar cu fundul drept, lucrat cu mâna din pastă grosieră de culoare brună. În interior se observă urme de ardere secundară. Stare de conservare: întreg. Dimensiuni: l -5,8 cm; D.g. -5 cm; D.f. -3 cm. A fost descoperit pe platoul superior, în Gr.11/1992, în care se mai afla un schelet de copil⁴ (Pl.II.1).

5. Vas de forma unui castron cu buza invazată, lucrat cu mâna din pastă grosieră de culoare brun negricioasă, lustruit atât în interior, cât și în exterior. Stare de conservare: întreg. Dimensiuni: l -4,9 cm; D.g. -6,4 cm; D.f. -3,7 cm A fost descoperit pe platoul superior, în L 2/1994. Locuința respectivă a fost suprapusă de alta (L 1/1994) datată în a doua jumătate a sec.I d.Chr. Prin urmare L 2/1994 poate fi datată în sec.I î.Chr. - începutul sec.I d.Chr. (Pl.I.5).

6. Ceașcă-opaiț lucrată cu mâna din pastă grosieră de culoare brună. Prezintă o toartă plină. Stare de conservare: întreagă. Dimensiuni: l -4,7 cm; D.g. -7,1 cm; D.f. -1,3 cm A fost descoperită pe platoul superior, în C 4/1994, în strat, la adâncimea de 0,25-0,45 m. (Pl.I.4).

7. Strecurătoare de formă conică, lucrată cu mâna din pastă grosieră de culoare neagră-cenușie. Fundul a fost perforat, din interior spre exterior, cu trei găuri, înainte de arderea vasului. A patra gaură a fost practică din exterior spre interior fără să perforeze în întregime peretele vasului. Stare de conservare: fragmentar. Dimensiuni: l -2,4 cm; D.g. -4,8 cm. A fost descoperită pe platoul superior în Gr.7/1992 (Pl.I.1).

8. Sfeșnic lucrat cu mâna din pastă fină de culoare cărmizie-gălbuie. Pe buză, în interiorul cupei, au fost practicate incizii fine, dispu-

⁴ A.Rustoiu, A.Comșa, C.Lisovschi-Cheleşanu, *op.cit.*, p.84-85, fig.7/2; I.Andrițoiu, A.Rustoiu, *op.cit.*, fig.18/2.

se oblic. Stare de conservare: fragmentar (a fost întregit grafic). Dimensiuni: l -3,8 cm; D.g. -3,5 cm; D.f. -1,9 cm. A fost descoperit pe terasa inferioară, în strat, în S VI, m 7, -0,55-0,70 m adâncime (Pl.I.2).

9. Opaț de formă alungită, cu toartă, lucrat cu mâna din pastă semifină de culoare brun-cărmizie. În interior se observă urme de ardere secundară. Imită forma unui opaț roman. Stare de conservare: fragmentar (lipsește calota superioară care a fost ruptă din vechime). Dimensiuni: lungime -6,1 cm; lățime -3,2 cm; înălțime -2,3 cm. A fost descoperit în L 2/1993-1995 -faza I, împreună cu un bol cu decor în relief, ceea ce asigură o datare pe parcursul sec.I î.Chr. (Pl.I./3).

10.Strachină cu buza evazată, realizată cu mâna din pastă grosieră cu pietricele în compoziție, de culoare brun-cărmizie. Stare de conservare: întreagă. Dimensiuni: l -4,6 cm; D.g. -6,1 cm; D.f. -1,9 cm. Provine din săpăturile lui C.Seraphin. Muzeul Sighișoara, inv.nr.1844 (Pl.II.3).

11.Vas-borcan lucrat cu mâna din pastă grosieră de culoare brun-negricioasă. Este ornamentat cu o linie incizată dispusă „în val”. Stare de conservare: întreg. Dimensiuni: l -6,8 cm; D.g. -4,8 cm; D.f. -2,9 cm. Provine din săpăturile lui C.Seraphin. Muzeul Sighișoara, inv.nr.178 (Pl.II.4).

12.Vas-borcan lucrat cu mâna din pastă grosieră având pietricele în compoziție, de culoare brun-negricioasă. Este ornamentat cu butoni ovali. Stare de conservare: fragmentar. Dimensiuni: l -6,7 cm; D.g. -5,7 cm; D.f. -2,8 cm. Provine din săpăturile lui C.Seraphin. Muzeul Sighișoara, inv.nr.182 (Pl.II.5).

Marea majoritate a vaselor în miniatură descrise mai sus constituie replici ale unor vase descoperite în diverse complexe ale așezării de la Sighișoara-Wietenberg. Forma și detaliile ornamentale sunt asemănătoare cu cele specifice recipientelor normale. Menționez în acest sens că vasul nr.12 este identic unui vas descoperit în Gr.4/1995⁵, vasul nr.10 este asemănător cu o strachină din Gr.11/1992⁶, iar vasele nr.1,2,6,7 și 11 își găsesc, de asemenea, numeroase analogii în repertoriul ceramicii din așezarea de la Sighișoara-Wietenberg. Unele dintre piesele în miniatură descoperite recent sunt prezente și în repertoriul ceramicii

⁵ Inedit. Inventarul gropii a fost prezentat de A.Rustoiu și I.Andrițoiu cu ocazia celei de a XXX-a sesiuni naționale de rapoarte arheologice, Brăila, mai 1995.

⁶ A.Rustoiu, A.Comșa, C.Lisovschi-Cheleşanu, *op.cit.*, fig.6/1; I.Andrițoiu, A.Rustoiu, *op.cit.*, fig.17/1.

provenite din săpăturile lui C.Seraphin. Este cazul vaselor-borcan⁷, a vasului bitronconic (nr.3)⁸, a ceștii-opaiț (nr.6)⁹ și a sfeșnicului (nr.8)¹⁰. Acesta din urmă nu este reprezentat în așezare prin exemplare de dimensiuni normale. Existența miniaturilor sugerează faptul că ele au fost utilizate de către locuitorii așezării. De asemenea, opaițul miniatural, imitând probabil un prototip roman, demonstrează faptul că dacii de la Sighișoara-Wietenberg au cunoscut piesele originale, deși în cursul săpăturilor nu au fost descoperite. Opaițele romane sunt documentate într-o serie de cetăți și așezări dacice, dintre care le amintesc pe cele de la București¹¹, Celei (jud.Olt)¹², Crăsani (jud. Ialomița)¹³, Grădiștea de Munte (jud. Hunedoara)¹⁴, Grădiștea (jud. Brăila)¹⁵, Ocnița (jud. Vâlcea)¹⁶, Poiana (jud.Galați)¹⁷, Popești (jud. Giurgiu)¹⁸, Răcățau (jud.Bacău)¹⁹, Satulung (jud.Brașov)²⁰, Tilișca (jud. Sibiu)²¹. Unele dintre exemplarele menționate, cum sunt cele de la Crăsani, Grădiștea (jud.Brăila) și Popești, au fost datate pe parcursul sec.I î.Chr., perioadă în care astfel de opaițe au fost utilizate probabil și la Sighișoara-Wietenberg. De asemenea, este de remarcat faptul că în unele cazuri (București²², Popești²³) opaițele romane au fost imitate de către daci.

În ceea ce privește contextele de descoperire, vasele de la Sighișoara-Wietenberg au fost găsite atât în complexe (locuințe și gropi), cât și în strat. De obicei ele s-au păstrat întregi, dimensiunile mici făcând posibilă o conservare mai îndelungată, dar există și cazuri în care piesele au suferit deteriorări încă din antichitate (nr.1,2,8,9).

⁷ K.Horedt, C.Seraphin, *op.cit.*, fig.13/1-8, 13-14.

⁸ *Ibidem*, fig.13/21, 23-25.

⁹ *Ibidem*, fig.14/9.

¹⁰ *Ibidem*, fig.13/36-40.

¹¹ I.Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p.210-211, nr.7/g.

¹² *Ibidem*, p.211, nr.10/d-e.

¹³ *Ibidem*, p.212, nr.19/i.

¹⁴ *Ibidem*, p.213, nr.25/b-c.

¹⁵ V.Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea, jud.Brăila*, I, Brăila, 1996, p.32, fig.104/18, 105/5.

¹⁶ D.Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, pl.51/1.

¹⁷ I.Glodariu, *op.cit.*, p.215-216, nr.34/62-67.

¹⁸ *Ibidem*, p.217, nr.35/34.

¹⁹ *Ibidem*, p.219, nr.37/104-105.

²⁰ *Ibidem*, p.219, nr.38.

²¹ *Ibidem*, p.220, nr.44/b.

²² *Ibidem*, p.222, nr.6/2.

²³ *Ibidem*, p.229, nr.41/5.

Vașele în miniatură sunt prezente în majoritatea așezărilor și cetăților dacice²⁴. De asemenea, ele se întâlnesc și în alte spații culturale din a doua epocă a fierului²⁵, precum și în epocile anterioare, începând cu neoliticul²⁶. Funcționalitatea acestor piese a fost interpretată în moduri diferite. Astfel, M.Macrea și I.Glodariu considerau că vașele de acest tip au o „destinație greu de precizat: jucării, un fel de pahare?”²⁷ V.Moga, referindu-se la un vas-borcan în miniatură din cetatea de la Căpîlna, opina că a fost „utilizat probabil ca păhăre”²⁸. V.Ursachi arăta că nu putem ști cu certitudine dacă au constituit jucării sau piese de cult²⁹, în timp ce V.Căpitanu le încadra în rândul pieselor de cult³⁰. S.Sanie sublinia faptul că „din puzderia de vașe miniaturale de forme diferite considerate a fi jucării sau recipiente pentru produse farmaceutice unele vor fi avut și destinație culturală”³¹. În sfârșit, V.Sîrbu, referindu-se la exemplarele din așezarea de la Grădiștea (jud. Brăila), arăta că „utilizarea lor în scopuri utilitare este greu de acceptat pentru marea majoritate a pieselor, datorită dimensiunilor extrem de mici, iar dacă ar fi fost folosite ca jucării nu s-ar fi imitat numai formele autohtone, cele mai multe ar fi trebuit să fie sparte și să se fi descoperit proporțional, în toate tipurile de complexe și în strat”³².

²⁴ R.Vulpe, E.Vulpe, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p.283,285,293, fig.99/4-8, 10-13 (Poiana-Galați); V.Căpitanu, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, p.83-84, fig.6/1-21 (Răcătău); V.Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Thracologica, X, București, 1995, p.199-200 (Brad); S.Sanie, în *ArhMold*, XII, 1988, pl.XXVI/6 (Barboși); V.Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea, jud.Brăila*, I, Brăila, 1966, p.23-24,51 (Grădiștea); D.Berciu, *op.cit.*, pl.49/8, 67/9,101/2 (Ocnița); M.Macrea, I.Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p.53, nr.8 (Arpașu de Sus); V.Moga, în I.Glodariu, V.Moga, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, București, 1989, p.88, fig.62/1-2 (Căpîlna), etc.

²⁵ J.Todorović, *Praistorijska Karaburma*, I, Beograd, 1972, p.53-54; idem, *Skordisci. Istorija i kultura*, Novi Sad-Beograd, 1974, p.66,243; J.Meduna, *Die latenezeitlichen Siedlungen in Mähren*, Praha, 1980, p.97; I.Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching, Bd.2, Wiesbaden, 1969, pl.33/812.

²⁶ H.Ciugudean, în V.Vasiliev, I.Al.Aldea, H.Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1981, p.91-92.

²⁷ M.Macrea, I.Glodariu, *op.cit.*, p.53.

²⁸ V.Moga, *op.cit.*, p.88.

²⁹ V.Ursachi, *op.cit.*, p.199.

³⁰ V.Căpitanu, *loc.cit.*

³¹ S.Sanie, *op.cit.*, p.66.

³² V.Sîrbu, *op.cit.*, p.24.

În ceea ce privește alte spații geografice amintesc opinia lui J. Meduna care -referindu-se la vasele în miniatură din mediul celtic din Moravia- arăta că nu se poate exclude posibilitatea ca unele dintre acestea să fi fost jucării, iar că altele au avut un rol votiv³³.

După cum se poate observa opiniile exprimate sunt foarte diverse. În esență însă, există trei posibilități funcționale care sunt enunțate cel mai frecvent de către cercetători: vasele în miniatură au avut semnificații culturale; au avut un rol practic; au fost utilizate ca jucării. Contextele de descoperire ale unora dintre vasele în miniatură sugerează și funcționalitatea lor. În continuare mă voi referi la câteva dintre aceste contexte.

În aria tracică au fost descoperite o serie de „truse” magice analizate recent de V. Sîrbu³⁴. Cronologic, ele se eșalonează pe un interval de peste un mileniu (± 1000 î.Chr. - 106). Au fost repertoriate 30 de descoperiri în inventarul cărora intrau piesele utilizate în practici magico-vrăjitoarești: figurine antropomorfe și zoomorfe, piese de lut de diferite forme, vase în miniatură, cochilii, pietricele, rondel, zornăitori, etc. Vasele în miniatură, în număr de 20 de exemplare (reprezentând 4,5 % din ansamblul pieselor componente ale „truselor” magice), au fost descoperite în 11 complexe. Lor li se adaugă alte două complexe cu număr neprecizat de exemplare. Miniaturile sunt reprezentate de cești, borcane, cupă cu picior, lingură, capac, vas cu trei picioare și ryton. Din această categorie de descoperiri menționez câteva *truse* magice reprezentative în ceea ce privește problema în discuție, care se eșalonează de-a lungul celei de a două vârste a fierului.

În așezarea de la Bunești-Averești (jud. Vaslui), într-un vas-borcan au fost găsite 6 figurine antropomorfe, o *zornăitoare*, o piesă conică la un capăt și aplatizată la celălalt capăt, un canin și un vas miniatural, toate din lut. Date: sec. IV-III î.Chr.³⁵ (PI. III. A).

La Dunavățul de Sus (jud. Tulcea), într-un tumul, în urna unui mormânt de incinerare secundar se aflau trei figurine antropomorfe, o piesă conică perforată, alta biconică neperforată, o *fusaiolă*, o piesă lenticulară perforată, un vas în miniatură cu nouă proeminențe, toate din lut și o margică ornamentată cu șiruri de bobite. Date: prima jumătate a sec. II î.Chr.³⁶ (PI. III. B).

În așezarea de la Poiana (jud. Galați), într-o groapă, a fost descoperită partea inferioară a unei căni. În ea au fost depuse patru figurine

³³ J. Meduna, *op. cit.*, p. 97.

³⁴ V. Sîrbu, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 129-175.

³⁵ *Ibidem*, p. 138, nr. 3/a.

³⁶ *Ibidem*, p. 139, nr. 7.

antropomorfe, două *zornăitori* și trei vase în miniatură (unul cu trei piciorușe și două de formă tronconică). Date: sec.II-I î.Chr.³⁷ (Pl.IV.A).

În sfârșit, într-o locuință din cetatea de la Polovragi (jud.Gorj) s-au descoperit trei figurine antropomorfe și un vas în miniatură. Date: sec.I î.Chr.³⁸ (Pl.IV.B).

Manifestările magice din lumea geto-dacică au fost analizate deosebit de convingător de către V.Sîrbu. Cercetătorul menționat sublinia că *deoarece în comunitățile arhaice magicienii și vrăjitorii erau, de regulă, și medicii acestora, apreciem că vasele în miniatură se foloseau fie la prepararea unor alifii și medicamente necesare vindecării bolnavilor, fie la obținerea unor substanțe cu presupuse calități magice, sau la ambele*³⁹. În acest caz, prezența vaselor în miniatură în inventarele unor truse magice trebuie interpretată în funcție de rostul lor practic: obținerea și depozitarea unor substanțe. În unele cazuri însă vasele respective sunt atât de mici încât este greu de închipuit modul concret de utilizare. De aceea nu ar fi exclus ca unele piese să fi fost folosite în acțiuni magice ale căror desfășurare nu o putem bănuî. Rytoul miniatural aflat într-un complex magic de la Dumbrava (jud.Iași)⁴⁰ nu putea avea nici o rațiune practică (în sensul menționat anterior) decât una magică.

Oricum, ipoteza utilizării vaselor în miniatură pentru prepararea sau depozitarea unor substanțe terapeutice ori utilizate în practicile magice este susținută și de alte descoperiri. În așezarea hallstattiană de la Teleac a fost descoperită o locuință (L 25) care -datorită mărimii ei și inventarului deosebit în comparație cu alte complexe similare din aceeași așezare- a fost interpretată ca sediu în care se oficiau practici culturale sau magice. Din inventarul locuinței făceau parte, printre altele, șase vase mici, unele miniaturale care -potrivit părerii lui V.Vasiliev- *au putut servi la prepararea și păstrarea diferitelor alifii sau licori utilizate în practica de cult și magie sau în încercările de tămăduire*⁴¹.

Descoperirea cea mai elocventă care sprijină aceste interpretări o constituie cunoscuta trusă medicală de la Grădiștea de Munte⁴² (Pl.5). Ea a fost descoperită în 1995 într-o locuință dacică incendiată, aflată pe

³⁷ *Ibidem*, p.142, nr.16/b.

³⁸ *Ibidem*, p.142, nr.17.

³⁹ *Ibidem*, p.136. În legătură cu practicile magice la geto-daci vezi și V.Sîrbu, în SCIVA, 38, 1987, 4, p.91-108; idem, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993, p.58-70, 110-125.

⁴⁰ Idem, în Banatica, 12/I, 1993, p.139, nr.6.

⁴¹ V.Vasiliev, în V.Vasiliev, I.Al.Aldea, H.Ciugudean, *op.cit.*, p.153-154; idem, în ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, p.88-89.

⁴² C.Daicoviciu, N.Gostar, I.H.Crișan, în Materiale, III, 1957, p.259-263, fig.2.

terasa V a aşezării civile. Din inventarul trusei făceau parte un bisturiu, o pensetă, o placă de cenuşă vulcanică şi cinci căni în miniatură, toate acestea fiind depuse într-o casetă din care s-a păstrat mânerul de bronz. Vasele în miniatură au fost utilizate pentru păstrarea unor substanţe terapeutice. Este semnificativ şi faptul că în componenţa trusei se afla şi o placă de cenuşă vulcanică pe care erau preparate substanţele respective⁴³.

În ceea ce priveşte rolul practic, unele vase în miniatură au fost interpretate ca fiind un soi de păhărele. Această idee nu poate fi exclusă dar nici acceptată total. Interpretarea funcţionalităţii unor astfel de vase nu poate fi realizată decât prin analizarea contextelor de descoperire atunci când ele există. Vasul nr.4 de la Sighişoara-Wietenberg, asemănător cu un creuzet, îşi găseşte analogii în alte aşezări dacice⁴⁴. Exemplarul în discuţie a fost descoperit într-o groapă rituală în care a fost înhumat un copil. Urmele de ardere secundară din interiorul vasului sugerează faptul că a fost utilizat ca opaiţ în timpul ritualului desfăşurat cu ocazia inhumării defunctului⁴⁵. În acest caz vasul a avut o funcţionalitate practică concretă. Depunerea unor vase în miniatură în gropi având acelaşi caracter a fost constatată şi în aşezarea de la Grădiştea (jud.Brăila). Astfel, în Gr.110, care conţinea oseminte umane provenind de la trei indivizi, se aflau -printre altele- 4 vase în miniatură şi o figurină antropomorfă⁴⁶, fapt care conduce spre ideea interpretării lor ca piese rituale sau magice. De aceea, în cazul vasului de la Sighişoara-Wietenberg este de reţinut şi o astfel de interpretare.

În sfârşit, nu trebuie exclusă posibilitatea ca o parte a miniaturilor ceramice să fi constituit jucării. În aşezarea dacică de la Sighişoara-Wietenberg obiectele în discuţie au fost descoperite în locuinţe, gropi şi în stratul arheologic. Ele corespund atât ceramicii fine, cât şi celei uzuale. De asemenea, opaiţul constituie o transpunere în miniatură a unui obiect de import. Acesta din urmă, împreună cu sfeşnicul, strecurătoarea şi vasul bitronconic sunt de dimensiuni atât de mici încât nu li se poate atribui o utilitate practică. Ori o trăsătură a psihologiei infantile din toate epocile este constituită de imitarea realităţilor din „lumea celor mari”. O astfel de interpretare ar explica prezenţa opaiţului şi a vasului

⁴³ În legătură cu funcţionalitatea acestei plăci vezi E.Künzl, în *Trierer Zeitschrift*, 47, 1984, p.169-171; N.Gudea, I.Bajusz, în *ActaMP*, XVI, 1992, p.266-268.

⁴⁴ S.Sanie, *op.cit.*, pl.XXVI/6.

⁴⁵ A.Rustoiu, A.Comşa, C.Lisovschi-Cheleşanu, *op.cit.*, p.85.

⁴⁶ V.Sîrbu, *Dava getică de la Grădiştea, jud.Brăila*, I, Brăila, 1996, p.64-65, fig.32/2-4.

bitronconic în locuințe obișnuite, a strecurătorii într-o groapă normală și a sfeșnicului „pierdut” în aria așezării.

Vasele în miniatură prezentate se adaugă altor numeroase exemplare descoperite în așezările și cetățile dacice. Așa după cum s-a putut observa ele au cunoscut funcționalități multiple. Analiza contextelor de descoperire permite avansarea unor ipoteze privind funcționalitatea lor și tentative de reconstituire a unor aspecte spirituale. Dacă în unele cazuri, cum ar fi prezența unora dintre artefacte în componența „truse-lor” magice sau medicale, utilizarea miniaturilor ceramice este mai ușor de înțeles, în alte cazuri funcționalitatea lor nu poate fi decât presupusă. Pe de altă parte, o serie de obiecte în miniatură din așezarea dacică de la Sighișoara-Wietenberg atestă cu certitudine utilizarea unor piese similare de mărime normală, deși ele nu au fost descoperite pe calea săpăturilor sistematice. În sfârșit, vasele miniaturale de la Sighișoara-Wietenberg completează repertoriul ceramicii dacice, atât de divers, din așezarea menționată.

MINIATURGEFÄSSE IN DER DAKISCHEN SIEDLUNG VON SIGHIȘOARA - WIETENBERG (Zusammenfassung)

Die dakische Siedlung stammt aus dem Zeitraum zwischen dem II Jh. v.u.Z. und I Jh. u.Z.

Ein Teil der hier vorgestellten Gefässe (Nr.1-9) wurden während der Ausgrabungen aus 1991-1995 entdeckt. Ausserdem stammen ein paar Stücke (Nr.10-12) aus C.Seraphim's ältere, zwischen 1902-1904 durchgeführte Ausgrabungen. Die meisten kopieren eigentlich gewöhnliche Gefässe, solche die man in Wohnungen und Gruben gefunden hat. Das Objekt Nr.9 ist eine Miniaturreplik einer römischen Öllampe. Auch wenn man in der Siedlung von Sighișoara-Wietenberg keine originell römische Stücke entdeckt hat, ist es trotzdem wahrscheinlich dass ihre Bewohner soetwas benützt haben, wie in anderen dakischen Siedlungen auch: București, Celei, Crășani, Grădiștea de Munte, Grădiștea Brăila, Ocnița, Poiana, usw.

Der grösste Teil der Miniaturgefässe von Sighișoara-Wietenberg wurde in Wohnungen und Gruben gefunden, manche kamen aber aus der archaeologischen Schicht zur Licht. Viele waren intakt aber manche (Nr.1,2,8 und 9) wurden schon in der Antike beschädigt.

Miniaturgefässe findet man nicht nur in dakischen Siedlungen sondern auch in anderen Teilen Europas, schon im Neolithik. Die For-

scher zählen drei Verwendungsmöglichkeiten auf: sie sollten magische oder praktische Bedeutung gehabt haben, oder haben ganz einfach als Spielzeug gedient.

Die magische Bedeutung der Miniaturgefäße ist durch ihre Anwesenheit in Magieausstattungen der thrakischen Zone bewiesen: die Funde aus Bunești-Averești (IV-III Jh.v.u.Z.), Dunavățul de Sus (II Jh.V.u.Z.), Poiana-Galați (II-I Jh.V.u.Z.), und Polovragi (I Jh.V.u.Z.). Weil die Magier normalerweise auch die Ärzte der Siedlungen waren, meint V.Sîrbu dass diese Gefäße zur Herstellung und Speichern von Mischungen mit magische Kräfte oder Salben und Medikamente benutzt waren.

Eine ähnliche Meinung hat auch V.Vasiliev über die Miniaturgefäße aus einer hallstattischen Wohnung aus der Siedlung von Teleac. Gefäße die zu einem Verbandkasten aus Grădiștea de Munte gehören (Abb.5), beweisen klar dass Miniaturgeschir als Speicher für therapeutische Substanzen gebraucht wurde.

Einige Miniaturgefäße hatten eine Rolle im Alltagsleben. Zum Beispiel, das Objekt Nr.4 wurde in einem Grab, neben einem menschlichen Skelett gefunden. Innere Brennsuren zeigen dass es als Lämpchen gedient hat.

Zum Schluss könnte man annehmen dass ein Teil der Miniaturgefäße Spielzeug darstellen. So würde die Provenienz (Wohnungen für die Stücke Nr.3 und 9, eine Grube für Nr.7 oder die archaeologische Schicht für Nr.8) sehr kleinen Objekte, die angeblich keine praktische Funktion hatten, erklärt.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

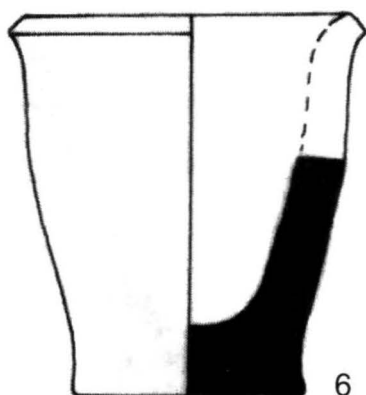
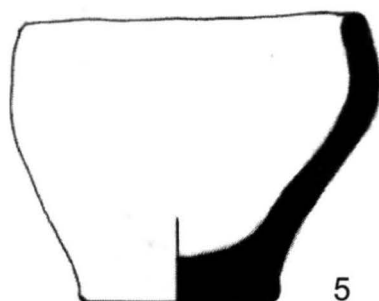
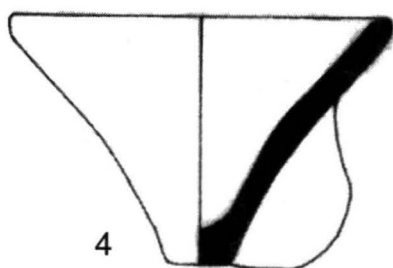
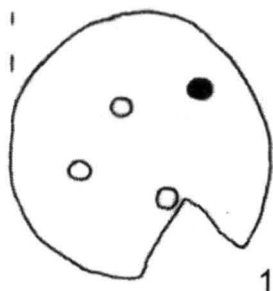
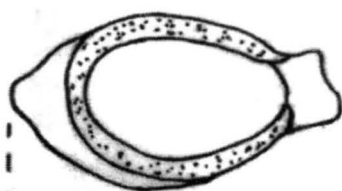
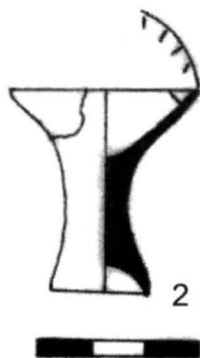
Planșa I.1-6: Vase în miniatură de la Sighișoara-Wietenberg

Planșa II.1-6: Vase în miniatură de la Sighișoara-Wietenberg

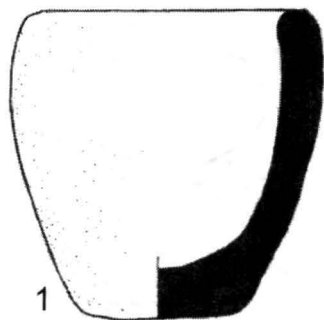
Planșa III.A -Bunești-Averești; B -Dunavățul de Sus (după V.Sîrbu)

Planșa IV.A -Poiana-Galați; B -Polovragi (după V.Sîrbu).

Planșa V: Trusa medicală de la Grădiștea de Munte (după C.Daicoviciu și colab.).

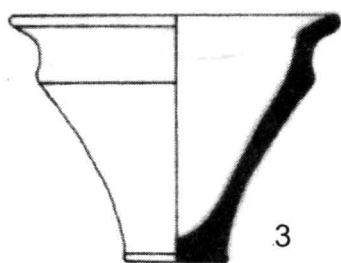
Planşa I

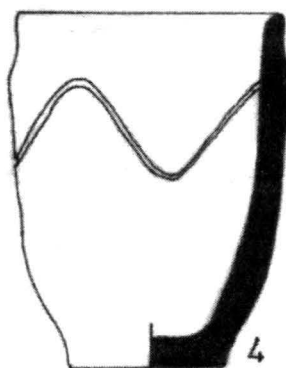
1

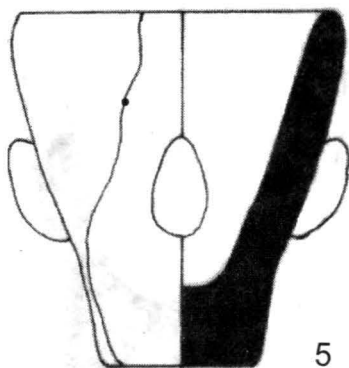
2

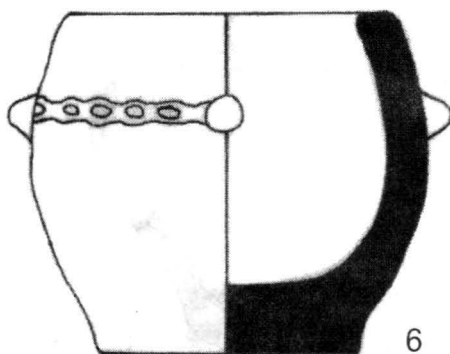
3

4

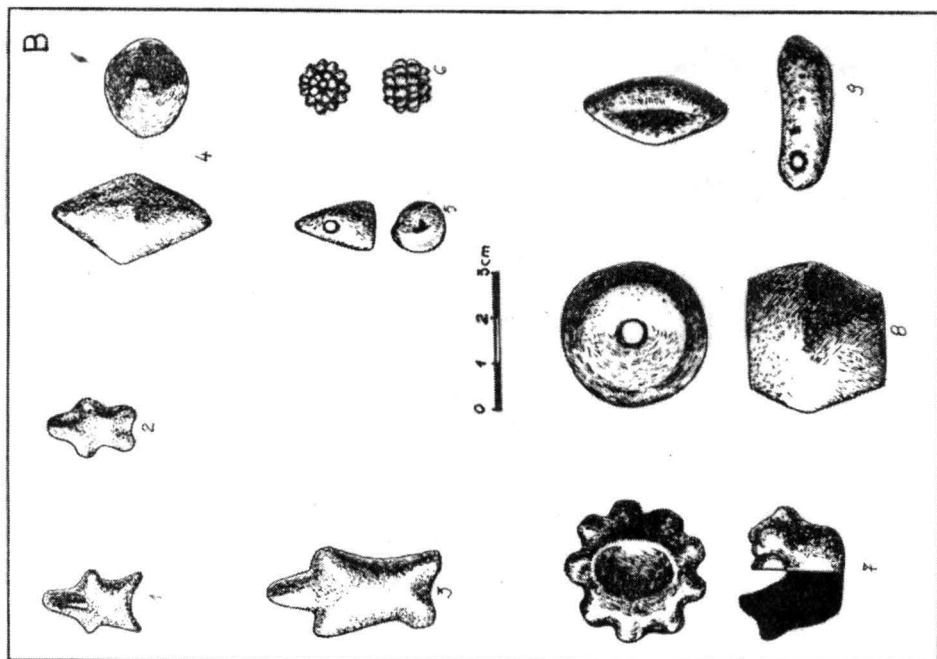
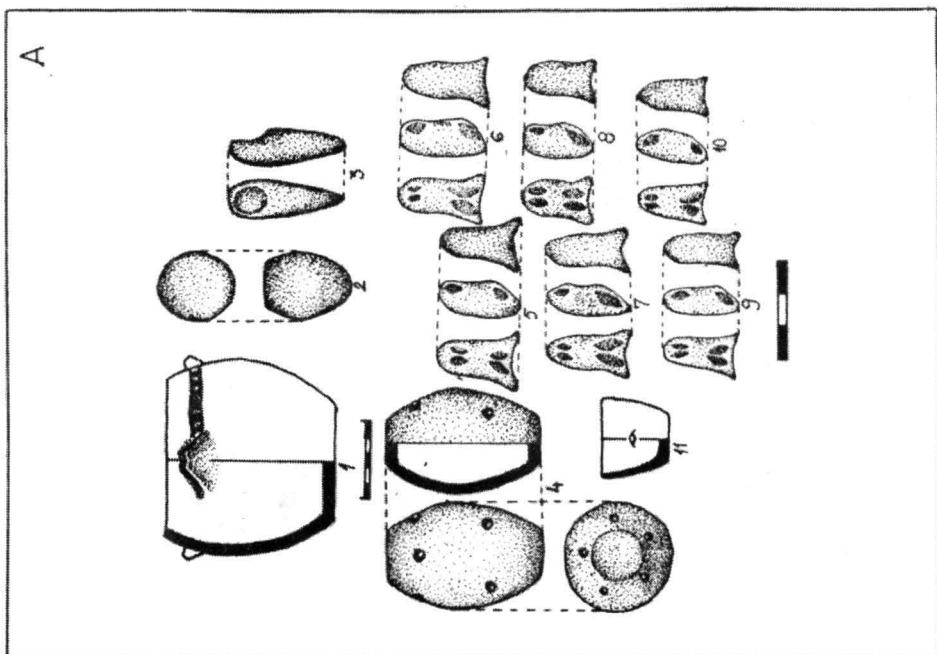

5

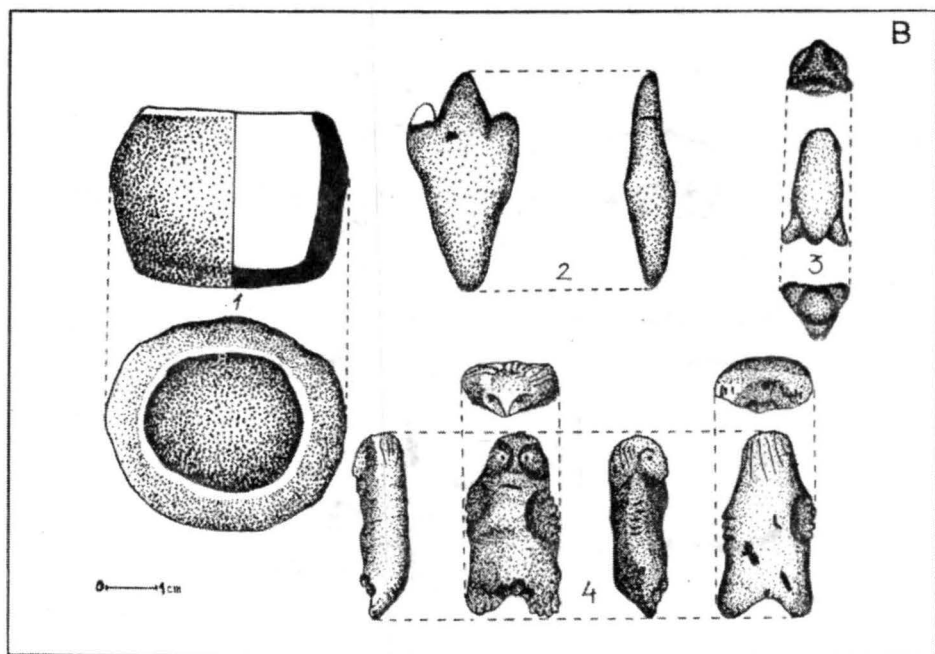
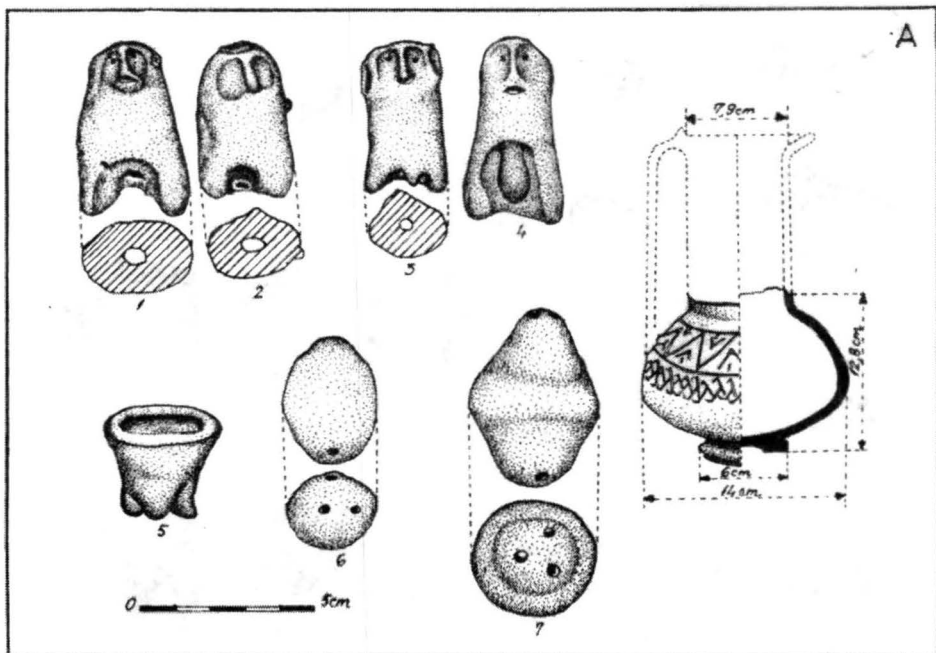

6

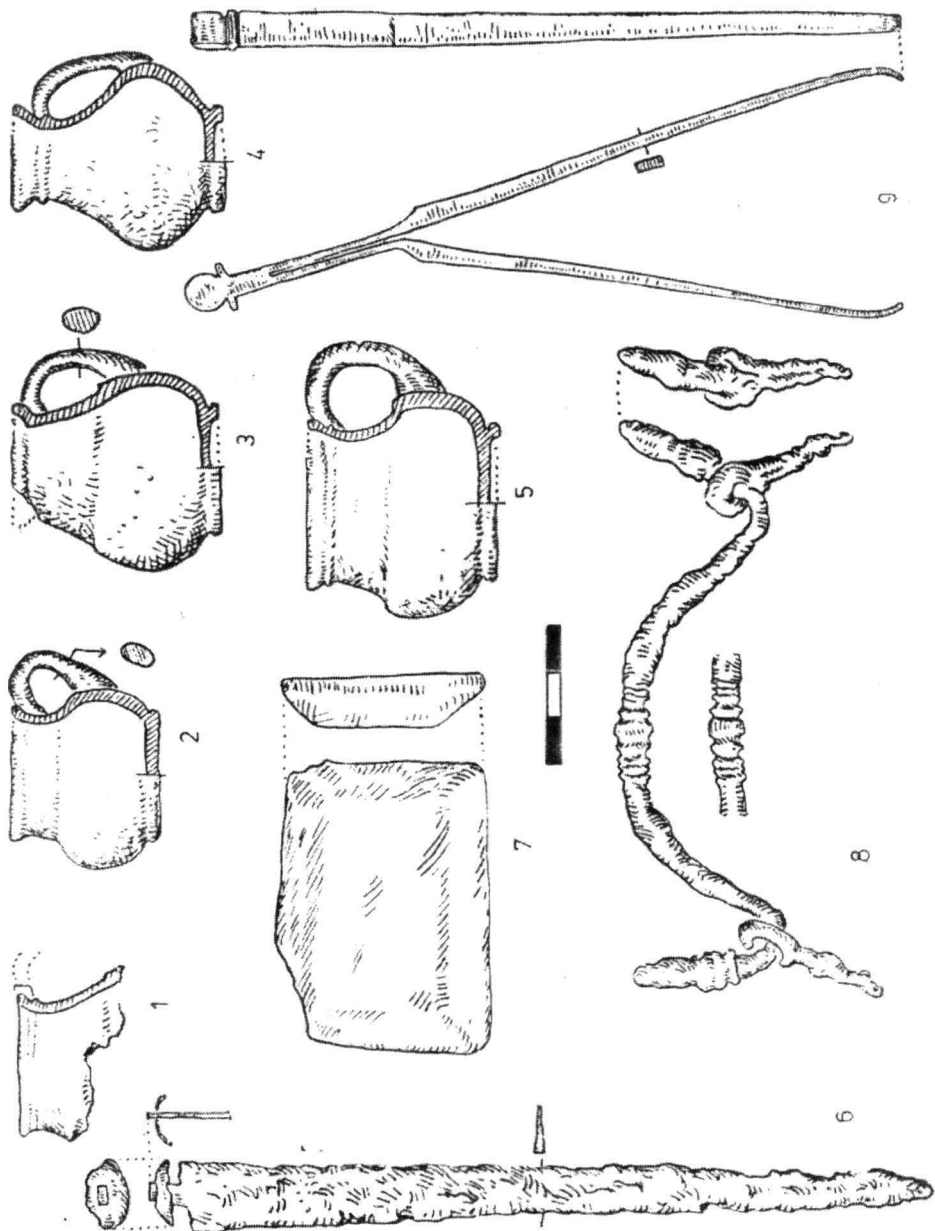
Planşa II

Planșa III

Planșa IV

Planșa V

THE ROMAN RURAL SETTLEMENT OF CRISTEȘTI

ADRIAN HUSAR, NICOLETA MAN

On the left bank of the Mureș (Pl.I.1-2), at the place called „The Earth Fortress„ there are the vestiges of a large Roman rural settlement¹, spreading on a surface of several hectares. Firstly recorded in 1870, when there are also mentioned the visible remains of a Roman road, this settlement has always called the attention of the researchers² through a great number of discoveries.

I. THE HABITATION. BUILDING SYSTEMS

Although the planimetry of the Roman site of Cristești cannot be for the time being, satisfactorily reconstituted, the archaeological researches revealed, both the intense inhabitation³ in the civilian settlement and its organization into the Roman civilization parameters.

Placed on the secondary road which was separating, at Salinae, on the imperial road, following, along the Mureș, the Războieni - Lunca Mureșului - Bogata - Brâncovenești itinerary, the **vicus** of Cristești started its existence soon after the organization of the province. The Roman **vicus** does not superpose any former Dacian settlement of the Latène type⁴, but this does not exclude the possibility that some native settlements existed in its proximity.

In the Roman settlement of Cristești there were discovered only surface dwellings⁵, having stone foundations, the walls being made of

¹ TIR, L 35, p.36; D.Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p.272-273; IDR, III/4, p.101.

² For the history of research see A.Zrinyi, in *Marisia*, VII, 1977, p.91-92. After a long interruption the excavations were resumed in 1994 by Nicoleta Man and A.Husar in collaboration with Prof.D.Protase (co-ordinator).

³ I.Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az ugynevezett „dăkezüstkincesek„ kérdése*, Cluj, 1944, p.81-101.

⁴ D.Popescu, in *MatArh*, II, 1956, p.115 sqq.

⁵ Al.Ferenczi, in *ACMIT*, I, 1926-1928, p.216; A.Zrinyi, *op.cit.*, p.93.

trellis work or beams and covered with shingle, straws or, rarely, with tiles.

The most important construction investigated at Cristești is a imposing building⁶ (Pl.II) -portioned in 16 rooms- which covers a surface of approximately 1600 m². Four construction stages were identified at this building. The foundation was built of a gravel layer, strengthened with lime, on which there were layed river stones and gritstone pieces, tied in the first two stages with clay, and in the last ones, with mortar. The walls, made of trellis work, were plastered up inside with a stratum of plaster; there were found also small pieces of plastereli painted in red, green and yellow. Some of the rooms of this building -probably the one of the prosperous workshops owner's dwelling- were endowed with **hypocaustum**, the floor being made of **cocciopesto**. Thus, this imposing building reveals the fact that at Cristești existed some elements of urban comfort -the **hypocaustum** heating system, painted plastereli etc.- that is the expression of a life standard which is proper to the Roman civilization.

Also, the discovery of an overflow sewer⁷ -build of bricks-, which was explored on 30 m length, could indicate the existence of a sewerage system, as the disposing of the dwellings investigated does not exclude the existence of an irregular street network.

Thus, the constructions and the arrangements of public utility at Cristești point out the fact that Roman architecture and town-planning elements are present, on a smaller scale, in the rural world, too. At the same time, the settlement of Cristești, where the town-planning became manifest as an element of civilization, not as a social-juridical phenomenon, reveals the multiple valences of the life of urban aspect in Dacia.

II. THE ECONOMY

1. The Handicraft Production

Ceramics

The settlement of Cristești is known as one of the greatest centres of ceramic production in Roman Dacia. At Cristești, the pottery are outstanding, not only by their large quantity, but also by their wide range of shapes, which, implicitly, leads us to their remote functionality.

The 6 furnaces⁸, together with the abundant pottery material and the numerous moulds discovered, reveal a real local pottery „industry„

⁶ A.Zrinyi, *op.cit.*, p.94.

⁷ D.Popescu, *op.cit.*, p.124.

⁸ Al.Ferenczi, *op.cit.*, p.217; A.Zrinyi, *op.cit.*, p.93-94.

which covered not only the needs of the settlement, but got abroad in the rural neighbouring zones, too. Alike Micăsasa, the **vicus** of Cristești is a typical settlement of potters⁹.

The pottery, extremely various as shapes and quality, is composed of a few luxury vessels enamelled or in the **terra sigillata** technique but mainly of pots manufactured in the local workshops, some of them imitating the **terra sigillata** stamped vessels, others, for common use, red or grey, which continue the shapes and the decoration of an older native tradition. Besides the abundant Roman provincial pottery material, there was also found numerous **lucernae**, statuettes and clay figurines. Thus, the productions of the local workshops appears to us as being extremely diversified.

The common pottery manufactured at Cristești was classified in two large categories¹⁰: the red pots and the grey ones¹¹. As we all know, the quality of the paste of the common pottery differs depending on the type of the pot. Thus we can speak of low forms (bowls, plates) and of tall forms (mugs, jugs, provision vessels -**dolia**, amphorae).

According to their shape, the red pots -more frequently met than the grey ones- are classified into three categories: a) bowls, cups and plates; b) pots, mugs, jugs, **dolia**. In the case of these types of vessels prevails the paste of high quality.

The grey ceramics of Cristești is manufactured of a porous paste, the shapes are less various comparatively with the red pots, and the decoration is more stereotype.

As it was pointed out, certain shapes and decorative motifs met in the red pots as well as on the grey ones show native influence¹². It was also underlined the connection which is supposed to exist between the Dacian provision vessels and the big, red pots, having a similar shapes, found at Cristești.

But, by far the most interesting vessels are the stamped pottery of pure paste, generally dated in the 2nd century. The bowls are the shape of pottery on which appear pre-eminently the stamped motifs. The decoration of these vessels shows a rich geometrical, vegetal and animal repertory. A considerable part of the decorative motifs¹³ was inspired by the decorations met on the luxury vessels, **terra sigillata**. The import

⁹ O.Floca, St.Ferenczi, L.Mărghită, *Micia, grupul de cuptoare romane pentru ars ceramica*, Deva, 1970.

¹⁰ D.Popescu, *op.cit.*, p.124 sqq.

¹¹ *Ibidem*.

¹² D.Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, p.104,162, 235.

¹³ As regards the diffusion of **terra sigillata** pottery into Dacia, see D.Isac, *Terra sigillata în Dacia romană*, Diss., Cluj, 1985.

pots of the **terra sigillata** type found at Cristești come from manufacturing centres situated in Gallia Lugdunensis (Lezoux) and Belgica (Rheinzabern).

As concerning the vessels with applied decorations, we must mention that from the settlement of Cristești proceeds a serpent decorated pot¹⁴, probably serving to the mithraic cult.

These various type of pots and many other ceramic products were manufactured in the local workshops, as proven by the numerous burnt-clay moulds and one of lead found during the excavations¹⁵.

In the settlement of Cristești, there were discovered numerous oil lamps (**lucernae**) made of clay¹⁶ -the majority ranging among the **Firmalampen** type-, but just a part of them representing the local production. Some of them belongs to the import of luxury goods. The frequency of imitations and their quality proves the craftsmanship of the local ceramists who were performing faithful copies of certain famous products¹⁷.

Finally, concerning the construction materials made of ceramics - manufactured in special furnaces¹⁸ - we must mention the numerous tiles, hollow-tiles, **hypocaustum** tubes and the different types of bricks, among which we find also the 35 bricks having the stamp of the troop garrisoned in the Roman camp of Cristești (**ala I Bosporanorum**). We presume that the tegular unstamped products proceed from civilian brickyards, but, for the time being, there are not known at Cristești the stamps of any private workshops.

However, the typically local products frame out a revealing image of a certain part of the economic life and of the daily activities as well.

Stone Processing

The activity of the stone cutters from Cristești -among who, Hermeros, **lapidarius**¹⁹, is epigraphically certified -is illustrated by the numerous stone monuments found in the area of this Roman settlement. In the local workshops were probably processed the several fragments of architectural elements (two capitals, a window or a door

¹⁴ A.Zrinyi, in *Studii și materiale*, Tîrgu-Mureș, II, 1967, p.67-68, pl.XLVII/2-3. The serpent decorated vessels' problem was broadly discussed by Viorica Bolindeț in *EphemNap*, III, 1993, p.123-141.

¹⁵ O.Floca, in *Buletinul Muzeului Arheologic al Societății de istorie, arheologie și etnografie din Târgu-Mureș*, 1937, nr.1, p.15.

¹⁶ N.Gostar, in *ArhMold*, 1961, I, p.149 sqq.

¹⁷ *Ibidem*, p.175-188.

¹⁸ N.Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p.113-117.

¹⁹ I.I.Russu, in *ActaMN*, I, 1964, p.182-183 = *IDR*, III/4, 133.

frame) which complete the image upon the public utility activity and -as it could be an element of civilization- upon the Romanization process itself.

Metallurgy

Although there were not identified blacksmith workshops, the discovery of few iron slag pieces and also the great number of iron tools, enables us to presume the practice of this craft in the settlement of Cristești. The presence of blacksmiths is witnessed by a great number of tools and finished products.

Bone Processing

The bone objects²⁰ are rather numerous at Cristești, and their local processing is certain. Among the jewelry one can remark the hair pins (**acus crinalis**, **comatoria**) with the end decorated with incised lines or concentric incised circles. The hair pins was used both by men and women in order to arrange and maintain the hairdo. Various common use objects, needles used in sewing, spoon handles, blades, also the dice and the gaming pieces (**tesserae**), were made of bone, too.

2. Agriculture and Breeding

If the **vicus** of Cristești had a predominantly handicraft and commercial character, it is also true that a part of the inhabitants were occupied in agriculture and its annexes.

During the Roman epoch, agriculture was greatly stimulated on a technological level by the adoption of new methods of land exploiting and the introduction of new species of plants.

The agricultural tools from Cristești are few but nevertheless related to essential works such as preparing the land for cultivation and harvesting. Thus, the two ploughshares of Roman type, and also other numerous agricultural tools -sickles, grape-cutting knives, etc.- prove the agricultural practice, as the discovery of an iron piece served to cattle stamping²¹ indicates that breeding had a certain weight in the economy of the settlement, as well.

3. Coinage and Currency

The coins fortuitously or during systematic researches found in Cristești -more than 80 pieces come from isolated discoveries- are disposed from Trajan to Philippus Arabs²². From the Roman settlement

²⁰ O.Floca, *op.cit.*, p.6-7.

²¹ A.Zrinyi, in *Marisia*, VII, 1977, p.95.

²² D.Popescu, *op.cit.*, p.179-184; Z.Székely, in *SCN*, II, 1958, p.469-473; M.Petică, in *Marisia*, VIII, 1978, p.757-759.

come some other currency discoveries, as well. Thus, in 1963, there was found a treasure of about 150 imperial coins, out of which were recovered 118 pieces, which ranging from Marcus Aurelius to Gordianus III²³. The treasure, hidden in the first years of Philippus Arabs reign, proves that the settlement of Cristești was not spared by the disturbances caused by the Carpic tribes, the attacks or at least the threatenings bringing about troubles for the inhabitants. In 1964, was found by the bank of the Mureș river a money-box made of burnt clay, initially containing 17 **denarii**, out of which 13 pieces -ranged from Vespasian to Antoninus Pius- were acquired²⁴. From the study of the currency it results that the silver **denarius** prevails at Cristești.

In the same settlement, it is belived that there were found, what is not certain, the following coins subsequent to Philippus Arabs²⁵: Aurelian (2), Probus (1), Constantius Chlorus (1), Constantinus I (1), Constantin II (1), Constantius II (14), Valentinian (4), Honorius (1).

4. Trade. Foreign Commercial Relations

The import of luxury goods required an efficient organisation of trade, not only on the regional level, but beyond the provincial borders. For this purpose it was vital to be able to rely on a well developed network of roads and waterways. Cristești was situated on the artery linking the East of Dacia with the imperial road; the **vicus** also profited from its position -on the left bank of the Mureș river- which gave access to an entire system of waterways.

At Cristești, the imported products were the amphorae (contained oil), the luxury vessels **terra sigillata**, the oil lamps, as well as the glassware. Thus, the well-to-do population indulged in a certain luxury: the inscription on the neck of an amphora²⁶ prove the importation of the oil from the South of Gaul. Moreover, some other products were imported over a great distance. The **terra sigillata** pots come, some of them, from the specialized workshops of Rheinzabern, others from the Central Gaul²⁷. The imported oil lamps are coming mainly from the North of Italy²⁸; more frequently met at Cristești are the **lucernae** FORTIS (4), OCTAVI (4), LEGIDI (3) and STROBILI (2). As concerning the problem of local imitations of some famous products, only a detailed study of

²³ D.Protase, A.Zrinyi, in *ActaMN*, II, 1965, p.257-268.

²⁴ D.Protase, A.Zrinyi, in *ActaMN*, IV, 1967, p.461-467.

²⁵ K.Horedt, in *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p.298.

²⁶ A.Zrinyi, *op.cit.*, p.97, pl.LIII.

²⁷ D.Isac, *Terra sigillata în Dacia romană*, Diss., Cluj, 1985, p.85-86.

²⁸ N.Gostar, *op.cit.*, p.175-188.

each oil lamp found at Cristești will be able to distinguish the copies from the imported pieces.

Finally, a statuette of a high artistical level -the head of Iuno belonging to a cult statue made of alabaster (Pl.VI.2)- is considered a piece of import, being not possible to determine, for the time, the workshop from which this statuette proceeds.

III. THE SPIRITUAL LIFE

1. Epigraphical Monuments

The inscriptions on stone, almost all fragmentary, in number of 20, among which only 3 are included into the *CIL*, III (7714-15,12550), the others being published afterwards²⁹. The greatest part of the epigraphical sources are funerary inscriptions, only one being an altar consecrated to Mars Augustus by Q. Caecilius Caecilianus, **praefectus alae**³⁰, another being a dedication to the emperor Antonius Pius³¹, and the third being an architectural fragment with inscription: *Hermeros lapidarius f(ecit)*³² (Pl.IV.3).

At Cristești all the known inscriptions are written in Latin, fact which expresses without ambiguity the linguistic situation: in the settlement and inside the Roman camp Latin was spoken.

An important discovery, made in 1886, is that of a military diploma (AD 158)³³ belonging to a soldier from **ala I Gallorum et Bosporanorum**³⁴. Numerous tegular inscriptions belong to **ala I Bosporanorum**³⁵ -the troop garrisoned in castrum of Cristești-, but here are known other stamped bricks as well (**legio V Macedonica, ala I Batavorum**)³⁶.

Finally, it should be also mentioned the smaller epigraphical traces such as the stamp-inscriptions on the **lucernae**: AQVIN, CAI, CAI.GEM, CASSI, C.DESSI, FESTI, FORTIS, G.I.P., LEGIDI, LVPATI, MIA, OCTAVI, PVLLI, SEXTI, STROBILI³⁷, VALERIVS ALBIVS (?)³⁸.

²⁹ *IRD*, III/4, 133-149.

³⁰ *IRD*, III/4, 135.

³¹ *IRD*, III/4, 134.

³² See *supra* note 19.

³³ *CIL*, XVI, 108 = *IRD*, I, *DiplD* XVI.

³⁴ I.I.Russu, in *SCIV*, XXIII, 1972, 1, p.65, nr.3.

³⁵ N.Gudea, A.Zrinyi, in *EpigrTrav*, 1977, p.225-231.

³⁶ *IRD*, III/4, 150, 1; 152,1. As regards the diffusion of Legio V Macedonica's stamped bricks, see M.Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p.53.

³⁷ N.Gostar, *op.cit.*, p.155-173.

2. Art

Besides the epigraphical pieces, the products of Roman provincial art frame out a revealing image of the spiritual life. In this respect, the statues and the funerary monuments -relevant to the tastes and the possibilities of the inhabitants of Cristești- occupy a considerable place.

Thus, the statuaria is illustrated at Cristești by some works of good artistical level: a limestone statue representing Jupiter on his throne (the iconographic type Jupiter **tronans** or **Verospi**³⁹ -Pl.VI.1a-b), the alabaster head of Juno⁴⁰ and a white marble torso.

The stone statuettes -ex-votos with deity's image⁴¹- are also well represented. To this category belongs an alabaster fragmentary statuette representing Liber Pater(?)⁴² or, maybe, Hercules Bibax (Pl.VI.5), the marble head of Liber Pater as Apollo Lybeios⁴³ (Pl.VI.4) and a statuette of a **genius** of plenty⁴⁴ (Pl.VI.3).

There is no doubt that, in the modest dwellings, the little figurines of deities are made of burnt-clay, the local coroplastics manufacturing numerous **terracotta** statuettes of the kind - Juno, Hygia Silenus⁴⁵ etc. Moreover, there are known in Cristești certain iconographic representations on burnt-clay moulds. Thus, the mould of a votive tablet represents Liber Pater⁴⁶, and another -in the shape of a medallion-, the bust of Serapis⁴⁷.

If the statues of high artistic skill -the head of Juno, for instance- proceeded from import, the funerary monuments illustrate the activity of the local lapicides and of the itinerant artisans, as well.

Indeed, at Cristești there are well represented several categories of funerary monuments such as **aediculae**, **stelae**, **medallions**⁴⁸.

³⁸ A.Zrinyi, *op.cit.*, p.94, pl.XLIX/4.

³⁹ D.Isac, in *ActaMN*, XI, 1974, p.76-77, pl.II/3 a-b.

⁴⁰ O.Floca, *op.cit.*, p.8-9.

⁴¹ Concerning the deity-representation as cult-image, see M.Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p.104-105.

⁴² C.Pop, in *ActaMN*, VII, 1970, p.152, nr.4.

⁴³ Unpublished, Muzeul Județean Mureș, nr.inv.4303 -which determination owes to Al.Diaconescu.

⁴⁴ A.Zrinyi, *op.cit.*, p.98, pl.L.

⁴⁵ C.Pop, in *Apulum*, VI, 1967, p.178, nr.11, fig.11.

⁴⁶ *Idem*, in *Apulum*, X, 1972, p.176-178, nr.1, fig.6.

⁴⁷ Al.Popa, in *StCom*, 12, 1965, p.231-232, fig.1.

⁴⁸ Lucia Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, in *BAR*, International Series, 128, Oxford, 1982, where are presented 8 **stelae**, 3 medallions and 9 lateral walls of **aediculae** from Cristești

These sepulchral monuments reveal certain specific features. Owing to the preference for the types of monuments of Noric-Pannonian „*origin*“ (the **aedicula**, „**family stelae**“, the medallion with a smooth profile and the niche with flat bottom), the settlement of Cristești -as the whole Eastern zone of Roman Transylvania- seems to be closer to Porolissensis than to Dacia Superior, where the direct north-italic influences are most significantly outlined.

Thus, in the figurative repertory of the sepulchral monuments found at Cristești the Noric-Pannonian motifs⁴⁹ prevail: the simplified banquet of the Noric-Pannonian type, the horseman piercing the enemy at the feet of the horse (Pl.V.3), the hunting horseman (Pl.V.2), the lion attacking a horse (Pl.V.5).

A special signification has the image representing the **Lupa Capitolina** (Pl.V.7), met on two sepulchral monuments from Cristești⁵⁰. Such a representation -**signum originis**- has a clear social and cultural significance: the symbol of the Eternal City represented on the funerary monuments proves the proud of being a Roman citizen, of belonging to the Roman world⁵¹.

As regarding the persons represented on the sepulchral monument the deceased and the participants to the **coena funebris**, it was pointed out some time ago⁵², that in majority of the cases, the clothes (the typical dress -long tunic covered by a shorter tunic fastened on the shoulders by fibulae, shirts with broad sleeves, girdle fastened round the waist), the hairdo and the ornamental pieces are proper to the Noric-Pannonian ethno-cultural area.

All these evidences undoubtedly certify the presence of the Noric Pannonian colonists in the settlement of Cristești. But, as at Cristești, and also in other zones of the Roman Transylvania, the Noric-Pannonian influence in the funeral art reveals itself, especially through the spreading of certain general provincial features, proper to the „*European Art of Rome*“-as being defined by R. Bianchi-Bandinelli-, it means that we deal with a contribution of the Noric-Pannonian Roman world.

So, as it was pointed out, the funerary monuments -perhaps the most significant products of Roman provincial art- show that the Roman

⁴⁹ O.Floca, Wanda Wolski, in *BMI*, XLII, 1973, 3, p.18-21, 35-36; Lucia Țeposu Marinescu, *op.cit.*, p.44, 46-47, 49.

⁵⁰ Lucia Țeposu Marinescu, *op.cit.*, p.46. Concerning the monument representing **Lupa Capitolina** discovered in Dacia, see C.Pop, in *ActaMN*, VIII, 1971, p.173-185.

⁵¹ M.Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994, p.159.

⁵² O.Floca, Wanda Wolski, *op.cit.*, p.40-42.

way of life and the Latin language imposed themselves in the rural environment of Dacia. From this point of view, it must be noted the strong stimulus given to Romanization by the stable links, firstly, economic but military and cultural as well, with the provinces of the Rhine and the Middle Danube and through these with Northern and Central Italy.

Finally, Attis⁵³, Gorgona Medusa, Thanatos and protomes of Winds⁵⁴ -frequent appearances in the funeral symbolistics of the entire Roman world- complete the figurative repertory of the sepulchral monuments from Cristești.

3. Religions and Beliefs

Imagery gives clues as to how the gods were envisaged and worshipped. The production of a religious representation may serve several different purposes, not necessarily all mutually exclusive. If a stone carving which portrays a deity is placed in a temple, shrine or **locus consecratus**, it may possess a function separate from one which comes from a domestic context or grave. As regards the area of religious beliefs, the evidence of archaeology is augmented by a vastly increased iconography -mainly in stone.

Thus, the sculptural monuments -cult-images or ex-votos- found at Cristești frame out the image of the religious life of this Roman settlement. On the other hand, images of the deities -Jupiter⁵⁵, Hercules⁵⁶, Amor⁵⁷- also appear on the ceramic products currently used in the daily life and on the iconographic representations on moulds, as well (cf. *supra*).

One can more or less clearly distinguish two categories of deities: those related to official Roman cults, those, which, although apparently Roman, have not a truly Roman origin. When epigraphic documentation is lacking, it is quite difficult to attribute an ex-voto to this later category.

The majority of the deities attested at Cristești belong to the classical Greek-Roman pantheon: Jupiter, Juno, Mars, Mercurius, Hercules, Liber Pater, Hygia, Amor and Silenus. The sphere of the personifications is also present, a beautiful marble statuette representing a **genius** of abundance.

⁵³ Lucia Teposu Marinescu, *op.cit.*, p. 202, nr.18, p.206, nr.36.

⁵⁴ *Ibidem*, p.120, nr.72,73; I.I.Russu, in *SCIIVA*, XXX, 1979, 2, p.219, fig.5.

⁵⁵ D.Isac, in *ActaMN*, XI, 1974, p.64, note 17.

⁵⁶ M.Bărbulescu, in *ActaMN*, XIV, 1977,p.186, nr.64.

⁵⁷ O.Floca, in *MatArh*, I, 1953, p.770-771, fig.11.

The Mithraism is represented by the serpent decorated vessels⁵⁸ which are supposed to have served in the Mithriac cult. The images of other deities such as Attis, Atargatis (Dea Syria), Serapis and Thracian horseman illustrate the presence of the Asian (Asia Minor), Syrian, Egyptian and Thraco-Moesian beliefs. As one can observe, only the Celto-Germanic and the North-Western African cults are not certified at Cristești.

The great number and diversity of the beliefs which are attested at Cristești through different categories of iconographic representations are two general specific features of the religious life in Roman Dacia⁵⁹.

IV. THE POPULATION

The population of the Roman settlement of Cristești can be examined owing to the epigraphical documentation (onomastics) and to the archaeological material (funerary monuments, ceramics) as well.

Owing to the inscriptions' scarcity the proportion of the person whose origin and ethnicity can be established is extremely reduced. The epigraphical documentation offers 15 personal names -**gentilicia** and **cognomina** (civilian population and soldiers). Among these, the greatest part are Roman names as follows: Q. Caecilius Caecilianus, M. Fabius..., P. Aelius..., P. Aelius Quintus, Pos(tumius ?) Clemen Tyranni (filius), Finitus, Supi(nus ?), ... Super, Avita. As regards the non-Roman names, two of them are Greek-Oriental (Dionysia, Hermeros), other two are Thracian (Heptapor, Isius) and another one, if the completing is accurate -Aurelius Sa(turninus ?)-, seems to be a specifically African Latin name⁶⁰.

The fact being well-known that a lot of inhabitants of non-Roman origin from the provinces of the Empire carry **nomina Romana**, not even at Cristești the situation does not seem to be different. Therefore, in two cases only -when **origo** is indicated- one can specify the ethnic-territorial origin of the colonists: we speak about the ex-serviceman Heptapor (**Bessus**) -the beneficiary of the diploma from AD 158- and about Isius, his father. Lastly, it should be remembered that the epigraphical manifestations of the natives are absent, reported to the evidence of other nature which certify their presence⁶¹.

⁵⁸ See *supra* note 14.

⁵⁹ M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale...*, p.180-183.

⁶⁰ *Idem*, in *L'Africa romana* (Atti del X convegno di studio Oristano 11-13 dicembre 1992), Sassari, 1995, p.1325.

⁶¹ D. Popescu, in *SCIV*, II, 1951, 1, p.279-283; *Idem*, in *MatArh*, II, 1956, p.154-156.

As previously mentioned, the funerary monuments from Cristești offer signs for understanding the ethnic-territorial origin of the inhabitants. Thus, on several **stelae** and **aediculae** walls the Noric-Pannonian typical dress and jewelry are represented, as we could have seen. On the other hand, the figurative repertory of the sepulchral monuments illustrates, as previously mentioned, the cultural-artistic intercourse between the Noric elements and the Eravisco-Pannonian ones.

Finally, the Dacian typical pottery could seem to indicate the presence of a few natives, besides the colonists or in the close vicinity of the **vicus**.

Therefore, this ethnical structure shows a **mixtum compositum** in to which the most firmly outlined elements are the Pannonian ones.

The Roman settlement of Cristești knew the epoch's typical social stratification. The colonists had diverse juridical status -**cives Romani** or **peregrini**- and social positions, as well. Evidently, the greatest part were **peregrini**. The discussion about the population of the settlement of Cristești could not exclude the soldiers, as the majority of the informations offered by the epigraphic documentation⁶² are connected with them. All soldiers must be considered -from an economic point of view- as belonging to **honestiores**. To the same social category also belong the workshop owners and certain merchants. As concerning the lower echelons of society (the so-called **humiliores** the wider there were in fact -craftsmen, merchants, agricultural producers etc.- the less conclusively were revealed by the epigraphical sources. We seldom know their concrete occupation -Hermeros **lapidarius** is, in this respect, a singular example-, and the differences concerning the material level among them cannot, actually, be grasped. Lastly as regarding the **liberti** and **servi** -whose presence is beyond doubt- these are not epigraphically certified.

AȘEZAREA ROMANĂ RURALĂ DE LA CRISTEȘTI (Rezumat)

Pe malul stâng al Mureșului, în locul numit „*Cetatea de pământ*”, se află urmele unei mari așezări romane întinsă pe o suprafață de câteva hectare. Pentru prima dată atestată în 1870, când au fost menționate urmele vizibile ale drumului roman, această așezare a atras atenția cercetătorilor printr-un mare număr de descoperiri.

⁶² IDR, III/4, 135, 138, 141.

Descoperirile arheologice lasă de presupus existența unui castru, unde a staționat **ala I Gallorum et Bosporanorum**, dar cercetările nu au avut drept rezultat descoperirea castrului. Se presupune că acesta a fost distrus de apa Mureșului, care rupe din mal în fiecare an.

Așezarea a avut o intensă activitate economică până la sfârșitul stăpânirii romane în Dacia și a fost organizată în parametrii civilizației romane. **Vicus**-ul de la Cristești și-a început existența curând după organizarea provinciei, odată cu stabilirea primului grup de coloniști (celtopanonic) în zona fertilă a luncii Mureșului. **Vicus**-ul roman nu se suprapune peste o altă așezare de tip Latène.

În primele decenii ale dominației romane, așezarea de la Cristești a devenit una din cele mai importante centre ceramice din Dacia romană, asigurând necesitățile locale din zona estică a provinciei.

În secolul al II-lea așezarea a cunoscut o dezvoltare economică remarcabilă, materialul arheologic dovedind caracterul predominant manufacturier și comercial al așezării.

Fără a fi capabili să reconstituim în mod satisfăcător organizarea planimetrică a **vicus**-ului de la Cristești, considerăm că așezarea prezintă elemente clare de urbanism.

Potrivit analizei **situ**-lui și materialului arheologic putem concludem că așezarea de la Cristești reprezintă cea mai dezvoltată așezare romană din estul Daciei Superior, zonă în care orașele romane lipsesc.

Pulsul vieții economice a fost considerabil diminuat după mijlocul secolului al III-lea, dar așezarea și-a continuat existența și după abandonarea oficială a Daciei. Relațiile cu Imperiul Roman, mult diminuate dar nu absente, au adus la Cristești monede emise după Aurelianus (ultima emisiune cunoscută datează din timpul lui Honorius).

Orientându-ne după materialul numismatic din secolul al IV-lea, credem că așezarea de la Cristești nu și-a schimbat topografia sau funcțiile economice, chiar dacă a crescut ponderea îndeletnicirilor agricole practicate în jur.

Numai la sfârșitul secolului al IV-lea populația romană a abandonat așezarea de la Cristești retrăgându-se în așezarea fortificată de la Morești.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I: The Eastern zone of Roman Dacia (1), the Roman site of Cristești -the area which was excavated (2).

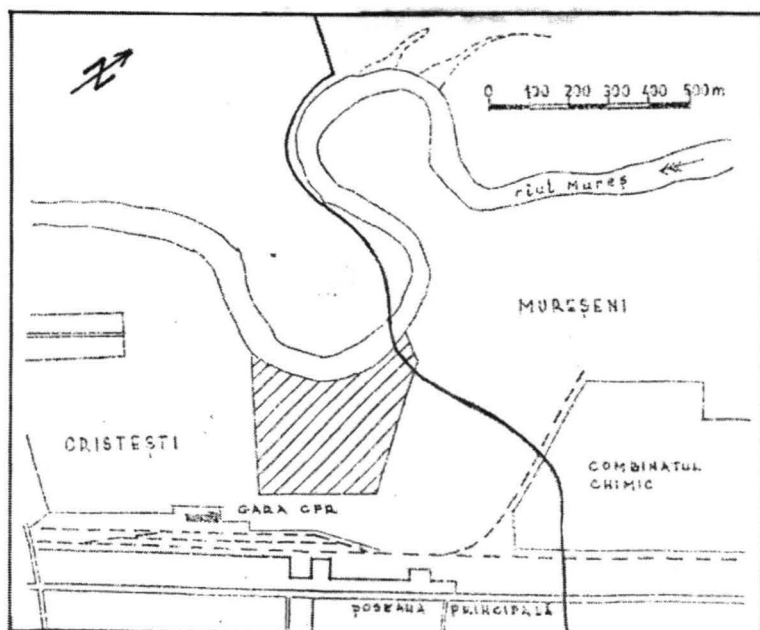
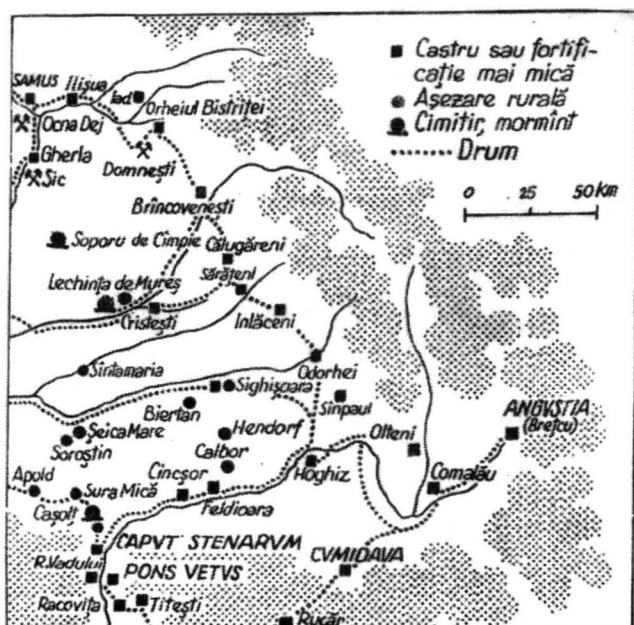
Planșa II: The South-East zone of the **vicus** from Cristești (according to A.Zrínyi, *Marisia*, VII, 1977, pl.LIV).

Planșa III: Ceramic products manufactured at Cristești: stamped vessel (1-3), serpents decorated vessel (4), **lucerna** (5), medalion representing Serapis (6).

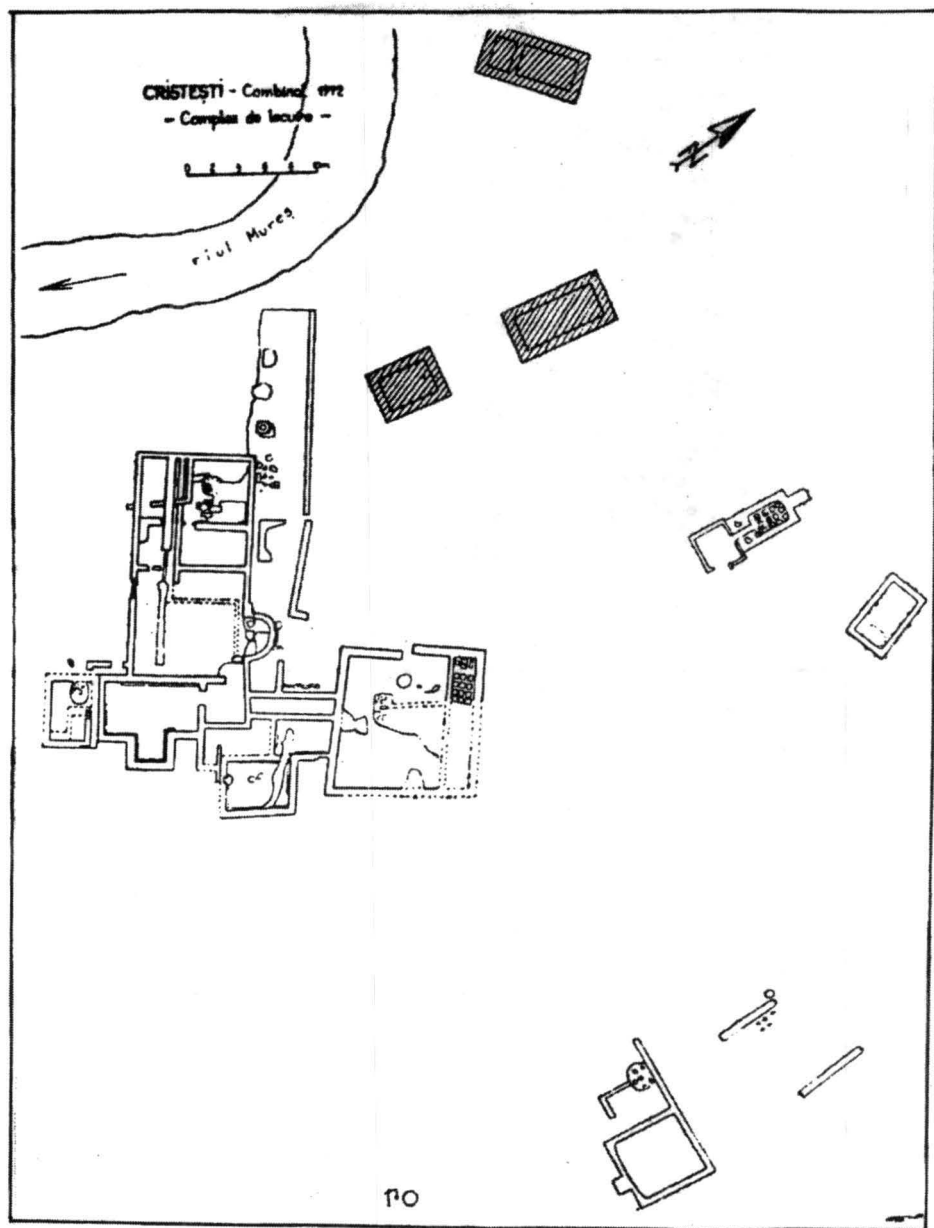
Planșa IV: The epigraphical material -The military diploma dating from 8th of July 158 (1), votive altar offered to Mars Augustus (2), fragmentary architectural element (3), stamps of **ala I Bosporanorum** (4-6), stamp-inscriptions on the **lucernae** manufactured at Cristești (6-8).

Planșa V: Funerary monuments: **stelae** (1), walls of **aediculae** (2-7).

Planșa VI: Art and Religions. Jupiter tronans/Verospi (1a-b), Juno (2), Genius of abundance (3), Liber Pater or Apollo Lybeio (4), Liber Pater ? (5).

Planșa I

Planșa II

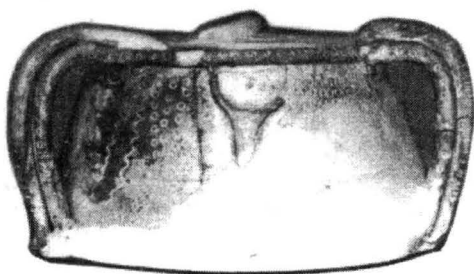
1

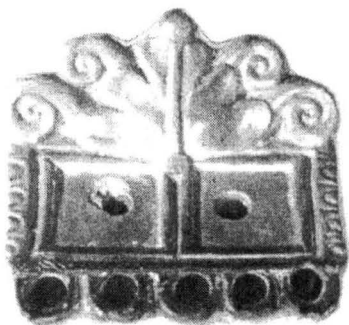
2

3

4

5

6

Planşa III

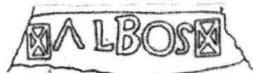
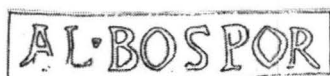
1

2

3

4

5

Planşa IV

1

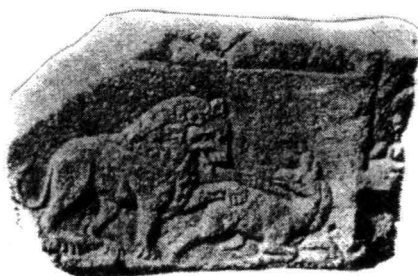
2

3

4

5

7

6

Planşa V

1

a

b

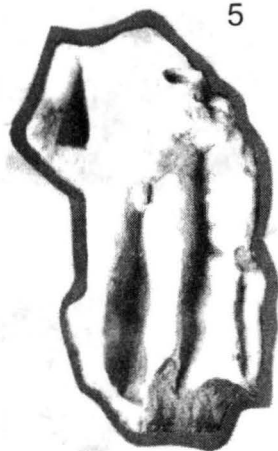
2

3

4

5

Planşa VI

RAPORT PRELIMINAR

**privind săpăturile arheologice de la Gornești (județul Mureș)
-campaniile 1992 - 1993 - 1994-**

**MIHAI PETICĂ
ANDREI ZRÍNYI**

Localitatea Gornești este situată în Valea Superioară a Mureșului, la 15 km nord de municipiul Tîrgu-Mureș, pe D.N.15.

Ea este relativ cunoscută în literatura de specialitate arheologică, încă din secolul trecut, aici fiind descoperite din puncte neprecizate, piese neolitice (cultura Tisa), eneolitice (cultura Bodrog-keresztúr), din epoca bronzului (fostele colecții Teleki D. și Kallai B., precum și cea a Liceului romano-catolic din Tîrgu-Mureș), scitice, hallstattiene, Latène etc. Un interes deosebit suscită materialul arheologic neîncadrat încă în nici una din culturile materiale din epoca bronzului din Transilvania, ceea ce M.Rusu intenționa să-l denumească „cultura Gornești”. Datarea acesteia este încă nesigură, tocmai datorită lipsei unor cercetări sistematice, de amploare.

Colectivul format din Mihai Petică și Andrei Zrínyi și-a propus investigarea unei zone lângă vechiul braț al Mureșului (punct inedit descoperit de Zrínyi A., în anul 1986, prilej cu care a reușit identificarea unei locuințe-bordei de cca 5 m), zonă unde s-au putut sesiza mai multe niveluri culturale succesive de locuire, începând cu epoca neolitică (cultura Criș) și până în secolele XI-XII*.

Pornind de la aceste observații preliminare de teren, am deschis o secțiune lungă de 15 m și lată de 2 m, având orientarea N-S, în stânga fostului braț al râului Mureș, la 20 m pe direcția bornei topografice CSA 481, aflată în teren, în perimetrul cunoscut de localnici sub denumirea de „Rétre járó” (Spre hotar).

Încă de la primul nivel stratigrafic (0,00–0,30 m adâncime), reprezentând solul vegetal, au început să apară numeroase materiale ceramice fragmentare, osteologice și mult chirpici, toate antrenate de lucrările agricole. În continuare, a urmat un strat negru-brun, afânat,

* Materialele cât și complexe arheologice descoperite vor fi prezentate după încheierea cercetărilor.

pigmentat puternic cu chirpici mărunț -stratul de cultură- oase, ceramică, două fusaiole, două cute pentru ascuțit și fragmente răzlețe de piatră, unul de la o râșniță manuală. Acest nivel, care a avut în medie 40 cm se interfera cu un altul, de culoare brun-castaniu, caracterizat prin aceeași bogăție de materiale arheologice, reprezentând perioade istorice diverse: de la epoca bronzului, Hallstatt, secolele IV, VII-IX, XI-XII. În acest nivel, aparținând tot stratului cultural, au fost surprinse între m 3,25-4,20, la o adâncime de 70 cm, resturile compacte de la bolta unui cuptor de uz comun, având gardina în formă de semi-potcoavă, iar mai jos, la -0,95 cm, baza solidă, aproape intactă a cuptorului care ieșea în profilul vestic al secțiunii pe o lungime de 0,80 cm. Aceasta forma o ușoară albiere spre nord.

În partea sud-estică a cuptorului, la 0,50 m, însă la un nivel mai ridicat (0,60 m), s-a identificat o vatră de foc, cu resturi bogate de cărbune și material ceramic foarte mărunțit, acestea continuându-se în profilul estic al secțiunii.

Această nouă situație a necesitat deschiderea unei casete laterale spre est, de 1,50×2,25 m, pentru a putea surprinde întregul complex, care am considerat că a aparținut unui bordei, ce se întrevăzuse deja, atât în planul, cât și în profilul estic al secțiunii, prin materialele descoperite.

În casetă, la -0,90 m, s-au descoperit fragmente de ceramică ce aparținuseră unor vase mari, în special buze perforate de căldări, iar la -0,95 m, material ceramic din epoca târzie a bronzului -Hallstatt timpuriu, cioburi de culoare neagră, lustruite, ornamentate cu împunsături succesive, dispuse pe nervuri, în relief (cultura Gornești).

După demolarea cuptorului și ridicarea materialelor arheologice de la nivelul -0,90 -0,95 m s-a dat de stratul galben -steril (-1,10 m), care a fost săpat până la -1,30m. La m 13,50 și 0,60 adâncime s-a descoperit un obiect neidentificabil din os, cu urme de prelucrare pe el (pandativ, vârf de săgeată?).

Având în vedere faptul că urmele materiale s-au pierdut, atât în planul, cât și în profilul secțiunii, nu putem preciza deocamdată motivul, nu am reușit stabilirea unei delimitări precise a bordeiului, care îi va fi aparținut cuptorului găsit. Luând totuși în considerare, ca analogie cercetarea din anul 1986, pe baza profilului întocmit atunci, putem presupune că această locuință-bordei a avut aproximativ suprafața de 25,00 m².

Tot pe baza unor informații și cercetări inedite (Zrínyi A., 1988), cu acest prilej am mai întreprins un mic sondaj, constând dintr-o secțiune de 5,00×1,00 m, în grădina casei cu nr.478, aflată și aceasta în apropierea râului Mureș. Și aici, bogăția materialelor arheologice poate fi con-

statată încă de la suprafața solului. Secțiunea deschisă a avut orientarea NNW 15°, în funcție de o terasare a terenului.

Nivelul cultural este bogat, compus dintr-un sol brun-afânat cu pigmentație de chirpici, oase arse, piatră și ceramică fragmentară care, cronologic se întinde din eneolitic (cultura Coțofeni), epoca bronzului, Hallstatt (fragmente de la vase mari) și cioburi mici lustruite, ornamentate sub buză cu un mic brâu alveolat. La -1,05 m s-a descoperit un topo-raș din bazalt, fragmentat în partea superioară, având o formă elipso-idală. Sub -1,30 m a apărut stratul galben-steril.

În continuarea investigațiilor arheologice începute în anul 1992, în anul 1993 am efectuat o nouă campanie de săpături. Ea s-a desfășurat în două puncte:

1. „Spre hotar”, în afara vetrei satului, lângă cursul albiei Mureșului (malul drept al brațului vechi)*;
2. În grădina casei nr.477 din vatra satului, lângă cea în care am săpat în anul precedent (478).

În punctul „Spre hotar” a fost deschisă o secțiune de 10×1,50 m, având orientarea N-S. În cadrul acesteia se detașează, între m 4,20-4,70 la -0,50 m adâncime, resturile de la o vatră, fragmente ceramice diverse, cărbune și chirpici. Această situație ne delimitează, cu aproximație, limitele estice ale unei așezări de sec.XI-XII, descoperită în 1992. Din profilul șanțului, la -0,45 m a ieșit un fragment din buza unui chiup cenușiu, ornamentat cu linii în val, de sec.IV.

În cel de-al doilea punct au fost deschise două secțiuni, de 10×2 și 8×2 m. Sub solul vegetal, bogat și acesta în materiale arheologice diverse, antrenate de lucrările agricole, a urmat un strat negru, cu mulți bolovani de râu și pietriș, fragmente de cărămidă și țiglă, reprezentând urme de la o construcție din secolul trecut. Sub acest nivel (-0,70 m), între m 0,85-1,55 și m 7,30-9,20 a apărut o vatră cu material ceramic bogat, databil în sec.VI-VII, X-XII, lut ars și cărbune.

La -1,20 m, stratigrafia este reprezentată printr-un sol negru, afânat, pigmentat cu ceramică diversă, oase și resturi de cărbune. Ceramica dominantă este cea roșie, de factură romană, probabil de tip Cristești, provenind de la vase mijlocii: străchini, castroane, căni, ș.a., databile în sec.II-III. Am sesizat și ceramică romană, ce pare a fi confecționată în mediul local, fiind diferită de cea de la Cristești.

Nivelul roman are o adâncime de cca 0,70 m, ceva mai jos găsim un fragment din buza unui vas-castron, cu diametrul de 20 cm, lucrat dintr-o pastă cenușie cu urme de lustruire, ce îl datăm în plină epocă a fierului (cultura Gornești). Acest nivel hallstattian este marcat pe o

* La săpăturile din anul 1993 a participat și colega Nicoleta Man.

adâncime de cca. 0,30-0,45 m, urmând la -2,80 m un strat cultural reprezentativ pentru epoca bronzului, cu buze de la vase mari ornamentate cu brâuri alveolate sau crestate, un buton de vas, o margine de cană cu toarta întreagă, ornamentată cu un triunghi hașurat, ceramică aparținând culturii Wiitenberg.

Între -2,80 -3,20 m într-un sol negru, amestecat cu cioburi apar numeroase concrețiuni calcaroase, cochilii de melci și de scoici (*Unio pictorum*). Fragmentele ceramice le putem încadra într-o fază târzie a epocii neolitice (cultura Petrești), cât și în perioada de tranziție spre epoca bronzului (cultura Coțofeni), fragmente ceramice tipice, ornamentate cu incizii sau de tip Linsenkeramik.

În cea de-a doua secțiune (8×2 m), nivelul cultural de bază este ilustrat printr-o locuință, având lungimea de cca 5 m, cu o grosime a stratului cultural de 0,30 m. Deplasate mai jos, cu 0,35 m, la -1,90 m s-au descoperit fragmente de mari dimensiuni de *cocciopesto*, alcătuit din cioburi pisate și întărite cu mortar, ce se foloseau la pardosirea încăperilor. Lângă acestea s-a mai aflat o cărămidă, având forma pătrată și fragmente de lespezi din gresie, utilizate tot în construcții.

În caroul 8,10-1,80 m, din nivelul cultural roman a apărut un fragment de perete de la un vas mare, cenușiu, ornamentat cu brâu alveolat pe mijloc, material dacic din epoca clasică a dezvoltării ceramicii geto-dacice în epoca Latène.

Între -2,10 -2,30 m, înregistrăm un nivel eneolitic, cu cioburi Coțofeni, iar între -2,30 -2,55 m un nivel neolitic cu cioburi mărunte, atipice. După ultima adâncime urmează stratul de lut galben steril.

În vederea finalizării cercetărilor arheologice întreprinse între anii 1992-1993, în punctul „Spre hotar”, am mai efectuat o scurtă campanie de săpături și în anul 1994.

Astfel, am trasat o singură secțiune, de 10×2 m, având orientarea N-S, la o distanță de 4,50 m de limita sudică a celei săpate în anul 1993. Măsurătorile în teren s-au efectuat de la borna topografică CSA 481, aflată în apropiere.

După îndepărtarea solului negru, de arătură, conținând și acesta fragmente ceramice, împrăștiate cu ocazia lucrărilor agricole, a urmat un nivel brun-negricios -stratul de cultură, având o grosime de cca. 1,00 m, după care a urmat lutul galben, tare, 0,25 m.

Demn de consemnat sunt în m 8-10 puternice urme de arsură care apar în profilul vestic, la -0,60 m -0,85 m. Acestea sunt așezate pe o lentilă de lut galben de cca. 10-12 m, amestecate cu fragmente de chirpici și fragmente ceramice, aparținând epocii bronzului. Pe lângă acestea, mai apar fragmente decorate cu linii în val sau orizontale, de culoare cărămizie, sau ornamentate cu impresiuni executate cu unghia, de

culoare cenușiu-deschis. Multe buze de vase feudale timpurii și o toartă (Sîntana de Mureș), lucrată dintr-o pastă cenușiu-deschis, bine lustruită. Lentila în cauză se profilează și în planul secțiunii, pe o suprafață în formă de potcoavă, de cca.1,30 m. În profilul nordic înregistrăm două fragmente de gresie.

Avem de-a face cu o locuință din epoca bronzului.

În m 0-3,25 între -0,75 -0,90 m, înregistrăm în profilul estic material ceramic divers, de culoare roșie și cenușie, fragmente de funduri de vase (diam.9 cm), toartă de vas, fragment Coțofeni, mult chirpici cu urme de nuiiele, un fragment de rășniță și două lespezi din gresie trecute prin foc, material osteologic. Și aici va fi existat o locuință ce și-a avut începuturile în perioada de tranziție la epoca bronzului.

Concluzionând, putem afirma că pe o adâncime de 3,20 (3,60 m) avem la Gornești o situație stratigrafică ce ilustrează epoci diferite de locuire, din neoliticul timpuriu, neolitic, eneolitic, bronz, Hallstatt, Latène, roman, sec.IV-V, VI-VII, X-XII până la 1241, fapt ce dovedește o puternică interferență culturală și de civilizații în această zonă a văii Mureșului, argumente ale continuității vieții material-spirituale locale.

BERICHT ÜBER DER ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IM GORNEȘTI (KREIS MUREȘ) IN DIE JAHREN 1992-1993-1994 (Zusammenfassung)

Die archäologische Ausgrabungen im Gornești zeigen im ihren Stratigraphie und durch die entdeckten Komplexe verschiedene Wohnungsniveaus, beginnend mit der Jungsteinzeit (Criș-Kultur), Aeneolithikum, Bronzezeit, Hallstatt, Latène, Römerzeit, die Jahrhunderte IV-V, VI-VII, X-XII, bis im Jahre 1241. Das bedeutet einen sehr kräftigen Interferenz der verschiedenen Kulturen und Zivilisationen in diesem Zone des oberen Mureș-Tals.

RARITĂȚI NUMISMATICE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI JUDEȚEAN MUREȘ

MIHAI PETICĂ
RADU ARDEVAN

Colecțiile numismatice ale Muzeului Județean Mureș s-au îmbogățit cu câteva piese mai rare, care au intrat în instituție prin achiziție. Ele sunt:

1. Tetradrahmă de argint, tip Vârteju-București, confecționată de dacii din Muntenia centrală (sfârșitul sec.II-începutul sec.I a.Chr.). Conservare bună, circulată, mai tocită pe Av. Mici pete de cocleală verde pe Av. Ușor scyphată.

φ 22,7×23,1 mm; G=7,295 g; axa 10.

Av. Cap Zeus profil dr., foarte schematizat. Părul în mare parte șters, linia nasului ștearsă la partea inferioară; bărbia invizibilă; ovalul din obraz parțial estompat.

Rv. Cal și călăreț spre stg., foarte schematizați. Partea superioară ușor tocită.

Analogia o găsim la C.Preda¹:

pentru Av.: p.220, nr.34 (pl.XLIV,4)

pentru Rv.: p.219, nr.28 (pl.XLIII,13).

Piesa nu este deloc specifică Transilvaniei².

Nr.inv.7213 (fig.1).

2. Țara Românească, dinar muntean

(tip III a), Vladislav I (Vlaicu Vodă, 1364-1377). Conservare bună, ușor tocit, circulat. Argint bun.

φ 17,8×17,1 mm

G= 0,790 g

axa 10.

¹ C.Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p.216-247.

² C.Preda, *op.cit.*, p.246-247.

Curtea de Argeș, 1364-1377 (cca.)³.
Nr.inv.7214 (fig.2).

3. Țara Românească, **ducat**, Mircea cel Bătrân (1386-1418).

Argint bun, conservare bună, circulat, ușor tocit.

φ 14,1×13,3 mm

G= 0,490 g

axa 7.

Ducat tip II b

Av. **I-ICOMAT-AT...B**

Voievodul în picioare din față, cu coroană, haină lungă, mantie, în dr. lancea vertical, în stg. globul cruciger. Cerc perlat.

Rv. **+ - ICOMAT - DVDB**

Scut înclinat spre dr., despicat, I patru grinzi, II plin; deasupra coif deschis, pe el acvila spre stg. cu capul spre dr. Cerc perlat.

Curtea de Argeș (?),
1386-1418⁴.

Nr.inv.7215 (fig.3).

4. Moldova, Alexandru cel Bun (1400-1432), **dublu groș**. Conservare mediocră, tocit, atacat de coroziune; argint mai slab (aliat?). Mici ciobiri pe margine.

φ 21,4×20,7 mm

G= 1,420 g

axa 6.

Dublu groș tip IV.

³ C.Buzdugan, O.Luchian, C.Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p.10.

⁴ G.Buzdugan, O.Luchian, C.Oprescu, *op.cit.*, p.26, nr.196.

Av. **+ MONETAA - RI**

Cap de bour cu stea între coarne și globulă în frunte, la dr. semi-luna, la stg. rozeta. Cerc perlat în jurul capului de bour și altul pe margine.

RV. **+ W D MORN AVIEN 16**

Scut despiciat, I trei grinzi, II șase flori de crin (3/3). Cap de bour suprapus sus pe scut. La dr. crucea, la stg. semiluna. Cerc perlat în jurul scutului, altul exterior.

Suceava, 1400-1431⁵.

Nr.inv. 7216 (fig.4).

5. Moldova, Ștefan IV (Ștefăniță, 1517-1527), **groș de alamă**.

Conservare mediocră, circulat, ușor corodat, flan. RV. puțin descentrat. Pelicula de argint dispărută.

φ 20,3×19,5 mm

G= 0,935 g

axa 1.

Groș tip I (argintat ?).

⁵ *Ibidem*, p.61, nr.392, 397, 397.

Av. **+ І Ѡ С Т Е Ф А Н Я В О Е В О Д Я ***

Cap de bour cu stea între coarne, în stg. semiluna, în dr. roată din cinci globule, totul în scut stilizat. Cerc perlat în jur, altul pe margine.

Rv. **+ : Е М Л Н М О Л Д А * У И**

Scut stilizat cu o cruce patriarhală cu brațe ancorate; în dr. și stg. câte o rozetă. Totul în cerc perlat, alt cerc pe margine.

Suceava, 1517-1527⁶.

Nr.inv.7217 (fig.5).

NUMISMATISCHE RARITÄTE IN DER SAMMLUNGEN DES KREISMUSEUMS MUREȘ (Zusammenfassung)

Die Verfasser stellen fünf Münzstücke vor, aus der Zeitspanne II. Jhdt v.Chr - 1527 u.Z. die Münzstücke sind Raritäten in unseren Sammlungen.

⁶ *Ibidem*, p.86-87, nr.762-770.

II ISTORIE

UN MONUMENT TRANSILVĂNEAN MAI PUȚIN CUNOSCUȚ: BISERICA EVANGHELICĂ DIN REGHIN

IOAN EUGEN MAN

Situată în zona centrală -istorică- a orașului Reghin, la marginea frunții celei de a doua terase a râului Mureș, biserica evanghelică (luterană)(Pl.I.1) constituie, fără îndoială, cel mai vechi monument de arhitectură din localitate¹, ea fiind creația coloniștilor sași, așezați aici și în împrejurimi încă din secolul al XII-lea².

„Orașul de pe deal” cum mai este numită localitatea, este una din vechile așezări orășenești ale Transilvaniei, documentar fiind menționată încă din anul 1228, sub denumirea de **Regun**. Documentul este un act de danie, prin care regele Andrei al II-lea donează lui Dionisie, mare vistiernic, fiul lui Dionisie, moșia Săplac, confiscată de la Simion banul, ca pedeapsă pentru participarea la asasinarea reginei Gertrude. Moșia cuprindea teritorii întinse, în descrierea hotarelor ce o mărginesc fiind amintit și drumul „...care merge la Săplac până la Reghin”³. Această

¹ Potrivit listei monumentelor de cultură, aprobată în temeiul HCM nr.661/1955, biserica luterană figurează la poziția nr.3294.

² Nu se cunoaște cu certitudine momentul așezării coloniștilor sași la Reghin. Martin Reschner în *Kritische Beiträge zur Kirchengeschichte des Hermannstädter Kapitels in Siebenbürgen vor der Reformation*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol.3, 1859, p.407-408 presupune secolul al XI-lea, ca și alți autori. Ori bavarezii, cei care s-au așezat și la Reghin, în secolul al XI-lea încă colonizau spații austriece. În Transilvania marea colonizare s-a desfășurat în etape, în secolul al XII-lea.

³ „...et ibi transit unam magnam viam, quae ducit de Sceplac usque in Regun”, în *Documente privind Istoria României, veacul XI, XII și XIII*, seria C, Transilvania, I (1075-1250), București, 1951, p.232-234, doc.191. Numele localității, **Regensburg - Regen** (Reghin), pare să indice prezența bavareză, deși documentul din anul 1228 nu amintește nimic despre naționalitatea locuitorilor acestuia. Se pare că și alte localități din regiunea Reghinului au fost locuite de germani: **Villa Radus** (lângă Uila, azi dispărută), apoi Lueriu, Batoș, Dedrad, Petelea, Ideciul de Sus, Teaca etc.

moșie o regăsim menționată într-un document din anul 1319, când la 14 decembrie este împărțită între cei doi fii a lui Dionisie și anume o parte revenind magistrului Toma (unde se afla și Reghinul), iar restul lui Dezideriu.

Cu toate distrugerile pricinuite de invaziile tătare din anii 1241 și 1285, și de alte calamități, această localitate rurală (villa) rezistă și continuă să se dezvolte, și de aceea documentele nu o ignoră. Câștigând importanță, acest **Regun** sau **Regen**, în anul 1332, devine sediul unui capitu⁴. Potrivit registrelor de evidență a dijmelor papale⁵, între anii 1332-1335 parohul Nicolae contribuie cu diverse sume de bani, reprezentând o cantitate monetară destul de însemnată, față de restul localităților din zonă. Acest paroh Nicolae predica și în anul 1330, când au fost încheiate lucrările de ridicare a bisericii, la început ca biserică catolică. Reghinul mai este pomenit la 4 iulie 1357, când regele Ludovic I al Ungariei dă dreptul numiților Toma și Ștefan, fii lui Toma a lui Dionisie, de a percepe „*quingagesimalele*”, de pe moșiile lor, dar și în anul 1361 când este amintit ca loc important de comerț pentru negustorii din Cluj⁶. În anul 1403 localitatea devine reședința decanatului bisericesc „*Pluvia*”, deci se bucura de protectoratul monahic⁷.

Un indiciu al dezvoltării urbane a localității, a creșterii importanței sale, este îndeplinirea statutului de târg, formă întâlnită în anul 1427⁸, ca „**oppidum Regen**”. Înclinăm să credem că localitatea era considerată târg încă din secolul anterior, întrucât inscripția de pe prima stemă conferită localității de regii angevini (un scut de culoare roșie, despicat, care cuprinde crinul familiei de Anjou și o stea cu șase colțuri) conține însemnele: „**O.P.R.**”, adică „**Oppidum Privilegium Regen**” (Reghin

⁴ Capitulul era forma de organizare religioasă până în secolul al XVI-lea, când au avut loc reformele religioase. Capitulul Reghin cuprindea localitățile Batoș, Dedrad, Idieciul de Sus, Petelea, Reghin, Sieuț și Tăuni.

⁵ *Documente privind Istoria României, veacul XIV, seria C, Transilvania, III (1331-1340)*, București, 1954, p.127, 196, 210 și anume: „1332. De asemenea Nicolae, preotul din Reghin a plătit trei lotoni de argint”; „1334. De asemenea Nicolae parohul din Reghin a plătit 8 groși”; „1335. De asemenea Nicolae, parohul din Reghin a plătit o jumătate de fertun de argint”.

⁶ Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, nr.795, p.191-192.

⁷ *Ibidem*, Sibiu, 1902, nr.1487, p.295-296. **Pluvia** este denumirea latină a Reghinului.

⁸ Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, Sibiu, 1937, nr.2021, p.322-323.

târg privilegiat). Ca târg îl prezintă și umanistul Nicolae Olahus: „**Ultra sub Sicula inter alpes...sunt oppida Reghen**”⁹. Aici, la Reghin, în anul 1501 se afla una din cetățile („**castrum Reghwen**”) ¹⁰, care străjuiau părțile estice ale Transilvaniei. Mai sunt și alte documente ale timpului, și au fost cu mult mai multe, însă multe dintre acestea au dispărut, fie distruse de războaie și incendii, fie că au fost furate.

Secolul al XIII-lea reprezintă perioada de generalizare a artei de tip occidental în Transilvania, începând cu romanicul târziu și continuând cu goticul timpuriu, constituind prefața epocii de înflorire a goticului secolelor XIV-XV. Biserica evanghelică din Reghin face parte din categoria celor realizate în această perioadă de trecere de la romanic la gotic, înainte deci de începerea campaniei de ridicare a marilor biserici gotice orășenești, ca cele de la Brașov, Sibiu, Cluj, Tîrgu-Mureș. Referindu-se la acest aspect istoricul de artă Vasile Drăguț arăta că „*formele de întâlnire dintre romanic și gotic persistă în mai multe localități mici, dar prospere, ale căror comunități făceau eforturi să înalțe lăcașe potrivite cu ambițiile de afirmare. Așa este biserica evanghelică din Reghin, la care se lucra în anii 1321-1330*”¹¹.

Presupunem deci, că debutul lucrărilor la biserică a avut loc în secolul al XIII-lea, mai aproape de sfârșitul acestuia, întrucât însăși planul acesteia -bazilical- este de formă romanică. Lucrările desfășurate cu începere din anul 1321 și continuate până în anul 1330, corespunzătoare celor de la bolți și turn, au forme gotice. Data încheierii acestor lucrări rezultă din inscripția ¹² ieșită la iveală în urma incendiului din anul 1848 și care are următorul conținut: „ANNO•DOMINI•M / CCCXXX •CONSTRU / ITUR•DOMUS•MA / RIE•TEMPORE•NIC• / OLAI •PLEBANI •CU• / REBUS•MAGISTRI• / THOME• PATRONI•ECLESIE•” (Construită în anul Domnului 1330, în cinstea Mariei, în timpul parohului Nicolae, de magistrul Toma, patronul parohiei) (Pl.I.2). Acest Toma, ctitorul bisericii, putea fi Toma Losonszi, fiul lui Dionisie, marele proprietar de pământuri, deținătorul Reghinului și a teritoriilor din jurul acestuia, cel care a beneficiat de împărțirea moșiei Săplac în anul 1313¹³. Că acest Toma a fost ctitorul bisericii o afirmă și istoricul de artă Entz Géza, care într-o

⁹ Fodor István, *Oláh Miklós Hungariája*, Budapesta, 1990, p.81

¹⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p.288.

¹¹ Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p.41.

¹² Tăblița, de formă dreptunghiulară, este situată pe peretele nordic din interiorul altarului.

¹³ *Magyarországi művészet 1300-1470 körül (Arta Ungariei între 1300-1470)*, Budapesta, 1987, p.306-307.

scrisoare adresată arhitectului Müller Gustáv din Reghin, la 7 iunie 1956, își exprimă această părere¹⁴.

Aproximativ din jurul anului 1400 (sfârșitul secolului al XIV-lea) intervin principalele modificări în stil gotic, în primul rând prin înzestrarea fațadei sudice cu noi ferestre, de dimensiuni mai mari, bogat decorate, din care s-a păstrat fragmentar doar una, în prezent încastrată pe exteriorul peretelui nordic al bisericii. Lucrările de dotare a bisericii cu noi elemente sculpturale gotice și de amplificare, prin construirea de noi adăugiri, se desfășoară timp de aproape un secol. În anul 1630, pe latura sudică a bisericii se construiește o capelă, cu dimensiuni exterioare de 9,80×6,80 m, cunoscută sub denumirea de *Capela Sfântu Laurențiu*. Prin construirea acesteia, cel puțin două dintre cele patru ferestre gotice își pierd funcționalitatea, ele rămânând în podul adăugirii realizate. În anul 1708 un puternic incendiu distruge în bună parte biserica, și astfel timp de peste șapte decenii aceasta rămâne în ruină, fără acoperiș, iar latura nordică fiind demolată până la pământ. Lucrările de restaurare a bisericii sunt realizate după un timp îndelungat, începând din anul 1778, ele constând din reconstruirea peretelui exterior și a colateralei nordice, boltirea navei principale, cât și alte lucrări de consolidare. Doar la șapte decenii, în luna noiembrie a anului 1848, din nou, biserica este incendiată, suferind importante distrugeri, toate acestea alterând înfățișarea originală a edificiului. Între anii 1927 și 1930, în ajunul sărbătoririi a 600 de ani de existență a bisericii, sunt realizate ample lucrări de restaurare, între care și montarea marilor ferestre în stil gotic. Începute fără avizul Comisiunii Monumentelor Istorice, lucrările au costat 1500000 lei până în anul 1929, când comunitatea evanghelică din oraș solicită încă 100000 lei, necesari terminării restaurării¹⁵. Alte lucrări de reștaurare, ultimele, au fost desfășurate între anii 1959-1961, formele primite cu această ocazie fiind cele existente și în prezent.

Trebuie să menționăm și faptul că între anii 1555-1867, biserica era înconjurată cu ziduri de apărare, realizate din piatră, pe care exista și următoarea însemnare: „*Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes*”¹⁶.

¹⁴ Müller Gustáv, în manuscrisul său *A szászrégeni evangélikus (lutheránus) templom műemlékértékéről*, susține ideea că Toma, ctitorul bisericii, este Toma de Szécsény, vicevoievodul Transilvaniei între 18 aprilie 1322-27 august 1342, care a fost și comite de Sibiu (1324-1325) și de Arad (1330).

¹⁵ *Adresa Presbiteriului evanghelic Reghin*, nr. 683 din 15 iunie 1929, în *Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice*, Fond 5.32, dosar „Biserica Reghin”.

¹⁶ Urmánczy Nándor, *Szászrégen és vidéke (Reghinul sășesc și împrejurimile)*, în *Erdély (Ardealul)*, 1896, nr.1-2, p.85.

Structura bazilicală asociată cu volumul edificiului și sobrietatea formelor, ca și proporțiile încă reduse ale deschizăturilor, constituie o evidentă referință la fondul romanic tradițional din Transilvania (Pl.II.3). Noul stil, cel gotic, la început se resimte cu timiditate, el fiind reprezentat prin turnul-clopotniță, de pe latura de vest a bisericii, care era, cel puțin, în faza de edificare. Prin tipologia ei, biserica din Reghin, ca și biserica evanghelică din Teaca (județul Bistrița-Năsăud), realizate în perioadă de trecere de la un stil la altul, au influențat arhitectura multor monumente din zonă. În plan, biserica din Reghin prezintă deci, forme bazilicale, fiind subîmpărțită în trei nave, din care nava centrală, cu o lățime de 6,95 m, iar colateralele a câte 2,60 m. Navele sunt delimitate prin cele trei perechi de stâlpi de formă pătrată, articulați cu arce gotice. Nava centrală, în lungime de 16 m, prezintă patru travee de formă dreptunghiulară. La capătul de est nava continuă cu altarul -corul- principal, în lățime de 6,93 m și care se compune dintr-o travee și o absidă poligonală. În partea de vest a celor trei nave este situat nartexul, îngust de 2,70 m, acoperit cu bolti în cruce, slujind ca intrare tampon. Deasupra nartexului, respectiv în dreptul navei centrale, pe axa principală, se înalță turnul, de secțiune aproximativ pătrată, cu o înălțime totală până la vârful săgeții de 34 m (Pl.III.4).

Aproximativ sincron cu activitatea la biserică, se desfășoară și lucrările la sacristie, care este amplasată pe latura de nord a altarului. Cu dimensiuni interioare de 5,00×3,75 m, deci destul de reduse, sacristia comunică cu altarul printr-o ușă dreptunghiulară, dar și cu exteriorul printr-o ușă de pe latura estică. Credem că sacristia a fost realizată între anii 1320-1330, deci când lucrările la biserică erau pe sfârșite.

În anul 1630 pe latura de sud a bisericii este alipită capela, cunoscută sub numele de *Sfântu Laurențiu* (Pl.III.5). Cu dimensiuni interioare de 8,00×5,60 m, capela cuprinde jumătatea estică a fațadei sudice a bisericii. Alături este ridicat și un portic, care protejează portalul sudic, realizat, probabil, odată cu ridicarea bisericii. La colțul sud-vestic al bisericii, între două contraforturi, se află scara în spirală de piatră, a cărei rotunjimi depășesc limita peretelui, și care face legătura cu tribuna situată la primul etaj al turnului, unde se află și orga, comunicând cu coridorul situat pe colaterala nordică. Pe latura nordică biserica mai are un portic, care presupunem că a fost realizat în anul 1778, odată cu reconstruirea colateralei nordice și care în grosimea zidurilor are două scări ce conduc la coridorul superior al colateralei. Este posibil ca și acest portic să fi existat înainte de 1778.

Cu toate modificările structurale și arhitecturale survenite de-a lungul veacurilor, biserica prezintă totuși forme și detalii deosebite și de o certă valoare artistică. Interiorul bisericii este dominat de două forme ar-

hitecturale: gotice și baroce. Elementele gotice s-au păstrat cel mai bine la capelă, care este acoperită cu o boltă în cruce pe ogive și un capăt de absidă, decorate cu două chei de boltă din piatră reprezentând motive florale (Pl.IV.6). Ogivele, ce se desprind direct din peretele capelei, au profil format din două cavete. Forme gotice întâlnim și la colaterala sudică (Pl.IV.7), la care cheile de boltă conțin reprezentări zoomorfe, iar ogivele se sprijină pe console de formă tronconică inversată, ce conțin decorații sculpturale. În schimb, nava centrală (Pl.V.8) și colaterala nordică poartă amprenta stilului baroc. În urma incendiului din anul 1708 tavanul romanic al navei centrale, confecționat din lemn, a ars în întregime, inclusiv acoperișul, iar colaterala nordică a fost distrusă până la nivelul solului. Timp de șapte decenii biserica a rămas în această stare, până în anul 1778, când este renovată. Cu această ocazie nava centrală este acoperită cu calote boeme, despărțite prin arce dublouri ce se sprijină pe cele trei perechi de stâlpi prevăzuți cu pilaștri. Potrivit stilului, aflat în plină evoluție, calotele sunt decorate cu stucaturi ce reprezintă motive florale. De asemenea, colaterala nordică este reconstruită tot în stil baroc (iezuit), cu zidărie de cărămidă, formând două empose suprapuse, articulate pe stâlpii principali prin arce masive și care comunică cu tribuna primului etaj al turnului. Nu cunoaștem cine a fost autorul acestor lucrări, sau cel puțin coordonatorul șantierului, însă nu este exclusă participarea arhitectului Schmidt Pál din Tîrgu-Mureș, care în perioada respectivă conducea lucrările de ridicare a castelului lui Teleki László de la Gornești, iar mai târziu ridica depozite militare la Reghin¹⁷.

Dintre vechile elemente arhitecturale păstrate în interiorul bisericii remarcăm frumosul portal al sacristiei (Pl.V.9), realizat probabil înainte de anul 1551, când biserica ajungea în stăpânirea luteranilor. Portalul aparține fazei târzii a goticului ce se conjugă cu trecerea spre Renaștere și prezintă profile încrucișate, cu întoarcerea lor spre golul ușii. Deasupra ușii apare stema veche a orașului, decor mai puțin întâlnit la portalurile gotice târzii.

Pe latura sudică a capelei se alfă două nișe din piatră cioplită, care aparțin fazei de început a goticului, și anume: o nișă-scaun, pentru două persoane, la care spătarul, în partea superioară, se termină în formă de triunghi, a cărui vârf conține muluri sub formă de pară; și o altă nișă de formă dreptunghiulară (Pl.VI.11), care deasupra are un bloc de piatră decorat cu două ramuri, ce pornesc din mijlocul pietrei și se des-

¹⁷ Biró József, *A Gernyeszegi Teleki-kastély (Castelul Teleki din Gornești)*, Budapesta, 1938, p.28. La 15 noiembrie 1786, la Alba Iulia, încheie un contract cu comandantul militar, pentru ridicarea de depozite militare la Tîrgu-Mureș, Reghin și Teaca.

fășoară spre margini, inițial servind pentru păstrarea obiectelor de cult. La capătul de vest al navei centrale, sub scara în formă de spirală, ca element de suport, se află o consolă de piatră, sub formă de con inversat (Pl.VII.12), din care, partea superioară reprezintă două registre cu câte trei laturi, iar partea inferioară, ascuțită, înfățișează un bogat decor din vrejuri cu frunze de viță și ciorchini, într-un desen perfect lizibil. Acest element arhitectural îl putem amplasa, ca execuție, aproximativ concomitent cu portalul vestic, deci la finele secolului al XIV-lea.

Zidăria bisericii propriu-zise este realizată din piatră, pereții având grosimi de 115-120 cm, a sacristiei de 105 cm, iar a capelei Sf. *Laurențiu* de 90 cm. Parțial, îndeosebi în partea reconstruită în anul 1778, pereții sunt realizați din cărămidă. Cei patru stâlpi situați la capătul de vest a navei centrale, pe care se sprijină turnul și galeria -tribuna- sunt masivi, cu grosimi de câte 110× 95 cm.

În totalitatea sa, exteriorul bisericii prezintă forme gotice. Fațada principală, orientată spre vest, este dominată de turnul-clopotniță, care în partea inferioară adăpostește portalul gotic, ea fiind articulată de câte două perechi de contraforturi: o pereche la colțul celor două colaterale, mai înalți și treptați, o a doua pereche, de dimensiuni mai reduse, flankând portalul. Restul fațadelor dinspre sud și nord ca și cele ale altarului sunt, la fel, articulate cu contraforturi, ei indicând boltirea gotică a încăperilor. Cele mai reprezentative elemente gotice ale bisericii erau desigur portalul vestic și cele patru ferestre bifore ale navei centrale, care conțineau muluri de diferite forme.

Ca element decorativ principal al fațadei vestice, portalul este situat într-un rezalit destul de modest, dar permițând adâncirea ușciorilor. Pe măsura ambrazurii sale (Pl.VII.13), portalul prezintă jambaje din piatră de talie pentru sprijinirea frontonului triunghiular. Ușciorii din piatră sunt formați din alternarea treptată a patru toruri, de diverse profile, cu opt cavete, cele situate între montanți fiind dublu îngemănate (Pl.VIII.14). În partea lor superioară ușciorii prezintă o friză continuă care se substituie capitulurilor. Frizele, împodobite cu un relief nu prea înalt, pe lângă faptul că ponderează verticalitatea ușciorilor, echilibrează compoziția portalului, punând, totodată, în valoare ambrazura lui. Pe lângă valoarea lor decorativă frizele trasează punctele de naștere a arhivoltei, a cărei profilatură urmărește pe acea a montanților. Pe latura dreaptă a ambrazurii friza de capiteli reprezintă grinzi și frunze de stejar (Pl.VIII.15), ce compun desene simple, din păcate mai puțin lizibile, datorită acțiunii timpului și a incendiilor, cu excepția primelor două capite, reconstituite și montate cu ocazia renovărilor. Friza de capiteli situată pe partea opusă a ambrazurii, reprezintă frunze și ciorchini de struguri (Pl.VIII.16), fiind în aceeași stare de conservare. La capătul dinspre ușă

a celor două frize se află câte un înger, de proporții reduse, conservați destul de bine, cu rol de consolă, pe care se sprijină arhitrava. Deasupra arhitravei, în dreptul lunetei, se află trei console de piatră, dintre care numai aceea situată în partea dreaptă și-a mai păstrat decorația. Fără îndoială că aceste console aveau rolul de a purta elemente sculpturale, care se detașau puternic pe fondul timpanului, azi însă acestea fiind pierdute. Principalul element decorativ al portalului îl constituia desigur îngerul. Păstrat doar fragmentar, lipsindu-i capul, cu cutele draperiei destul de tocite, piesa ia aspectul unei chei de arc pentru prima arhivoltă a portalului, fiind un element destul de rar întâlnit în Transilvania. Prin elementele sale componente, putem data acest portal către finele secolului al XIV-lea.

Rămânând la descrierea portalelor, trecem la cel amplasat pe latul sudică a bisericii. Este situat lângă capela Sfântu Laurențiu și este protejat de un portic, realizat probabil concomitent cu capela. Deosebit de interesant se prezintă acest portal (Pl.IX.17), care în totalitatea sa poate fi subîmpărțit în două registre. Primul, îl formează ancadramentul propriu zis al portalului, de formă dreptunghiulară, cu profilaturi încrucișate. Tendința profilaturii de a se reduce la câte un tor, este caracteristică ultimei faze gotice, asemănându-se cu portalul de sud al bisericii reformate din Țigău. Al doilea registru, mai amplu, este tot de formă dreptunghiulară. El prezintă ușciori din două toruri și trei cavete, care în partea superioară, la înălțimea primului registru, prezintă câte două capitele, ponderând verticalitatea usciorilor. Prima arhivoltă a portalului se încheie într-un arc frânt, pe când profilul exterior este de formă dreptunghiulară.

În schimb, portalul exterior al sacristiei, tot de formă dreptunghiulară (Pl.IX.18), este mai redus ca proporții și fără decorații. Este executat din blocuri masive de piatră cioplită și lipsit de profile, singurul element suplimentar fiind fereastra dreptunghiulară cu zăbrele, situată deasupra.

Din nefericire ferestrele gotice care împodobeau biserica nu s-au mai păstrat. Actualele ferestre de formă gotică, cu muluri de diferite forme, sunt de dată mai recentă, realizate cu ocazia reconstruirilor moderne, deci nu mai prezintă interes istoric și artistic. S-a păstrat doar una singură, și aceasta fragmentar, în prezent îndeplinind rolul de ancadrament a unei plăci memoriale. În anul 1630, când s-a construit capela Sfântu Laurențiu, o parte din cele patru ferestre gotice au rămas în podul construcției adăugite, ele pierzându-și rolul avut inițial. Apoi în urma incendiilor din anii 1708 și 1848 ferestrele și-au pierdut și mulurile și menourile din piatră, fiind distruse aproape în totalitate, cu excepția

uneia, a cărei fragmente au stat la baza reconstruirii ei, prezentând, chiar și așa, elemente sculpturale deosebite.

Această fereastră a fost descoperită de către profesorul de desen Wortitsch, care în anul 1888 îi face o primă descriere mai detaliată, în publicația „Korrespondenzblatt”, menționând că este o fereastră gotică cu forme mai rar întâlnite¹⁸. Cu ocazia realizării lucrărilor de restaurare din anii 1928-1930 fereastra rămasă este montată pe peretele nordic al bisericii, păstrând doar ancadramentul, fără mulurile cu care inițial a fost decorată. Profilatura ancadramentului, până la punctul de pornire a arcului, este formată dintr-o cavetă largă și trei retrageri în adâncime, care inițial se sprijineau pe un plan înclinat. Peste această profilatură este situată friza ce pornește din extrados până la panoul ferestrei, deasupra cavetelor având câte o consolă sub forma unei măști. Deasupra frizelor ancadramentul, arcuit sub forma unui arc frânt, formează o profilatură aparte, ea fiind realizată prin intercalarea mulurilor în formă de pară, cu două cavete (Pl.X.19).

Principalele elemente sculpturale ale ferestrei le formează cele două măști, de fapt reprezentând două capete de expresie. Datorită acestora fereastra a fost considerată de o formă mai rar întâlnită. Spre colțul estic masca reprezintă un bărbat (Pl.XI.20), a cărui față este bine conturată, iar părul având formă de plete lungi și fiind răsfirat. Expresia feței poate fi constatată după ochii mari, buzele groase și mustățile stufoase. Masca situată în colțul vestic reprezintă capul unei femei (Pl.XI.21), de formă ușor prelungită și încadrat de o năframă. Destul de distrusă, fața nu ne îngăduie să prezentăm alte detalii. Atât cât putem să analizăm aceste măști, ca și ancadramentul ferestrei, le considerăm ca făcând parte din produsele de artă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, aproximativ concomitent cu portalul vestic.

Făcând o analiză a celor două capete, același Gustáv Müller, consideră că ele reprezintă pe Toma de Szécsény¹⁹ și soția sa. Întrucât lucrările de înfrumusețare a bisericii s-au desfășurat timp de un secol, tot Müller consideră că celelalte trei ferestre gotice ar fi reprezentat pe Carol I Robert (1308-1342), Ludovic I cel Mare (1342-1382) și pe Sigismund de Luxemburg (1387-1437), sprijinitori ai artei și bisericii. Afirmatia este desigur cu totul hazardată, întrucât autorul nu are nici un suport documentar și nici nu s-au păstrat fragmente care să confirme formele sculpturale menționate.

¹⁸ „...*alig máshól is megtalálható gótstíli alkotásról...*”, în descrierea făcută la 10 octombrie 1955 de arhitectul Gustáv Müller, aflată la Consiliul Județean Mureș.

¹⁹ Toma de Szécsény, vicevoievod al Transilvaniei, conform notei 14.

Dintre dotările inițiale ale bisericii o putem considera și fereastra gotică a sacristiei, lipsită de menou și care conține o cavetă adâncită. Subliniem faptul că decorul ferestrei, situat în locul unde de regulă se alfă mulurile, reprezintă stema orașului, ca element ce se dorește a întări, din nou, drepturile ce le deținea orașul.

Putem aprecia că cel puțin până la incendiul din anul 1708, exteriorul bisericii era decorat cu statui, care însă nu s-au mai păstrat, cu excepția uneia (și aceasta fragmentată) care este încastrată pe peretele de vest al capelei *Sântu Laurențiu* (Pl.XII.23). Tot Müller²⁰, și din nou fără argumente, consideră statuia ca realizată în anul 1551. Ori statuia este deteriorată și nu este însoțită de nici un atribut, deci poate reprezenta orice alt sfânt sau înger. Nu putem accepta realizarea ei în anul 1551 și amplasată ca element decorativ, deoarece în acel an biserica trece în stăpânirea luteranilor, care exclud elementele sculpturale și picturale. Analizând formele, atât ușoara poziție de contrapost, cât și faldu-rile căzute peste mâna stângă a personajului, cu gruparea lor în partea inferioară, Gheorghe Arion²¹ consideră statuia ca produs de la mijlocul secolului al XV-lea, când lucrările de înfrumusețare a bisericii erau pe sfârșite. Locul inițial unde a fost amplasată statuia nu-l cunoaștem, însă împreună cu altele îmbogățeau zestrea sculpturală a edificiului.

²⁰ Gustáv Müller, *Die evangelische Kirche von Sächsisch-Regen*, în *Volkskalender*, 1965

²¹ Gheorghe Arion, *Sculptura gotică din Transilvania*, Cluj, 1974, p.49-50.

A TRANSYLVANIAN MONUMENT LESS KNOWN: THE GOSPEL CHURCH FROM REGHIN (Summary)

The gospel church from Reghin is one of the oldest religious architectural monument from country. It was built in the first decade of the XIVth century. The building was finished in 1330 by **Magister Thomas**, the owner of the Reghin town and the neighbourhood.

The church have romanian form with a basilical plan with three naves, but at the altar and the south-lateral nave are presents the Gothic forms. In 1708 and 1848 the church was burnt, suffering serious wearing down. It was rebuilt for several times, and this cause, the church lose the initial forms.

It has remained some architectural and art elements, presents real artistical values. In the first line, we remark the west portal which contain Gothic elements from the end of XIVth century and the Gothic window, which have two expressive capitels, which are a rarity in Gothic art from Transylvania. Other details, like the two portals of the sacristy, the recess for stay or the recess for the cult objects made by stone and situate in the south wall of the altar, and the con-stand of spiral stairs decorated with grapevine and bunchgrape are sculptural valuables thus characterise the mature and old Gothic and realise the pass to the Renaissance.

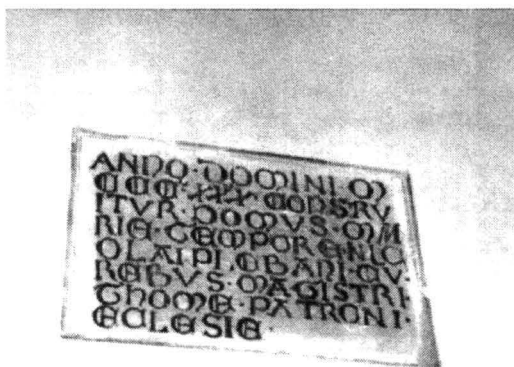
LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I:	1. Biserica evanghelică, vedere generală
	2. Placa cu inscripția din anul 1330
Planșa II:	3. Biserica evanghelică, plan și secțiune
Planșa III:	4. Turnul bisericii evanghelice
	5. Capela „Sf. Laurențiu“
Planșa IV:	6. Interiorul capelei cu bolțile gotice
	7. Colaterală sudică cu bolțile gotice

- Planșa V: 8.Nava centrală cu bolțile baroce
9.Portalul gotic al sacristiei
- Planșa VI: 10.Nișa de șezut din capelă
11.Nișa pentru obiectele de cult din capelă
- Planșa VII 12.Consola scării în spirală
13.Portalul vestic al bisericii
- Planșa VIII: 14.Profilul ușciilor portalului vestic
15.Friza de capiteluri de pe partea dreaptă
16.Friza de capiteluri de pe partea stângă
- Planșa IX: 17.Portalul sudic
18.Portalul exterior al sacristiei
- Planșa X: 19.Fereastra gotică, vedere generală
- Planșa XI: 20.Friza estică cu capul de bărbat
21.Friza vestică cu capul de femeie
- Planșa XII: 22.Fereastra gotică a sacristiei
23.Statuia exterioară (Sf.Laurențiu ?)

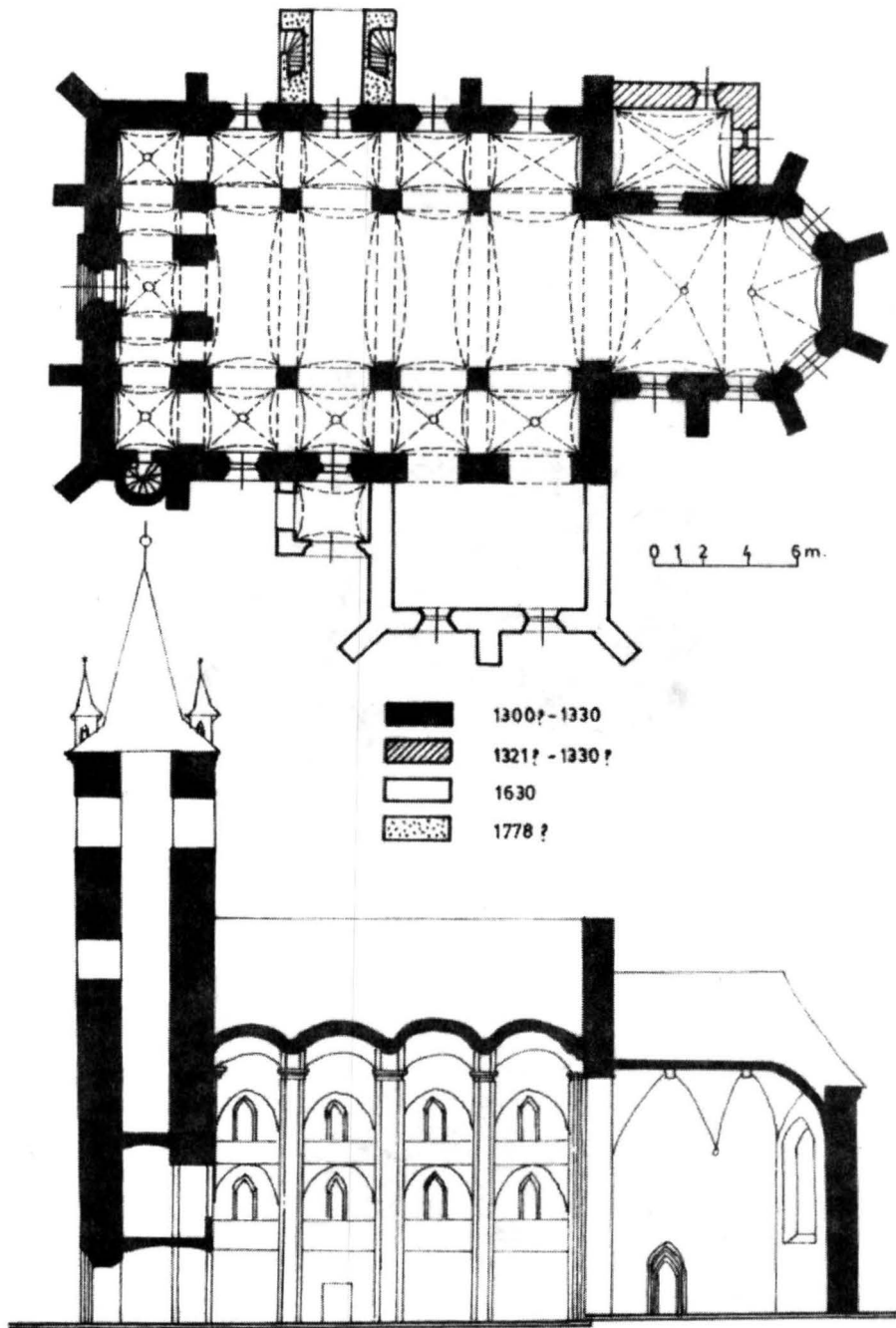

1

2

Planşa I

3

Planşa II

4

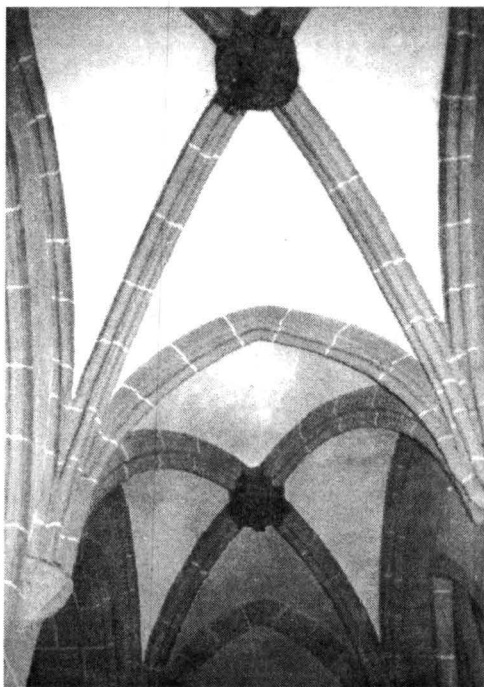

5

Planșa III

6

7

Planșa IV

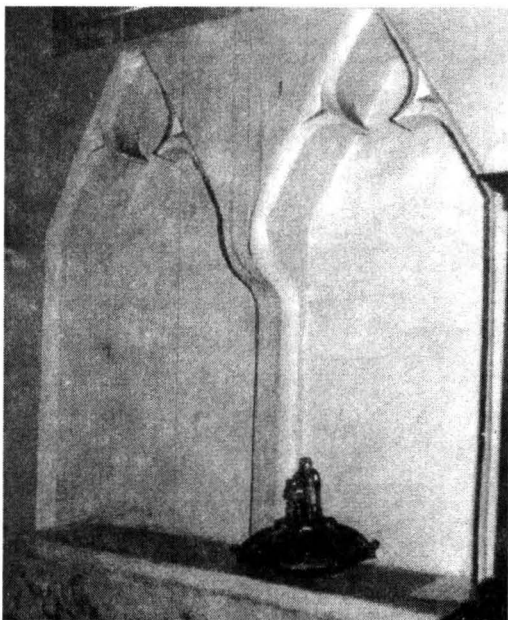

8

9

Planșa V

10

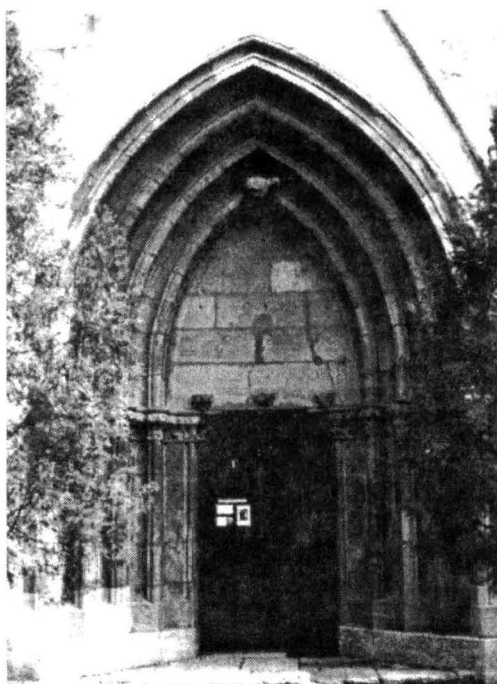

11

Planșa VI

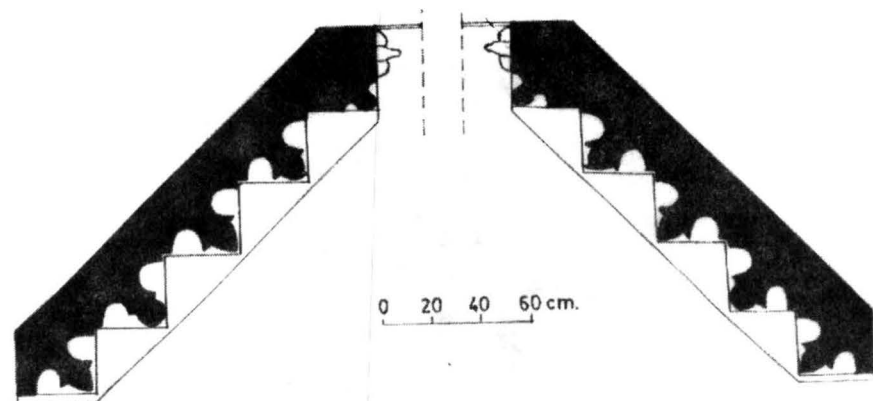

12

13

Planșa VII

14

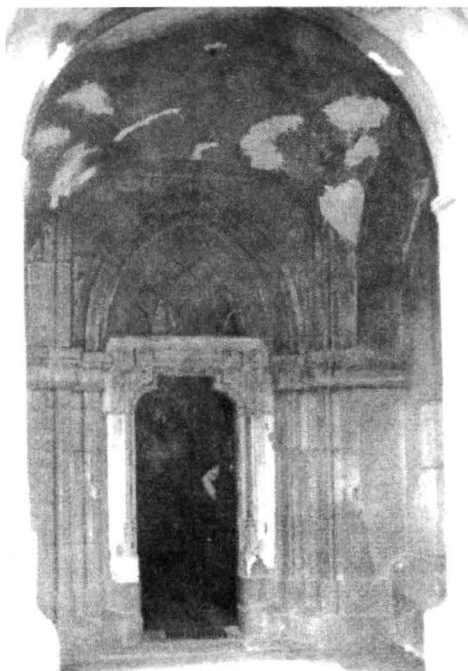

15

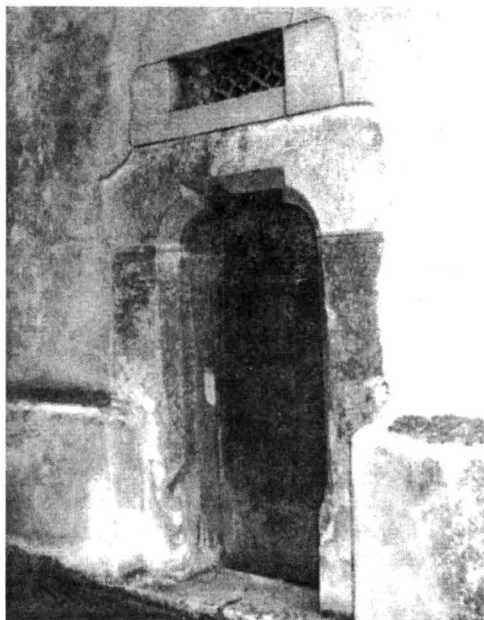

16

Planșa VIII

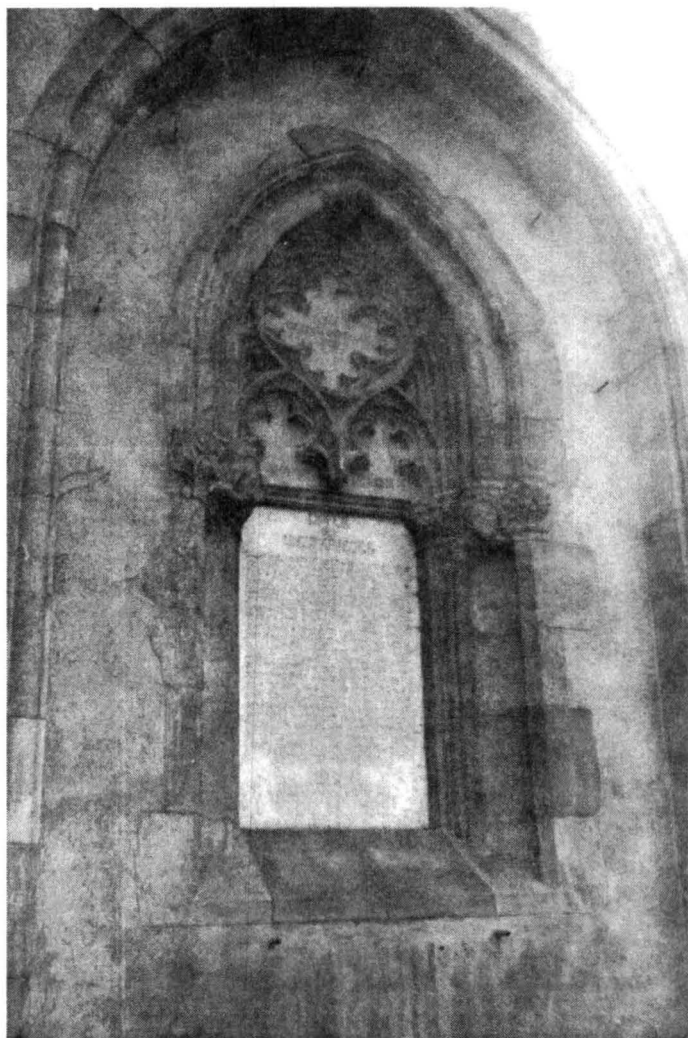

17

18

Planșa IX

19

Planșa X

20

21

Planșa XI

22

23

Planşa XII

LOCALITĂȚI DISPĂRUTE

“NEAGRA” și “GROAPA NEGRIL”

VASILE POP

În Dicționarul istoric al localităților din Transilvania¹, Coriolan Suciu menționează printre sutele de localități dispărute de-a lungul timpurilor și două sate din județul Mureș: NEAGRA (FEKETE) și Groapa NEGRIL (FEKETELUK).

Aceste așezări sunt atestate documentar încă de la începutul secolului al XIV-lea. Astfel, în Registrul dijmelor papale pe anul 1332 se află înscris: „*Petrus sacerdos de Feketeluk solv.8 denar*”².

Peste numai doi ani, în același registru a fost consemnat: „*Nicolaus sacerdos de Fekete sov.2 denaries*”³. Din aceste mențiuni documentare deducem că în secolul al XIV-lea existau două sate, cu doi preoți care plăteau dijmă papei de la Roma. Așezările amintite au fost situate în zona de câmpie, între actualele localități: Bandul de Cîmpie, Grebeniș, Văleni, Pogăceaua, Șincai (Șamșud) și Mădărașul de Cîmpie. În acest spațiu, ulterior, în decurs de cca trei secole, s-au format satele: Finațele Bandului, Negreni, Valea Mare cu cătunul Valea Mică și Iștan-Tău.

Nu se cunoaște precis data la care au dispărut satele amintite. Vom încerca pe baza informațiilor consemnate în diferite documente de epocă să stabilim, cu aproximație, această dată. Dintr-un document datând din anul 1603 aflăm că: „*Fekete totalitar deserta est*”⁴. Asta înseamnă că la începutul secolului al XVII-lea localitatea NEAGRA (FEKETE) nu mai exista, hotarul fiind pustiu și satul inexistent.

Anterior însă, într-un alt document datând din anul 1588 mai găsim încă menționat: „*praedium FEKETE*”. Satul mai figurează și în lista Adunării Naționale de la Alba Iulia din anul 1595, care a hotărât ca pentru acoperirea cheltuielilor militare și a celor de la curtea lui

¹ Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, București, 1974, p.326.

² *Registrul dijmelor papale pe anul 1332*, p.616.

³ *Documentele României*. C.III, București, 1954, p.199.

⁴ Coriolan Suciu, *op.cit.*, p.326; *Székely oklevéltár*, IV, p.104.

Sigismund Bathori să se plătească pentru fiecare poarta câte doi forinți. La acea dată localitatea NEAGRA (FEKETE) a plătit 36 de forinți, ceea ce însemnează că satul avea 18 porți⁵.

Prin urmare, dispariția celor două localități (sate) și exterminarea populației de origine sârbească, cărora vecinii le ziceau *rați*, a avut loc în perioada cuprinsă între anii 1595-1603.

Întrucât regiunea este locuită de o masă compactă de români, se pune pe bună dreptate întrebarea, cum a ajuns această populație de origine sârbească în această zonă? S-au emis mai multe păreri și sunt mai multe versiuni. Astfel, într-o publicație din anul 1857 care apărea la Cluj, se afirma că *rații* din NEAGRA (FEKETE), ar fi urmașii mercenarilor sârbi aduși în Transilvania de Sigismund Bathori⁶.

După o altă versiune, populația secuiască de aici ar fi fost decimată și exterminată în timpul luptelor armatelor generalului Basta în Transilvania. Se emite părerea că după aceste evenimente ar fi fost aduși și așezați *rații* în aceste localități.

Știrile însă sunt confuze și uneori contradictorii. Se afirmă că împotriva rămășițelor armatei generalului Basta, care se retrăgea spre Dej, a fost trimisă o formație militară din Tîrgu-Mureș condusă de însuși judele acestui oraș, Borsos Tamás. În urma luptelor dintre cele două formații militare, se presupune că ar fi fost distruse cele două localități⁷.

În sfârșit, s-a emis și ipoteza că dispariția satelor amintite ar putea fi pusă în legătură cu luptele domnitorului român Mihai Viteazul în Transilvania. În această privință se arată că în urma luptelor de la Mirăslău, un grup de cca 200 de cazaci care au luptat alături de Mihai Viteazul, în retragerea lor s-ar fi oprit și au ridicat tabăra pe hotarul localității NEAGRA (FEKETE). Împotriva acestei tabere a cazacilor a fost trimisă o unitate militară. În urma confruntării cu cazacii amintiți, cele două sate ar fi fost complet distruse⁸.

Având în vedere ipotezele expuse mai sus, presupunem că dispariția celor două localități a avut loc în jurul anului 1600, deoarece așa după cum am arătat mai sus, în anul 1603, într-un document se menționează: „*Fekete totalitar deserta est*”.

Dacă vom lua însă în vedere și alte izvoare, vom constata că realitatea diferă de aceste versiuni. În lucrarea sa *A székely föld leirása*

⁵ Benkő K., *Maroszné ismertetése* (Istoricul Scaunului Mureș), Cluj, 1860-1861, p.310.

⁶ Székely Ádám, *A mezőség* (Câmpia), în *Kolozsvári Közlöny*, 1857, nr.12, 47, 48.

⁷ Orbán Balázs, *A Székely föld leirása* (Descrierea secuimii), Pesta, 1870, p.205-206.

⁸ Orbán Balázs, *op.cit.*, p.205-20; Szabo Károly, *Erdély Történelmi adatok*, Cluj, 1862.

(Descrierea regiunilor locuite de secui), O.Balázs afirmă că populația de origine sârbească din localitățile amintite nu era statornică, se ocupa cu furtul și cu jaful, ucidea oamenii din satele învecinate și devasta hotarele. Autoritățile locale și scăunale i-a avertizat de mai multe ori că dacă nu vor înceta fărădelegile, se vor lua măsuri drastice împotriva lor. În ciuda numeroaselor avertismente situația a rămas neschimbată. Față de această situație judele orașului Tîrgu-Mureș, Borsos Tamás, direct afectat și el deoarece avea moșie în Mădărașul de Cîmpie, învecinat cu localitatea NEAGRA (FEKETE), a sesizat organele superioare scăunale și a cerut învoirea de a-i ataca și pedepsi pe locuitorii celor două sate. Așa după cum se arată în documente, aprobare scrisă nu s-a dat dar i s-a promis verbal că se va trece cu vederea peste acțiunile pe care le va întreprinde.

Și astfel, la propunerea judeului din Tîrgu-Mureș, toți locuitorii capabili de oaste din satele învecinate: Band, Mădăraș și Șincai (Șamșud), au fost mobilizați împotriva raților din cele două sate. Rații au fost atacați de către locuitorii celor trei sate învecinate tocmai în momentul când își împărțeau prada și se pregăteau să omoare prizonierii luați din satele prădate anterior. S-a încins o luptă pe viață și pe moarte în urma căreia populația locală a fost exterminată, foarte puțini au reușit să fugă și să se salveze. Satul a fost incendiat și ras de pe fața pământului iar hotarul s-a împărțit între marii proprietari din cele trei sate atacatoare. Despre cele petrecute aici în nici o lucrare cu caracter istoric nu se pomenește nimic. S-a decoperit în schimb în arhivele locale un document foarte important din acest punct de vedere. Este vorba despre un proces-verbal încheiat la data de 14 martie 1630, în care sunt consemnate declarațiile a 33 de martori: 9 din Grebeniș, 3 din Pogăceaua, 7 din Mădărașul de Cîmpie și 8 din Bandul de Cîmpie, pe baza cărora se poate reconstitui drama celor din NEAGRA și GROAPA NEGRIL. Declarațiile au fost date în urma prestării unui jurământ la cerea marilor proprietari Péchy Simon din Drăculea Bandului, Egerházi István din Band și Sebestyén István din Mădărașul de Cîmpie. Cererea marilor proprietari a fost aprobată de Bethlen Gábor. Din declarațiile date de către cei solicitați, reiese clar că locuitorii din localitățile învecinate, Band, Mădăraș și Șincai, au atacat pe locuitorii din Neagra (u.Fekete), satul a fost incendiat și ras de pe fața pământului, iar localnicii au fost în cea mai mare parte măcelăriți, hotarul satului a fost împărțit între cele trei sate. Spre documentare amintim câteva extrase din o parte a declarațiilor celor audiați.

Dobar Petru, iobag din Grebeniș, a declarat următoarele: "*Știu că aici pe Fekete a fost un sat. Mai știu că bândanii au fost conduși de locotenentul Koltsár István. Ei au atacat pe rați, i-au tăiat și i-au omorât.*

Știu toate acestea deoarece fiind cioban în acest sat am văzut tot ceea ce s-a întâmplat aici. Știu și aceea că după acest eveniment populația românească din satele învecinate a vrut să-și construiască case pe locul satului distrus dar autoritățile au interzis acest lucru. Kis Bálint mi-a spus că i-a avertizat pe Vereș Toader și Vereș Andrei că dacă vor îndrăzni să-și facă casă, vor fi omorâți. Mai știu că Drăculea (sat întemeiat de Vlad Drăculea, fiul lui Vlad Țepeș, Domnitorul Țării Românești)⁹, era în proprietatea lui Péchy István”.

Gál Márton și Tombold Francisc din Hărtau au declarat: „...tabăra raților a fost distrusă complet iar hotarul împărțit între satele care au atacat”.

Horváth András din Șincai a relatat: “Până ce hotarul Fekete n-a fost desțelenit, locuitorii din Band, Mădăraș și Șincai arau, cosiau liber, fiecare unde voia sau unde apuca”.

Iobagul **Marosi János** din Band: “Cele trei sate care au atacat, au împărțit hotarul între ele împreună cu pădurea Copăcelului (Cigmeghiului). Partea de dincoace de pădure a trecut la Band iar partea de dincolo la Mădăraș. Movilele de hotar le-am ridicat chiar eu cu ajutorul lui Székely Gy”¹⁰.

Despre soarta tragică a populației din cele două sate amintesc și cele două înălțimi numite “Dâlma raților”, una în cimitirul reformat din Band și alta în actualul sat Negreni, unde au fost îngropați în gropi comune, rații uciși cu ocazia asedierii celor două localități¹¹.

Din același document reiese că organele scăunale din Tîrgu-Mureș n-au fost de acord cu împărțirea hotarului între locuitorii celor trei sate și au deschis un proces împotriva abuzului săvârșit. Procesul a durat mai mulți ani. Până la urmă avându-se în vedere faptul că locuitorii acestor sate au avut mult de suferit de pe urma raților, li s-a dat dreptate. Datorită acestui proces și pe baza declarațiilor martorilor, cuprinse în procesul verbal încheiat în anul 1630, document ce se păstrează în Arhivele Naționale, filiala Tîrgu-Mureș, am putut reconstitui istoricul dispariției celor două sate.

Au dispărut cele două sate NEAGRA și GROAPA NEGRIL (FEKETE), dar partea de hotar pe care au fost ele, poartă și astăzi numele de Fekete. Dintr-o lucrare aflăm că după trecerea a aproximativ 250 de ani, adică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în această

⁹ Vasile Pop, *Ce ne destăinuie toponimul „Drăculea”* în *Vatra*, XVI, nr.180, 1986; Vasile Pop, *Un toponim cu rezonanță istorică în Transilvania, în Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p.619-623.

¹⁰ Orbán Balázs, *op.cit.*, p.310-314.

¹¹ Imre Barna, *Mezőbánd helynevei* (Toponimia Bandului de Câmpie), Cluj, 1942, p.29.

zonă locuiau cca 115 familii de români, în case împrăștiate. Astăzi pe vechiul hotar Neagra (Fekete) întâlnim mai multe sate întemeiate de o populație în majoritate românească. În partea de nord a spațiului s-a format satul Fînațele Bandului. Pe colinele dispuse în jurul Lacului Pogăcele (botezat ulterior de către coloniștii secui Istan-Tău (u.Istan Tava) s-a întemeiat satul cu același nume Iștan-Tău. Aproximativ pe locul pe care a existat așezarea Groapa Negrii (Feketeluk), s-a format Valea Mare cu cătunul Valea Mică. În sfârșit pe locul vechii așezări NEAGRA (u.FEKETE), pe Valea Uricului (u.Őrökvölgye) se ridică astăzi satul NEGRENİ (u.Fekete), reînființat de către coloniștii secui, aduși pe aceste locuri de către organele de stat maghiare. Inițial secuii au fost colonizați în Mădărașul de Cîmpie, de unde apoi în urma lucrărilor de comasare a terenurilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o bună parte dintre ei au primit terenuri și locuri de casă pe Valea Uricului, întemeind noua așezare¹².

ANEXĂ

Sz.4262/878

Hotărârea Tribunalului regal din Tîrgu-Mureș cu privire la lucrările de comasare din anul 1878, efectuate pe hotarul com.Mădărașul de Cîmpie (jud.Mureș).

Traducere:

În numele măriei sale Regele!

Tribunalul regal din Tîrgu-Mureș luând în dezbatere problema lucrărilor de comasare a terenurilor și de reamplasare a unor proprietăți de pe hotarul comunei Mădărașul de Cîmpie, în urma dezbaterilor din zilele de 28 mai 1877, 9 iulie 1877, 2 aprilie 1878, în ședința deschisă din ziua de 9 iulie 1878, a hotărât:

1) Lucrările de comasare și de reamplasare a terenurilor se vor face având la bază situația cadastrală întocmită de ingineri precum și situația clasificării terenurilor de pe hotarul localității, în conformitate cu hotărârile consemnate în procesul-verbal nr.8857/1877 în felul următor:

¹² Arhiva Muzeului Județean Mureș, Hotărârea Tribunalului din Tîrgu-Mureș, nr.4262, 1897, p.1-28.

.....
(se indică pentru fiecare caz în parte denumirea de hotar unde se amplasează lotul comasat, cu menționarea nominală a proprietăților)

.....
Notă: La subsolul primei pagini a hotărârii, se specifică faptul că exemplarul de față aparține parohiei greco-catolice din Mădăraș predat proto-popului Hosu Vasile din Tîrgu-Mureș.

Arhiva Muzeului Județean Mureș,
Hotărârea Tribunalului din Tîrgu-Mureș, nr. 4262, p.1.

În hotărârea Tribunalului regal nr.4262/1878 se menționează suprafețele comasate, partea de hotar unde sunt dispuse, precum și numele proprietarilor. Atrage atenția faptul că pe lângă localnicii (români și maghiari, fără a li se indica etnia) sunt amintiți în mai multe cazuri și secuii coloni.

Astfel se specifică faptul că în „prediumul din Mădăraș” au fost amplasați secuii coloni și foștii iobagi.

Referindu-se la prediumul feketé, unde până la dispariție a existat localitatea „Fekete”, au fost amplasați secuii și foștii iobagi coloni. (H mezömadarasi feketé praediumban elhelyezet Székely és volt urbéres birtokasokat...).

Arhiva Muzeului Județean Mureș,
Hotărârea Tribunalului din Tîrgu-Mureș, nr. 4262, p.22

**MISSING LOCALITIES
„NEAGRA“ and GROAPA NEGRII“
(Summary)**

Among the localities of Transylvania missed along the time is counting two villages of Mureș County: „Neagra“ și „Groapa Negrii“.

As we don't know with accuracy the date when they missed. We'll try to depend on information recorded in varied documents of epoch, to establishing approximately this date.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I-II: Hotărârea Tribunalului regal din Tîrgu-Mureș cu privire la lucrările de comasare din anul 1878, efectuate pe hotarul comunei Mădărașul de Câmpie (jud.Mureș), p.1 și p.22.

Befelzege a király nevében!

A magyarországi kir. törvények a magyar-magyarországi
katonai tagozatban egyetlen az egyes katonai tagozat elhelyezése felől
1877 évi Május 28-án a királyi rendelet 1877 évi Júl. 10-án az
1878. évi Aprilis 2-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az

I. A magyar-magyarországi katonai tagozatban egyetlen a tagozatban
elölle katonai állásokról. Királyi rendelet 1877 évi Júl. 10-án az
katonai tagozatban 1877 évi 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az

II. A királyi rendelet az elhelyezés a királyi rendelet 1877 évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az

A királyi rendelet az elhelyezés a királyi rendelet 1877 évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az

A magyar-magyarországi kir. rend. egyetlen az egyes
katonai tagozatban 1877 évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az
1878. évi Júl. 10-án a királyi rendelet 1878. évi Júl. 10-án az

együtt menyny, becsülettel a Hasso Főtan és Szes Joon
ezes birtokait felől, és egy az alio Főigmondue, Hasso Fő-
van és Szes Joon birtokaitól itt-itt kárpóztó birtok
terület a mai mesteres, praediumbéli szőlő és volt urak
birtokosok közlegeljeit kárpóztatott és fűvel takart és az által
minden praediumbéli szőlő és volt urak birtokaitól birtok
aránylag arány terület kárpóztott a nagy szőlő és aron
vörs, hogy az Főtan sava szőlővel verőfűz és györszemi
káróztó és kárpóztó Főtan Főtan egy egy terület közlegel-
vörs és vörs és Főtan és Főtan az alio Főigmondue
ne fűle és Hasso Főtan egy Szes Joon birtokaitól el foglalt
ma, a nagy birtokosoktól, a kárpóztó kárpóztó
leant a kárpóztó.

Hasso Főtan kárpóztó és az vörsi kárpóztó
ti a mesteres, praediumbéli szőlő és volt urak
birtokosoktól, kárpóztó kárpóztó aránylag aron
ezen közlegeljei vörs és Főtan birtokaitól kárpóztó
aránylag vörs és kárpóztó és kárpóztó kárpóztó
vörs.

XVIII., A XVII. pont alatt fenn írt módon vörsi közlegel-
káróztó kárpóztó és kárpóztó birtokosok, nagy kárpóztó,
az által Főtan kárpóztó aron, hogy Hasso Főtan és Szes
Joon a kárpóztó kárpóztó egy vörsi kárpóztó kárpóztó,
vörs kárpóztó és kárpóztó és kárpóztó kárpóztó kárpóztó
kárpóztó kárpóztó, kárpóztó kárpóztó, kárpóztó kárpóztó kárpóztó
vörs kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó.

XIX., Az ev. ref. kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó
kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó
kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó
kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó kárpóztó

DOUĂ CAIETE INEDITE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ALE BRESLEI CROITORILOR DIN SIBIU

MARIANA DANEȘ

Între multe documente pe care le dețin Arhivele Naționale din Sibiu se găsesc și cele două caiete de tipare și modele datate 1702¹, respectiv 1722², destinate meșterilor și calfelor care-și susțineau atestatul de meșter croitor. Sibiu medieval cunoștea de sute de ani existența breslei croitorilor, care de timpuriu era organizată în două ramuri deosebite: croitori de mantale (*renovatores vestium mantellari*) și croitori obișnuiți (*sartores*) ce confecționau haine pentru întreaga populație a orașului, dar și ornate bisericești din stofă cusută cu fir de aur sau argint. Importanța meșteșugului croitoriei și a croitorilor sibieni ca element economic, social și chiar politic rezultă din rolul de conducere pe care-l dețin în administrația orașului, dar și din poziția lor materială (proprietari de case, ai unui heleșteu și apărători ai unor turnuri de apărare ale cetății).

Caietele se păstrează în fondul Brukenthal de la Direcția Județeană din Sibiu a Arhivelor Naționale și au fost descoperite de noi în anul 1995 cu prilejul cercetării fondului pentru organizarea expoziției *Textilele între utilitate și artă*. Ele nu au fost, după opinia noastră, studiate și valorificate în cercetarea de specialitate, cu toate că sunt documente deosebit de importante pentru descrierea și analiza sistematică a statutelor breslei sibiene din epocă și mai ales pentru evidențierea mentalității în privința evoluției tipurilor de croiuri, tipare și materiale specifice modelelor transilvănene, respectiv sibiene, din secolul al XVIII-lea. Dovada faptului că aparțin cu certitudine breslei sibiene este că în cele două caiete am întâlnit simultan imaginile celor două corturi ce redau stema (emblema) orașului Sibiu, datate diferit, respectiv în anii 1702 și 1722.

Potrivit statutelor breslei croitorilor, nimeni nu putea practica meseria dacă nu a efectuat anii de ucenicie și nu a învățat meseria în cadrul breslei.

¹ *Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, Fond Brukenthal, Caiet croitori 1702, 508/29, nr.63.*

² *Ibidem, nr.64.*

Încă din anul 1587 croitorii sibieni cer obștii sașilor „*ca meșterii clandestini (Ripleri) ce nu fac parte din breaslă și care aduc pagube mari meșterilor breslași să nu fie îngăduiți să lucreze în orașele săsești*”³. Acest lucru era motivat și de faptul că meșterii croitori aveau obligații față de oraș: să întrețină turnurile, să dea contribuții fiscale, să dea militari, să achite unele taxe de reînnoire a privilegiilor stabilite prin statute.

Pentru ca o persoană să ajungă meșter -membru al unei bresle trebuia să parcurgă un drum lung și anevoios, trecând prin faza de ucenic, apoi cea de calfă, sub supravegherea unui meșter din aceeași branșă; apoi susținea o lucrare de măiestrie sau capodoperă, executată în atelierul meșterului, unde calfa își făcuse anii de ucenicie, fără ajutor și fără nici o îndrumare. Prin aceasta croitorii trebuiau să-și dovedească măiestria, cunoașterea artei de a croi orice tip de veșmânt și de a aprecia corect cantitatea de material necesară pieselor comandate. Lucrarea isprăvită era prezentată unei comisii de examinare aleasă de starostele breslei care dorea să primească în rândul membrilor acesteia un meșter priceput, capabil să-i mențină și să-i sporească prestigiul.

Conform caietului din 1722⁴ sunt primiți în rândul croitorilor sibieni în primul rând fiii de meșteri din Sibiu, dar și din alte localități (Cincul Mare, Brașov, Mediaș), deoarece breasla croitorilor era considerată ca făcând parte dintre cele onorabile -breslele majore- iar tinerii erau instruiți în spirit corporativ, moștenirea meseriei din tată în fiu fiind un element de stabilitate și considerată o virtute.

Caietele amintite ilustrează croiuri, tipare realizate în decursul timpului -posibil 2-3 generații- cu indicarea normelor, măsurilor, cantității de material și a calității acestuia. Unele tipare se repetă, schimbându-se doar măsurile, respectiv cantitatea materialului -unitatea de măsură fiind cotul (Elle)⁵.

Analizând tipurile de croiuri am constatat că structura tiparelor era orientată cu precădere spre cele de vestimentație bărbătească, deoarece acestea nu implicau multiplele modificări survenite ca urmare a evoluției modei, așa cum se întâmplă în cazul veșmintelor feminine.

³ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954, 159.

⁴ *Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, Fond Brukenthal, Caiet croitori 1722, 509/29, nr.64, p.78.*

⁵ 1 cot=60-70cm.

A. Iată cele mai reprezentative **articole bărbătești** din cele două caiete:

- a) *Mantia preoțească* este prevăzută cu centură, cu capă, dar întâlnim și mantia simplă/uzuală. Sunt menționate mantia simplă de călugăr, mantia de penitență, unde mânecile trebuiau să fie la fel de lungi ca și pelerina⁶. Mai întâlnim o mantie unguerească de preot, unde se dau precizări în legătură cu croiul mânecilor și respectarea dimensiunilor⁷, și mantia unui tată de vecinătate (*Nachbarhann, villicus*), croită după tradiția comunității săsești din zonă.
- b) *Dolmane* îmblănite și împodobite cu brandenburguri, pe unul dintre ele fiind desenat pe piept, în scopul de a fi brodat, blazonul Casei de Habsburg⁸.
- c) Varii tipuri de *pantaloni* care se deosebesc prin preferința comanditarului: cu șorțuleț⁹ după moda franțuzească; turcești ori nemțești care se disting prin aplicarea de nasturi în față și spate; un alt tip de pantaloni sunt cei strânși pe picior, destinați a fi purtați în cisme.

B. În ceea ce privește **vestimentația feminină** merită să subliniem redarea tipurilor de croiuri cu evidențierea celor mai mici detalii ale modei vremii, deoarece atelierele breslașe erau și bune școli pentru calfe.

- a) Întâlnim rochia nobilă cu răscroială pe piept, cu *pasmanterii*, o rochie destinată româncelor din partea locului sau un *Köntisch*¹⁰, cu mâneci din catifea și taft, cu un croi asemănător celui transmis încă din secolul al XVII-lea¹¹.
- b) Tot pentru vestimentația feminină întâlnim un șorț cu *pasmanterii* pe margini¹² și o pelerină cu aceleași aplicații.

⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, Fond Brukenthal, Caiet croitori 1722, 509/29, nr.64, p.75-76.

⁷ *Ibidem*, p.3.

⁸ *Ibidem*, p.45.

⁹ *Ibidem*, p.8.

¹⁰ *Ibidem*, nr.63.

¹¹ Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române, secolele XIV-XVIII*, București, 1970, p.156.

¹² Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, Fond Brukenthal, Caiet croitori 1702, 508/29, nr.77 sqq.

- c) Caietele mai cuprind tiparul unei pungi de bani, desenul unui pantof nobil femeiesc și o mănușă cu un desen circular.

C. O varietate de croiuri și tipare sunt și cele ale unor costume speciale, executate la comandă, cum ar fi:

- a) Veșmântul de pescar sau țăran ce necesita, după indicațiile care însoțesc tiparul, pânză solidă.
- b) Haine destinate edilului orașului, hainele studențești sau de doctor ca piese specializate.
- c) Stema orașului Sibiu, care putea fi aplicată pe diferite obiecte sau piese de vestimentație.
- d) Un cort prevăzut cu una sau două măciulii, cu indicarea fâșiilor, realizat poate ca element decorativ pentru un personaj nobiliar, cu imaginea unui principe, ce urma să fie brodată. Personajul este îmbrăcat cu haine militare, cu sabia prinsă la centură, ținând o halebardă în mâna dreaptă¹³.
- e) Este interesant desenul unei glugi cu inscripția „PORTANT GLUGAM VALACHI”¹⁴. Este, firește, gluga tradițională a ciobanilor români, purtată în toate împrejurările.
- f) Există mai multe tipuri de valtrapuri: valtrap simplu sau cu sac¹⁵, având aplicată stema Sibiului, valtrap turcesc prevăzut cu ornamente florale desenate¹⁶ și mai multe valtrapuri simple nemțești¹⁷.

Cele două caiete includ denumirea materialelor de postav folosite, unele căutând să le imite pe cele de import. Sunt menționate postavuri fine ca *Failändisch/Failandis* (postav fin londonez), *granat* și *scarlat* (postav fin italian), *velinț* și *rassa* (postav italian). Postavurile obișnuite și mai ieftine, folosite mai ales pentru hainele de rând, apar menționate ca *londiș*, *landiș*, *lendie* (postav londonez). Alți termeni sunt *karasia*, *kentula* (postavuri englezești de Kersey și respectiv de Kendale), *igler* (postav de Jihlava-Moravia), *barazla* (postav de rând produs în Bratislava), *perpest/perpeta* (postav purpuriu de origine italiană). Postavurile transilvănene apar cu denumirile de *abba*, *Krontuch* (postav

¹³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, Fond Brukenenthal, Caiet croitori 1702, 508/29, nr.38 sq; 1722, p.34 sqq.

¹⁴ *Ibidem*, 509/29, nr.64, p.19.

¹⁵ *Ibidem*, 508/29, nr.55; 1722, p.53.

¹⁶ *Ibidem*, nr.42.

¹⁷ *Ibidem*, 509/29, nr.64, p.51.

brașovean). În afara postavurilor se folosesc și alte materiale ca damascuri (*Thamas*), catifele (*Sametina*, *Sammet*), sau pânza de Cislădie (Heltauer Tuch).

Interesante sunt notațiile și aprecierile -scrierea folosită în ambele caiete este *fractur*- cu privire la calitatea și cantitatea materialului necesar diferitelor tipuri de croiuri realizate în funcție de posibilitățile și dorințele comandatarilor, după moda locală, vieneză, nemțească, poloneză, turcească ori spaniolă. În acest context trebuie reținut că fiecare categorie socială putea să poarte conform regulamentelor vestimentare -bunăoară cel emis de magistratul sibian la 1760- doar anumite tipuri de materiale și croiuri. Întâlnim croiuri standard pentru fiecare poziție sau rang social. Caietele includ elemente de croi sau decorație textilă comandate de oraș (edilii orașului), sau oferite autorităților orașului ori celor cu merite deosebite. Astfel meșterul a inclus și transmis toate croiurile într-un singur caiet, gândindu-se că va beneficia de comenzi, că va avea clientelă, constituindu-se în veritabile caiete de modă.

Caietul din anul 1702 este numerotat de la 1 la 88, în paginile 1-80 fiind desenate tiparele pentru piesele de vestimentație -cu indicații amănunțite și desene aparte pentru guler, mâneci și clii. La pagina 85 sunt indicate numele persoanelor care vin să intre în breasla croitorilor între anii 1751-1764, iar paginile 87-88 includ în ordine cronologică, în funcție de data realizării lor și a trecerii în filele caietului, cu indicarea paginii, cu registrul, indexul tipurilor de vestimentație. *Cel de-al doilea caiet este datat 1722* și cuprinde 79 de pagini. De la 1 la 70 sunt desenate croiurile, pe aceeași pagină fiind de multe ori incluse două croiuri sau tipare. La paginile 74-75 sunt trecute întrebările folosite la examenul de dobândire a calității de meșter, spre exemplu, cât și ce fel de material (dimensiuni și gen) este necesar pentru confecționarea unei mantale, a unei rochii, a unei fuste, etc. Paginile 77-79 cuprind în ordine cronologică numele tinerilor veniți să susțină examenul și lucrarea de meșter în perioada 1716-1731. Observăm că cei care au întocmit caietul nu sunt consecvenți în redarea exactă a datelor de nume și loc. Doar uneori se dă numele complet, cu localitatea de proveniență a „onorabililor tineri” și data venirii lor în atelier¹⁸.

În concluzie, caietele croitorilor breslei sibiene reflectă mentalitatea epocii, situându-se în tiparele modei europene, cu influențe din specificul portului local, evidențiindu-se prin meticulozitate și precizie, prin reliefarea tipurilor de materiale cunoscute în epocă și mai cu seamă

¹⁸ Spre exemplu: 1728, 8 nov: Georgius Wegmet, sibian; Georgius Müller, brașovean; Georgius Czimger, medieșan.

prin diferitele socoteli, liste de tricesime, frecvente în Transilvania în secolele XVII-XVIII¹⁹.

GLOSAR

Farasi	anteriu, mantie
Gassgett	mantie, haină bărbătească lungă, cu mâneci
Guppen	pantaloni
Hassgeth	v.Gassgett
Kegel	scurtă bărbătească
Köntesch/Känteső	conțeș, mantie de jupâniță
Leyb-Röcklein	scurtă brodată
Mark-Güppen	pantaloni, șalvari
Materch	matriță, tipar
Menthi	mente, matie
Pfaffen-Rock	v.Priester-Rock
Priester-Rock	haină preoțească
Schlenige	rea, obișnuită
Seggel	sarafan
Seydel	v.Seggel
Spitzigen	mitră
Waagen-deckel	coviltir
Weppen-Rock	capă
Zafrack/safrac	valtrap
Zeggel	v.Seggel

ZWEI UNBEKANNTE VORLAGEHEFTE DER HERMANNSTÄDTER SCHNEIDERZUNFT (18. JAHRHUNDERT) (Zusammenfassung)

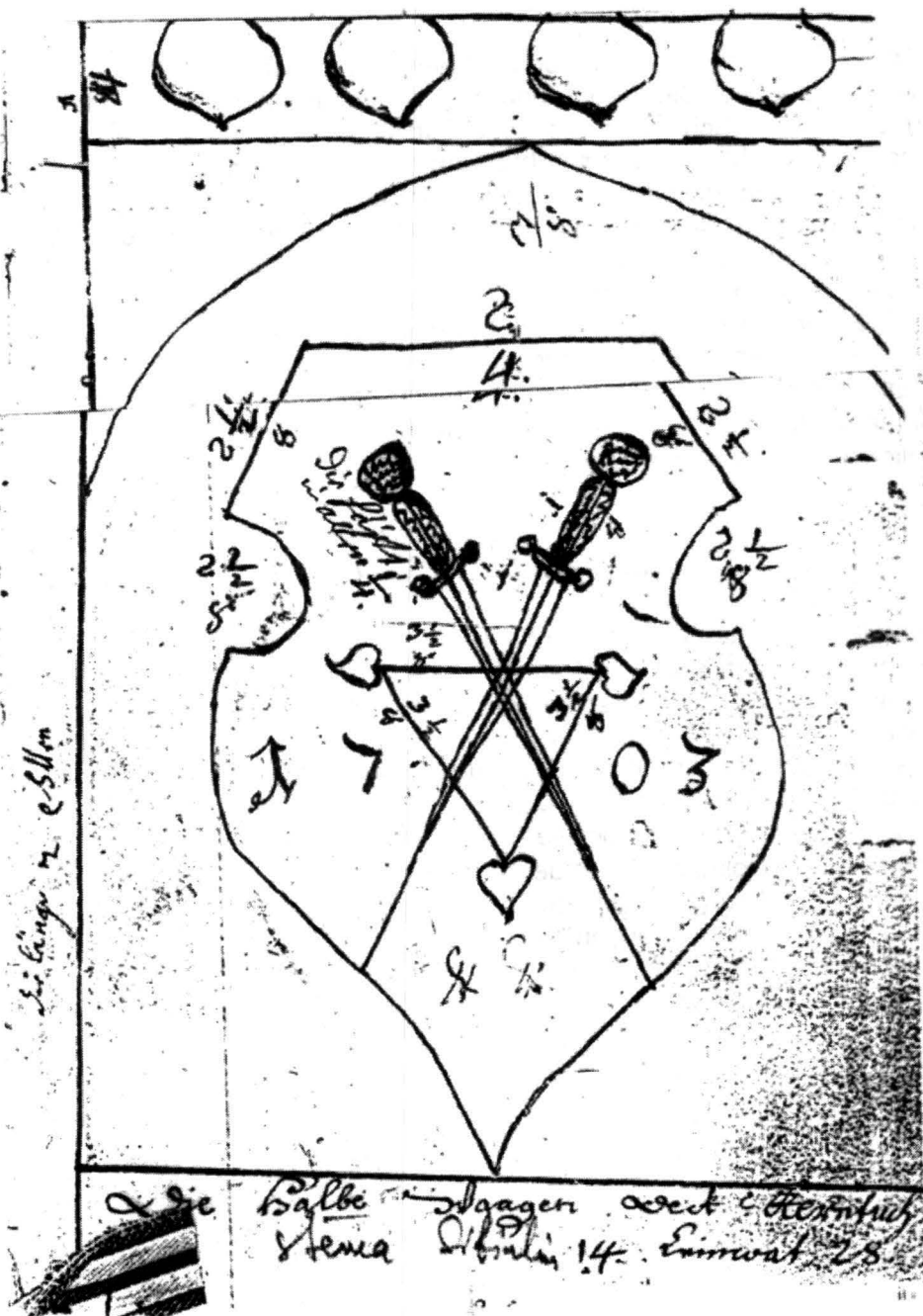
Das mittelalterliche Hermannstadt bezeugt die mehrere Jahrhunderte umfassende Existenz der Schneiderzunft, die bereits in früher Zeit in zwei Zechen unterteilt war: die der Mantelschneider (renovatores vestium mantellari) und die der gewöhnlichen Schneider (sartores), die Kleidungsstücke für die durchschnittliche Stadtbevöl-

¹⁹ Aduc mulțumiri colegiale D-nei Monica Vlaicu, director al Arhivelor Naționale, Direcția Județeană Sibiu și D-lui Ioan Albu, care mi-au oferit ajutorul în traducerea unor părți de text.

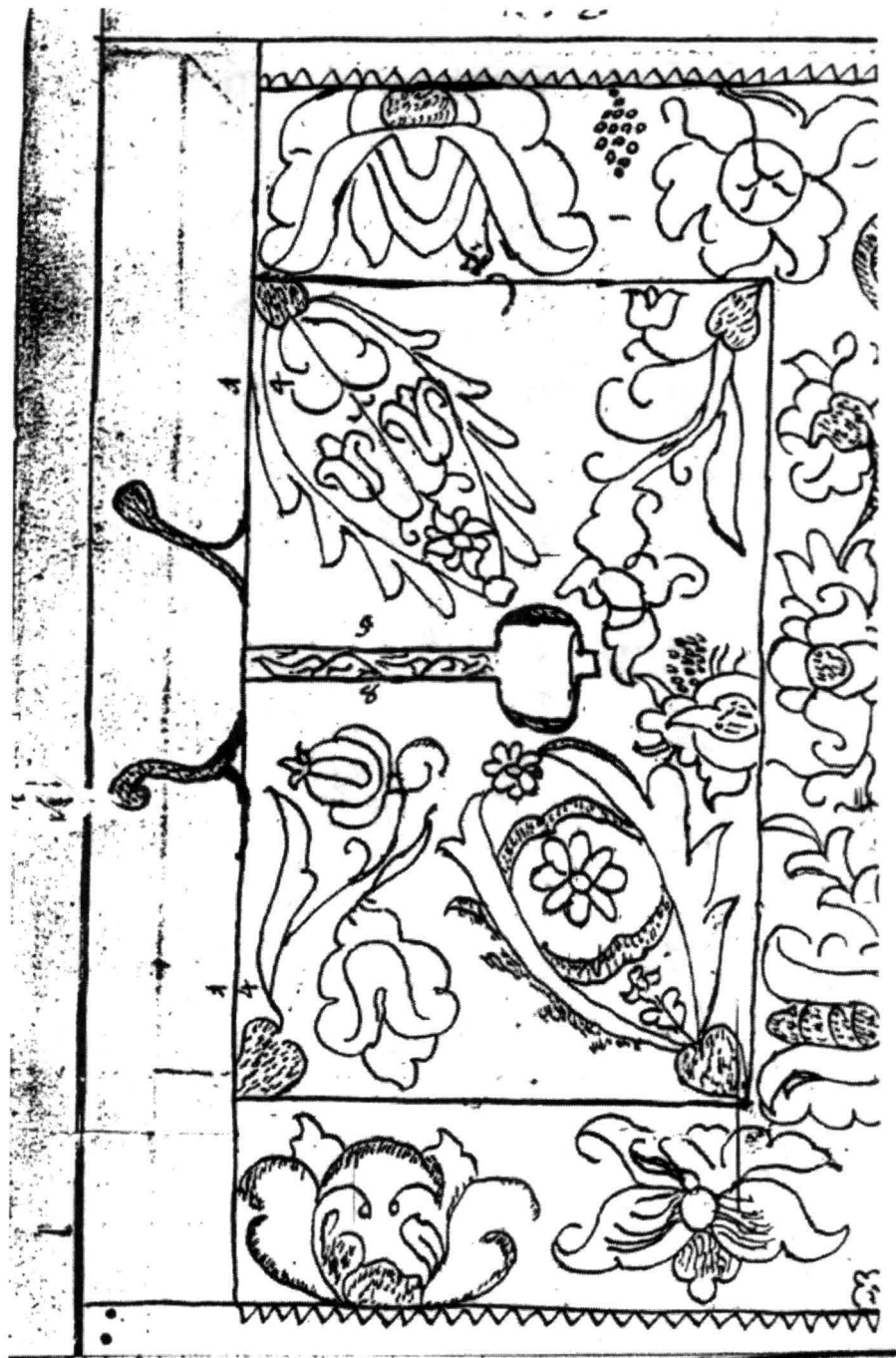
kerung, aber auch mit Gold- oder Silberdraht geschmückte kirchliche Ornate erzeugten. Die Bedeutung des Schneiderhandwerks und der Hermannstädter Schneider als wirtschaftliche, soziale und politische Komponente geht aus deren führenden Rolle in der Stadtverwaltung, aber auch aus ihrer materiellen Stellung (Hausbesitz, Teich, Wehrturm) hervor. Zwei aus dem 18. Jahrhundert stammende Vorlagehefte der Schneiderzunft -sie befinden sich heute im Hermannstädter Staatsarchiv- bezeugen die Kunst und Geschicklichkeit der Zunftmitglieder, verschiedene Kleidungsstücke und Textilien zu entwerfen. Bemerkenswert sind die Anmerkungen zur Qualität und Menge des notwendigen Stiffes oder zur Anschaffung des Materials, das von Hermannstädtern, Heltauern, Wienern u.a. besorgt wurde, je nach den Wünschen und Möglichkeiten des Auftraggebers.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

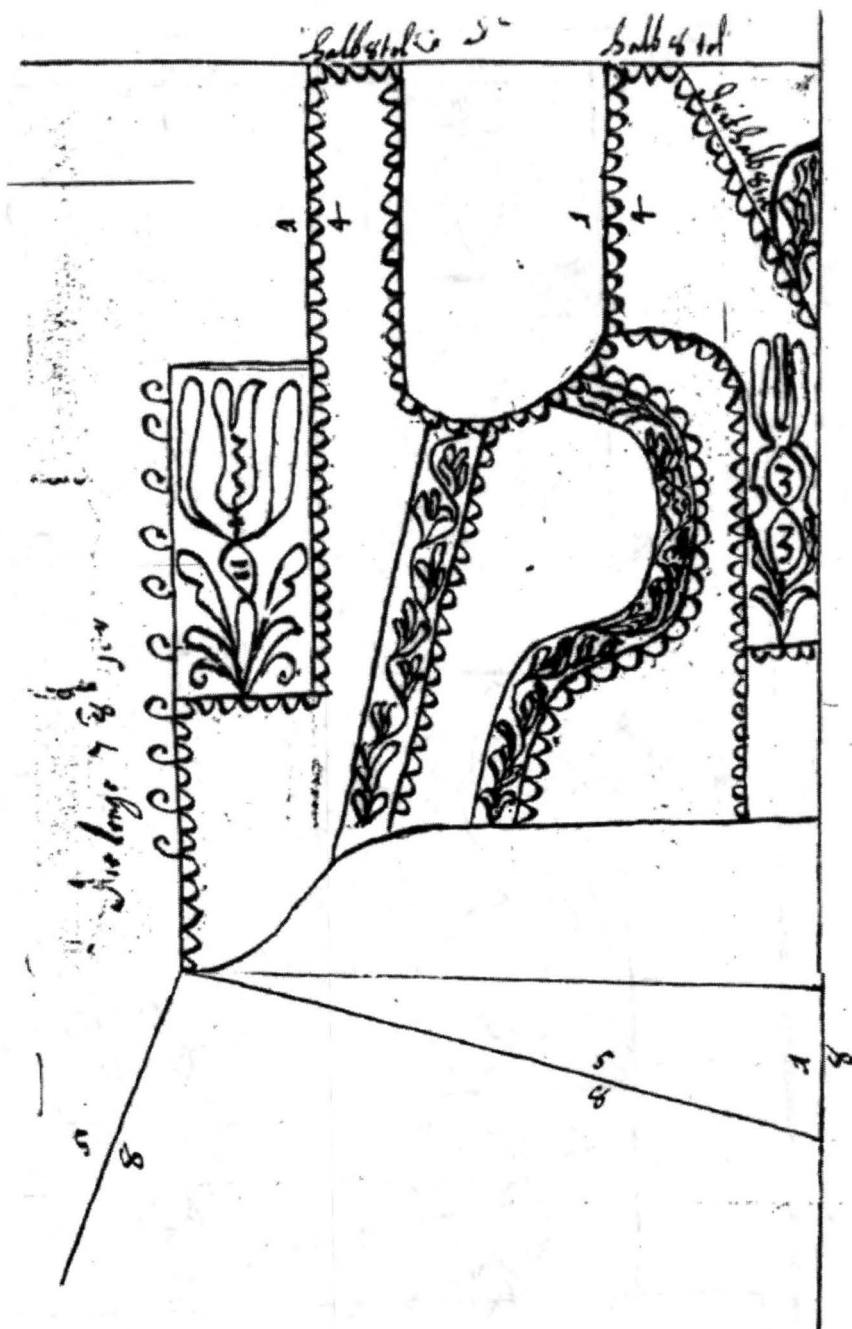
Planșa I:	Stema (emblema Sibiului)
Planșa II:	Croiul unui valtrap
Planșa III:	Rochia cu pasmanterii a unei femei nobile
Planșa IV:	Pungă cu bani
Planșa V:	Croiul mânecii unei haine de student
Planșa VI:	Cort cu două măciulii
Planșa VII:	Cort cu o măciulie
Planșa VIII:	Dolman cu brandenburguri
Planșa IX:	Scurtă brodată cu pasmanterii
Planșa X:	Croiul unui pantalon
Planșa XI:	Sametină

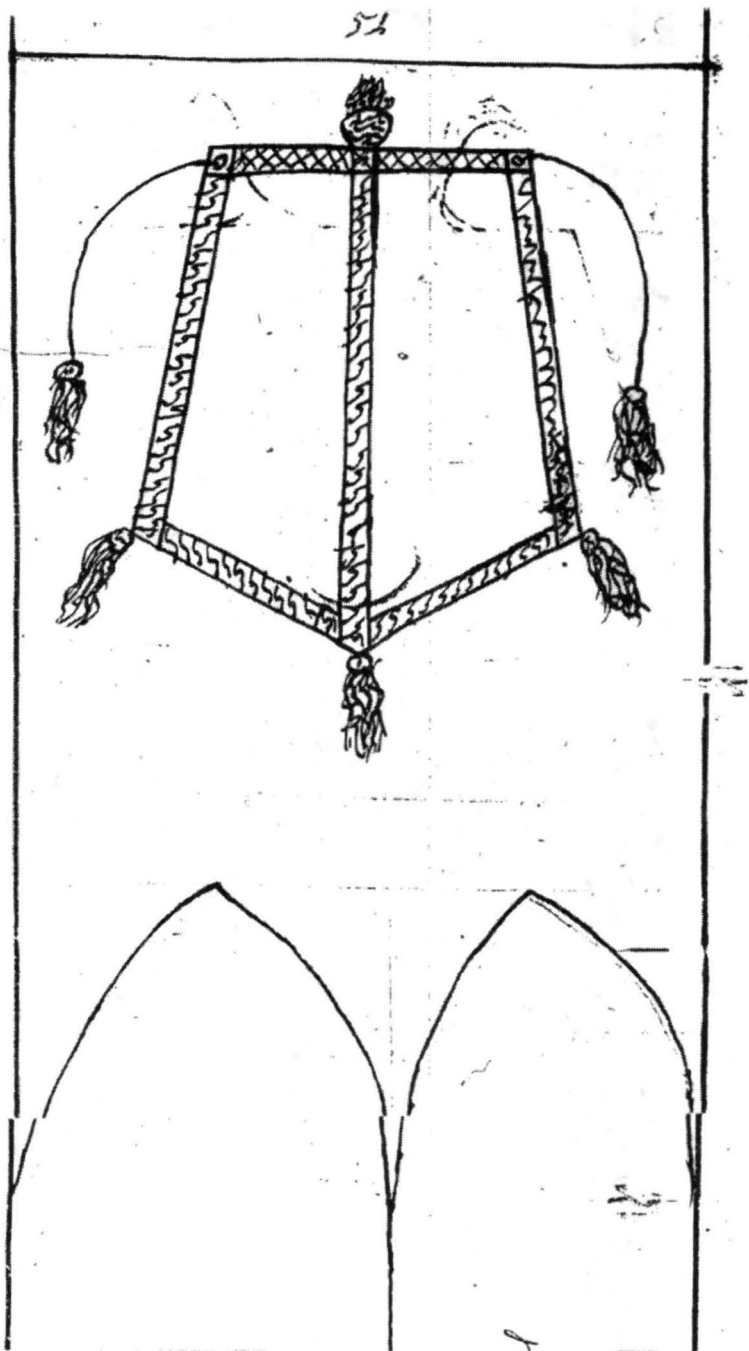
Planșa I

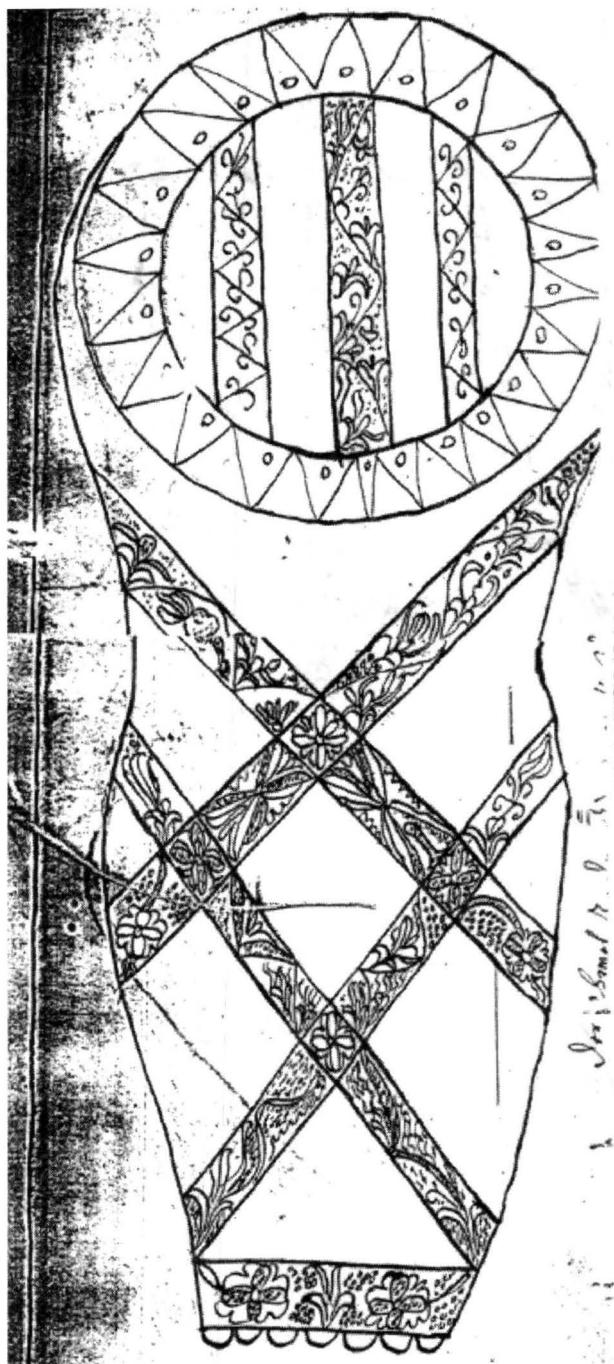
Planșa II

Planşa III

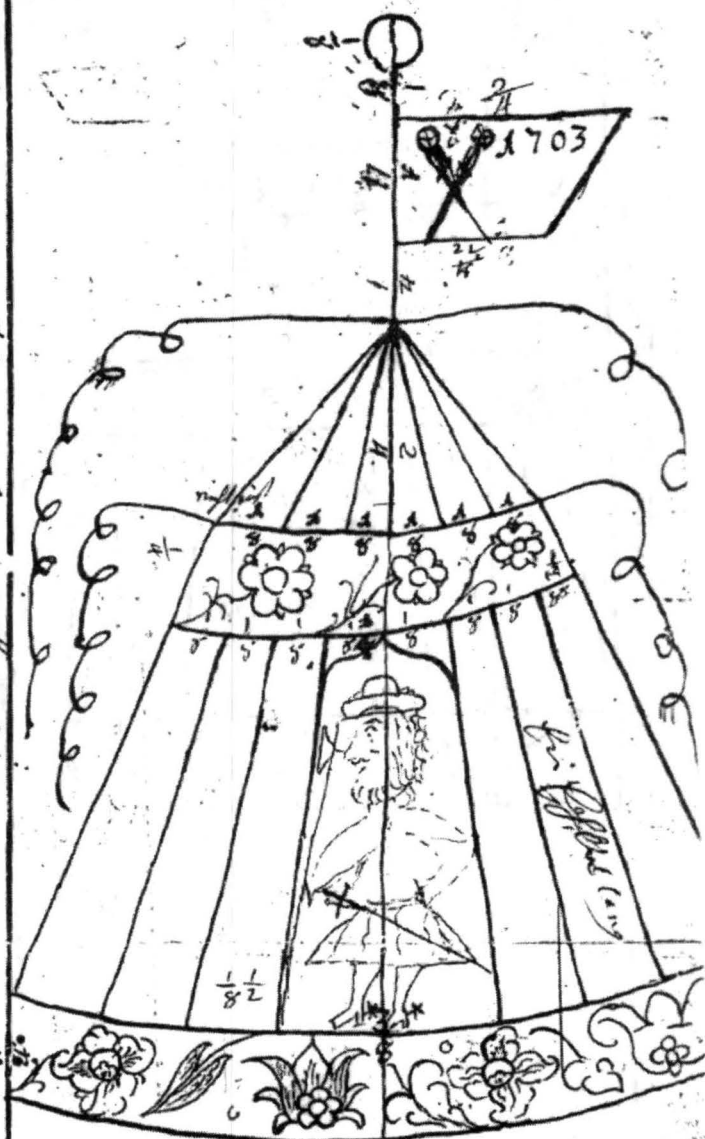

Planşa IV

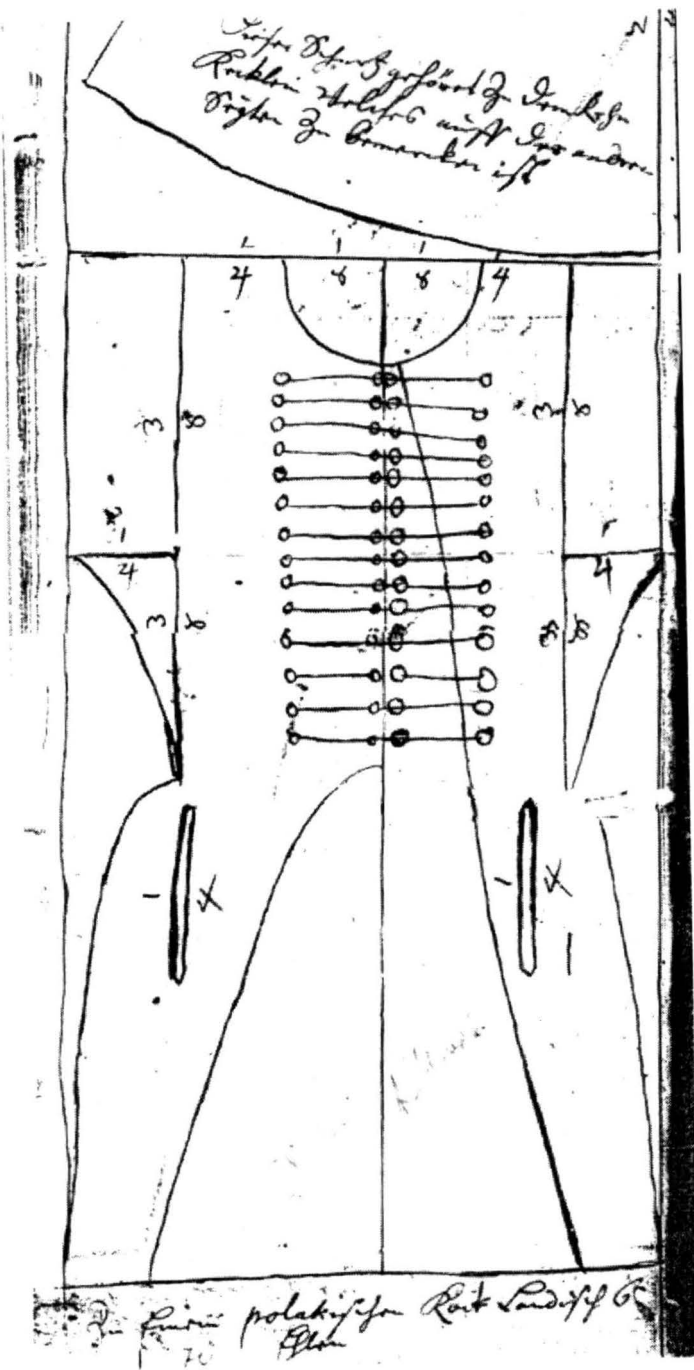

Planşa V

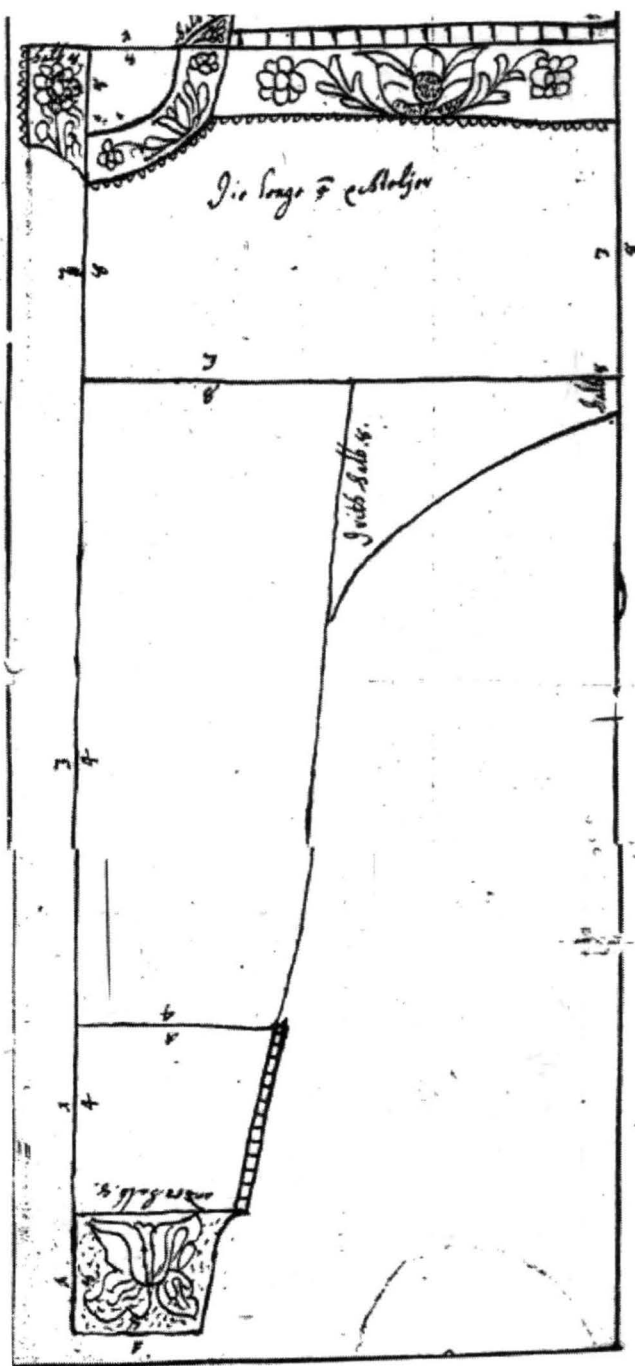
... was given. Dis. large 2. Making of a large 2. The large 2. The large 2.

Planşa VII

Planșa VIII

Planşa X

CORIDOARE CULTURALE CREATE DE CĂRȚILE ENGLEZE INTRATE ÎN BIBLIOTECILE LUMINISTE DIN TRANSILVANIA

(Sec.XVIII - prima jumătate a secolului XIX)

CARMEN MARIA ANDRAȘ

Dacă perioada precedentă înregistra preocupări în special personale și locale pentru constituirea bibliotecilor în țările române, sfârșitul de secol XVIII și prima jumătate a secolului al XIX-lea marchează un imens salt calitativ de recuperare a valorilor luministe și umaniste europene, prin constituirea marilor biblioteci publice și particulare cu caracter enciclopedic. Acestea reflectă un mare efort de sincronizare cu gândirea luministă apuseană, dar și cel de recuperare a valorilor renascentiste concordante cu extinderea Reformei spre țările române, în special Transilvania. Putem vorbi despre o receptare sincronă, și în aceeași măsură asincronă, a gândirii britanice la noi, prin vehicularea cărților.

Este necesară mai întâi definirea unor concepte cheie cu care am operat. Vom primi răspunsuri concrete la numeroase întrebări și ne vom crea o imagine mai clară asupra acestei epoci de *criză a conștiinței* europene, aplecându-ne cu atenție și respect asupra fiecăreia din cărțile care au depășit insularitatea britanică, venind spre Continent. În aceste cărți descoperim conceptele operante ale Luminismului, acest curent de gândire europeană, care tocmai prin uriașul său dinamism, mobilitate, *dilatare* geografică și spirituală, face ca definirea sa în cadrul unor coordonate bine stabilite să fie foarte dificilă. Încercând o generalizare, Luminismul este mișcarea intelectuală europeană a secolelor XVII și XVIII (cu prelungiri în secolul al XIX-lea în Răsăritul și Centrul Europei), în care ideile privind **divinitatea, rațiunea, natura și omul** au fost sintetizate într-o nouă viziune care a câștigat o nouă recunoaștere, dar a provocat, în același timp, răsturnări revoluționare în toate domeniile gândirii și practicii: filozofie, literatură, religie, artă, politică, economie, tehnologie etc.

Mobilitatea și dinamismul fără precedent al Luminismului rezultă dintr-o permanentă ciocnire de idei în jurul dichotomiilor: *rațiune* ⇔ *credință*, *reformă* ⇔ *creștinism*, *religie naturală (deism)* ⇔ *creștinism*, *con-*

tractul social ⇔ *drepturile naturale ale omului, sentimentalism* ⇔ *rațiune*. Cărțile britanice din bibliotecile luministe sunt centrate pe aceste dispute de idei și concepții.

Receptarea considerabilă a literaturii luministe și preluministe engleze în țările române este rezultatul interesului comun față de autorii britanici, manifestat dincolo și dincoace de Carpați, în egală măsură, concretizat însă în mod diferit:

⇒ *o receptare directă în Transilvania* prin achiziționarea masivă de carte engleză, călătoriile de studii ale ardelenilor în marile centre universitare ale Nordului protestant și numeroasele relații personale;

⇒ *o receptare intermediată în Principate*, prin numeroase traduceri literare din autorii englezi, umaniști, luminiști, preromantici și romantici, în perioada la care ne referim.

Din rațiuni politice Transilvania, deschisă spre reformă în diferitele ei ipostaze, avea un grad de receptivitate mai perceptibil în privința creației științifice, istorice, filozofice engleze și a literaturii cu caracter didactic, moralizator¹.

Principatele au completat contactele culturale româno-britanice prin traduceri cu adevărat literare din operele unor mari scriitori englezi. Traducătorii români din Principate, care s-au specializat chiar în acest domeniu, au intrat în istoria literaturii române, nu numai prin valoarea documentară a traducerilor, ci și prin cea literară, propriu-zisă. Dacă afluența de carte britanică nu a fost atât de mare în bibliotecile publice din Principate, au existat, în schimb, *cabinetele de lectură și librăriile* care ofereau publicului cititor aparițiile literare engleze „în vogă” pe Continent.

Revenind la *cărțile engleze pătrunse în bibliotecile Transilvaniei*, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea, înregistrăm un salt numeric apreciabil datorită frecventării universităților străine de către „studentii peregrini” protestanți din Transilvania, sub impulsul Reformei. Izvorâtă din însăși Biserica Apuseană a secolului al XVI-lea, Reforma s-a extins și înspre celelalte țări europene. La mijlocul secolului al XVI-lea, Luteranismul domina Europa de Nord. Europa răsăriteană oferea un teren fertil pentru variante chiar mai radicale ale Protestantismului, tendință explicabilă prin subminarea puterii monarhice centralizate (garanție a unei uniformizări de opinii și cerințe) de către o clasă nobiliară maghiară mai

¹ Ludovic Demény, *Revoluția engleză și Transilvania la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Revista Română de Studii Internaționale*, 2/8, București, 1970, p.92-112.

puternică și antrenată în conflicte politice și religioase. În ceea ce-i privea pe românii ardeleni, doar *Contrareforma concretizată în opoziția fermă a bisericii greco-catolice și în rezistența ortodoxă* vor stăvili acest val care cuprindea Transilvania. Astfel Puritanismul, mișcarea religioasă aparținând Reformei, la răspântia secolelor XVI-XVII, a avut un ecou larg în Transilvania, unde religiile protestante: calvinismul, luteranismul, unitarianismul, erau religii oficiale ale Principatului. Devenind ideologia Revoluției engleze, Puritanismul avusese ca scop inițial „purificarea” Bisericii Angliei de „urmele” Bisericii Romano-Catolice, idee ce se integra perfect în ofensiva antihabsburgică și anticatolică a aristocrației din Transilvania (unde se urmărea cu atenție desfășurarea războiului de 30 ani). În acest context informațiile despre Anglia și cărțile engleze soseau în Transilvania printr-o întreagă echipă de diplomați și soli ardeleni. Încadrarea Transilvaniei în coaliția protestantă a Angliei și Olandei a întărit legăturile dintre puritanii transilvăneni și cei din țările protestante, inclusiv Anglia și au creat canale durabile pentru schimbul de informații².

Ca urmare firească a legăturilor de ordin politic, diplomatic, religios, create încă din veacul al XVI-lea între Transilvania și Anglia, au apărut și afinități culturale printr-o mai bună cunoaștere, în dese cazuri directă, concretizate în fondurile considerabile de cărți britanice tezurizate în marile biblioteci ale Transilvaniei. Biblioteca *Brukenenthal* din Sibiu, Biblioteca *Teleki* din Tîrgu-Mureș, *Bathyaneum* din Alba Iulia, Biblioteca *Bethlen* din Aiud, Biblioteca Seminarului Teologic greco-catolic din Blaj, Biblioteca ASTRA.

Ne vom opri la trei dintre aceste biblioteci transilvane, considerându-le reprezentative pentru urmărirea curenților majore de idei care pătrundeau urmând calea cărților în mediile intelectualității ardeleni.

Interesele religioase, subordonate adesea celor politice, fiind predominante, iar procurarea cărților făcându-se mai ales din centrele protestante sau catolice ale Europei, deslușim:

- ⇒ calea protestantă și calvină, bătătorită de aristocrația maghiară a timpului (Biblioteca Teleki);
- ⇒ calea Contrareformei adoptată de intelectualitatea greco-catolică din Blaj (Biblioteca Seminarului Teologic din Blaj și cu precădere biblioteca personală a lui Timotei Cipariu);
- ⇒ calea reformată, luterană, folosită de aristocrația germană din Transilvania (Biblioteca Brukenenthal).

² Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVII-XVIII*, București, 1974, p.75-101.

Deși mari biblioteci luministe, cetăți ale „Republicii literelor” și deschise tuturor valorilor europene, fiecare din aceste trei categorii de biblioteci reflectă o anumită tendință, subiectivismul sub impactul interesului, la o ultimă analiză, național, politic, religios etc³.

În funcție de conținutul cărților prezente, cât și de alte criterii metodologice vom putea înțelege ceea ce așteptau de la cartea engleză acești mari bibliofili. Bibliotecile publice reprezintă o componentă majoră a spiritualității unui popor. Prin intermediul lor relevăm istoria unui secol, a unei epoci, a unei comunități, starea de civilizație proprie regiunii în care ființează, relațiile cu Europa modernă.

*Este necesar să definim mai întâi noțiunea de **carte engleză**, pe care o folosim în acest demers, înțelegând:*

- ◇ cărțile unor autori britanici apărute în Anglia sau în altă țară;
- ◇ cărțile de autori din afara Angliei, dar tipărite în Anglia;
- ◇ cărțile de autori britanici, apărute în limba engleză sau în traduceri;
- ◇ cărțile de autori străini apărute în traduceri engleze etc.

Am folosit deci o formulă sintetică pentru orice producție de carte apărută în Anglia sau pentru Anglia, pentru publicul cititor englez sau pentru cel cunoscător de limbă engleză.

O caracteristică definitorie a literaturii în secolul XVIII și în prima jumătate a secolului al XIX-lea este „totalitatea”, conceptul de *literatură* apropiindu-se foarte mult de cel de *cultură*. Luminismul pune *cultura* în centrul concepției sale, iar *cultura*, la rândul său, devenise valoarea primordială a *literaturii*. Definițiile luministe ale culturii, implicit ale literaturii, uzau de termenul global: *litere, lèttres, letters etc.* Deducem, deci, că literatura cuprindea întreg domeniul literelor.

Termenul care reflectă această literatură savantă este *erudiția*, foarte des asociată personalităților vremii (*man of letters, man of erudition, scholar, pentru savanți „of deep erudition”*).

Deși acesta a fost motivul pentru care nu ne-am oprit doar la receptarea *literaturii engleze*, în sensul restrictiv, ci am extins cercetarea asupra mai multor domenii ale culturii, în studiul nostru vom opera totuși o clasificare a cărților în funcție de ariile de interes ale cititorului de astăzi.

Prin lăcașurile de cultură ridicate de nobilii Teleki⁴ la Tîrgu-Mureș și Brukenthal⁵ la Sibiu, apar noi culoare de legătură cu Europa, apar noi

³ Victor Neumann, *Tentația lui homo-europaeus*, București, 1991, p.59-78.

⁴ *Catalogul Bibliotecii Samuel Teleki (Bibliothecae Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék)*, Viena, 1795, vol.I-III; Deé Anikó, *Teleki Samuel és Teleki-téka*, București, 1976.

posibilități de schimbare a structurilor mentale, acesta fiind de fapt rolul marilor colecții de cărți. Modelul este apusean, iar intelectualii ce au organizat fondurile colecției sunt specialiști la curent cu metodele și practicile biblioteconomiei luminate. Pasiunea și rigoarea științifică în achiziționarea cărților sunt susținute de o importantă bază materială care le-a permis să cuture întreaga Europă pentru a le procura.

Rolul hotărâtor al edificiilor culturale blăjene în crearea punților de legătură ale românilor din Transilvania cu civilizația *Apusului este impresionant* și cu atât mai meritoriu cu cât își avea sorgintea într-un mediu atât de modest și auster. Aici nu poate fi vorba de o bază materială pe măsura entuziasmului, ci numai de efort și pasiune pe drumul istovitor al pionieratului. La Blaj nu vom întâlni citadele ale cărților, întemeiate de aristocrația rafinată, ci umili călugări și preoți ce își vor înscrie prin voință și credință numele în istoria culturii române. Biblioteca din Blaj stă drept mărturie, iar fondul de carte al lui Timotei Cipariu este comoara acestei biblioteci. Cărțile pe care Timotei Cipariu le-a agonisit din modestele sale venituri reflectă preocupările enciclopedice ale luministului român, cu un accent firesc pe studiile filologice de o varietate explicabilă pentru mobilitatea poliglotului în orice arie lingvistică⁶.

Spre deosebire de cărțile cu caracter în special propagandistic din celelalte biblioteci luminate, în cărțile alese de Cipariu știința și credința coexistau departe de conflictele lumii apusene. E adevărat că formația luministă și teologică se împleteau la o generație nouă de intelectuali români, ca efect al unei noi deschideri spre progresul cunoașterii umane și ca măsură de contracarare a extinderii protestantismului⁷.

1. CĂRȚI ENGLEZE PE DOMENII ÎN CELE TREI BIBLIOTECI

Din eșantionul de 889 de cărți engleze depistate în aceste biblioteci, majoritatea cărților engleze sunt de *literatură* (268 titluri). Urmează istoria, geografia, dreptul cu 226 titluri, religia și istoria religiilor cu 210 titluri, filozofia cu 69 titluri, știința cu 68 titluri, și dicționare, manuale, cataloage etc. cu 48 de titluri. Dacă urmărim pe biblioteci, observăm că această ierarhizare nu corespunde întru totul și variază în funcție de specificul fiecăreia, de interesele și gusturile colecționarilor, ceea ce determină și alegerea cărților engleze.

⁵ Doina Năgler, *Biblioteca Muzeului Brukenthal. Catalogul Transilvanicelor*, vol. II (sec. XVII), Sibiu, 1982.

⁶ Ioana Botezan, Alexandru Matei, *Arhiva personală Timotei Cipariu. Catalog. Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca*, 1982.

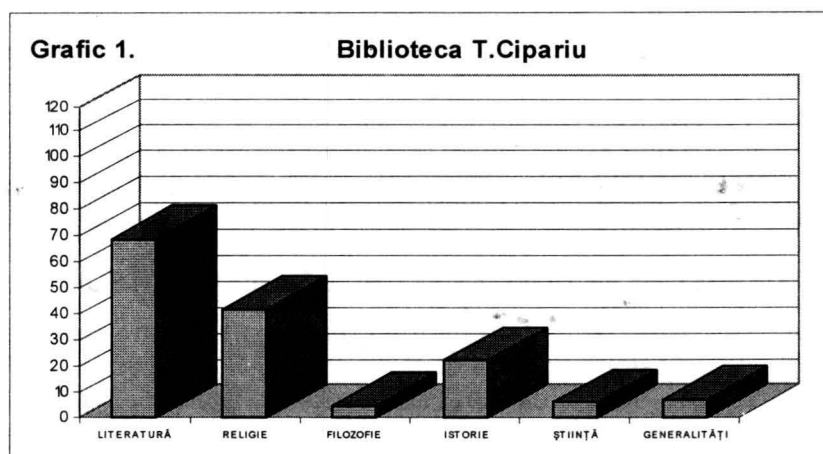
⁷ Sidonia Puiu, Dora Dăsa, *Catalogul Bibliotecii Timotei Cipariu*, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, 1990, vol. I-VII.

Tabel 1.

Biblioteca	Literatură	Religie	Filozofie	Istorie	Știință	Manuale	Total
TELEKI	102	78	35	108	35	14	372
CIPARIU	69	42	5	22	6	7	151
BRUKENTHAL	97	90	29	96	27	27	366
Total	267	210	68	226	68	48	889

• *Biblioteca CIPARIU*

În mod firesc pentru preocupările literare ale eruditului filolog și pentru formația sa teologică, din totalul de 151 cărți engleze, pe primul loc se află cărțile de literatură (69), la mică diferență cele din domeniul religiei (42). Cele de istorie (22) încadrându-se în orientarea sa spre domeniile umaniste, apoi importante dicționare și tratate lingvistice (7), cărți științifice (6), cărți de filozofie (5).

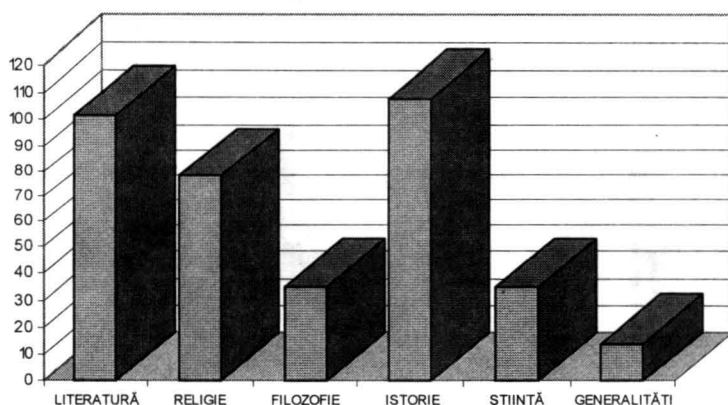

• *Biblioteca TELEKI și Biblioteca BRUKENTHAL*

Cu un total de 372 cărți engleze, biblioteca Teleki, respectiv 366 cărți engleze, biblioteca Brukenthal, își dispută locurile 1 și 2 la mici diferențe între literatură și istorie (Teleki: literatură=102, istorie=108; Brukenthal: literatură=97, istorie=96), în mod natural pentru văditele tendințe de laicizare a preocupărilor, cărțile de religie și teologie ocupând locul 3, urmate de filozofie și știință.

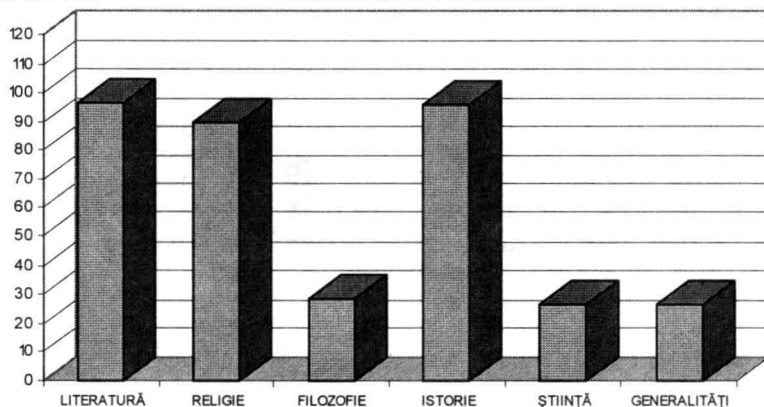
Grafic 2.

Biblioteca Teleki

Grafic 3.

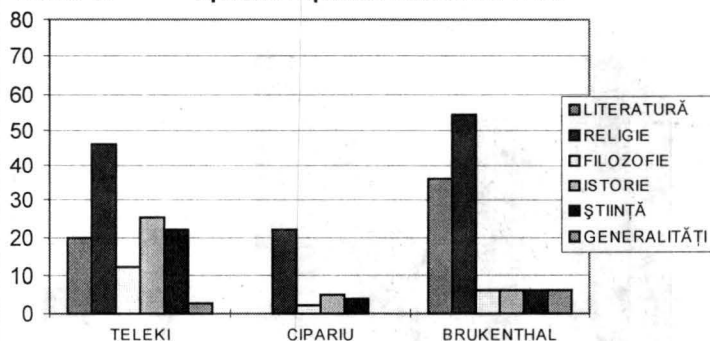
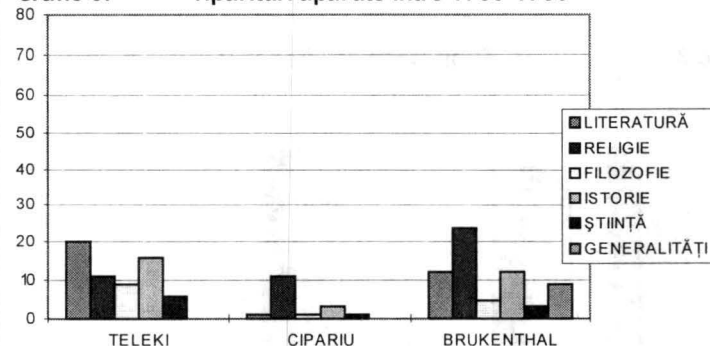
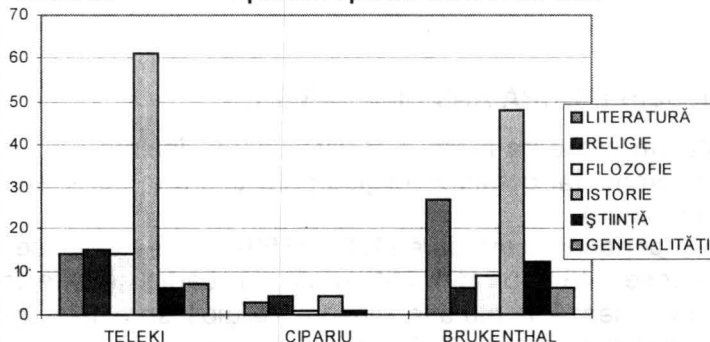
Biblioteca Brukenthal

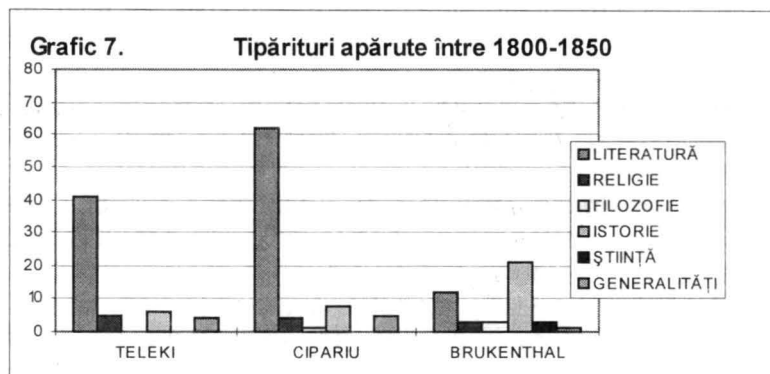
2.CĂRȚI ENGLEZE DUPĂ ANII DE APARIȚIE

Constatăm prezența mare a cărților tipărite înainte de 1700 (275 titluri), cu un pronunțat caracter religios (122 titluri) și aprecierea literaturii clasice (56 titluri).

Dacă în perioada următoare (1700-1750) cărțile religioase sunt tot în centrul atenției (46 titluri din 144 -grafic 5), cărțile tipărite între anii 1750-1800 marchează o mutație dinspre religios spre laic (grafic 6), (mai puțin vădită la biblioteca T.Cipariu) și o creștere numerică apreciabilă (236 titluri).

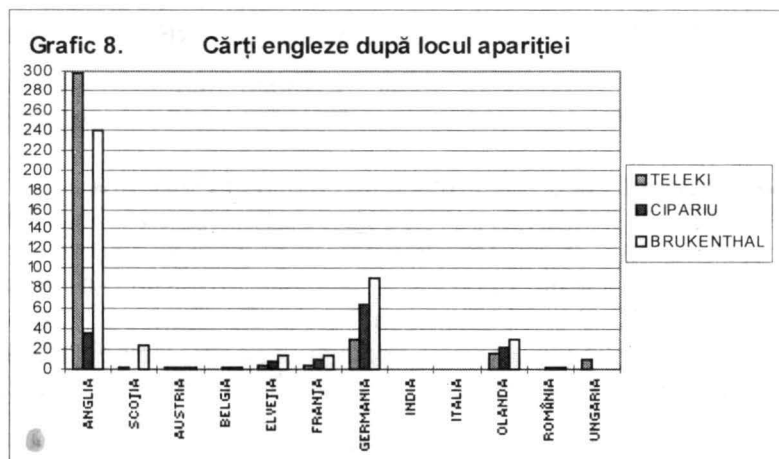
Grafic 4. Tipărituri apărute înainte de 1700**Grafic 5. Tipărituri apărute între 1700-1750****Grafic 6. Tipărituri apărute între 1750-1800**

Majoritatea cărților achiziționate de Timotei Cipariu sunt contemporane lui, iar din cele 80 de cărți engleze apărute între 1800-1850 (grafic 7), 62 sunt de literatură în biblioteca sa.

3. CĂRȚILE ENGLEZE DUPĂ LOCUL APARIȚIEI (Grafic 8)

Secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au mutat centrul de greutate economică, științifică și culturală a Europei spre Nordul anglo-german și Țările de Jos (Olanda) precum și jumătatea nordică a Franței. Această demarcare a Europei latine de cea a Nordului protestant și progresul rapid al acestuia a avut ca urmare o nouă rețea de căi de comunicare: din spre Nordul götingenez spre Estul transilvan, dinspre universul flamand spre acela austriac, maghiar și român, dinspre mediile universitare și aulice din Halle și Berlin spre acelea de la Buda, Karlowitz, Sibiu, Blaj, Cluj, București, spre Rusia ori spre Athosul grecesc.

Europa protestantă (în special Olanda) devenise un azil al religiilor și persecuțiilor, astfel încât aici s-au întâlnit oamenii, cărțile, ideile din diferite țări. Englezii protestanți sau hughenotiți alungați se întâlneau la Amsterdam, Leyda ori Berlin, unde erau bine primiți. Nu este de mirare că într-un mediu al toleranței se tipăreau cărți scrise pretutindeni, în original sau în traduceri. Tipografiile se transformau din afaceri rentabile în adevărate focare de cultură. Unde puteau deci să apară cărțile engleze cumpărate de transilvăneni decât în Anglia, ori în această rețea prolifică de tipografii.

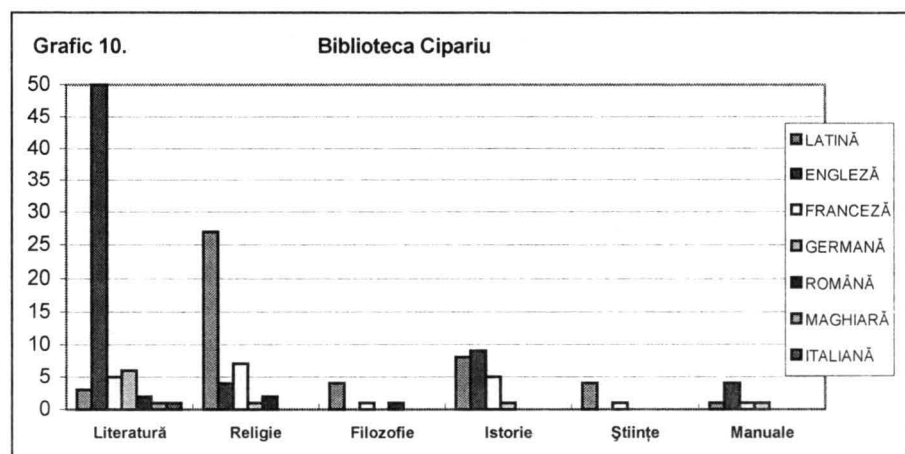
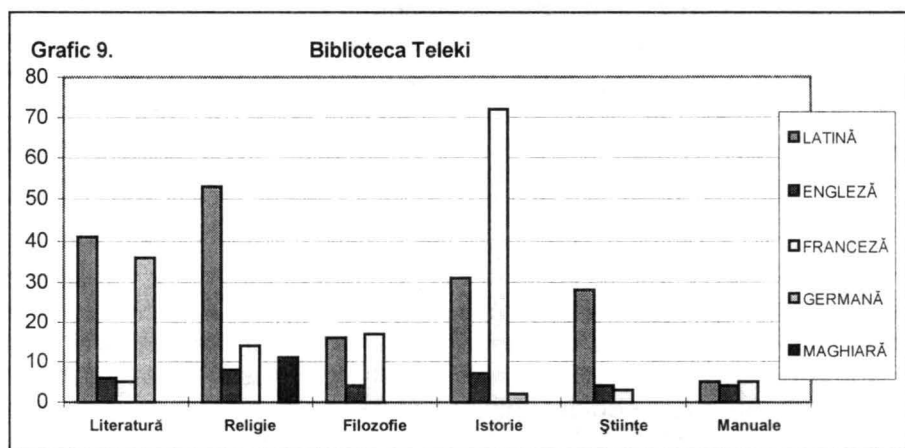
Interpretând datele, deducem că majoritatea cărților engleze de care ne ocupăm au apărut în Anglia (574 titluri, din care 519 la Londra, iar restul la Oxford, Cambridge, Canterbury). Pe locul al doilea se află tipărișurile din Germania (185), iar dintre acestea cele mai multe, cum e și firesc, aparțin bibliotecii Brukenthal (90). Numărul mare de cărți engleze apărute la Leipzig (56) în biblioteca Cipariu se explică prin comenzile mari pe care le făcea filologul român la *Editura Bernhard Tauschnitz* („Collection of British Authors”) de unde își putea procura mai ușor cărți în limba engleză, decât direct din Anglia. După Germania, urma Olanda cu marile ei centre tipografice (Amsterdam, Leyda, Rotterdam, Utrecht) și cu o tehnică de imprimare recunoscută și în zilele noastre prin desăvârșirea artei sale. Este suficient să amintim cărțile elzeviriene care îmbogățesc și bibliotecile ardelene. Orașe din Franța, Elveția, Austria, Belgia completează harta cu noi centre de iradiere a valorilor culturale. Aceste țări devin, în cazul nostru, rampe de lansare pentru valorile spirituale engleze concentrate în cărți (în special Germania, Olanda, Franța) spre Centrul și Răsăritul Europei, implicit spre Transilvania.

4. CĂRȚI ENGLEZE ÎN FUNCȚIE DE LIMBA ÎN CARE AU APĂRUT

Un studiu comparativ al cărților engleze aparținând bibliotecilor Teleki și Cipariu, ne surprinde prin amănunte semnificative (graficele 9 și 10).

Deși numeric, cea din urmă este mai puțin înzestrată (151 titluri față de 372 titluri în biblioteca Teleki), colecția de carte a lui Timotei Cipariu are mult mai multe cărți engleze în original și anume 67, dintre care 53 apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea, deci contemporane, față de 33 titluri în biblioteca Teleki. Constatarea este firească pentru un bun cunoscător al limbii engleze și pentru filologul pasionat la care lectura constituia și un exercițiu al limbii. Receptarea directă, fără

intermediari, îi dădea posibilitatea contactului cu un conținut nedeformat prin interpretare⁸.

Studiul acesta comparativ, reflectă și diminuarea treptată în timp a folosirii limbii latine, cu izul ei scolastic. Limba latină era limba literaturii clasice, a științei, a filozofiei, a religiei, în cele două biblioteci. Dacă înainte de 1700 înregistrăm cele mai multe cărți în latină (Biblioteca Teleki -124 din 174; Biblioteca Cipariu -29 din 47), numărul lor scade treptat înspre anul 1850, cele mai numeroase rămânând cărțile religioase în latină.

Treptat, prin unele concesii făcute pentru a contracara extinderea și popularizarea Reformei, Biserica catolică, ca și cea ortodoxă, de fapt,

⁸ V.Hanea, *Referiri la limba engleză în opera lui Timotei Cipariu*, în *Analele Universității București, Filologie*, 1963, p.25-49.

vor permite traducerea Scrierilor Sfinte în limbile naționale. Aceasta fusese inițiativa Reformei și nicăieri nu se vor traduce atâtea biblii ca în Anglia, devenită un veritabil „Bible Kingdom”.

Pe locul al doilea ca limbă intermediară pentru operele engleze, este franceza (Biblioteca Teleki -116 titluri din care 83 apărute între anii 1750-1800; Biblioteca Cipariu - 20 din care 9 apărute între anii 1700-1750). Limba franceză, așa cum constatăm și în cazul traducerilor din literatura engleză, este, deci, un intermediar important în procesul receptării literaturii britanice la noi.

Chiar și în cazul Germaniei care asigură transmiterea ideilor și cărților spre Europa Centrală și de Răsărit, este interesant de menționat rolul mereu crescând al limbii franceze care câștigase teren în mediile germane. O dovadă a rolului Franței în difuzarea literaturii engleze, este, pe lângă numărul mare de traduceri în limba franceză apărute chiar la Londra și numeroasele ediții engleze tipărite la Paris.

Evidențiem încă odată numărul mare de cărți în original, aflate în biblioteca Cipariu, fapt ce se remarcă în studiul comparativ al bibliotecilor sus menționate. Nu este locul să analizăm conținutul de idei al cărților engleze aflate în aceste biblioteci.

Investigația pe care am întreprins-o în acest sens constituie un capitol aparte, în care cărțile repartizate pe domeniile: literatură, religie, istorie, filozofie, știință, se polarizează în funcție de dichotomiile esențiale ale gândirii luminate britanice. De aici, caracterul unui adevărat dialog care adesea ia forma disputei între ideile și convingerile cuprinse în paginile cărților în bibliotecile cercetate. Subiectivismul tiradelor înflăcărâte ne introduce în atmosfera unei vieți intelectuale pasionante, în plin progres și extindere europeană, la care au participat și oamenii de carte din Transilvania, prin centrele de cultură luministă, create de ei.

Se impun câteva concluzii:

- * Prin calitatea excepțională a volumelor achiziționate de Timotei Cipariu, prin numărul mare de cărți britanice originale, prin erudiția colecționarului, acesta poate sta alături de nobilii lui contemporani aflați într-o situație privilegiată. Un popor care nici măcar nu era recunoscut ca națiune cu drepturi egale în Transilvania, dădea, prin urmare, străluciți oameni de cultură.
- * Lecturile pe care le-a făcut Timotei Cipariu la Biblioteca Teleki, demonstrează circulația informațiilor între focarele de cultură luministă, care erau bibliotecile, specialiștii fiind la curent cu intrările de cărți în colecțiile contemporane. Iată de ce am construit acest

triunghi al „lumiștilor”, delimitând terenul privilegiat al „literelor”, departe de interesele politice, religioase etc.

- * De asemenea, studiul cărților engleze intrate în număr considerabil în bibliotecile Transilvaniei, oferă un suport material „anglomaniei transilvane”, expresie mult vehiculată, deși nefondată doar prin traduceri restrânse din limba engleză sau călătoriile efectuate în Anglia de către transilvăneni.
- * O ultimă concluzie surprinzătoare a acestui studiu este înclinația evidentă a ardelenilor spre cultura și civilizația engleză, până acum vorbindu-se cu precădere doar despre influența germană în Transilvania. Iată noi filiații româno-anglo-saxone, care vor fi cu adevărat relevante când vor cuprinde și receptarea ideilor și cărților luminate de proveniență americană.

CULTURAL CORRIDORS CREATED BY THE ENGLISH BOOKS ENTERED IN THE ENLIGHTENMENT LIBRARIES FROM TRANSYLVANIA (the 18th-19th centuries) (Summary)

The study of the English books entered in great number in the Enlightenment libraries from Transylvania, offers a material support to the „Transylvanian Anglo-mania”, which cannot be founded only on the literary translations from English, on the travels made by the Transylvanian intellectuals to England or by the references to the English cultural model in the Romanian papers, at the end of the 18th century and the first half of the 19th century.

The main surprising conclusion of the investigation in three important Enlightenment libraries (those of Samuel Teleki from Tîrgu-Mureș, of S. Brukenthal from Sibiu and Timotei Cipariu from Blaj), is the evident preoccupation of the Transylvanian men of letters towards the English culture and civilisation, materialised in the great number of English books, coming mainly from the Protestant centres of Europe. In the case of the Teleki and Brukenthal libraries, the English books show primarily religious, political and national interests, while that of Timotei Cipariu is firstly constituted on cultural needs.

It is also interesting the fact that Timotei Cipariu's library contains a greater number of English books in original, owing to his ability to read in this language. By the exceptional quality of the editions found in the library and the erudition of its owner, the library achieved by Timotei Cipariu can stay at the same level with the cultural institutions created by his noble contemporaries.

DOMNIA ȘI PERSONALITATEA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU OGLINDITE ÎN ISTORIOGRAFIA ITALIANĂ. CÂTEVA REPERE

CORINA TURC

Deceniile domniei brâncovenești, într-un fel spectaculoase prin conotațiile artistice, dar într-alt fel copleșitoare prin eforturile consumate la curtea domnească pentru asigurarea stabilității politice în spațiul tensionat de presiunile turcești, austriece, tătare și rusești, s-au bucurat destul de puțin de evaluările unor istorici străini.

Decupând, din totalul mențiunilor străine, doar interogațiile și etichetările istoriografiei italiene, vizavi de personalitatea lui Brâncoveanu - „monarhul dătător de măsură”¹ - și de întreaga epocă patronată de el, suntem în fața unui justificatoriu fundament al acestor consemnări: existența unor ample relații româno-italiene în epocă. Ele au avut ca piatră unghiulară aspectul cultural, valență ce a fost impulsionată de disponibilitatea afișată a stolnicului Constantin Cantacuzino pentru preluarea unor influențe dinspre rafinamentul artistic italian. Studiile sale la Padova l-au transformat într-un bun cunoscător al limbii italiene, l-au determinat să-și înzestreze biblioteca și cu lucrări italiene (precum cele ale lui Dante, Petrarca, Machiavelli, Guarini, Francesco Melosio etc), să poarte o corespondență italiană cu Marsigli și, nu în ultimul rând, să-și trimită fiul la studii la aceeași Universitate padovană². La rândul său, Constantin Brâncoveanu, spirit ce făcuse din înnoirea culturală o profesie de credință, declanșa prin construirea celebrelor palate brâncovenești impregnarea arhitecturii muntene cu vizibile influențe veneto-padovane. La acestea se adăuga intrarea în foarte activa cancelarie domnească a unor italieni -ca dieci de latină sau italiană- cum e cazul lui

¹ R.Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, vol.II, București, 1987, p.63.

² Vezi pe larg comentariile lui M.Berza, *Rapporti culturali italo-romani nel Settecento*, în volumul său *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, București, 1985, p.173-194.

Giovanni Candido Romano, Nicolo da Porta, Anton Maria del Chiaro sau chiar de germană -cum s-a întâmplat cu medicul Bartolomeo Ferrati, ori prezența în compania domnului a medicului Iacob Pylarino, un italo-grec născut în Cefalonia³, căruia i s-au încredințat chiar și misiuni diplomatice.

Relațiile româno-italiene în epoca brâncovenească, adâncite de sinonimia latinității celor două popoare, s-au ancorat și pe mesajul unei indirecte influențe italiene, venite fie dinspre neoaristotelismul profestat în Academia constantinopolitană, fie dinspre barocul vienez și polon, la fel de încărcat de infuzii italiene. În ambianța cosmopolită a Constantinopolului s-au format mulți români tocmai în momentul în care italiana era aici la sfârșitul secolului al XVII-lea principala limbă de cultură, iar Academia din Fanar fusese reorganizată de Theofil Corydaleu, fost elev la Padova, conform unei principiale recunoașteri a modelului italian în materie de reînnoire a învățământului. În plus, rolul grecilor în intermedierea relațiilor româno-italiene poate fi semnalizat și la nivelul unor schimburi comerciale ale Munteniei cu posesiunile grecești din Veneția. În cercul de negustori greci, dintre care mulți s-au stabilit definitiv în pitorescul oraș al lagunelor, regăsim personaje din anturajul casei brâncovenești: Nicolae Caraiani, același Iacob Pylarino, Mano Apostolul, ce și-au păstrat legăturile cu curtea princiară de la București⁴.

* *

La o analiză majoră, reflectarea domniei brâncovenești în istoriografia italiană suferă de un bipolarism evident: pe de o parte sunt lucrări ce aparțin unor italieni din Settecento, contemporani cu domnitorul muntean, chiar spectatori direcți ai vieții ce se derula la curtea Munteniei, iar pe de altă parte sunt operele de secol XX ce poartă semnăturile unor savanți care și-au oprit atenția asupra terenului complex al istoriei literare românești.

Florentinul David Teglia, născut în 1669 într-o familie israelită, devenit ulterior prin convertirea la catolicism *ANTON MARIA DEL CHIARO FIORENTINO* a ajuns prin forța împrejurărilor cel mai însemnat memorialist italian de la curtea brâncovenească, îndeplinind oficial

³ P.Cernovodeanu, *Din corespondența diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu*, în *Revista arhivelor*, 1985, nr.11, p.78.

⁴ Al.Doboși, *Relațiile comerciale ale Principatelor române cu Veneția*, Cluj, 1936, p.33-34.

funcția de secretar domnesc între anii 1710-1716 în vremea lui Constantin Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat. Venea în Țara Românească după anii de formație intelectuală petrecuți în patria sa, mai întâi la colegiul San Salvatore din Florența, apoi la Universitatea din Padova, precum și în mediul stimulat al Venetiei, răstimp în care spiritul său a fost modelat de dialogurile paterne, dar în același timp încărcate de erudiție, purtate cu profesorul Antonio Vallisnieri, cu Bernardo Trevisano, un instruit gentilom venețian, precum și cu mult mai celebrul Apostolo Zeno, poet, dramaturg, istoric, bibliofil, membru a nu mai puțin de 31 academii italiene⁵. Integrat de Nicolae Iorga în categoria călătorilor erudiți⁶, o privire asupra bibliografiei sale îl poate plasa la fel de bine și în categoria cutreierătorilor prin vocație. Chiar și numai faptul că ajungea să ocupe funcția de secretar domnesc în Valahia, în urma întâlnirii întâmplătoare cu Nicolae Caragiani, agentul lui Brâncoveanu la Venetia⁷, poate fi un neîndoielnic indiciu al spiritului de aventură ce-l caracteriza, amplificat desigur în urma discuțiilor ce le-a avut în mediul venețian, despre Muntenia, o „*ampio e fertil paese*”, în jurul căreia pluteau însă destule semne de întrebare, rezultate dintr-o mult prea sumară cunoaștere a lumii românești.

Experiența inedită pe care a acumulat-o la curtea Țării Românești l-a determinat să redacteze și apoi să publice la Venetia în noiembrie 1718 o originală *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*⁸. Comentariile asupra acestei cărți nu s-au lăsat prea mult așteptate, chiar înainte de tipărirea ei fiind semnalată existența manuscrisului într-o notiță elogioasă din „*Giornale de letterati d'Italia*”, semnată de Apostolo Zeno: „*o altă istorie care nu se va putea citi decât cu cea mai mare plăcere de către oricine este curios să știe lucruri străine și necunoscute, se află deja sub teascurile lui Antonio Bartoli. Titlul ei va fi Istoria delle rivoluzioni moderne della Valachia. Ea este rezultatul ostelilor domnului Antonmaria del Chiaro Florentinul, persoană foarte erudită, dar ceea ce este mai important, foarte informat în privința problemei*

⁵ C.Boroianu, *Nouvelles données sur Del Chiaro*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1972, nr.1, p.43-63; *Călători străini despre țările române*, vol.VIII, București, 1983, p.364-370.

⁶ N.Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p.19.

⁷ C.Boroianu, *Anton Maria Del Chiaro*, în *Studia Bibliologica*, vol.III, 1969, p.120.

⁸ C.Dima-Drăgan, *Anton Maria Del Chiaro Fiorentino despre români*, în *Revista bibliotecilor*, 1969, nr.5, p.294.

tratate, ca unul care a stat timp de șapte ani în acea țară și a văzut la curtea ultimilor trei principii, într-un răstimp foarte scurt, în mai puțin de trei ani, tragicul lor sfârșit”⁹. Lucrarea lui del Chiaro devenea un prețios instrument informațional pentru reconstituirea unor momente din istoria valahă, drept pentru care Nicolae Iorga o considera „*unul din darurile cele mai prețioase pe care le-a făcut Italia în domeniul cunoașterii țării noastre*”¹⁰, iar Mario Ruffini o cataloga drept „*prima carte italiană care își propune să trateze explicit despre Valahia*”¹¹.

Structurată din punct de vedere compozițional în două părți, *Istoria* lui del Chiaro este o migăloasă evocare a universului vieții muntene, cu istoria și geografia ei, cu locuitorii și obiceiurile lor, pe baza unor fine observații directe, ale unor mărturisiri aparținând protagoniștilor vremii (însemnate fiind mai ales discuțiile autorului cu principele Brâncoveanu, cu fiii săi, cu stolnicul Cantacuzino) ori cu ajutorul unor sugestii bibliografice, oferite de lecturile din Piccolomini, Bonfinius, Bocignoli.

Descifrarea exactă a momentului consemnării observațiilor, destul de dificilă pe alocuri, relevă alteori existența unor pagini de jurnal ce au suplinit exercițiile de rememorare a unor fapte trăite și care au fost integrate în varianta finală a textului. În general, del Chiaro s-a străduit să rămână un narator neutru, numai că amintirea prezenței sale efective la curtea munteană s-a materializat uneori în accese de subiectivism ce n-au mai putut fi controlate.

Scena politică brâncovenească, care ocupă un spațiu important în carte, este înfățișată în toată complexitatea ei, prin prisma îndatoririlor față de Poartă, a raporturilor cu puterile creștine și a politicii vizavi de Transilvania. Lipsită însă de o echilibrată consemnare a evenimentelor politice, cu mult prea amănunțite relatări ale unor momente, cum este cazul chemării domnului la Poartă în 1703 ori dimpotrivă, cu conturări prea sumare ale altora, cartea capătă culoare prin creionarea figurilor reprezentative ale epocii. În primul rând, stolnicul Cantacuzino -descriș în conformitate cu recunoașterea prețurii pe care și-a câștigat-o printre contemporani; apoi Brâncoveanu -personajul principal al câtorva capitole și pentru care, în ton cu simpatia sa personală, secretarul florentin caută să proiecteze o originală și puțin plauzibilă variantă a mobilurilor

⁹ C.Boroianu, în *Studia Bibliologica*, 1969, p.121-122.

¹⁰ N.Iorga (ed.), *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929, p.V.

¹¹ M.Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantin Vodă Brâncoveanu*, Monachii, 1974, p.139.

înscăunării: „*Unchiul său, Șerban (Cantacuzino -n.n.), îl iubea mult pentru caracterul și distincția manierelor sale și-l lăuda față de boieri, susținând că nimeni nu i-ar putea continua domnia cu aceeași pricepere*”¹². Într-un plan secund în compoziția narațiunii au fost așezați intrigantul Bălăceanu, Toma Cantacuzino, a cărui trecere în tabăra creștină în 1711 era pentru del Chiaro o „*faptă nebănuită*”, nefiind incriminată cu apelativul de „*trădare*”, Ștefan Cantacuzino, departe de simpatia autorului, tocmai fiindcă acesta îl considera vinovat de căderea lui Brâncoveanu.

Oarecum surprins de situația paradoxală din anul 1714, cronicarul italian pune destinul Valahiei sub semnul lui Ianus: „*Ce privesc rare! Ce schimbare unică! În același timp, doi voievozi în aceeași curte: unul depus, iar altul, cum susține toată lumea, impus. Pe același teatru două scene cu totul opuse: aceea a principelui Cantacuzino, plină de veselie și jubilar, fiecare din aderenții săi hrănind speranțe; dincolo tristețe și consternare, cu nesfârșite gânduri negre*”¹³. Evenimentul cel mai cutremurător al domniei brâncovenești, detronarea voievodului, e înfățișat detaliat, cu prezentarea capetelor de acuzare și cu notificarea tragicului sfârșit din august 1714 îmbinat cu compasiunea naratorului: „*...eu, care, patru ani neîntrerupți am avut onoarea de a fi în intimitatea acestor prinți, nu-mi pot aminti această teribilă catastrofă fără a vărsa lacrimi*”¹⁴.

Al doilea personaj care s-a implicat în evenimentele desfășurate la sfârșitul secolului al XVII-lea în spațiul european sud-estic și a cărui biografie este la fel de marcată de fascinația călătoriei și a aventurii, dar și de interese științifice a fost *LUIGI FERDINANDO MARSIGLI*, fiul contelei Carlo Marsigli și nepot prin alianță a generalului Veterani. Adolescența i-a fost pecetluită de studiile făcute la Veneția și Padova, unde audiase cursuri de matematică, botanică și astronomie, pentru ca apoi opțiunile sale să încline spre aprofundarea artei fortificațiilor militare¹⁵. Lungile pelegrinări l-au condus până la Muntele Athos, pe țărmurile Asiei Mici și la ruinele Troiei, până când în 1679 ambițiile sale militare și diplomatice l-au făcut să se angajeze în conflictul dintre Imperiul

¹² N.Iorga (ed.), *Revoluțiile Valahiei*, p.95.

¹³ *Ibidem*, p.120.

¹⁴ *Ibidem*, p.126.

¹⁵ *Călători străini despre țările române*, vol.VIII, p.44.

Otoman și Liga Sfântă¹⁶. Intrat în slujba imperialilor, după două ipostaze în care a jucat rolul de prizonier otoman -asistând chiar și la asediul Vienei (1683)- s-a apropiat de mediul Țării Românești, întâi venind dinspre Transilvania, unde a participat la operațiuni militare desfășurate sub conducerea lui Carol de Lorena, iar apoi însoțindu-l prin Oltenia și Banatul Timișoarei pe Ludovic de Baden¹⁷. Ultima parte a vieții sale a închis în ea rezonanța preocupărilor științifice, ce și-au găsit expresia palpabilă în Institutul de Științe pe care l-a întemeiat la Bologna în anul 1727 și în lucrările rămase, dintre care se detașează *Danubius pannonico-mysicus* (Amsterdam, 1726) și *Dello stato militare dell'Impero Ottomano* (Amsterdam, 1732).

Pentru ilustrarea manierei în care Marsigli a perceput atmosfera de la curtea brâncovenească esențială rămâne însă autobiografia sa, din care chiar titlul unui capitol este mai mult decât revelator: *Relația călătoriilor prin Transilvania și Țara Românească*¹⁸. Prima întâlnire a contelui bolognez cu domnul muntean a fost practic una indirectă, când în anul 1688, din ordinul lui Ludovic de Baden a îndeplinit misiunea de a sechestra tezaurul lui Șerban Cantacuzino aflat la Mănăstirea Bistrița, pentru a-l oferi fiului acestuia. În acel moment, Constantin Brâncoveanu era pentru Marsigli doar „domnul care făgăduia tot, dar după aceea nu respecta nimic”¹⁹. Abia în septembrie 1691, trimis la Constantinopol pentru a media pacea, alegând drumul clasic prin Țara Românească, a poposit la curtea domnească, fiind primit de domnul român. Slujbașul imperialilor a consemnat în autobiografia sa în primul rând atitudinea lui Brâncoveanu vizavi de curtea habsburgică. Se pare că convorbirea pe care a purtat-o cu domnul român a avut puternice inflexiuni politice, notațiile sale reținând cu o undă de neîncredere declamata simpatie habsburgică a lui Brâncoveanu: „... apoi s-a scuzat față de mine de cele întreprinse de el împotriva Transilvaniei (lupta de la Zărnești -n.n.), chiar a arătat că are oarecare merite față de împărat, datorită dușmăniei pe

¹⁶ Al. Marcu, *Date ce ne privesc în autobiografia contelui Marsigli*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani*, Cluj, 1931, p.247.

¹⁷ M. Romanescu, *Cantemir, Montesquieu și Marsigli*, în *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p.421.

¹⁸ *Călători străini despre țările române*, vol.VIII, p.48.

¹⁹ *Ibidem*, p.51.

care o arătase atunci lui Thököly și a vrut să mă încredințeze că fusese sluga plecată a maiestății sale imperiale²⁰.

În nuanțele considerațiilor politice făcute distingem încântarea nemască față de modul în care a fost primit la curte și față de banchetul organizat în cinstea sa unde „*principele, cu glas încet -con voce bassa- închină în cinstea augustului împărat*”²¹. Dintre persoanele aflate în preajma domnului remarcă prezența stolnicului Cantacuzino, corespondentul său epistolar de mai târziu, pe care îl proiectează într-o tonalitate admirativă, dar neieșind din cadrele realității istorice: „*Domnul Constantin Cantacuzino, fratele răposatului domn și îndrumătorul întregii cârmui a Țării Românești a venit să mă vadă și să se scuze de cele săvârșite împotriva Transilvaniei*”²².

Practic Marsigli și-a dovedit loialitatea față de împăratul austriac și prin consemnările autobiografice, care cu tot epicul lor sunt făcute de pe pozițiile unei sincerități absolute a unei persoane fidele opțiunii antiotomane. El este în același timp și un observator atent al gradului de civilizație, prin notațiile sale despre mediul curții brâncovenești, dublat de un pasionat umanist ce nu uită să cerceteze vestigii romane, să caute documente despre istoria unui popor în mijlocul căruia s-a aflat episodic din cauza îndatoririlor militare ori să ceară lămuriri celui mai erudit personaj, stolnicul Cantacuzino, pentru proiectatul „*tratat istorico-natural-geografic al Daciei*”.

La începutul secolului al XVIII-lea alți doi intelectuali italieni, ce-și oferiseră serviciile la curtea Munteniei, lasă de astă dată pagini cu mult mai succinte mărturisiri despre evenimentele la care au luat parte, ca pioni sau doar ca simpli spectatori. Știrile furnizate de aceștia, infinit mai sărace decât cele ce poartă semnătura lui Del Chiaro și Marsigli, vin doar să întrească imaginea epocii brâncovenești în istoriografia italiană a secolului al XVIII-lea. Cel dintâi dintre ei e BARTOLOMEO FERRATI, care încă din anul 1707 îndeplinea funcția de protomedic al lui Brâncoveanu, dar spre sfârșitul domniei acestuia căzuse în dizgrație, cu siguranță din cauza corespondenței sale confidentiale cu imperialii și a legăturilor cu Cantacuzinii. Numele contelui italian poate fi înscris în tematica la care ne-am oprit prin sintetica relatare a mazăririi și arestării

²⁰ Ibidem, p.56.

²¹ C.Șerban, *Ecouri românești în opera lui Luigi Ferdinando Marsigli, în Revista de Istorie*, 1980, nr.11, p.2171.

²² *Călători străini despre țările române*, vol.VIII, p.56.

lui Constantin Brâncoveanu, ce poartă titlul *Succinta relazione dell'accidente sinistro accorso al Principe di Vallachia Costantino Bassaraba di Brankovan nel di 4 aprile 1714 in Bucoreste*²³. Considerat de către Ruffini un personaj aproape exemplar, „*uomo di fiducia del voevoda*”²⁴, Ferrati și-a început relatarea despre tragicul an 1714 cu sosirea la București a trimisului sultanului ce aducea vestea mazilirii. Consemnările sale, într-o formulă destul de prozaică, urmărind îndeaproape firul evenimentelor și redând dialogurile purtate la curtea bucureșteană cu solii turci și cu boierii, încearcă să ofere cititorilor o încărcătură de autenticitate. O comparație însă cu modul în care Del Chiaro descrisese același moment dezvăluie clar subiectivismul mascat al lui Ferrati. Del Chiaro, ca de altfel și Radu Popescu, înregistra transformările impuse de turci în aprilie 1714 ca pe niște consecințe ale unui scenariu dinainte pregătit, imbrohorul impunând desemnarea lui Ștefan Cantacuzino ca nou domn. În schimb, Ferrati înfățișează același moment istoric ca fiind expresia unei solidarități boierești („*Atunci boierii au strigat din nou spunând: «Noi l-am ales pe acest Ștefan: pe acesta îl vrem și rugăm ca acesta să fie confirmat*»”²⁵), fapt care este definitoriu pentru partizanatul său cantacuzinesc ce l-a condus spre mistificarea adevărului istoric.

Ultimul narator al realităților brâncovenești de pe aceeași poziție de memorialist al epocii este NICOLA DA PORTA, cu o complicată origine cretano-veroneză, care a devenit secretar de limba italiană la curtea lui Constantin Duca, în Moldova, în anul 1693, iar apoi din 1694 la cea a lui Constantin Brâncoveanu; ajungând ulterior omul de încredere al stolnicului Cantacuzino și-a oferit acestuia serviciile de bibliotecar la Mărgineni și la Sf.Sava, precum și pe cele de traducător²⁶. Dincolo de calitățile sale a fost însă o persoană duplicitară, cum arată și acuzațiile ce i-au fost aduse de Neculce privind îndeletnicirea sa cu „*despecetluirea cărților*”, dar mai ales memoriul scris de el în 1697 (sau 1699) și adresat curții vieneze -o dovadă a intenției sale de a intra în serviciul imperialilor. Paginile sale petiționale, ce poartă titlul *Discorso toccante la maniera di governo che la quale si potrebbbero conquistare e*

²³ *Ibidem*, p.398-399.

²⁴ M.Ruffini, *op.cit.*, p.203.

²⁵ *Călători străini despre țările române*, vol.VIII, p.402.

²⁶ C.Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român. Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, p.28-29.

*mantenere questi principati dell'arme imperiali*²⁷ rămase fără rezultatul pentru care au fost proiectate sunt o pledoarie pentru instabilitatea și superficialitatea caracterului autorului. Urmărind să suscite interesul imperialilor, Da Porta conturează schematic cadrul geografic, apoi atmosfera politică, raporturile cu otomanii, reducând imaginea domnitorilor din cele două Principate la cea a unor străini, în general greci, susținuți de Poartă și „*bucurându-se de o stăpânire absolută*”. Când relatează despre situația din Țara Românească nu ezită să-i încurajeze pe imperiali în planurile lor expansioniste ce ar putea foarte mult să mizeze pe existența în țară a două partide adverse. Deși în momentul când schițează acest cadru evenimential nu se produsese încă ruptura lui Brâncoveanu de Cantacuzini, Da Porta nu omite să menționeze că domnul muntean a fost investit cu înalta funcție ca urmare a vârstei fragede a fiului lui Șerban Cantacuzino, că „*e sprijinit de boierii mai de vază din țară, aproape toți înrudiți prin sânge, dar mai ales de cei patru frați... care îi sunt unchi și care l-au sprijinit din calcul*”²⁸.

Toți acești călători, mai mult sau mai puțin itineranți, mai mult sau mai puțin legați de Țara Românească, au lăsat despre Brâncoveanu și epoca sa o imagine decupată din realitatea pe care ei înșiși au trăit-o. Nuanțele în care conturează perioada brâncovenească sunt conforme însă cu pozițiile pe care ei s-au situat, astfel încât de la amplele informații ale lui Del Chiaro, trecând prin notițele lui Marsigli, tributare carierei sale militare, ajungem la mult mai sumarele incursiuni în epoca brâncovenească, aparținând lui Ferrati și lui Da Porta.

Reîntâlnirea istoriografiei italiene cu istoria consumată la curtea munteană la finele veacului al XVII-lea se produce abia la începutul secolului XX, după o întrerupere destul de lungă în care relațiile româno-italiene s-au mărginit la aspectul politic și la implicarea în convulsii provocate de idealul unificării naționale. Secolul XX aducea în atenție problema raporturilor culturale româno-italiene, prin cultivarea limbii italiene la Universitatea din București, iar mai apoi prin integrarea în Italia, în cercul studiilor de romanistică profesate la Roma, Padova, Veneția și Torino și a aspectelor legate de limba și civilizația română. De pe aceste poziții încep explorările italienilor înspre trecut pentru

²⁷ *Călători străini despre țările române*, vol.VIII, p.141.

²⁸ *Ibidem*, p.144.

inventarierea vechimii și a conotațiilor îmbrăcate de influențele culturale italo-române.

Un ambițios cercetător în acest sens a fost *RAMIRO ORTIZ* (1879-1947), memorialist înzestrat, al cărui prim ghid în studiile literare fusese chiar tatăl său, Giusto Ortiz, profesor de literatură la Chieti, iar ulterior la Napoli²⁹. Venit la București în calitate oficială, la propunerea lui Ion Bianu, în 1909, la recent înființata catedră de italiană a Universității din București, a rămas aici până în anul 1933, când a fost chemat la Padova ca urmaș al lui Vincenzo Crescini pentru a pune bazele Seminarului de literatură română³⁰.

Ortiz a fost unul din primii savanți care a început studiile de literatură comparată în peisajul cultural românesc, relevând influența vechilor scriitori italieni -Dante, Petrarca, Leopardi- asupra poeziei și teatrului românesc³¹. Tocmai de aceea implicarea sa în investigarea epocii brâncovenești se face cu mijloacele de expresie și cu interogațiile specifice filologului, lucrarea sa reprezentativă pentru acest subiect fiind *Per la storia della cultura italiana in Rumania* (București, 1916; ediția II -Italia, 1943). Evaluarea domniei lui Brâncoveanu și a climatului cultural se face doar în prima parte a cărții, în contextul unei prezentări mai ample a raporturilor româno-italiene, ce coboară până în antichitate, la conflictele daco-romane. Avertismentul autorului din prefață, ce alunecă ușor înspre lirism, explică în bună parte coloratura sentimentală a unor rânduri: „*Du-te cartea mea și când vei fi judecată ca o carte de erudiție, să răspunzi cu un melancolic surâs în care e numai o parte din propriul secret că ești «libro d'amore»*”³².

Pentru materializarea unui proiect livresc atât de îndrăzneț, Ortiz a îmbinat informațiile oferite de bibliografia italiană, în cadrul căreia cartea lui Del Chiaro reprezenta punctul cheie, fiind judecată ca „*cea mai frumoasă și plăcută carte care s-a scris la noi [în Italia -n.n.] despre*

²⁹ D.D.Panaitescu, *Ramiro Ortiz. Pagini autobiografice*, în *Steaua*, 1973, nr.17, p.26.

³⁰ N.Façon, *În amintirea profesorului Ramiro Ortiz*, în *Analele Universității București. Literatură universală și comparată*, 1969, nr.1, p.12; G.Nistor, *Un mare și consecvent prieten al românilor*, în *Steaua*, 1972, nr.23, p.10-11.

³¹ C.N.Negoită, *Un animator al relațiilor culturale româno-italiene: Ramiro Ortiz*, în *Contemporanul*, 1968, nr.3, p.2.

³² R.Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916, p.VIII.

România"³³, cu relatările lui La Mottray și Sulzer și nu în ultimul rînd, cu prețioasele opțiuni interpretative din monografia lui Iorga, calificată drept un „*magnific volum*”³⁴. Ortiz încearcă să descifreze în cartea sa aspectele artistice din perioada brâncovenească, insistând asupra definirii și conturării componentelor stilului brâncovenesc, asupra arhitecturii, picturii, dantelăriei în piatră, mobilierului, care, în aprecierea sa, „*ajung la o eleganță și o bogăție nemaivăzute*”³⁵.

Portretizarea lui Brâncoveanu o face prin contrast cu cea a stolnicului, primul fiind „*conducătorul de fapt, fără să fie rege*”, fiindcă destinul politic se afla în mâinile unchiului său, elogiut cu eleganță de Ortiz pentru cunoașterea perfectă a limbii italiene și pentru frumusețea exprimării epistolare³⁶. Preocupat de personalitatea stolnicului, „*o severă figură*”, subiect asupra căruia și revine în anul 1943, consemnează erudiția acestuia și ambiția de a câștiga tronul pentru fiul său. Profesorul italian se reîntoarce la Brâncoveanu doar când amintește dorința acestuia de a se alcătui calendare după modelul celor italiene și latine, precum și când consemnează tragicul lui sfârșit, „*pagina cea mai cruntă pe care turcii au scris-o în istoria Principatelor Române*”³⁷.

În omagierea adusă stolnicului alături de Nicolae Cartojan, Ortiz aluneacă, conform tematicii unei alte cărți -*Un grande erudito romeno a Padova: Lo „stolnic” Constantin Cantacuzino*³⁸- înspre evocarea vieții stolnicului, dincolo de care transpare câteodată prezentarea curții domnești, cu rolul de principal protagonist jucat de Cantacuzino aici, considerat „*omul prețios și de încredere al principelui*”³⁹.

Cea mai reprezentativă personalitate a istoriografiei italiene contemporane, pe filiera cercetării fenomenului românesc, a fost însă MARIO RUFFINI (1896-1981). Preocupat de aspectele plurivalente din cultura română, începând de la Evul mediu și ajungând la literatura modernă și chiar la personalități literare ale sec.XX românesc, Ruffini s-a familiarizat cu limba română încă din anii studenției, la seminarul

³³ *Ibidem*, p.44.

³⁴ *Ibidem*, p.196.

³⁵ *Ibidem*, p.45.

³⁶ *Ibidem*, p.187.

³⁷ *Ibidem*, p.197.

³⁸ R.Ortiz, N.Cartojan, *Un grande erudito romeno a Padova: Lo „stolnic” Constantin Cantacuzino*, București. 1943, *passim*.

³⁹ *Ibidem*, p.21.

condus de Matteo Bartoli, iar mai apoi în împrejurările insolite ale primului război mondial, când prizonier fiind s-a aflat în compania unui soldat român. Specializarea în limba și literatura română a făcut-o la Universitatea din Cluj, unde a fost un an de zile lector de italiană, pentru ca apoi, reîntors în Italia, să reînnoade, începând cu anul 1930, cursurile de limba și literatura română la Universitatea din Torino, reușind în ultimii săi ani de profesorat să pună bazele unui institut -L'Istituto di Romeno⁴⁰.

Angajat în cercetarea fenomenului cultural românesc, a parcurs un vast traseu investigatoriu, începând cu susținerea tezei de doctorat în care realiza o incursiune în istoria pedagogiei românești, continuând cu studiul *I Romeni d'Istria*, la care s-au adăugat alte peste 93 de contribuții între anii 1932-1969 și chiar colaborarea la *Grande dizionario enciclopedico*⁴¹ pentru partea românească.

În orizontul său tematic a intrat și domnia brâncovenească, prima dată în 1932 sub forma unui studiu restrâns, publicat la Milano și intitulat *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin Vodă Brâncoveanu*. Propunându-și o prezentare succintă, dar totuși revelatorie a influenței italiene în peisajul românesc, autorul, credincios admirației față de Evul mediu începe cu un scurt istoric al contactelor dintre Italia și țările române, o dată cu domnia lui Ștefan cel Mare, pentru a continua cu compartimentarea căilor de pătrundere a influenței italiene în jurul anului 1700. Notabil este faptul că odată ajuns la epoca brâncovenească, Ruffini, precum anterior Ortiz, se lasă antrenat în conturarea într-o cât mai puternică paletă coloristică a portretului stolnicului Cantacuzino, insistând asupra studiilor sale italiene, asupra relațiilor cu Marsigli și a importanței scrierilor sale, considerându-l finalmente „un mare erudit, a cărui cultură rămâne tributară mediului formativ italian”⁴². După aceste aprecieri este amintit domnitorul Valahiei, într-o analiză globală a epocii brâncovenești din punctul de vedere al influenței italie-

⁴⁰ Pentru date biografice despre Mario Ruffini vezi: D.Irimia, *Mario Ruffini la 80 de ani*, în *Cronica*, 1976, nr.46, p.10; D.Simonescu, *Un savant italian îndrăgostit de România*, în *Luceafărul*, 1981, nr.2, p.8.

⁴¹ D.Simonescu, *op.cit.*, p.8.

⁴² M.Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin Vodă Brâncoveanu*, Milano, 1932, p.259

ne, surprinsă în reorganizarea învățământului și în performanțele artistice⁴³.

Acest subiect trebuie să i se fi părut lui Ruffini mult mai complex din moment ce câteva decenii mai târziu, în anul 1974 publica la München o carte cu un titlu aproape identic, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantin Vodă Brâncoveanu*. Mult mai bogată în reflecții asupra fenomenelor politice ale epocii, cartea beneficiază și de un argument menit să pozeze ca act justificator pentru reluarea temei: epoca lui Brâncoveanu reprezintă -scria Ruffini- „apogeul unei serii lungi de relații româno-italiene”⁴⁴. De astă dată punctul de plecare îl constituia tocmai descrierea cadrului politic, respectiv a domniei brâncovenești. Analist familiarizat deja cu trăsăturile acelei apoci, Ruffini nuanțează exact specificul politicii brâncovenești, remarcând justetea politicii de așteptare „știind că teritoriul țării era privit cu lăcomie de Austria și de Turcia”, de fapt „o atitudine pasivă ce și-a adaptat ritmul la realitatea politică”⁴⁵. Meritul său poate fi socotit și acela de a fi reușit să exploreze complexitatea scenei politice brâncovenești, dinspre conjunctura internațională, punctată de puternicii vecini -Rusia, Imperiul otoman și cel habsburgic. Încercând să deruleze secvențele istorice în mod cronologic, Ruffini nu ezită să ofere și motivații pentru atitudinea oscilantă a domnului român: la începutul secolului al XVIII-lea, Brâncoveanu „îi ura pe turci, dar se temea de ei, nu avea încredere în Viena și nu-i admitea protecția, amestecându-le amândurora intențiile și încercând să se descurce”⁴⁶.

Tributar de fapt aprecierilor făcute anterior de Iorga, Ruffini are totuși meritul de a fi introdus în istoriografia italiană atari analize, deloc lineare ale politicii brâncovenești. Mai mult, recunoscând abilitatea și diplomația domnului român, căruia i-a urmărit destinul până în momentul detronării, încearcă să-l plaseze în cadrul istoriei europene: „pentru toate aspectele politicii sale, Constantin Brâncoveanu merită un loc deloc secundar în istoria Europei orientale de la frontiera secolelor XVII-XVIII”⁴⁷.

⁴³ *Ibidem*, p.25-64.

⁴⁴ *Idem*, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantin Vodă Brâncoveanu*, Monachii, 1974, p.9.

⁴⁵ *Ibidem*, p.19.

⁴⁶ *Ibidem*, p.22.

⁴⁷ *Ibidem*, p.33.

Ruffini a reușit să ofere prin această lucrare o prezentare completă a personalității domnitorului român, insistând și asupra patronajului său spiritual, într-un capitol semnificativ intitulat "*Voievodul culturii*", unde îi atribuie meritul de a fi exercitat „o metodică tutelă culturală, înțelegând că lupta împotriva turcilor se putea face nu numai cu armele, dar și cu spiritul”⁴⁸. Anturajul brâncovenesc se complică apoi în redactarea lui Ruffini, prin introducerea celorlalți protagoniști ai vieții de la curte: stolnicul Cantacuzino, secretarii italieni -Giovanni Candido Romano, Nicola da Porta, Anton Maria del Chiaro, contele Marsigli, misionarii catolici și medicii cu studii italiene⁴⁹. Pentru întregirea cadrului cultural brâncovenesc, Ruffini a optat pentru dezvoltarea unor aspecte din prima sa lucrare, aducând semnificative repere privind organizarea învățământului la Academia de la Sf.Sava, ai cărei profesori sunt considerați „oameni ai vremii lor, care după ce au făcut studii în Italia s-au reîntors în Orientul european”⁵⁰. Neomițând aspectul cel mai discutat în istoriografia italiană -influența exercitată pe tarâm artistic- Ruffini surprinde simbioza deloc fortuită petrecută sub acest aspect între arta românească și componentele artei europene, conchizând: „*acest echilibru între vechi și nou reprezintă aspectul fundamental al artei brâncovenești*”⁵¹.

Alte două lucrări, secundare sub aspectul impregnării de problematica epocii brâncovenești, conțin totuși câteva puncte tangențiale cu acest ansamblu tematic. Mai întâi, *Biblioteca stolnicului Cantacuzino*, în care situându-și personajul cărții în Valahia brâncovenească, Ruffini amintește că s-a familiarizat cu această frapantă personalitate încă de când a început să sondeze aspectele influenței italiene la curtea lui Brâncoveanu. Meritorie rămâne și plasarea de către autorul italian a bibliotecii de la Mărgineni pe locul întâi în Europa orientală a vremii sale⁵².

Imaginea domnitorului muntean revine în scrisul lui Ruffini și în cartea *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romena medievale (secoli XIV-XVIII)*, de astă dată ca cea a unui protector al ortodoxiei muntene și ardelen. Sunt decupate din ambianța culturală brâncove-

⁴⁸ *Ibidem*, p.48.

⁴⁹ *Ibidem*, capitolele III-VI.

⁵⁰ *Ibidem*, p.179.

⁵¹ *Ibidem*, p.224.

⁵² *Idem*, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973, p.13.

nească figuri legate de mediul bisericesc, precum episcopii de Buzău - Mitrofan și Damaschin, Antim Ivireanul sau patriarhii Orientului ortodox. Nu sunt omise nici producțiile tipografice, nici realizările arhitecturale, dintre care Hurezul este considerat a fi „*reprezentanta religioasă cea mai însemnată a stilului brâncovenesc, cel mai frumos monument de arhitectură religioasă din secolul al XVII-lea din Valahia*”⁵³.

Pasionați cercetători ai fenomenului cultural românesc, uniți întâmplător și prin admirația vizavi de poezia eminesciană, atât Ramiro Ortiz, cât și Mario Ruffini au pornit spre conturarea epocii brâncovenești dinspre notațiile făcute asupra stolnicului, personajul de la curtea muntenă cel mai legat de Italia datorită formației sale intelectuale. Însă dacă Ortiz s-a mărginit să descopere în Brâncoveanu doar un veritabil protector al culturii, Ruffini a împins analiza mult mai în profunzime, relavând coordonatele politice ale domniei. Pentru amândoi însă modelul de analiză și principala bibliografie o reprezenta monografia lui Nicolae Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, alături de care așezaseră prețioasele consemnări ale lui Del Chiaro. Sub raport stilistic, dacă Ortiz rămânea fidel relatării într-o manieră neoromantică, Ruffini, cu toate că avea și el sensibilități literare, a încărcat frazele cu terminologia limbajului științific, istoriografic.

Așadar, domniei brâncovenești, dar în primul rând mediului de efervescentă spirituală de la curtea Munteniei, ce acceptase vizibile infuziuni italiene, li se oferă, chiar dacă doar sporadic, paleta coloristică a scrisului italian, ce reușește să câștige nuanțe de adevărată strălucire prin paginile semnate de Del Chiaro și Mario Ruffini.

THE RULE AND PERSONALITY OF CONSTANTIN BRÂNCOVEANU REFLECTED IN THE ITALIAN HISTORIOGRAPHY. FEW REFERENCE POINTS (Summary)

This study wants to sketch the manner in which appears the Rule of Constantin Brâncoveanu (1688-1714) in the Italian historiography. This field was not chosen accidentally, its basis consists in intense

⁵³ *Idem, Aspetti della cultura religiosa ortodossa romana medievale (secoli XIV-XVIII)*, Roma, 1980, p.63.

Romanian-Italian cultural relations which functioned already in the epoch mentioned. At the present-day stage of researches, we can find in the Italian historiography information and commentaries about Brâncoveanu, belonging to two distinct periods. First, it is the historiography of the XVIIIth century, which records more or less known names (Anton Maria del Chiaro, Luigi Ferdinando Marsigli, Bartolomeo Ferrati and Nicolo da Porta). All these, travellers or even princely secretaries, have interred the epoch in accordance with the facts which themselves experienced.

In the second category one can find the works of the XX century, belonging to certain philologists (Ramiro Ortiz and Mario Ruffini), become accidentally, not only admirers of the poetry of Eminescu, but of also admirers of the Brancovan epoch. Very meaningful are the contributions of Mario Ruffini, who achieved a complete survey, focusing both upon the cultural patronage of Brâncoveanu and the political framework of his reign.

CATALOGUL OBIECTELOR DE FARMACIE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA

FLORA MARIANA GRIGORESCU

Originile istoriei medicinei se pierd în negura vremurilor. Năzuința omului de a învinge durerea fizică în general, bolile în special este tot atât de veche cât și primii oameni care au populat pământul. Din păcate, urme sigure ale unor preocupări medicale îndepărtate sunt destul de puține și mai ales destul de târzii.

Unele vestigii, păstrate din cele mai vechi timpuri, dovedesc că omul practica cu abilitate reducerea fracturilor și trepanarea craniului, dar trebuie să subliniem că aceste practici vorbesc și despre concepțiile animiste, dominante în acele vremuri, nu numai despre îndemânarea unor vraci-chirurghi. Tot în vechime, omul cunoștea și folosea proprietățile tămăduitoare ale multor plante.

Din păcate, cele câteva cranii trepanate, descoperite pe teritoriul patriei noastre, și care datează din neolitic, bronz și fier, sunt insuficiente pentru a ne face o imagine clară asupra practicilor medicale din acele vremuri. La daci însă, este dovedită practicarea unui remarcabil empirism medical. În secolul al *II-lea î.Chr.* este amintit pentru prima oară la noi, *la Histria*, un *medic* originar din Cyzic, *Diocles*, fiul lui Artemidoros, lăudat pentru conferințele medicale pe care le-a ținut și pentru că s-a îngrijit de sănătatea publică¹. Diferite descoperiri arheologice, precum și transmiterea unor denumiri dacice de plante medicinale, prin intermediul unor scrieri medicale, ne dovedesc renumele de care se bucura medicina empirică dacică în lumea antică.

Pedanios *Dioscoride*², originar din Cilicia, medic militar în timpul împăraților romani Claudiu (41-54) și Nero (54-68), a scris opera în cinci volume *Peri hyles iatrikes (Materia medica)*. Cartea -o sinteză a cunoștințelor medico-farmaceutice și botanice din secolul I al erei noastre- a

¹ E.Popescu, *Considerații asupra educației tineretului la Histria în legătură cu trei inscripții inedite*, în SCIV, 7, 1956, p.347-349,357.

² Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982, p.89; Horia C.Matei, *Civilizația Romei antice*, București, 1980, p.110.

avut o largă circulație și în evul mediu, reliefând renumele de celebru farmacolog al antichității a lui Dioscoride. Pentru noi lucrarea este de o deosebită importanță pentru că **prezintă cele aproximativ 500 plante cunoscute și folosite, în scopuri medicinale, de lumea antică**. Lucrarea transmite și echivalentul unor nume de plante în mai multe limbi. Astfel, sunt cunoscute un număr de **40-42 nume autentice geto-dacice de ierburi și buruieni medicamentoase**³, care au intrat în fondul principal de cuvinte al limbii române, plante despre care dacii aveau cunoștințe privind culegerea, întrebuițarea și prepararea lor.

Nume dacice de plante sunt menționate și în lucrarea *De medicaminibus herbarum* a lui **Pseudo Apuleius**⁴. Înserarea, în lucrările amintite, a unor nume dacice de plante medicinale mărturisește faptul că strămoșii noștri, dacii, foloseau aceste plante în tratarea și vindecarea diferitelor boli. Mare parte din plantele menționate în aceste lucrări au fost folosite și în evul mediu sub forma diferitelor preparate. Ne-o dovedesc și inscripțiile pe care le întâlnim pe borcanele și flacoanele farmaceutice din colecțiile muzeale din țară.

Există și dovada practicării unei **chirurgii empirice** de către **daci**, probabil legată de tratarea și vindecarea unor răni provenite din războaie: trusa medicală descoperită într-o locuință incendiată în timpul celui de al doilea război dacic (105-106), la Sarmizegetusa -azi Grădiștea Muncelului⁵. Trusa, a cărei cutie a fost carbonizată, cuprindea o pensetă de bronz, un bisturiu cu lamă de fier și mâner de lemn, mici borcănase de lut (4-6 cm înălțime) -care se foloseau la păstrarea alifiilor și medicamentelor lichide- și o tabletă din cenușă vulcanică, folosită ca absorbant.

Descoperirile arheologice au scos la iveală asemenea obiecte și în alte localități din țară. În județul Mureș de pildă, la **Sighișoara**, în așezarea dacică de pe Dealul Turcului -Wietenberg, s-au găsit mai multe vase de dimensiuni mici, care probabil foloseau la păstrarea medicamentelor. Din această așezare mai provin un fierăstrău de dimensiuni mici, din bronz, o spatulă din cupru și două talere de balanță de mână, care par și ele să fi avut o utilitate în domeniul practicării medicinei și farmaciei de către daci. Obiectele se află în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara -colecția arheologie⁶.

³ V.Pârvan, *op.cit*, p.89.

⁴ H.Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, Cluj, 1972, p.234.

⁵ I.H.Crișan, *O trusă medicală descoperită la Grădiștea Muncelului*, în *Istoria Medicinii. Studii și cercetări*, București, 1957, p.45-56; idem, *Origini*, Oradea, 1977. p.131-133; G.Barbu, G.Brătescu și V.Manoliu, *Din trecutul medicinei în R.P.R. - iconografie*, București, 1957, p.9.

⁶ Informații oferite de G.Baltag, custodele colecției de arheologie.

Prin cucerirea Daciei de către romani, prin conviețuirea dacilor cu romanii, strămoșii noștri au dobândit de la romani și unele cunoștințe igienice și medicale. În principalele orașe ale **Daciei romane** s-au construit însemnate **instalații igienico-sanitare**: apeducte, terme, cisterne ș.a. Multe sunt și inscripțiile, statuile și altarele dedicate zeităților vindecătoare -Higia și Esculap- descoperite pe întregul cuprins al României, la Micia, Apulum, Tomis, Romula (Reșca), Sarmizegetusa⁷. În epoca dacică și apoi romană **apele termale**, atât de numeroase la noi, au fost și ele folosite pentru tămăduirea bolilor. Fapt dovedit de inscripțiile, altarele, sculpturile -cele mai multe dedicate lui Hercule-bazinele, tuburile pentru aducția apei sulfuroase, descoperite în stațiunea termală de la Herculane⁸.

Din perioada **prefeudală**, perioadă în care poporul nostru a rezistat tuturor vicisitudinilor cărora a fost supus prin migrața popoarelor, s-au păstrat prea puține dovezi privind nivelul cunoștințelor și practicilor medicale de atunci: câteva cranii trepanate și fracturi consolidate. Credem însă că și în această perioadă nevoia de a alina suferințele fizice ale oamenilor a găsit remedii și acestea au fost tot plantele medicinale și leacurile preparate din ele, cunoscute și folosite din vremuri străvechi.

În **evul mediu timpuriu**, pe lângă culegătorii și vânzătorii de leacuri vegetale, care satisfăceau necesarul populației, suferunzii de tot felul se îndreptau către biserici și mănăstiri, atrași de faima unor **icoane făcătoare de minuni** sau a moaștelor unor sfinți. Cu timpul mănăstirile, unele biserici încep să amenajeze adăposturi pentru săraci, infirmi și bolnavi, așa zisele **bolnițe** cum sunt amintite în documentele vremii. Medicina călugărească se inspira și ea din medicina populară.

Prima instituție sanitară de pe teritoriul României a fost înființată de Sfatul comunei Sibiu în anul **1292** și predată călugărilor cruciferi din Ordinul Spiritului Sfânt, spre a veni în sprijinul săracilor, infirmilor și bolnavilor (Pl.I.1). Ordinul călugărilor cruciferi acordau o deosebită atenție igienei ca factor de prevenire a bolilor, precum și preparării de medicamente⁹.

⁷ I.H.Crișan, *Origini...*, p.139-143.

⁸ I.H.Crișan, *Origini...*, p.134-138; D.Protase, *Autohtoni în Dacia*, București, p.257-258.

⁹ F.Müller, *Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625. In: Program des evangelischen Gymnasium in Schässburg*. Wien, 1856, p.21; F.J.Roth, *Primele farmacii din Sibiu și evoluția lor pînă în secolul al XIX-lea*, în *Studii și comunicări. Științe naturale*, 15, Sibiu, 1970, p.322.

Viața economică înfloritoare a **Sighișoarei** evului mediu a determinat un nivel ridicat al dezvoltării social-culturale a orașului. Aceasta explică faptul că la Sighișoara, în secolele XIV-XV, se construiau anexe ale bisericilor, situate în afara limitelor orașului de atunci, anexe ce au avut la început doar rolul de a-i adăposti și îngriji pe cei săraci¹⁰.

La ieșirea de sud-vest a orașului a existat **Spitalul Bisericii Sfântului Anton**, biserică cunoscută de sighișoreni și sub numele de Biserica Spitalului. Vasile Drăguț spunea că prima ei fundație datează din secolul al XIV-lea. În cursul secolului al XV-lea a fost înconjurată cu un zid inelar, fortificație tipică pentru bisericile țărănești întărite de pe Valea Târnavelor¹¹ (Pl.I.2). Spitalul construit pe lângă biserică este **atestat la 1461**, prin lista clericilor (rector hospitalis) care au funcționat aici. Lista clericilor Bisericii Sfântului Anton, scrisă între anii 1461-1736, amintește 25 clerici care au servit și la spital în această perioadă. La 1461 este menționat clericul *S.Antonius*, apoi la 1466, *Nicolaus*¹². La 1487, conform unei înțelegeri dintre Ordinul Sfântului Anton, ce-și avea reședința la Mănăstirea Dravec, în regiunea Spis (Cehoslovacia) și orașul Sighișoara, clericul spitalului era ales de magistratul orașului. În același an Matei Corvin întărea acordul, făcând referire la *vechea libertate* și la *vechiul obicei al magistratului din Sighișoara de a alege rectorul spitalului*¹³. Gernot Nussbächer susține că spitalul ar putea data încă dinainte de documentul de la 1461. Credem ipoteza posibilă întrucât înaintea anului 1461 putea să nu se fi ținut nici o evidență a personalului care a deservit biserica. Pledează pentru această ipoteză și încadrarea, în secolul al XIV-lea, a arhitecturii bisericii¹⁴.

Al doilea așezământ medical care a existat în Sighișoara a fost **Spitalul leproșilor**, care împreună cu bisericuța erau situate pe malul drept al Târnavei și tot în afara limitelor orașului, **atestat** prin alocațiile bănești **în anul 1507**. Universitatea săsească a acordat, în acel an, mai multe alocații bănești. Între acestea figurează și alocațiile acordate celor două spitale din Sighișoara: *Hospitali in Segeswar fl.6, Leprosis ibidem fl.4*. Deci spitalul Bisericii Sfântului Anton a primit 6 florini, iar cel al leproșilor 4 florini¹⁵. Studiarea arhitecturii bisericii, păstrată și în zilele

¹⁰ F.Müller, *op.cit.*, p.32.

¹¹ V.Drăguț, *Cetatea Sighișoara*, București, 1968, p.46.

¹² Müller, *op.cit.*, p.31.

¹³ G.Nussbächer, *Din trecutul medical al Sighișoarei. În: Trecut și viitor în medicină*. București, 1981, p.97.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Müller, *op.cit.*, p.30-31.

noastre, conduce la ideea că biserica -posibil deci și spitalul- existau chiar din secolul al XV-lea. Se păstrează și astăzi balconul-amvon, practicat special pentru a permite ținerea slujbei religioase pentru leproși astfel încât ei să nu pătrundă în interiorul lăcașului (Pl.I.3). Accesul la acest balcon este astăzi închis. Din păcate spitalul, care a funcționat până la sfârșitul secolul al XIX-lea, a fost demolat cu ocazia construirii liniei ferate.

Un alt așezământ sanitar a fost **baia orășenească, atestată** în socotelile orașului Sighișoara **din anul 1522**, astăzi demolată. Era situată în strada Baiergasse. Hala băii publice avea o lungime de 12 stânjeni și o lățime de 4,5 stânjeni; bolta era susținută de opt coloane dispuse pe două rânduri¹⁶. Din *Socotelile orașului Sighișoara* pe anul 1522, reiese că la baia publică activa **noul băieș Bernardus**, venit din Mediaș. Bernardus a primit din partea magistratului orașului un împrumut pentru rezolvarea problemelor legate de mutarea și instalarea lui la Sighișoara¹⁷. După cum reiese din document și acest așezământ era mai vechi decât anul 1522.

Primul **medic atestat** documentar la Sighișoara este magistrul **Pancratius Chirurgus în anul 1566** când, împreună cu **Johanes Barbitonsor**, a fost trimis în tabăra transilvăneană¹⁸. În Biserica din Deal din Sighișoara se găsește piatra de mormânt a magistrului Pancratius, decedat în anul 1583 (Pl.I.4).

Din secolul al XVII-lea interesul clericilor pentru întreținerea spitalelor a scăzut, acestea nemaifiind dotate ca în secolele anterioare. Pe lângă alocațiile oferite de Universitatea săsească, spitalele au fost întreținute prin diferite donații din partea parohiilor și cetățenilor Sighișoarei. Nu se cunoaște situația Spitalului Bisericii după 1736, deoarece lista clericilor a fost întreruptă. În anul 1828 pedicatorul Marin Wohl a continuat această listă, făcând și observații pentru perioada anterioară, începând din anul 1770¹⁹. În anii 1855-1856 Spitalul și Biserica Sfântului Anton mai existau încă²⁰, pentru ca apoi, spre sfârșitul secolului al XIX, să fie demolate pentru construirea liniei ferate Sighișoara-Agnita în 1898.

În perioada în care erau dezafectate și apoi demolate cele două spitale, **doctorul Iulius Oberth** (tatăl inginerului Herman Oberth, fondatorul astronauticii moderne) asistent al profesorului Theodor

¹⁶ Nussbächer, *op.cit*, p.98.

¹⁷ Müller, *op.cit*, p.61-62.

¹⁸ *Ibidem*, p.31.

¹⁹ *Ibidem*, p.31.

²⁰ *Ibidem*, p.36.

Willroth -deschizător de drumuri în chirurgie, refuză postul de asistent la catedra de chirurgie din Viena, pentru a se întoarce în țară, motivând cu starea precară a instituțiilor de sănătate de acasă.

Prin grija doctorului Iulius Oberth a fost întemeiat la Sighișoara, în anul **1897, Spitalul Județean** (Județul Târnava Mare), în clădirea care și astăzi servește aceluiași scop. Profilat pe chirurgie, avea însă medici chirurghi specializați și în alte domenii ale medicinei. Până la primul război mondial spitalul a funcționat și ca centru metodologic -aici făcându-și stagiul medicinei ce urmau să deservească circumscripțiile sanitare urbane și rurale din județ²¹.

În legătură cu existența **farmaciilor** la Sighișoara nu există informații până la începutul secolului al XVIII-lea. Este de presupus că, la începuturile activității medicale spitalele sighișorene își asigurau singure leacurile de care aveau nevoie și care se bazau pe principiile medicinei populare. Este însă de neconceput ca într-un oraș și cetate ca Sighișoara, care la începutul secolului al XV-lea deținea, din punct de vedere economic, locul al doilea între cele șapte scaune săsești și care la începutul secolului al XVI-lea avea deja două spitale, să nu fi existat nici o farmacie de sine stătătoare până la 1700. Sperăm totuși ca cercetările ulterioare să poată documenta acest lucru. Știm că farmaciile au apărut destul de târziu și în cele mai avansate state din apusul Europei -secolul al XIII-lea. La noi, **prima farmacie** este menționată abia în anul **1494**, la **Sibiu**²².

Cronica Transilvaniei, redactată în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea de notarul Sighișoarei **Georg Kraus**, ne transmite primele informații despre un farmacist sighișorean și faima de care acesta se bucura²³. Cronicarul relatează despre participarea principelui Transilvaniei Mihai Apaffi la războiul turco-austriac din anii 1663-1664, alături de turci. În drum spre Saint-Gothard, unde avea să se dea bătălia decisivă, ce a adus victoria împotriva turcilor, în septembrie 1663 Mihai Apaffi era bolnav în tabăra de la Nové Zámky. Marele vizir îl trimite la Buda să facă băi calde. Cum la înapoiere acesta nu se simțea mai bine, marele vizir i-a trimis medicul personal. Acesta a constatat că suferea de o indispoziție datorată schimbării aerului. Medicul i-a recomandat să nu folosească altceva decât *spiritus vitrioli*. Pentru procurarea acestui medicament el a trimis oameni tocmai la Sighișoara, la farmacistul **Andres Bertram**, de unde i-a și fost adus.²⁴

²¹ Informații oferite de dr. O. Căpățână.

²² F. J. Roth, *op. cit.*, p. 322.

²³ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608-1655*, București, 1965, p. 557.

²⁴ *Ibidem*.

Din păcate cronicarul nu ne transmite mai multe date despre acest farmacist, așa încât nu putem ști sigur cine a fost Andreas Bertram. Știm însă că în Transilvania secolului al XVII-lea, multe familii nobiliare țineau la curte câte un farmacist-medic. Acesta se deplasa, cu arsenalul lui farmaceutic, la bolnavii familiei pe care o deservea. Odată cu creșterea numărului medicilor, farmaciștilor le-a fost interzisă această practică. Să fi fost Andreas Bertram un astfel de farmacist? Este posibil. Pentru această ipoteză pledează și trusa farmaceutică a lui Andreas Bertram. Pe vremuri, trusa a făcut parte din inventarul Muzeului de Istorie Sighișoara. Astăzi mai putem doar reconstitui aspectul acestei truse, pe baza unei fotografii publicate în anul 1957²⁵ (Pl.II.1) și a descrierii pe care o face farmacistul F.A.Salmen (conducătorul farmaciei sighișorene *La Leul* între anii 1938-1949), care a văzut-o expusă în muzeul sighișorean²⁶. Trusa era confecționată din piele maron, frumos ornamentată cu broderii din piele colorată. Purta inscripția cu numele farmacistului Andreas Bertram. Cu aproximație, sunt semnalate și dimensiunile trusei: lungimea de 20-25 cm, lățimea 5-6 cm și înălțimea 9-10 cm. Avea un capac din același material. Ne pare rău că, din cauză indiferenței sau poate chiar a incompetenței muzeografilor care au inventariat obiectele din muzeu, astfel încât au înserat în registre denumiri întâmplătoare, nefundamentate științific și o descriere incorectă sau incompletă, nu mai putem afla care a fost soarta trusei farmaceutice a lui Andreas Bertram și care, păstrată de la jumătatea secolul al XVII-lea, dispare tocmai la jumătatea secolul al XX-lea, 300 ani mai târziu. Este o pierdere a unui valoros vestigiu de istoria farmaciei în Transilvania, care ar trebui să ne dea de gândit. Nu cunoaștem cum a fost compartimentat interiorul trusei, dar dimensiunile ei permiteau depozitarea și transportul mai multor flacoane farmaceutice. Deci, această trusă pledează pentru ipoteza că Andreas Bertram putea fi un farmacist-medic al unei familii nobiliare, așa cum erau și alții în Transilvania secolului al XVII-lea.

Dar, știind că **prima farmacie** din Sighișoara **La Coroana** (Pl.II.2) a fost fondată înainte de anul 1700²⁷, fără a se putea preciza data înființării, ne punem întrebarea dacă Andreas Bertram nu putea fi chiar întemeietorul sau doar farmacist al acestei prime farmacii sighișorene. Știm doar că la 1663 îl trata pe Mihai Apaffi, nu cunoaștem însă până

²⁵ G.Barbu, G.Brătescu și V.Manoliu, *op.cit.*, p.87.

²⁶ F.A.Salmen, *Die deutschen Apotheken des Kreises Schässburg*. În: G. Fabritius, *Beitrage zur Geschichte der deutschen Apotheken und Apotheker in Siebenbürgen*. Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 1986, p.211.

²⁷ Roth, *op.cit.*, p.250.

când și-a desfășurat activitatea de farmacist și nici anul morții lui. Dacă în anul 1663 era tânăr este posibil să-și fi desfășurat activitatea la farmacia *La Coroana*.

Tot la sfârșitul secolului al XVII-lea mai este semnalat și **farmacistul Paul Kärstchen** din Sighișoara²⁸, care la 4 august 1687 primea diploma de practician de la renumitul farmacist și botanist sibian Georg Vette, după o practică de 4 ani. Rămâne ca, prin cercetări ulterioare, să aflăm și alte date în legătură cu Paul Kärstchen și mai ales relația lui cu farmaciile din Sighișoara, întrucât este posibil ca și acest farmacist să-și fi început activitatea la farmacia *La Coroana*.

Deci, în primii ani ai secolului al XVIII-lea la Sighișoara funcționa numai o farmacie, ca apoi până la jumătatea aceluiași an să se mai deschidă încă două. Toate și-au continuat activitatea până la naționalizare.

Primul proprietar cunoscut al farmaciei *La Coroana* a fost Kannenberger Jakob Georg, care a deținut-o până în anul 1705. Farmacia a funcționat până în anul 1766, când a fost închisă din motive necunoscute²⁹. Farmaciilor orășenești li se întâmpla câteodată să nu funcționeze timp mai îndelungat, fie din motive economice, fie din lipsa unui conducător potrivit. Dar farmacia *La Coroana* era particulară. Este posibil să fi intervenit unele neînțelegeri între conducerea orașului și proprietarul farmaciei, din cauza pregătirii profesionale sau a modului cum erau înțelese și respectate regulamentele de organizare și funcționare a farmaciilor. Când, în anul 1820, se cere redeschiderea farmaciei, conducerea orașului aprobă. Aceasta își reia activitatea, pe care și-a continuat-o până în anul 1947.

Farmacia *La Coroana* a fost deținută de următorii proprietari: Hetzeldorfer Georg (1705-1719), Kleschken Mihael (1719), Kerstchen Michael (1719-1724), Weisskircher Michael (1724-1742), Weber Daniel (1742-1766), Wagner Josef (1820-1846), Schuster Friederich sen. (1846-1878), Schuster Friederic jun. (1878-1908)³⁰, dr. Capesius Victor (1908-1930), Capesius Alvil (1930-1943) și dr. Capesius Friedrike (1943-1947). Încă în vremea când farmacia era proprietatea lui Schuster Friederich jun. au funcționat ca arendași farmaciștii Capesius Alvil Robert (1878-1889), Capesius Ernst (1889-1915)³¹ și Okonsky Kelemens (1915-1922)³².

²⁸ Salmen, *op.cit.*, p.211.

²⁹ Roth, *op.cit.*, p.250.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Salmen, *op.cit.*, p.217.

³² *Ibidem*, p.250.

A doua farmacie din Sighișoara a fost fondată de Primăria orașului în anul 1720³³ (Pl.II.3). Deși a debutat ca o farmacie orășenească, la numai câțva ani, în 1732, farmacia **La Leul**, devine particulară, trecând în proprietatea familiei Stürzer. Din 1732 farmacia **La Leul** avea următorii proprietari: Stürzer Daniel sen. (1732-1737), Stürzer Daniel jun. (1737-1794), Misselbacher Johann (1794-1798), Misselbacher Johann Theophil (1798-1844), Misselbacher Carol (1844-1856), Herbert Carol (1856-1862), Kraft Karol (1862-1877), Weber Johann Heinrich (1877-1909)³⁴, Salmen August (1909-1949)³⁵. În anul 1949 farmacia a fost expropiată. În farmacia "**La Leul**" au fost arendași farmaciștii: Weber Johann Heinrich (1870-1877) și Salmen August (1902-1909) și diriginți Stürzer Daniel sen. (1720-1732) și Salmen Friedrich August (1938-1949)³⁶.

Cea de a **treia farmacie**, fondată în anul 1755 la Sighișoara, a fost farmacia **La Vulturul** (Pl.II.4). A fost tot o farmacie particulară, deținută de: Misselbacher Johann (1755-1813), cel care a ținut, pentru un timp, și farmacia **La Leul**, Hennrich Gottlieb (1813-1846), Berwerth Friedrich (1846-1883), Folberth Friedrich Johann (1883-1899)³⁷, Lingner Andreas Wolfgang (1899-1930)³⁸ și Lingner Helmuth (1930-1949). Între anii 1892-1899, când farmacia aparținea lui F.J.Folberth, arendașul acesteia a fost Lingner Andreas Wolfgang. Toate obiectele ce urmează a fi analizate în această lucrare au aparținut farmaciei **La Vulturul** și au fost donate Muzeului de Istorie din Sighișoara de penultimul ei proprietar, farmacistul A.W.Lingner. Acestuia trebuie să-i fim recunoscători pentru grija cu care le-a păstrat și apoi le-a donat muzeului care, după Muzeele de Istoria Farmaciei din Cluj-Napoca și Sibiu, se poate mândri cu un bogat și valoros patrimoniu din acest domeniu.

Cele trei farmacii, care au deservit Sighișoara de la începutul secolului al XVIII-lea, au fost singurele care au funcționat aici până în anul 1925. După acest an s-au mai înființat farmacia **Hygea** (1925-1949), farmacia lui Martin Alexandru, farmacia lui Moga Octavian, farmacia spitalului, farmacia urgenței spitalului, aceasta din urmă cu o existență mai scurtă.

³³ Roth, *op.cit.*, p.250.

³⁴ *Ibidem*, p.251.

³⁵ Salmen, *op.cit.*, p.214.

³⁶ *Ibidem*, p.215.

³⁷ Roth, *op.cit.*, p.251.

³⁸ Salmen, *op.cit.*, p.216.

Toate farmaciile din Sighișoara erau situate în Orașul de Jos, în centrul acestuia. Vechile farmacii *La Coroana*, *La Leul* și *La Vulturul* erau situate fiecare pe câte una din laturile triunghiului ce închidea vechea piață a orașului, pe locul căreia astăzi există un parc.

Fără a avea pretenția de a fi epuizat subiectul, am prezentat câteva pagini din istoria medicinei și farmaciei sighișorene, istorie care, prin cercetări ulterioare, urmează a fi îmbunătățită cu noi date și evenimente.

*
* *

Colecția de obiecte de farmacie s-a format în cadrul farmaciei *La Vulturul* și a fost donată Muzeului de Istorie din Sighișoara de farmacistul Lingner Andreas Wolfgang. Înainte de a cumpăra farmacia, Lingner A.W. a lucrat aici ca diriginte și ca arendaș, timp de 10 ani. Întrucât în registrele de inventar nu figurează data donației, dar știind că Lingner a deținut farmacia între anii 1899-1930, putem presupune că a fost donată imediat după fondarea muzeului în 1898-1899; este posibil ca la începuturile activității sale ca proprietar al farmaciei, Lingner A.W. să fi făcut modernizări, așa cum se obișnuia și în alte farmacii din țară. Cu această ocazie a schimbat, probabil, și vesela farmaciei, cea veche donând-o muzeului proaspăt înființat.

Colecția cuprinde un număr de 137 obiecte, care vor fi prezentate piesă cu piesă, prin descrierea detaliată a capetelor de serie, însoțite de reproduceri ale celor mai reprezentative piese. Lucrarea a fost sistematizată după materialul din care au fost confecționate obiectele - sticlă, lemn, faianță- în cadrul cărora piesele au fost prezentate tipologic și cronologic.

Prezentăm mai întâi obiectele din sticlă, în număr de 67. Acestea se împart în borcane cu capac și flacoane cu dop, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Borcanele erau destinate păstrării pulverilor -cele mai multe- și diferitelor remedii mineral-chimice. Flacoanele, încadrate tipodimensional în trei categorii, erau destinate păstrării remediilor lichide; cele mai des întâlnite sunt tincturile și spirturile, alături de care mai întâlnim diferite ape, uleiuri, acizi, balsamuri.

Recipientele din lemn strunjit sunt în număr de 40. Ele datează din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Recipientele din lemn se foloseau pentru păstrarea, în special, a pulverilor de origine vegetală sau mineral-chimică. Se mai păstrau diferite rezine, fructele și semințele diferitelor plante.

Borcanele din faianță, databile în secolul al XVIII-lea, sunt în număr de 30. Unguentele și extractele din diferitele plante se păstrau numai în aceste vase din faianță. În borcanele din faianță se mai păstrau uleiuri, paste, siropuri, rășini.

OBIECTE DIN STICLĂ

a. Borcane, sfârșitul secolului al XVIII-lea

- 1.Nr.inv.1144; borcan din sticlă turnată, incoloră, de formă cilindrică, cu umeri proeminenți și ușor rotunjiți, fundul gros și plat. Gâtul cilindric, scurt și gros, este puțin îngustat față de corpul borcanului. În partea de sus este evazat, formând o buză lată, care depășește cu puțin diametrul corpului. Capacul este și el cilindric și pătrunde perfect în gâtul borcanului, asigurându-i etanșeitatea. Capacul are un buton de formă paralelipipedică. Pe corpul borcanului este pictat un vultur bicefal, încoronat, purtând în picioare însemnele puterii: sabia și mărușul regal. Vulturul este colorat în negru, ciocul, picioarele și însemnele puterii sunt în galben, fiind marcate cu o linie subțire roșie. Coroana și eșarfa, care prinde coroana de capetele vulturului, sunt de culoare roșie, razele și crucea galbene. Pe corpul vulturului este desenat un medalion de formă cvadrilaterală, marcat de două linii subțiri roșii, spațiul dintre ele fiind umplut cu galben. Pe fondul alb al medalionului este pictată inscripția prescurtată a remediului; prima literă a fiecărui cuvânt este scrisă cu roșu, celelalte cu negru. Dimensiuni: înălțimea corpului 9 cm; înălțimea corpului cu dop 12 cm; diametrul fundului 5.7 cm; diametrul gâtului 4 cm; diametrul gurii 6.5 cm. Pe medalion poartă inscripția:

PULV(IS) / BACCAR(UM) / LAURI

Celelalte borcane sunt identice ca formă și decor, diferă doar inscripția și există diferențe neglijabile ale dimensiunilor corpului. Dacă apar și alte diferențe, le vom semnală la obiectul respectiv.

2. Nr.inv.1145; este la fel ca borcanul cu nr.inv.1144, numai că cele două aripi ale vulturului nu au fost colorate în negru până la capete. Inscripția: MAGIS / TER / MARCASI / TER (Pl.III.1);
3. Nr.inv.1146; inscripția: LAP(IS) / DIVINUS;
4. Nr.inv.1147; inscripția: TARTA / RUS / TARTARISA / TUS;
5. Nr.inv.1148; inscripția: FLORES / BENZOES;
6. Nr.inv.1149; inscripția: PULVIS / IPECA / CUANAE (Pl.III.2);
7. Nr.inv.1150; inscripția: PULV(IS) / MASTIC / HIS;
8. Nr.inv.1151; inscripția: FLORES / SULPHU / RIS;
9. Nr.inv.1152; inscripția: PULV(IS) / GUMOSUS;

- 10.Nr.inv.1153; inscripția: PULVIS / CARVI / SEMINIS;
- 11.Nr.inv.1154; inscripția: PULV(IS) / STANNI LI / MATURE (PI.III.3);
- 12.Nr.inv.1156; inscripția: PULV(IS) / STRUMA / LIS;
- 13.Nr.inv.1157; inscripția: PULVIS / CHAMOMILLAE / FLOR(ES);
- 14.Nr.inv.1158; inscripția: PULVIS / ANTIMONI (PI.III.4);
- 15.Nr.inv.1159; inscripția: PULV(IS) / TRAGACAN / THAE;
- 16.Nr.inv.1160; inscripția: PULVIS BORACIS;
- 17.Nr.inv.1161; inscripția: PULV(IS) / VISCI / QVERCI;
- 18.Nr.inv.1162; inscripția: SAL /TARTARI;
- 19.Nr.inv.1163; inscripția: SAPO / MEDICINA / LIS;
- 20.Nr.inv.1164; inscripția: PULVIS / RAD(ICIS) / BELLADO / NAE (PI.IV.1);
- 21.Nr.inv.1165; inscripția: AETHIOPS / ANTIMONI / ALIS;
- 22.Nr.inv.1166; inscripția: PULV(IS) / PECTORALIS / RESOLV(ENS);
- 23.Nr.inv.1167; inscripția: PULVIS / CINAMOMI / CLAVELOR;
- 24.Nr.inv.1168; inscripția: PULV(IS) / MIRABOLA / NOS;
- 25.Nr.inv.1169; inscripția: PULVIS / JALAPPAE;
- 26.Nr.inv.1170; inscripția: PULVIS / OROB (ANCHES) (Inscripție deteriorată);
- 27.Nr.inv.9690; borcanul este neornamentat și nu poartă inscripție.

b. Flacoane, sfârșitul secolului al XVIII-lea

1. Nr.inv.1193; flacon din sticlă turnată, incoloră, de formă paralelipipedică, cu umerii ușor rotunjiți, fund gros și ușor scobit la mijloc. Gâtul este cilindric, scurt și subțire în comparație cu corpul flaconului. Partea de sus a gâtului se lățește și formează o buză orizontală, îngroșată. Dopul, pe partea exterioară, este fațetat. Pe una din fațetele mari ale flaconului este pictat un vultur bicefal încoronat, ce poartă în picioare însemnele puterii: sabia și mărul regesc. Vulturul este colorat în negru; ciocul, picioarele și însemnele puterii sunt colorate în galben, fiind marcate de o linie subțire roșie. Coroana și eșarfa, prin care ea se prinde de capetele vulturului, sunt de culoare roșie, razele și crucea coroanei fiind galbene. Pe corpul vulturului este pictat un medalion de formă ovală, marcat de două linii subțiri roșii, spațiul dintre ele fiind colorat în galben. Pe fondul alb al medalionului este pictată inscripția preparatului: litere roșii la începutul fiecărui cuvânt, restul literelor negre. Dimensiuni: înălțimea flaconului 17 cm; înălțimea flaconului cu dop 19 cm; fundul 8,8×6,8 cm; diametrul gâtului 3 cm.

Inscripția: SPIRIT(US) / IENUPE / RI

Flacoanele de la pozițiile 1-6 au aceeași formă, dimensiuni și decor, diferă numai inscripția.

2. Nr.inv.1195; inscripția: SPIRIT(US) / COCHLEA / RIAE (PI.IV.2);
3. Nr.inv.1197; inscripția: ACET(UM) / COLCHI / CUM (PL.IV.3);
4. Nr.inv.1198; inscripția: SPIRIT(US) / MENTHE (PI.IV.4);
5. Nr.inv.1199; inscripția: SPIRIT(US) / LAVANDU / LAE (PI.V.1);
6. Nr.inv.1201; inscripția: SPIRIT(US) / ANISI;

Flacoanele de la pozițiile 7-37 au aceeași formă și decor ca și cele de mai sus. Au însă următoarele dimensiuni: înălțimea flaconului 13 cm; înălțimea flaconului cu dop 15 cm; fundul 7,5×5,8 cm; diametrul gâtului 3 cm. Diferă și inscripțiile.

7. Nr.inv.1171; inscripția: TINCT(URA) / DIGITAL(LIS) / AETHER(AEA);
8. Nr.inv.1172; inscripția: TINCT(URA) / MASTICH(IS) / COMP(OSITA);
9. Nr.inv.1173; inscripția: BALS(AMUM) / COPAI / VAE;
10. Nr.inv.1174; inscripția: TINCT(URA) / GUAIA / CI;
11. Nr.inv.1175; inscripția: SPIRIT(US) / NITRI / DULC(IS) (PI.V.2);
12. Nr.inv.1176; inscripția: TINCT(URA) / DIGITA / LIS (PI.V.3);
13. Nr.inv.1177; inscripția: BALS(AMUM) / INDICUS / NIGER;
14. Nr.inv.1178; inscripția: TINCT(URA) / ANODYN(A) / COMP(OSITA);
15. Nr.inv.1179; inscripția: VUNUM / ANTIMO / NII;
16. Nr.inv.1180; inscripția: TINCT(URA) / VALERI / ANAE (PI.V.4);
17. Nr.inv.1181; inscripția: SPIRIT(US) / CORNU / CERVI;
18. Nr.inv.1182; inscripția: ACID(UM) / NITRICUM / DILUTUM;
inscripția și decorul sunt deteriorate din cauza acidului conținut de flacon;
19. Nr.inv.1183; inscripția: LIQ(UOR) / TERRAE FOL(IATAE) / TARTAR(I);
20. Nr.inv.1184; inscripția: LIQ(UOR) / AMONIAE / PURE (PI.VI.1);
21. Nr.inv.1185; inscripția: TINCT(URA) / CROCI;
22. Nr.inv.1186; medalonul a fost doar șifrat, inscripția nu a mai fost scrisă;
23. Nr.inv.1187; inscripția: TINCT(URA) / NERVINO / TONICA;
24. Nr.inv.1188; inscripția: TINCT(URA) / ACORI;
25. Nr.inv.1189; inscripția: TINCT(URA) / HELEBO / RI (PI.VI.2);
26. Nr.inv.1190; inscripția: ACID(UM) / NITRI / CUM; inscripția și decorul deteriorate de acidul pe care l-a conținut flaconul;
27. Nr.inv.1191; inscripția: LIQ(UOR) / CORN(U) CER(VI) / SUCC(INATUS);
28. Nr.inv.1192; inscripția: OL(EUM) / PETRAE;
29. Nr.inv.1194; inscripția: TINCT(URA) / ASSAE / FOET(IDAE);
30. Nr.inv.1196; inscripția: TINCT(URA) / CANTARI / DUM;
31. Nr.inv.1200; inscripția: ACID(UM) / SULPHURI / CUM;
32. Nr.inv.1202; inscripția: OL(EUM) / PAPAVER(IS) / ALB(UM) (PI.VI.3);
33. Nr.inv.1203; inscripția: TINCT(URA) / STOMACHI / CA;
34. Nr.inv.1204; inscripția: AET(HER) / ACETI / CUS;
35. Nr.inv.1205; inscripția: TINCT(URA) / SVEVI / CA;

- 36.Nr.inv.1949; la acest flacon medalionul este neinscripționat;
 37.Nr.inv.9947; inscripția: ACID(UM) / SULPHURI(CUM) DILUTUM;

Flacoanele de la pozițiile 38-40 au aceeași formă și decor ca și cele de mai sus. Sunt diferite următoarele dimensiuni: înălțimea flaconului 9 cm; înălțimea flaconului cu dop 10,5 cm; fundul 5,7x3 cm; inscripția diferă de la flacon la flacon astfel:

- 38.Nr.inv.1206 inscripția: OL(EUM) / SUCCI / NI;
 39.Nr.inv.1207 inscripția: OL(EUM) / SPICAE (PI.VI.4); acest flacon are buza spartă;
 40.Nr.inv.1208; flaconul nu are inscripție.

OBIECTE DIN LEMN

a. Recipiente, mijlocul secolului al XVIII-lea

- 1.Nr.inv.1121; flacon din lemn stunjit și vopsit în negru, de formă cilindrică. Talpa groasă și bombată, se lățește în comparație cu corpul. Capacul cilindric se îmbină cu corpul așa încât să asigure o cât mai bună etanșeizare recipientului. Are partea de sus plană și ușor evazată, asemănătoare cu talpa. Pe corp este pictat un medalion oval, de culoare galbenă. Medalionul este mărginit de ramuri baroce, pictate în verde. În medalion, inscripția prescurtată, este pictată cu roșu și negru. Inițialele, de culoare roșie, abia se văd. De asemenea, și semnul alchimic pentru *pulvere*, care este pictat în roșu, deasupra inscripției. Vopseaua recipientului este degradată, exfoliată în mare parte. Dimensiuni: înălțimea 12,5 cm; diametrul tălpii 7 cm.

Inscripția: HELL(EBORUS) / AL(BUS) (PI.VII.1).

- 2.Nr.inv.1135; recipient din lemn strunjit, vopsit în negru, de formă cilindrică. Talpa etajată; fiecare etaj are fața oblică și marcată de câte un striu circular. Legătura dintre talpă și corp este un brâu circular în relief, deasupra căruia se află o incizie strunjită. Capacul plat intră peste corpul recipientului, are la bază un brâu în relief, iar partea superioară este evazată și ușor bombată, terminată printr-o incizie circulară. Pe corpul recipientului este pictat un medalion baroc, cu fond alb și înconjurat de ramuri verzi, ce se termină în partea de jos cu volute. Medalionul are deasupra o coroană de culoare cafenie, cu perle din vopsea albă și eșarfă roșie (cu care se fixează pe medalion). Dimensiuni: înălțimea 11,5 cm; diametrul tălpii 7,5 cm.

Inscripția: PULV(IS) / UVAE / URSI este scrisă cu litere roșii și negre (PI.VII.2)

- 3.Nr.inv.1136; recipient identic cu cel de la nr. 2; inscripția: PULV(IS) / BELLADO / NAE FOL(IORUM) (PI.VII.3)
- 4.Nr.inv.1134; acest recipient are aceeași formă cu cele de la pozițiile 2 și 3, doar că fiind mai înalt este mai suplu, are o siluetă mai echilibrată. Medalionul, diferit de a celorlalte, este pictat în alb. În partea inferioară a medalionului sunt pictate, în verde, două ramuri împreunate. În partea superioară, cele două ramuri pictate sunt orientate spre colțurile medalionului. Literele sunt scrise în roșu și negru. Dimensiuni: înălțimea 19 cm; diametrul capacului 8,5 cm. Inscripția: G(UM)M(I) R(E)S(I)NA / GUAIACI (PI.VII.4)
- 5.Nr.inv.1138; ca formă și dimensiuni este identic cu cele de la pozițiile 2 și 3. Medalionul, însă, este identic cu cel al recipientului de la poziția 4. Inscripția: PULV(IS) / HELLEBORI / NIGRI (PI.VIII.1).

b. Recipiente, sfârșitul secolului al XVIII-lea

- 1.Nr.inv.1128; recipient din lemn strunjit, vopsit în negru, de formă cilindrică; corpul suplu, înalt; talpa scundă și bombată. Capacul plat se îmbină cu corpul; are partea superioară evazată și bombată, asemănătoare tălpii. Două medalioane, de culoare crem-gălbui, sunt plasate câte unul, diametral opus, pe corpul recipientului. Sunt marcate cu o linie din vopsea neagră. Unul din medalioane, în ramă barocă, poartă inscripția scrisă cu majuscule negre. Celălalt, în ramă ovală, poartă o inscripție de culoare neagră, având inițialele majuscule, restul literelor - minuscule.

Acestui recipient, probabil din cauza degradării inscripției, i-a fost aplicată -în vechime, fără a putea preciza când- o etichetă de hârtie, încadrată perfect în forma și dimensiunile medalionului inițial. Dimensiuni: înălțimea 20 cm; diametrul capacului 9 cm.

Inscripțiile: GUM(MI) / ELASTIC(UM) (PI.VIII.2)

Gum(mi) / E lastic (um)

Recipientele de la pozițiile 2-5 sunt identice cu cel de la poziția 1. Vom cita ambele inscripții de pe fiecare recipient doar dacă există diferențe între ele.

- 2.Nr.inv.1129; inscripțiile: SEM(EN) / CUMIN(I) și FRUCTUS / CAP(S) IC(I);
- 3.Nr.inv.1130; inscripțiile: CATECHU și Galech;
- 4.Nr.inv.1132; inscripția: SEM(EN) / RICINI, a doua ilizibilă;
- 5.Nr.inv.1133; inscripția: SEM(EN) / SABADILL(AE);
- 6.Nr.inv.1122; recipient din lemn strunjit, vopsit în verde închis, de formă cilindrică; talpa scundă și bombată. Capacul plat se îmbină

cu corpul recipientului; are partea superioară evazată și bombată, asemănătoare tălpii. Pe corp, într-un medalion mai simplu decât cele descrise mai sus, de culoare bej, este inscripționată cu majuscule și minuscule negre, denumirea remediei. Pe parte opusă medalionului se mai află o inscripție, scrisă cu majuscule galbene, fără a fi însă încadrată în medalion. Dimensiuni: înălțimea 13 cm; diametrul capacului 7,5 cm.

Inscripțiile: PULV(IS) / CANCROR(UM) L(APIDES) (PI.VIII.3) și Pulv(is) / Salviae, pe care se poate vedea scris neglijent, de mână, și *Canc.lapi*.

Recipientele de la pozițiile 7-14 sunt identice cu cel de la poziția 7, diferă doar inscripțiile.

7.Nr.inv.1123; inscripțiile: Pilulae / Perpetuae; a doua este ilizibilă;

8.Nr.inv.1124; inscripția: Pulv(is) / Graph(iti) e(lutr) (PI.VIII.4);

9.Nr.inv.1125; inscripția: PULV(IS) / ALUMIN(IS) UST(UM); medalionul nu poartă inscripție;

10.Nr.inv.1126; inscripțiile: PULV(IS) / FELIC(IS) MAR(IS) și Sem(en) / Phellan(drii);

11.Nr.inv.1127; inscripția: Fruct(us) / Colocynt(hidis) (PI.IX.1); nu are a doua inscripție;

12.Nr.inv.1131; inscripția: Cinnab(aris) / Fact(itio) in tot(o);

13.Nr.inv.1139; inscripțiile: PULV(IS) / TRAGAC(ANTHAE) G(UMMI) și Sem(en) / Nigellae;

14.Nr.inv.1140; inscripția: ANACARDIA și Ana / Cardia;

c. Recipiente, secolul al XIX-lea

1.Nr.inv.1110; recipient din lemn strunjit, lăcuit, de formă cilindrică.

Talpa este concavă și marcată, în zona de legătură cu corpul, de un brâu în relief. Capacul plat se îmbină cu corpul recipientului, are marginea concavă, terminată jos cu un brâu în relief; capac asemănător tălpii. Pe corp, cu majuscule de tipar negre, sunt inscripționate denumirile preparatelor. Dimensiuni: înălțimea 18 cm; diametrul capacului 8,8 cm.

Inscripția: GAL / BANUM

La celelalte recipiente diferă doar înălțimea și inscripția. Recipientele de la pozițiile 2 și 8 au înălțimea de 11 cm. Cele de la pozițiile 3,6 și 7 au înălțimea de 14 cm. Recipientul de la poziția 5 are înălțimea de 15,5 cm iar cele de la 4,9 și 10 înălțimea de 18 cm.

2.Nr.inv.1111; inscripția: PULV(IS) / COLOMB(O) / RAD(ICIS) (PI.IX.2);

3.Nr.inv.1112; inscripția: FABAE / TONCAE;

- 4.Nr.inv.1113; inscripția: CA /TECHU (PI.IX.3);
- 5.Nr.inv.1114; inscripția: GUTTI;
- 6.Nr.inv.1115; inscripția: SEM(EN) / ANISI / V(ERBALIS);
- 7.Nr.inv.1116; inscripția: CORALL(IUM) / RUBR(UM);
- 8.Nr.inv.1118; inscripția: PULV(IS) / GUAJACI / GUM(MI);
- 9.Nr.inv.1119; inscripția: SAN / DARACA;
- 10.Nr.inv.1120; inscripția: GUM(MI) / LADAN(UM);
- 11.Nr.inv.1117; recipientul se deosebește puțin de cele de mai sus.
Talpa este scundă și oblică. Capacul plat este mai înalt și puțin în relief în comparație cu corpul recipientului. În partea de jos, capacul este marcat de o incizie circulară, partea de sus a acestuia este evazată, cu marginea oblică, asemănătoare cu talpa. Dimensiuni: înălțimea 15 cm; diametrul capacului 8 cm.
Inscripția cu majuscule de tipar: PULV(IS) / KAL(LI) NATR(IO) / TART(ARICUM) (PI.IX.4).

OBIECTE DIN FAIANȚĂ

Borcan, sfârșitul secolului al XVIII-lea

1. Nr.inv.1049; borcan din faianță de culoare crem; corp cilindric, înalt, prevăzut cu cioc; picior scurt, terminat cu o talpă lătită și etajată la margine; la baza corpului un brâu canelat, în relief; gura simplă. Capacul plan, simplu, este prevăzut cu un buton sub formă de sferă. Pe corp are un medalion dreptunghiular, compus dintr-o ramă. În partea superioară a medalionului se întâlnesc două ramuri, pe care stă o acvilă cu aripile desfăcute. Toată pictura este realizată în culoare cafenie. În interiorul medalionului, inscripția este realizată cu majuscule de culoare cafenie. Dimensiuni: înălțimea 17 cm; diametrul tălpii 10,5 cm; diametrul capacului 7.5 cm.
Inscripția: OL(EUM) / CHAMOMMILLAE;
2. Nr.inv.1066; inscripția: SYR(UPUS) / FOENICULI (P.X.1);
3. Nr.inv.1068; inscripția: OL(EUM) / SCORP / ION(IS) (PI.X.2);
4. Nr.inv.1074; inscripția: OX(YMEL) / SIMPLEX, acest borcan nu are cioc;
5. Nr.inv.1080; inscripția: ROOB / NUCUM, acest borcan nu are cioc;
6. Nr.inv.1032; borcan din faianță de culoare albă; corp cilindric, fund gros, mai lat decât corpul și ușor bombat. Corpul se evazează la gură și formează o margine bombată. Capacul, bombat și etajat, este prevăzut cu un buton sferic. Marginea capacului este decorată cu o linie circulară, de culoare neagră. Pe corp este pictat un medalion oval, format dintr-o linie neagră în partea de jos și din două ramuri, legate sus cu o fundă. În medalion, inscripția

poartă inițiale majuscule roșii, restul literelor -minusculele- fiind negre. Fără a fi încadrată într-un medalion, pe partea opusă primei inscripții, se află o a doua, scrisă cu majuscule roșii și negre. Dimensiuni: înălțimea 13cm; diametrul fundului 8 cm; diametrul gurii 7,7 cm; diametrul capacului 8,3 cm.

Inscripțiile: EXTR(ACTUM) / GUAJACI / LIGN(I) și EXTR(ACTUM) / GUAJAC(I)

Borcanele de la pozițiile 7-22 sunt identice cu cel de la poziția 6. Diferă doar inscripția de la borcan la borcan. Întrucât ambele inscripții - de pe același recipient- definesc același remediu, dăm mai jos o singură inscripție, semnalând numai cazurile în care apar inscripții diferite.

7. Nr.inv.1033; inscripția: EXTR(ACTUM) / SCILAE / EX / SUCE / BULB(I);
8. Nr.inv.1034; inscripția: EXTR(ACTUM) / CIMTAE / HERB(AE);
9. Nr.inv.1035; inscripția: EXTR(ACTUM) / ACORI / RAD(ICIS) (Pl.X.3);
- 10.Nr.inv.1036; inscripția: EXTR(ACTUM) / GRAMINIS / LIQU(IDUM) / RAD(ICIS);
- 11.Nr.inv.1037; inscripția: EXTR(ACTUM) / RHEI / RAD(ICIS);
- 12.Nr.inv.1038; inscripția: EXTR(ACTUM) / CHINAE / FUSC(I) / CORT(ICIS);
- 13.Nr.inv.1039; inscripția: EXTR(ACTUM) / CHINAE / REG(IS) / CORT(ICIS);
- 14.Nr.inv.1040; inscripțiile: EXTR(ACTUM) / SALICIS / ALB(AE) / CORT(ICIS) și EXTR(ACTUM) / CHELIDONI(UM);
- 15.Nr.inv.1041; inscripția: EXTR(ACTUM) / TORMEN / TILLAE / RAD(ICIS);
- 16.Nr.inv.1042; inscripția: EXTR(ACTUM) / HYOSCY / AM(I) / RAD(ICIS);
- 17.Nr.inv.1043; inscripțiile: UNGU(ENTUM) / ALB(UM) / SIMPL(EX) și UNGU (ENTUM) / DIGITAL(IS);
- 18.Nr.inv.1044; inscripția: EXTR(ACTUM) / CENTAU / RI /MIN(US);
- 19.Nr.inv.1046; inscripția: EXTR(ACTUM) / SALVIAE / HERB(AE) (Pl.X.4);
- 20.Nr.inv.1048; inscripția: EXTR(ACTUM) / FUMAR(IAE) / HERB(AE);
- 21.Nr.inv.1050; inscripția: EXTR(ACTUM) / GENTIAN(AE) / RAD(ICIS);
- 22.Nr.inv.1053; inscripția: EXTR(ACTUM) / CASCA / RILLAE / CORT(ICIS);

Borcanele de la pozițiile 23-40 au doar înălțimea diferită de celelalte. Cu excepția pozițiilor 34 și 38, celelalte au 14 cm înălțime.

- 23.Nr.inv.1045; inscripțiile: OL(EUM) / LAURI și PIX / LIQUIDA;

- 24.Nr.inv.1047; inscripțiile: UNGU(ENTUM) / ALB(UM) / CAMPH(ORATUM) și LINIMENT(UM) VOLAT(ILE);
- 25.Nr.inv.1051; inscripțiile: THERE / BINTH(INA) / COCT(A) și UNGU(ENTUM) / ALB(UM) CAMPH(ORATUM);
- 26.Nr.inv.1054; inscripția: CONS(ERVA) / HEDER(AE) / TERREST(RE);
- 27.Nr.inv.1055; inscripțiile: OL(EUM) / MOSCHAT(UM) NUC(UM) / PRESS(UM) și OL(EUM) NUC(IS) MOSCH(ATAE) (Pl.XI.1);
- 28.Nr.inv.1056; inscripțiile: AX(UNGIA) / CANIS și UNGU(ENTUM) / JUNIPERI;
- 29.Nr.inv.1057; inscripțiile: UNGU(ENTUM) / BASILIO / ON(IS) și BAIS COPAIVAE;
- 30.Nr.inv.1058; inscripțiile: UNGU(ENTUM) / POTABIL(E) / RUBR(UM) și OL(EUM) / JECOR(IS) ASEL(I);
- 31.Nr.inv.1059; inscripțiile: UNGU(ENTUM) / ELEMI și UNGU(ENTUM) / ilizibil;
- 32.Nr.inv.1060; inscripțiile: UNGU(ENTUM) DE / TUTIA și UNGU(ENTUM) / ROSAT(UM) FL(AVIUM);
- 33.Nr.inv.1061; inscripțiile: ROOB / SAMBUCI și OL(EUM) / ROSMARINI;
- 34.Nr.inv.1062; inscripțiile: ROOB / DAUCI / RAD(ICIS) și ROOB / SAMBU(CI); înălțimea: 15,5 cm (Pl.XI.2);
- 35.Nr.inv.1063; inscripția: PULP(A) / PRUNOR(UM);
- 36.Nr.inv.1064; inscripțiile: ROOB / NUC(UM) / JUG(LANDIS) / CORT(ICIS) și ALBUM / GRECUM (pe etichetă de hârtie);
- 37.Nr.inv.1065; inscripțiile: AXUNGIA / HOMINIS (pe etichetă de hârtie) și PULPA / TAMARIND(ORUM);
- 38.Nr.inv.1067; inscripțiile: ELECT(UARIUM) / DIATIS / SERON și ELECT(UARIUM) / AROMATIC(UM);
- 39.Nr.inv.1069; inscripția: UNGU(ENTUM) / HYD / RARG(YRI) / CITRIN(UM) și UNGU(ENTUM) / HYDRARG(YRI) / R(UBRUM) (Pl.XI.3);
- 40.Nr.inv.1070; inscripțiile: CERAT(UM) / FUSC(UM) și OL(EUM) / LAURI (Pl.XI.4).

★

Mulțumim, și pe această cale, pentru ajutorul acordat, Domnului **prof.dr.Rácz Gábríel** (fost profesor la UMF Tîrgu-Mureș) și Domnilor farmaciști pensionari **Octavian Moga și Weber Wilhelm**, din Sighișoara.

Desenele au fost realizate de Domnul **Mihai Ciotloș**, restauratorul Muzeului de Istorie Sighișoara până în anul 1990, iar fotografiile au fost executate de Domnul **Liviu Răchită**, fotograf al muzeului, cărora le mulțumim și pe această cale.

THE CATALOGUE OF PHARMACEUTICAL OBJECTS FROM MUSEUM OF HISTORY SIGHIȘOARA (the XVIIIth-XIXth centuries) (Summary)

After a short history of medicine and pharmaceuticals in the Transylvania, specially at Sighișoara, the study presents the pharmaceutical objects, that were used for keeping the products. There are presented pieces of glass, wood, and faience classified chronologically and typologically. All these objects belonged to the chemist's „Vulturul” of Sighișoara.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I:

1. Documentul care atestă înființarea primei instituții sanitare de pe teritoriul României de către călugării cruciferi din Ordinul Spiritului Sfânt la Sibiu, în anul 1292
2. Spitalul Bisericii Sfântului Anton (desen realizat de Mihai Ciotloș)
3. Biserica Spitalului Leproșilor. În detaliu: balconul-amvon
4. Piatra de mormânt a magistrului Pancratius, decedat în anul 1583.

Planșa II:

1. Trusa farmaceutică a lui Andreas Bertram
2. Farmacia *La Coroana* -prima farmacie din Sighișoara
3. Farmacia *La Leul*
4. Farmacia *La Vulturul*

Planșa III: 1-4.Borcane din sticlă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Planșa IV:

1. Borcan din sticlă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea
- 2-4. Flacoane din sticlă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Planșa V: 1-4. Flacoane din sticlă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Planșa VI: 1-4. Flacoane din sticlă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Planșa VII: 1-4. Recipiente din lemn de la mijlocul secolului al XVIII-lea

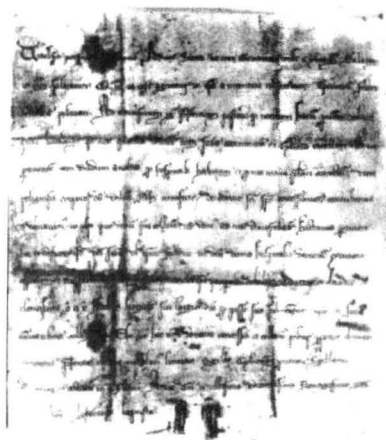
Planșa VIII: 1-4. Recipiente din lemn de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Planșa IX:

1. Recipient din lemn de la sfârșitul secolului al XVIII-lea
- 2-4. Recipiente din lemn din secolului XIX

Planșa X: 1-4. Borcane din faianță de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Planșa XI: 1-4. Borcane din faianță de la sfârșitul secolului al XVIII-lea

1

2

3

4

Planșa I

1

2

3

4

Planșa II

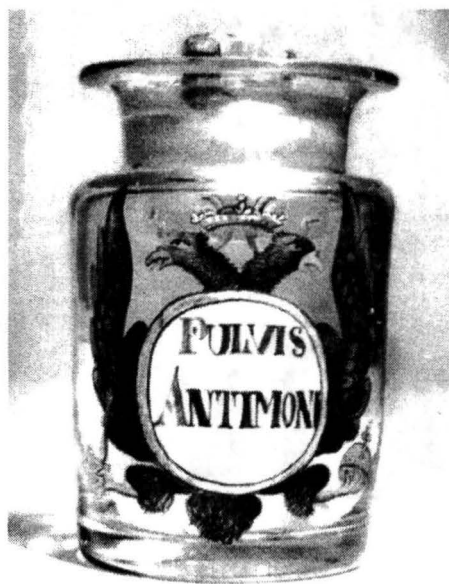
1

2

3

4

Planșa III

1

2

3

4

Planșa IV

1

2

3

4

Planșa V

1

2

3

4

Planșa VI

1

2

3

4

Planşa VII

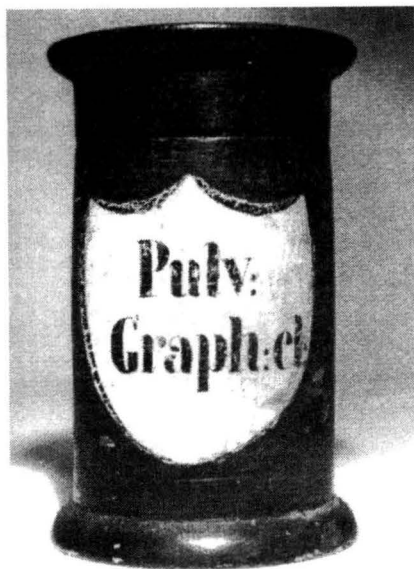
1

2

3

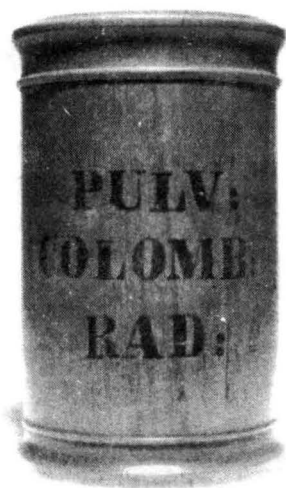

4

Planșa VIII

1

2

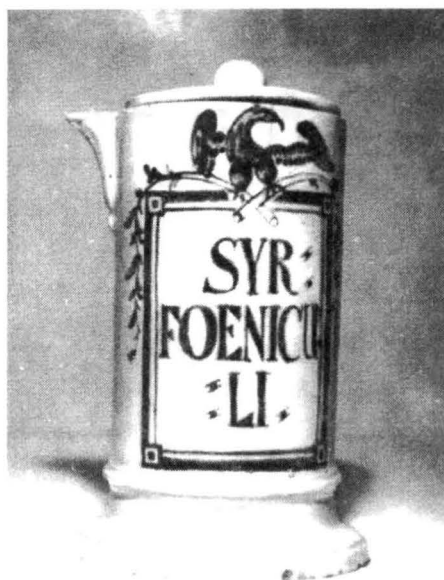

3

4

Planșa IX

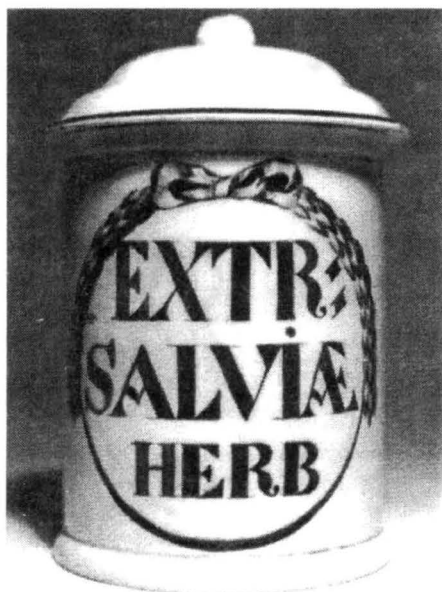
1

2

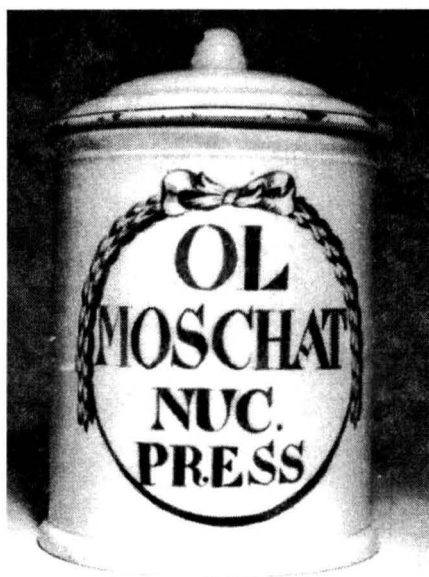

3

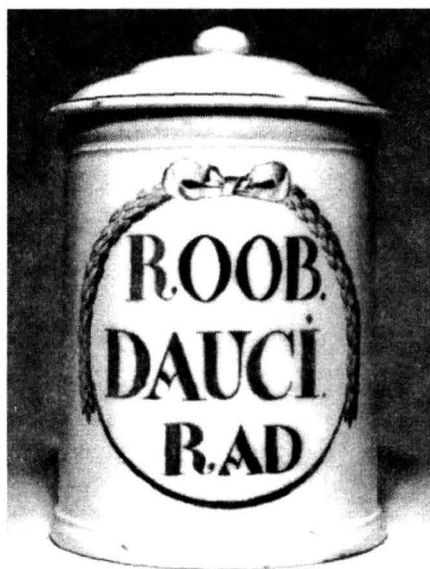

4

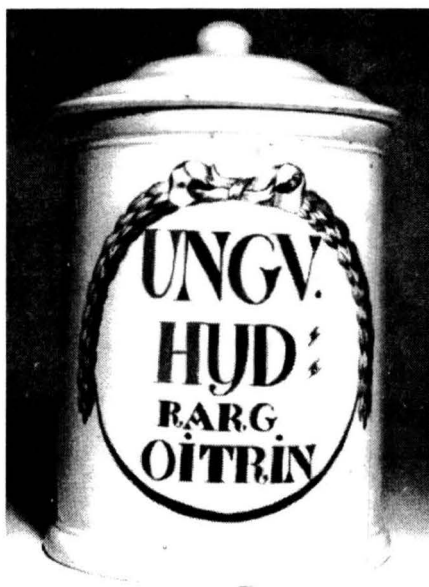
Planșa X

1

2

3

4

Planșa XI

CONSCRIEREA BUNURILOR NOBILIARE ALE CURIEI DIN SATUL CHINARI

ALEXANDRU CÎMPEANU

Localitatea **Chinari** este o așezare foarte veche, satul de origine nu-și avea poziția pe locul unde se găsește azi, ci undeva pe malul stâng al Mureșului în locul numit *Oroszviz* sau *Orószfűz*. De acolo, din cauza deselor inundații, locuitorii au fost nevoiți să părăsească această poziție și să caute un loc mai înalt, pe malul drept al Mureșului. Aici era, și este și azi, o terasă aluvionară favorabilă construirii de locuințe, mai înaltă cu câțiva metri ca și întinderea de pământ de pe malul stâng ce se extinde până departe spre localitățile Ernei și Sîngeorzul de Mureș.

Terasa aluvionară de pe malul drept al Mureșului este protejată, ca de un zid, de dealul din partea vestică a satului, deal pe care s-a construit o cetate cu rol strategic încă pe vremea cnezatelor și voievodatelor transilvane¹.

Cea mai veche atestare documentară a localității Chinari este cea din 1319, în care satul e amintit cu denumirea de *Pynar*².

În 1493, într-un alt document, emis de regele Ungariei Vladislav, o danie făcută lui Medgyes Bálint, în care printre satele dăruite e amintit și satul *Pinard*³. Încă nu pot să mă pronunț asupra originii acestui cuvânt *pynár*, *pinárd*, de unde derivă, dacă este luat de la numele unui nobil de pământ sau după un obicei. Există un cuvânt latin *pinarii* ce își are originea de la o veche familie romană consacrată cultului lui Hercule⁴. Este cuvântul *pynárd*, de origine latină, sau poartă în sine limba unui popor migrator? Voi încerca în viitor să stabilesc originea acestui nume.

Începând cu secolul XVIII, vechea denumire este înlocuită în documente cu una nouă, luată de la cetatea așezată pe dâmbul de deasupra satului, *Várhegy* - ceea ce înseamnă *Dealul Cetății*.

¹ Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása*, Cluj, 1868, vol.III, p.190.

² Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, Vol.I, București, 1967, p.142

³ Orbán Balázs, *op.cit.*, p.190.

⁴ G.Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, p.916.

Românii din sat, care întotdeauna au fost majoritari, au folosit până spre secolul XIX vechea denumire de *Pinard*, cuvânt care apoi se transformă în *Chinar*, *Chinariu*, *Chinari*.

Cea mai importantă familie nobiliară căreia a aparținut satul este cea a contelui Keresztes József -comite suprem al Comitatului Târnava. Familia Keresztes își are originea în satul vecin Glodeni (Sárpatak) purtând numele de Nagy. Nagy Miklos, la mijlocul secolului XVII, era un vestit avocat, iar apoi la 1677 devine *judecător provincial*, își schimbă numele cu unul mai de răsunet *Sárpataki*, reușind să obțină mai multe dării, printre care și Chinariul. Fiul lui Sárpataki Miklos, Márton a crescut la curtea nobilului Ștefan Ápor unde s-a și catolicizat, pentru ca mai târziu servind interesele principelui să obțină titlul de conte cu noul nume Keresztes Márton, la care adaugă și pe cel de Jozsef. Neavând urmași pe linie bărbătească, domeniul, curtea cu castelul, devin proprietatea mai multor familii, în urma căsătoriei celor șase fete ale contelui.

Trei fete s-au căsătorit cu bărbați din familia de baroni Prényi, a patra ajunge în familia contelui Andrásy Ferencz, a cincea e luată în căsătorie de contele Bethlen Samuel, iar a șasea se căsătorește cu Révai Lőrincz. În felul acesta o parte a domeniului ajunge pe mâna familiei Lázár, iar o parte a familiei Teleki, iar începând cu secolul XIX acea parte unde se afla curtea domnească devine proprietatea familiei Gati⁵.

Documentul ales pentru a fi cercetat, transcris și tradus, este unul care se referă la perioada în care curtea nobiliară din Chinari aparținea familiei Keresztes. În anul 1736, contele Keresztes Josef se stinge din viață și în urma decesului s-a trecut la conscrierea bunurilor deținute de această familie pe întreg teritoriul Transilvaniei. Cu această ocazie au fost conscrise și bunurile (curtea, castelul, terenurile arabile, fânețele, iobagii, jelerii etc.) curții nobiliare din Chinari.

Documentul este datat cu anul **1736 aprilie 27**, când începe lucrarea de conscriere și se încheie această acțiune la 20 iunie 1736. Documentul în forma sa a fost redactat în localitatea Musca (Muszka) comitatul Alba⁶.

Conscrierea a fost executată de către notarii jurați Georgius Iánosi și Tomas Sárádi.

Documentul este un act notarial scris în limba latină și maghiară, fiind format din trei părți: protocolul inițial, textul și protocolul final. Prima și ultima parte sunt scrise în limba latină. În **protocolul inițial**, notarii

⁵ Nagy Ivan, *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzétrendi táblákkal*, Budapest, 1963.

⁶ *Arhivele Naționale Cluj-Napoca, fond Conscriptii urbariale, pachet XIII/1, filele 1-3.*

care au întocmit documentul prezintă familia moștenitoare precum și localitățile în care contele Keresztes de Várhegy avea bunuri materiale. Apoi urmează **textul** de bază, care este format din mai multe inventare de bunuri succesoriale pe localități, cuprinzând descrieri de curți nobiliare (pământuri arabile, fânețe, păduri, jelerii, iobagii). Această parte este scrisă în limba maghiară. **Protocolul final** cuprinde o concluzie a lucrării de inventariere executată de cei doi notari care semnează documentul fără să fie sigilat.

Documentul este original, având trecute două date, cea de începere a lucrării de conscriere a bunurilor succesoriale și cea de încheiere a acestei lucrări. Data cuprinde anul, luna și ziua scrise în limba latină. În ultima parte a documentului este trecut și locul unde s-a scris protocolul final -localitatea Musca din comitatul Alba. Restul documentului a fost scris în localitățile unde s-a efectuat conscrierea bunurilor succesoriale.

Documentul este scris pe hârtie filigranată cu cerneală neagră.

Referitor la scriere -în document se folosește scrierea de registru, o scriere cursivă și rapidă, cu caracter individual. În general literele sunt mărunte, subțiri, trasate cu tăișul penei. Se folosesc puține prescurtări în text pentru pronumele relativ *qui*, *que*, *quod* sau pentru prepozițiile latine *pre*, *pro*, *per*. De exemplu: *prebenda* se scrie *pbenda*. Mai găsim și prescurtări prin suspensie și contracție: *udvarb* cu un semn prelungit în jos ca și un 6, în cazul acesta citim *undvarban*. Cuvântul *ecclesie* - prescurtat cu *ecclie*.

Referitor la sistemele de măsură folosite în document amintesc: pentru suprafață se folosea *metrecu* -mierța, un teren de opt mierțe era egal cu un jugăr adică 58 de ari; pentru fânețe era *Curus* -carul de fân-care era egal cu 0,25 ha (650 kg fân).

Pentru capacitate în document am întâlnit ca unități de măsură:

- butoiul (hordo) egal cu 130-140 l;
- găleata (veder).

În continuare, iată satele în care s-a efectuat inventarierea bunurilor familiei Keresztes de Várhegy.

-Comitatul Dobâca: Năsal (Noszoly), Bungard (Bongárd), Sâmboieni (Erdőszombat), Strugureni (Vereregyház), Budacul Mic (Kis Budác);

-Comitatul Turda: Ideciul de Jos (Also Idecs), Suseni (Felfalu), Glodeni (Sarpatak), Morăreni (Monosfalu), Chinari (Várhegy), Nadășa (Oláh Nádas);

-Comitatul Cluj: Ercea (Nagy Ercse);

-Scaunul Mureș: Curteni (Unvarfalva);

-**Comitatul Târnava:** Mica (Mikefalva), Grăușor (Buzás), Valea Izvoarelor (Besenyő), Ceuaș (Szószcsávás), Hărănglab (Harangláb) Bobohalma (Bobohálma), Dileul Vechi (Oláh Déllő);

-**Comitatul Alba:** Mărtineni (Mártonfalva), Mihăileni (Saldorf), Ghijana de Jos și de Sus (Felső és Alsó Gezes), Bârghiș (Bürkös);

-**Scaunul Arieș:** Feldioara (Földvár);

-**Comitatul Turda:** Cooc (Kok), Luncani (Gerend), Luna (Aranyos Lona), Grindeni (Gerend Keresztur), Fildul de Jos (Alsó Föld);

-**Comitatul Alba:** Livezile (Vlădháza), Musca (Muszka).

Documentul face o descriere a localizării curiei Chinariului din punct de vedere geografic, arătându-se că proprietatea (curtea - udvár-haz) este așezată pe o înălțime, cu înfățișare proeminentă, în orice direcție departe poți vedea.

Curia este formată din următoarele cinci părți: grădina cu flori, curtea din față, curtea din mijloc, curtea exterioară și grădina de zarzavaturi (legume).

Cu toate că documentul este un inventar de bunuri succesoriale, din el putem desprinde și cunoaște istoria unei comunități sătești de la începutul secolului XVIII și în primul rând istoria unui domeniu feudal.

Primul corp de clădire descris în document este cel din curtea din față, este chiar palatul. Este așezat pe o fundație din piatră cioplită, în mijlocul curții domnești. Pereții sunt vopsiți cu o culoare verde. Tavanul este podit cu scândură de brad roșietică. Are patru geamuri mari, cu rama din lemn de stejar care încadrează sticla. În același corp cu palatul se află casa domnului (urháza), apoi casa de oaspeți din care printr-un pridvor lung se ajunge în casa fetelor, apoi tot din palat se intră în casa doamnei (aszonyháza) care are dușumeaua pardosită cu cărămidă, iar tavanul vărut în galben. Cu referire la aranjamentul interior al acestor încăperi cu diferite destinații se poate spune că era simplu. Pereții camerelor erau văruiți într-o culoare, tavanul din lemn iar pardoseala făcută din cărămidă. Mobila se asorta cu destinația încăperii formată din: masă, scaune simple sau tapițate acoperite cu piele, cuier, lavițe, cuptoare de cahle smălțuite verde.

În palat au fost inventariate următoarele bunuri: o masă rotundă pliantă pe picioare de lemn, un scaun cu spetează tapițat și acoperit cu piele, scaun simplu acoperit cu piele, două scaune umplute acoperite cu pânză cu desene florale, două scaune mici de campanie și alte unsprezece scaune vopsite. În perete prinse cinci suporturi pentru lumânări. Apoi un bufet pentru pahare.

Ca și materiale de construcții s-au folosit: piatra, cărămida, varul, pentru acest prim corp de clădiri. Restul clădirilor: cămările de alimente, pivnița de băuturi, pivnița pentru zarzavaturi, pentru varză murată, casa

slugilor, a dorobanților, apoi grajdurile erau construite din schelet de lemn cu împletitură de nuiile lipite cu pământ galben, lut.

Dintr-o curte în alta se trecea prin porți făcute din lemn prinse în țățâni de lemn sau metalice cu zaruri de lemn ori închise cu zaruri vieneză. În cele patru colțuri ale curții (curiei) se ridicau bastioanele (turnuri) cu tot atâtea încăperi, construite din piatră. Curtea avea și o capelă unde aveau loc serviciile divine.

În jurul curții se orânduiau una după alta construcțiile gospodărești care împreună cu curtea erau împrejmuite cu garduri confecționate din nuiile sau scândură sau chiar gard viu. Pentru animale curtea era înzestrată cu poieți, cotețe pentru porci și păsări, precum și stupina ce avea 21 familii de albine în coșnițe.

Curtea domnească era înzestrată cu unelte agricole: care, căruțe, plug cu schimbător, grape, sape etc. Tot de curie aparținea și moara construită pe un canal în legătură cu apa Mureșului, moară ce putea în condiții bune să macine 1000 mierțe de cereale pe an.

În jurul curții domnești se aflau, tot împrejmuite cu gard, grădina de flori, cea de zarzavat și grădina pentru șuri și depozitat stogurile de grâu precum și căpițele de fân (csüres kert). În grădina de zarzavat exista o ciupercărie, diferiți pomi fructiferi ca: meri, peri, vișini, piersici, pruni, cireși, pomi altoiți și puieti. Tot aici existau straturi făcute pentru legume, având miezunii plantate cu: coacăze, agreși și măr.

Tot în cadrul curții se afla și cârciuma unde se practica cârciumăritul prin vânzarea vinului și a vinarsului, băuturi obținute pe domeniu. Cârciumar în anul conscrierii era iobagul Cîmpan Gheorghe.

Averea din afara curții era formată din: pământul arător, fânețe, pășuni, pădure, toate formau pământul alodial. Terenurile erau împărțite pe *fordulașe* având diferite denumiri cum erau: *Tonorok*, *kapolna* (Căpâlna), *A kis martalatt* (Sub țărmul mic), *A Szakadás* (Rupturi), *Orosz fűz* sau *Orosz viz* (Apa rușilor), *Kerek erdő* (Pădurea rotundă), *Nyáros*.

Suprafețele de teren arabil se măsurau în mierțe (metreta), după cantitatea de mierțe de sămânță semănată. Astfel că în anul 1736 era semănată o suprafață de grâu de toamnă de 190 mierțe, o suprafață de două mierțe de mazăre, o mierță de linte, una și jumătate de in și patru mierțe de cânepă. Cu o mierță se însămânța o suprafață de 0,7 ari. Suprafața fânețelor se calcula în care de fân. Astfel că pentru această perioadă curia avea o suprafață de 12 care de fân. Carul era egal cu 0,25 ari (650 kg de fân).

Pădurea ce se afla în stăpânirea grofului era exploatată doar cu aprobarea acestuia. În ea era lemn de stejar pentru construcții, lemn de foc, precum și lemn pentru consolidarea digului de la moară.

Documentul prezintă și o situație a iobagilor, jelerilor, slugilor și a ȝiganilor de pe domeniu.

În anul conscrierii curia Chinarului avea 20 de iobagi cu 36 persoane de parte bărbătească ce aparțineau acestora, de la vârsta de un an până la 20 de ani. Acești iobagi dețineau 14 sesii, o suprafață de teren arabil de 192 mierțe (metreta), iar fânețe o suprafață de 48 1/2 care de fân. Acești iobagi dețineau și animalele, astfel că documentul amintește de 32 boi, 26 vaci, 56 juninci și juncani, 2 cai, 140 oi și capre, 60 porci, 2 familii de albine.

Privitor la datoriile iobagilor față de domnul de pământ în document ni se spune că ei erau obligați ca săptămânal să presteze câte trei zile, iar în perioade deosebite (cu lucru mult) chiar patru, când cu animalele de tracțiune, când cu brațele în timpul secerișului și cositului, primind în schimb o premândă de trei pituțe.

În curte exista și un număr de zece slugi (servitori) despre care documentul spune că primeau o premândă lunară de două mierțe de grâu, mai târziu când începe să se extindă cultura porumbului, vor primi o mierță de grâu și una de porumb.

Documentul amintește și de un număr de șase sesii pustii pe care existau construcții. Apoi sunt conscriși iobagii fugiți de pe domeniu în număr de nouă, despre unii menționându-se locul unde s-au stabilit cu familiile lor cu tot.

Tot de curte aparțineau ȝiganii iobagi, conscriși separat, în număr de 20 de capi de familie, având 27 de aparținători, deținând 28 de cai și 17 porci. Nu toți locuiau la Chinari, ci și în unele sate din jur: Glodeni, Săbed, Remetea, Gurghiu, Sîncrai, Fărăgău.

Din acest document care nu este o conscripție urbarială ci doar un inventar succesoral, totuși se poate cunoaște istoria satului Chinari pentru începutul și mijlocul secolului al XVIII-lea. Desigur că există posibilitatea exploatării mai profunde a documentului ceea ce voi încerca într-o viitoare lucrare monografică.

În anexă am transcris și tradus o parte a documentului.

TRANSCRIERE

Nemes Torda Vármegyében Várhegyi Jozság.

„Nemes Torda Vármegyében régenten Pinár, mostani ujj néven Várhegy nevű falunak, az felső vagy hegyen lévő résziben, ugyan Várhegy nevű magas Domb hegyén, vagyon néhai Meltóságos Grof Várhegy Keresztesi Márton ur ő Nagysága, Méltóságos gyermekis nobilitáris fundusok vagy telekiek, az következő mod szerint le irando, épületekel edgyütt, mely telek fekszik szép eminem prospectusa,

magos, rolla minden felé meszeláto, egyenes, nem gödrös vápa hupás helyen, vicinally a nap kelet és eszak felől az mező Dél felől az Falu.

Noha ezen Nemes Telek extendalodik az körül valo völgyig mind az által nem kerített és kerteltetett bé egészen, hanemi pro Curia kerteltetett bé, és tartatik száz tizenöt királyi ölnyi hoszuságu, külső vagy mező felől valo vegin, huszan kilentzed fél közepin, huszan egy, az aláb meg irando belső Udvaron, az Cserepes kö ház előttvalo Szélesége tizenégy ölnyi, hoszu és nagy a hely dequasi tringulari, az Falu felől, eppen a Dombon a keresztnél, öszve megyen az két oldala, és ez az vége nem négy szegeletű mint az másik.

Melly Nemes Telek oszlatott vagy Sraggattotott öt darabokba vagy szakaszokba, ugy mint (Nomine indifferenti), Virágos kis kert, első Udvar, középső Udvar, külső Udvar és Veteményes kert. Leg elől az Falu felől eppen az Domb végén, van egy virágos kis kert ezentul eszak felé első Udvar, de tsak olyan mintha tsak egy corpusba volna, mert az melly csere fa talpokra fel álogatatt ritka deszka kert, egy mástol meg valósztotta, szintén semmire leszen el avult, körös környül pedig niholt fenyő deszkával, nihol sendelyel fedett, de már fedele meg huladozott támosz nélkül gyakor helyen, az karok közti földbe ásott csere sasokra.

Nyesett veszöböl font sárga sárral tapasztott (de tapasza már jobbára le hutlott sövénnige is romlodozott). Kertel van be kerítve hátrább, Eszak fele, azutan következik a középső udvar azuttan eppen az Mező széllyben egy arányu <szoszon>... , a Veteményes kertis. Külső Udvar egy más mellett, melly külső Udvar hogy már támaszot de fedetlnsége miat eppen alkalmatlana lett, avatag Sövény kertel van bekerítve az hosza is, eszak felől az Mezőről nyilik bé egy paraszt sövénybol font paraszt kapu... álokapu, melly külső Udvarru Semmi épület nints.

Ezen külső Udvarrol az középső Udvarra délfelé két felé nyilik, kötött csrefa kapu -lábokon-, fellyül fa, alol fa sarkon forgo a fele bárdolatlan csere hevederekre szegekel szegesztetett tizen egy szál gyalulatlan fenyő deszka kapu, Melly középső vagy béres Udvarnak, szélesége és hoszusága huszon egy egy ölnyi, négy szegeletű alkalmas, hol fedett hol fedele hullott támoszós léhás kertvan körülöte.

Ennek bal kézt vagy napi nyugutt felől valo szegeletiben van egy tizen két ágosokon állo földbe vert karolva font tapasztatlan Sövény oldalul husz szálotska szarufával, szarvazott, szalmávu fedett ökor pajta, vegiben lévő árnyék vagy szekér szinnel egy fedél alatt, a Pajtában jó tágason el telelhet nyoltz ökor, az árnyék alatt is el fér egy szekér és ... Nap kelet felől valo szegeleteben van egy paraszt gazzal, fedett földbe vert gömböllyég karokra font sövény oldalul diszno ól elég hoszu.

Emellett van egy, két törpe csere lábokra épített csere deszkával padolt, négy szegre egybe rőt, cserifával ki rakott, szalmával fedett, disznó hizlalo labos öl, melyben meg hízhatik nyoltz sertés.

Ezen középső udvarol három fele nyilik három gyalog ajtó következő mod szerint:

Észak felé jó erős négy szegre faragott cserefa ajtó félfülön vagy láb fákon álló fa sarkokon forgo régi cserefa hevederekre fa szegekel szegezett (három szál fűrész deszkából ki tölt) hat darab fenyő deszkából való széles ajtó nyilik az veteményes kertbe, záródik fa zárral, melly veteményes kertbe ezen ajtóhoz közel van egy gomba termő, szilva, és imitt amott szélyyel, helylen, helylen, alma, körtővély, szilva, baratzk és medi fák aprók és nagyok, közepbe egy eper fa.

A mint ezen veteményes kert földje rendesen táblákra vadnak alkalmaztatva, az táblák mesgyéiben vadnak plántálva jó bővön tengeriszőlő, egres... és borostyán fák, de az földje mint hogy magos helylen vagyon és Sevány igen szároz, inkább mondhatni terméktelen, mind termékeny földnek, kivált szároz dombon, sok öntözést kíván az bene való vetemény.

Közepibe vagyon építve egy négy szegre faragott négy szegeletűleg egybe rőtt, csere talpokba szerkeztetett kötéseit négy szegre faragott tíz szál fenyő lábón karfákkal meg erősítve, tizen három darab coszuru és fiok gerendájú nyoltz darab szaru fával szarvazott, mind fenyő fa és fenyő létztzel létezett, avatag sendelly fedelű, kilentz szál deszkával padimentumozott, Arnyék vagy filigoria, de oldalai nintsenek be tsinálva.

Tovább menvén, vagyon egy hoszu alaton penlykre fedett szalmás méh árnyek; melly alatt ülnek a méhek -Holott is vagyon méh numero- huszon egy kósár -21, Ures meh kósár nr. ... 56.

Ottan közel egy öt csere lábokon álló méh állás reja borongatott tizen egy szál deszka - 11, és három darab ezeken tartyak télbe a méheket.

Ezén méhek arnyékán tul vadnak apro és nagyob gyümöls fa tsemetek és egy néhány alma és körtővély oltvány. Ezén veteményes kert vagyon bé kerítve partium... szalmával fedett partim fedetlen támoszos ... kertel, melly is a fedetlenség miat igen meg avult.

Hosza ezen veteményes kertnek ötven két öl, mezőfelől való vége széleség es huszon három öl elől pedig az középső udvarnál széles tizen heted fél öl.

Visza jöven veteményes kertből az megírt középső udvarra, onnan a második paraszt gyalog ajtó nyilik, az aláb meg irando nagyobb gyümölsös kertbe, nap kelet felé, nap nyugat felé pedig az harmadik ajtó mellyis Csere kapu forog fa sarkon, cserefa hevederekre szegzett

hat darab fenyő deszkából való, mellyen által járnak, akár az alább meg irando csűrös kerthez, akár a kereszthez akár a faluba.

Vagyon ezen középső udvaron negven egy szál fiatal paraszt épületre való gömbellyig csere fa -nr.41.

Tamosznak való csere fa kert renovatijára nr. -34 Gömbellyég karo -9.

Szaru fának való szép fenyő fiatal szál -nr. 69

Rövidebb akár kötésnek, akár kakasüllőnek -2

Hordo és kádnak való Csőbor csere fa ... nr.114

Béres széker tiszta fako ... nr.1, mallynek két hátulso kereke uj, két első kerekin van négy hegy karika vasbol való, ... mellyek a kerekekről és tengellyekről le hullottak három hegy karika is egy fojto karika -Hatulso tengellyen van két darabotska marok vas és a melly leesett két marok vas.

Ezén szekérnél edgűtt jár egy huszan hat particulakbol álló kötő lantz, egy hószzsu kender kötél, öt ökör fejére való istrang, három járom, két sikoltyus tesola. Vagyon ismét egi válló béreseke, jo tajigájával, egy hószzsu s'egy lapas szánto vassal, egy gerendellyen való vas karikával kormányon allo vas horoggul és karikával edgyűtt.

Az meg irt középső udvarról dél felé vagyon aditus az első udvarra, egy két ölnyi hoszuságú, két singnyi s'egy ölnyi szél széleségű, husz cserefa czövékekbe belé fiszkelőt keresztül rakott gerendákra fektetel, nyoltz szál hoszzsu gerendákra borongatott, csere deszkapadlása két oldalán fenyő és cserefákkal karozot avatag, Hidonáltal az közelébb meg irando fel haz alatt való, partium köből partium teglabol meszes fővényel ki rakott bót hajtásos kapu között ugyan az köfalba rakotvan ... fa sorkon forgo csinosotskán faragott csere hevederekre, vas szegekel szegezett, nyoltz szál gyalult, két felé nyillo fenyő deszka kapun rajta levő kis csekelly két vas sorkokon forgo vas reteszszel zárlando gyalog ajtotskával egyetemben, melly két felé nyilo nagy kapu, zárlodik zárba ütköző vas reteszszel de zárja el veszett nintsen.

Melly első udvarról eszak felől való két szegeletin épitetett meg irando két bástyai között van egy antiquitasban, egy földel alatt való mind Sentdellyes tizen egy ölnyi hoszuságú s'mas fél sing hejan két öl szélességű, csere talpokon, csere fa labokon kötezesen álló fenyő gerendazatu és szarvazatos, hoszu épület melly köz falu és meg valasztja az középső udvartol ezen paraedictumban forgo első udvart, ezen épületnek oldalai agyaggbol tapasztattak sövényből font, kívül mészel vadnak meg meszelve fejírtve.

Középin ezen épületnek van az meg irt kapu köz kö falfelibe vagyfelette nyoltz csere fa gerendákra fektetett, csere deszka padlása,

azon fellyül cserefa kötés és labakon álo, vékony fenyő fa gerendázatu szarvazatu, nem sövényből font hanem égetetlen téglával agyaggal ki rakatott, fellyül fenyő deszkával padolt.

Fel haz melynek ordinarie kellene lenni tisztarto lako helyiinek mint más Méltóságos Udvarokban, de itt most tartatik salonnás háznak, vagyon elötte egy kis könyöklös tornatz, a mely fel háznak sendelly ezitöröl az eső viz foly csatornába, hogy a két felől mellette lévő hozzá ragasztott épületekről le folyo eső viz is a csatornában is onnan foly ki, mely fel házban járnak Sendellyezett, alat fel nyulo két szál, Csere fakba rott, fenyő deszka léptsőü graditson, holott is a tornatz gerendai között fekszik vas csapos és vas konkával le szoritott tengellyetskéjeken álnak, és ingadoznak két kis harangotskák, harang 2, edgyik nyob Szent Antalra szőlo, mely is fűleinél fogva, négy ven kaptsal van tengellyire fél szegezve, ezzel szoktak tsak Isteni szolgálatra harangozni, másik kissebb mondathatik tsak inkább tsengetyűnek mind harangnak, ennek fűletskéji tengellyibe van vas szeggel szegezve s'szoktak velle tsengetni Isteni szolgálatra is és ebédre s'vatsorára. Mind két harang, harang részből vagy materiából harang öntő mester által, szép formára rendszerint valo virágokal öntve van.

Az nagyobikon vagyon illy irás: Ioan Kemeny de Bűkkös -1649.

Az kisebiken van illy irás: Martinus Josephus Keresztes Comes de Várhegy 1726: szep sonnusnak ...⁷ Vetések.

----- Oszi buza vetés van, metreta --	190
Borso vetés van, metreta --	2
Lentse vetés van, metreta --	1
Len mag vetés van, metreta --	1 1/2
Kender mag (a Sárpataki határon) metreta	4

Következik a kortsomán lévő borárra

Kimpán György árult vagy -is kortsomárlott ki huszon hat vedres hordo bor, ennek hordoját meg mérvén lett szín bor ur 23 melynek ejtelit három három poltsájávu ki kortsomarolván pénz lészen ennyi belőle fl.16,56 az az tizenhat magyar forint és ötven hat pénz.

Az Sepriből lett harmad fél éjtél égett bor ... 90

Affelett kün lévő égett bor árra van hitelben fl. 2,34 iten Kimpán Iános nevű jobbágnal kortsmalloborru 40 az az circa hegyven vedere bor, ejtele három / polmrán /.

Következik allodialis földek specificatioja:

Felső forduloban lévő szánto földek - metreta

⁷ Arhivele Naționale Cluj-Napoca, Fond Conscriptiilor urbariale, pachet XIII/1, filele 87-91.

Egy láb föld van az oldalan melynek vicinuss ki fellyül egy darabig Reformatus Ecclesia földé, egy darabig pedig valami földék végei rugnak végge réa, alol pedig az reth, capcitis tritici metretas 150.

Vagyon még egy darab cir. negyven vékás föld éppen az Udvar kapu előtt, de ezen földben részt tartnak mind közönségesen az Várhegyi vagy Pinari possesorok. Ismét a Sárpataki Határ széllyben, *Tonorok* nevű helyben melynek vicinusi minden felől az erdő, van egy nagy darab tartomány, bokros hely igen sterilis, sóvány ez olyan nagy hely hogy, akkorra helyen többnek meg kellene teremni háromintz szekér szénával, de sóvány volta miatt alig terem jo négy szekér szénát, az is pedig nem amaz jó féle széna, hanem marha kinzo (s.u.) tövisítő széna léven rajta, abbanis minden passesorok reszit tartya. E kaszálók ezen felső forduloban minden esztendőben kaszálhatók.

1. Kápolna nevű helyben vicinusa körös környül a Holt Maros -4 Curus/

2. A Gát végében vicialuna a Maros folyo viz, ab alter Meltsóságos grof Királyhalmi Petki Dávid ur erdéje Maros Szentgyörgy határ ... /Curus/1

3. Az örmény Szegben vicialuna Makai rész kaszáló ab alt a Maros, ezt a Malom gáttya miatt az árviz minden esztendőben el vesziti, néha terem... /Curus/ 3.

4. A Kis martalatt van egy darabotska tsak harmadik esztendőben kaszálható, kaszáló melyik vicialuna az az alol az Maros fellyül az erdő - curus 3.

Az örmény szegen fellyül, az között van egy darab rakottya fűzfa hely honnanis gátággal tarthatni az malmot, ennek is az allyába meg teremhet ... egy egy szekér széna ... curus 1.

Summája az kaszálóknak 12

Also forduloban lévő szánto földek

1. A Szakodásnál vicinusa, fellyül Kimpian János földé, alol az Ország uttya, capcitis tritici metretas 40

2. Bongord tetein vicinusa alol Makai részen lévő Bongord, fellyül Bánffi rész föld ... 40

3. Az Nyáros Torokban vicinusa fellyül az erdő az falu felől egy árok ... 20

4. Ennek az végiben véggel fel jár az Udvarfalvi határra ennek is vicinusa fellyül az Erdő, alol Bánffi rész föld ... 20

Suma hujus ... 120

Summa mind két fordulobéli szántóföld -270. Különös nemes erdő

1. Az ... Erdejinek vagyon egy darabotska, szálos tilalmas, többire csere erdő, mely is Sorte divisionis az megye erdejéből jutott, ezt vicinállya alol az mezőfellyül a református Ecclesia erdéje ezmost kezd makkot teremni.

2. Hideg Kút oldalu nevű hely vicinállya alol az ut, fellyül közönséges falu erdéje, ez tilalmas és vagyon benne kertelni valo vesző, kert karo, és tűzi fa, gátnak valo ág, bog.

Malom

Vagyon az Udvarfalvi határ mellett, az Pinari határ széllyében az Maros folyó viz árkára építve, egy alol csapo Három kerekű malom minden meg kívántato requisitumuval és eszközzel edgyüt, mellynek kö pajda az rëa rakott malom kövekkel egdgyütt, vagyon jó sendelly fedél alatt, levő fel allogatott fenyő deszkával padolt oldalu jó moddal készült négy öl hoszuságu, egy sing heján, három öl szélesség jó Tágos Malom házban (léven oldalát ragasatva) egy kis sövényből négy szegeletüleg font molnár lako, fedetlen és szarvazatlan kis házzal edgyüt, melly malomnak, két darabba nagy darab gattyai vadnak és sok munkával tartatnak, de gátnak valo ag, bog a Pinari határon élis és nem meszsze léven mikor kívántatik meg épithetik, ezen malomnak viz kerekinek kettejinek jó és sokáig tertő, gerendallyi vagy tengely ivadat de a középső gerendally fentőivel, falaival edgyütt, ugy az más két viz kerék is falaival fentőivel nem sokáig szolgálnak, kettéje gerendelly vegiben lévő csap, edgyik egyik különben jok valuának de rövidek. Egyéb mas eszközei, karikáji ... korongjas, serpenyoi és korong karikáji jök, tsak nem ujjak, az felső nagy forgo malom kövek alkalmazok, de az alsok vásottok, az idein ha megérik velék ujjakat/ kellene/ szerezni, az ... tzővekjei közül kettőt el vit a viz mellyeknek helyyiben mást kel veni. Ezen malom haszna együt jár az idővel, ha vagy felette sok vagy felette kevés viz nintsen, hanem mindenkor néki valo alkalmas viz vagyon, affelet jó gond viselés vagyon rája is'örlője annyi járhat hogy mind szüntelen foroghason ... így leg alab importal ezer véka gabonát, de mint hogy a közél valo malmok mint gyakran örlője nintsen, néha pedig a viz nagy vagy kitsin és egyéb fogyatkozási is impediállyák circa importal esztendőn által nyoltz száz véka gabonát".⁸

⁸ *Ibidem*, fila 119.

Traducere:

Curia Chinariului din comitatul Turda.

În nobilul comitat Turda în satul cu noul nume Chinari (Várhegy) mai de mult având denumirea de Pinard, în partea de sus sau pe deal, în locul cu dâmbul înalt cu aceeași denumire de *Cetatea Dealului* - Várhegy, se află feuda (moșia) sau proprietatea copiilor defunctului conte de Várhegy măritul domn Keresztesi Márton, care au fost conscrise după cum urmează împreună cu clădirile, care proprietate are o așezare cu înfățișare proeminentă, înaltă, de pe ea în orice direcție departe poți vedea, dreaptă, fără adâncituri, gropi, vâlcea, pe un loc domol, având ca vecini spre răsărit și spre nord câmpul iar spre sud satul.

Deci această proprietate se extinde până în jurul văii și nu este îngrădită în totalitate, numai curia este împrejmuită, având o lungime de o sută cincisprezece stânjeni regali, spre în afară, iar spre capătul dinspre câmp douăzeci și nouă și jumătate, la mijloc douăzeci și unu, în curtea interioară, despre care se va scrie mai jos, în fața casei de piatră (acoperită) cu țiglă, lărgimea este de unsprezece stânjeni; locul este lung și mare sub formă triunghiulară, deasupra satului, chiar pe dâmb la cruce unde se unesc cele două laturi și acest capăt nu este dreptunghiular ca celălalt.

Proprietatea s-a împărțit sau divizat în cinci bucăți sau despărțituri așa cum sunt (numele indiferent): grădina de flori mică, curtea din față, curtea de mijloc, curtea exterioară și grădina de zarzavaturi. Chiar în față în partea dinspre sat chiar în capătul dâmbului se află o grădină mică cu flori, dincolo de aceasta spre nord curtea din față care este împreună cu grădina mică de flori ca un singur corp, pentru că gardul așezat pe tălpi de stejar având scânduri așezate vertical sunt rare și care le desparte pe cele două, aproape e nimic din cauza vechimii, de jur împrejur însă când cu scânduri de brad când cu șindrilă este acoperit, dar deja acoperișul s-a năruit în multe locuri fără sprijin, între parii așezați între stâlpi de stejar săpați în pământ, împletitura din nuiele rețezate și lipite cu lut (dar lipitura în cea mai mare parte a căzut și îngrăditura s-a distrus). Cu gard este împrejmuită mai în spate spre nord, apoi urmează curtea de mijloc, apoi chiar în marginea Câmpului în aceeași direcție se află și grădina de zarzavat, alături de Curtea exterioară, care din cauză că este fără acoperiș a devenit nefolositoare, este împrejmuită cu gard vechi de măracini și în lungime; dinspre mieznoapte (deschiderea ce se face spre câmp) dinspre câmp se deschide o poartă țărănească împletită din măracini; în curtea exterioară nu se află nici o clădire. Din această curte exterioară spre Curtea de

mijloc spre miazăzi se deschide în două părți o poartă legată, din stejar pe stâlpi, rotindu-se în țâțâni de lemn, o parte a ei e necioplită, bătută în cuie pe un brâu de lemn de stejar cu unsprezece bucăți de scânduri de brad nefolosite. Care curte de mijloc sau curtea slugilor (servitorilor) este atât în lungime cât și în lățime de douăzeci și unu de stâneni potrivită în patru colțuri, în jur având un gard sprijinit, unde acoperit, unde cu acoperișul căzut.

În stânga acestuia sau în colțul dinspre apus se află un grajd pentru boi format din doisprezece stâlpi bătuți în pământ, împletit între pari, nelipit, cu douăzeci de bucăți de lemn de corn (făcut acoperișul, cu) pentru căpriori, acoperit cu paie, la capătul căruia sub același acoperiș se află un umbrar sau șopron pentru car. În grajd pot ierna încăpător opt boi, iar sub umbrar încape un car și un plug ...

În colțul dinspre răsărit se află un coteț de porci țărănesc destul de lung, acoperit cu buruieni sprijinit în pari rotunjiți bătuți în pământ având pereții din împletitură. Lângă aceasta se află un coteț pentru îngrășat porci, construit pe două picioare mici din stejar, podit cu scândură de stejar, (în patru coalțe) clădit cu lemn de stejar prins în patru colțuri, acoperit cu paie, în care se pot îngrășa opt porci.

Din această curte de mijloc în trei părți se deschid trei uși de umblat pe jos în felul următor:

Spre nord se deschide spre grădina de zarzavat o poartă lată puternică în patru coalțe din stejar cioplit așezată pe picioare de lemn, rotindu-se în țâțâni de lemn, pe un brâu vechi de lemn de stejar, bătute cu cuie de lemn șase bucăți de scândură de brad, se închide cu zăvor de lemn; în care grădină de zarzavat, în apropierea acestei porți se află o ciupercărie, pruni și ici și colo răspândiți din loc în loc meri, peri, pruni, piersici și vișini, mici și mari, la mijloc un dud. În timp ce pământul grădinii de zarzavat este aranjat în ordine pe bucăți, pe miezunia tablelor de pământ se află plantate din belșug strugurei negrii (coacăze) agreși ... și mălin, dar pământul pentru că se află în loc înalt și sărac, e prea uscat, mai bine zis e neproductiv și plantele sădite cer a fi udate cu multă apă. La mijloc se află construită filigoria (pavilionul) în patru coalțe pe tălpi de stejar făcută și îmbinată, legăturile cioplite în patru cuie, în tălpi prinse zece picioare de brad întărite cu o balustradă (rezemătoare), având treisprezece cununi și bucăți de grinzi (grinzi mai mici), încornuorată cu opt bucăți de căpriori, toate din lemn de brad și la fel lipitură, cu leături de brad, cu acoperiș de șindrilă învechit, podită cu nouă bucăți de scândură, a cărei laturi nu sunt închise. Mergând mai departe se află o /podină/ scundă și lungă acoperită cu paie, un umbrar pentru stupi, sub care stau stupii, unde se și află un număr de 21 (douăzeci și unu) de coșnițe cu albine. Coșnițe goale în număr de 56.

Acolo în apropiere se află o podină pentru stupi așezată pe cinci picioare de stejar, peste care sunt puse unsprezece scânduri și pe acestea sunt puse coșnițele cu albine pe timp de iarnă. Dincolo de umbrarul pentru albine se găsesc pomi fructiferi mari și mici, puieți și câțiva meri și peri altoiți.

Această grădină de zarzavat este împrejmuită în parte cu gard acoperit cu paie, în parte neacoperit, gard sprijinit care s-a învechit. Lungimea acestei grădini este de 52 stânjani iar lărgimea în capătul dinspre câmp este de 23 de stânjani iar în față în dreptul curții de mijloc este de 17 stânjani și jumătate. Venind înapoi din această grădină de zarzavat în descrisa curte de mijloc, de acolo se deschide o a doua ușă țărănească înspre grădina mai mare de pomi fructiferi descrisă, dinspre răsărit, iar spre apus se deschide o a treia ușă care și ea este din stejar cu țâțâni de lemn, având bătute în cuie, de brâu, șase bucăți de scânduri de brad, prin care ușă se umblă atât spre descrisa grădină a șurilor cât și spre cruce sau spre sat. Se află în această curte de mijloc patruzeci și una de bucăți de lemn de stejar tânăr, rotunjit pentru clădire țărănească -în număr de patruzeci și unu.

Pentru renovare de gard -treizeci și patru bucăți de lemn de stejar de sprijin.

Pari rotunjiți -nouă.

Pentru câpriori șaizeci și nouă bucăți de brad frumoși și tineri. Mai scurți atât pentru legături cât și pentru câpriori (grinda gănilor) două bucăți.

Pentru căzi și butoaie, mierțe -una sută patrusprezece bucăți de lemn de stejar.

Car țărănesc neferecat 1, la care cele două roți din spate sunt noi, are două roți pe față cu patru verigi cu vârf de fier ... care au căzut de pe roți și osii, verigi cu trei vârfuri și o verigă de domolire. Pe osia din spate se află două plăci ale osiei care au căzut. Cu acest car împreună se găsește un lanț de legat compus din douăzeci și șase de particule (verigi), o funie lungă de cânepă, cinci funii scurte pentru capul boilor, trei juguri, două legături a tânjalei. Se află și un plug schimbător, cu teleaga bună cu un brâzdar lung și unul lat, cu o verigă de fier la grindei, cu un cârlig de stabilitate a coarnelor plugului împreună cu verigile lui.

Din curtea de mijloc despre care am scris, spre miazăzi se află un pod aproape de prima curte, în lungime de doi stânjani și doi coți și lățimea de un stângen, format din: douăzeci de bucăți de lemn de stejar fixate în grinzi culcate una lângă alta, pe opt bucăți lungi de grinzi, fiind podite cu scândură de ambele părți, cu balustradă din lemn de stejar și de brad învechit, prin acest pod din fața casei de sus despre care am scris se trece printr-o poartă așezată într-un zid făcut în parte din piatră în parte din cărămidă zidit cu mortar din nisip și var, poartă semirotundă

ce se rotește în țătâni de lemn, frumos cioplită, pe un brâu din lemn de stejar sunt bătute cu cuie de fier, opt bucăți de scânduri de brad pe ușa ce se deschide în două părți, pe ea găsindu-se lucruri mici, două țătâni mici de fier cu zăvor de fier, împreună cu ușița mică de umblat pe jos, iar ușa mare ce se deschide în două părți, se închide cu un zăvor de fier prin trântire, dar zăvorul s-a pierdut. Iar între acele bastioane descrise construite în partea de nord a primei curți în două coalte se află o clădire lungă, veche sub un acoperiș de șindrilă, lungă de unsprezece stânjani și lată de doi stânjani la care lipsesc un cot și jumătate, construită pe tălpi de stejar cu legături de grinzi și căpriori din brad la care zidul de despărțire, o desparte de curtea de mijloc, laturile acestei clădiri sunt făcute din împletitură lipită cu lut, în afară fiind văruiată cu var, albită. Mijlocul acestei clădiri se află deasupra porții din zidul de piatră despre care am scris, culcate pe opt grinzi de stejar cu podea din scândură de stejar deasupra cu legături de stejar și pe picioare, având căpriori subțiri din lemn de brad, nu din împletitură ci din cărămidă nearsă din lut, zidită, deasupra podită cu scândură de brad, casa de sus care în ordinea cuvenită ar trebui să fie destinată locului de ședere al administratorului ca la alte curți nobiliare, aici însă acum e destinată pentru păstrarea slăninii, în fața ei se află un mic cerdac, la care casă de sus de pe acoperișul de șindrilă apa de ploaie curge în scocuri, în așa fel ca și de pe celelalte două clădiri lipite de aceasta apa de ploaie să se scurgă în scocuri și de acolo în afară, în care casă de sus se intră pe o scară cu trepte formată din două bucăți de stejar legate între ele cu scândură de brad sub acoperișul de șindrilă, pe când între grinzile cerdacului se află prinse în clape de fier strânse și bătute în osii două mici clopote -bucăți două clopote. Unul mai mare numit clopotul sfântului Anton care este prins de niște urechi, în patru clape vechi de fier cuite, în care e prinsă osia și cu acesta se obișnuia să se bată cu ocazia serviciilor divine, al doilea mai mic se poate spune că se folosea mai mult ca și sonerie decât ca clopot, la acesta urechiușile sunt prinse într-o osie și se obișnuia să se bată cu el la servicii divine dar și la mesele de prânz și de seară. Ambele clopote sunt confecționate din aramă pentru clopote în turnătorii, turnate într-o formă ordonată cu motive florale. Pe cel mai mare stă scris: Ioan de Kemény de Bükös -1649. Pe cel mai mic e scris: Martinus Iosephus Keresztes Comis de Varhegy - 1726, sunet frumos ...⁹.

Semănături.

Semănătură de grâu de toamnă în suprafață de 190 mierțe.

Semănătură de mazăre -2 mierțe.

⁹ *Ibidem*, filele 87-91.

Semănătură de linte -una mierță.

Semănătură de in - o mierță și jumătate.

Semănătură de cânepă (în hotarul Glodeniului) -patru mierțe.

Urmează prețurile la cârciumărit.

Câmpan Gheorghe a vândut sau a cârciumărit dintr-un butoi de douăzeci și șapte de vedre de vin, acest butoi măsurându-l au fost douăzeci și trei de vedre de vin tras, curat. Din drojdie s-a obținut a trei-a parte dintr-o jumătate de măsură de vin ars ...

Pe deasupra există vin ars dat în credință în valoare de doi florini și trei-zeci și patru de bani. Aici împreună cu numitul iobag Câmpan Ioan au cârciumărit patruzeci de vedre de vin măsurat cu trei pulture.

Urmează pământurile alodiale specificate.

Pământurile arabile din fordulașul de sus (hotarul de sus) în mierțe.

1. Pe coastă se află un pământ măsurat cu piciorul ai cărui vecini deasupra până la un loc e pământul bisericii reformate, iar în continuare niște pământuri care dau în capete cu acesta, dedesupt este fânașul, pământ care are o suprafață de 150 mierțe de grâu. Mai este o bucată de circa 40 mierțe chiar în fața porții curiei, dar în acest pământ au parte comună posesorii din Chinari.

2. Din nou în marginea hotarului cu Glodeniul în locul numit *Tonorog* a cărui vecin din toate părțile este pădurea este un teren mare, cu mărăcinișuri e prea steril, sărac, este un loc așa de mare că pe un asemenea teren ar trebui să se producă mai mult de 30 de care de fân dar din cauza sărăciei acestuia de abia se obțin 4 care de fân, și acesta nu de cea mai bună calitate ci mai mult chinuitor de animale, fiind plin de spini, și în acest teren fiecare posesor deține o bucată. Pe aceste fânețe din hotarul de sus în fiecare an se cosesc ... care de fân.

1. În locul numit *Căpâlna* cuprins de jur împrejur de Mureșul Mort -4 care de fân.

2. În capătul *Gatului* în vecinătatea râului Mureș, iar pe de altă parte pădurea din hotarul Sângeorzului aparținând contelui Petki David de Crihalma -un car.

3. În colțul *Örmény* învecinat cu fânașul lui Maxai pe de o parte, pe de altă parte Râul Mureș, acest teren scade în fiecare an din cauza digului și a revărsărilor de ape -se obțin 3 care de fân.

4. Sub țărnul mic există o bucatică de fânaș care se cosește numai în al treilea an, ce se învecinează în partea de jos cu Mureșul iar deasupra cu pădurea -3 care. Deasupra colțului *Örmény* în mijlocul Mureșului se află un teren cu sălcii de unde se iau sălcii pentru întreținerea digului de la moară, la capătul acestui teren se poate obține un car de fân. Totalul fânețelor este de 12 care.

În hotarul de jos sunt următoarele terenuri arătoare în mierțe:

1. La *Rupturi*, vecini, deasupra e pământul lui Câmpan Ioan, dedesupt drumul țării având o suprafață de 40 de mierțe de grâu.

2. În vârful *Bongord* vecini, pe dedesupt fiind partea lui Maxai, deasupra pământul lui Banfy -40 mierțe.

3. În Gura *Nyarosii* vecini fiind în partea de sus pădurea, în spre sat un canal -20 de mierțe.

4. În capătul acestuia urmează pe lângă hotarul Curteniului și acesta având ca vecini deasupra pădurea iar dedesupt pământul lui Banfy -20 de mierțe. În total 120 de mierțe. Totalul în ambele hotare a pământurilor arabile - 270 de mierțe.

Diferitele păduri nobiliare.

1. ... există o bucătică interzisă ... în cea mai mare parte e pădure de stejar care a fost obținută prin tragere la sorti din pădurea comitatului, având ca vecini în partea de jos câmpul iar deasupra pădurea Eccleziei Reformate, pădure care acum începe să producă ghindă.

2. La *Fântâna Rece* în coasta acestui loc care se învecinează cu drumul, în partea de jos, iar deasupra pădurea comunală existând în ea nuiele pentru gard, pari pentru gard, lemn de foc și crengi pentru dig în care tăiatul e interzis.

Moara

Există lângă hotarul Curteniului în marginea de hotar a Chinariului pe canalul râului Mureș construită o moară de apă cu trei roți împreună cu toate uneltele necesare, a cărei fundație de piatră împreună cu pietrele de moară așezată pe ea ce se află sub un bun acoperiș de șindrilă fiind podită pe laturi cu scânduri de brad așezate perpendicular, bine executată, de patru stâneni lungime și de trei stâneni fără un cot lărgime, având casa morii largă în patru colțuri, făcută din împletitură fără acoperiș și căpriori, locuința morarului, împreună cu mica casă, care moară are două diguri ce se întrețin cu multă greutate, dar crengi pentru dig în hotarul Chinariului există, negăsindu-se departe când e nevoie se pot lua și consolida digul. La această moară legăturile roților și roțile sunt bune trainice, osiile sunt învechite, iar axul de mijloc cu spițele împreună cu pereții, la fel și la celelalte două roți de apă pereții și spițele nu sunt trainice. Cepurile din ambele capete ale axului sunt scurte. Alte părți metalice, verigile, discul de cumpănă și discul cu inele sunt bune dar nu sunt noi. Partea de sus cu pietrele rotitoare sunt apte dar cele de jos sunt tocite, anul acesta încă vor merge dar e nevoie de a fi procurate altele noi. Dintre parii ... 2 au fost duși de apă care trebuiesc înlocuiți cu alții. Folosirea acestei mori este în legătură cu vremea, dacă deasupra sau dedesupt e multă sau puțină apă, întotdeauna are nevoie de aceeași cantitate de apă, pe deasupra să fie bine întreținută și în felul acesta măcinătoarea ei rotindu-se fără încetare ar putea măcina

aproape o mie de mierțe de cereale anual, dar din cauza morilor din apropiere nu are măcinăș continuu, alteleori din cauza creșterii sau scăderii apei și din alte lipsuri și cheltuieli pe an se macină circa 800 de mierțe de cereale ...¹⁰.

Regest

Musca (Muszka) 1736 apr.27.

Inventarul succesoral al bunurilor familiei contelui Keresztes Márton Jozsef de Várhegy (Chinari) întocmit în perioada 27 apr. - 20 iunie 1736 de către notarii jurați ai Comitatului Turda Georgius Ianos și Tomas Sárádi, în urma decesului contelui.

LA CONSCRIPTION DES BIENS NOBILIAIRES DE VILAGE CHINARI (Résumé)

L'étude ici présent est l'interprétation d'un document de 27 avril 1736, rédigé dans la localité Musca (Muszka) du comitat Alba, une conscription des biens nobiliaires du comte Keresztes Jozsef de Várhegy, exécutée par les notaires jurés Georgius Janosi et Tomas Váródi. Le document est un act notarié écrit en latine et en hongrois, original.

Le document présente dans sa première partie la famille héritière, aussi que les localités dans lesquelles le comte Keresztes de Várhegy avait des biens nobiliaires. Puis, la conscription présente plusieurs d'inventaires des biens successorals sur localités qui comprennent des descriptions de cours nobiliaires (terrains arables, pâturages, *forêts*, les lots des valets de ferme et des serfs de la glèbe etc).

Quoique le document est un inventaire de biens successorals, il peut servir a la connaissance de l'histoire d'une communauté rurale du début de XVIII-ème siècle et, en premier lieu, l'histoire d'un domaine féodal comme celui de Chinari.

¹⁰ *Ibidem*, fila 116.

FRĂMÂNTĂRI ȘI PROTESTE ALE ROMÂNILOR DE PE TÂRNAVE ÎN CONTEXTUL ADUNĂRILOR NAȚIONALE DE LA BLAJ

VIOREL GRAMA

Adunarea Națională a românilor de pe Câmpia Libertății de la Blaj, din 3-5 (15-17) mai 1848, constituie unul din momentele cruciale ale revoluției din Transilvania, eveniment cu care de fapt se încheie prima etapă a revoluției române de la 1848. Importanța și însemnătatea acesteia este subliniată pe de o parte de faptul că la această adunare au participat mii și mii de oameni, ca delegați ai sutelor de mii de țărani iobagi, spre a hotărî soarta viitoare a celor mai numeroși locuitori ai Transilvaniei. Dar și mai relevant, în această adunare poporul român din Transilvania își fixează programul de luptă nu numai pentru revendicări sociale și naționale, unele puncte ale acestuia fiind călăuzitoare pentru toată perioada până la desăvârșirea unirii naționale de la 1 Decembrie 1918¹. Despre starea de spirit a satelor transilvănene în contextul organizării celor două adunări de la Blaj din 30 aprilie (Duminica Tomii) și 3/15 mai s-a scris pe larg în lucrarea de referință citată și studiul de la nota 1, care se bazează pe documente din fondurile aflate la Arhivele Naționale din Budapesta, pe baza rapoartelor înaintate de organele comitatense guberniului și pe documentele din fondul Comitatului Târnava, Acte politico-administrative și care în general reflectă o stare revoluționară accentuată a populației românești. În materialul de față dorim să subliniem în plus câteva aspecte consemnate în rapoartele organelor locale înaintate oficialității comitatului Târnava în legătură cu frământările românilor în contextul adunărilor de la Blaj, cât și starea de spirit a locuitorilor.

În legătură cu desfășurarea adunării de la Blaj din 30 aprilie (Duminica Tomii), Tolnai Elek, jude primar din Biia, raportează oficialității comitatului Târnava că la pregătirea și mobilizarea românilor la această

¹ V. Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj, 3-5 (15-17) mai 1848*, București, 1966, p.4-7; Ioan Ranca, *Antecedentele politice ale Adunărilor Naționale de la Blaj din 30 aprilie și 15 mai 1848*, în *Studii. Revista de Istorie*, 1972, nr.3, p.583-594.

adunare a avut o contribuție de seamă Pop Alexandru (Alexandru Papiu Ilarian) și că la această adunare au fost dezbătute probleme de natură socială, care vizau în principal desființarea relațiilor urbariale și pregătirea viitoarei adunări de la 15 mai, revendicări care în viziunea raportului erau socotite „acte de răzvrătire”².

Într-un alt raport din 1.05.1848, al aceluiași jude primar, se informa oficialitatea comitatului Târnava -pe baza unui martor ocular- că la adunarea din 30 aprilie se zvonea că românii vroiau să aleagă un „rege român”. În raport se menționează prezența la adunare a lui Simion Bărnuțiu iar românii adunați au strigat „că slujbele domnești le vor îndeplini numai până la 15 mai”³.

În preajma Adunării din 15 mai se arată într-un ordin „câțiva tineri români fac propagandă printre locuitorii români neștiutori de carte ca să participe în număr cât mai mare la Adunarea de la Blaj”. În continuare se dispune să se ia măsuri pentru a-i împiedica, cu orice chip, pe români să participe în număr așa de mare⁴.

Relevând entuziasmul românilor din pretura plășii Blaj, judele Szegedi Samuel raportează oficialității comitatului Târnava, la 1.05.1848, că în această plasă există o adevărată „atmosferă de sărbătoare în rândul românilor” entuziasm prilejuit de ziua apropietei adunări de la 15 mai⁵.

Un aspect important al reacției țărănimii de pe Târnave, îndeosebi după ținerea Adunării de la Blaj din 15 mai, s-a materializat în refuzul țărănimii de a îndeplini obligațiile de robotă și în general a sarcinilor iobăgești față de nobilime.

Așa spre exemplificare în localitatea Lăscud, Crăciun Iacob a fost arestat pe motiv că s-a opus să presteze în continuare slujbe domnului de pământ⁶, iar în localitatea Hususău, țărancă Todosa, văduva lui Ioan Mararie, deși a prestat slujbele domnului de pământ, Hegyesi Samuel, aceasta a fost scoasă cu forța din propria sa casă⁷. Asemenea abuzuri ale nobililor s-au repetat și în alte localități, ca de exemplu în Lodromani, unde Monorescu Ilie, Rus Vonia și Moldovan Monia care au fost siliți să presteze în continuare slujbele iar, potrivit declarațiilor martorilor,

² Arhivele Naționale Tirgu-Mureș, fond Comitatul Târnava, Acte pol.adm., dos. nr.2009, f.146.

³ *Ibidem*, p.161.

⁴ *Ibidem*, p.177.

⁵ *Ibidem*, p.163.

⁶ *Ibidem*, dos.2007, p.146.

⁷ *Ibidem*, p.141-142.

Monorezan Mihăilă, cu toate că a prestat și el slujbele domnului de pământ, a fost scos cu forța din propria-i casă⁸.

Nesupunerea la prestarea slujbelor față de nobili s-a manifestat și în localitatea Dârlos unde, potrivit raportului primarului din Hărănglab, locuitorii au refuzat să presteze slujbele la domnii de pământ ca și pe terenurile curialiste. În același raport se menționează în continuare că țăranii nu se mai supun funcționarilor oficiali, motivând că la Adunarea de la Blaj li s-a ordonat acest lucru și că tot la Blaj „s-a hotărât să fie instalați funcționari români”⁹.

Reacția locuitorilor de pe Târnave, după publicarea hotărârii de desființare a relațiilor de dependență față de nobilime, s-a manifestat în variate forme, care în esență aveau un pronunțat caracter social. Așa spre pildă în raportul judeului scaunal, Sărmi Daniel, din Valea Izvoarelor (fost Beșineu) se arată că locuitorii din Ernea și Hundrof „au refuzat să presteze slujbele la domni și au intrat cu vitele în pădurile alodiale”¹⁰. Spiritul de revoltă al țăranimii române a ajuns la asemenea grad încât autoritățile din Chirileu și Vidrasău au hotărât să fie ridicate spânzurători pentru a potoli agitațiile și manifestările de încălcare a proprietății urbariale¹¹.

În localitățile Coroisânmartin -potrivit raportului judeului Daniel Farkas- s-a pornit o anchetă împotriva locuitorilor Muntean Nicolae, Căruț Nicolae și Teanc Simion care au refuzat să îndeplinescă slujbele față de domnii de pământ¹².

Referindu-se la starea de spirit a populației românești, într-un raport înaintat oficialității comitatului Târnava se menționează despre adunarea de la Blaj din luna septembrie, în urma căreia locuitorii din multe sate din plasa Târnăveni au declarat „că nu se mai supun autorităților ungurești”¹³.

Aspectele prezentate pe bază de documente de arhivă vin să completeze tabloul numeroaselor frământări și mișcări sociale și naționale de pe Valea Târnavelor în fierbintele an revoluționar 1848.

⁸ *Ibidem*, p.139-140.

⁹ *Ibidem*, p.180-181.

¹⁰ *Ibidem*, dos.2009, p.188.

¹¹ *Ibidem*, p.205.

¹² *Ibidem*, p.297-298.

¹³ *Ibidem*, p.360.

**TROUBLES ET PROTESTATIONS DES ROUMAINS DE
TÂRNAVE DANS LE CONTEXTE DES ASSEMBLÉES
NATIONALES DE BLAJ (1848)
(Résumé)**

Le présent article décrit succinctement des aspects relatives aux troubles et aux protestations des roumains de Târnave dans le contexte des Assemblées Nationales de Blaj (1848). Sans doute, des pareils protestations sont beaucoup de plus mais, dans les deux pages, j'ai souligné quelques aspects inédites existants dans les fonds de le comitat Târnava, des documents qui se trouvent dans le dépôt de la Direction de l'Archives Nationales Tîrgu-Mureş. Il faut souligner qu'un rapport présenté aux autorités de le comitat Târnava signalait que pendant l'Assemblée de la Blaj du mois septembre, les habitants des nombreux villages ont déclaré „*qu'ils ne soumettent plus aux autorités hongrois*”.

INVENTARE DE BUNURI ALE BISERICILOR ROMÂNEȘTI ORTODOXE DIN TRANSILVANIA PROTOPOPIATUL SIGHIȘOARA, 1854 -1855

ANA GRAMA

Insistența cu care autoritățile habsburgice cer inventarierea bunurilor comunității românești (și nu numai) este caracterizantă pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea. Ea își avea originea în programul imperial de a exercita o dominație perfectă, pentru a fi eficientă. La rândul său, acest obiectiv a cultivat dorința stăpânitorilor de „a ști”, de „a pune în ordine”, de a cunoaște cât mai exact „totul” despre supușii lor. Dar la atingerea acestui scop nu se putea ajunge fără a se crea instrumentele unei evidențe riguroase, tipice pentru o administrație birocratică, între care inventarele ocupă un loc de prim rang.

După Revoluția din 1848-1849, motivația inițială pentru alcătuirea inventarelor, succint expusă mai sus, devine mult mai complexă.

- În anii revoluției, distrugerile de *edificii* comunitare și de *acte* care consemnau proprietatea asupra bunurilor au fost deosebit de numeroase. Împăratul și Guvernul se văd obligați să sprijine refacerea și redotarea instituțiilor distruse și repunerea în drepturi a foștilor proprietari păgubiți acum; pentru a putea realiza toate acestea, trebuie întâi ... „să știe” care este realitatea în fiecare așezare.

- În același timp, deși revendicările românilor nu au fost nici pe departe satisfăcute, revoluția a produs numeroase mutații, printre care și asigurarea dreptului românilor ortodocși de a primi pământ de la „comună” pentru edificarea bisericilor, școlilor, caselor parohiale și învățătoarești, precum și „moșii” pentru a-și întreține preoții și dascălii.

- Nu în ultimul rând, Andrei Șaguna avea nevoie de astfel de inventare pentru a-și proiecta planul editorial al Tipografiei Diecesane (pe care însuși a înființat-o în anul 1850) în așa fel încât „să răspundă grabnic” lipsurilor de carte celor mai stringente din bisericile și școlile românești.

Ca o consecință firească apare cererea de a se dota/redota fiecare parohie cu un sigiliu reclamat de creșterea rolului documentelor,

a înscrisurilor oficiale credibile și cu valoare probatorie în diverse instanțe.

Arhiva Mitropoliei Ardealului din Sibiu nu mai păstrează inventare anterioare revoluției pașoptiste, pentru că Arhiva Consistoriului sibian a fost arsă de generalul Bem în martie 1849. Din octombrie 1849 însă, se păstrează, în mod sistematic, o arhivă bogată, în cadrul căreia s-a constituit și un fond de INVENTARE provenite de la bisericile românești ortodoxe începând cu anul 1850. Remarcabile sunt dosarele din anul 1852 cu „inventarele sigiliilor” și cele ale „moșilor”, din anii 1854, 1865, 1871-1872, 1889, precum și cele cu inventare generale și de cărți din aceeași perioadă.

Dintre acestea, oferim spre cunoaștere, în continuare, ca model, INVENTARELE pe care, urmare a „ordinațiunii episcopoești” ce poartă Nr.cons.580 din anul 1854, le-a alcătuit Zaharia Boiu (cel bătrân) pentru bisericile din protopopiatul care îi era sieși subordonat -SIGHIȘOARA.

Variatatea informațiilor din aceste documente este impresionantă, ele referindu-se și la donatori și la motivația donațiilor, la dimensiunile și așezarea moșilor, în perimetrul fiecărei localități, la modalitățile de construcție a edificiilor și la dotările cu bunuri mobile etc. Valorificarea lor poate depăși interesul celor preocupați de monografii locale. Spre exemplu, menționăm că, pe baza acestor liste, noi am alcătuit -tot ca model- o tipologie a „altarelor”, demers care ne-a relevat aspecte cu totul noi privind acest spațiu sacru în spiritualitatea românească. Astfel, ne-am convins, încă odată, că ignorarea documentelor de acest tip este o condamnabilă sărăcire a surselor pe seama cărora va fi scrisă istoria românilor din acest spațiu, componentă esențială a marii istorii a românilor, care va trebui, totuși, scrisă cândva.

Din cele 15 liste de inventar care se referă la 17 localități (actualmente în 4 județe) unele sunt scrise exclusiv cu caractere chirilice, altele cu alfabet de tranziție în care proporția dintre slove și litere variază.

Când antetul și fraza introductivă le reproduceau, identic, pe cele din documentul anterior, le-am înlocuit cu „(...)”.

În general, am păstrat virgulele autorului; am introdus virgule, nemarcate, acolo unde ele erau necesare pentru evitarea echivocului, am ignorat semnul „ - ” dintre fraze și „ . ” după cifre. Am completat prescurtări pe care le-am întâlnit pentru prima dată în text, când prescurtările se terminau în vocale sau când, în alte situații, păreau

necesare. Am transcris „majusculele” luând în considerare și dimensiunile literelor, forma lor diferită și imperativele textului.

În nume proprii, chiar ale românilor, uneori s-a păstrat „K” (Keleman). În același document, același nume poate apărea grafiat în mai multe feluri.

Cifrele arabe sunt doar reproduse, anii „de la zidirea lumii” sunt obținuți prin transcrierea slovo-cifrelor.

Nu am explicat cuvinte care nu se folosesc în mod curent în limbajul actual, ele fiind:

- familiare în limbajul zonal actual (tieriu-farfurie întinsă);
- explicate în DEX (vezi „șuc”, la noi „șug”);
- explicate în dicționare mai vechi (copie -> agneț. Vezi L.Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, București, [1947]);
- deduse (posomant <-- pasmanterie) etc.

Pentru a ilustra „adevărul” despre limba română scrisă în această zonă și despre nivelul de cultură al preoților români ortodocși de la mijlocul secolului trecut, am păstrat -prin neintervenție deliberată- particularități de exprimare, și grafieri, altfel compatibile cu întregiri, corectări etc.

Admițând că în transcrierea noastră s-au putut strecura erori și mulțumind de pe acum celor ce ar face observații judicioase asupra acestor texte, de natură să îmbunătățească procesul de cunoaștere, nădăjduim că strădaniile noastre vor fi utile cercetării și, în aceeași măsură, că ele vor stârni interesul pentru transcrierea și folosirea și a altor „inventare”, „statistici”, „conspecte”, atât de utile studiului unor zone și unor teme care își mai așteaptă încă cercetătorii.

Conspectul

Conscrieri<i> Parohiilor din Protopopiatu<l> Tract<ului> Sighișori<i> gr<eco> răsăriteanu / n. u. / (ne unit n.n.) cu starea bisericilor și inventariile lor, urmat Arhipăstoreștilor Ordinațiuni ale Prea Osf<in>ț<i>t<ei> Ex<celenței> Sale Domnului D. Andreiu Barone de Șaguna Ep<is>c<o>pul Diețezi<i> gr<eco> răsăr<itene> din Ardealu, din d<ta> 5 Avgust, Nr. Conz<istorial> 580 și 154 anul 1854.

14 Parohii cu Bisericile lor

1. Sighișoara
2. Seleușu are filia Produ
3. Daneșu

4. Laslea are filia Hodvilagu
5. Şaeşu
6. Trapoldu
7. Hendorfu filia Netuş
8. Țeline
9. Sas Daia
10. Saschizu
11. Archita filia Beia cu Capelă
12. Bundorfu filia Roadăşu cu Capelă din an acesta
13. Noghi Golomfalău cu mai multe filiale
14. Bodogaie de Jos dto

Nr. 6

Sighișoară, 8 ianuarie 1855 v.

Zaharie Boiu m.p. Prot<opop>

* * *

Nr.1

**Protopopiatu<l> Tr<actului> Sighiș<oara>
Gr<eco> răs<ăritean>**

Sighișoara

În anul 1854, 15 noiembrie în Sighișoara Districtul Sibiului, Cercu<l> Sighișoarei.-

Întru urmare Arhipăstoriceștilor Ordinațiuni Episcopiești din 5 avg<ust> a.c. Nr. 580/și 154 s-au scris starea bisericii de aici cu inventariul său.

Parohia aceasta are începutul său de Materă de la anul 1771 cu cel dintâiu aci paroh Stefan Balaș preoțit de Prea Osf<ințitul> Ep<iscop> a neuniților Sofronie Chirilovici.

Locu de biserică și curte preoțască s-au căpătat din bunătatea Prea Fericit<ului> împărat Iosif II-lea în anul 1785 plătit de poporul roman cu 50 stânjini lemne de foc la oraș, în suburbiul din jos a orașului pe loc șăs, lângă Drumul Țării, unde atunci nefiind pe aceea căsi era loc pustiu, iară acum încungiuat de căsi în ulița ce să numește Cornești de la mulțimea pomilor de corni ce era pe aici, iar acuma cu numele cel nou după neamț - Ulița Tiglării.

Terenul sau vatra Biser<icii> în suburbiul din jos a<l> orașului pe loc șăs lângă drum, închis împrejur cu pălan de scânduri are împrejur 130 stânjini. Aci stă biserica și 2 casă preoțești cu curțile lor, celalt pământ e grădină folosită de amândoi parohii de aci.

Biserica

Zidire de piatră coperită cu țiglă, la mijloc are 2 sânnuri ce o formează cruce, cu 11 ferestrii, deasupra boltuită cu cărămizi, și jos podită cu scânduri. Lungimea de 10 stânjini, lărgimea 4 și înălțimea pereților până la coperiș 2 1/2 stânjini; săvârșită fără turn în anul 1788. Turnu săvârșit în anul 1797. Coperit cu țigle, în vârf o cruce mare de bleh albu cu 2 lăntișoare. Înălțimea zidului până la coperiș, 7 stânjini 2 urme; lărgimea pe dinlăuntru în lumină 1 stânj 2 urme, zidire simplă și tare. Pe coperișu Bisericii, 4 cruci de blehiu alb. În turn 3 clopote, 1, cel mic, ca de 30 fonți din anul 1774, a 2-lea mijlociu ca de 60 fonți din anul 1788, al 3-lea, cel mare, de 300 fonți din anul 1834. Toacă de fer veche ca de 12 fonți.

Înlăuntru Bisericii

Împrejur pe lângă pereți strane. Catapeteasma sau fruntariul altarului de lemn tăiat în flori și stâlpișori, zugrăvit și aurit, cu cele 4 licoane mari, 12 Apostoli cu Evangheliști, 12 Praznice și desupra Răstignirea cu 2 licoane delătura crucii S<fântului> Ioan și S<fintei> Maria, săvârșit în anul 1815 cu cheltuiala preotului Ștefan Balaș și soția sa Maria cu ginerele lor Avram Zaharie neguțetoriu.

Iconostas, asemenea tăiat și aurit, plătit de neguțetoriu Petcu Costantin din anul 1817. 2 sfeșnice mari asemenea tăiate și aurite cu 3 luminări, 2 mici vâpsite, toate 4 vechi. 2 asemenea de purtat la zile mari tăiate rătund în struți și vâpsite frumos, dăruite de un creștin, Zosim Morariu. 2 prapore din anul 1818, 4 licoane mari vechi în tinda bisericii și una a Adormirei Precestei pe pânză în pervaze aurite, icoană veche frumoasă sârbească. 4 candile de aramă, 5 de cositoriu, 2 policandre de aramă cu câte 6 luminări. Deasupra ușii cei mari din mijlocul altariului 2 sfeșnice mici de aramă dăruite de Ilie Zăblea Bărdași. Un coastăn, cu 3 lăzi, vechiu acum în anul revoluției 1848 stricat de unguri. 3 Bicse pentru adunarea milosteniei. Amvonu de predicăție zidit de peatră simplu. Într-amândoa sânnurile de doao laturi ale Bisericii realizate podișoare pentru școlari din anul 1850.

În Altariu

Preotul (prestolul n.n.) și proscomidia, zidire de piatră, îmbrăcate în cartoane. Antemisul vechiu cu inscripție sârbească, anu nu este pe el. Chivotu de lemn aurit, o cruce zugrăvită îmbrăcată în glajă, 6 sfeșnice de lemn poliite vechi, un sfeșnic de aramă cu 3 luminări, un visticarnic mic la proscomidie în care să țin Sf. vase cu lăcat. Altu, mare pentru veșminte și cărțile Bisericești. O măsuță mică de lemn vâpsită; o cruce mare zugrăvită Răstignirea și Epitafiu, sau licoana îngropării

Domnului Hs. mare. O candilă de cositoriu, un clopoșal mic; 2 cruciță de mână tăiate de călugări.

Vasăle cele de slujbă

Un potir și discosu de cositoriu pentru toate zilele, un potir, discos și ste<a>oa de argint dăruite de binefăcătorii străini. Lingura de bacfon, cutiuța în care să țină S. cuminecătură de argint poliită cu aur, o cădelniță de argi<nt> veche și doao de aramă, toate dăruite de străini, o căldărușă de aramă dinlăuntru vărsată albu dăruită de Ion Țițeu de aici. 2 tipsii de cositoriu pentru năfură.

Veșmintele

Un rând de îmbrăcăminte pe prestol de mătăasă pentru zile mari, o față de bumbac țesută în flori cât prestolu de mare. O altă față de masă albă învârgată pentru acoperirea Sfântului prestol.

Procovețele, un rând de carton pentru toate zilele, 2 rânduri de mătăasă pentru zile mari, un aer negru pentru zile falnice. Stihare 3, 2 de carton, unu de mătăasă verde pentru zile mari. Sfite sau falone 5, una de carton și alta de mătăasă veche pentru toate zilele, a treia de mătăasă cu flori alburie, cu poală roșie; a patra de mătăasă verde cu flori, poala roșie cu posomant, acestea vechi dar bine grijite; a cincea iară de mătăasă galbină cu flori aurite cu posomant alb, poala și crucea, aceste nua plătite de mai mulți parohiani. Patrahire 7, trei de carton și unu de mătăasă purtate, de toate zilele; al patrulea de mătăasă galbin cu flori, posomant galbin, cu ciucuri dinjos; a<l> 5-lea roșu cu flori, posomant bun împrejur și crucile; a<l> 6-lea roșu cu flori aurite. 7 galbin cu flori aurite, posomant împrejur și crucile albe. Cel din urmă nou plătit de mai mulți binefăcători parohieni, celelalte vechi de streini. 4 părechi de rucaviță sau mânecări, 2 purtate, de toate zilele, și 2 de zile mari toate de mătăasă. 2 brâne de încins.

Doao părechi haine de copii /: stihare:/ albe de giolgiu pentru zile mari. O păreche cu poala și cruci roșii, cealaltă vânăată de mătăasă.

Cărțile

Evangelie veche de București din anul 1760. Alta Evangelie de Sibiu din anul 1844. Liturghie de Sibiu din anul 1831. Apostolu de Buzeu din anul 1704. Cazanerie de București-1768. Alta, Ilie Miniati în Mitropolia Țării Rom<ânești> anul zidirii 7200. Predica lui Petru Major de Buda din anul 1810. Alta de călugărul Teodor Studit de Râmnic din anul 1784. 12 Menee de Buda din anul 1804. Octoih mic de Buda din anul 1826. Octoih mare de Buda din anul 1846 dăruite de Maria lui Ion Țițeu. Triod de Râmnic din anul 1761. Penticostariu de Blaj de la anul 1768. Strasnic de Țara Rom<ânească> fără de foaia de la început, rupt dintr-un Driod.

Ceaslov bogat de Brașov din an 1835. Acatist de Sibiu din anu 1833 dăruit de Ion Florea Solomon de aici.

Hramu Bisericii

Intrarea în Biserică / Vovedenia /. S-au sfințit de Arhiereul Vasilie Moga în anul 1822 rămâind hramul neschimbat.

Curțile preoțești

1a Casă veche din anul 1785 de piatră coperită cu șindile, cu doao încheperi pre mijloc tinda cu urloiu. Cea dinainte cu 3 ferești podită cu scânduri, lungimea de 3 stânj. 1 urmă, lărgimea 2 stânj. 3 urme, înălțimea 1 stânj. 1 urmă, în coaste o cămăruță cu o ferea<s>ță lărgimea 4 urme. Cea din dărăpt cu 2 feresti nepodită de 1 stânj. 4 urme; subț aceasta, pivniță boltuită cu cărămizi.

O șură de lemn veche coperită cu șindile. Supt 1 coperiș cu șura o căsuță mică cu 2 ferestri, făcute de pr<eotul> Ștefan Balaș, iară acum de nou coperită de popor. Unu șopru pentru lemne coperit cu țigle, cotețele de cătră uliță coperite cu țigle. Subț coperișu căsii dindărăpt unu grădiuț de 4 vite.

2a Casă preoțască

Aicea mai nainte au fost o casă de lemn veche deodată cu Biserica făcută de școală, care pe la anul 1800 preoțindu-să dascălul Mihail Drăghici s-au făcut din școală casă de a 2-lea paroh. Apoi în locul acela s-au făcut aceasta, care este acuma în anul 1842 zidire de piatră coperită cu țigle cu 2 încheperi în mijlocu cărora tinda cu urloiu. Cea dintâiu cu 4 ferestri podită cu scânduri are cuptoriu cu sobă de fer, în coaste o cămăruță mică cu o fereastră; lungimea căsii 3 stânjini, lărgimea 2 st. 3 urme, înălțimea 1 st. 1 urmă. Ceaialaltă 2 st. 3 urme lungimea și lărgimea. Tinda 1st. 5 urme.

O șură slabă cu grajdii pentru 6 vite coperită cu șindile. Alt grădiuț mic deschilinit de 4 vite, coperișu de șindile, slab, gata de căzut. Fântână în curte ziduită.

Școala

Casă de școală nu este, nici loc; școală să țină iarna unde să poate, vara nimica. Înainte de revoluție să adunase piatră pentru clădirea școalei pe locu ce se denumisă din partea Maghiștrului. De atunci încoace nici o înaintare; piatra adunată încă s-au răsipit. Poporu n-are aplecare spre școală nicidecât. Greutățile comune încă sînt multe. Parohia de acii stă astăzi din 324 familii romani și 62 familii țigani. Suflete, rom<âni> sînt 1641, țig<ani> 242; romanii sînt plugari păstori și zioari. Țigarii fauri de fer, cărămidari și zioari.

Moșia

Bisericească sau preoțască dăruită nu este. Canonica porție nu este; fără după multa rugămintă a preoților Zaharie Boiu și Vasilie Leaicu s-au dat de la Maghistratu locului 4 erdăși de pământ pe sama preoților într-un dos costis cu mărăciuni și tufe la capul unui deal cu pădure ce să numește Dealul Beșii. Care ocolindu-l numiții preoți cu șanț pentru apărarea vitelor și a apii ce curge din pădure pe rând l-au curățit, săpat și gunoit și cam până la anul 1845 s-au făcut loc arătoriu ca de 8 cară de cucuruz lucrat bine.

Lângă acesta este ținirimu /:progadie:/ de îngropăciunea morților, loc de păscutu vitelor, așa numit „La chip”. Mai sînt și alte trei asemenea locuri de îngropăciune fiindcă poporul romanu este cu lăcuința răsipit împrejurul orașului Sas, adecă: unu într-on deal frumos așa numit „La furci”, altu „în dealu Berigazului” și altu „în golberhi”, toate neînchisă și nefolosite între pășunea vitelor.

prin	Gocimanu Stefan Zăbleau
Zaharie Boiu m.p. prot<opop>	Gocim<anu> Panteleimon Țiței
Dimitrie Paluchian m.p. paroh	Jurați: Stefan Păra
Ioan Moldovan m.p. dascal	L.S. Ioan Pavel Manta Lazăr Stanciu
Panteleimon Seleușan m.p. cantor	Ioan Rucărean Gheorghe Moldovan
	Gheorghe Șăeșan Nicolae Păcală
	Nicolae Țiței Petru Manta
	Ioan Șoneariu

coll<aționat>

<4 file, text: 3 file și 1 pag.>

Districtu Sibiului
Cercul Sighișo<a>rei

Prot.Trac.Sighișorii Gre.răs.

Nr. 2
Seleușu

Întru urmarea Arhipăstoreștilor Ordinațiuni Ep<iscopești> din 5 august a.c. nr.154 s-au scris starea Bisericii de aci cu inventariul său.

Parohia aceasta care stă az<i> din 45 familii români și 9 familii țigani cu 160 suflete fiind mai de mult filia la Sighișoara, în anul 1835, sub Arhipăstoria D.Ep.Vasilie Moga, s-au făcut Materă cu întâiul aci paroh Nicolae Moldovan pre lângă fosta capelă care acum tot în ființa ei cea veche este.

Biserica

Vatra Bisericii de aici este o curte dăruită spre scopul acesta de un creștin Ioan Flueraș din anul 1800. Biserica este casa dăruitorului răposat, cu pereții de lemn lipiți cu pământ, coperită cu paie lungimea de 6 st., lărgimea 2, înălțimea 1 stînj. și 1 urmă. Clopotu, ca de 50 fonți, tot de acel binefăcătoriu dăruit, stă în furcă de lemn. Pământul Bisericii împrejur lungimea de 18, lățimea de 12 stînj., închis cu gard de nuiiele și spini, are pomi olțuiți 4 meri, 4 peri și 15 pruni.

Odoarele Bisericii

Prestolul de scânduri îmbrăcat cu pânză de carton are antimis vechiu din anul 1751, 2 sfeșnice de lemn vâpsite, un clopoțel mic, 1 cădelniță de aramă, 1 cruce.

Vasele

Potiru, steoa, discosu de cosutoriu, copie, tîpsie de nafură. Procovețe de mătase vechi.

Veșmintele

2 sfite de carton, stihare 2 de carton, patrahire 3 de carton vechiu. 1 ladă pentru ținerea veșmintelor și a cărților; 1 iconostasu prost, 2 sfeșnice proaste, 4 candile de blehiu, 4 icoane, 1 prapor vechiu.

Cărțile

Evangelie veache de țară tipărită în București 1723, dăruită de Ioan Fluerașu Binefăcătoriu, 1 Liturghie de Blaj din anul 1807 tot de zisu binefăcătoriu dăruită, 1 Triod de Buda din anul 1816 dăruită de Mihail Aldea, 1 Strasnîc cumpărat cu banii Bisericii, 1 Octoih Mare de Moldova vechiu fără dat<ă>, Obște tipărit<ă> în Țara Românească fără anu, Moliteavnic tipărit în București anu 1764 dăruit de preotul Ioan Drăghici. Căzanie de Beciu din anul 1793, dăruită de binefăcătoriu Ioan Flueraș, 1 cârtică despre căsătorii tipărit<ă> în Sibiu în anul 1854, 1 Dreptu Canonic tipărit în Sibiu în anul 1854, Protocol nou a bunei învoiri tipărit în Sibiu la anul 1854. 3 Protocele matric<ulare> cumpărate cu banii Bisericii.

Casă preoțască

Pe pământu dat de la Alodialu, carea s-au schimbat cu altă curte în care șade preotul, casa de lemn lipită cu pământ, coperită cu paie, lungimea de 5 stînj., lățimea de 2 stînj. casă, tindă, și o cămară slabă. Șură, Grajdii cu paie. Curtea lungă de 10 stînj., largă de 11, grădină nu este. Închisoarea este cu gard de mărăciuni foarte slabă.

Scoala

Dăruită de văduva Maria lui Ioan Bucur de aci, curte cu grădina lungă de 29 stînj. pe o coastă largă de 8 stînjini. Casa de lemn coperită cu paie

lungă de 5, largă de 2 stânjini, o casă, tindă și o cămăruță, în grădină pomii, 2 peri oltoți și 9 pruni. Închisă cu gard de mărăciuni.

Moșiile ce le folosește Biserica

1. În hotaru din jos -un loc arătoriu de 2 ferdele lângă vecinu din jos Petru Corbu, cel din sus Gheorghe Zaimăn, dăruit de Ana muerea lui Zaharie Pușcaș ca de 10 ani, fără de contract.

2. Loc arătoriu de 1 ferd. Vecinu din sus Eva Hârtoagă, din jos Marina lui Mafteiu Gligor văduvă. Dăruit de Varftolomei Ordachie din anul 1848, fără contract.

3. Loc arătoriu de 2 ferdele, vecini din sus Maria lui Ioan Parhirie văduvă. Vecin din jos Ioan Hârtoagă. Dăruit de Gavrilă Lațcu cu soția sa Maria, în anul 1827.

În hotaru din sus

4. Loc arătoriu, vecin din sus Safta lui Ilie Gabor văduvă. Vecin din jos Ioan Pușcaș sas. Dăruit de văduva Maria lui Ioan Bucur binefăcătoarea școlii din anul 1854.

5. Loc arătoriu de 1 ferd., vecin din sus văduva Anica Gligor. Din jos Andrei Felțan sas. Dăruite de văduva Maria lui Ioan Bucur binefăcătoarea din anul 1854.

În hotaru cătră Hetiuriu

6. Loc arătoriu de 1 ferd., vecin din sus Andrei Budi, din jos Constantin Pușcaș. Dăruită de sus numita văduva Maria Bucureasă, în anul 1854.

Preotul nu are nemica

S-au scris cu prileju vizitații prot<opope>ști

În Seleuș 13 november 1854

prin

Zaharie Boiu m.p. prot<opop>

Nicolae Moldovan m.p.

paroh neunit greco

Gociman Costandin Pușcașu

Ioan Hon (...)

Ioan Toma

Ioan Gligor

Ioan Hârtoagă jurați Bisearici<i>

L.S.

(.....)

(.....)

Nr. 3 Danos

Întru urmare (.....)

Parohia aceasta care stă az<i> din 196 familii rom<ânești> și 14 familii țigănești cu 983 suflete este matra veche, începutul nu i s-a știu neafându-să nemica în scris, fără din tradițiunea să știe că mai înainte au fost o biserică mică de lemn veche în locul unde și acuma este, într-o coastă deasupra satului, loc frumos, în locul căruia s-au făcut aceasta care este acuma cu hramul Sf. Nicolaie.

Biserica

Biserica este zidire de piatră bolduită, și cu turn, săvârșită în anul 1797. Lungimea dinlăuntru 8, lățimea 3 st. 1 urmă. Unghiurile ei în lungime 1 st. 1 urmă, lățimea 1st. și 2 urme, înălțimea 2 st. și 3 urme. Turnu înalt de 5 st. și 4 urme are trei clopote, cel dintăiu de 300 fonți din an 1798, al 2-ia ca de 70 fonți fără inscripțiune, a treilea ca 30 de fonți din anul 1732, are toacă de fier ca de 12 fonți și una de lemn. Pământul bisericii înprejur în lungime de 85 st. și 3 urme, în lățime 23 stângini, închis cu palant de scânduri în care s-astrucă și morții.

Odoarele Bisericii

Iconostasu poleit, 2 sfeșnice mari iară poleite, unu mic ordineriu, un policandru de glajă înșirat în drot, 6 candelor de cositoriu, o icoană a îngropării și 2 prapore.

Prestolul de piatră pe care se află un chivot cu cruce zugrăvită frumos și aurită și îmbrăcat cu carton, are antimis nou de la Arhiereul Andrei Șaguna, 2 cruciuliță de mână, 2 sfeșnice frumos tăiate și zugrăvite, 2 cădelniță, una de bacfon, alta de aramă, unu clopoțel mic. Catapeteasma Bisericii este zugrăvită prost, și altariul.

Vasele

Potiriul, discosul, steoa, lingura și tipsia de năfură de cositoriu.

Veșmintele

3 sfite, 1 noao de mătăsă cu flori aurite, 2-a iară de mătăsă, a 3-ea de carton pentru toate zilele. 3 stihare, 2 de jolgiu și unu de lână. 5 patrafire, 1 nou de mătăsă, a 2-ia de mătăsă vechiu, celalte de carton ordiner, vechi. 3 rucaviță, un rând de metasă și 2 de carton. 3 aiere și 2 procoviță, un rând de mătăsă celalalte de carton. 2 brâne de carton. Un rând de veșminte falnice, sfită, patrafir, aier, rucavițele de carton negre. O păreche de stihari pentru copii de jolgiu cu poală roșie.

Cărțile

Evangelie veche de Țara Romanească. Liturghie de Sibiu din anul 1814. Apostolul vechiu fără foaia de la început. Octoih mare tipărit în

Râmnic în anul 1750. Octoih mic tipărit în București la Mitropolie în anul 1746. 12 Minee tipărite în Buda din anul 1804. Un Triod tipărit în Râmnic de la anul 1761. Penticostariu tipărit în București la Mitropolie în anul zidirei lumii 7277. 2 Psaltiri vechi, una de la Buzeu tipărită în anul 1767, cealaltă de la Râmnic din anul 1784. Un Ceaslov mare bogat tipărit la Brașov și altu vechiu de Țara Romanească. 3 Cazanii, una de Țara Romanească fără fo<a>ia de la început și alta iară de Țara Romaneasca de la Mitropolie din Bucuresci din anul 1801 numită Chiriadodromion și a 3-ia Predica lui Petru Maior tipărită în Buda. Un Molitvelnic dăruit de la mai mulți făcători de bine și tipărit în anul 1853. Biblia tipărită în Blaj la anul 1795. Elementele Dreptului Canonic tipărită în Sibiu în anul 1854.

Casa preoțască

Casa stă lângă drum în rândul căsilor comune în loc oblu și frumos; de la casă îndărăpt să rădică grădina pe unu deluț frumos cătră biserică. Grădina împrejurul căsii preoțești în lungime 56 de st., în lățime 11 st. este închisă cu palant de scând<uri>. Casa cea mare cu 4 ferestri cătră uliță este de piatră coperită cu țigle, dedesubt cu pevnită, lungimea ei 3 st. 1/2, lățimea 2 st. și 1/2. Casă cea mică veche lipită de cea noao dindărăpt în ogradă are 3 ferestri. Tinda căsii dintăiu în lungi<ime> are 2 st., în lățime 2 st. și 1/2, iar lungimea căsii cei vechi dindărăpt 4 st. și 1/2 și lățimea 2 stânj. Este șură, 2 grajduri și 1 șopru, toate coperite cu paie, 1 coteț și una coșteiu de cucuruz.

Scoala

Scoala stă în rând cu căsile sătenești la uliță în loc oblu frumos, închisă împrejur cu gard de nuiel, de cătră uliță cu pălant de scânduri, teritoriul ei este în lungime 82, lățimea 8 1/2 stânjini.

Casa cu 2 încheperi, pre mijloc tinda cu urloiu, coperite cu țigle. Casa dinainte cătră uliță cu 3 ferestri, lungimea 3 st., lăț. 2 1/4 st., tinda în lungime 1 1/4, lățimea 2 stânjini. Casa din dărăpt lungimea 2 st., lățimea 2 1/4 st.

Moșiile ce le folosește Biserica Dăruite de binefactori din vechime

În hotarul deasupra satului

1. Pătrariu de pământ de arat dăruit de la Ioan Ciochină în hotaru de la Biserică, vecini Zaharie Vlad, ca de vreo 15 anni dăruit, de 2 ferdere.
2. Părăul de la Simina loc de cosit, dăruit ca de 40 anni, de 1/2 car de fân. Vecin cu Ioan Bendorfenn.
3. În tău morii o delniță de cosit tot de la Ciochină, vecin cu Iacob Gheaja, dăruit ca de 15 anni, de 1 pătrariu de fân.

4. În Tăuriu (sic) o delniță tot de la Ciochină vecin cu Ioan Vlad cel tiner, dăruit ca de 15 anni, de una, pătrariu de fân.

În hotaru din mijloc

5. Lunca de la Grigor, vecin cu Ilie Brândușă dăruită ca de 50 de anni, de 3 cară de fân.

6. Cea din Poiana Savului dată de la sat, vecin cu icleja cea săsască dăruită ca de 40 ani.

7. Lazul de la Tinca vecin cu Savu Ciochină, dăruit de 15 anni de 1 pătrariu de fân.

În hotarul din jos

8. La Piatră de la Gavrilă Hudea, vecin cu Gircu Ceasman din Laslea, dăruit de 20 de anni de 2 feldere de sămânătură.

9. Între cele de zece pași de la Lupea, vecin cu Georgie Dâlbă dăruit de 30 anni, de 4 feldere de sămânătură.

10. Doao delniță iară de la Ion Ciochină, mai înainte putea să se semine o ferdelă de sămânță întru dânsăle, acuma nu să pot folosii, pentru că Târnăva pe acestea le-au stricat.

11. Un pătrariu de luncă de la sat dăruită, vecin cu D.Meț, ca de 1 pătrariu de fân.

12. În capul satului de la Linca o luncuță, vecin cu Nicolaie Cristea dăruită ca de 35 de ani, de 1/2 de car de fân.

13. În luncă de peste vale o luncă tot de la Linca, vecin cu Achim Dâlbea, dăruită ca de 35 anni de 1 pătrariu de fân.

14. Răstoaca de la mai mulți oameni dăruită ca de 50 de ani, vecini cu Ioan Regman.

Mosiile ce le folosește parohul ca porția canonica, din vechime avute, fără a să afla vreo scrisoare, știute numai din trădania (tradiția n.n.) poporului, că sînt de când s-au împărțit hotarul date preotului local ca se le folosească.

În hotarul deasupra satului

1. Locu deasupra Bisericii vecin cu Nicolaie Iliovics de 2 gălete de sămânătură.

2. La stâlpi 1 loc de 3 pătrare de 1 1/2 găleată

3. În șăs 1 loc de 3 pătrare, vecin Ioan Bendorfen de 1 1/2 găleată.

4. O luncă în tău morii, vecin Constantin Cilieșea, de 1 pătrari de car de fân.

În hotarul din mijloc

5. În dos o erdașă, vecin Moise Regman, de 2 găleate.

6. La măr 3 pătrare de loc vecin cu Martin Pal de 1 1/2 găletă.

7. La Poiana Savului, un pătrariu (vecin cu n.n.) Martin Martini, de 2 feldere.

În hotarul din jos

8. La fântăna cănelui, o erdașă, vecin cu Lepădat Mosora de 1 1/2 găleată.
9. La Podul Laslii, 3 pătrare, vecin Ioan Jeanu de 1 găleată și 2 feldere.
10. În Podeiu o erdașă, vecin Ioan Bendorfenu de 2 găleate.
11. La Fântăna lui Nicolaie, vecin cu Ioan Belu de 1 găleată.
12. În Ceale de 6 pași, vecin Ioan Belu, de 2 feldere.
13. La Fântăna Bunii, vecin Andrei Oltean din Laslia, de 2 feldere.
14. În Cele de 8 pași, vecin cu Costantin Bendorfean de 2 gălete.
15. În Cele de 10 pași, vecin Costantin Bendorf<ean> de 2 gelete (sic).
16. În Unghiu Laslii, vecin Ion Bendorfean de 2 feldere.
17. Peste drum o luncă, vecin Lepădat Mosora de 2 cară de fân.
18. La Moara Seleușului, vecin Ioan Bendorfean, stricată de Târnăvă această luncă este acuma numai de 1 car fân.
19. În capul satului, vecin Lăpădat Mosora, de 1/2 de car fân.
20. O luncă peste vale, vecin Nicolaie Cristea de 1/2 car fân.
21. Valea Popii, o delniță de cânepă, vecin Costantin Bendorfean de 2 feldere de sămănătură.
22. În Lunca Petrii, 2 delniță de cânepă care subt păstoria răposatului paroh și protopop Nicolaie Illiovich fiind strămutate prin schimb cu alte moșii, car<e> acuma să află în mânele familiei zisului paroh, care o au împărțit ca moșie sus pomenitei familii; acelea parohia nu le are.

S-au scris cu ocaziunea vizitațiunei protop<opești>

Danos în 12 septemvrie 1854 prin

Zaharie Boiu m.p. proto<pop>
Zaharie Tătaru m.p. paroh la Daneș

jurații

Niculaie Crăstia Gojman
Costandin Tilicea
Niculaie Tătaru
Zaharie Vlad
Costandin Bendorfean
Ilie Muntean
Aninie Bobeț
Niculae Costandin

L.S.

<4 file>

(.....)

(.....)

Nr. 4 Laslea

Însămnare

Pentru inveantariu beseareci<i> (...). Întăi bisearica ie de lungă de 9 stânji. iar de largă de 3 stj. și jumătate și de înalt zidu bisear<icii> e de 2 stă. și 4 șuguri. Turnu de înalt zidu de 8 st. și coperișu de 7 st. coperit cu blehi. Cealia ce sînt dinlăuntru bisearici<i>. Întăi potiru, discosu, zviazda sunt de cusători, iar lingura de precestanie e de argint. Proscome<die> în tipari dăruită din Brașov dară nu să ști<e> de la cine. Pe Preastol sînt 3 sfeașnice de aramă în 2 ardu câte o făclie, în cel dia 3-lea ardu 3 făclii. Chivotu, evanghelie, antimisu șcutu (sic) în care se ține Sfânta Precestenie de peste tot anu. Tot pe Preastol deasupra iaste tinsă o năframă mare de carton. În altari deasupra Prestolului o candelă de glajă, acățată cu lăntuc de fer.

Fruntariu biseareci<i> ie de scândură de bradu iar nu-i zugrăvit, fără sînt ic<o>ane de ale sfi<n>ților acățate dia rându de iel. Lăngă izviara din mijloc de doaă părți 2 ic<o>ane mari poleite pe de laturi cu aor iar lăngă izviera, dea dreap<ta> și de a stînga iar 2 ico<a>ne mari zugrăvite și pe de laturi suflate cu Aor.

Din naintia izverii din mijloc 2 sfeajnice mari <cu> câte 4 făcli<i> pe de laturi și în mijloc una mai mare și în vîrfu iei iară o ță<r> de feașnic mai mic în care arde iară o făclie mai mică. Iconostasul zugrăvit în 3 iar în mijloc ic<o>ana Buni<i> Vestiri și dinaintia ico<a>nii aceia ieste o candelă de aramă, tot lăngă iconostas de d<o>aă laturi 2 feașnice mari vâpsâte în care ardu câte 3 făcli<i> în câte 1, iară din naintia celor 4 ic<o>ane dintră izveri sînt acățate 4 candelă de blehi.

Cădealnița de aramă cu 4 zloți de arg<int> purtată de jumătate, iară policandru în mijlocu biseareci<i> acățat cu lăntug de fer și ardu într<nsul> 6 făclii pe de laturi și suflat cu aror (aur n.n.) întreg.

De la Brașov adus și dăruit, dară nu să știe de cine, iară o cruce deasupra izveri<i> cei împărătești acățată cu lăntug de fer închisă în glajă și aciaie suflată cu aror (aur n.n.), și aciaia dăruită din Brașov, iară nu să ști<e> de cine. Și în bisearecă sînt strane pe de amîndaă laturi pe lăngă păreți.

Sfintele Odăjdi<i> Bisericești

On rându cu t<o>ate cealea de lipsă de a sluji Sf. Let<u>r<ghie> care s-au cumpărat acuma on an din lada Biseareci<i> cu 60 de zloți de argi. numa mătase și fir țasut în iale. Iară o sfită neagră purtată de

jumătate de mătase, 2 de carton main (sic) vechii, 3 stihare cu t<o>ate rândurile ce trăbuie lângă dânsle.

D<o>ao prapore, unu nou cu 10 zloți de argi<n>t cunpărat din lada biseareci<i>, cel dia 2-lea purtat de jumătate și zugrăvit întreg. Amvonu ziduit de piatră unde să spune Cazania.

Cățile Bisearci<i>

Întăi Ceslov bogat, Cazanie veachie, Treodu, Straznic, Pintecos-tari, Ofoic bogat și mic, Catavasieariu, Apostoleari și Ev<anghe>lie, 12 Meneae de lună, iar Ev<anghe>lia, 12 Meneae sînt dăruite de Dumnia lui Costandin Papp Hagiul din Sibiu. Psaltire bogată, Moliteavnic bogat, Propovedanie de morți, Plaștaniță zugrăvită pe pânză.

Clopotu cel mai mare cumpăra<t> din anu 1832 de o majă și 20 de punți, iar cel mai mic din anul 1794 de 40 de punți. T<o>acă de fer de 40 de punți acățată în turn lângă clopote cu lăntug de fer. Iară Sft. Bisearecă ie ziduită pe pământ dăruit de Achim Oprea, iară din zidu Biseareci<i> până în pălan on stânj. și jumă<tate> de o parte și de alta. Biseareca stă pe loc cam în costiș după grădini apr<o>ape de sat.

Pământurile Biseareci<i>

O grădină care să vinde în tot anu cu arândă pe sama Biseareci<i> în tot anu cu 2 zlo<ți> argi<n>t dăruită de Pătru Gogozanu din Laslia. Iară o luncă de cosăt de iarbă în grădină după dial dăruită de Niculaie Proșteanu din Hașfalău de on car de fân în tot anu. Iară on loc în Zăpodia rumânilor dăruit de Gheorghe Ursu din Laslea de 2 fearder de sămă<nătură>, iară în Bătrâneate on loc de 2 fealdări de sămănă<tu>ră dăruit de Rahira muiaria răposatului Andrei Oprea din Laslea și o vie pe pământ de la sat de Iclejie făcută de parochiani de 6 stă<n>j<ni> de lată care s-au numit ca să fie totdeauna a Biseareci<i>. Aceastia mai sus t<o>ate sînt sămnate cu numele care sînt dăruite și de la cine. Țintirimu unde să îngr<o>apă <o>ame<ni> cei morți e în capu satului la p<o>arta felți (sic) pe loc șăsi închis cu pălan de scânduri.

Casa preoțască

De piatră de lungă lumina de 3 stă<n>j<eni> și jum<ătate>, iară de largă 2 st. și jum. Tinda de 2 st. lungă și căsuță dindărăptu iar de 2 st. de lungă, ie coperită cu țigla. Curtea parochială, de lungă de 16 st. iar de largă 12 st. Șură iaste cu grajdu și fealdăru șopru dinaintia gr<a>jdului în curte fântână, iară grădină nu-i la curtea parochială. Pământu ie dat de Iclejie iară ce sînt făcute pe curte s-au făcut din cheltuiala obști<i>.

Pământurile din care trăiaște Preotu

În hotaru din jos de cătră Târnavă iaste o dealniță dată pământ de Iclejie din pământu satului de 2 fealdări de sămănătură de grâu, și o

dealniță iar de la sat în care să samănă o fealdără de sămânță de cânepă în hotaru acela.

În hotaru Daneșului din jos iară on loc dăruit de Gligor Lupșă din Laslia de 4 fealdări de sămănătură iară în hotaru de cătră Felța cu numele în Părău Daneșului, iar de la Gligor Lupșă dăruit de 3 fealdări de sămănătură. Tot în hotaru acela cumpărat de parochiani on loc de 2 fealdări de sămă<nătură>, iară în hotaru de cătră Mălăncrav la Zăpodia lui Căneșteafăn (sic) on loc de 4 fealdări de sămănatu<ră> dăruit tot de Gligor Lupșă. Tot în hotaru acela în Dialu Felții, on loc dăruit de Niculaie Opria și de Vasilie Suci tot într-o breazdă, iar de 4 fealdări de sămă<nătură. Iară în Zăpodia șipotului de cătră hotaru Randeali (sic) dăruit, iară on loc de 2 fealdări de sămănătură, de Niculaie Opria. Iară o dealniță la Gura Hazănului unde au rumâni mai mulți locuri, acolo au lăsat fieștecare câte 2 breazde din locu său și așa s-au făcut pentru ca să aibă și preotu de la dânși<i> dealnița aceaie de 2 fealdări de sămănătură. Și în dealnițele unde samănă sămânță de cânepă, la capu satului din sus, iară o dealniță de o fealdără de sămânță sămănătură și aceaia din dealnițele rumânilor împărțită.

Aceastie ce sînt dăruite de la fiește care cu numele, așa sînt numite ca să fie totdeauna preotești oricine ar fi slujitori la această parochie, să fie pomenite sufletele lor la Sf.Jărtfă la oltari pentru totdeauna și a tot neamul lor.

Casa Ișcoli<i>

Pământu unde stă Ișhala (sic) pentru învățătura pruncilor s-au dat pământ de Iclejie de la sat lăngă curtia parochială în nezuină, iară ce ie făcut pe pământ, adecă Iscala (școala n.n.) s-au făcut din cheltoiala din lada biseareci<i> din anu 1853 ziduită de piatră și coperită cu țiglă. Lumina dinlăuntru de lungă de 3 stânjini, iar de largă de 2 stânj. și on sug. Tinda, de lungă de on stânjin și jumătate iar curtia ie de lungă de 16 stj., iar de largă de 7 stânj., iar grădină nu-i la curtia Ișcoli<i>, fără ie închisă cu gardu de nuiale.

Aceastia t<o>ate s-au făcut și scris în fața n<o>astă a juraților biseareci<i> din Laslia, la care și adevărim cu iscălitura numelor n<o>aste și întărim.

Pătru Dopu Goșman

Ilie Savu

Pavel Opria

Niculaie Opria

Ioan Rusu

Ioan Opria

Niculaie Neacșu

<4 file>

prin mine Zaharie Boiu m.p.

paroh r<ăsăritean> Laslii

L.S.

(.....)

(.....)

Nr.5 Saieș

Întru urmarea (...)

Parohia aceasta până la anul 1822 au fost filie la vecinu sat Trapold, apoiu cu slobozenia stăpânirei s-au făcut Materă sub Arhipăstoria răp<osatului> Episcop Vasilie Moga, de la prea Sf. s-au hirotonit întâiul aci paroh Ilie Brenduse (sic) în anul 1823.

Biserica

E zidire de piatră cu turn, coperită cu țigle, turnu jumătate cu bleh albu, are 9 ferestri, stă în uliță, închisoare nu are nimic împrejur. Pe dinlăuntru, lungimea de la turn până în fundu altariului în lungime 9 st. 3 urme, în lărgime 3 st. 3 urme, înălțime 3 st. 1 urmă.

Turnu cu 2 clopote, 1 ca de 120 fonți, altu ca de 60 fonți, toacă de fier ca de 6 fonți. Înălțimea turnului până la coperiș 9 st. lărgimea în lumină 1 st. 2 urme, în lung 3 st. 3 urme. Împrejur are biserica pământ de a să putea închide de 30 de stânjini.

Zidirea bisericii cu turnu s-au săvârșit în an 1821. Biserica e sfințită de arhiereul Wasilie Moga în anul 1823 în hramu Schimbarea la față.

Înlăuntru Biser<icii>

Zidite sînt Prestolu -Proscmedia, Amvonul de-a stînga Biser<icii>, Botezotoriul în tindă de-a dreapta. Tâmpla sau fruntariu altariului e de lemn, să lucră acum la zugrăvit. Iconostasul de lemn, Politir cu cruce tăiate în flori aurite și răstignirea zugrăvită. 3 prapore, 2 a romanilor și 1 a țiganilor. 2 sfeșnice mari cu câte 3 făclii tăiete în flori și aurite dăruite de Constantin Maciuce (sic) din Brașov, 1 sfeșnic de măn<ă> din lemn prost, 4 icoane mari, 5 candelu, 4 de glajă, 1 de blehiu albu, 1 Policandru de glajă cu 6 luminări. În tinda Bisericii, la muieri, 4 icoane, 1 sfeșnic de lemn.

În Altariu

Pe S. prestol 1 chivot vechiu, antimis de l<a> Ep. Wasilie Moga, 2 sfeșnice de lemn văpsite, 2 cruci aurite și zugrăvite cu Răstignirea, 1 clopoțas, 2 cădelniță, 1 de aramă veche, 1 noao de bacfon cumpărate cu banii biser<icii>; la cea noao au ajutat Ilie Manta cu 13 fl. ww. În chivot o cutiuță de argint cu S. cuminecătură. Potiru, Discosul cu Văzeada (sic) de aramă, dăruite de Costantin Maciucă din Brajov (sic). Tipsie pentru nafură de cusitoriu, lingura de cuminecat de aramă.

Wesmintele

Pe Sf. prestol îmbrăcăminte de bumbac albu, alta de zile mari de mătase cu poale roș<i> dăruite de Anna lui Costantin Maciucă și Despa din Brașov. 2 Procovețe, 3 Aiere, 1 de carton, 2 de mătase, 2 Stihare de

carton vechiu purtate, 1 nou de mătăsă cu flori aurite. 3 Sfite /: faloane:/ una de carton veche, 2 de mătase, una veche alta noao; 3 părechi de Rucaviță bune, 1 păreche de carton, 2 de mătăsă. O păreche de haine de copii de giolgiu alb cu poale negre, cruce roșie.

Cățile

Evangelhia de Sibiu dăruită de Aron Holergu din Măgărei, Liturgia de Râmnic, Catavasieri de Râmnic, rom<ânesc> și grece<sc> și Obștea de Țara Romanească, toate 3 dăruite de răposat preot Crăciun Ciotar din Agnita. Apostolu de București tipărit în anul 1693 plătit de binefactorul Ștefan Ruhan de aici. Ceaslov bogat de Brașov, Penticostariu de Râmnic din an 1783 dăruit de Avram Stoica de la Stupinile Sigisoarei (sic). Triod de Mănăstirea Neamțului de la an 1833 dăruit de monah Illarion carele mai înainte era Achim Ticușan de aici. Strasnica tipărit de Țara Rom<ânească> dăruită de un brașoven-Dumitru Pitiș. Octoih mare de București din anul 1792 dăruit de Nicolaie Muntean fostul dascăl de aici. Psaltire de Sibiu dăruită de Ioan Birsan (sic) din Agnita, alta asemenea dăruită de un brașovean. Molitevnicu de Țara Rom<ânească>, anul neșciut, binefactorul nenumit. Cazanice de Beciu din an 1793 dăruită de Ștefan Ruhan de aici. Predica lui Petru Major din Buda. Zlatoustu de Țara Rom<ânească>, foaia cu anu ruptă, plătit de Rupa Stoică. Datorințele Supușilor din Sibiu din anul 1851. Istoria Bibliei de Buda din anul 1831. Tâlcul Evangheliilor de Sibiu, Elementul Dreptului Canonic de Sibiu tipărit la anul 1854.

Casa Preoțască

Casă nu este pentru preot, nici loc pentru aceasta. Parohul Illie Brinduse și capelanul Nicolae Brinduse locuiesc în casele sale propie.

Scóla

Este zidire de peatră coperită cu țigle, are 2 încheperi, 1 dinainte, lungimea de 2 st. 3 urme, lărgi<mea> asemenea. Cea dindărăpt tot pe aceea măsură, 1 tindă pe mijloc în lungi<me> 2 st. 3 urme, în lărgi<me> 1 st. și 1 urmă. Subt casa dindărăpt pivniță cu grinzi, amândoaș cășile au câte 3 ferestri la amândoaș 6 ferestri. închisoare nu are școala împrejur nemica, stă lângă biserică pe pământ slobod. Școala e încă neisprăvită.

Mosiile Bisericii.

Care le folosește biserica, dăruite de numiții binefăcători pentru sufletele lor să aibă pomenire vecinică.

1. Un pământ de cosit din hotaru din jos Hoaspăgro(...), lung 100 st., lățimea 5 st., vecin Toader Medrea. Dăruit de răp<osat> Simion Ruhan în anul 1821 10 iunie.

2. Iară de cosit în hotaru din sus la Leadăr lung de 34 st., lat de 5 st., vecin Martin Herman , dăruit de răpos<atul> Ioan Fleamea (sic) în 13 august 1844.
3. Loc de arătură din hotarul din sus la Boahel, lungimea 32 st., lăţimea 14 st., vecin Zaharie Urdia. Dăruit de răposata Ama Fleamea în 16 marthie 1832.
4. De cosit la Gaţ lungi<mea> 38 st., lăţ<imea> 15 st., vecin Zosim Ruhan. Dăruit de binefăcăt<orul> răp<osat> Moisi Urdea şi Pavel Radu în 10 ian<ua>r 1839.
5. Loc de arat în hotaru din sus în Şizăf, lungi<mea> 69 st., lăţ<imea> 12 st., vecinul Ştefan Soneriu. Dat din pământul satului, 14 marthie 1841.

Mosiile Scoalei

1. Luncă de cosit, în hotaru de jos în Țfil, lungi. 50 st., lăţimea 20 st., vecin lunca şcoalei săseşti, din 10 iunie 1852.
2. Loc de arat La Honv (sic) lungi. 28, lăţ. 11 stânj. vecin Nicolaie Ruhan, din 18 aprilie 1831, amândoaă acesteă date de la sat, cel dintăiu îl foloseşte şcoala, cel dea doile dascălu.

Mosiile Preotiesci

1. Loc de arat în hotaru de jos în Şostaroviz, lungi. 150, lăţ.11 st., vecin Andrei Schenker în 30 marthie 1835.
2. Loc de arat, în hotaru de mijloc La Renibin, lungi.97, lăţ.6 stânj. 4 urme. Vecin Marthin Boartesch în 8 deţemvir 1821.
3. Luncă de cosit La Hom (sic), lungi. 50, lăţ. 20 stânj., vecin valea şi locul şcoalei romane. Din 16 ianuarie 1821.
4. O vie în Dricu aşanumit Hiiă, lungi. 30, lăţimea 7 stânjini. Vecin Steffan Manta şi Magdalina lui Ioan Soneriu. În 14 februarie 1835.
5. O grădină de legumi lângă sat Pe Părău. Vecin Zaharie Minceariu şi Zaharie Urdia. Lungi. 8, lăţimea 7 stânjini. În 5 marthie 1835. Toate acesteă 5 sînt date de la sat preotului. În urmă, aducându-şi aminte prepuşi<i> biserici<i> mai jos subscrişii, pentru țințirimu sau locu de îngropăciunea morților care sînt:
 1. Țintirimul cel vechiu, care au fost mai de mult, ca Biserica. În Capu Viilor Săseşti, iarba ce creşte acii o foloseşte preotul.
 2. Țintirimul în Ghiuntîn pe Moină lângă vii şi hotarul de mijloc. Dăruite de la mai mulți inşi din moşiile sale. Loc de folosit. într-acesteă doă țințirime să îngroapă romanii.
 3. Al țiganilor, La Romihi, vecin Ioan Ruhan Toma. Cel dintăiu de La Romihi, lungimea 40, lăţimea 14 st. 4 urme şi iară 24 st. lungu şi 24 st. lat.

Cel al 2-ia din Ghiunțin măsurat iară în doao poste, pe un loc 40 lungu, 30 latu și iară 17 lungu, 10 latu în stânjini. Cel de a 3-ia a ȝiganilor, lungu 30, latu 6 stânjini.

Cu ocasiunea Vsiatiunei (sic) Protop<opești> s-au scris în Saies, 23 Novembir 1854.

prin	Ioan Manta Goșman
	Vasilie Ticușan j<urat>
Zaharie Boiu m.p. prot<opop>	Pașcu Manta jur<at>
Ilie Brăndușă paroh	Ilie Fleamea j<urat>
Nicolaie Brendusche capelan	Vasilie Ruhan dascal

L.S.

collationat

<4 file>

Nr. 6 Trapoldu

Inventariu

Fiind<că> mai în vechi<i> anni, se afla Trapoldul filie la satul Marpatoc, și ne rămîind nimica în scris pentru a sluji de îndreptariu, se afle ca dintr-o tradiție, că Biserica acuma afletoare s-ar fi zidite pe la anul 1805, o zidire de piatre coperite cu țigle, lungimea ei de 8 stânjini 1 urme, lărgimea 3 st., înălțimea 3 stânjini.

A Turnului

Lungimea 1 st., lărgimera 1 st. 3 urme, înălțimea 5 stânjini.

Clopotile

Să află doao clopote, unu mai mare și altu mai mic, cel mai mare ca de 60, și cel mai mic ca de 40 de funți și toacă de fieru mare.

Veșmintele

Un felon, Stihariu, Epitrahil, Aeru, Brâu, Rucavițe, Antimis, Pro<co>vețe.

Vasele

Copie, Discos, Potiru, Steao, toate de aramă, lingură de bacfont.

Alte unealte în Oltariu

Dao Sfeajnice de aramă, unu de cositoriu, unu cu 3 ramuri de pleghiu (blehiu n.n.), 2 de lemn aurite, Clopoțal, cutie de S<fânta> cuminecătură de aramă, 4 candile de cositoriu, una de glajă, Cleștiuțe de foc, o cădealniță de ceoale, chivot de lemn, o Cruce aurite, o mase și un scaon în altariu.

Afare din Oltariu, în Bisearică

Dao sfejnice mari și unu mic, Iconostas. între icoane să află Răstihnirea. Icoanele împărătești, Pleștaniță, doao prapore și alte icoane.

Cărțile

Dao Evanghelii, Liturghie, Căzanie, Apostol, optu Mineie de lună, Oftoic mare, unu mic, un Catavasieriu, Treod, Strajnic, Penticostariu, Ceaslov mare, Psaltire, Propovedanie.

Locul pe care stă biserica au fost o moghilă și jur împrejur e costiș, lungimea de 32 st., pe la ușa Biserici<i> e latul 13 st. și 5 urme, iar pe la Oltariu latul 27 st. care e tot deodate și țintirimu pentru îngropatu, afare din satu în hotaru stă.

Bunurile Biserici<i>

Un șopu de țigle cu cuptoriu care e al Bisearici<i> trăgând venitul anual.

Moșiile Biserici<i>

Să află pământuri ale biserici<i> care parte sînt dăruite de benefactori, parte din fondul bisericesc cumpărate, parte de la deregătoria satului din pământ sâtesc date.

O vie dăruite de curatoru Biserici<i> Nicolaie Fleșariu pentru pomenire veacinică. În dricul așa numit Leiberg, între vecin Gheorg Lautner și singur dăruitoriu, lată de 4 stânjini.

Un pământ de aratu cumpărat din fondul biserici<i>, vecin cu pământul pe care stă Biserica și Michael Dertner, latul 18, lungul 28 stânjini.

Pământuri dăruite prin deregătoria satului din pământ sâtesc:

Un locu arătoriu în hotaru de cătră Heandorf, așa numit La Poarta Cromfuri între vecinii Zaharie Burlea /:Geaent:/(?) și Michael Hening, latu 38, lungu 30 de stânjini.

Un laz de cositu în hotaru din sus vecini cu miezuina hotarului Dăii, așa numit în Leanchieș, latu daozece, lungu 40 de stânjini. Un laz de cosit în hotaru din josu, sub țarină, vecin țarina și Michael Klein, latu doisprăzece, lungu optuzeci stânjini

Curtea Preoțască

Curtea preoțască stă între doao ape și afare din satu, vecină cu hotaru. Pe dinaintea porți<i> >curge o vale care are dinaintea porți<i> o răpă groaznică, adâncă ca de zeace stânjini, iară loc slobod din naintea porți<i> de a eși cu caru e numai de 3 stânjini loc foarte cu primejdie, pe dindărăpt curge un părau adâncu care scurtă curtea fiind numa de zeacie st. lungă iar lată 6 stn. Are o casă dinainte și o cămară dindărăpt, toate de lemn și coperite cu paie, casa de lungă 3 stân. 4 urme, cămara lată 3 stân. 2 urme, tinda lungimea 1 st. 2 urme, lărgimea la toate asemenea 2 st. 4 urme, înălțimea 1 st. 1 urmă. Mai are doo grajdiuri

mici de vite, șură, fântână, coș de cucuruzu. Grădină înapoi de legumă lungă 9 st., lată 8 stânjini, alte moșii nu are nimica după sine Ecleejiale.

Școala

Școala e o zidire de piatre zidite la anul 1850, care stă din doao căsi, cea din nainte e pentru învățătură, iar cea dindărăpt pentru a șădea dascalul într-însa. Casa dinainte e de lungă 3 stânjini, cea dindărăpt e cvadrată 2 st. 3 urme. Are tindă care e de lungă 1 st. 1 urmă, iar la toate lărgimea aseamenea 2 st. 3 urme, înălțimea aseamenea 1 st. 2 urme. Această zidire pivniță n-are și e coperită cu țigle. Pământul pe care e școala e locu șăsu, lungă zeace stânjini trei urme, lată cinci stânjini, stă între vecinii Zaharie Șoneariu, iar de ceailaltă parte e loc slobod /: uliță:/. Alte bunuri nu stăpânește școala. S-au dat, Trapold 1-ma Dechiemvrie 854.

Nicolaie Fleșari

Ioan Ticușan

Ioan Țiecherea

Onu Frică(...)

jurați Biserici<i>

Sofronie Brânduș paroh

L.S. Ilie Urdea m.p. Goșman

Ioachim Ticușan m.p. dascal

<2 file>

Nr. 7

Diștrictu Sibiului

Cercu Agnitei

Hendorf

Anul 1854, 25 noem<brie>, în satu Hendorf Tractu Protupo<pesc al > Sighișori<i>

Întru urmarea (...) s-au scris

Starea Bisericii cu inventariul său

Parohia aceasta îș<i> are începutul său / după o scrisoare dipe tabla unui protocol / de la anul 1784, în zilele întru fericire pomenitului împărat Iosiv al 2-lea, când prin prea sfînțitul Ep<is>c<o>p Neunit Ghedeon Nichitici s-au hirotonit aci întâiul paroh Ilie Medrea. S-au zidit Biserica într-un costiș deasupra satului, carea până la anu 1820 s-au și surupat și huluiat toată din pricina moliciunii pământului, care s-au hăit cu ea, după aceia, dându-se alt loc în capu satului din sus lângă vale în uliță, loc șăs unde s-au rădicat.

Biserica

Zidire de piatră cu turn coperită cu țigle, are 9 ferești, închisă împrejur cu pălan de scânduri, s-au lucrat pe rând, și s-au săvârșit până în anul 1839 în care anu s-au și sfârșit de Prea Sfințitul Episcop. Diețezan Vasile Moga, în hramul S. Proroc Ilie. Are lungimea în lumină 9 stânjini și lărgime 3 stânjini, înălțimea până la coperiș 3 stânjini, turnu cu 2 clopoticeale, întâiul ca de 60 de funți, al 2-lea ca de 30 de funți, cel dintâi, mai mare, din anu 1785, al 2-lea din anu 1765, înălțimea turnului 6 1/2 stj. lărgimea 5 urme. Pământul închis împrejur Bisereci cu pajiște, de la păreți Bisereci în laturi până la pălan cam de 2 stj. și jumătate, pe vârful turnului și a Altariului câte o cruce de pleiu (blehiu n.n.) alb.

Dinlăuntru Bisereci

Prestolu, Proscomidia, Amvonu Botezătoriu ziduite, Iconostasu văpsit frumos din anu 1864 (sic). 2 sfeășnice mari cu câte 3 luminări văpsite, 2 mici de mână iară văpsite. Policandru cu 6 lumini de aramă, 10 candile, doo de cositoriu cealelalte de glajă. Patru icoane mari frumoase, și Răstignirea cu 2 icoane, Ioan și Maria. Tâmpla de lemn albă, ușile zugrăvite vechi, 2 Prapore, unul vechiu și altu mai nou. O căldărușă micuță de aramă pentru botez.

În Altariu

Antimisul de Moldova din anu 1786 pe mătase tipărit de Mitropolitu Leon, Chivotu văpsit cu 2 iconițe zugrăvit, Moise și Aron, dăruit de Petcu Costantin neguțător din Sighișoară. 5 sfeășnece de aramă pe Prestol, 4 cu câte o luminare, iară unu mai mare cu 3 luminări, un clopoțas, 3 cruci de mână, doo săpate în lemn și una zugrăvită cu Răstignirea, Plăstaniță /Icoana îngropării/ pe pânză.

Vasele

Un potir cu discosu și zvezda și lingura de argint, dăruite de sus numitul Petcu Costandin și un potir cu discosu de cositoriu, 2 tipsii pentru nafură de cositoriu, un sfeășnic de aramă pe proscomidie, 2 copii, 2 cădealnițe de aramă, una veache și una mai nouă.

Veșmintele

Îmbrăcămintea Prestolului și a Proscomidiei de carton, subt Antimisul o năframă de mătase neagră. 2 Procoveațe și 2 Aere de mătase, 2 Stihare de carton, 2 Patrahire de mătase, 1 de carton, 2 Sfite /felonu/ de mătase, 1 de carton dăruite de mai mulți benefactori nenumiți. Rucavițe, 2 părechi de mătase purtate, 1 poiasu (sic) de mătase, 2 de carton.

Cărțile

O Evanghelie de Râmnic din anu 1784 tipărită, alta de Sibiu din anul 1844, cea dintâi dăruită de Manolie hagi Costandin din Brașov în anul

1790, cea de al 2-lea cumpărată cu banii bisereci<i>. Liturgia de Mitropolia Țării Românești<i> tipărită în anu 1797, dăruită de Benedict Mohanu din Țara Românească prin Ioan Oprea din Laslea. Apostolu de Blaj, Octoihu mare vechiu fără anu și unu mic de Brașov. Mineiu cel mare tipărit în Râmnic în anul 1733 fiind Țara Românească<i> sub stăpânirea împăratului<i> Carol al șaselea legat în 2 părți. Triodu de Râmnic din anul 1781, Pintecostariul de Râmnic tipărit în anul de la zidirea lumii 7293 dăruit de Onea Boanta din Iacobstorf în anul 1789 29 iunie. Ceaslov de București din anu 1777 dăruit de Manolie hagi Costandin din Brașov în anul 1786. Catavasieriu de Râmnic din anu zidiri<i> 7258 dăruit de un benefactor nenumit.

Chiriacodromion tipărit în S. Mitropolie a Bălgradului în Ardealu, în anul 1699, su biruința înălț<i> al lui<i> Iosiv Leopold craiul Budei țări<i> ungurești și al Ardealului, Gubernator Bamfi Gheorghe, Mitropolit Chir Athanasie, carte prețioasă tipărită de Mihaiu Iștvanovici pe care l-au trimis v<oe>v<o>du Costandin Brâncoveanu Basarab mitropolitului tipograf.

Casa preoțască

Într-un costiș, zidită de piatră, coperită cu paie, cam pre la anii 1790-1795. Casa în lungime de 3 stj., în lățime 2 stj., tinda 1 1/2 stj. are 3 ferești întunecoase. Altceva aci nu este fără pământu gol închis cu gard, între vecinu din sus Dumitru Grusea, cel din jos Ioan Hantău, în lungime 20 stj., în lățime 12 stj. Aci să țină școala neavând parohia altă ca-să, preoți<i> lăcuiesc în casa lor proprie mai aproape de Biserică.

Moșiile Bisericești

Dăruite de benefactori numiți pentru ertarea păcatelor și pentru ca să aibă pomenire veașnică spre odihna sufletului său.

1. Loc de arat de o găleată, în hotaru de cătră Retiștorf în Peri numit, lângă vecinu, în brazda de jos Mihail Glat.
2. La Glimeea lui Iosiv Hantău numit, locu de arat de 2 ferdele, lângă vecinu Ioan Medrea.
3. Tot într-acel hotaru în luncă, 6 dăraabe delnițe de cosit și dipe toate să adună un car de fân, lângă vecinu Ilie Moldovan, la toate.
4. Într-alt hotaru de la Hulă loc de arat lângă drum de 1 găleată, vecin este drumu.
5. În Evăn, de arat loc de 2 ferdele, vecin Gheorghe Buta.
6. Tot în Evăn, o jumătate dealniță de cânepă, vecin Nic. Boian. Aceste șase bucăț<i> de pământ le-au dăruit văduva Ioana Tonci în anul 1834.
7. În hotaru de la Hulă, loc de arat de 1 feardălă din sus de moară, veci<n> Nechita Piană.
8. În hotaru de cătră Retiștorf, loc de cosăt rău, nerodos.

9. În Evăn, loc arătoriu de 1 ferd<elă>, veci<n> Pavel Blibia. Aceste trei bucă<i> din urmă sânt dăruite de Ioan Hantău în anul 1851.

10. Tintirimu, locu de îngropăciunie închis cu gard în lungu 35, în largu 20 stănjăni.

Moșiile Preoțești

ce sânt date de la sat /alodialu/spre a să folosi preoții de aci dipe ele din vechime.

1. Soarte pe luncă cositură de 4 cară de fân lângă vecinu Zosim Barbu la toate.

2. În hotaru de către Răteștorf, loc de arat în locu cel zălogit de 1 ferdălă, vecinu Mihail Șeb.

3. Pe dos, 1 loc de arat de 1 ferdălă, vecinu M.Matee.

4. La grădină, 1 loc de arat de 1 ferdelă lângă vecinu Ioan Hantău.

5. În hotaru de la Hulă, la Chirpeș, loc de arat de 1 ferdălă, lângă vecinu Ețcăna Șulăr.

6. Un laz de cosit la Chirpeș de 1 fărtariu de fân, vecin Mihail Șustăr.

7. În hotaru de la Holmăr, pe dos, un loc de 2 ferdele de sămănătură, și la capu acestuia o țină de cosit fiind loc apătos, vecinu Zosim Barb.

8. În Chiscu fănațelor. De cosit ca de 1 fărtariu de fân, vecinu Ioan Moldovan.

9. O grădină de legumi în răndu grădinilor sătenești între vecinii Gheorghe Teci și Gheorghe Ertăl de 6 stj. lungă și atăta de lată.

10. O verzărie între vecinii Ilie Grusea și Iacov Grusea, lungimea 12 stj., lățimea 5.

S-au scris cu prilejul vizitații protopopești, anu, luna, zioa și locu dintăi.

prin

Goșman Ilie Grusea nu s-au aflat de față
fiind dus de acasă

Zaharie Boiu m.p. prot<opop>

Iacov Grusea jurat

Ioan Dobre m.p. paroh la Hendorf

Gligor Boian deto

Ioan Dobre capelan

Costandin Piroș deto

Ioan Hantău deto

L.S.

Ilie Grusea deto

Nicolaie Boian jurat satului

Gheorghe Grusea dascăl

<4 file>

Nr. 8

Districtul Sibiului
Cercul Sigișoarii

Protopo<piatul> Tract<ului> Sig<hișoarei>
Gr<eco> Res<ăritean>

Țeline

Întru urmarea (...) s-au scris stare<a> bisericii de aici cu Inventariul său. Parohia aceasta care stă az<i> din 107 familii rom<ânești>, numera 444 suflete, până în anul 1850 au fost filie la Henndorf subț păstoria parohului de acolo Ilie Medrea. Pe la anul 1815-1817 cu slobozenia stăpânirii ș-au înființat capela precum stă azi, cu nume de „Casa de rugăciune :/ (sic) sub arhipăstoria prea Sf.Domn Vasilie Moga Ep<iscop>ul Diețesan în zilele împărat<ului> Austrii Franciscu I, iare în anul 1850 ș-au dobândit dreptul mai de mult cerut de Matera, sub Arhipăstoria Prea Sf.Domn Andrei Saguna Ep<iscop> Diețesan. Pre Sf. sa l-au sf<in>țit preot pe dascălul de aci Vasilie Șandru întâiul paroh. Hramul Bisericii este Sf.Nicolaie.

Biserica

Este în sat în loc oblu subț un costiș, vatra Bisericii are în lung 12 st. 3 urme, în lăț<me> 7 stânjini 3 urme, închis împrejur cu pălan de scânduri, vecin are de o parte pe Zaharie Moțaș, de ceea parte 1 părau surupăcios și drumu uliții. Biserica stă din părăți de lemn, îngrăditură și lipită cu pământ coperită cu țigle, lungimea 6 st. 4 urme, lărgi<mea> 2 st. 3 urme.

Lângă biserică o clopotniță de lemn coperită cu șindile, are 1 clopot din anul 1815 ca de 80 fonț<i>, toacă de fier ca de 6 fonți.

Biserica din leuntru

Bolta de scânduri, tâmpla aseminea, Iconostasu lucru de măsariu văpsit, plătit de răp<osatul> Nicolaie Mihaiu. 2 sfeșnice de lemn văpsite și 2 mai mici, 4 lcoane de glajă, 2 prapore mai noao și 1 vechiu, mai multe icoane/:proaste:/, 4 candile, 3 de glajă și 1 de aramă.

În Altariu

Prestolul și Proscmedia de scânduri, o lăduțe pentru veșminte, pe Sf. Prestol o cruce îmbrăcată în glajă, 2 sfeșnice de lemn vechi, 2 de aramă. Îmbrăcăminte<a> Prestolului, mese de pânză. Antimisu de Moldova de la mitropolitul Leon din anul 1786. O Plaștaniță de hârtie sub glajă. Cutiuța în care să ține S.cuminecătură -de aramă.

S<fintele> vase de slujbă

Potiriu -Discosu, Zvezda de cusitoriu, o scafă de lemn pentru nafură, 2 cădelniță de aramă, unu clopoțel dăruit de binefactorii nenumiți.

Veșmintele

Un Stihariu vechiu de carton, altul asemenea, altul de giolgi alb nou. 2 sfite /: faloane :/ de carton vechiu și una de mătase noao cu flori, crucea și împrejur cu posomant galbin, 3 patrafire, unu de carton vechiu, 2 de mătase, 1 vechiu și altu nou, rucavițe 3 părechi, unu poiasu, 2 procovețe și 1 aier vechiu de carton, alt aier de mătase nou. O păreche haine de copii /:stihare:/ albe cu cruce și poala roșie, acestea din urmă dăruite de Grigore Babetz de acii.

Cărțile

Evangelie de Sibiu tipărită în anul 1844, plătită de 8 inși binefăcători. Apostol de Blaj din an 1814 dăruit de Dumitru Moldovan de acii. Molitevnicu de Brașov din anul 1811 dăruit de Georgie Sîrbul de acii. Mineiu mare de Blaj din anul 1838 dăruit de Dumitru Moldovan de acii. Octoih mic de Țara Rom<ânească> fără fo<a>ia de la început dăruit de Aron Modoiu de acii și Simion Urdea de acii. Strasnici tipărit la mitropolie în Țara Rom<ânească> în an zidirii 7234 de la H.S.1726 dăruit de Micu Sârbu de acii. Penticostariu de Sibiu din anul 1841, dăruit de mai sus pomenitul binefactor Dumitru Moldovan. Predica lui Petru Major de Buda din anul 1810, plătită de Toader Șandru și cu văduva Maria Aldea de aici.

Casă de școală, casă preoțască nu este.

Progadia

Pe urmă luându-să în samă țințirimul, care loc până întru acest an nu s-au putut folosi, fiind slobod neînchis. Acum din porunca Deregătorii s-au pornit a să îngrădii țințirimul morților. Are lungimea pe o glimee frumoa-să lângă sat, dinjos de 138 stânj. 3 urme, lățimea 6 st. 3 urme.

S-au scris cu ocasiunea Visitatiunei Protopopesci

În Țeline în 27 noemvrie 1854.

prin

Zaharie Boiu m.p. prot<opop>

Vasilie Șandru m.p. paroh locului

Dimitru Ticușan m.p. dascăl

Ilie Șărbănuț m.p. cantor

Ioan Sîrbu Gojman

Miron Modoi

Gligor Babeți

Iosiv Drăgan

jurați<i> Bisearicii

Gheorghe Hantău

Ion Ionci

Zaharie Modășu

Ichim Beacheș

L.S.

collationat

<2 file>

(.....)

(.....)

Nr. 9 Sas - Daia

Întru urmare (...)

Parohia aceasta carea stă az<i> din 63 familii rom<âni> și 66 familii țigani cu 539 suflete are începutul său de Materă cam după anul 1780. Atuncea, sub Arhipăstoria Prea Sf. Episcop al neuniților Ghedeon Nechitici au căpătat pe întâiul paroh Elisei Gherman, au făcut biserică pe loc ce li s-au fost dat în capul satului dinsus într-o coastă lângă un părau, carea au stat până pe la anul 1820 și s-au ruinat cu totul din pricina moliciunii locului. Apoi li s-au dat alt loc între romanii din jos, între drum și țigănie, pe un loc redicat pe care au zidit Biserica ce este az<i>. Începând de la anul 1828 până la anul 1830 s-au pus coperișu, apoi pe rând s-au gătit până a putea slujii întrânsa și s-au sfințit cu binecuvântarea arhiere<u>lui Vasilie Moga în anul 1831 în hramu Sf. Dimitrie cu începutu de a 2-lea preot Ioann Ticușan prin protop<op> Ilie Medria.

Biserica

Este zidire de piatră și cărămidă cu turn, coperită cu țigle, formă frumoasă proporționată, dar până la anul 1852 s-au crepat zidul pe mai multe locuri cât să vede în primejdie de a să desface, apoi după plan ingheniriului s-au strâns și s-au legat cu fier. Are 11 ferestri, înlăuntru este în lungime de 9 stânjini, lărgimea 3 st. 5 urme, înălțimea 2 st. 3 urme. Podu deasupra cu știucătură, altariu cu boldă de cărămidă, podu jos cu scânduri. Turnu este înalt de 6 st. 5 urme, lărgimea dinlăuntru 1 st. 3 urme, coperit cu țigle și în vârf o cruce mare de blehiu albu. Alta mai mică pe altariu. Sînt 2 clopote, unu de 125 fonți din anul 1853, celalalt de 45 fonți din anul 1787. Toacă de fier de 4 fonți.

Celea din lăuntru Bisericei

Tâmpla de scânduri îmbrăcată cu multe icoane proaste, cele 4 icoane mari, deasupra Răstignirea. Iconostasu de scânduri prost. 1 Policandru de aramă frumos cu 4 luminări, 2 sfeșnice mari și 1 mai mic de lemn văpsite. 4 candelu de glajă și unu de aramă galbină, vechiu. 3 Prapore, 2 a rom<ânilor> și unu al țiganilor.

În Altariu

Prestolu și Proscmedia de zid îmbrăcate cu cartoane, Antimis nou din anul 1851 de la prea Sf. Arh<iereu> Andreiu Șaguna. 1 chivot mic de lemn, 1 cruce îmbrăcată în glajă, 2 sfeșnice de lemn văpsite, 4 de aramă, o cutiuță de aramă pentru Sf. cuminecătură, 1 clopoțel mic. O

Plaștaniță, 1 cădelniță de aramă veche, 1 Vistiernic pentru cărți și veșminte de scânduri vechi, toate obștești.

S<fintele> vase de slujbă.

Potiriu de cositoriu dăruit de dascălul Nicolaie Gherman, Discosu aseminea de cositoriu, Steoa de aramă galbină, 1 copie, Tipsie de cositoriu pentru nafură.

Veșmintele

Procovețele, cu un aer de carton vechiu. 1 Aer nou de mătase cu flori aurite dăruit de Ioan Goga bătrân. Stihariu de carton, sfită de mătăsă cu flori aurite cu cruce de posomant alb. Patrafiru de așa feliu, rucavițe de metase, 2 patrafire de carton slabe, vechi. Brău de mătase.

Cărțile

Evangelhelia de Țara Românească. Apostolu de București din anul 1784. Octoih mare de București cu anul zidirei 7282. Triod de Râmnic, anu zidirei 7290, Pinticostariu de București, anu zidirei 7291. Mineiu de Țara Românească, Cazanie de Iași în Moldova din anul 1643. axmi (sic) de mitropolitul Varlaam. Psaltire de Țara Românească fără de foaia de la început. Predica lui Petru Majoru de Buda din anul 1810. Acaftist fără de foia de la început slab, vechiu. Dreptul Canonic de Sibiu din anul 1854. Biserica, închisoare împrejur n-are nemica.

Scoala

E lângă biserică, neînchisă, singură casa între Biserică și țigănie, de altă parte curtea preoțască. Zidire de piatră coperită cu țigle, 2 încăperi, în mijloc o tindă cu urloiu. Cea dintăiu cu 2 ferestri nepodită, cuptoriu de cărămizi cu sobă de fier lungimea și lărgimea de 2 st. 4 urme. Aci să învață pruncii. Cea de a doua în lărgime de 2 st., în lungime 2 stânj. 4 urme, cu 2 ferestri. Casa nu e isprăvită. Înălțimea peste tot 1 st. 2 urme.

Curtea preoțască

Lângă Biserică și vecin Nicolae Mărdan, închisă cu pălan, lungimea 10, lărgimea de 11 stânjini. Casa de piatră cu pivniță, coperită cu țigle cu 2 încăperi și în mijloc tinda cu urloiu. Casa dinnainte spre răsărit cu 3 ferestri, lungimea 3 st. lărgimea 2 st. 1 urmă. Podită cu scânduri. Cuptoriu vechiu și sobă de fier noao. Cea dindărăpt cu 1 fereastră, lărgimea de 2 stânjini. Șură, grajdii de 8 vite și șopru, toate de lemn subț unu coperiș de țigle. Cuptoriu de pită coperit cu țigle, dindărăptu șur<i> o grădină cu vro câț<i>va pomușori tineri în costiș spre vale. Lungi. de 10, lărgi. de 11 st.

Țintirimul

Loc de îngropăciunea morților, neînchis și nefolosit. S-au poruncit să să închiză.

Moșiile bisericești și preoțești

Date de sat /alodial/ în mai multe rânduri cam de 30 ani după spusa bătrânilor. Scris nu să află.

Ceale bisericești

1. La hula Saschizului, în marginea hotarului fânație de 2 cară de fân de clasa a 2 -a.
2. În groapa cea mare la Obârșie fânație de un car de fân. Vecinu Nicolaie Mânzariu. Loc steril.
3. În Pădurea Boldii, fânație de 1 car de fân, vecin Nicolaie German.
4. O delniță de cânepă în cânepiștea cea noao de 8 cupe de sămânță. Vecin Ioan Nistor.
5. La Coasta cea Mare, din viile celea părăsite rumanești. Loc arătoriu de 6 ferdele.

Cele preoțești

1. În câmpu din sus, în păjiști, o dealniță de arat, de 3 ferdele de sămănătură. Vecin Ioan Zaifert.
2. Tot într-acel hotar o delniță de arătură, de 2 ferd., vecin Nicolae Babeș.
3. La Dealu rodului, loc de arat de 3 ferdele, vecin, locu satului.
4. În Mezălău de cosit, de 1 car de fân. Vecinu, dascălul Nicolaie German.
5. În Pădurea Boldii fânațe de cosit de 1/2 car de fân. Vecinu, Bucur Coman.
6. Subt Pădurea Halerii, fânațe de 1/2 car de fân. Vecinu, George Babeș.
7. În câmpu de mijloc, la Păraul Șarpatocului loc de arăt<ură> de 5 ferdele. Vecin, Ana lui Ioann Popoviciu.
8. În Groapa cea Mare, loc de arat de 3 ferdele. Vecinu, pădurea.
9. În marginea Pădurii lui Lucaci, fânață de cosit de 1/2 car de fân. Vecinu, pădurea. În marginea hotarului.
10. În câmpul din jos în Diealu numit, loc de arat de 2 ferdele. Vecinu Dumitru Sulea.
11. În Peri o delniță de arătură de 3 ferdele de sămănătură. Vecin, Pop<a> Ioan Babeș proprietariu.
12. În cânepile vechi, o dealniță de cânepă de 8 cupe sămănătură. Vecin, Vasilie Goga.
13. În cânepile cele noao, o dealniță de 8 cupe. Vecin, Ioan Costantin.
14. Tot acolo, altă dealniță de 8 cupe. Vecin, Iacob Dunere.
15. În verzăria cea noao, o verzerie de 15 st. lungă și 3 stânj. lată. Vecin Pavel Lungociu.
16. La Moară lângă gat, o grădină de legumi, costiș spre vale ca de 7 stânji lungă și 5 lată.

17. În hotarul din jos la fântână, în marginea pădurii, un laz ca de un car de fân loc nou, încă nefolosit până acuma, curățit de mărăciuni de popor.

S-au scris cu prilejul vizitațiunei protopopești. În Sas Daia în 7 dechembrie 1854.

prin
Zaharie Boiu m.p. prot<opop>
Ioanne Babeș m.p. paroh gr<eco> răsăritean

collationat
<4 file>

L.S.

Zaharie Toma, Gojman
Nicolai Mânzariu
Vasilie Goga
Nicolai Mânzariu
Nicolai Magdea
jurați bisearecii
Nicolai German dascăl
Ioan Constandin cantoru
Adam Dani
Pavel Blidariu
Avram Micu
Rosalim Radu
Vi ? Pitica(ș?)

(.....)

(.....)

Nr. 10 Sasskiz

Întru urmarea (...)

Parohia ace<a>sta care stă aci din 96 familii rom<ânești> și 82 familii țigănești, cu 630 suflete, are începutul său de Matera de la anul 1820, fiind până aici filie la parohia din Daia, vecinul sat. Atunci căpetând voie de la înalta stăpânire a țerii și locul de biserică în zilele în<ălțatului> împărat Franț I, Prea Sf. Sa Ep<iscop>ul Wasilie Moga l-au hirotonit aici pe întâiul paroh Ioan Șoneariu și până la anul 1823 au redicat biserica până subt coperiș și turnu, iară până la coperiș Biser<ica> de atunci până acuma așa stă; că din relele neînțelegeri și neînvoirile romanești s-au făcut dezbinare între popor și o parte din Parohieni s-au făcut uniți, carii prin urmare, dupe multe cerți și Processuri au căpetat uniții Dreptul de a 3-ia parte din Biserică, în anul 1828. De atunci până acuma să ține biserica în 2 săptămâni de neuniți și a 3-ia săptămână de uniți, în stare ticăloasă și neisprevita.

Biserica

Stă pe un costiș frumos spre răsărit în rândul curților românești, închisă cu pălan slab, curtea bisericii împrejur are lungimea 22 st., lățimea 10. Biserica e zidită din piatră, coperită cu țigle, cu 9 ferestri, nebolduită, nepodită, nevăcheluită, coperișul pus pe zidurile ei neisprăvite, în lungime de 10 st. în lumină pe dinlăuntru, largă de 3 st. 1 urmă, înălțimea 2 st. și 2 urme până la coperiș. Turn neisprăvit lărgi. de 1 st., coperite zidurile cu scânduri. 2 clopote în 2 furche de lemn, cel vechiu ca de 45 font<i> de 10 st. în lumină pe dinlăuntru, largă de 3 st. 1 urmă, înălțimea 2 st. și 2 urme până la coperiș. Turn neisprăvit lărgi. de 1 st., coperite zidurile cu scânduri. 2 clopote în 2 furche de lemn, cel vechiu ca de 45 font<i> din anul 1808, la acesta au parte și uniții, altul mai nou numai al neuniților de 57 font<i> din anul 1852 făcut. Toacă de fer ca de 7 font<i>. Hramul Bisericii S. Nicolaie.

Din lăuntru

Între zidurile goale sub coperiș, tâmpla de scânduri îmbrăcată cu icoane de glajă și hârtie, proaste, dăruite de mai mulți inși; 4 icoane mari proaste gherlenești (icoane pe sticlă din zona Gherlei n.n.), 2 sfenice de lemn proaste, iconostasul asemenea de scândură. 2 prapore, unu vechiu și altul mai nou opștești numai a neuniților, 2 candile, una de glajă și alta de cositori. O icoană mare a Preceții faină, adusă de fostul acii paroh Ioan Boi de la Brașov.

În Altariu

Prestolu și proscomedia de zid, îmbrăcate cu cartoane, antimis vechiu, tipariu prost, inscripțiunea sirbească, de Mitropolitul Ugrovlahii Kir Theodosie, anul nu este pe el. 1 clopoțel, 2 sfeșnice de aramă, unu de lemn cu 2 lumineri, 1 cruce de mână veche proastă, o cutie de lemn pentru s.cuminecătură. Un visticarnic, lucru de măsurari, cu lăcat fain a neuniților pentru veșminte, cărți și vasele de slujbă, toate obștești.

Vasele

2 rânduri de vasă, adică: potiriu ș.c. (și celelalte n.n.), un rând de blehiu și alt rând de cositori bun, 2 cadelniță de aramă, una veche, alta mai noao.

Veșmintele

Un rând de odejdii vechi adică: stihariul, sfită, patrahire de carton 3 și 2 părechi de rucaviță tot de carton. Cele noao -1 stihariu de jolgiu alb, 1 sfită de carton și una de metase cu flori aurite, 2 patrafire de mătase și rucavițe, brâul asemenea, 2 părechi de procovetie de carton și aieru. 1 aieru de metase și altul de in cu flori aurite. O păreache de haine albe pentru copii, toate obștești ale neuniților.

Cărțile

Evangelhia de Sibiu din a. 1806 a bisericii. Apostolul de la Blaju din an. 1814 numai a neuniților, dăruit de Ioan Nițu cel tinăr. Liturghia de

Sibiu din anul 1835 deruită la neuniți de Rahira muearea morariului Ioan Roman. Octoih mare de Buda din an. 1846 dăruit de Ion Nițu cu mai mulți binefăcători. Triod de Blaj din an. 1813 dăruit de văduva Anna lui Creciun Bucur. Penticostariu de Bucuresty, anul zidirei 7291 dăruit de Ioan Nițu cel tinăr. Catavasieriu mic de Țara Românească fără fo<a>ia de la început dăruit de un binefăcătoriu strein. Predica lui Petru Major din anul 1810 obștească și a uniților. Dreptul canonic din anul 1854 de la Sibiu. Despre căsătorii din anul 854 de la Sibiu. Toate obștești al<e> neuniților.

Cărțile Școalei

Istoria Biblică de Sibiu din anul 1851. Datorințele supușilor, din Sibiu de la anul 1851.

Școala

Zidire din anul acesta 1854 de piatră coperită cu țigle, o casă cu 4 ferești și tinda lângă biserică, fără de curte. Casa, în lungi<me> 3 st. 2 urme, lărgimea 2 st. 3 urme, tinda de 1 st., înălțimea 1 st. 2 urme.

Casa preoțască

Curte<a> cea preoțască, a 7-ia de la biserică, într-on costiș de față cu grădina, lungimea cu totul 48 st. 4 urme, lărgime 8 st. 1 urmă. Casa de lemn lipită și văruiată, coperită cu țigle, nepodită, are 3 ferestri, lungi. 3 st. 1 urmă, lărgimea 2 st. 3 urme, înălțimea 1 st. 1 urmă. Tinda căsii, lungimea 1 st. 2 urme. Subt tindă este și pevnită cu crinți. O șură și grajdii coperită cu paie, toate slabe și ne grijite. În grădină sînt și niște pomișori tineri. Curtea și grădina închisă cu unu gard slab.

Moșie

bisericească sau preoțască nu este nemic.

Progadie

sau loc de îngropăciunea morților care este și a uniților să ține cu închisoare de gard, iarba ce crește acii în doi ani o folosește parohia neunită, a 3-ia a uniților.

Cu prilejul vizitații protop<opești> s-au scris în Szasskiz în 5 Decemvrie 1854 prin

Zaharie Boiu m.p. prot<opop>

Gheorghe Șoneriu m.p. paroh

L.S.

<2 file>

jurații bisericii neunite

Matei Haler gojman

Costandin Prunea jurat

Bucur Costea j.

Ion Spornicu j.

Lazăr Haler j.

Ilie Ciulei j.

(.....)

(.....)

(.....)

Nr. 11 Archita

Întru urmarea (...)

Parohia aceasta care stă din 69 familii rom<âni> și 52 familii țigani, cu 519 suflete, are începutul său de Matera de la anul 1808. Întăiul acii paroh George Vetesan în ne ființa de Ep<iscop> Gr<eco> Ră<săritean> în Ardeal s-au hirotonit preot în anul 1809 în Arad de Prea Osf. Ep. Pavel Avacumovici, iară paroh și duhovnic de Prea Osf. D.Ep.Vasilie Moga în anul 1820 în zilele în. împărat Franț I, atunci dobândind parohia de la înalta stăpânire voie și locu înființat.

Biserica

De lemn lipită cu pământ și văruiță, coperită cu țigle, săvârșită după spusa lor ca <de> 30 ani, fără scrisoare. Stă pe un deal costiș desupra satului rom<ânesc> închisă cu pălan de scânduri, care închi-soare are lungimea de 19, lărgimea de 9 st.. Biserica pe dinlontru are lungimea de 8, lărgimea de 3 și înălțimea 1 st. 2 urme. La intrare un pridvor de 1 st., deasupra un turnulețu de lemn îmbrăcat cu scânduri coperit cu țigle și pe vârf cruce de bleh alb.

Doao clopote, cel mai mare ca de 70 funți din anul 1832, cel mai mic ca de 40 funți din anul 1808. Toacă de fer ca de 12 funți. S-au sfințit de Arhereul Vasilie Moga în anul 1828 în hramul Sf. Nicolaie.

Din lăuntru

Bolta de scânduri, tâmpla asemenea, deasupra răstignirea, 4 icoane mari și multe mărunțișe de glajă. Iconostași de lemn vâpsât lucru de mäsariu. 2 sfeșnice de lemn vâpsite, 1 mai mic purtăreți. O strană de cărți, tretapod. Strane împrejur pă (sic) lângă păreți. Amvon de predicăție ziduit prost. 1 policandru de lemn vâpsit prost cu 4 luminări. 2 prapore vechi, unu a romanilor, altu a țișanilor, a 3-ia prapor nou plătit de 4 inși romani, George Dârjan, George Kelemen, George Ditcois și Zachiu Kelemen.

În altariu

Prestolul și proscomedia de zid îmbrăcate cu mesă de pânză albă și una de carton. Antimis de Arhereul Gedeon Nicitici (Ghedeon Nechitici n.n.) din anul 1784. O cutie de aramă pentru S. cuminecătură plătită de parohul Giorgie Vătășan și Ion Woncea din Beia, un sfeșnic de lemn vâpsit, cu 3 luminări, o cruce zugrăvită, un clopoțel mic.

S<fintele> vase de slujbă

Potiriul, discosul, zvezda, lingura de cositoriu, copia, cădelnița și căldărușă de botez de aramă, toate obștești.

Veșmintele

2 procoveță cu aier de carton, 2 patrafire de mătăsă purtate, plătite de parohul George Weteșan, 1 stihariu vechi, sfită, poiasu de carton, toate obștești.

Cărțile

Evangelia de Sibiu din anul 1844. Meneiu mare de Răm<nic> de la anul 1745. Octoih mic de țară (s.n.) fără de fo<a>ia de la început. Ciaslov bogat de Brașov din anul 1835. Predica lui Petru Major din anul 1810. Dreptul canonic din Sibiu din anul 1854. Celelalte cărți cu care să țină biserica sînt toate ale parohului Georgie Vătășan.

Casă preoțască

Nu este, fiindcă în revoluția din anul 1848 aprinzind ungurii satul au ars și casa și șura și tot ce au fost pe curtea preoțască și locul au rămas golu, care este în lu<n>gime 18 st., lărgimea 12 st., vecinul din sus George Dîtcoc (sic), din jos drumul uliții. Preoții lăcuesc în casa lor propie.

Școală nu este, nici loc

Moșile bisericești și preoțești dăruite de cineva nu sînt nemic.

Următoarele

Sînt date de la comunitate și curățite, din tufe s-au făcut lazuri folositoare și anumit

Cele bisericești

1. Un Tănărog ce se ține închis cu mărăciuni, fânațe de cosit ca de 2 cară de fân. În hotarul ce să numește Fața lui Ciuleaiu, vecin pădurea și locu de pășunea vitelor.
2. Tot într-acei loc, Tănărogul mic numit, ca de 1 car de fân, vecinii pădurea și locu de vite și acesta să țină închis.

Cele preoțești

1. Loc arătoriu de 1 găleată de sămăntură în hotarul ce să numește „în ciunți”. Vecin din sus Bucur Filippu, din jos George Dîtcoc. Loc slab.
2. Tot În Ciunți, la Beșgarten, loc arătoriu de 1 găleată, vecin din sus George Irimie, din jos Ioan Pulcă. Amândoa acestea la marginea hotarului. Loc slab.
- 3-ia. În Fața lui Ciuleiu, laz de cosit, să țină închis cu mărăciuni de 2 cară de fân, vecini: pădurea și locul de păscutul vitelor.
- 4-ia. O verzerie între cele sătenești, lungă de 20, lată de 1 st. și 4 urme. Vecini: Ion Pulke și Dumitru Dîtcoc.

Țintirimul /: progadia:/, loc de îngrop<area> morților pe un deal, loc neroditoriu, e neînchis și nefolosit.

Cu prilejul (...)

În Archita, în 2 decemvrie 1854

prin
 Zaharie Boiu m.p. prot. L.S.
 Gheorghe Vătășan m.p. pa<roh> Archita
 Ioan Vătășan m.p. ca<pelan> Archita

Toader Pulcă Gojman
 Dumitru Ditcoi
 Ioan Pulcă
 Gheorghe Hilip
 Cărstea Hilip
 Gheorghe Albu

Collationat.
 <2 file>

(.....)

(.....)

Nr. 11

Beia filia Architei

Întru urmarea (...)

Parohia aceasta care stă din 35 familii rom<ânești> și 23 familii țigă-n<ești>, cu 268 suflete, este filia Materii din Archita, subț păstoria parohului de acolo George Wetesanu, carea cu voia stăpânirii ș-au ridicat capelă pe locu ce li s-au dat de la sat /:Alodial:/ în capul satului rom<ânesc>, unu costiș frumos, loc închis împrejurul Biser<icii> cu scânduri, de 21 st. lung. și lat pe la un cap de 14, la celalalt de 12 stânjini.

Biserica

Este zidită de peatră fără turn și sfințită în anul 1851 în hramul S.Naș-terei Precestii, coperită cu țigle, lungimea pe dinlăuntru în lumină 6 stânj. 3 urme, lărgimea 3 st., înălțimea până la coperiș 1 st. 2 urme. Are un clopoțel ca de 30 fonț<i> pus într-o furcă de lemn lângă biserica, o toacă de fier ca de 4 fonț<i> dăruită de Vona Bartul de aici.

Înlăuntru

Timpla și bolta de scânduri alb (nevopsite n.n.), 4 icoane de glajă, 1 iconostas de scândură alb, 2 sfeșnice de lemn, o strană de cărți. 2 prapore proaste, unul a rom<ânilor> și altul a ȣiganilor. 2 candile, una de aramă a/ ceialaltă de glajă. b/ un sfeșnic de lemn cu 3 luminări.

În Altariu

Prestolu și proscornia de piatră, zidite, îmbrăcate în cartoane. Antimis din anul 1851 de la D.Ep.Andrei Saguna. Chivot realizat fin de lemn tăiat, zugrăvit și aurit. c/ 2 sfeșnice de aramă d/ o cruce zugrăvită, un clopoțel e/. potiriul, zviazda și lingura de cositoriu f/ unu sfeșnic mic de bacfon g/ cădelniță de aramă, 1 tipsie de cositoriu pentru năfură h/

Veșmintele

2 procovețe de carton, aier de mătase cu posomant galbin bun, un stihariu alb de giolgiu, 1 sfită, 1 patrafir, rucaviță de mătăsă vânăț cu flori, poiasu și un patrafir negru i/

Cărțile

Liturghia de Iași de la Mitropolitul Weniamin Costachie din anul 1834 k./ Apostolu de Sibiu de Dl. Ep. Dieț<ezan> Andrei Saguna din anul 1851 l./ Crucea de fundul altariului pe vârf de bleh alb. m./ multe icoane de glajă în biserică și oltariu n./

Dăruite

a/ De Vasii Meșendorfeanul și Ioan Suci

b/ Michai Dracsea

c/ 5 inși Costantin Musunoi, Ion Mușunoi, Petrea Dracea, Georgie Dragomiri, Michai Dracsea

d/ Petru Dracsea, Michai Dracsea

f/ George Latzy

h/ Ioan Sucs

k/ George Sucs

m/ Constantin Musunoi

e/ Ioann Csontea

g/ Petru Dracsea

i/ mai mulți binefacători

l/ Stan Wassii

n / de la mai mulți inși dăruite

Moșiile Bisericesci

În hotaru morii, de cătră petca, loc arătoriu ca de 9 ferdele de sămânătură, atdecă 1 erdașă, rupt din capetele moșiilor romanești, vecini din sus Ion Ciontea.

Alte 3 bucăți

Date de la sat spre a le folosii Biserica

2 -ia În hotaru sus zis, în deal la îngropătoare, loc de arat de 4 ferdele de sămânătură, loc slab, vecin din jos locu bisericesc a sasilor, din sus locu de vite.

3-ia În hotaru de cătră Roadăș pe subt pădure La tufari, loc de 4 ferdele sau o găleată (sic), vecin din sus pădurea, din jos capetele locurilor sătenești.

4-ia În hotaru de cătră Dârj, la drumu Architei, loc de 4 ferdele, vecin din sus Ion Ciontea, din jos, locu de vite.

Acestea toate câștigate din anul 1852 s-au început a să folosii în anul 1853.

Cu ocasiunea (...)

În Beia în 1-a Decemvrie 1854

prin

Zaharie Boiu m.p. prot.

Gheorghe Vătășan m. p. pa<roh> la Archita

Ioan Vătășan m.p.ca<pelan> la Archita

Ioan Suci m.p. dascăl

Petrău Dracea Gojman

Costandin Mușunoi

Nicolae Ciontea

Gheorghe Dragomir

Gheorghe Stanciu

Gheorghe Coaciu Goj.

Ioan Vonța jurat

Collationat

<2 file>

Nr. 12
Bundorf

Întru urmarea (...)

Parohia aceasta carea stă astăzi din 60 famili<i> rom<âni> și 38 țigani, cu 409 suflete, până la anul 1837 au fost filie la Matera Archita, subț păstoria parohului de acolo George Wetesanu, atunci după cererea parohianilor dobândindu-și de la stăpânire dreptul de a fi Matera în zilele înălț<atului> împărat și Craiu Franțiscu I. Prea Sf.Sa D.Ep.Vasilie Moga le-au hirotonit pe întâiul aci paroh Nicolaie Vătășan la noa Biserică sfințită pe hramul Sf. Nicolaie.

Biserica

Stă pe un costiș deasupra satului romanesc, are vecin de o parte câmpu, de altă parte grădinele satești. Este cu păreți de leamne de brad încleștată, lipită cu pământ și vărută, coperită cu țigle. Închisă împrejur cu pălan de scânduri, pământul /: sau curtea Bisericii :/ în lungime de 17 st., în lățime de 7 st.Biserica dinlăuntru are lungimea 7 st. 1/2, lățimea 3 st. 1 urmă, înălțimea 1 st. 1 urmă. Turnulețul de scânduri înalt de 4 st., lărgimea 1 st. are 2 clopote, cel dintăiu de 72 fonț<i> din anul 1846, al 2-ia ca de 26 fonț<i> din anul 1813. Are toacă de fer ca de 4 fonț<i>.

Biserica dinlăuntru

Bolta Bisericii de scânduri alb, tâmpla de scânduri îmbrăcată cu pânză văpsită, 4 icoane de glajă ordinare, iconostasul de lemn vepsit, lucru măsăresc, plătit de parohul Nicolae Vetesan. Stranel<e> împrejur, 2 sfeșnice mai mari și 1 mic de mână, de lemn văpsite, răstignirea cu 2 icoane lângă cruce. 5 candile, 2 de aramă și 3 de cositoriu, 2 prapore vechi, toate acestea dăruite de binefăcătorii mai mulți nenumiți. Botezătorul în tindă și căldăruș de botez.

În Altariu

Prestolul și proscomidia ziduită de peatră îmbrăcate cu mesă de pânză țesetură de mueri. Deasupra pe prestol o năframă mare de carton. Antimisul vechiu petecit, de la Chir Dionisie Ep. Budi și a tot Ardealul din an. 1762. Chivot de blehiu alb, 2 cruciuliță, 2 sfeșnice de lemn văpsite și aurite, un clopoș, plăștaniță de glajă.

Vasele de slujbă

Potiriul, discosul, zvezda de aramă, lingura, cădelniță, 2 vechi și copie

Veșmintele

2 procoveță, 1 aier de carton, 1 stihariu vechiu de carton, 1 sfită, 2 patrafire, 1 păreche de rucavițe și poiasu, toate de carton vechiu.

Cărțile

Cele de slujbă cu care să țină biserica sînt toate ale parohului Nicolaiu Vătășan. Biserica nu are al său nemica.

Casa preoțască

Casa preoțască nu este, nici loc, parohul lăcuește în casa sa proprie.

Școala

Casă de școală nu este, dar locu este dat și să fac pregătirile de zidirea școlii.

Moșii Bisericești

Moșii Bisericești sau preoțești dăruite de binefăcătorii nu sînt; următoarele sînt toate date de la sat /: Alodiale :/ de la anul 1853, câștigate după un proțes produs în curgere de 15 anni prin parohul și aleșii parohii.

Acestea le folosește Biserica.

În hotarul din sus, Dialu Caprii numit.

1. Loc de arat de 2 gălete de sămănătură, lung 140 st., lat la un capet 17 și la celalalt 12 st. Vecin Nicolae Vătășan din jos; din sus locu preoțesc. Loc slab.

2. În Rozoru de la Vadu Caprii. Fânațe de cosit, lung 130, lat măsurat la un cap de 1, la mijloc 4 și 1/2, la celalalt cap 2 st. 2 urme. Vecinu din jos, Colin Oinț și calea; Loc slab.

3. În Cânepi lângă vale fânație de cosit, loc de mijloc, lung 18, lat 14 st. Vecin Luci Oinț, din jos valea.

4. Tot În Cânepchi, luncă sau fâna<ț> de cosit, lungă 20 lat 12, loc slab, vecin pădurea. 50 - 20

5. Hotarul Lacului. Luncă la Gurgan lungă de 29 lat 19, loc slab. Vecin Ștefan Oinț. 10 - 31

6. La Crihini. Luncă de cosit lungă 29 lată 24.
65 - 9

Loc de a 3-ia clasă - - 13 - 11 vecin Hinu Hones și multe capete de locuri.

În hotarul cel mic

7. Lunca de la biserică de cosit, lungă 70, lată 17 stînjini, vecini din sus Murăș Ghearihi, din jos calea, loc de mijloc.

8. În fundătură fânațe de cosit lungă 84, lată 47 st., vecin din sus Nicolaie Șolcă, din jos Henț al Corai, loc slab.

9. La Fag o luncă de cosit, lungă 26, lată 19 st..

10. Rozoru de la Higiu vițăilor, de cosit lungu 140 lat 7 stînjini vecini din sus Plați Ghearihi, din jos calea, loc slab. 24 - 10

Următoarele care le folosește preotul

1. În hotarul din sus Dialu Caprii numit. Loc de arat de 2 gălete sămânătură, loc slab lung de 140, lat 17 st. Vecin locul bisericesc.
2. În Hotarul lacului la fântăna Hoivâsului luncă de cosit, loc slab, lungă 65, lată 16 st. Vecin Pr. Nicolaie Vătășan proprietariu.
3. În hotarul cel mic la Lunca Popii 2 bucăți de luncă -una lungă 35, lată de 20 stânjini, vecin Mihăil Gros. Alta lungă de 87, lată de 7 st. vecin Georgie Fici<orul> lui Cli-Gheție (sic). Locu slab.

Țintirimul /: progadia :/ neînchisă

N.B. Să mai află un loc de fânațe laz, care este numit dară încă nefolosit și necurățit, lung de 100, lat de 15 stânjini În Cânepchi. Vecini din sus pădurea, din jos Locu Popii numit.

S-au scris (...)

În Bundorf, în 29 November 1854

prin
Zaharie Boiu m.p. prot.
Nicolaie Vătășanu m.p.
parohul locului

Nicolaie Suciuc Goșman
Lazăr Moise
Ilie Keleman
Ion Zaharie
Moise Moise
jurați biserici<i>

L.S.

Coll<ationat>
<3 file>

Nr. 13

Diștr<ictul> Mur<eș> Vașarh<ei>

Protop<opiatul> Sighișorii

Cercu Cristur

Noghi Galomfalău***Inveantariumullu (...)***

1. Loculu Bisereci<i> jur împrejur face 82 de stânjin<i> nemțești. Biserica în lung. 10 1/2, în lat 3 stânjin<i>. Pre locullu bisereci<i> să află doao case mici. Înălțimea turnului 9 stânjin<i>.
2. Turnulu ține în sinul lui trii clopote; cel mare s-au cumpărat la anulul 1818 în păstoria părintelui Gheorghe Onitză. E plătit de Maria Bunia. Cel din mijloc la anulul 1797 fiind Gosman Ioan Albu. Cel mic, la anulul 1743. Cel mare trage 175 de funți, cel mijlociu 125 și cel mic 25 de funți.

O toacă de fieru trage 5 funți, cumpărată la anul 1818 de Michail Cristia.

Biserica cuprinde în sine următoarele

1. Antimis cumpărat la anul 1751
2. Sicriu pentru Sfta. Cuminecătură
3. Potir cu toate ceale trăbuincioase
4. Lingură de argint pentru Sfta. Cuminecătură
5. Plainiță făcută la anul 825 prin Nicolaie Martinovits
6. Doao sfite, un stihariu, doao patrafire, doao rucavițe, un brâu
7. Clopoțul de ceoaie cumpărat de Ion Ilea titor biser<icesc>, o cădeal-niță, o căldărușă, doao cruci, trii sfeajnice de aramă.

Cărțile Biseareci<i>

1. Minei, 2: Triodion cumpărat de Ioan Ilea și Nicolaie Puia, 3. Căzanie de dumineci, 4. Penticostariu, 5. Ovtai<c> mare, 6. Ceaslov bogat, 7. Liturghie.

Policandru care ține 12 luminări, șapte candile, șase sfeajnice de lemn, o masă.

Frunтариu e zugrăvit din anul 1851 cu 12 Apostoli și cu cei 4 Evangheliști. Pladnic Ioan Ilea.

4 icoane mari, 4 mici, o laghiță pentru prescuri cumpărată de Ioan Ilea. Iconostas, Anvon plătit de Ioan Ilea la anul 853. Scaon pentru Domnul Episcop. 8 ferești întregi, doao prapure, o ladă pentru bani.
N.B. Nice Biserica, nice parohul pământ au fânață nu are.

Acestu Inveantariu Noi Subscriși cu Iscălitura Numelui și cu Peceatia Parohii îl întărim în Satul N. Galomfalo 1854

Ioan Ilea + jurat

Gheorghe Sighiartău + jurat

Nicolaie Sighiartău + jurat

Giorgie Vărgău + jurat

Mihail Cișmașu + jurat

Ioan Vărgău + jurat

L.S.

Ioan Flinta + dtto

Ioan Duca + curatoru biseareci<i>

Atanasie Oniță m.p.
paroh locului

<2 file>

(.....)

(.....)

Nr. 14
Bodogaia
Inventariu

Arătând starea și averea Biserici<i> dinlăuntru și din afară a Biserici<i> G. R. din Bodogai de Jos (Also Boldogasszonyfalva)

Sub scrișii după hotărârea consistorială de sub nro. 154 anul 854 eșită am eșitu

1. La Biserică, carea stă delătura satului pe o dâlmă în mijlocul îngropătoarei N. unită carea este întreagă de lemn coperită cu șândile. Aciasta măsurându-să lumina dinlăuntru s-au aflat în lung de 7, în larg de 2 stânjini și jumătate. Înlăuntru oltariului este 1. un prestol de scândură, stă pe un picior de ștejaru , pe prestol este antimisu.

2. Doao sfeșnice de aramă și 1 clopoșal ca de o jumătate punt. Este masa de proscomeduitu, pe aceia este potiriu, discos, zvezda, lingurița care sînt tot de plumb, copie și procovețele cuviincioase. 1. un tieriu pentru anaforă iară de plumb și să află 1 rând de haine pentru slujirea Sfintei Liturghii . Înaintea oltariului ieste 1 cădelniță, 4 icoane de glajă care să poftesc, 2. doao candel, 3-ei sfeșnice de lemn, 1 iconostas cu ladă. Are biserica aciasta 1 Apostol dăruit de Toader Baci bătrân din Fiatfalău și un Pintecostariu. Unde ieste despărțirea întră fâmei și bărbați iarăși sînt 4 icoane de lemn, 2 cu chipul Născătoarei a 3-ea trea al Sf. Nicolae și a 4-a cu chipul D<om>nului HS. și 2 prapore. Aciastă biserică este podinită și boltită cu scânduri; în mijlocul biserici<i> este acățat /aninat/ 1 sfeșnic de lemn pe care este loc de 6 luminări. Are și 1 turn, pe acela sînt 2 clopote, unul ca de 60 și al doilea ca de 25 punți. După acestea s-au măsurat îngropătoarea carea la capul de cătră răsărit este învecinată cu Bu. Piști și este de 19 stânjini și 2 șuguri lată-lungu de cătră amiazăzi să înveciniează cu o coastă loc sâtesc și este 28 stânjini. Partea de cătră apus să învecinează cu îngropătoarea unită și este de 25 stânjini și 1 șug lungu. De cătră amiazănoapte s-au aflat de 27 și 3-ei șuguri și ieste învecinată cu Ghearmati Daniil. Este împrejurată cu gard de mărăcini.

După aceia am mers la casa parohială. Aciastă casă este întemeiată pe locul obști<i> aceștia N. Unită și este de lemn coperită cu paie, sub acel acoperiș sînt 2 căsi și întră iele 1 tindă. Întru o casă de acestea să învață copii fiindcă casă de școală nu ieste și să învață prin P<arohul> locului nefiind dascăl. Mai ieste pe acesta loc 1 șură de lemn cu grajd coperită tot cu paie. Locul acesta în lungime cuprinde 51 stânjini și 2 șuguri. Largu capu de cătră apus care este la uliță 6 și

jumătate, de aici măsurând în lung 16 stânjini, acolo de curmezâșiu iară 6 larg, de acolo iară în lung măsurat 17 stânjini largu, s-au aflat 4 și jumătate, capul de cătră răsărit 4 și 2 șuguri largu. Și să învecinează de cătră răsărit cu un tău pe unde au curs oarecând Târnava. De cătră amiazăzi cu David Moji, apus cu drumul satului, amiazănoapte cu Sekel lanosu, Maria Țifrea văduvă și Ioan Honnoțiu.

De aci, după hotărârea consistorială de sub nr. 580. 854 eșită, am eșit în partea hotarului numită Pădurea Tăiată / Vagot Erdo / care să află în hotarul din mijloc unde are biserica N.Unită a Bodogăi<i> de Jos 2 pământuri arătoare de clasa a 3-ea. Acestea, măsurându-să lățimea unuia la capul de cătră amiazăzi, care ieste învecinat cu Felegi Mihai, s-au aflat de 5 stânjini și 3 șuguri . <i> apus cu Ioan Bărgău, capul de cătră amiazănoapte cu o coastă și este de 5 stânjini lat, mijlocul 5 și 3-ei șuguri în lung 80. Vecinul de cătră răsărit ieste pământul iclejii reformate. Al doilea care <se> numește adaos /potalek/, lățimea capului de cătră amiazăzi este de 2 stânjini și 2 șuguri, mijlocul 2 și 2 șuguri, capul de cătră amiazănoapte 2 și 2 șuguri, lungu 75 stânjini. Vecini împrejur de cătră răsărit pământul iclejii reformate, amiazăzi Felegi Mihai, apus Bu. Mihai, amiazănoapte cu o coastă.

De acolo am trecut în hotaru din josu în partea hotarului numită Zadocuș unde are Biserica aciasta 1 fânață de calsa a 3-ea. Lățimea aceștia, capul de cătră răsărit este de 4 stânjini și 1 șug, mijlocul 6 stânj., capul de cătră apus 11 și un șug, lungu 75 stânj., și să învecinează cu Iosiv Neagu de cătră răsărit, amiazăzi cu pământulu iclejii reformate, apus cu Bu. Mihai, amiazănoapte cu locul de păciune (pășune n.n.) sătesc și cu Iosiv Neagu. Acestea pământuri sînt lăzuite din pământul comunu unde mai nainte au fost pădure și sînt de strămoși așa rămase.

Precum că cele mai sus arătate întru toate să află așa pecum s-au conscribat aciasta întărim cu scrierea numelor și apăsarea degetelor.

Mihail Boloia Goș<man>

Mihail Roman

Ioan Gabor

Ioan Honnoțiu

Ioan Lăslău

Ioan Bucur

Toader Hurducu curator

În filialul S. Cristurului încă este 1 Biserică de parohia Bodogăi<i> de Jos Țiitoare N.Unită, carea stă de lătura satului și este toată de lemn coperită cu șândile, podinită și boltită cu scânduri, mărimea în lung 5 stânjini și jumătate, largu 2 și jumătate. Înlăuntru oltariului este 1 prestol

de scândură rotund și stă pe 4 picioare crucișe. Are biserica aciasta 1 potiriu de plumb, 1 cădelniță și 1 stihariu, are și 1 turn în care iese un clopot de 50. Locul pe care stă s-au dăruit de 1 proprietariu Măcicașa. Mărimea de câtră răsărit iese de 9 stânjini lungu de câtră amiazăzi 14, capul de câtră apus 3-ei lungu, de câtră amiazănoapte 16 stânjini.

În filialul Fiatfalăului este un clopot ca de 20 punți și este așăzat în curtea Goșmanului Ioan Bucur pe o furcă. Are obștea aciasta și 1 cădelniță.

Filialul Usechel, această obște are 1 clopot de 56 punți făcut în anul 1853 prin mijloacele aceiași obște și este așezat în grădina Goșmanului Mihail Savu pe 1 clopotariu. Are obștea aciasta și o cădelniță dăruită de Ghiorghe Dan tot din Usechel

prin

Ioan Ganea m.p. P<aroh> G<reco> N<e>unit în Bodo<gaie>

Bodogaia 12 oct. 854

<2 file>

L.S.

GOODS INVENTORY OF THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCHES FROM TRANSYLVANIA - SIGHIȘOARA (Summary)

The study presents the inventory of the Romanian orthodox churches from Sighișoara the priestship: Saschiz, Seleuș, Daneș, Laslea, Șaeș, Apold, Hundorf, Teline, Daia, Archita, Beia, Bundorf, Porumbenii Mari, Bodogaia, Sighișoara, of years 1854-1855 drawn up by Zaharia Boiu, the archpriest of Sighișoara, as a result of „Orđinațiuni episcopoești” nr.580 from 1854, emitted of Consistorium of Sibiu.

The variety of informations of these inventory's is impressive, these is referring donors, to the motivation of donations, to the sizes and the estates situation to the endowing with noble goods a.s.o.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I: Sigiliul Parohiei ortodoxe din Sighișoara aplicat de Zaharia Boiu pe inventarele alcătuite de el în protopopiatul Sighișoara.
Desen: muzeograf Carmina Maior

Planșa II-III: Inventarul bunurilor parohiei ortodoxe din Saschiz (p.1 și 4)

Planşa I

O STRATEGIE A DEZNAȚIONALIZĂRII ROMÂNILOR: SCHIMBAREA STRUCTURII ETNICE PREDOMINANT ROMÂNEȘTI A TRANSILVANIEI PRIN COLONIZĂRI

IOAN RANCA

I.

Apelul la arhive invocat tot mai frecvent în ultimul timp scoate la lumină de cele mai multe ori fără premeditare¹, episoade istorice importante a căror dimensiune reală a fost parcă intenționat amputată în trecutul nu prea îndepărtat, din simplul motiv de a nu crea susceptibilități determinate de deschiderea dosarului luptei pentru păstrarea ființei naționale a poporului român, dosar care, regretabil, evenimentele o dovedesc, trebuie menținut în permanență deschis.

Așa este cazul intervenției autorităților de stat ungare cât și a unor asociații obștești, reuniuni și societăți cu un pronunțat statut naționalist, în schimbarea, la cumpăna secolului trecut, a raportului etnic autohton din unele zone compact românești, prin colonizarea unor populații aduse din Ungaria propriu-zisă sau din ținuturi cu preponderență maghiară sau secuiască din Transilvania.

Prezentul studiu preliminar nu-și propune să abordeze demersurile din presă și nici amplele dezbateri parlamentare de la Budapesta, materie care va fi tratată în alt loc, ci doar să schițeze pregătirea opiniei publice ungurești sugerându-se teama generalizată după desființarea iobăgiei prin Patenta din 1854, că românii devenind și ei proprietari în Transilvania prin preponderența lor numerică, vor înclina echilibrul politico-economic în favoare lor. În subsidiar prin această tactică se urmărea accelerarea procesului de colonizare și punerea în aplicare a programu-

¹ Antonie Plămădeală, *Un episod important în lupta pentru limba română*, în *Ortodoxia*, 1987, anul XXX, nr.3, p.417. Autorul sugerează cu neîntrecută măiestrie că apelul la arhive este inseparabil de descoperirea reală a adevărilor trecute.

lui pregătit și lansat de contele Bethlen István în anul 1907² ca urmare a punerii în operă timp de 13 ani a Articolului, respectiv a Legii nr.V din 1894 „*Despre colonizare*” sancționată la 17 martie 1894 și publicată în același an³.

Literatura noastră istorică n-a abordat în mod cuprinzător problema colonizărilor ca strategie nouă a deznaționalizării. Unele referințe competente cu privire doar la Câmpia Transilvaniei, de altfel zonă compact românească, le datorăm lui Ioan Luca Ciomac⁴ inspector general al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, eminent agronom și om de elevată pregătire socio-culturală cât și eruditului profesor blăjean Ștefan Manciulea⁵. Nu e lipsit de interes să menționăm că istoriografia de după cel de-al II-lea război mondial nici n-a abordat problema colonizărilor deznaționalizatoare în pofida faptului că fenomenul acesta păgubitor românilor a continuat, în proporții mai reduse și într-o manieră escamotată chiar și în anii postbelici.

Literatura de specialitate și publicistica ungurească, în schimb, s-a pus cu toată seriozitatea în slujba acestei noi strategii adoptată de stat în urma încercărilor insuficient valorificate în domeniul deznaționalizării inițiate după 1867 în sfera învățământului, a educației, administrativă etc.

Dintr-o amplă literatură pusă în slujba politicii de stat de colonizare redăm aici doar ideile cuprinse în memoriile lui Mikó Imre, personaj de prim rang în peisajul politic transilvănean, fost tezaurar apoi președinte al Guvernului în timpul revoluției de la 1848/49 și după abolirea absolutismului de după 1861, cât și a altor câțiva ideologi ai colonizărilor.

² Bethlen István, *A mezőség és az Erdélymagyarság* (Câmpia Transilvaniei și ungrimea ardeleană -discurs ținut la Adunarea generală a Uniunii societăților secuiești), Gherla la 6 august 1907. Separatum din numerele din 11 și 13 august 1907 ale ziarului *Szybadság* (Libertatea), editat la Tipografia Kossuth din Târgu-Mureș.

³ *Codex Hungaricus Magyar Törvények 1894-1896. évi Törvénycikkek* Budapest, 1911, p.2. V.t.cz. *A telepítésről*.

⁴ Ioan Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*. Supliment la *Buletinul Ministerului Agricol și Domeniilor*, București, 1931; *Idem*, *Observațiuni tehnice agricole și economice generale asupra Câmpiei ardeleni*, în *Societatea de mâine*, Cluj, f.a., 17p.

⁵ Ștefan Manciulea, *Câmpia Transilvaniei*, în *Colecția Țară și neam*, București, 1944, p.119-128. Un studiu despre colonizările de străini în Banat semnează și prof.Silviu Dragomir, sub titlul: *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat*, Cluj, 1925.

Văzând setea de pământ și orientarea spre achiziționarea lui de la nobilimea falimentară ungurească a timpului, de către țărănime sprijinită de burghezia română în ascensiune Mikó nota: „Între alte nenorociri, cu cea mai îndurerată inimă privesc la tot mai intensă înstrăinare de fiecare zi a proprietăților ungurești”⁶. Încă din 1861 același Mikó aprecia că scăderea pământului din proprietatea agrară ungurească cu timpul va determina „...o mare lichidare statistico-politică”⁷. Acapararea pământului din mâini străine nu constituia nici un secret că se constituise și pentru români într-o strategie vitală adoptată așa cum și George Barițiu recunoaște într-o misivă din 1885 că „...da, este un război economic care trebuie continuat exclusiv cu puterile noastre în tot cuprinsul țării dacă vrem să existăm mai departe, dacă vrem ca într-adevăr să avem o țară”⁸. Acest război nu privea, prin urmare, pe indivizi ci era o adevărată strategie națională, a existenței de către ambele părți aflate în concurență, fiindcă referindu-se la ea, același Mikó Imre recomanda ca o datorie patriotică buna chivernisire și menținerea pământului (în mâini ungurești desigur, -compl.ns.I.R.) continuând: „Când văd întrăinându-se câte o proprietate -două parcă văd ciuntindu-se câte o bucată din coroana pământurilor patriei ungare”⁹.

II

Este cunoscut faptul că încorporarea Transilvaniei la Ungaria la 1867, determinată de înfrângerile catastrofale ale armatei austriece la Konigrätz și Sadova a fost întâmpinată de români cu justificate proteste izvorând din lipsa de realism a acestei odioase fuziuni și din totala ei netemeinicie, tot așa cum, în anul 1848 aceeași alipire a Transilvaniei la Ungaria, preconizată a deveni un veritabil act statal total indezirabil, a fost socotită neavenită de aceiași români care constituiau, atât atunci ca și totdeauna, populația majoritară a Marelui Principat al Transilvaniei.

Stabilim acest prag în tratarea temei propuse pentru că legea uniunii, în expresii foarte liberale, asigura, ce e drept, egalitatea tuturor cetățenilor Ungariei și Transilvaniei sub aspect civic, dar încorporea în substratul ei organic un profund conținut reacționar, întrucât s-a înfăptuit pe baza hotărârii Dietelor nobiliare de la Pojon (Bratislava) și din Cluj, din anul 1848, iar legea nr.1 a acestei ultime diete, în pofida protestelor românești exprimate în Adunarea Națională de la 3/15 mai a aceluiași an

⁶ Mikó Imre, *Irányszemek*, în *Budapesti Szemléből*, Pest, 1861, p.59.

⁷ *Ibidem*.

⁸ V.Căpîlnean, *Scrisori inedite ale lui George Barițiu în Arhivele maramureșene*, în *Revista Arhivelor*, anul LVII, vol.XLII, nr.1, p.69-70.

⁹ Mikó, *op.cit.*

de la Blaj, nu a recunoscut existența legală a națiunii române ci doar prerogativele națiunilor zise istorice: maghiară, secuie și săsească.

Subliniem acest lucru întrucât, așa cum se va vedea în cele ce urmează, a fost „izvorul” de drept invocat după actul dualist din 1867 de către autoritatea statului totalitar ungar în numeroasele încercări de subminare a ființei naționale a poporului român printr-o suită de legiuri urgisite pentru el, menite a-l nega sau a-l face să-și piardă definitiv identitatea națională.

III

Demersul politico-legislativ de mare anvergură declanșat cu mari speranțe de către întreaga autoritate de stat ungară, constând din adoptarea legilor pentru maghiarizarea școlilor populare (1879), a școlilor de grad gimnazial (1883), a grădinițelor de copii (1891), de maghiarizare apoi a patronimelor etc., în pofida faptului că a înregistrat progrese, acestea n-au fost însă în măsura așteptărilor și din acest motiv, n-a fost interpretat ca satisfăcător de către protipendada burghezo-moșierimii ungare, cunoscută în Apus sub denumirea de gentri, pusă încă din acel timp pe fapte mari.

Înregistrarea, așadar, doar a unor succese relative, limitate însă în raport cu scopul propus de guvernanții de la Budapesta pe linia aplicării tendințelor integratoare prin orice mijloace a popoarelor nemaghiare în sânul națiunii totalitare maghiare, a determinat investigarea unor domenii, între care, în această nouă situație, economicul și demograficul aveau să prevaleze.

Premergând Articolul de Lege nr.V din 1894, *Despre colonizare*, mare eveniment a constituit în deceniul anterior repatrierea ceangăilor trăind în Bucovina și colonizarea lor în Ungaria¹⁰. Această inițiativă a fost precedată de o amplă mișcare propagandistică de adevărată explozie de „patriotism” care avea să se soldeze cu repatrierea a peste 1000 de familii de ceangăi, așezați în Ungaria de Jos, zonă cunoscută sub denumirea de Alföld. Din cauza însă a insuficienței ei pregătiri acțiunea n-a dat nici ea rezultatele scontate și din acest motiv n-a putut constitui o experiență pozitivă pentru valul de colonizări programat să urmeze.

★

¹⁰ Lovas Sándor, *A legujabb állami települések Magyarországon* (Darányi Ignác M.Kir. Foldművelésügyi Minister megbízásából írta ... Lovas Sándor -Cele mai recente colonizări de stat din Ungaria /lucrare/ scrisă de Lovas Sándor din încredințarea ministrului regal ungar al agriculturii Darányi Ignác. Conține și textul Legii nr.V/1894), Budapest, 1908, 427p.+104 tabele.

Tot în această perioadă Ministerul de Finanțe regal ungar în afara celor trei colonizări ceangăiești, a mai inițiat popularea altor 19 colonii în parte pe moșiile fiscului care s-au soldat cu aceleași rezultate¹¹.

Abia câțiva ani mai târziu, în anul 1894 -cum mai menționam- din succesele limitate ale acestor colonizări Guvernul preocupat de progresul lent spre scopul propus de colonizărilor un scop politic, le prinde într-un sistem susținut cu mijloace financiare și cu toată puterea aparatului său de stat instituționalizează ideea de colonizare și o etatizează prin votarea Articolului de lege nr.V. *Despre colonizări*.

Scopul mărturisit fără rezervă era spargerea unității teritoriale a naționalităților nemaghiare, a românilor în primul rând. Strategia adoptată viza întărirea cu noi etnici unguri a văilor râurilor principale, adică tocmai căile de pătrundere inițială în Transilvania a primilor unguri, scopul cel mai apropiat fiind închegarea într-un singur bloc a insulelor maghiare presărate prin văile afluenților Tisei: Mureșul, Crișul și Someșul înspre Câmpia Transilvaniei și până în interiorul arcului carpatic locuit masiv de secui și sporadic de români, aceștia aflați atunci într-un avansat proces de asimilare.

„Politica de colonizare și cea industrială -scria Beksics Gustav, un important ideolog al colonizărilor- are ca scop întărirea și expansiunea ungurilor, ne poate ajuta să ajungem în mijlocul naționalităților. Politica de colonizare poate să dea pe mâna ungurimii toate văile râurilor din Ardeal și astfel poate să izoleze complexe valahe de cele săsești... În același timp cultura maghiară va ajuta și ea la lărgirea bazei naționale. Va contopi mai înainte toată populația nemaghiară a orașelor. Apoi ajutată de propagația de rasă, va pătrunde pas cu pas, tot mai tare prin ținuturile locuite de naționalități. Exceptând pe sași, pot fi contopiți în neamul nostru aproape toți germanii (din Ungaria) o parte a slovacilor și chiar dintre valahi o parte destul de însemnată: acolo unde s înconjură de unguri în majoritate covârșitoare. Iar sub contopire nu înțeleg numai a-i învăța să vorbească ungurește. Am spus de multe ori că învățarea limbii maghiare, deși este neapărat necesară, încă nu înseamnă contopirea în neamul maghiar. Contopirea este când germanul, slovacul, românul, sârbul etc. și-a pierdut conștiința națională și a primit pe cea maghiară”¹² (În pofida uzanței am dat întregul citat al lui Beksics, întrucât el se constituie mai mult decât alte părți ale scrierilor lui într-un veritabil program, greu de reconstituit de altfel într-o atare

¹¹ Ioan Luca Ciomac, *op.cit.*

¹² Beksics Gustav, citat de Ioan Rusu Sirianu, *Românii din Statul Ungar*, 1904, p.106.

formă, din textele altor apologeți ai planurilor de făurire, înainte de primul război mondial, a statului maghiar totalitar).

Legea nr.V/1984 *Despre colonizări* prevedea alocarea sumei de 3000000 de forinți pentru punerea în operă a politicii de colonizare, sumă administrată ca fond rambursabil aflat la dispoziția Ministerului Agriculturii. La rândul lui acesta, întemeiat pe verificarea temeinică a condițiilor locale, cu avizele organelor de specialitate, era autorizat a cumpăra de la marii proprietari, dispuși a-și plasa capitalul în industrie sau afaceri bancare, moșii cât mai întinse în care statul să colonizeze etnici unguri din pătura săracă sau mijlocie care să completeze grupurile etnice ungurești minoritare din zonele preconizate; făurind astfel un bloc etnic continuu din Ungaria până în părțile locuite de secui, urmărind cum s-a preconizat, cursul râurilor și Câmpia Transilvaniei. Cum vom vedea în cele ce urmează planul era bine conceput și urma zone strategice de traversare a Transilvaniei cu posibilități ulterioare de declanșare a fenomenului de iradiere a maghiarismului până în cele mai inaccesibile, aparent, zone ale acesteia, căci același Beksics îndemnând pe aristocrații unguri să achiziționeze terenuri până și în munți zicea: „Să zidească aici castele de vânătoare și fabrici ca astfel să cucerească pentru ideea de Stat național maghiar regiunile cele mai ascunse ale slovaciei și valahiei”.

IV.

În contradicție cu apologeți ca Beksics și în consens cu puținii clar-văzători ai epocii (1905-1910) și cunoscutul propagandist al ideii de integrare a naționalităților și satrapul școlilor confesionale românești dinainte de 1918, Barabás Endre socotea evident că „...dacă populația ungară din Alföld continuă să nu acorde mai multă atenție acestei părți a țării, masa românească superioară prin număr, proprietate și bogăție va cuceri puterea; nu este decât o chestiune de timp”¹³.

Pentru a putea urmări desfășurarea procesului de colonizare în timp și spațiu în acest studiu preliminar redăm cu totul rezumativ demersul acesta în șase așezări situate pe Câmpia Transilvaniei aleasă ca punct strategic pentru masiva ei locuire de români și imposibil de evitat în cazul înșiruirii din Ungaria spre Secuime a lanțului de așezări destinate colonizării.

¹³ Barabás Endre, *Az erdélyrészi népfajok birtokaránya* (Raporturile de proprietate ale neamurilor din Ardeal), în *Gardasági Szemle*, 1905, p.817-836.

1.

Sărmașul Mare, județul Cluj, plasa Sărmaș (azi Sărmașu, județul Mureș). Și aici colonizarea, avea ca scop politic, premeditat: acela de întărire a elementului unguresc existent deja, dar insuficient afirmat.

Urmărind realizarea acestui scop, încă înainte ca parlamentul de la Budapesta să fi adoptat legea despre colonizare, contele Bethlen András, în speranța că proiectul inițiat de el va fi legiferat, s-a înțeles în vederea achiziționării moșiei proprietate comună a conților Teleki Laszlo, Sándor și Blanka, de 3910 jugăre¹⁴ cadastrale din Sărmașu și Tușin, (județul Cluj) azi județul Mureș, la prețul de 1200000 coroane și a proprietății arendașului lor Lázár János de 358 jugăre din Sărmașu, ca prin colonizarea de etnici unguri din județul Veszprém din Ungaria să dezvolte această comună mai răsărită din inima Transilvaniei „*într-un centru puternic... și să-l facă accesibil pentru micii gospodari aleși din partea apuseană a țării* (Ungaria, subl.ns.I.R.)...”¹⁵ și prin aceasta să-l ridice implicit la rangul de centru de iradiere a maghiarismului în Câmpia Transilvaniei, care cum vom vedea, era considerată încă prea compact românească¹⁶.

În total din moșia cumpărată de stat au fost parcelate aici 190 loturi, din care 20 erau de câte 50 jugăre și 170 de câte 20 de jugăre. Documentul încheiat cu statul¹⁷ prevedea ca 800 de coroane să fie achitate de colonist inițial iar diferența până la lichidarea sumei totale să fie achitată în rate anuale de câte 200 de coroane timp de 50 de ani. Statul s-a îngrijit să sistematizeze și să canalizeze comuna, s-o doteze cu clădiri administrative: pretură de plasă, primărie, jandarmerie, școală de stat, grădiniță, casă parohială și biserică reformată și cu locuințele directorului școlii și a învățătorilor, edificii „*care dau străzii o coloratură orășenească*”.

2.

Nimigea ungurească, județul Bistrița-Năsăud, plasa Năsăud, azi Nimigea, același județ, situată în Valea Someșului Mare, în pofida faptului că era populată în majoritate de unguri a fost, de asemenea, colonizată în anul 1896 cu 25 familii atribuidu-li-se loturi de câte 25 jugăre în aceleași condiții cu cele atribuite celor din Sărmașu. Din nefericire pentru inițiatori în scurt timp colonizarea de aici a fost ratată, 20 de familii din cele aduse părăsindu-și locuințele și loturile spre a se reîntoarce în satele de baștină.

¹⁴ Lovas Sándor, *op.cit.*, p.174.

¹⁵ *Ibidem*, 175.

¹⁶ Ioan Luca Ciomac, *op.cit.*, p.75.

¹⁷ Lovas Sándor, *op.cit.*, p.364-373.

3.

Vița, județul Solnoc-Dăbâca azi Vița.

Și colonizarea de aici a avut un caracter de întărire a elementului unguresc majoritar constând din 1000 de suflete de religie romano-catolică, 300 de calvini care conviețuiau cu 111 suflete de români greco-catolici. Moșia destinată parcelării în vederea colonizării a fost achiziționată în numele statului în 1893 de groful Bethlen András cu suma de 120000 de coroane și consta din 686 de jugăre de teren bun situat în zona Câmpiei Transilvaniei. În 1908 la un bilanț parțial al stadiului colonizării, erau ocupate doar 5 din cele 25 de case cu loturi, 20 fiind părăsite, în pofida parcelelor destul de convenabile de 25 de jugăre ce le-au fost acordate. Și aici ca și în celelalte cazuri de pe Câmpie colonistul trebuia să achite anticipativ 800 de coroane restul până la suma totală de 5880 de coroane urmând a fi achitată în rate anuale timp de 50 de ani¹⁸.

4.

Luduș, comună mare cu peste 3000 de locuitori din județul Turda-Arieș, situată la vărsarea celei mai lungi văi omonime a Câmpiei în Mureș, pe malul stâng al acestuia, (azi orașul Luduș, județul Mureș) a fost localitatea căreia scopul declarat al statului în domeniul politicii sale etno-agrară vădit ungurești i s-a potrivit cel mai bine. Era comuna reședință de plasă ai cărei intelectuali, funcționari, comercianți și meseriași unguri necesitau o întărire cu o pătură de mici proprietari conaționali ce trebuiau plasați acolo prin colonizare spre a transforma astfel comuna românească neînsemnată într-un centru unguresc aici la poarta sudică a Câmpiei. Adevărata ascensiune a Ludușului nu este străină de scopul urmărit încă anterior, de a transforma această așezare rurală românească dominată până la 1848 doar de curia domeniului feudal, într-o comună ungurească puternică la periferia Câmpiei, fiindcă pe linie politico-administrativă demersurile erau promițătoare încă începând din deceniul al VI-lea, când succesiv statul face să ia ființă aici un oficiu poștal (1852), pretura de plasă (1871), circumscripția financiară (1891) și autoritatea de carte funciară (1895). Prin funcționarii aduși aici cu preponderență ungurească și desigur prin sporul natural dirijat, între 1869-1900 populația comunei crește de la 1290 la 2879 suflete și consta, după limba vorbită, din 1351 de unguri, 154 de germani și din 1359 de români. Cei 609 izraeliți (vorbitori de limbă maghiară incluși în cifra de 1351 de unguri) dădeau așezării un puternic caracter comercial.

¹⁸ *Ibidem.*

Colonizarea a început în 1903¹⁹ și a durat până în 1906²⁰ când întreaga suprafață de 3722 jugăre cadastrale achiziționată de stat a fost parcelată și atribuită succesiv în patru valuri la 141 familii. Și aici constitutivul parcelei a fost convenabil, variind între 20-27 jugăre cadastrale. Avansul bănesc inițial a fost de 750 coroane de familie iar diferența până la 7500 urma să se achite în rate anuale de câte 262 coroane în 50 de ani cu dobândă de 3%. Prin acest prețios aport economic și demografic în numai trei decenii proporția etnică a localității s-a schimbat fundamental: 1451 de români cu o creștere nesemnificativă, 2525 unguri și 756 alte naționalități (evrei, germani ș.a.) deci de la aproximativ 742 unguri în 1900, recensământul din 1930 înregistrează o creștere de aproape 30%.

După o evoluție mai sinuoasă trecând prin mâinile mai multor familii nobiliare domeniul Ludușului ajunge în proprietatea lui Eczen Sándor și a lui Andrássy Gyula. Primul vinde 1408 jugăre cadastrale și 1046 stâneni pătrați în mod condiționat ca noua așezare sau cartier de coloniști să-i poarte numele, cu suma convenabilă de 316000 coroane, gest pentru care este felicitat de însași împăratul monarhiei bicefale. Aproape concomitent și secundul vinde cu 240 de coroane jugărul cadastral moșiile sale de 1835 jugăre cadastrale din Luduș și cele 478 jugăre cadastrale din Bogata satul din imediata apropiere.

Contractul încheiat între Eczen Sándor și Ministerul regal ungar al Agriculturii stipulează scopul politic declarat al colonizării încă din primul său aliniat afirmând că vânzătorul (denumit mai sus) „*pătruns de sentimentul că pe Câmpie colonizarea promovează cauza sporirii elementelor* (ungurești -compl.ns.l.R.) *susținătoare ale statului își vinde moșia ș.a.m.d.*”²¹. Eczen n-a vândut însă numai terenul ci și un important fond zootehnic compus din animale de rasă, produse agricole, instrumente și utilaje agricole atât la conacul din Luduș cât și la hodiile din hotar care au trecut, odată cu imobilele, în proprietatea coloniștilor fapt apreciat a fi, în comparație cu situația diferită din alte colonii, avantajul care a conferit durabilitatea colonizării de aici.

5.

Colonizarea de adăugire din **Cara**, județul Cojocna, a început în anul 1903 încheindu-se în 1908, a avut de asemenea ca scop întărirea elementului unguresc dispersat într-o masă românească compactă. Satul Cara era locuit de 800 de suflete din care trei pătrimi români orto-

¹⁹ *Ibidem*, Tabelul sinoptic general.

²⁰ Ioan Luca Coimac, *op.cit.*, Tabelul general al colonizărilor.

²¹ Lovas Sándor, *op.cit.*, p.401.

docși, o optime țigani românofoni și 74 de suflete unguri de religie evanghelic-reformată, cei mai mulți dintre ei funcționari sau servitori ai domeniului. Colonizarea de aici ținea cont de situația numerică precară a etnicilor unguri din sat și s-a apreciat de către autorități că dacă se aduc aici pe cele 1009 jugăre cadastrale deocamdată 31 de familii apoi cu timpul altele din Gheorghenii Clujului acestea nu vor sărăci de unguri târgul Cojocna sau orașul regesc Cluj. În schimb dacă se va așeza aici această minimă proporție de unguri și statul le va zidi școală de stat și grădiniță, apoi sporind numărul unguirilor și în alte sate pe care le va asigura cu preoți și învățători unguri, atunci nici Gheorghenii nu vor scădea numeric prin plecarea în alte părți mai îndepărtate a locuitorilor lui, realizându-se concomitent și o infuzie de populație ungurească nouă în măsură a revigora conștiința națională și amplificând astfel unda unui nou spirit în sânul unguirilor dispersate prin aceste părți ale Câmpiei ardelen. Moșia de colonizare a fost achiziționată de la baroneasa Rottenthal Anna, născută Haller, cu 257,285 coroane jugărul cadastral, sumă în care global intrau și supraedificatele economice existente pe teren, care, împreună cu utilajele și instrumentele ușurau de asemenea condiția inițială a colonistului. Din cele 31 de parcele defalcate pentru colonizare numai 19 au fost ocupate în pofida constitutivului parcelei care era chiar mai mare decât în alte sate, constând din 27-30 jugăre. Aici parcela de colonizare era evaluată la 9660 de coroane, din care avansul s-a stabilit tot la 800 coroane, dobânzile după rata anuală de 353 de coroane fiind de 2-3% de asemenea pe timp de 50 de ani.

6.

Colonizarea din **Tritiul de Sus**, din județul Turda-Arieș, azi județul Cluj a avut de asemenea caracterul de întărire prin adăugirea de noi familii de etnici unguri puținelor familii existente. Ambele Tritiuri, de Jos și Sus, aparțineau plășii Turda formând, împreună cu Cocul de Câmpie și cu Urca, un notariat cercual cu sediul în Tritiul de Jos. Tritiul de Jos se întindea pe 3397 jugăre cadastrale, având o populație de 1316 suflete din care doar 175 erau unguri, 1051 fiind români și puțini țigani. Tritiul de Sus de asemenea recunoscut și el ca sat românesc avea o întindere de 3457 jugăre cadastrale și o populație de 829 suflete. Aici proporția etnică este aproximativ aceeași: 100 de unguri și 729 români și țigani românofoni. Ambele sate aveau biserici și școli confesionale greco-catolice iar Tritiul de Jos, în ciuda minorității etnice ungurești, pentru cele 20-30 de familii avea biserică reformată și școală de stat ungurească. Motivarea colonizării este găsită de autorități în trecutul unguresc inițial al acelor două sate versiune care însă nu rezistă criticii istorice și mai degrabă actul de colonizare e de atribuit întăririi elemen-

tului maghiarofon în scopul declarat de iradiere al acestuia în zonă în vederea realizării cordonului etnic est-vest preconizat.

*

În timp ce opinia publică din Ungaria lua cunoștință prin intermediul presei despre quasi falimentul politicii de colonizare recunoscut ulterior chiar de lucrarea oficială de informare a lui Lovas Sándor, în extremitatea nord-vestică a Câmpiei Transilvaniei în 6 august 1907 la Gherla avea loc adunarea generală a Uniunii societăților secuiești, la care conferențiarul principal a fost parlamentarul apologet al colonizărilor groful Bethlen István.

Născut la Gornești în apropiere de Tîrgu-Mureș în anul 1874 și descinzând din stirpea principelui ardelean reformator Bethlen Gabor, Bethen István era înrudit după mamă cu marea familie a Telekieștilor. Absolvă Institutul Terezian din Viena, studiază apoi cursuri de drept la Universitatea din Budapesta, pentru ca ulterior să termine și Academia Ungară de Agricultură. Din 1901 este, succesiv mai multe legislaturi, deputat al Circumscripției electorale a Câmpiei Transilvaniei unde deținea prin moștenire imense proprietăți, de unde și marea sa predilecție pentru probele socio-politice și agrare ale acestei întinse zone românești. În calitate de parlamentar Bethlen István face la Gherla o amplă expunere despre rolul ungurimii și Câmpia ardeleană, expozee în care propune o nouă strategie a colonizărilor, de data aceasta nu cu unguri din Ungaria propriu-zisă ci cu secui săraci din arcu carpatic, mai adaptabili și mai harnici decât ungurii utilizați în acest scop până atunci. Exeget versat al problemelor complexe ale politicii agrare și implicit naționale ungurești din Transilvania Bethlen constată și nu ezită s-o spună deschis că schimbările intervenite în proprietatea agrară cu implicațiile lor politico-naționale au fost constatate curând de contemporani de aceea, în pofida eșecurilor suferite de politica de stat a colonizării promovată de legea din 1894, ea trebuie reluată cu forțe și strategii noi, fortificante, fiindcă va spune el mai târziu „*altfel chiar în condiții de câteva decenii de pace ungurii vor trebui să facă o nouă descindere în Transilvania*”, în sensul că în acest timp Transilvania ar fi cu totul pierdută, necesitând o nouă ocupare (Uj hónfoglalás)²².

Cu referire la procesul cumpărării de către români a pământului conferențiarul afirmă: „*E de presupus oare că această țară și-ar putea păstra chiar și numai pentru un minut caracterul său național /ungar/ căruia îi e inima de unde inundă sângele său vivace -când el /pământul/*

²² Tokaji László, *Uj hónfoglalás* (O nouă ocupare /a Ardealului/), Kolozsvár (Cluj), 1913, p.5-6.

e în mâini străine?”²³ Apreciind drept periculoasă rasei densitatea scăzută și lipsa de masivitate a ungarilor în Transilvania Bethlen afirmă „... nici în Ardeal răspândirea ungarimii (magyarság) nu este avantajoasă”. Apoi face fără premeditare constatarea nu lipsită de temei și perfect justă înșirând condițiile fizico-economice care fac ca între Transilvania și Ungaria să nu poată exista nici o unitate organică: „Depărtarea Ardealului de întinsul «Alföld» maghiar, aceste obstacole naturale care-i marchează depărtarea și izolarea lui /apoi/ tradițiile istorice diferite, conviețuirea apoi aici și prezența amenințătoare a celei de a treia națiuni compactă și numeric superioară, cea română, face să determine indiscutabil /imperativul/ ca în această parte de țară cu trecutul ei istoric diferit de cel din Țara mamă²⁴ (anya ország) Ungaria, ungarimea va trebui să ocupe locul dominant”. Același Bethlen exprimă la modul imperativ gândul de altfel deloc singular, că ofensiva maghiarizării și implicit a colonizării „... este datoria generației noastre și chiar datoria ei supremă, căci generațiile viitoare nu vor mai fi în stare s-o facă. Noi suntem ultimii, absolut ultimii care putem împlini această datorie și dacă n-o facem vom pierde lupta pe viață și pe moarte care a început între români și noi”²⁵.

Ideea majoră a expozeului de la Gherla din 1907 a contelui Bethlen István este să determine pe reprezentanții societăților secuiești prezenți la conferință ca reîntorși acasă să instituie o campanie de presă și de interpelări parlamentare pentru ca guvernul cu autoritățile de stat să grăbească maghiarizarea românilor pentru a opri procesul natural de făurire a statului național unitar român și implicit pierderea Transilvaniei.

În același sens al previziunilor sumbre pentru politica de forță cu durități exacerbate față de naționalități apar, una după alta, o serie de lucrări ale unor socio-politologi menite să urgenteze luarea măsurilor de a bara accesul țărănimii și burgheziei românești la pământ, citând mereu dictonul potrivit căruia al cui e pământul, a aceluia e țara (stăpânirea). Menționăm din acestea trei, cu titluri care le explică, fără echivoc, conținutul.

În decurs de numai 2-3 ani Tokaji László editează două studii remarcabile, bogate în date și argumente, cu titluri profetice: *Elado ország*²⁶ (Țară de vânzare) în care schițează epilogul tragic pentru statul ungar al cumpărării nestânjenite de pământ, zis unguresc, de către români și drept urmare a acestei politici de înfierată „nepăsare” a statului,

²³ Bethlen István, *op.cit.*, p.3.

²⁴ *Ibidem*, p.4.

²⁵ *Ibidem*, p.4-5.

²⁶ Tokaji László, *Elado ország* (Țară de vânzare).

necesitatea unei vaste și mult mai bine organizate și susținute campanii de colonizare a Transilvaniei cu etnici unguri, activitate căreia autorul îi dă, ca și cărții sale, denumirea de nouă ocupare *la pratriei/ Uj honfoglalás*²⁷.

În același an politologul Bizony László publică într-o ediție proprie dedicată contelui Tisza István, ministrul președinte al guvernului ungar de atunci, o lucrare la fel de interesantă subintitulată „*Studiu de economie națională*” cu titlul deosebit de sugestiv dar și alarmant în același timp: *Cum să salvăm Ardealul*²⁸, în care soluțiile avansate sunt în fond aceleași, declanșarea unei campanii de înlăturare a românilor din economie și finanțe spre a salva Ardealul în favoarea statului totalitar ungar.

*

Dar izbucnirea, un an mai târziu, a primului război mondial a pus capăt filozofărilor de acest fel, care ocupau o proporție importantă în publicistica vremii. Finalul războiului a deschis popoarelor din bazinul Dunării posibilitatea de a se constitui în state naționale proprii iar Transilvania, această „*îngrijorător de românească provincie*” să se unească cu Țara, prin vrerea unanimă a celor peste 100000 de români adunați la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia.

A STRATEGY OF THE ROMANIANS' DESNATIONALIZATION: THE CHANGING OF TRANSYLVANIA'S ETHNYCAL STRUCTURE, PREDOMINANT ROMANIAN, THROUGH COLONIZATIONS (Summary)

A major event in the history of Central and Eastern Europe, the settlement of the Hungarians in the Pannonia Plain, followed, after a certain period, by their expedition to the East, as an expression of their Occidental expansion towards the South of the Danube stands for a strong penetration of foreign populations within the Daco-Roman mass, a native Romanian population, on both sides of the Carpathians. This phenomenon is also significant for the simultaneous partial break of the territorial unity and continuity of the Roman world, in full process of pre-state organisation.

²⁷ Vezi nota 22.

²⁸ Bizony László, *Hogy mentsük meg Erdélyt ?* Budapest, 1913.

The occupied territory, considered as a royal domain, was attributed, in the course of a long process, to the Hungarian laic and ecclesiastic feudal lords, while the native Romanian middle class country people in the area were slowly being turned into hereditary serfs, being thus subdued to a more and more unbearable exploitation which was to bring about the peasant's rebellions of 1437, 1514, 1704-1711, 1784 and 1848-1849.

The priority in the Transylvanian space of genesis, but, most of all, their numerical preponderance as compared to all the other inhabitants (Hungarians, Saxons, Szecklers) was an insuperable problem for the authorities whose political concern consisted in remaking Great Hungary within the borders of St. Stephen, after the abolition of serfdom, in 1854. Due to the fact that this project had no chance to be carried out, a most subtle strategy was worked out by a sustained policy of colonisation with Hungarian native in the areas largely inhabited by Romanian, like for instance, the Transylvanian Plain.

The author's intention is to analyse this phenomenon at the end of the XIXth century and the beginning of the XXth, from the point of view of the measures taken by the authorities in 6 villages located on the initial line of Hungarian penetration in Transylvania: Cluj-Sărmașu-Luduș-Tîrgu-Mureș.

PUBLICISTUL TRAIAN H. POP (1864-1908)

REDACTOR AL GAZETEI TRANSILVANIEI

GRIGORE PLOEȘTEANU
ANA-MARIA ALEXANDRA BUTA

Intellectual ridicat din lumea satului transilvănean, gazetar și scriitor, Traian H. Pop și-a dedicat existența apărării drepturilor și servirii intereselor poporului român oprimat, luminării și emancipării sale politice și culturale, afirmându-se, în același timp, pe tărâmul creației literare. Dăruindu-se până la epuizare, muncii de redactor, suferind pentru ideile sale închisoare, cunoscând lipsuri materiale, existența acestei personalități înzestrate și generoase s-a frânt la vârsta deplinei maturități.

Meritele pasionatului slujitor al condeiiului au fost recunoscute chiar de către unii dintre contemporanii săi. Astfel, în 1908, cu prilejul dispariției lui Traian H. Pop, în *Gazeta Transilvaniei* se afirma că a fost „*unul din cei mai vechi și mai zeloși colaboratori interni ai ziarului [...], care a fost mulți ani și redactor responsabil al Gazetei*”, care a pierdut „*un harnic, diligent și credincios colaborator și apostol al ideilor și principiilor, ce le reprezintă ziarul nostru*”¹. În același periodic brașovean el era apreciat ca „*mucenic necunoscut și nerăsplătit (ca toți ziariștii noștri) al deșteptării, luminării și îndrumării spre cultură a neamului nostru*”², care „*s-a distins în viață prin fapte dedicate binelui națiunii sale*” și a fost „*și un luptător neobosit și curajos*”³. Mai târziu, referindu-se la cele două izvoare „*de educație națională*” existente în Brașovul anilor Memorandului -Liceul românesc și *Gazeta Transilvaniei*-, Ion I. Lăpedatu scria că: „*Stâlpii ei, în acele vremuri, erau: Dr. Aurel Mureșianu, Grigore Maior și Traian H. Pop. Toți trei și-au încheiat destul de timpuriu viața, istoviți de munca grea a bieților ziariști români din Transilvania*”⁴. Iar

¹ Traian H. Pop, în *Gazeta Transilvaniei*, LXXI, nr. 121 din 4(17) iunie 1908.

² De la poalele Munților Apuseni, iunie 1908 (Înmormântarea lui Traian H. Pop), *ibidem*, nr. 125 din 8(21) iunie 1908.

³ Știrile zilei, *ibidem*, nr. 123 (Număr de Duminică 23) din 6(19) iunie 1908.

⁴ Ion I. Lăpedatu, *Din anii Memorandului. Amintiri*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*. București, 1943, p. 485.

Sextil Pușcariu, în *Brașovul de altădată*, îl amintește pe Traian H.Pop între redactorii interni ai *Gazetei*, relevând și ecoul creației sale poetice, dar și sfârșitul său tragic: „Acesta făcea și poezii. Când începuse să le publice, brașovenii vorbeau de el ca de un talent nou. Dar cu timpul încetară să mai apară poezii de-ale lui, fie că nu mai avea ce să spună în ele, sau că munca grea și istovitoare în redacție îl epuizase de tot. A și murit nebun săracul”⁵.

Traian H.Pop a fost apoi inclus în unele dicționare, numele său a fost menționat în lucrări despre istoricul *Gazetei Transilvaniei*, iar activitatea sa literară reevaluată, i s-au dedicat evocări, dar nici până azi nu beneficiază de un studiu monografic⁶. Poate și datorită insuficienței informațiilor biografice. Publicarea corespondenței sale cu dr.Aurel Mureșianu, directorul *Gazetei Transilvaniei* (30 de scrisori, la care am alăturat și o epistolă adresată de Iacob Mureșianu fratelui său), aflată în fondul *Arhivei Mureșenilor* din Brașov, este menită să contribuie la umplerea acestui gol și să ofere un important suport documentar pentru o asemenea lucrare, ce-și așteaptă încă autorul.

Constituind un izvor prețios pentru cunoașterea vieții și a opțiunilor politice ale lui Traian H.Pop, al cărui nume este indisolubil legat de *Gazeta Transilvaniei* și a cărui biografie este reprezentativă pentru destinul ziaristului român transilvănean din perioada în care Transilvania s-a aflat sub stăpânirea Ungariei dualiste, corespondența sa cuprinde, în același timp, informații de interes pentru cunoașterea frământărilor din mișcarea politico-națională românească în anii *Memorandului* și ai crizei post memorandiste.

Vom încerca să reconstituim principalele momente ale vieții și preocupările cultural-politice ale lui Traian H.Pop, așa cum se conturează din acest epistolar și din alte surse și mărturii, îndeosebi din paginile *Gazetei Transilvaniei*, pe care a slujit-o cu un rar devotament vreme de peste 15 ani.

⁵ Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, (ed.Îngrilă de Ș.Polverejan), Cluj-Napoca, 1977, p.226.

⁶ Dr.C.Diaconovich, *Enciclopedia Română*, t.III, Sibiu, 1904, p.641; *Gazeta Transilvaniei*, LXXI, *Număr Jubiliar*, Brașov, iunie 1908, p.131; *130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania* (sub red.M.Băltescu), Brașov, 1969, *passim*; I.Chiorean, *Memoriile pașoptiștilor mureșeni. Traian H.Pop*, în *Vatra*, VI, nr.7(64) din 20 iulie 1976, p.7; Dan Mănucă, *Pop Traian H.*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p.690-691 ș.a.

Traian H. Pop s-a născut la 20 martie 1864 în localitatea Șard, un sat românesc care cunoscuse iobăgia, din comitatul Alba Inferioară (județul Alba). Era primul din cei șase copii ai lui Moise Pop și Ana Pop, născută Țuțuianu⁷. Tatăl său era „agricultor”, îndeletnicindu-se cu „economia câmpului”⁸. Copil dotat, Traian a putut urma, cu mari sacrificii, după învățăturile primare la școala locală, cursurile Liceului din Blaj, pe care l-a frecventat în anii 1876-1885. Între colegii săi s-au aflat Aurel C. Domșa, viitorul redactor responsabil al ziarului *Unirea*, Emil Cormoș, Simion Zehan, Eugeniu Solomon⁹. S-a înscris, apoi, la Seminarul teologic.

Tânărul cleric s-a format într-o perioadă de afirmare viguroasă a mișcării naționale românești, de creștere a rezistenței împotriva politicii oprimate și a legislației vizând maghiarizarea, promovată de autoritățile de la Budapesta, într-un mediu cu o strălucită tradiție istorică și de luptă pentru înfăptuirea aspirațiilor de libertate și progres ale românilor transilvăneni. El însuși va evoca Blajul ca „*leagăn legendar de fapte mărețe, loc sfânt al luminei și redeșteptării noastre naționale*”, pământul „*de care ne leagă atâtea suveniruri mari și scumpe din trecut, atâtea speranțe mângâietoare în viitor*”¹⁰. Orașelul era locul de unde pornise, pe Câmpia Libertății, „*mișcarea de liberare a românilor*”¹¹.

Blajul cu școlile, bibliotecile și cărțurarii săi oferea un cadru propice celor dornici să-și însușească o temeinică pregătire. Clericul cu sensibilitate romantică, dar și cu un acut simț social și național, își depășea, prin largul său interes și orizont cultural, prin înzestrarea sa pentru scris, prin cunoașterea mai multor limbi străine, ca și prin dorința de afirmare pe tărâmul creației literare și publicistice, colegii. Dintre profesori, cel

⁷ Pop Traian Horea, *Pro memoria*, caiet mss. nr. 4533, la Bibl. G. Barițiu, Brașov. Colecții speciale.

⁸ În matricolele Gimnaziului din Blaj, la „condițiunea părinților și tutorilor” elevului Traian H. Pop se menționează mai întâi „cantor”, apoi „econom” și „agricultor”. Vezi *Programa Gimnaziului superior, Preparandiei, Normei și școlii populare de fete din Blaj pre anul 1879/80*, Blaj, 1880, p. 62; *Programa ... pre anul școlar 1880/81*, Blaj, 1881, p. 54; *Programa ... pre anul școlar 1881/82*, Blaj, 1882, p. 62; *Programa ... pre anul școlar 1882/83*, Blaj, 1883, p. 38; *Programa ... pre anul școlar 1883/84*, Blaj, 1884, p. 60; *Programa ... pre anul școlar 1884/85*, Blaj, 1885, p. 61.

⁹ *Convocator*, în *Tribuna*, XII, nr. 151 din 6/18 iulie 1895, p. 605.

¹⁰ T[raian] H. P[op], *Zi de bucurie*, în *Gazeta Transilvaniei*, LVIII, nr. 107 (Număr de Duminică 20) din 14(26) mai 1895.

¹¹ *Știrile zilei*, în *Gazeta Transilvaniei*, L, nr. 102 din 9(21) mai 1887.

care va avea un rol important în biografia sa va fi compozitorul Iacob Mureșianu care publică în 1888 revista *Musa Română*¹², la care colaborează și Traian H.Pop, atât cu versuri, cât și cu două lucrări dedicate memoriei compozitorului Ciprian Porumbescu și genialului muzician Frederic Chopin¹³. Impresionat de înzestrarea și talentul publicistic al teologului blăjean, Iacob Mureșianu, îl recomandă fratelui său, dr.Aurel Mureșianu, directorul și proprietarul *Gazetei Transilvaniei* de la Brașov, care îi va face oferta de a-l angaja ca și colaborator intern (redactor) la cotidianul său¹⁴.

Traian H.Pop debutase ca autor, de fapt, încă din anul 1886 în revista *Familia*, colabora deja la *Gazeta Transilvaniei*, ca și la alte publicații, *Foaie Bisericească și Scolastică* (Blaj), *Amicul Familiei* (Gherla), cu versuri tributare în cea mai mare parte lui Eminescu¹⁵, cu traduceri, ca aceea din Leopardi, transpuerile fiind realizate tot într-o formă eminescianizantă¹⁶, publicând însă și nuvele, corespondențe, etc. O astfel de corespondență, trimisă din Șard, cu prilejul morții „ilustrului publicist” Iacob Mureșianu, ne reține atenția întrucât putem identifica familia de spirite cărora li se alătură viitorul redactor al *Gazetei Transilvaniei*.

Ideile răspândite timp de o jumătate de secol de cel care în 1838 se afla alături de G.Barițiu la ctitorirea primului organ de presă național al românilor din Transilvania, „*au prins și vor prinde adânci rădăcini*” - afirmă Traian H.Pop¹⁷. Pana lui nu numai că nu s-a frânt, „*ci mai vârtos a căpătat o nouă putere de viață*” în mâna celui pe care nu-l numește, dar pe care îl viza, dr.Aurel Mureșianu, „*care se jertfește pentru noi toți*”

¹² Vezi despre aceasta Emil Manu, în *Reviste literare românești* din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, București, 1974, p.318-320 și M.Popa, Val.Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, Cluj-Napoca, 1980, p.138-139.

¹³ *Musa Română*, nr.4 și 5 din 1888 și nr 7-10 din 1888; vezi și I.Chioresan, *art.cit.*

¹⁴ Iacob Mureșianu către Aurel Mureșianu, Blaj, 1887. Vezi *anexa nr.1*; Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Blaj, 10 aprilie 1888. Vezi *anexa nr.3*.

¹⁵ Dan Mănuță, în *Dicționarul literaturii române ...*, p.690. G.Bogdan Duică a afirmat că Traian H.Pop l-a plagiat pe Eminescu, în *Tribuna*, VI, nr.167 din 24 iulie/5 august 1889; D.Petrescu, *G.Bogdan Duică*. Studiu monografic, București,1978, p.72. Vezi și *Tribuna*, XII, nr.258 din 1895. O analiză a întregii creații poetice a lui Traian H.Pop la Licinia Borcea, *Poeziile lui Traian Pop* (mss).

¹⁶ Luminița Beiu-Paladi, *Romantismul italian și literatura română a secolului al XIX-lea. Relații și similitudini*, București, 1982, p.155.

¹⁷ Traian [H.Pop], *Șard*, 26 septembrie (8 octombrie), în *Gazeta Transilvaniei*, L, nr.214 din 30 septembrie (12 octombrie) 1887.

cei asupriți (...)"¹⁸. El însuși își făcea cunoscută voința de a se înrola între continuatorii remarcabilului ziarist, înscriindu-se în școala publicisticii românești militante: „*Inspirați de ideile marelui Iacob Mureșianu, aprigul apărător al românismului, vom continua a merge pe calea bătută de dânsul fără leac de șovăire (...)*” pentru o soartă mai bună¹⁹. Traian H. Pop a acceptat, așadar, oferta făcută de dr. Aurel Mureșianu, motivând într-o scrisoare pe care i-a adresat-o la 10 aprilie 1888, că astfel ar avea o situație asigurată „*cel puțin pe câțiva ani*” și deoarece i se deschideau alte perspective afirmării sale ca scriitor, considerând că nici unde nu și-ar putea „*întinde mai bine activitatea literară*” „*ca sub scutul*” directorului cotidianului brașovean²⁰. Punea însă o condiție, și anume aceea de a-și putea continua studiile (în anul IV de teologie) în particular, pentru a avea o licență, și îl ruga pe Aurel Mureșianu să intervină la episcopul V. Mihalyi²¹.

În același an, întreprinde o călătorie la Brașov, luând contact direct cu redacția *Gazetei Transilvaniei*, plecând -după cum îi scria directorului acesteia- „*cu dorul de a ne revedea cât se poate mai în grabă*”²². Îi lăsase, de altfel, o bună impresie lui Aurel Mureșianu, de care era conștient și mândru: „*Bine ști ce isprăvi pot să fac pentru ziar și prea bine ști întrucât voi corespunde cerințelor d-tale, din cele ce le-ai văzut*”²³. Și adresându-i-se ca unui părinte, îi solicita din nou intervenția pentru ca să poată învăța, în semestrul II 1889, și susține privat examenele²⁴.

La începutul anului 1889 Traian H. Pop se afla însă tot la Blaj, unde se străduia să câștige abonați la *Gazeta Transilvaniei* și de unde corespundează și cu redactorul acesteia, Grigore Maior²⁵. Lipsa mijloacelor materiale îl determină să i se adreseze lui Aurel Mureșianu, în termeni care dezvăluie o stare de lipsuri și greutate: „*eu strâmtorat fiind ți-ai face pomană, vorba românului, dacă aducându-ți aminte de mine, m-ai milui cu ceva...*”²⁶.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi anexa nr. 3.

²¹ *Ibidem*.

²² Traian H. Pop către Aurel Mureșianu, Blaj, 3 decembrie 1888. Vezi anexa nr. 4.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Vezi anexa nr. 3.

²⁵ Traian H. Pop către Aurel Mureșianu, Blaj, 21 ianuarie 1889. Vezi anexa nr. 5.

²⁶ *Ibidem*.

Intervenția solicitată lui Aurel Mureșianu se pare că n-a avut succes, dacă nu cumva n-a mai avut loc, deoarece teologul blăjean sosește la Brașov -la rugămintea directorului *Gazetei Transilvaniei*- abia în mai 1889 și numai pentru trei săptămâni²⁷. Aducea cu el și lucrarea *Din viața și scrierile lui Nicolau Lenau*, alcătuită „după izvoare străine”, dedicată apreciatului poet romantic german, originar din Banat, a cărui viață a fost „o tragedie din cele mai mișcătoare”²⁸.

După absolvirea Seminarului teologic, în vara aceluiași an²⁹, Traian H.Pop, urmându-și vocația și destinul, renunță la oferta de a-și începe cariera preotească în protopopiatul Orăștiei³⁰. El va fi angajat ca și colaborator intern al *Gazetei Transilvaniei*, mutându-se la Brașov.

A lucra în redacția unui ziar politic românesc în Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea implica numeroase riscuri, mai ales pentru un tânăr avântat, cu temperament de luptător și un limbaj radical, care avea o puternică credință în idealurile de libertate și naționale. În această provincie, alipită în 1867 Ungariei, în domeniul presei mai era încă în vigoare patentă împăratească din 1852, emisă în condițiile regimului absolutist. Astfel, și redactorul Traian H.Pop cunoaște în curând excesele unui regim cu fațadă constituțională, liberală, dar care încălca drepturi și libertăți democratice fundamentale, și interesele naționalităților nemaghiare.

El este acuzat că într-o notă publicată în nr.40 din 20 februarie (4 martie) 1890 al *Gazetei Transilvaniei*, în care afirma că „*acest pământ nu e maghiar*”, „*ci al tuturor naționalităților*”³¹, a atacat caracterul maghiar al patriei și îi numea pe membrii națiunii maghiare, care alcătuiesc statul, uzurpatori; de asemenea, că într-un editorial apărut în nr.72 din 29 martie (10 aprilie) al aceluiași ziar³², ridiculizând drepturile de care se bucura populația de altă limbă, atribuie privilegiilor maghiari intenția de a face majoritatea țării, sub masca *libertății și egalității*, sclavă politic, spiritual, moral și economic, sclavie căreia îi va pune capăt deșteptarea

²⁷ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 3(15) mai 1889. Vezi anexa nr.6.

²⁸ Traian H.Pop, *Din viața și scrierile lui Nicolau Lenau*, în *Gazeta Transilvaniei*, LII, nr.87 din 19 aprilie (1 mai) 1889.

²⁹ Aurel Comșa, *Întâlnire colegială*, *ibidem*, LXVII, nr.99 din 5(18) mai 1904.

³⁰ Ovidiu Pop, *Traian Horea Pop*, februarie 1976, Brașov (mss); L.Borcea, st.cit, p.I.

³¹ *Știrile zilei*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIII, nr.40 din 20 februarie (4 martie) 1890.

³² *Brașov*, 28 martie, *ibidem*, nr.72 din 29 martie (10 aprilie) 1890.

conștiinței de sine a popoarelor, ațâțând „la ură în contra „privilegiatei” națiuni maghiare”³³.

În cadrul procesului, desfășurat în fața Curții cu jurați a Tribunalului din Cluj, Traian H.Pop, după ce declară că dorește să se folosească de dreptul conferit de lege, de a se apăra în limba maternă, își asumă responsabilitatea pentru cele două articole³⁴. Deoarece, însă, nu s-a constatat cunoașterea limbii române de către jurați (translator era dr.Aurel Isac, iar avocatul apărării Iosif Roman), acuzatul a renunțat la apărare, nevrând -după cum afirmă- „*nicidecum ca pentru persoana mea să jertfesc și să calc în picioare un principiu de viață națională (...)*”³⁵.

Traian H.Pop a fost condamnat la un an închisoare de stat și la 100 florini amendă (eventual alte 20 de zile de închisoare), iar dr.Aurel Mureșianu la șase săptămâni reclusiune și, ambii, la suportarea speselor procesului³⁶. Cererea de anulare a sentinței a fost respinsă de Curtea regească, prin sentința din 14 august 1890. Condamnarea celor doi ziariști români a fost apreciată de *Tribuna* din Sibiu, ca un nou act de prigonire și nedreptate³⁷.

În seara zilei de 6 noiembrie 1890 Traian H.Pop pleca la Seghedin „*pentru a-și face osânda de un an*”. La gara din Brașov a fost însoțit de mai mulți amici și cunoscuți. Redacția *Gazetei Transilvaniei* îi dorea, cu acest prilej, confratelui iubit „*fericită re[î]ntoarcere pentru a putea continua cu puteri oțelite lupta, la care s-a angajat!*”³⁸.

Începându-și detenția la 6 noiembrie 1890³⁹, ziaristul român înfrunță experiența reclusiunii, cu credința în Dumnezeu și în dreptatea cauzei naționale, pe care o servea prin publicistica sa. La început se simțea uitat de toată lumea. Se va apropia de preotul Ioan Macavei, tribunist, condamnat și el într-un proces de presă⁴⁰. Va fi apoi vizitat de Grigore

³³ *Actul de acuzare al procurorului unguresc, ibidem*, nr.76 (Număr de Duminică) din 5(17) august 1890.

³⁴ *Procesul de presă al Gazetei Transilvaniei* (Raport special) Cluj, 5(17) august a.c., *ibidem*, nr.177 din 8(20) august 1890.

³⁵ *Ibidem*, nr.178 din 9(21) august 1890.

³⁶ *La procesul de presă al Gazetei Transilvaniei, ibidem*, nr.213 (Număr de Duminică) din 23 septembrie (5 octombrie) 1890.

³⁷ *Tribuna*, VII, nr.178 din 5(17) august 1890, p.709; vezi și Eugenia Crișan, *Tribuna 1890. Indice bibliografic analitic*, Sibiu, 1892, p.296.

³⁸ *Știrile zilei, în Gazeta Transilvaniei*, nr.242 (Număr de Duminică) din 28 octombrie (9 noiembrie) 1890.

³⁹ *Ibidem*, nr.248, (Număr de Duminică) din 4(16) noiembrie 1890.

⁴⁰ *Tribuna*, VII, nr.272 din 29 noiembrie(11 decembrie) 1890, p.1089.

Maior, dr. George Maior și Aurel Mureșianu⁴¹. O preocupare care revine adeseori în corespondența adresată directorului său, este aceea a sprijinului material, indispensabil, pentru a-și asigura subzistența și alte necesități. Ajutorul său era, de altfel, oferit de *Liga Culturală* de la București, dar se pare că nu i-a parvenit integral⁴².

Semnele de solidaritate, exprimate pe diverse căi, se înmulțesc însă, astfel că la 4/16 ianuarie 1891 Traian H. Pop împreună cu Ioan Macavei trimit o scrisoare de mulțumire pe adresa redacției *Gazetei Transilvaniei*, cu următorul cuprins: „*Onorabilă Redacțiune! Subscrișii venim pe această cale a exprima călduroasele noastre mulțumiri numeroșilor noștri amici cunoscuți, -domni și doamne- și tuturor binevoitorilor, care din incidentul “Anului nou” s-au simțit îndemnați a ne felicita parte prin depeșe, parte prin scrisori procurându-ne prin aceasta o mare, adevărată bucurie și mângăiere sufletească. La rândul nostru venim și noi pe această cale a le exprima sincerele noastre doriri de bine și călduroase strângeri de mână*”⁴³.

Corespondența adresată lui Aurel Mureșianu ni-l înfățișează pe Traian H. Pop, preocupat, în continuare, de problema politică, îndeosebi de situația din mișcarea națională, în care liderii politici români manifestau orientări divergente în legătură cu chestiunea înaintării unui memoriu politic la Viena. În această perioadă de limpezire a opțiunilor, el se pronunță pentru un rol activ, pentru o atitudine hotărâtă a *Gazetei Transilvaniei* și a directorului acesteia, cerându-i lui Aurel Mureșianu să iasă din rezervă și să impună principiile de sorginte pașoptistă, pentru a nu risca o veșnică stagnare a chestiunii naționale⁴⁴. Avea convingerea că salvarea cauzei românești depindea de acesta, că prin preluarea conducerii Partidului Național Român de către Aurel Mureșianu, care timp de 14 ani a luptat „*cu abnegațiune și curaj neînfrânt*”, va fi instaurată disciplina necesară unei activități serioase, se va consolida unitatea și mișcarea națională va cunoaște astfel un nou avânt⁴⁵. De aceea îl dorea „*capul și dirigentul nostru în luptă*”⁴⁶.

⁴¹ Traian H. Pop către Aurel Mureșianu, Seghedin, 14 august 1891. Vezi anexa nr.9; *Știrile zilei*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIV, nr.228 (Număr de Duminică 41) din 13 (25) octombrie 1891.

⁴² Traian H. Pop către Aurel Mureșianu, Seghedin, 14 august 1891. Vezi anexa nr.9.

⁴³ *Știrile zilei*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIV, nr.6 din 9(21) ianuarie 1891.

⁴⁴ Traian H. Pop către Aurel Mureșianu, Seghedin, 26 august 1891.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

Adversar al oprimării, adept al libertății și al egalității, Traian H. Pop se pronunță categoric împotriva acelor oameni politici din conducerea Partidului Național Român care ar fi acceptat o împăciuire „româno-maghiară fără respectarea drepturilor” românilor, ceea ce ar fi semnat o capitulare nedemnă, cu urmări nenorocite⁴⁷.

Gândurile, sentimentele și aspirațiile sale răzbat și în versurile scrise în timp ce se afla în detenție la Seghedin. În *Doina* îndeamnă patetic la revitalizarea conștiinței de neam, în vederea luptei decisive împotriva asupritorilor, pentru ca „pe plaiul românesc/ Și-n pământul strămoșesc/ Să-nflorească florile,/ Să răsară zorile!”⁴⁸. Iar în *Rugăciune!*, trimisă *Gazetei Transilvaniei*, simțindu-se un exponent al celor „ce poartă jugul veacuri de amar”, imploră ajutorul lui Dumnezeu pentru succesul luptei pentru drepturi și adresează un nou îndemn conaționalilor săi: „În minți cu înțelesul, în inimi cu iubirea/ De neam și de nevoie, să începem deci zidirea/ Palatului în care trăi-vom fericiți...”⁴⁹.

La 15 noiembrie 1894 Traian H. Pop a fost eliberat, după ce, între timp, contractase și o boală la picior⁵⁰. Momentul eliberării a fost salutat cu bucurie de *Gazetă*, care exprimă dorința „din inimă, ca exemplul d-sale de abnegațiune pentru cauza națională să servească ca încurajare tinerimii noastre, de la care se așteaptă încă multe jertfe în viitor pentru a putea duce la sfârșit marea operă a revendicării dreptului poporului român”⁵¹.

De la Seghedin a plecat spre Șard, prin Alba Iulia. La gara de aici, ca și în localitatea natală, i s-a făcut o frumoasă primire, iar în amintirea acelei zile Eufrosina Pop și familia preotului Gedeon Radeș i-au oferit un album pentru fotografii⁵².

Reîntors la Brașov, în 31 noiembrie 1891, a fost întâmpinat cu căldură de un mare număr de români brașoveni, aparținând tuturor claselor societății, numeroase trăsuri însoțindu-l până la redacția *Gazetei Transilvaniei*. Și aici era așteptat de mulți prieteni, cunoscuți și oameni

⁴⁷ Traian H. Pop către Aurel Mureșianu, Seghedin, 10 septembrie 1891. Vezi anexa nr. 11.

⁴⁸ Vezi I. Chiorean, *art. cit.*

⁴⁹ Traian H. Pop, *Rugăciune*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIV, nr. 182 (Număr de Duminică 33) din 18(30) august 1891.

⁵⁰ Traian H. Pop către Aurel Mureșianu, Seghedin, 14 august 1891. Vezi anexa nr. 9.

⁵¹ *Știrile zilei*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIV, nr. 241 (Număr de Duminică 44) din 3(15) noiembrie 1891.

⁵² *Corespondența "Gaz. Trans"*, în *ibidem*, nr. 250 din 12(24) noiembrie 1891.

din popor, care au dorit să-l salute și să-și exprime bucuria pentru reînțoararea sa. În biroul redacției i-a fost dăruit, din partea românilor brașoveni, „*un prețios ceasornic de aur cu lanț*”⁵³.

Cu ocazia eliberării sale, lui Traian H.Pop i-au fost adresate numeroase felicitări și în scris, dintre care cotidianul de la Brașov le publică pe cele ale jumirii române din Viena și Anvers. Telegrama tinerilor din capitala Imperiului dualist avea următorul text: „*Viena 1891. Salutăm cu bucurie eliberarea ta. Suferințele tale au fost suferințele noastre... Cauza noastră dreaptă trebuie să triumfeze. Dumnezeu cu tine și cu cauza noastră. Tinerimea română din Viena*”⁵⁴. În telegrama studenților din centrul universitar belgian, se afirma: „*Suferințele de felul acesta, îndurate de D-Voastră și de alții cari ca și D-Voastră luptă pentru drepturile și libertățile poporului român din Austro-Ungaria, nu vor contribui decât să dezvolte din noi și mai mult sentimentul iubirii de neam, făcând în chipul acesta noi oameni, cari la vreme se vor ști jertfi cu bărbăție și abnegațiune pentru poporul român și pentru sfintele lui drepturi.*” Telegrama era semnată de Vasile Cupșa, Victor Suditu, I.Gheorghiu, G.A.Eremie, G.N.Gologan, A.Lițica, Ioan V.Săvescu, Titus Andreescu, St.Stoenescu, George N.Ionescu, Gheorghe Magălea, D.C.Ionescu, Ioan Gavrilesu, George Moroianu⁵⁵.

Informațiile biografice referitoare la Traian H.Pop din anii următori lipsesc aproape complet. Nu dispunem nici de corespondență, el aflându-se mai mult timp la Brașov. Revine însă uneori în satul natal, Șard, străduindu-se să contribuie la progresul școlar-cultural al localității.

Nu cunoaștem exact nici atitudinea sa față de mișcarea memorandumistă, dacă a împărtășit întru totul poziția lui Aurel Mureșianu, care a considerat inoportună înaintarea *Memorandului* la Viena⁵⁶. Odată cu în procesuarea fruntașilor memorandumiști s-a aflat însă alături de liderii români inculpați.

În timpul procesului de la Cluj din mai 1894 a fost corespondentul *Gazetei Transilvaniei*, rapoartele sale contribuind la creșterea interesului cititorilor față de cotidianul brașovean⁵⁷.

⁵³ *Știrile zilei*, în *ibidem*, nr.257 din 20 noiembrie (2 decembrie) 1891.

⁵⁴ *Salutări de bună venire*, în *ibidem*, nr.258 din 21 noiembrie (3 decembrie) 1891.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Vezi Emil Micu, „*Gazeta Transilvaniei*” și *Memorandul*, în *130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania*, p.161-178.

⁵⁷ Gr.Ploeșteanu, Ana-Maria Alexandra Buta, *Un publicist de seamă - Grigore Maior (1859-1901)*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p.318.

În toamna anului 1894 Traian H.Pop s-a căsătorit cu Leontina Moldovan, fiica fostului prefect al Legiunii a III-a, de pe Târnave, Vasile Moldovan, o tânără animată de calde sentimente naționale⁵⁸, ea însăși colaboratoare la *Gazeta Transilvaniei*. Cununia a avut loc în 20 septembrie 1894 în biserica din Boziaș⁵⁹. Vor avea șase copii, dintre care vor supraviețui Dorica, Veturia, Hortensia și Ovidiu. Leontina a fost nu numai o mamă și o soție devotată, ci și o ființă apropiată de preocupările cultural-literare ale soțului ei.

Îmbolnăvirea și moartea socrului său, Vasile Moldovan, reglementarea unor *afaceri urgente*⁶⁰, legate de moștenirea proprietății din Boziaș, îl va obliga pe Traian H.Pop să revină aici, la sfârșitul anului 1894.

Pleacă apoi din nou la Brașov, ducând cu sine și manuscrisul valoroasei lucrări memorialistice a fostului prefect pașoptist Vasile Moldovan, pe care o publică mai întâi în *foișoara Gazetei Transilvaniei* și, ulterior, în volum, cu titlul *Memorii din 1848-49*, readucând astfel în atenția contemporanilor fapte glorioase și dramatice din epoca revoluției burghezo-democrate, a luptelor „*uriaeșe ce le-au purtat părinții noștri în acești ani viforoși și de grea ispită pentru sfânta cauză a neamului românesc*”⁶¹, și oferind cercetătorilor o sursă importantă pentru cunoașterea istoricelor evenimente, la care socrul său a fost un participant de seamă.

Anul 1895 este, în general, rodnic pentru redactorul *Gazetei Transilvaniei*, care semnează diferite articole, ca acela dedicat lui dr. Victor Mihalyi, pe care îl omagiază cu prilejul alegerii sale ca mitropolit greco-catolic și îi elogiază iubirea *fierbinte* de biserică și

⁵⁸ Leontina Moldovan apare între semnatarele unei adrese de solidaritate cu luptătorii memorandiști, împrorocuați la Cluj în mai 1894, care avea următorul cuprins: „*Aleșilor națiunii române în Cluj. Constanță, domnilor! De veți incumbe toți, flamura naționalității falnic vom arbora-o și conștanță vom purta-o noi femeile române. Boziaș, 7 mai 1894. Nina Moldovan, Claudia, Maria Anca, Iulia Moldovan, Fiuța Muntenescu, Leontina Moldovan*”. *Tribuna*, XI, nr.98 din 12/24 mai 1894, p.390.

⁵⁹ *Știrile zilei*, în *Gazeta Transilvaniei*, LVII, nr.185 din 24 august (5 septembrie) 1894. Mai înainte, la 30 aprilie 1894 avusese loc logodna celor doi tineri. *Ibidem*, nr.88 din 21 aprilie (3 mai) 1894.

⁶⁰ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 9 ianuarie 1895. Vezi anexa nr.13.

⁶¹ *Prefață* la V.Moldovan, *Memorii din 1848-49*, Brașov, 1895.

neam⁶². În acest context, Traian H.Pop își exprimă și opiniile privind rolul bisericii în trecutul românilor și în acele împrejurări când națiunea trecea „*prin cele mai mari încercări și ispite*”. „*Biserica a fost leagănul și scutul limbei și naționalității noastre*”, ea a rămas „*unica*” cetate și singurul „*azil*” ale românilor, care apără „*limba și legea noastră*”⁶³.

Dintr-o perspectivă similară, cu o notă conservatoare, Traian H.Pop se manifestă ca un adversar al legii referitoare la căsătoria civilă (care urma să se aplice de la 1 octombrie 1895), apreciind că poporul de rând, „*talpa țării*”, va fi expus la „*nenumărate neajunsuri morale și materiale*”, dar mai ales, văzând în această lege tendințe de maghiarizare și încercări „*de a înstrăina pe popor de biserica lui*”⁶⁴.

Își continuă și activitatea de traducător, după ce tălmăcise scrieri de Guy de Maupassant, Lev Tolstoi, Vladimir Korolenko, C.Mendes ș.a., transpunând acum în limba română creații ale altor autori, de valoare diferită, între care cunoscutul prozator american Irwing Washington⁶⁵.

Dintre prelucrările lui Traian H.Pop menționăm evocarea lui *Garibaldi*, după Junius, prin care populariza biografia și faptele eroului „*mitic al Italiei*”⁶⁶.

Necesitatea exploatarei proprietății de pământ moștenite, și, desigur, a asigurării mijloacelor necesare existenței familiei sale, în care se născuse și primul copil, îl readuc pe Traian H.Pop în 1895 la Boziaș. De aici îi scrie la 4 octombrie 1895 lui Aurel Mureșianu: „*Abea azi am ajuns, ca să mă văd încâtva pus în ordine cu lucrurile ce le-am adus cu noi de la Brașov. Laudă Domnului că mi-a succes a mai face și câte o mică corectură și revizie la lucrurile casnice și de câmp, cu cele din urmă fiind aproape pe sfârșite*”⁶⁷.

⁶² T[raian] H.P[op], *Zi de bucurie*, în *Gazeta Transilvaniei*, LVIII, nr.107 (Număr de Duminică 20) din 14(26) mai 1895.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ T[raian] H.P[op], *Noua căsătorie*, *ibidem*, nr.146 din 2(14) iulie 1895.

⁶⁵ W.Irwing, *Femeia*, trad.de T[raian] H.P[op], *ibidem*, nr.134 din 16(28) iunie 1895. Vezi și A.Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, Cluj-Napoca, 1982, p.136,145,168,216.

⁶⁶ Junius, *Garibaldi*, *ibidem*, nr.236 din 24 octombrie (5 noiembrie) 1895.

⁶⁷ *Casa Mureșenilor Brașov, Arhiva Mureșenilor*, Dos.112, doc.nr.437. Vezi anexa nr.11.

În timpul care îi rămâne, intelectualul militant sprijină instituțiile culturale, propagă ideile progresului cultural-național și, mai ales, își continuă colaborarea la *Gazeta Transilvaniei*, cu care menține legătura prin corespondență.

Astfel, conștient de rolul pe care îl avea, alături de biserică, școala, de importanța unui învățământ temeinic și a necesității asigurării celor mai bune condiții pentru desfășurarea optimă a acestuia, sprijină acțiunea întreprinsă pentru ridicarea în Boziaș a unui nou edificiu școlar, corespunzător cerințelor timpului, îndeplinind atribuția de casier al comitetului constituit pentru adunarea colectelor⁶⁸.

În 19 iulie 1896 participă la adunarea despărțământului Târnăveni (Dicio St.Mărtin) al *ASTREI*, desfășurată la Iernut, fiind ales *notar ad-hoc* al adunării⁶⁹.

Cuvântarea rostită cu acest prilej, dezvăluie concepția lui Traian H.Pop privind însemnătatea capitală a culturii în viața popoarelor, rolul său în progresul umanității, raporturile dintre cultură și naționalitate, rosturile cultural-naționale ale *ASTREI*. În viziunea sa, „*un popor există în adevăr și împlinește chemarea lui în societatea omenească numai atunci, dacă se grupează cu mic cu mare în jurul stindardului culturii*”; destinul însuși „*călăuzește neamurile spre marele ideal al culturii și civilizațiunii*”⁷⁰. *ASTRA* susține limba națională, „*ceea ce este mai scump în viață*”, „*care singură formează caracterul individualității națiunilor*”, în limba sa „*trăind un popor*”⁷¹. Sprijină, în același timp, cultura națională, căreia el îi conferă valențe politice: „*în lupta noastră de libertate și emancipare națională prin carte și cultură „Asociațiunea” este un razim și un teren larg de activitate*”⁷². Tocmai de aceea, le cere românilor să părăsească apatia și individualismul și îi îndeamnă să sprijine *ASTRA*. Rolul cărturarilor este capital în destinul națiunii, ei trebuie să manifeste „*mai mult zel, mai multă stăruință*”, să lumineze poporul și să-l îndemne mereu „*să nu uite, că soarta și viitorul lui*” depinde de el și numai de el⁷³.

⁶⁸ *Apel*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.4 din 8 (20) ianuarie 1896. *Ibidem*, nr.107 din 16(28) mai 1896, nr.195 din 5(17) septembrie 1896.

⁶⁹ *Asociațiunea transilvană* (Adunarea generală a despărțământului XXXII D.St.Mărtin), Valea Târnaviei, iulie 1896, *ibidem*, nr.155 (Număr de Duminică 28) din 14(26) iulie 1896.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

Traian H.Pop rămâne, deopotrivă, preocupat de aspectele politice ale luptei pentru emancipare și libertate, în cadrul căreia presei îi revenea un rol de maximă importanță.

Publicistul și redactorul cu experiență este atent la conținutul și forma *Gazetei Transilvaniei* și, preocupat de impactul ei asupra cititorilor, îl atenționează pe Aurel Mureșianu, că: „În ziar se strecoară o mulțime de greșeli atât de stil, cât și de tipar, cari fac o rea impresie cetitorului (...)”⁷⁴.

Totodată, îl informează pe directorul cotidianului despre opiniile politice ale românilor din ținutul Târnăveni și despre intențiile sale de a lărgi cercul „gazețiștilor”. Îi cere, însă, să adopte o poziție hotărâtă în chestiunea națională, pe linia restabilirii unității și solidarității de acțiune, scriindu-i în termeni patetici: „*Timpul e suprem. Inaugurați o luptă energetică, provocați pe cei buni să se deștepte din amorteală, biciuiți pe mișei și faceți odată să răsunе în toate părțile glasul sincer și devotat al Gazetei, dacă e să nu ne cufundăm și mai adânc în noroiul păcatelor trecutului (...), fără de aceasta nu se va ajunge nimic*”⁷⁵.

Și din nou, reîntors de la Brașov, unde se aflase în redacție, la solicitarea lui Aurel Mureșianu, la 4 februarie 1896 îi scrie acestuia, pledând pentru convocarea unei conferințe naționale, care să fie bine pregătită și să aibe ca rezultat „*curmarea răului*” din Partidul Național Român⁷⁶.

În acea perioadă de criză postmemorandistă, Traian H.Pop credea că Aurel Mureșianu, („*gruparea gazețiștilor*”) se putea impune în sânul Comitetului Central al Partidului Național Român, „*față de amândouă nuanțele din comitet*”, atât față de gruparea lui dr.Ioan Rațiu, președintele partidului, cât și de aceea a foștilor tribuniști, deveniți proliberali. Apreciindu-l pe directorul *Gazetei Transilvaniei*, pentru calitățile sale și trecutul său de om politic și gazetar militant dedicat intereselor poporului român, el considera că acesta avea autoritatea necesară pentru a prelua conducerea mișcării naționale, și se iluziona că era „*omul providențial*” de care ea avea nevoie, și, ca un nou Moise, îi va scoate pe români „*din pustiul atâtor rătăcirii fatale*”⁷⁷.

⁷⁴ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 6 octombrie 1895. Vezi anexa nr.14.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Casa Mureșenilor Brașov, Arhiva Mureșenilor, Dos.112, doc.nr.438. Vezi anexa nr.15.

⁷⁷ *Ibidem*.

De pe o poziție de o consecvență remarcabilă, relevând credințe și opțiuni politice ferme, Traian H.Pop îi condamnă pe toți aceia care erau dispuși să subscrie la o înțelegere româno-maghiară prin sacrificarea intereselor naționale, fie ei români transilvăneni sau de peste Carpați. În consecință, este mereu preocupat de solidaritatea și unitatea de acțiune politică, susținând, cu toată convingerea, că „*principiile trebuie să învingă micile interese personale*” și condamnând „*nenorocita politică a demagogismului și diletantismului*”⁷⁸. Uneori, însă, judecățile sale erau subiective.

Conferința Națională a P.N.R., convocată în octombrie 1896 a fost interzisă de autorități, act pe care Traian H.Pop îl aprecia ca un „*nou atentat volnic, la libertatea, limba și naționalitatea noastră*”, văzând așadar în partid un reprezentant și defensor al intereselor vitale ale românilor. Numaidecât, își declară, împreună cu preotul I.Ancu, azeziunea la *Declarațiunea-Protest* din 15(27) octombrie 1896 a oamenilor politici și cărturarilor brașoveni, în frunte cu dr.Aurel Mureșianu: „*Boziaș, 31 octombrie 1896. Onorată redacțiune! Ne alăturăm și aderăm din inimă la Declarațiunea-Protest publicată în fruntea numărului de la 18 (30) Octombrie al „Gazetei Transilvaniei”. Lupta rezolută și bărbătească ce o purtați în apărarea marilor noastre interese naționale, ne îndeamnă totodată a vă trimite sincere expresiuni de recunoștință și cuvinte călduroase de simpatie. Înainte cu Dumnezeu! Traian H.Pop. Ioan Ancu preot*”⁷⁹.

În asemenea împrejurări, corespondentul lui Aurel Mureșianu ajunge la convingerea că presa ar fi rămas singurul tărâm, unica „armă” de apărare și susținere a intereselor naționale și își reiterează îndemnul adresat directorului său, de a lărgi baza de activitate și suportul social al *Gazetei Transilvaniei*, acest „veșnic memento”, de care se leagă viața zbuciumată a poporului român asuprit, pentru a lărgi însăși opera de deșteptare și luminare⁸⁰.

Ori de câte ori Aurel Mureșianu călătorea în România sau pleca să-și îngrijească sănătatea, îl chema pe neobositul și priceputul său colaborator la Brașov, pentru a asigura apariția *Gazetei Transilvaniei*. Odată tocmai când Traian H.Pop începuse „*cu sapa cucuruzului și cu*

⁷⁸ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 3(15) mai 1896. Vezi anexa nr.19.

⁷⁹ *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.233 din 22 octombrie (3 noiembrie) 1896. *Declarația -Protest, ibidem*, nr.230 din 18(30 octombrie) 1896.

⁸⁰ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 3(15) mai 1896. Vezi anexa nr.11.

alte lucruri indispensabile la câmp"⁸¹. După ce el reușește, în ianuarie 1898, să arendeze proprietatea din Boziaș, este reangajat ca redactor, „fiind reprimat cu încredere și dragă inimă” la Brașov, unde va rămâne până în anul 1906.

Redactorul responsabil al *Gazetei Transilvaniei*, bunul său prieten Grigore Maior, îmbolnăvindându-se, Traian H.Pop, după cum aflăm dintr-o „știre redacțională” apărută în nr.269 din 5(18) decembrie 1900 al ziarului, a preluat această funcție: „Domnul Gregoriu Maior, redactor responsabil al foaiei noastre, a plecat ieri în străinătate, pentru a-și căuta de sănătatea-i zdruncinată. Deoarece absența lui va fi mai îndelungată vechiul nostru colaborator dl.Traian H.Pop a luat asupra-și sarcina de redactor responsabil”⁸². Va îndeplini această funcție cu o rară conștiinciozitate, nepregetând să-și riște sănătatea și libertatea. Pentru inimosul jurnalist „împlinirea datoriei față de ziar” a fost, adeseori, mai presus decât îngrijirea soției și copiilor bolnavi, aflați la pat⁸³. De altfel acceptase preluarea noii responsabilități la câteva zile după ce suferise o grea lovitură, prin pierderea fiului Traian-Vasile, în vârstă de numai 4 ani⁸⁴. După cum avea să afirme însuși credinciosul și devotatul colaborator al lui Aurel Mureșianu, „confrate zelos, cinstit și muncitor”, „împreună lucrător” pe terenul național, partea lui în redacția *Gazetei Transilvaniei* a fost „maximul [de] muncă”⁸⁵.

Ca orientare politică, ziarul brașovean se va menține, la începutul secolului al XX-lea, pe linia „pasivismului” adoptată de Aurel Mureșianu, și care era și a președintelui P.N.R., dr.Ioan Rațiu, fiind defavorabil participării românilor la activitatea parlamentară⁸⁶. Situându-se pe bazele programului politic adoptat în 1881, *Gazeta Transilvaniei* pleda, în continuare, pentru restabilirea autorității și disciplinei în rândul conducerii mișcării naționale, pentru a asigura succesul luptei politice. „Marele ideal

⁸¹ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 28 mai 1896. Vezi anexa nr.20.

⁸² *Gazeta Transilvaniei*, LXIII, nr.269 din 5(18) decembrie 1900.

⁸³ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 9 noiembrie 1906. Vezi anexa nr.24.

⁸⁴ *Gazeta Transilvaniei*, LXIII, nr.257 (Număr de Duminică 47) din 19 noiembrie (2 decembrie) 1900. În loc de cunună pe mormântul fiului pierdut, Traian și Leontina Pop au donat 6 coroane pentru masa studenților români din Brașov. *Ibidem*, nr.271 din 8(21) decembrie 1900.

⁸⁵ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 8 octombrie 1906. Vezi anexa nr.23.

⁸⁶ Vezi și L.Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986, p.70; St.Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, 1995, p.70-72.

național -scria Traian H. Pop- *trebuie să ne lucească în cale cu putere mai mare și irezistibilă*⁸⁷.

Aceleași îndemnuri le regăsim în poezia *An nou*, în care, în numele unui „neam de soartă prigonit”, „neam suferitor”, exprimă dorința de a învinge în luptele ce le poartă, în străduința pentru o soartă mai bună, cerând „pacea între frați”, „dragostea de bine”, și îndemnând la „unire” și „întărire” pentru biruință⁸⁸.

În anul 1903 lui Traian H. Pop i s-a intentat un nou proces de presă, pentru conținutul a două articole referitoare la expulzarea lui Cramer, redactor al ziarului *Deutsches Tagblatt für Ungarn* din Timișoara⁸⁹, fiind acuzat „că în calitate de redactor a atârnat naționalitățile nemaghiare la ură contra națiunii maghiare”⁹⁰. Desfășurat la 6 aprilie 1903 în fața Curții cu jurați din Tîrgu-Mureș, procesul, în care acuzatul a fost apărat de avocatul Simeon Damian, s-a terminat cu condamnarea redactorului responsabil al *Gazetei Transilvaniei* la 3 zile închisoare și 20 de coroane amendă⁹¹. Pedepsa a fost executată în septembrie 1903 la Seghedin⁹².

Alături de activitatea de redactor și zairist, materializată în publicarea cotidianului, cu suplimentele sale, și numeroase articole, corespondențe și note, a căror identificare este însă foarte dificilă, deoarece nu-și semna decât creațiile literare, Traian H. Pop a desfășurat și alte activități, care îl înfățișează ca un consecvent susținător al instituțiilor și asociațiilor care aveau ca obiectiv ridicarea social-culturală a societății românești. Este membru activ al *Asociațiunii pentru sprijinirea învățăcelilor și socalilor români* din Brașov, fiind și catihetel ucenicilor de confesiune greco-catolică⁹³, participă, împreună cu Grigore Maior, ca delegat

⁸⁷ În pragul anului nou, în *Gazeta Transilvaniei*, LXIII, nr.288 (Număr de Duminică 53) din 31 decembrie 1900.

⁸⁸ *Ibidem*, LXVI, nr.1 din 1(14) ianuarie 1903.

⁸⁹ Actul de acuzare în procesul de presă al *Gazetei Transilvaniei*, *ibidem*, nr.70 din 28 martie (10 aprilie) 1903.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Procesul de presă al *Gazetei Transilvaniei*, *ibidem*, nr.68 din 25 martie (7 aprilie) 1903.

⁹² *Știrile zilei*, *ibidem*, nr.193 din 2(15 septembrie) 1903.

⁹³ De la Asociațiunea meseriașilor noștri, *ibidem*, nr.50 din 4 (17) martie 1903; „Raportul Comitetului Asociațiunii pentru sprijinirea învățăcelilor și școlarilor români meseriași” din Brașov pe anul de gestiune 1903, *ibidem*, LXVII, nr.57 (Număr de Duminică 11) din 12(25) martie 1904;

al Comitetului Central al *ASTREI* din Brașov, la reconstituirea agenturii din Herman, căreia i s-a predat o bibliotecă ambulantă⁹⁴, este membru al *Casinei* române din Brașov⁹⁵, dăruiește cărți Societății de lectură „Inochentie Micu Clain” din Blaj⁹⁶, corului bisericii române greco-ortodoxe din Brașovul Vechi, pe care o sprijină și cu bani⁹⁷, trimite volumul *Memorii din 1848-49* de V.Moldovan lui *Romanian Society* „*Vulturul*” din Pittsburg etc⁹⁸. Soția lui, Leontina contribuie la colecta inițiată de comitetul *Reuniunii femeilor române* din Brașov pentru asigurarea îmbrăcăminții necesare fetițelor sărace de la școlile românești din același oraș⁹⁹.

În toți anii în care s-a aflat la Brașov, salariul pe care l-a primit ca redactor a fost insuficient pentru întreținerea familiei sale, fiind nevoit să recurgă la cei 800 de florini obținuți, desigur, în urma arendării proprietății de la Boziaș și depuși la o bancă, ajungând într-o stare materială „deplorabilă”¹⁰⁰. Iar în urma muncii epuizante, a suprasolicitării fizice și psihice, s-a îmbolnăvit.

În august 1906 a fost deodată cuprins de „o mare și extraordinară slăbiciune”¹⁰¹, la recomandarea medicilor fiind obligat să solicite concediu pentru o perioadă mai lungă; ulterior va cădea la pat.

Pregătindu-se să părăsească Brașovul, se afla „într-o situație financiară cu totul disperată”. Cu salariul primit pe luna august și-a achitat chiria, rămânând „cu nimic”. Astfel că pentru a se putea reîntoarce la Boziaș și a plăti transportul mobilierului a fost silit să contracteze un împrumut destul de mare¹⁰². Sperând că se va restabili și își va putea relua activitatea redacțională, la plecarea din Brașov Traian H.Pop n-a demisi-

Asociațiunea meseriașilor români din Brașov, ibidem, LXVIII, nr.68 (Număr de Duminică 13) din 25 martie (7 aprilie) 1905.

⁹⁴ *Biblioteca în Herman, ibidem, LXI, nr.195 (Număr de Duminică 36) din 6(18) septembrie 1898.*

⁹⁵ *Casina Română Brașov 1835-1935, Brașov, 1935, p.LXVI.*

⁹⁶ *Raport general despre starea și activitatea societății de lectură „Inochentie Micu Clain” a teologilor din Blaj pe anul școlastic 1888(9), în Gazeta Transilvaniei, LII, nr.127 din 7(19) iunie 1889.*

⁹⁷ *Ibidem, nr.14 din 19(1) februarie 1903, nr.154 (Număr de Duminică 28) din 13(26) iulie 1903 și nr.17 (Număr de Duminică 4) din 23 ianuarie (5 februarie) 1904.*

⁹⁸ *Ibidem, nr.254 din 8(21) martie 1903.*

⁹⁹ *Ibidem, LXVII, nr.288 din 30 decembrie 1904.*

¹⁰⁰ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 9 noiembrie 1906. Vezi anexa nr.24.

¹⁰¹ Traian H.Pop, în *Gazeta Transilvaniei*, LXXI, nr.121 din 4(17) iunie 1908.

¹⁰² Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 9 noiembrie 1906. Vezi anexa nr.24.

onat din funcția de redactor responsabil. Autoritățile se pare însă că l-au obligat pe Aurel Mureșianu să numească o persoană care să-și asume efectiv responsabilitatea de redactor șef al *Gazetei Transilvaniei*. Ca urmare, la 16(29) septembrie 1906 în ziar apărea următoarea notă: „D-I Traian H.Pop, redactorul responsabil al foaiei noastre, plecând zilele aceste din Brașov pe timp mai îndelungat în concediu este înlocuit interinim de colaboratorul nostru intern d-I Victor Braniste”¹⁰³.

Nota i-a produs o mare mâhnire lui Traian H.Pop, deoarece nu i-a fost cerut consimțământul și se considera „*tratat așa peste umăr ca un individ ce poate fi eliminat (...)*”¹⁰⁴. În general, scrisorile pe care i le trimite lui Aurel Mureșianu în anii 1906-1907 sunt pline de amărăciune și durere, reflectând un veritabil dramatism existențial. Silit de boală să părăsească „*brazda cu sudori udată*” în care a lucrat „*atâția ani cu drag și însuflețire și cu cea mai mare intensitate*”, era copleșit de neputința de a-și relua activitatea de ziarist sau de a practica o altă ocupație prin care să-și poată susține „*viața și familia*”¹⁰⁵.

În situația în care se găsea, câte o scrisoare sosită de la Brașov, îi produce bucurie, trezindu-i, în același timp, momente de adânc regret, că nu se mai află în redacție, „*unde din împlinirea datoriei -după cum îi scrie la 26 decembrie 1906 lui Aurel Mureșianu- îmi făcusem țința supremă*”¹⁰⁶. Directorul *Gazetei Transilvaniei* continuă să-i trimită o sumă de bani, care îi era de neapărată trebuință. Starea sănătății îl obligă însă, în cele din urmă, să renunțe la funcția de redactor responsabil.

Evoluția bolii îl determină pe Traian H.Pop să-și strângă acum într-un caiet manuscris poeziile din anii 1886-1904. Pe copertă așează o dedicație, datată septembrie 1907: „*Aceste nepretențioase încercări în versuri și notele asupra vieții mele le dedic cu dragoste și iubire părintească: mai întâiu scumpei, nobilei și mult iubitei mele însoțitoare credincioasă a vieții -soției mele Leontina Pop. Apoi copiilor mei dragi și mult iubiți: Dorica, Veturia, Hortensia și Ovidiu*”¹⁰⁷.

Medicul specialist în boli de nervi de la Spitalul din Târnăveni îi recomandă să plece într-o altă localitate, dar lipsindu-i mijloacele materiale apelează din nou la Aurel Mureșianu¹⁰⁸. Din această ultimă perioadă a vieții lui Traian H.Pop datează și un apel al unui grup de doamne din ținutul Albei, solicitând sprijin pentru ziaristul care a adus jertfe „*neasemănate*” pe „*calea spinoasă a ziaristiceii noastre*”, aflat „*în*

¹⁰³ *Gazeta Transilvaniei*, LXIX, nr.205 (Număr de Duminică 38) din 16(29) septembrie 1906.

¹⁰⁴ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 8 octombrie 1906. Vezi anexa nr.23.

¹⁰⁵ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 9 noiembrie 1906. Vezi anexa nr.24.

¹⁰⁶ Vezi anexa nr.27.

¹⁰⁷ L.Borcea, *st.cit.*, p.1.

¹⁰⁸ Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, Boziaș, 8 iulie 1907. Vezi anexa nr.30.

cele mai grele suferințe" și a cărui îngrijire solicita mari cheltuieli¹⁰⁹. Se pare, deci, că fostul redactor s-a retras în satul natal, Șard.

Nu cunoaștem rezultatul acestui generos demers, știm însă că în acea perioadă, fostul său coleg de redacție, Paul Augustin, a luat inițiativa de a strânge de la câțiva prieteni și binevoitori, o sumă de bani, destinată îngrijirii bolnavului, și care s-a ridicat la 574 de coroane¹¹⁰.

Traian H.Pop n-a mai putut fi însă salvat, după o îndelungată și grea suferință, decedând, pe când se afla internat la Spitalul din Sibiu, la 14 iunie 1908. Respectându-i-se dorința, a fost înmormântat în cimitirul din Șard, la 17 iunie. Cu acest prilej, preotul Enea Pop-Bota a evocat, într-un panegiric, viața „laborioasă” a ziaristului, iar profesorul Iacob Mureșianu a rostit un ultim cuvânt de rămas bun din partea *Gazetei Transilvaniei*, depunând și o coroană, cu o panglică pe care se putea citi: „Neuitatului Traian H.Pop - Redacțiunea „*Gazetei Transilvaniei*”¹¹¹.

Se încheia astfel existența unui mucenic, a cărui viață, activitate și creație au fost călăuzite de o generoasă și supremă aspirație, libertatea, unitatea și progresul poporului român.

THE JOURNALIST TRAIAN H.POP (1864-1908) PUBLISHER OF THE „GAZETA TRANSILVANIEI” („THE GAZETTE OF TRANSYLVANIA”) (Summary)

The authors of the present study reconstitute the biography and presents the cultural and political activity of Traian H.Pop (1864-1908), journalist and writer, publisher and publisher-responsible of the daily paper „Gazeta Transilvaniei” from Brașov. In the annex of the work it is published his correspondence with dr.Aurel Mureșianu, the owner and the publisher of the paper.

¹⁰⁹ Vezi anexa nr.31.

¹¹⁰ Leontina T.Pop, *Mulțămită publică*, în *Gazeta Transilvaniei*, LXXI, nr.146 din 4(17) iulie 1908.

¹¹¹ *De la poalele Munților Apuseni*, iunie 1908 (Înmormântarea lui Traian H.Pop), *ibidem*, nr.125 din 8(21) iunie 1908.

ANEXE

1

Blaj, 12 februarie 1887 • Studentul teolog Traian H.Pop trimite *Gazetei Transilvaniei* un studiu și prima dintre poeziile traduse de el din opera poetului italian Leopardi.

Prea On.Redacțiune!

Binevoi-ți a da loc în *Foiletonul* ziarului ce redige-ți lucrări de față.

O fac aceasta din motivul, că la noi Românii mai vârtos de dincoace, prea puțin este cunoscut publicul cititor cu viața marelui spirit italian, cu acela care a întrupat în celea 36 poesii aflate, durerea și decadența epocii sale, exprimându-le într-o formă admirabilă.

Din toate poeziile sale n-am ajuns a lucra decât cea de față și încă și aceasta numai ca o urmărire prea puțin poate îngrijită a ideilor lui Leopardi¹.

E drept că lucrarea e cam lungă, dar aceasta nu hotărăște nimic, fiindcă și viața lui e mult interesantă. Veți putea-o afla prin urmare de vrednică a o da la lumina publicului nostru cetitor, sperând a nu-mi fi zadarnică osteneala. Poesia de-altcum e publicată și în *Familia*² din an.c. dar de veți afla-o inoportună, o pute-ți lăsa, eu sunt de părere că în întregul ei să o publicați. Vă asigur încă și despre alte lucrări pentru *Foileton*. De prezent, rămân pe lângă atâta. Vrând-nevrând însă trebuie să-mi finesc scrisoarea cu plângerea că: mare e neinteresul publicului nostru pentru dezvoltarea și propășirea literaturii.

După cari asigurându-vă despre deosebita considerațiune ce v-o păstrez

Sunt stimător,
Traian H.Pop
cleric

Blaj la 12 II [1]887

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.426, orig.lb.rom.

¹ Giacomo Leopardi (1798-1837), poet romantic italian.

² În revista *Familia* de la Oradea, redactată de Iosif Vulcan, a apărut poezia lui Leopardi, *Le ricordanze*, tradusă de Traian H.Pop cu titlul *Memoriile mele*. *Familia*, XXIII, nr.1, 1887, p.3-4.

2

Blaj (1887) • Iacob Mureșianu îl recomandă directorului *Gazetei Transilvaniei* pe Traian H.Pop.

Dragă Aurel!³

Duminecă am isprăvit cu examenul principal, mai am încă unul în 27 l.c. Doresc să aflu ce mai faceți voi și pe vară ce aveți de gând. Eu o să mă duc pe la băi cu Ottilia⁴. Unde și când o să-ți scriu. Traian H.Pop este liber și dacă aveți lipsă de el s-ar duce la Brașov. Puteți să-i scrieți la Șard⁵ și ar fi bine să-i scri și sub ce condițiuni îl primești. Tila⁶ vă sărută pe amândoi, ea e voinică, se tot îngrașe. Măine o să-ți trimit un Apel pentru *Musa*⁷, publică-l îndată, nu lăsa să treacă timpul.

Mai scrie-mi ceva de ale familiei. Tița⁸ unde-i? Lenica⁹ asemenea unde-i? Cu Traian¹⁰ ce facem la anu, căci stipendiul de aici nu o să-l mai capete!!

În chestiunea știută ce ai mai făcut? Dl.Penciu Octavian absolut¹¹ mi-a făcut plăcerea ca să-ți predea biletul acesta.

Vă sărut dulce pe ambii.

Salut Redacția,

Iacob¹²

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.80, doc.nr.95, orig.lb.rom.

³ Dr.Aurel Mureșianu (1847-1909), ziarist și om politic, director al *Gazetei Transilvaniei*, membru al C.C.Electoral al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria.

⁴ Maria Ottilia Brândușianu, din 1888 soția lui Iacob I.Mureșianu.

⁵ Șard, sat aparținător comunei Ighiu, județul Alba.

⁶ Ottilia.

⁷ *Musa Română*, „foaie muzicală și literatură”, apărută la Blaj, în anii 1888, 1894-1895, 1906-1907, sub redacția lui Iacob Mureșianu. A publicat partituri și texte muzicale, contribuind la cultivarea și popularizarea muzicii naționale. În paginile revistei au fost înserate și poezii. *Apel*-ul trimis lui Iacob Mureșianu informa despre cuprinsul și obiectivele revistei. Primitorii apelului erau rugați să-l facă cunoscut mai departe, să colecteze abonați și să trimită revista la Blaj, deoarece, datorită speșelor mari, foaia va fi tipărită numai în atâtea exemplare câte vor fi prenumerate. Vezi *Apel*, în *Gazeta Transilvaniei*, L, nr.252 din 15(27) noiembrie 1887.

⁸ Sevastia Mureșianu (1860-1928), căsătorită Davidescu, sora lui Aurel Mureșianu.

⁹ Elena A.Mureșianu, soția lui Aurel Mureșianu.

¹⁰ Traian Mureșianu (1864-1901), fratele lui Aurel Mureșianu.

¹¹ Absolut = absolvent.

¹² Iacob I.Mureșianu (1857-1917), profesor de muzică vocală și instrumentală la Liceul și Preparandia din Blaj, compozitor, editorul revistei *Musa Română*. Autorul uverturii *Ștefan cel Mare*, al baladei *Mănăstirea Argeșului*, al operei muzicale *Millo-Director* etc.

3

Blaj, 10 aprilie 1888 • Încă student în anul III, Traian H.Pop acceptă oferta lui dr.Aurel Mureșianu de a deveni colaborator al *Gazetei Transilvaniei*.

Spectate D-le Murășianu!

Cu nespusă părere de rău am primit știrea de la fratele D-Voastră Iacob, că în călătoria D-Voastră de la Alba Iulia -Brașov a-ți fi fost prin Blaj, zic cu nespusă părere de rău fiindcă doream peste măsură a vorbi cu D-Voastră.

Eu v-am fost scris o epistolă prin ianuarie, în care vă împărtășeam hotărârile mele cu privire la dorința D-Voastră de-a mă avea la *Gazeta*, după cum mi-a împărtășit dl.prof.Murășianu din Blaj. Și anume: vă scriam atunci că eu sunt aplicat a merge la Brașov încă cu finea anului scolastic crt. dacă D-Voastră prin autoritatea de care vă bucurați înaintea întregii lumi românești, veți stăruî pre lângă Ilustritatea sa Dr.V.Mihalyi¹³ episcop al Lugojului de-a cărui diocезă aparțin, să-mi concedă a face examene private de pe curs IV de teologie, fiindcă vreau cu orice preț a avea *un absolutoriu*¹⁴ de pe-o facultate oarecare. Și pentru ca lucrul să meargă pe cale onorifică, am gândit, ca D-Voastră să binevoiți a o face aceasta, după care eu încă îmi voi înainta rugarea mea.

Vă mai scriam atunci că după ce veți stăruî D-Voastră pe lângă episcopul meu în sensul acesta, și după ce și în urma supliciei mele voi obține rezultat pozitiv, atunci cu 1 Septembrie ori și mai curând voi putea să plec la Brașov.

Zace în bunăvoința D-Voastră a vă pronunța asupra acestei împrejurări. Eu am primit propunerea de a merge ca colaborator la *Gazeta*, ca și de-a D-Voastră, după ce însuși dl.Iacob Mureșianu mi-a împărtășit-o ca atare; și m-am bucurat foarte când mi s-a făcut. Pentru ca însă să nu mai petrec încă 1 an în Seminar de-a juba¹⁵, cred că și D-Voastră sunteți de părerea mea când vă zic, că ar fi bine să fac de pe curs. IV-le/a/ examenele separat, se înțelege la cazul când D-Voastră serios v-ați hotărî să mă luați pe lângă ziar.

Încât e despre siguranța poziției ce-aș avea la *Gazeta* cred că nu mă înșel dacă spun că nu aș avea de-a mă îngriji cel puțin pe câțiva ani.

¹³ Dr.Victor Mihalyi de Apșa (1841-1918). Episcop greco-catolic al Lugojului, ales în 1893 mitropolit al Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș. Membru de onoare al Academiei Române.

¹⁴ Absolutoriu = diplomă de absolvent.

¹⁵ De a juba = degeaba.

Afară de aceea, activitatea mea literară nicăieri nu mi-aș putea-o întinde mai bine ca sub scutul D-Voastră; chiar așa precum cred că nu v-ar părea rău, *avându-mă*.

Rămâne deci D-le Mureșianu să hotărâți asupra lucrului, cum gândiți și cum voiți să fie mai bine. Să-mi spuneți apriat¹⁶ și sincer, ceea ce trebuie să fac, și de ce să mă țin. Să-mi răspundeți adică în timpul cel mai scurt, din toate astea cu învoiala D-Voastră ce se alege, ce se hotărăște, pentru ca să nu mai trăiesc în așa mare nedumerire. La caz când îmi veți răspunde pozitiv, dacă-mi va da mâna și *buzunarul*, după Paști, voi merge pentru o zi-două, la Brașov.

Atâta despre asta!

Tot odată vă trimit *lucrarea* de față¹⁷, cu rugarea să binevoiți a-i face loc în Foileton. Dorința mea ar fi însă ca să se scoată și în ediție separată, fiindcă lucrarea e foarte interesantă. Încât e despre ceva *ajutor*, pentru asta nu pot să zic nimic, lăsând-o la buna chibzuință D-Voastră.

Dar cu lucrarea *Cântarea Primăverii*¹⁸ ce se face? Publică-se ori ba?! După cari rugându-vă să-mi răspundeți în înțelesul cauzei de ce vă rog,

Așteptând scrisoarea D-Voastră, rămân

aderent,
Traian H.Pop
teolog

Blaj, la 10 April 1888

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr. 427, orig.lb.rom.

4

Blaj, 3 decembrie 1888 • Traian H.Pop îi cere directorului *Gazetei Transilvaniei* să se decidă în legătură cu angajarea sa la ziar.

Iubite Domnule Aurel!

După atâta întârziere, abea acuma pot să-ți scriu în cauza mea. După ce am comunicat dorința mea, care așa cred este și a D-tale, cu alor mei, am căpătat diferite răspunsuri, după care orientându-mă pot să

¹⁶ Apriat = clar, categoric.

¹⁷ *Lucrarea* ar putea fi *Ileana Sandului*, *novelă din popor*, apărută în nr.230-234 din 1888 ale *Gazetei Transilvaniei*.

¹⁸ O scriere cu acest titlu nu am identificat în *Gazeta Transilvaniei*.

vă adresez scrisoarea aceasta, pentru viitorul meu de foarte mare însemnătate.

Când m-am despărțit de D-ta și de *Gazeta* am plecat cu dorul de a ne revedea cât se poate mai în grabă. Asta însă nu s-a întâmplat și D-ta știi poate tocmai așa de bine ca și mine, de ce nu s-a întâmplat. Nu mi-a conces nici împrejurările și poate nici n-ar fi fost bine să mă privesc. Abea acuma pot face ce-am întrelăsat atâta vreme. Când o fac însă asta caută a ști D-le Mureșianu că eu mă îndrept către D-ta ca și față de părintele meu, ca și față de omul plin de bunăvoință și sinceritate și în cel ce-mi pot pune mai mult încrederea. Tocmai căci așa este, nici nu voi să-mi mai exprim față de D-ta, cele ce le simțesc.

Bine ști ce isprăvi pot să fac pentru ziar și prea bine ști întrucât voi corespunde cerințelor D-tale, din cele ce le-ai văzut. Cumpănește acum și te rog hotărăște lucrul într-un fel, dacă e sau nu, ca să fiu la *Gazeta*. La caz dacă D-ta ai dori să fiu acolo, atunci te rog D-le Mureșianu, față de episcopul Mihalyi fă așa cum aflu eu de bine și cum vei putea vedea părerea în cele următoare:

Semestrul I din anul scolastic adică până către finea lui Ianuarie, vreau să le petrec în seminaru pentru ca făcând cele 2 examene, semestrul al doilea să le pot suplini mai ușor învățând privat. Așadar dacă ar fi să merg la Brașov, numai din Februarie începând aș putea merge.

Fără învoirea episcopului Mihaly însă nici atunci nu aș putea merge. Dar fiindcă D-ta m-ai asigurat încă pe când petreceam la D-Voastră, că episcopul dacă l-ai ruga D-ta mi-ar concede să fac examenele ca să pot căpăta absolutoriu, numai să ști că în ce chip ar fi mai bine să-l rogi, iată părerea mea în privința aceasta:

D-ta să-i scri, că ai lipsă de un om la ziar; și fiindcă ști ce servicii pot să-ți fac eu, ai aflat cu cale a mă cere și a-l ruga să-mi conceadă ca pe semestrul al II-lea să fac examenele privat. Dar D-ta să întocmești așa lucrul, ca rugându-l aceasta să-i scri așa ca și când eu nu aș ști nimic, cel mult dacă i-ai aminti în scrisoare că eu nu mă voi opune.

Mai departe să-i scri așa ca să nu apară înaintea Episcopului ca și cum nu mi-aș pune pondere pe cariera mea și să mai adaugi și aceea că cererea D-tale se referă numai la un timp relativ mai scurt! Să-i mai amintești apoi D-le Aurel, că eu la finea anului voi face examenele restante, și-mi voi așterne absolutoriul în toată ordinea ordinariatului episcopesc.

Despre altele, vei ști D-ta cum să-i scri.

Îndată ce vei primi scrisoarea aceasta a mea te rog și nu întârzia a-mi răspune dacă îți convine lucrul sau nu? Dacă sunteți învoit ca să fiu la *Gazeta* ori ba? Dacă îi veți scrie episcopului? Îndată după ce voi primi răspunsul D-tale, voi ști dacă e *albă* ori e *neagră*? și voi putea

apoi să-ți mai scriu și altele. Adevărat că lucru e foarte serios și tocmai pentru că așa este, cum zic mai la început că îmi pun încrederea în D-ta și mă îndrept ca și față de către un părinte. Judecă deci D-ta lucrurile și fă așa cum e mai bine.

După ce vei scrie episcopului și va rezulta pozitiv, eu apoi îi voi înainta o rugare-declarațiune, în care îi voi spune toate cele cum se cuvine.

Înainte de toate însă e ca D-ta să te hotărăști și să-mi răspunzi neamânând lucrurile. Pentru *Gazeta* am trimis zilele trecute o nuvelă¹⁹ la adresa lui Maior²⁰. Cred că a-ți primit-o.

După care, așteptând ceea ce te rog, rămân al D-tale

Stimătoriu,
Traian H.Pop
cleric

Blaj, 3 decembrie [1]888

Casa Mureșenilor Brașov, Arh. Mureșenilor, Dos.583, doc.nr. 428, orig.lb.rom.

5

Blaj, 21 ianuarie 1889 • Traian H.Pop îi cere lui Aurel Mureșianu răspuns referitor la angajarea sa la *Gazetă*. Anunță trimiterea unor poezii și ulterior a unor materiale pentru foileton.

¹⁹ Nuvela *Sărmănușul Ghîță*, publicată în *Gazeta Transilvaniei*, nr.280-284 din 1888.

²⁰ Grigore Maior (1859-1901), colaborator intern, din 1890 redactor responsabil al *Gazetei Transilvaniei*, membru al *ASTREI*, inițiatorul bibliotecilor populare ambulante din Transilvania.

Blaj, 21 Ian.1889

Dorite D-le Aurel!

Pentru foiletonul Nr. de Duminecă trimit poezia aceasta. După citire și judecare faceți bine publicați-o. Acuși voi trimite și altele potrivite pentru Nr. de Duminecă, iar după ce voi fi isprăvit cu l-ul examen din drept, vă voi scrie ceva și proză pentru foileton.

Îi scriam lui Maior despre un fel de lucru ce s-a întâmplat aici în seminar între teologi, care privește direct ziarul D-Voastră. V-a spus? Și dacă v-a spus ce gândiți? Din parte-mi, fără de nici o patimă zic, că teologii din Blaj nu sunt vrednici să le dați ziarul, *nici cu bani nici gratuit*.

Doresc mult să știu unele și altele de pe la redacție, și Maior, deși după 2 scrisori ale mele, nu-mi răspunde nimic. Se vede treaba că e ocupat foarte, mai ales acum de când ați făcut esențialele înnoiri la ziar²¹.

Pe Crăciun mergând până la Șard am stăruit din adins pe lângă mulți ca să se aboneze la Nr.de Duminecă. Mulți mi-au promis, dar nu știu încât s-au ținut de promisiune.

Privitor la vorba noastră, când erai D-ta la Blaj, ce mai gândești, căci iată Ianuarie e spre sfârșit!

Tot odată țin a-ți spune în toată sinceritatea că eu strâmtorat fiind ți-ai face pomană, vorba românului, dacă aducându-ți aminte de mine, m-ai milui cu ceva...

Despre alte, altădată!

Așteptând cevași răspuns în orice fel, rămân cu totul al D-Voastră

aderent,

Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr. 429, orig.lb.rom.

6

Boziaș, 3/15 mai 1889 • Traian H.Pop anunță că va face o vizită de trei săptămâni la Brașov.

Boziaș²², 3(15) Mai 1889

²¹ De la 1 ianuarie 1889 a apărut *Numărul de Duminică* al *Gazetei Transilvaniei*, în care s-au publicat articole de popularizare a cunoștințelor științifice și practice, de economie, medicină și igienă, materiale cu caracter cultural și istoriografic, de educație literar-artistică etc. Între colaboratorii *Gazetei de Duminică* s-au numărat A.Bârsianu, I.Popea, N.Făgărășanu, I.C.Panțu, N.Petra-Petrescu, dr. G.Maior, I.Pop-Reteganul, I.Kövary, Iračlie Porumbescu, I.Georgescu, I.Rodina ș.a.

²² Boziaș, localitate înglobată în orașul Târnăveni

Iubite D-le Aurel!

Primind azi scrisoarea D-Voastră grăbesc a răspunde, că pe mâine seara, Duminecă la 10 1/2 ore sosesc la Brașov; de cum-va îmi va fi posibil voi căuta să satisfac dorinței D-Voastre de-a rămâne acolo vre-o 3 săptămâni.

Salutându-vă și dorindu-vă,

sunt al D-Voastră devotat,

Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.453, orig.lb.rom.

7

Seghedin, 20 decembrie 1890 • Traian H.Pop îi cere lui Aurel Mureșianu vești, considerându-se uitat de toți.

Seghedin, 20 Dec.1890

Iubite D-le Aurel!

De două săptămâni aștept scrisoarea ce mi-ați promis-o prin Maior. Vă rog nu întârziați cu dânsa, căci am lipsă neapărată să știu cum stăm privitor la cele ce s-au hotărât în scopul susținerii noastre aici.

Eu i-am scris lui Grigorie²³ o scrisoare în care anume l-am rugat să vă spună cele ce mi le-a scris dl.Rotariu²⁴. Nu știu dacă v-a spus. Deocamdată renunț a vă împărtăși în afacerea aceasta un lucru pe care l-am observat decând a venit soțul meu în suferință²⁵ aici, pentru că sper, că D-Voastră nu veți întârzia a-mi răspunde în grabă, iar după scrisoarea D-Voastră mă voi putea lămuri în lucru.

²³ Grigore Maior.

²⁴ Paul Rotariu (1840-1919), avocat, publicist, membru al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria. Redactor responsabil al ziarului *Luminătorul* (Timișoara, 1880-1893), redactor al ziarului *Dreptatea* (Timișoara, 1894-1897).

²⁵ Ioan Macavei (1859-1894), preot greco-catolic în Năsăud, condamnat în 1890, pentru două articole publicate în *Tribuna*, în care apreciază că atitudinea dușmănoasă a premierului ungar Tisza Kalman față de naționalități va determina căderea sa de la guvern și combate ideea de stat maghiar, la un an și șase luni închisoare și 400 florini amendă. Pentru publicarea articolelor menționate a fost condamnat și redactorul responsabil al *Tribunei*, Septimiu Albini, la șase luni închisoare.

O aștept dar cât mai curând. Eu sunt uitat de toată lumea aici. Nu-mi scrie nimeni ce se mai petrece în lumea mare. Maior e leneș, cât pentru el am pus-o de mămăligă.

Contând la bunăvoința D-Voastră rămân

devotat,
Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.430, orig.lb.rom.

8

Seghedin, 3 Ianuarie 1891 • Din închisoare Traian H.Pop îi scrie lui Aurel Mureșianu despre discriminarea pe care o fac sibienii în legătură cu ajutorul material destinat celor închiși din motive politice.

Seghedin, 3 Ian.1891

Iubite D-le Aurel!

Ieri am primit orologiul, pentru care v-am rugat, sunt câteva săptămâni. Nu sunt dumerit însă în privința prețului. N-am aflat în micul pachet nici o semnătură. Binevoii dar, vă rog din inimă, informați-mă prin Maior²⁶, care este prețul lui, ca să mă știu orienta?

Altfel îmi convine, numai de aș fi norocos cu el, să-mi umble bine. Cred însă, că la vorba Dv. ceasornicarul din Brașov nu-mi va fi trimis un lucru rău.

Vă mulțumesc încă o dată, pentru serviciul, ce mi-ați făcut prin comandarea orologiului.

Alaltăieri v-am expediat o scrisoare pe care v-o recomand cu stăruință bunăvoinței D-Voastre.

Ca să fiu mai explicit, notez, că soțul meu²⁷ de-aici a primit până acuma din Sibiu: *două sute cinci zeci și cinci...* Tocmai ieri a primit a doua rată lunară *de o sută*.

E destul să vă comunic atât pentru ca să vedeți și să deduceți că, cei de-acolo lucră din greu în interesul lor, pe când de noi nici habar n-au...

D-Voastră veți putea acum lua în dreaptă judecată informațiile mele. Aș dori, ca să vă trageți, privitor la aceasta, informații directe. Ar fi pagubă ca numai noi să rămânem... căci să nu uităm, că ei călăresc pe *egalitate*...

²⁶ Grigore Maior.

²⁷ Ioan Macavei.

Sincer vă mărturisesc, că în această afacere, pentru mine supărătoare, nu m-am amestecat, decât, pentru ca să vedeți și D-Voastră cum lucră alții pentru ca să-și ajute. Privitor la aceasta, dacă nu m-aș teme de cei de aici, v-aș putea da un întreg catalog de informații. Astfel fiind lucrurile voi pretinde și eu de la domni... tot ceea ce sunt în drept de-a cere, pentru ca *egalitatea* lor să se dovedească.

Numai atât am dorit să vă spun, în credința, că D-Voastră nu veți lua în deșert vorbele mele.

Dorindu-vă din nou sărbători fericite și rugându-vă să-mi răspundeți cu privire la orologiu,

Sunt al D-Voastră sincer și devotat,

Traian

P.S. Azi am primit o scrisoare de la Barcianu²⁸, drept răspuns la o altă scrisoare a mea scrisă lui la dorința D-Voastră în afacerea angajării lui la ziar. Între altele zice, că ar fi aplecat a intra în negocieri serioase cu D-Voastră, numai să știe sigur, că vor duce la bun sfârșit. Dânsul mă roagă să-i răspund. Eu însă nu știu, care ar fi dorința D-Voastră, prin urmare binevoiți a mă informa privitor la aceasta cât mai în grabă, ca să nu ținem pe om în nedumerire.

idem

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.112, doc.nr.438, orig.lb.rom.

9

Seghedin, 14 august 1891 • La un an de la proces, Traian H. Pop a fost vizitat de G.Maior, care l-a înștiințat că *Liga Culturală* trimite lunar Comitetului din Sibiu bani pentru ajutorarea condamnaților.

Seghedin, 14 Aug.1891

Iubite Domnule Aurel!

Azi, 14 Aug. se împlinește un an de când am fost judecați. Nu știu dacă D-ta-ți vei fi adus aminte de-această însemnată zi pentru noi. Eu mi-am adus aminte!

²⁸ Ion V.Barcianu, redactor la ziarele *Luminătorul* și *Dreptatea*.

Înainte de-a intra în meritul acestei scrisori te rog, scuză-mă c-am îndrăznit să ți-o adresez. Cuprinsul ei însă te va convinge că datoria mea era și este să o adresez.

Ieri, 13 Aug.n. o mare surprindere mi-a făcut domnul și amicul nostru Dr.G.Maior²⁹ de la București, care în calea sa spre Praga a dat prin Seghedin să ne întrebe de sănătate. N-am schimbat cu dânsul nici zece vorbe, când ni-a făcut întrebarea dacă primim noi în fiecare lună regulat câte 100 fl.v.a. de dincolo de la Com(itetul) L(igii)³⁰. Întrebarea lui a fost atât de surprinzătoare pentru noi încât la început n-am putut să-i răspundem nimic. Reluând dânsul cuvântul mi-a spus în toată sinceritatea și seriozitatea că pe seama noastră numitul Com(itet) trimite în fiecare lună regulat câte 100 fl.v.a. și s-a mirat mult cum de nouă nu ni s-a spus nimic, nici n-am primit nimic. I-am răspuns că nouă nici până în ziua de azi nu ne-a împărtășit nimeni cum stăm cu privire la lucrul acesta, ba că dimpotrivă, dl.Brote³¹ i-a scris lui Mac(avei)³² „că nu e bine să știm noi aici ce se petrece” și că ne va spune după ce vom fi liberi.

Ni-a întrebat apoi, că nici aceea nu știm cui s-au trimis multele sume? Se înțelege, că tot același răspuns negativ i-am dat.

În cele din urmă l-a rugat și pe Mac(avei) și pe mine să-i dăm câte-o declarație despre banii ce i-am primit pentru susținerea noastră. Din parte-mi încă am făcut-o dar în chipul că din 15 Nov.1890 începând, până în 13 Aug.1891 am primit regulat în fiecare lună câte 50 fl.v.a., va să zică mai mult decât aveau am primit.

Inseamnă, totodată, că până azi fratele Mac(avei) n-a primit pe două luni nici o para chioară.

²⁹ Dr.George Maior (1855-1927), agronom, Profesor la Școala de agricultură de la Herăstrău (București), colaborator la *Gazeta Transilvaniei*.

³⁰ *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, înființată la București, în 1890. A sprijinit activitatea culturală și rezistența politico-națională a românilor din Austro-Ungaria. A promovat solidaritatea și unitatea națională, având o contribuție importantă la realizarea Unirii din 1918. *Liga culturală* a acordat ajutoare fruntașilor politici români înțemnițați și familiilor acestora.

³¹ Eugen Brote (1850-1912), om politic și publicist, vicepreședinte al Partidului Național Român. Unul dintre inițiatorii și conducătorii mișcării memorandiste. În 1893 a trecut în România, devenind administratorul moșiei Găiceana a lui D.A.Strurdza. Autorul lucrării *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895.

³² Ioan Macavei. Vezi și Ș.Polverejan, N.Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973, p.149-150; vezi și Dr.Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *Correspondență I. (Scrisori primite, 1866-1895)*, (ed.ingrij.de Dr. Marcel -D.Ciucă și Elena -T.Ciucă), București, 1994, p.86.

Dacă sumele numite au trebuit să facă ocol prin Sibiu, atunci noi am fost formal jefuiți și deci Dl. Brote a avut cuvânt să zică că nu e bine să știm ce se petrece.

M-am adresat de-atâtea ori către D-Voastră să binevoiți în interesul nostru specific a vă interesa de lucru și-a ne lămuri și pe noi cum stăm? Toată nădejdea noastră în D-Voastră am pus-o și o punem încă, mai ales, că vedem că alții își bat joc de noi. Dacă D-Voastră nu ne veți spune cum stă lucrul, atunci către cine altul să ne adresăm și de la cine altul să așteptăm interes și sinceritate.

Am făcut amândoi trista experiență de-a ne vedea părăsiți aproape de toți și unica sperare de-a fi orientați ne este în D-ta.

Te rugăm deci ca pe unul despre care credem că veți cunoaște toate cum stau, să aveți bunătate a ne împărtăși ce știți despre sumele amintite mai sus? Trimisus-au la Sibiu, ca de acolo să ni se trimită, ori nu? Și dacă s-au trimis la Sibiu, ce s-au făcut de ele?

Te rog în special, pentru că Maior când a fost de Paști la mine mi-a spus că *Gaz(eta)* n-a primit din colectele adunate decât 500 fl. Din alt izvor apoi știm că *Trib(una)*³³ a primit 3000, iar fărtații *L(ucaci)*³⁴ și *C(oroianu)*³⁵ au băgat în buzunar, pe motive ridicole 1116 fl. Va să zică aici s-ar potrivi zisa poporului: boii trag, domnii mănă.

Maior mi-a spus tot atunci, că eu am să-mi fac pretențiuni. Unde și de la cine? După ce s-au făcut împărțeli atât de neoneste? Iar Comitetul din Sibiu nu ni-a aflat vrednici de atâta baremi, ca să ne spună prin cineva, ce s-a făcut pentru noi?

E destul de regretabil!

Tocmai pentru aceasta ne rugăm de D-ta să binevoiești a ne da informațiunile ce le dorim de-atâta timp. Suntem siguri că noi avem încrederea D-tale, iar D-ta în noi siguranța, pentru a ne putea lămuri; odată totuși va trebui să știm!

Ca să revin special la mine, permite-mi D-le Aurel ați declara, că sunt prea mulțumit cu jertfele ce le aduceți pentru mine, ba de multe ori gândesc, că la caz dacă D-Voastră numai cele 500 fl. ați primit, atunci ați făcut prea mult. Dacă cei de dincolo au trimis regulat la lună suma

³³ *Tribuna*, cotidian politic și literar, apărut la Sibiu, în anii 1884-1903.

³⁴ Vasile Lucaci (1852-1923), preot greco-catolic, profesor, om politic, publicist. Secretar general al Partidului Național Român, condamnat în procesul *Memorandului*, deputat în Parlamentul de la Budapesta, președinte al *Ligii pentru unitatea politică a românilor*, luptător pentru Unirea din 1918. În 1890, Vasile Lucaci fusese condamnat la un an și șase luni închisoare.

³⁵ Iuliu Coroianu (1847-1927), avocat și om politic. Membru și casier al Comitetului Central al P.N.R., unul din autorii principali ai *Memorandului*, condamnat în procesul memorandist.

amintită pentru susținerea mea, dar au încredințat-o celor din Sibiu, atunci eu nu pot să zic decât că bun loc și-a aflat, căci pe semne nu le-a ajuns lor, de unde apoi să-mi mai trimită și mie. Mă mir eu de D-ta nu ști despre toate acestea? Iată deci că acum ți le descopăr eu din Seghedin!

În cele două luni din urmă, când Mac(avei) n-a primit nici un ban a fost asistat la ajutorul meu din cât de modest, în desperarea lui de 3 ori a vrut să pășească în public să strige, că pierde de foame în Seghedin, dar de 3 ori l-am oprit, punându-i în vedere sdrobitoarea impresie ce-ar face în public și compromiterea noastră înaintea străinilor. Ar fi trist ca el să fie silit s-o facă.

Te rugăm deci încă o dată interesează-te de noi, și dacă încrederea D-tale o avem, fi atât de bun și ne răspunde la toate. Credem că numai e de lipsă să vă asigurăm de discrețiune. Vi le-am scris acestea din inimă curată și credem că în inimă curată vor avea răsunet.

Cu piciorul meu e tot rău. Nici vorbă să pot. Azi sunt 5 săptămâni de când sufăr cu el. Mă supără mult și împrejurarea că tatăl meu e bolnav de lungă vreme; în fiecare lună îi trimit și lui un mic ajutor din ceea ce pot cruța cam cu greu, căci poate nu mă veți crede dar pe cuvântul meu de onoare vă spun, că cu mai puțin de 60 fl. pe lună nu pot ieși. Apoi mai am lipsă și de niște haine pe când voi ieși.

Al D-tale devotat și sincer,

Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.112, doc.nr.432, orig.lb.rom.

10

Seghedin, 26 august 1891 • Traian H.Pop îi cere lui Aurel Mureșianu să se pronunțe cu hotărâre împotriva celor ce produc confuzii în Patridul Național Român.

Seghedin, 26 Aug.1891

Iubite Domnule Aurel!

Cred că ați primit o epistolă recomandată ce v-am trimis pare-mi-se de vre-o două săptămâni. Vă rog încă o dată să n-o treceți cu vederea. Folosind momentul îndrăznesc să vă întreb de ce tace

*Gazeta*³⁶. Tocmai acum când e mai mare lipsă de-a vorbi. Ați început niște articole dar le-ați ciontat fără de-a lămuri nimic din cele ce promiteați mai înainte. Ca și Voi cei de aici, cred că întreaga lume românească va aștepta lămuriri, pe care în actualele împrejurări nu putem să le așteptăm decât de la *Gazetă*. Poate că tăcerea D-Voastră să-și aibă temeiuri, însă credeți-mă că nu e bine să fiți cu desăvârșire în rezervă acum când e cel mai potrivit moment pentru de-a vă valora principiile.

Gaz(eta) a combătut prea timpuria conchemare a Conf(erinței) din anul trecut³⁷. Vocea ei de amânare n-a fost ascultată. Conferința s-a ținut, greșelile ei le vedem azi mai bine ca atunci și le vor vedea și cei scurtvăzători. Că cauza noastră este compromisă cât de binișor aceasta o vede oricine. Ea e compromisă tocmai de aceia, care anul trecut se rățoiau în vederea unei învingeri a halucinațiilor lor politice. Ei bine, nu e azi sosit încă timpul că *Gaz(eta)* să facă lumină, să pună punctul pe i și să curețe elementele cu care nu mai putem merge pe un drum fără a nu risca o veșnică stagnare a trebilor noastre destul de încurcate?

³⁶ *Gazeta Transilvaniei*, ziar înființat în anul 1838, la Brașov, condus de G.Barițiu.

³⁷ Conferința Națională a P.N.R. din 27-28 octombrie 1890. Cotidianul din Brașov s-a pronunțat pentru amânarea acesteia. Vezi *Gazeta Transilvaniei*, LIII, nr.226 din 9(21) octombrie 1890. Aurel Mureșianu, într-o scrisoare adresată lui dr.Rațiu, la 7 octombrie 1890 a dezaprobat convocarea Conferinței, nefiind consultat, deși era membru al C.C. al P.N.R., și pe motiv că hotărârile ei ar putea blama gruparea moderată din partid „înaintea națiunii și a străinilor”. Vezi T.Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă. Corespondență politică (1887-1901)*, Cluj-Napoca, 1994, p.192. Într-o scrisoare din 4 noiembrie 1890, E.Brote îl și informa pe I.Bianu, că Conferința s-a „convocat și înscenat (...) în contra voinței d-lui Mureșan de la *Gazeta*”. Ș.Polverejan, N.Cordoș, *op.cit.*, p.145. Rezoluția adoptată de Conferința Națională din octombrie 1890 a reprezentat un compromis între aripa radicală din P.N.R., reprezentată de tribuniști, și aripa moderată, Mocioni-Babeș, la care se raliase și Aurel Mureșianu. Astfel, au fost aprobate motivele pentru care Comitetul Central n-a aflat oportunită înaintarea *Memorandului* la „Înaltul tron”, dar s-a hotărât ca membrii Comitetului Central, acum în număr de 25, să fie însărcinați cu publicarea unui memorial politic, care să fie adus la cunoștința împăratului „când va fi de lipsă”. T.V.Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol.VII, Sibiu, 1913, p.417-418.

Din cele ce s-au scris despre B(rote) apare evident că omul nu e coșer. De altă parte *Tr(ibuna)* cu flăcâii ei bat (halaripul)³⁸, executând, cum ziceți Dv., persoane și luându-și aerul de dătătoare de ton, îndrugă verzi și uscate până la greață. Față cu aceasta Dv. tăceți și mă tem că tăcerea aceasta are să vi se impute odată ca mare greșală.

Lumea azi e convinsă că salvarea cauzei depinde de la Dv. Vorba Dv. va fi și trebuie să fie *hotărâtoare*. Vodă Lăpușneanu³⁹ zicea boierilor moldoveni: „Dacă nu mă vreți voi-vă vreau eu”. Dv. nu v-a trebui s-o ziceți aceasta, căci afară de-o clică neînsemnată toți o să vă vrea, dar neapărat de lipsă, ca Dv. încă să ziceți *vreau!*

Vorbesc nepreocupat. Am discutat cu Mac(avei) zile întregi teza aceasta și am ajuns la unicul rezultat rezonabil că: *Dv.trebuie să vreți să fiți și veți fi, acela pe care azi nu-l avem!*

Dacă nu vreți, păcătuți, iar dacă vreți atunci și mai tare greșiți tăcând. Asta e părerea noastră modestă. Poate să fie greșită, dar ea e formulată din precedente, a căror concluziune se exprimă în vorbele: *trebuie să fiți!*

Dumnezeu să vă ajute! Sub mâna Dv. se va înșgheba o direcție sănătoasă, va crește floarea ce lipsește din câmpul agitatelor noastre lupte: *disciplina* și va începe era serioaselor lucruri.

Nu va fi așa? Atunci iarăși vom pierde teren și vom da îndărăt cu zeci de ani.

Fie ca Dumnezeu să vă binecuvânteze stăruințele cu succese depline și la revederea noastră mult dorită să vă pot saluta ca pe capul și dirigentul nostru în luptă.

Cum v-ați petrecut la Hațeg⁴⁰? A fost și Bobancu⁴¹? Telegrama noastră ați auzit-o cetindu-sé⁴²?

Mac(avei) așteaptă în fiecare zi răspuns la scrisorile lui. Nu-l treceți cu vederea. El e sincerul nostru sprijinitor și în viitor cred că ne va

³⁸ Halarip = joc țigănesc; cuvânt utilizat și ca nume de batjocură dat țiganilor.

³⁹ Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei în anii 1552-1561, 1564-1568. Grigore Ureche îi atribuie următoarea replică adresată solilor lui Ștefan Tomșa trimiși, în 1564, să-i spună că țara nu-l voiește de domn: „De nu mă va țara eu îi voi pre dâșii, și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dâșii, și tot voi merge, ori cu voe ori fără voe”. Gr.Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ed.L.Onu), București, 1967, p.142.

⁴⁰ La Hațeg, în 4/16 august 1891, s-a desfășurat adunarea generală a ASTREI.

⁴¹ Ștefan Bobancu (1864-1940) profesor și publicist, redactor al *Gazetei Transilvaniei*.

⁴² Telegrama lui I.Macavei și Traian H.Pop s-a citit. Vezi *Transilvania*, XXII, nr.9 din 15 septembrie 1891, p.274.

fi devotat amic în luptă. Sacrificați dar câteva momente pentru o scrisoare.

Sincerele noastre complimente,

devotat,

Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.112, doc.nr.433, orig.lb.rom.

11

Seghedin, 10 septembrie 1891 • Traian H.Pop insistă ca Aurel Mureșianu să preia conducerea luptei naționale în condițiile în care Conferința Națională a P.N.R. n-a reușit să lămurească confuziile

Seghedin, 10 Sept.1891

Iubite Domnule Aurel!

M-aș simți mângâiat, fericit chiar, dacă n-ar fi pentru *Gaz(eta)* nenorocit caz în care ați ridicat mânușa *pentru* B(abeș)⁴³. Și mai mult aș dori să vă văd în special pe Dv. ferit de ori ce fel de bănuieli de natură a vă compromite buna reputație de care vă bucurați înaintea neamului.

Conferința din zilele trecute a Com(itetului) în loc de-a lumina a produs întunecime și mai mare⁴⁴. Eu cochetăriile d-lui B(abeș) cu *T(elegraful) R(omân)*⁴⁵ prea miroase a... Scrisoarea ce-a adresat-o

⁴³ Vincențiu Babeș (1821-1907), jurist, ziarist și om politic. A contribuit la crearea, și a fost redactor responsabil, al ziarului *Albina* (Viena și Pesta), 1866-1876. Deputat în Dieta de la Pesta. Președinte al P.N.R., membru al Academiei Române. A considerat inoportună înaintarea *Memorandului* împăratului de la Viena. Vezi *O ciudată campanie ziaristică*, în *Gazeta Transilvaniei*, nr.171-172, 179-181, 186 din 1891.

⁴⁴ Conferința C.C.al P.N.R.din 18/30-19/31 august 1891, care a dat un vot de încredere președintelui P.N.R., Vincențiu Babeș, a cărui atitudine politică fusese prezentată în *Tribuna* ca fiind contrară intereselor poporului român, insinuările la adresa sa, ca și a Comitetului Central, regăsindu-se în unele ziare din România (de orientare liberală, care susțineau pe tribuniști). La aceeași Conferință, era exprimat regretul pentru polemica în care s-au angrenat foile de peste Carpați. T.V.Păcățianu, *op.cit.*, p.457-458, E.Brote și alți patru tribuniști au votat însă împotriva hotărârii C.C. și atacurile la adresa P.N.R. au continuat.

⁴⁵ *Telegraful Român*, ziar înființat în 1853 la Sibiu, din inițiativa episcopului ortodox Andrei Șaguna. Vincențiu Babeș a publicat o scrisoare în care

acestei foi e mai mult decât, pardon, obraznică. Adică *T(elegraful) R(omân)* a luptat mai cu bravură și mai cu efect decât noi? A susține așa ceva în public, e totuși prea mult. Apoi curiosul fapt că M(ocioni)⁴⁶ își publică scrisoarea în *T.R.* dovedește că noi o dăm spre povârnișul vechilor încercări de a fi înșelați și amăgiți politicește.

Să dea D-zeu să nu fie așa, dar mult mă tem că noi călcăm pe urmele sașilor; că cei care au luptat vor fi dați la o parte și oameni ne-sinceri ne vor dicta o împăciuire nu numai rușinoasă dar și nenorocită.

Asta să fie răsplata atâtor jertfe pe care am adus? Pentru o rușinoasă pace suferim noi chinurile temnițelor? Ar fi trist și de plâns o atare întorsătură a lucrurilor.

Votul ce l-a dat Com(itetul) lui B(abeș) să fie oare presemnul unei capitulări nedemne? Dacă așa ar fi atunci, sincer îți spun că aș regreta în toată viața mea faptul că am luat jugul acestei închisori! Ba aș fi în stare să mă lepăd de un partid care a nimicit atâta speranță și-a nesocotit atâtea jertfe dându-se legat unor oameni care în trecut zâmbind de eforturile noastre, azi pun mâna pe situație și ne dictează să mergem încotro le place lor.

Am așteptat, și-a așteptat toată suflarea românească de la D-Voastră să nu mai ezitați ci să pășiți hotărât pentru a lua conducerea, fie chiar și cu riscul de-a vi se imputa nemodestia. Când marile interese cer, atunci considerații personale nu mai au loc. Până acum însă ați rămas pasiv, afară de împrejurarea că ați apărut pe un om în care puțini vor fi având desăvârșită încredere. Poate că există considerații mai înalte pentru ce ați făcut-o. Aș regreta mult dacă viitorul ar fi sdrobitoriu pentru D-Voastră.

Și aș regreta și mai mult, când lupta D-Voastră în timp de 14 ani purtată cu abnegațiune și curaj neînfrânt, s-ar înfrânge azi mâne printr-o manevră presidențială=dictatorică.

susține inoportunitatea înaintării *Memorandului*. Vezi *Telegraful Român*, XXXIX, nr.92 din 27 august/8 septembrie 1891.

⁴⁶ Alexandru Mocioni (1841-1909), avocat, gânditor și om politic, deputat în Parlamentul de la Budapesta, fondator al băncii „Albina”, președinte al *Societății pentru fond de teatru român* și al *ASTREI*. În scrisoarea sa, datată Birchiș, 14/26 august 1891, Alexandru Mocioni, care aprecia că momentul nu era „potrivit” pentru prezentarea *Memorandului*, propunea C.C.al P.N.R.să considere ca „timp oportun” pentru un asemenea demers „când națiunea va avea garanțiile recerute pentru succes”. T.V.Păcățian, *op.cit.*, p.458-469. Acest punct de vedere se regăsește în hotărârea Conferinței naționale din octombrie 1890.

Socot că încă nu e târziu. Faceți lumină într-un caz atât de mare. Spiritele cu drept cuvânt sunt neliniștite și mai neliniștite vor fi, citind pupările d-lui B(abeș) cu T(elegrafu) R(omân).

Până când e vreme, svânturați pe cei ce voesc să ne reducă și să ne înjuge la carul unei rușinoase capitulări. V-ați angajat odată? E datoria sfântă a D-Voastră să pășiți fără întârziere și să faceți lumină, să arătați calea pe care să mergem. Nu veți face-o? Atunci veți vedea că tăcerea Dv; că nehotărârea D-Voastră a stricat atât, cât nu se mai poate drege.

Ca unul, care, deși în scurt timp, dar totuși am mers cu D-Voastră în bune ca și în rele am ținut să vă spun aceasta și supunându-vi-le să-mi ușurez sufletul.

Devotat
Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.112, doc.nr.434, orig.lb.rom.

12

Seghedin, 23 septembrie, 1891 • Traian H.Pop îl felicită pe Aurel Mureșianu pentru organizarea vizitei delegației române la Praga.

Seghedin, 23 Sept.1891

Iubite Domnule Aurel!

Am înțeles că în 1 Oct. veți fi în Viena și de-acolo veți merge la P...⁴⁷ E una dintre cele mai frumoase idei și sunt convins, că veți avea o strălucită primire.

Vă felicit pentru inițiativă!

Credem că la reîntoarcere, aducându-vă aminte de noi, ne veți cerceta⁴⁸. Că veți petrece o zi aici n-o să fie nici o scădere. Nu vă va

⁴⁷ Cu ocazia expoziției industriale organizate de cehi, o delegație română formată din 30 de persoane și condusă de dr.Aurel Mureșianu, a vizitat la începutul lunii decembrie 1891 Praga. Cu acest prilej s-au purtat discuții pentru întărirea solidarității politice româno-cehe. Vezi *Românii ardeleni la Praga*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIV, nr.213 din 26 septembrie/8 octombrie 1891.

⁴⁸ La reîntoarcerea sa de la Praga, dr.A.Mureșianu i-a vizitat „pe arestații noștri politici, dl.Ioan Macavei și Traian H.Pop, pe care i-a aflat sănătoși”. *Gazeta Transilvaniei*, LIV, nr.228 (Nr.de Duminică 41) din 13(25) octombrie 1891.

costa decât un bagatel, căci linia directă din Pesta-Ciaba-Arad trece prin Seghedin și dacă se întâmplă să sosiți dimineața aici, atunci cu trenul de la 5 ore d.a. puteți pleca mai departe peste Arad la Brașov, fără de-a mai trebui să cumpărați alt bilet. Când sosiți aici anunțați șeful gării, că voiți a rămâne o zi.

Credem deci, că speranța mea și a lui M(acavei) de-a ne cerceta, se va împlini cu siguranță de rândul acesta. E cea mai bună și favorabilă ocazie.

Vă așteptăm dar cu dragoste și cu nespus dor și vă rugăm dacă se poate să ne avisați înainte. Da?

M(acavei) a primit azi numărul foii noastre prin care i-ați dat un mic răspuns.

Cred că v-a făcut „bună” impresie epistola lui B(abeș)⁴⁹ publicată în zilele acestea în *Lum(inătorul)*⁵⁰.

Ce să-i faci? Am intrat în zodia confuziilor perfecte. E foarte dureros, că lucrurile au ajuns până aici.

Mai repetându-mi încă o dată dorința și speranța de-a ne revedea în Seghedin, rămân al D-Voastră devotat,

Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.1583, doc.nr.435, orig.lb.rom.

13

Boziaș, 9 ianuarie 1895 • Traian H.Pop îl informează pe Aurel Mureșianu despre starea de spirit a românilor din zonă și aprecierile acestora la adresa politicii duse de *Gazeta Transilvaniei*.

Boziaș, 9 Ian.1895

Iubite D-le Aurel!

N-am avut nici atâta timp, ca să pot să-ți scriu câteva rânduri.

Astăzi mergând la D.St.Mărtin⁵¹ folosesc ocazia pentru a vă aviza, că ne vom reîntoarce după Anul nou la Brașov, sau Luni sau Marți ori

⁴⁹ Vincențiu Babeș.

⁵⁰ *Luminătorul*, gazetă politică și literară, apărută la Timișoara, în anii 1880-1893, având ca redactor responsabil pe Pavel Rotariu. A reflectat orientarea politică a grupării Mocioni-Babeș. Vezi *Luminătorul*, XII, nr.68 din 19(7) septembrie 1891.

⁵¹ D.St.Mărtin, vechiul nume românesc al orașului Târnăveni.

Miercuri. Până atunci voi mai regla aici diferite afaceri urgente, ca să pot fi liniștit pentru mai mult timp.

Asupra poziției viitorului se va hotărî în timp de cel mult 3-4 luni de zile. Dar despre asta vom vorbi mai pe larg.

Nonserviciile *Tribunei* au făcut rău sânge în inteligența din jur și din depărtare. Combaterea ei din partea *Gazetei*⁶² a fost, cât se poate de oportună mai ales că *Tribuna* tace înfundată și impotentă, ceea ce se consideră drept o retragere rușinoasă.

Sărut mâinile stimabi/le/lor doamne și
multe complimente redacției întregi.

Al D-Voastră devotat,
Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.1583, doc.nr.435, orig.lb.rom.

14

Boziaș 4 octombrie 1895 • Traian H.Pop îi împărtășește lui Aurel Mureșianu constatarea că a scăzut entuziasmul pentru lupta națională și insistă asupra rolului *Gazetei Transilvaniei* în redeșteptarea speranței românilor.

Boziaș, 4 Oct.1895

Iubite D-le Aurel!

Te știam dus la festivitățile inaugurării podului de peste Dunăre⁵³, și de aceea nu ți-am scris nimic până azi. Ieri am primit de la Maior o scrisoare în care între altele îmi spune, că te-ai reîntors; drept aceea grăbesc a-ți adresa rândurile aceste cu sincera dorință ca ele să te afle în cea mai desăvârșită sănătate.

Abea azi am ajuns, ca să mă văd încâtva pus în ordine cu lucrurile ce le-am adus cu noi de la Brașov. Laudă Domnului, că mi-a succes a mai face și câte o mică *corectură* și *revizie* la lucrurile casnice și de câmp, cu cele din urmă fiind aproape pe sfârșite.

⁵² *Gazeta Transilvaniei*.

⁵³ Podul de la Cernavodă, „minunatul pod de peste Dunăre“, construit după planurile și sub conducerea inginerului Anghel Saligny, a fost inaugurat la 14/26 septembrie 1895. A.Mureșianu a reprezentat la festivități *Gazeta Transilvaniei*. Vezi *Gazeta Transilvaniei*, LVIII, nr.206 (Nr.de Duminică 39) din 12/29 septembrie 1895. Rapoarte speciale despre eveniment au fost publicate în nr.208-209 din 1895 ale cotidianului brașovean.

Ași dori acum să-ți pot scrie și ceva de interes public de pe aici însă deocamdată n-am aproape nimic de zis, fiindcă nu prea am comunicat cu oameni, care au pretenția de-a da tonul pe aici. Constat însă cu durere, că în părțile aceste a scăzut, ba pot zice, că a pierit și puținul entuziasm ce era față de mult hărțuita noastră cauză națională. Miercuri am fost la D.St.Mărtin, am întâlnit 2-3 preoți cu care schimbând câteva cuvinte, am ajuns la convingerea, că spiritele sunt dispuse pentru o eventuală capitulare. Nemulțumirea se manifestă în general față cu mer-sul treburilor naționale și în special (fostul tribunist, protopopul Moldovan⁵⁴ al Mediașului) față cu atitudinea liberaților⁵⁵ și față de mascaradele *Tribunei*. Protopopul Mediașului mi-a declarat sincer că s-a scârbit de atâta lipsă de caracter și onestitate a celor de la *Tribuna* și că a rămas surprins și mâhnit de colindările „martirilor”⁵⁶ pe la Bánffy⁵⁷ și Erdély⁵⁸. Mult n-am putut vorbi nici cu el, căci mă grăbeam, ne-am despărțit însă cu promisiunea de-a ne revedea în curând și de a ne înțelege. Cu el ai putea face ceva, ceilalți însă să ferească D-zeu. Sunt amețiți și confuzi, și pe a lor „valoare” puțin poți edifica. Nici nu-i mirare, căci e așa de restrâns cercul în care se mișcă, încât li-e imposibil a-și forma o opinie clară și statornică. Cu toate acestea eu îmi voi da silința să fac barem cât de cât ceva, deși împrejurările date sunt foarte nefavorabile. Centrul ținutului acestuia e D.St.Mărtinul. Aici sunt doi avocați români: Zehan⁵⁹ și Căluțiu⁶⁰. Cel dintâi e mai greu de mișcat când e vorba de a face ce nu cade în domeniul intereselor personale. Îi trebuie multe îmboldituri de la spate, mai ales, că trăiește în *barátság*⁶¹ cu cei de la cârma Comitatului. Afară de aceasta e cam despotic și nemilos cu clienții lui, cărora le-ar lua și mămăliga din gură.

Căluț e om cinstit, dar sărac și certat cu mulți. Trăiește mai retras și în consecința situației sale slăbuț nu prea cutează aș vâri mâna în

⁵⁴ Ion Moldovan, protopop gr.cat.al Mediașului.

⁵⁵ Condamnații din Procesul *Memorandumului*, grațiați la 15 septembrie 1895.

⁵⁶ Memorandiștii întemnițați la Seghedin și Vác.

⁵⁷ Bánffy Dezső (1843-1911) baron, om politic maghiar, prim-ministru al Ungariei între 1895-1899, care a promovat o politică de maghiarizare forțată a naționalităților.

⁵⁸ Erdély Sándor (1839-1922), ministru de Justiție în guvernul Bánffy Dezső.

⁵⁹ Vasile Zehan (1843-1906), avocat, președintele Comitetului electoral Târnăveni al P.N.R., director al despărțământului Târnăveni al *ASTREI*, membru al *Societății pentru fond de teatru român*.

⁶⁰ Simion Căluțiu, avocat, vicepreședinte al Comitetului electoral Târnăveni al P.N.R., secretar al despărțământului Târnăveni al *ASTREI*.

⁶¹ Barátság, cuvânt în limba maghiară = prietenie.

cuibul de viespii. Nu mai vorbesc de ceilalți. Macavei⁶², protopopul, e în dușmănie cu Muntenescu⁶³, și cu Căluț cel din urmă nu se prea văd bine. Popa Boziașului⁶⁴ e om cu aspirații și imposibil de capacitat, afară de aceea se teme, că eu vreau să-i iau popia din Boziaș. El e trabantul⁶⁵ lui Zehan, care l-a redus aproape la nimic materialicește.

În astfel de împrejurări rămâne să-i studiezi mai întâi bine, ca să te poți încrede în ei și să începi ceva cu prospecte de reușită. Tot ce pot dori pentru moment e, ca *Gazeta* să meargă bine. Atârna de la ea, ca publicul să fie orientat asupra adevăratei lui stări. Timpul e suprem. Înaugurați o luptă energică, provocați pe cei buni să se deștepte din amorteală, biciuiți pe mișei și faceți odată să răsune în toate părțile glasul sincer și devotat al *Gazetei*, dacă e să nu ne cufundăm și mai adânc în noroiul păcatelor trecutului. Am conștiința greutății acestei acțiuni, credeți-mă însă, că fără de aceasta nu se va ajunge nimic. Văd că *Tribuna* a dat-o iarăși pe coarda ameteților și momelilor, fapt prin care situația va continua a rămâne încă turbure și lumea românească buimăcită. Nu am pretenția de a da sfaturi oamenilor, cari totdeauna s-au distins prin judecată luminată și energie înțeleaptă însă mă doare inima cum văd cum cei buni, cei devotați și sinceri cauzei sunt umbriți de caraghioasele figuri ale pigmeilor, cari în lipsa oricărei conștiințe de responsabilitate și în micimea lor sufletească se înjugă la carul lui Pázmándy⁶⁶, iar organul lor îi scuză într-un mod mai mult decât copilăresc pentru această rușinoasă atitudine.

⁶² Iacob P. Macavei, protopop al Târnăveniului, membru al congregației comitatului Târnava Mică, secretar al Comitetului electoral al P.N.R. și al despărțământului Târnăveni al *ASTREI*.

⁶³ Vasile B. Muntenescu (1858-1942), preot, publicist și animator cultural. În Boziaș a fost numit preot în 1888 și a funcționat până în 1903. Membru al P.N.R., internat în 1916 la Fertőmegyes (Ungaria). Membru al Consiliului Național Român Județean din Reghin, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Membru al *ASTREI*. Autorul plachetelor de versuri *De la noi din sat*, Solovăstru (Cluj), 1909, *Blajul nostru*, Reghin, 1930 și *Din temniță și exil (1916-1918)*, Reghin, 1930.

⁶⁴ V.B. Muntenescu.

⁶⁵ Trabantul = omul lui.

⁶⁶ Pázmándy Dénes, membru al Partidului Independenței, deputat în Parlamentul de la Budapesta. Pázmándy i-a însoțit pe memorandiștii V. Lucaciu și I. Coroianu, după ieșirea lor din închisoare, în vizitele efectuate la primul-ministru Banffy și la ministrul de justiție Erdély, cărora ei le-au mulțumit pentru actul de grațiere și i-au solicitat transmiterea unei adrese de mulțumire către împăratul Francisc Iosif I. Vezi *Scaul Pazmándy*, în *Gazeta Transilvaniei*, LVIII, nr. 215 din 28 septembrie (10 octombrie) 1895; *Grațiații la ministrul Banffy*, în *Ibidem*, nr. 199 din 7 (19)

La un lucru doresc să vă mai atrag atențiunea. În ziar se strecoară o mulțime de greșeli atât de stil cât și de tipar, cari fac o rea impresie cititorului. Cu puțină străduință ele s-ar putea evita. Te rog însă să nu o spui colegilor, ca venind de la mine observarea aceasta binevoitoare, ca să nu se supere.

Pentru foaie n-am putut să scriu nimic până acum, fiindcă îmi lipsea timpul și materialul. Am mare nevoie de-o foaie ungurească. Mi-ați fost promis, că-mi prenumerați *Budapesti Hirlap*⁶⁷. Vă rog scrieți-mi dacă o veți face ori nu; la caz că Redacția n-ar face-o, aş trimite eu abonamentul de aici. Având acest ziar aş putea să vă ajut mai bine.

Noi suntem cu toții bine și sănătoși. Dorica⁶⁸ crește și e voinică. Leontina⁶⁹ asemenea e bine. Trimite prin mine multe complimente și sărutări stimabilei Doamne, lui Riculeț⁷⁰ și Tuchii⁷¹. Așa și surorile.

Rugându-vă, ca din parte-mi să împărtășiți nobilei și stimatei Doamne sărutări de mână, lui Maior și Șotropa⁷² multe salutări și doriri de bine.

Primiți, iubite D-le Aurel, asigurarea iubirei, devotamentului și stimei ce vă păstrează,

Al D-Voastră,
Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.112, doc.nr.437, orig.lb.rom.

15

Boziaș, 4 februarie 1896 • Traian H.Pop îi recomandă lui Aurel Mureșianu să ia inițiativa organizării unei conferințe naționale a P.N.R. în vederea refacerii unității partidului.

septembrie 1895 și nr.201 (Nr.de Duminică 38) din 10(22) septembrie 1895.

⁶⁷ *Budapesti Hirlap*, ziar apărut la Budapesta, în 1881, având o orientare naționalistă.

⁶⁸ Dorica, fiica lui Traian H.Pop.

⁶⁹ Leontina Pop, soția lui Traian H.Pop, colaboratoare la *Gazeta Transilvaniei*.

⁷⁰ Aurel A.Mureșianu (1889-1950), fiul lui Aurel Mureșianu, istoric și publicist.

⁷¹ Sevastia Mureșianu (?).

⁷² Virgil Șotropa (1867-1954), profesor, colaborator intern la *Gazeta Transilvaniei*, director al Gimnaziului din Năsăud, întemeietor al revistei *Arhiva Someșană*, istoric, membru de onoare al Academiei Române.

Iubite Domnule Aurel!

De când m-am reîntors de la Brașov, am fost mai mult bolnav decât sănătos; am zăcut chiar câteva zile și nici azi nu mă aflu pe deplin bine.

Iată cauza pentru care nu v-am scris până acum.

Am urmărit cu mare atențiune ceea ce ați scris referitor la scandalurile din jurul *Tribunei*. Tonul și maniera mi-a plăcut foarte mult. Nu zic că nu putea să fiă nițel mai aspru la adresa clicașilor-conventiculiști în frunte cu iezuitul. Doar în vederea nesiguranței modului de deslegare a situațiunei bine a fost, *foarte bine a fost*, că v-ați păstrat bunul cumpăt și tonul grav și serios în care singur *Gazeta* scrie. Articolul *Greșeli peste greșeli*⁷³ a fost *admirabil*. Pe Lucaciu l-ați adus ad absurdum, și nu mă îndoiesc că puternica argumentație și paralela dintre *vorbele* și *faptele* popei de la Sișești⁷⁴, a zguduit în mod elementar feteșismul personal a multor găgăuți⁷⁵, ce adorau pe acel „diabolus rotae”⁷⁶, ori mai bine zis, „copilul răsfățat” al cestiunei române cum l-ați numit D-Voastră.

E un postulat imperativ național ca *Gazeta* să înceapă a mătura acum toate gunoaiile. De la *Tribuna* nu putem aștepta mult. Ea scrie slăbuț și n-are nici maniera de a scrie așa cum cere gravitatea situațiunei. *Dreptatea*⁷⁷ stă mereu la pândă. Sigur că e lucru comod aceasta.

⁷³ Articolul *Greșeli peste greșeli* a apărut în *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.12 din 17 (29) ianuarie 1896. Lui Vasile Lucaciu i se reproșă „că face greșeli peste greșeli”, care dăunează cauzei naționale, și se releva atitudinea contradictorie a secretarului general al P.N.R. față de dr. Rațiu, președintele partidului. În timp ce la ședințele Comitetului Executiv din 10-11 ianuarie 1896 a cerut ca C.C.al P.N.R.să-și exprime încrederea deplină față de președinte și a scris și în gazete din București, în decembrie 1895, că vrea să acționeze solidar în cauza națională nu numai cu E.Brote, S. Albini și A.C.Popovici, ci și cu dr.Rațiu, în scrisoarea din Sișești, din 23 ianuarie 1896 îl acuză pe acesta că a procedat incorect și voluntar, desconsiderând conducerea P.N.R.și susținând că „tot ce s-a făcut de la 16 noiembrie 1895 în chestiunea națională s-a făcut fără știrea, fără învoirea, fără autorizare din partea comitetului național”.

⁷⁴ Sișești, comună în județul Maramureș.

⁷⁵ Găgăuț = bărbat prostănac, tont.

⁷⁶ *Diabolus rotae* = roata diavolului. Caracterizare nedreaptă a lui V.Lucaciu, care n-a fost numai „copilul răsfățat” al „cestiunii naționale” moderne, cum îl numește *Gazeta Transilvaniei*, ci un om politic cu merite remarcabile în mișcarea pentru libertate și unitate națională a românilor.

⁷⁷ *Dreptatea*, iar apărut la Timișoara, în anii 1893-1898, având ca director pe dr.C.Diaconovici, iar ca prim redactor-responsabil pe Valeriu Braniște. A

Mult mi-ar place și cred că le-ar place și ar aproba toți cei buni dacă *Gazeta* ar începe să devină *poruncitoare* față de amândouă nuanțele din comitet. Cei cu Dr.Rațiu în frunte sunt azi avizați absolut la sprijinul D-Voastră, asta a arătat-o prin zilnicele reproduceri după *Gazeta a Tribunei*, lucru care a adaus mult reputației D-Voastre. Vă rog îndeosebi să nu treceți cu vederea cele ce le spune Slavici⁷⁸ în scrisoarea lui către Rațiu⁷⁹ -că anume Brote reprezintă dincolo partidul. Declarația aceasta impertinentă a făcut sânge rău pretutindeni și ar fi absolut necesar ca prin un articol fulminant să sdrobiți pe acești mișei nemernici. Spiritele sunt dispuse pentru o conferință. Vă rog să țineți cont de aceasta și indiferent de ceea ce vor fi hotărât la Sibiu zilele acestea, D-Voastră trebuie să luați poziție hotărâtă pentru convocarea unei conferințe care -precum foarte corect ați zis- *singură e chemată a hotărî chestiunea* și a lua măsuri pentru curmarea răului⁸⁰. Să pledați însă puternic pentru ca conferința să fie bine pregătită. În scopul acesta ar fi bine să vă puneți în legătură cu toți ai D-Voastră, chiar și cu Rațiu pentru prevenirea unei primejdii și mai mari.

Și iată de ce: Am înțeles de la o persoană care are legături cu oameni sus puși, că în cercurile guvernului o conferință n-ar întâmpina piedici sperând adică cei din Pesta că „Valahii” se vor lua de capete și se vor desbina în două partide. În sensul acesta să se fi pronunțat fișpanul⁸¹ din comitatul nostru, care e ginerele lui Tisza Kalman⁸² și e introdus în toate secretele Românilor. Se înțelege că asta v-o comunic ca

susținut programul P.N.R.din 1881. Față de acțiunea memorandistă a manifestat o atitudine negativă.

⁷⁸ Ioan Slavici (1848-1925), scriitor, gazetar, om politic, conducătorul *Tribunei* de la Sibiu, trecut în 1890 în România. Va milita pentru alianța României cu Puterile Centrale. Traian H.Pop se referă la scrisoarea adresată de I.Slavici lui dr.I.Rațiu, din Măgurele, la 29 noiembrie 1895, în care se afirma că în România „mai ales astăzi, reprezentantul autorizat al românilor de peste Carpați e d-l Eugen Brote”. Vezi *Partea lui Slavici în cauza Tribunei*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.15 din 20 ianuarie (1 februarie) 1896.

⁷⁹ Dr.Ioan Rațiu (1828-1902), avocat, om politic, președintele P.N.R., condamnat în procesul *Memorandului*.

⁸⁰ Conferința națională va fi convocată de către dr.I.Rațiu pe data de 15 mai 1896, dar va fi interzisă de autorități. *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.96 din 1(13) mai 1896.

⁸¹ Fișpan =prim comite. Funcție deținută în comitatul Târnava Mică de Sándor János.

⁸² Tisza Kálman (1830-1902), mare moșier, om politic, conducător al Partidului Liberal, președinte al Consiliului de Miniștri de la Budapesta.

informație strict particulară fără a face uz de ea în public, mai ales că eu n-am pretenția de a vă spune ceva absolut pozitiv.

E de o deosebită importanță în momentele actuale credința generală ce domnește la contrarii noștri, că *partida lui Lucaciu este care ar voi să pună arma jos față cu politica de stat*. Într-atât e de înrădăcinată această credință, încât un slujbaș ungur de pe aici a zis așa ceva unui simplu cărturar Român, care a spus la alții și prin alții am auzit-o și eu. *Relata refere*⁸³! Și nimic mai mult. Vi le relatez, ca să aveți o idee câte se vorbesc și se colportează în acest timp de rătăcire și confuzie generală⁸⁴.

La aceasta aș mai putea adăuga, că în părțile acestea opinia publică e absolut pe partea lui Dr. Rațiu, condamnând fără cruțare pe ceilalți cu Lucaciu în frunte.

D-Voastră, omul cu ochi sufletești departe văzători, cu sentiment viu de pătrundere și cu înaltă judecată, caută să fiți acum mai mult ca orișicând *cu ochii în patru*. Nu veți rătăci, cum n-ați rătăcit niciodată de când vă cunosc și vă cunoaște obștea -dar căutați vă rog să nu lăsați nici pe alții dintre cei cu inimi curate a rătăci. Avem nevoie mare cu toții de un Moise⁸⁵, care să ne scoată din pustiul atâtor rătăcirii fatale... Vă bucurați de recunoștința generală a fi om de caracter, inimă sinceră și minte luminată! Acum e timpul, iubite și stimat D-le Aurel, de a tăia cu toiagul calea ce trebuie s-o bată cu toții. De mult lucrați la această operă, -desăvârșiți-o acum, căci e *timpul suprem*. Cei răi nu vor vrea să te înțeleagă, cei buni, înțelegându-te nu vor putea să nu te urmeze. Ați rămas stâncă neclătită⁸⁶ în mijlocul atâtor vijelii, ce s-au ridicat deasupra capului D-Voastră pentru că nu voiați să mergeți cu amăgitorii; ați rămas pildă vii de abnegație și statornicie în luptă, și de n-ați fi făcut nimica decât atât, e totuși un mare merit pentru a reclama un titlu binemeritat la recunoștința generală. În timpuri grele se ridică oamenii chemați de Dumnezeu a conduce soarta celor împilați. *Nu cunosc om mai chemat a conduce ca pe D-Voastră!* Ce vă reține dear a pași conștiință și îndrăzneț înainte? Nimic decât poate modestia ce v-a caracterizat totdeauna. Dear azi nu mai e cestiune de modestie între noi; azi ne

⁸³ *Relata refere*, expresie în limba latină = relatează ceea ce a auzit.

⁸⁴ Vezi L. Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895-1898 în Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XIII, 1970, p.226-230.

⁸⁵ Moise, conducător și legislator al poporului evreu, pe care l-a scos din robia egipteană.

⁸⁶ Neclintită.

trebuie Jupiteri⁸⁷ ori Cesari⁸⁸; azi avem nevoie mare de omul providențial, care să zică o vorbă mare și înțeleaptă.

Am zis și eu aceste cuvinte sincere fără fățarie⁸⁹, și am îndrăznit a le zice cătră D-Voastră, pe care toată viața mea vă voi urma ca exemplu, ca model neprihănit de caracter și abnegațiune, de sinceritate și creșterea inimii și minții!

Dea Dumnezeu, ca dorința mea s-o văd împlinită c-o oră mai curând -pentru ceea ce vă doresc din inimă sănătate și putere!

Devotat și sincer,
Traian

Boziaș, 4 II 1896

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.112, doc.nr.438, orig.lb.rom.

16

Boziaș, 22 februarie 1896 • Traian H.Pop către Aurel Mureșianu, despre disidența lui V.Lucaciu și necesitatea clarificărilor în interiorul P.N.R.

Iubite D-le Aurel!

Conform promisiunii trimit acei numeri din *Tribuna*, cari spuneai, că ar fi bine să-i aveți. Eu i-am împărțit în trei categorii, cum veți vedea de pe petecul de hârtie pus la fiecare grupă. Din 1890 nu vă trimit, pentru că n-am aflat nimic deosebit, afară de aceea numai v-ar împiedica în sistemisarea materialului.

Vă mai trimit și un nr. din *Revista Orăștiei*⁹⁰ în care se publică protestul celor 6⁹¹ și „lămurirea”⁹² ce a trimis-o Russu-Șirianu⁹³ *Gazetei*, dar pe care nu ați publicat-o.

⁸⁷ De la Jupiter, divinitate supremă în mitologia romană, stăpân al zeilor și al oamenilor.

⁸⁸ De la Caius Iulius Caesar (100-44 î.Chr.), om politic, general și scriitor roman, care instituise o dictatură personală la Roma.

⁸⁹ Fățarie = fățarnicie.

⁹⁰ *Revista Orăștiei*, săptămânal politic și cultural, editat la Orăștie, în anii 1895-1899 de Aurel Popovici-Barcianu. S-a aflat la dispoziția grupării proliberale din P.N.R.

⁹¹ „Protestul” semnat de V.Lucaciu, V.Fodor, G.Tripon, N.Cristea, D.Comșa și D.Popovici-Barcianu, în care I.Rațiu, care la consfăturile din 10-11 ianuarie 1896 se declarase stăpân pe *Tribuna* și *Foaia Poporului*, deși nu întrunise majoritatea membrilor Comitetului Executiv al P.N.R., era acuzat că a comis „nu numai un regretabil abuz de putere prezidențială, ci, mai

În grabă nu vă pot spune mai în detail părerile mele. Ajunge însă, dacă voi accentua, că nu cred a fi consultă tăcerea, care n-ați rupt-o în cele două zile din urmă. Lucaci trebuie combătut fără cruțare; el nu mai are azi trecere așa de mare în urma disidenței. În general trebuie să ieșiți odată din reveria impusă până acum. E o nespun de mare eroare a tăcea. Cetitorul așteaptă să-l întrețineți cu discutarea cestiunilor ardente din sânul partidului; credeți-mă, că nu-l importă câtuși de puțin articuli despre partida catolică, etc.

E timpul, ca *Gazeta*, odinioară atât de huiduită de banda mișelească, care a creat situația de față, să vină și să arate, că totul a fost un joc cutezat cu cele mai mari interese de viață ale neamului, să strige un *halt*⁹⁴ turburătorului păcii interne, ce trage masca de pe obrazul murdar al seducătorilor și să provoace pe Români a delătura existențele catilinare⁹⁵ din sânul nostru -dacă e să ajungem la ceva bine.

Sper și cred, că D-Voastră nu vă veți mai împiedica de buturugi și nu veți lăsa celor nesinceri să exploateze situația în interesul lor propriu.

Al D-Voastre

devotat,

Traian

Boziaș, 22 II 1896

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.527, doc.nr.1465, copie, lb.rom.

mult, o flagrantă și revoltătoare falsificare a voinței majorității membrilor consultării". Vezi *Revista Orăștiei*, II, nr.2 din 6(18) ianuarie 1896.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Ioan Rusu-Șirianu (1864-1909), om politic, scriitor, istoric și publicist. Redactor la *Tribuna*, a întemeiat *Foaia Poporului* (Sibiu, 1892) și *Tribuna Poporului* (Arad, 1898). Deputat în Parlamentul din Budapesta. Autor al lucrărilor *Românii din statul ungar (statistică, etnografie)*, București, 1904 și *lobăgia*, vol.I. *Până la finea secolului XV*, Arad, 1908. I.Rusu-Șirianu, proliberal, fusese îndepărtat din redacția *Tribunei* pentru că refuzase, în calitate sa de prim redactor, să publice un articol scris de noul redactor, Ilie Dăianu, la îndemnul lui I.Rațiu. Vezi și L.Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, București, 1974, p.122 și D.Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, 1968, p.394.

⁹⁴ Halt!, interjecție în limba germană = stai, oprește!

⁹⁵ De la Lucius Sergius Catilina (c.108-62 î.Chr.), om politic roman, inițiatorul unei conspirații împotriva Senatului. A fost demascată de Cicero în celebrele discursuri „catilinare”.

17

Boziaș, 1/13 aprilie 1896 • Traian H.Pop își anunță revenirea la *Gazeta Transilvaniei*. Relatează convorbirea cu Vincențiu Babeș, întors de la București unde a fost primit în audiență de regele Carol I.

Boziaș, 1(13) April 1896

Iubite Domnule Aureli!

De la plecarea mea din Brașov și până azi am voit de atâtea ori să vă scriu, însă totdeauna am fost împiedecat acum de una, acum de alta.

Pe drum către Mediaș am convorbit cu V.Babeș⁹⁶ foarte mult, aproape peste trei ore. El mi-a spus multe, mai ales din impresiile ce le-a cules din București asupra situațiunii noastre. Între altele zicea că a avut o audiență la regele⁹⁷, care i-ar fi zis că *cauza noastră e azi total compromisă prin rivalitatea partidelor și prin manoperile câtorva demagogi neleali și nesinceri de aici și de dincolo*. Mi-a mai spus bătrânul, că în tratările lor cu guvernul unguresc, oamenii de la guvernul de dincolo⁹⁸ ar fi ajuns la învoiala, ca Românii să renunțe pe față la Ardeal și atunci Ungurii vor slăbi coardele și ne vor împărtăși de o tractare mai blândă. Aceasta, îmi spuse Babeș, i-a declarat-o Sturdza⁹⁹ deja din toamna ori primăvara anului trecut¹⁰⁰, când liberalii erau siguri de venirea lor la putere. Babeș deduce de aici că Sturdza a fost impus de Berlin, Viena și Budapesta chiar peste voința regelui Carol. A mai zis că în 17 martie, când cu adunarea membrilor administrărei fundațiunei „Gojsdu”¹⁰¹

⁹⁶ Vincențiu Babeș.

⁹⁷ Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen (1839-1914) domnitor și rege al României.

⁹⁸ Guvernul liberal.

⁹⁹ Dimitrie A.Sturdza (1833-1914), om politic, președintele Partidului liberal din România, prim-ministru în anii 1895-1896, 1897-1899. Istoric, membru și secretar general al Academiei Române. S-a folosit de cauza românilor transilvăneni pentru a ajunge la putere.

¹⁰⁰ V.Babeș s-a putut întâlni cu D.A.Sturdza cu prilejul adunării generale a Academiei Române.

¹⁰¹ Fundațiunea *Emanoil Gojdu*, înființată din averea testată de avocatul și mecenatul Emanoil Gojdu (1802-1870). A acordat, începând cu 1870, burse studenților și elevilor români, având un rol important în formarea elitei moderne românești.

mitropolitul Miron¹⁰² și episcopii de la Arad¹⁰³ și Caransebeș¹⁰⁴ au avut o consultare cu Mocsonyeștii¹⁰⁵ și alții, în care s-a vorbit despre posibilitatea unei mișcări serioase, care să aibă un rezultat politic pozitiv. După dezbateri au aflat că în actualele împrejurări nu e nici o speranță de-a se putea face ceva serios și hotărâtor într-o ușurare a soții noastre.

Fatalul *neoportun* a fost deci punctul de culminație al dezbaterilor.

Despre cea mai nouă *acțiune* din incidentul serbărilor milenare¹⁰⁶ și anume despre eventualitatea unui nou Congres al naționalităților¹⁰⁷ și prezentarea unui *memorand*¹⁰⁸ în Budapesta, Babeș crede, că e o cursă aruncată de cei cu veleități de împăcăciune tot numai pentru compromiterea cauzei noastre. În special zicea, că Raț et consortes¹⁰⁹ punându-se în fruntea unei astfel de acțiuni, va mîna apa pe moara disidenților în frunte cu Brote, Slavici e tutti quanti¹¹⁰.

Mi-a mai vorbit Babeș apoi multe altele, se interesa mult să știe dacă în *Gazetă* și *Tribună* există ceva raporturi de intimitate. Eu i-am răspuns că atitudinea *Gazetei* e cunoscută de toată lumea, ea de la aceasta nu s-a abătut și nu se va abate niciodată, iar încât pentru *Tribuna*, respectiv, în ceea ce privește raporturile *Gazetei* față cu organul lui Raț, nu m-am simțit autorizat a-i da nici un răspuns pozitiv, deși puteam să-i zic, ce eram în drept a-i zice, că adecă nu avem încredere în ceea ce fac și întreprind „amicii” lui Coroianu. În urma aceasta Babeș a început să combată foarte temeinic pe Raț, acuzându-l de rea credință, iar drept corolar a înălțat până la ceruri atitudinea sinceră și

¹⁰² Miron Romanul (1828-1898), episcop de Arad, ales în 1874 mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria. Deputat în Parlamentul de la Budapesta.

¹⁰³ Ioan Mețianu (1828-1916), episcop ortodox de Arad, ales în 1898 mitropolit.

¹⁰⁴ Nicolae Popea (1826-1908), episcop ortodox al Caransebeșului, om politic și istoric. Membru al Academiei Române.

¹⁰⁵ Alexandru Mocioni (1841-1909), jurist și om politic, deputat în Parlamentul de la Budapesta. Fondator al Băncii „Albina”, președinte al *Societății pentru fond de teatru român* și al *ASTREI*. Eugen Mocioni (1844-1904), fratele lui Al. Mocioni, deputat.

¹⁰⁶ Serbările organizate în aprilie 1896 în Ungaria pentru comemorarea împlinirii a o mie de ani de la așezarea ungarilor în Panonia.

¹⁰⁷ Primul Congres al naționalităților română, sârbă și slovacă din Ungaria s-a ținut la Budapesta în 10 august 1895.

¹⁰⁸ În 1896 este publicat *Protestul românilor, slovacilor și sârbilor contra serbărilor milenare*, semnat de Comitetul executiv al Congresului naționalităților. Vezi *Tribuna*, XXIII, nr.87 din 1896.

¹⁰⁹ Et consortes, expresie în limba latină = și soții.

¹¹⁰ E tutti quanti, expresie în limba italiană = și toți (ceilalți).

corectă a *Gazetei* dispre care a zis, că este cel mai serios și mai bărbătesc organ, cari niciodată nu-și pierde cumpăna și măsura. E de înțeles, că ce a voit să zică prin aceasta Babeș. Eu n-am spus-o, fără a abuza de încrederea desăvârșită ce a pus-o dânsul în mine vorbindu-mi fără nici o rezervă...

Acum să vă spun ceva și din ceea ce am auzit eu pe aici. Toată Câmpia și Munții Apuseni, mai ales popii uniți, sunt mari aderenți ai lui Brote și Slavici. Popa Suci¹¹¹ din Căpuș¹¹², Orbean¹¹³ din Iclânz¹¹⁴, Boer¹¹⁵ din Lechința¹¹⁶ (Maior îi cunoaște pe tăți) vorbesc că Românii trebuie să ia parte la alegerile viitoare și să intre în dietă. Aceasta mi-a spus-o un bun amic al meu, care mai zicea că pe 3/15 Mai Câmpia așteaptă pe Rusu-Șirianu și pe Duică¹¹⁷ la Căpuș.

Cu Raț nu prea sunt mulțumiți nici cei de pe aici, care însă nu se declară nici într-o parte nici în alta. Am auzit că joia trecută ar fi fost o consultație la Sibiu, la care ați fost invitat și D-Voastră. V-ați dus ori ba? Văd că oamenii noștri sunt dispuși pentru o nouă demonstrație cu ocazia serbărilor milenare. D-Voastră n-aveți să le stricați pofta de-a slobozi rachete neputincioase și nestricăcioase pentru dușmani; aduceți-le însă aminte, că înainte de toate au o altă datorie de împlinit. Suntem sătui până-n gât de copilării; am dori să vedem ceva serios și demn, iar nu să-și plătească urechea cu „acțiuni” uzate. Demonstrații vor face și cato-

¹¹¹ Vasile Suci (1857-1937), preot greco-catolic în Căpușu de Câmpie, membru al P.N.R., memorandist, luptător pentru Unirea din 1918, director al despărțământului Luduș al ASTREI. După Marea Unire, senator de Tîrgu-Mureș.

¹¹² Căpușu de Cîmpie, sat aparținător de comuna Iclânz, județul Mureș.

¹¹³ Romul S.Orbean (1855-1930), preot greco-catolic în Iclânz, membru al P.N.R., memorandist, luptător pentru libertate și unitate națională.

¹¹⁴ Iclânz, comună în județul Mureș.

¹¹⁵ Ioan Boer, preot greco-catolic în Lechința, membru al ASTREI.

¹¹⁶ Lechința, comună în județul Bistrița-Năsăud.

¹¹⁷ Gheorghe Bogdan Duică (1866-1934), istoric și critic literar, ziarist, profesor de istoria literaturii române la Universitatea din Cluj, membru al Academiei Române. Destituit la sfârșitul anului 1895 din postul de redactor la *Tribuna* de către I.Rațiu, pentru articolele proliberale publicate în organul de presă al P.N.R., se deplasa împreună cu I.Rusu-Șirianu, G. Bogdan-Duică și T.L.Albini, înlăturați și ei de la *Tribuna*, în diferite localități din Transilvania pentru a câștiga aderenți pentru orientarea lor politică. Vezi L.Botezan, *st.cit.*, p.227. Informații din această scrisoare au fost utilizate de Aurel Mureșianu în articolul de fond intitulat *Sobolii*, publicat în *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.76 din 5(17) aprilie 1896.

licii lui Zichy¹¹⁸ și socialiștii¹¹⁹ și alții. Când deasupra noastră însă arde casa, noi nu putem avea vreme să alergăm pe la Budapesta, ca să ne aducem de acolo apă de stins.

Doresc mult a ști, cum vă merge cu sănătatea? Lăsați toate la oparte și îngrijiți-vă de sănătate căci vă așteaptă lupte mari pe viitor. Ziarul va merge el cumva, vom sări cu toții în ajutor numai să vă știm pe D-Voastră că vă căutați cea mai scumpă comoară a vieții -sănătatea!

Tribuna, reasumând articolele din urmă ale *Gazetei* falsifică iarăși, după a mea părere, înțelesul lor; ba își permite a exprima și critică. Cred, că ați citit. Să-i dați dracului și să treceți înainte peste astfel de *ocoșeli*¹²⁰.

Vă rog să împărtășiți stimatei Doamne complimentele și sărutările noastre de mână.

Dorind să aud cât mai curând veste bună,
sunt al D-Voastră sincer și

devotat,
Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.212, doc.nr.440, orig.lb.rom.

18

Boziaș, 8 mai 1896 • Traian H. Pop îi transmite lui Aurel Mureșianu zvonurile despre o înțelegere între Brote, Slavici și Lucaciu pentru înlăturarea lui I. Rațiu de la conducerea P.N.R.

Boziaș, 8 Mai 1896

Iubite D-le Aurel!

După sărbătorile Paștilor, v-am fost scris recomandat, împărtășindu-vă unele și altele de interes pentru D-Voastră și „cauza națională”. Cred că scrisoarea mea a-ți primit-o. Duminecă i-am fost scris și lui Maior, nu știu dacă v-a amintit ceva din cele ce i le-am scris, căci l-am rugat anume. El pare că m-a dat uitării cu totul; n-am primit nici o

¹¹⁸ Zichy Nandor (1829-1911), om politic conservator-clerical, întemeietor și președinte al Partidului Poporului Catolic Național, deputat.

¹¹⁹ Partidul Social-Democrat din Ungaria.

¹²⁰ Ocoșeli = deșteptăciuni. Afirmările lui Traian H.Pop la adresa *Tribunei* se explică și prin deprecierea activității sale literare în coloanele periodicului sibian. Vezi Traian H.Pop, *Bucurie malițioasă*, în *Gazeta Transilvaniei*, LVIII, nr.260 din 24 noiembrie (6 decembrie) 1895 ș.a.

scrisoare de la Braşov şi în special despre D-Voastră acum de 5 săptămâni.

Mi i-au libertatea a vă scrie iarăşi câteva rânduri în ajunul conferinţei, care să sperăm că se va ţine¹²¹. Alaltăieri m-am întâlnit iarăşi cu prietenul¹²², care îmi spusese cele ce le pregătesc „sobolii”¹²³ prin părţile Câmpiei şi pe care vi le-am fost comunicat în scrisoarea mea precedentă. De rândul acesta mi-a comunicat, că mergând cu treburi de la Cluj spre Mediaş a întâlnit în drum pe Dr. Tripon¹²⁴ din Bistriţa care mergea la Sibiu, la şedinţa comitetului¹²⁵ ce o convocase Dr. Raţiu, într-o zi de joi după Paşti. Convorbind asupra situaţiunii, Dr. Tripon s-a pronunţat în termeni foarte aspri despre Dr. Raţiu, învinuindu-l c-o sumedenie de „păcate” şi condamnându-l greu. Drept concludsiune Tripon a zis hotărât, că *Dr. Raţiu trebuie delăturat cu orice preţ* din funcţia conducerii. Apoi s-a făcut avocatul lui Lucaci, apărându-l straşnic şi apoteosându-l. Mi spunea prietenul că Tr(ipon) era grozav de încântat de puritatea „sentimentelor naţionale” ale luceafărului din Sişeşti şi că arapul devenise atât de bine spălat prin retorica avocatului, încât se părea, că şi-a adus anume zăpadă din Siberia.

Ieri am mai auzit una şi mai semnificativă. Un popă de ai noştri spunea unui „gură-cască” de pe aici că „Koroján”=barátom¹²⁶ s-ar fi dus la Bucureşti zilele trecute, unde va avea o înţelegere cu Brote, Slavici şi Lucaci în vederea conferinţei. N-am crezut la început, dar azi înainte de amiaz am primit o epistolă de la o rudă din Bucureşti în care mi se spune că Lucaci este aşteptat acolo dimpreună cu Urech¹²⁷, reîntor-

¹²¹ Întrunirea Conferinţei naţionale a P.N.R. a fost interzisă. Vezi *Oprirea Conferinţei*, în *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.96 din 1(13) mai 1896 şi nr.97 din 2(14) mai 1896.

¹²² Persoană neidentificată.

¹²³ Sobol = cârţiţă. Etichetare la adresa adeptilor împăciuirii româno-maghiare, cu preţul renunţării la programul naţional, acuzaţi că vor să nimicească solidaritatea naţională.

¹²⁴ Dr. Gavril Tripon (1860-1930) avocat şi publicist, director al despărţământului *ASTREI* din Bistriţa, acţionar al Institutului tipografic al *Tribunei*. Membru în C.C. al P.N.R. implicat în procesul *Memorandului*. În criza *Tribunei* s-a alăturat grupării lui V. Lucaci.

¹²⁵ Comitetul Executiv al P.N.R.

¹²⁶ Barátom, cuvânt în limba maghiară = prieten.

¹²⁷ Vasile Alexandrescu Urechia (1834-1901), istoric, scriitor şi om politic, profesor la Universitatea din Bucureşti, preşedintele *Ligii culturale*, membru fondator şi preşedinte al Academiei Române.

cându-se din Montpellier¹²⁸. Nu pot să știu întrucât știrea din urmă corespunde adevărului. Românul însă zice că de unde nu-i foc nu iese fum.

Toate acestea caracterizează foarte drastic situațiunea în care ne aflăm în ajunul conferinței. De aici judecând, s-ar părea că în contra lui Dr. Rațiu se va da o nouă lovitură combinată, cu ocazia conferinței. Că unde vor ieși lucrurile nu se poate ști. La toată întâmplarea însă, asupra persoanei D-Voastră sunt îndreptate azi multe priviri. Cunoscându-mi puținătatea mea, nu am pretenția de a vă da sfaturi. Calea ce trebuie s-o urmați o cunoașteți D-Voastră mai bine decât oricare dintre ai noștri. Un lucru însă este mai pe sus de orice îndoială; l-ați accentuat deja foarte la loc și la timp într-unul din articolele *Gazetei* scriind: „Niciodată nu a fost mai mare lipsă, ca astăzi, ca ceea ce se face pentru reculegerea partidului nostru național și pentru apărarea și susținerea organizațiunei sale să fie făcut cu cap și cu prevedere... Astăzi, în situația extraordinară în care ne aflăm cu partid cu tot, credem că va înțelege fiecare Român cu mintea sănătoasă, că nu mai este iertat să se facă nici o greșeală”¹²⁹. Apoi în articolul „Care să fie gândul nostru”¹³⁰ ați explicat foarte bine și pe scurt care e situația și ați bătut șeaua ca să priceapă o dată și ... „șeful” ori „șefii”... Nația noastră însă e bătută la cap al dracului. Mai sunt 2-3 zile, ca s-o luminați cât de cât în direcția sigur mântuitoare. Bine ar fi dacă ați putea-o face iar și mai bine și mai neapărat de lipsă este ca D-Voastră să mergeți la Sibiu *perfect pregătit*, c-un plan deja gata care deși nu se poate realiza pe deplin, să aibă cel puțin înrăurire hotărâtoare în mersul consultărilor și desbaterilor. Recunosc, că poziția e grea, e foarte dificilă, pot zice delicată -dar acum ori niciodată principiile trebuie să învingă micile interese personale. Atât numai am dorit să zic din acest incident.

De cumva situația financiară îmi va permite, atunci sper să ne întâlnim la Sibiu. Am mare dorință să merg și eu, numai puțină să fie. De voi merge, cred că pot face cât de puțin serviciu pentru ziar.

¹²⁸ V.A.Urechia și V.Lucaciu au participat la începutul lunii mai 1896 la serbările organizate la Montpellier (Franța) de Societatea limbilor romanice. Vezi *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.92 din 26 aprilie (8 mai) 1896.

¹²⁹ Citat din articolul *Puțină răbdare și puțină grijă* apărut în *Gazeta Transilvaniei*, LIX, nr.79 din 9(21) aprilie 1896.

¹³⁰ *Ibidem*, nr.91 din 25 aprilie (7 mai) 1896. Articolul scris cu prilejul împlinirii a doi ani de la începerea procesului *Memorandului*, reprezintă, în fond, un apel la refacerea unității de acțiune a conducătorilor politici români, cărora li se cere să fie călăuziți în faptele lor numai și numai de „chestiunea de viață a națiunii române”, aflată în împrejurări grele.

Rugându-vă să împărtășiți stimabilei Doamne complimentele și salutările noastre ale tuturor și sperând că ne vom revedea,
sunt al D-Voastră, sincer și devotat,

Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.442, orig.lb.rom.

19

Boziaș, 3/15 mai 1896 • Ziua comemorării adunării de la Blaj îi prilejuește lui Traian H.Pop ocazia de a-i împărtăși lui Aurel Mureșianu opiniile sale referitoare la situația românilor ardeleni, dezorientați în absența unor conducători cu caractere ferme. Vede în ziar singura armă de luptă împotriva dezbinării.

Boziaș, 3(15) Mai 1896

Iubite Domnule Aurel!

Știrea, că conferința¹³¹ s-a oprit, m-a indispus de o parte, iar de altă parte m-am mângâiat cu gândul că totuși în orice rău zace și ceva bun. Pripeala lui Raț¹³² și lipsa absolută de orice pregătire prealabilă serioasă ar fi făcut iluzorie o ieșire demnă și sigură din impasul în care ni-a adus nenorocita politică a demagogismului și diletantismului, prin care se ilustrează încă și mai strălucit azi *Tribuna* și cei ce o conduc și o inspiră.

Nu despez de viitor, căci desperarea e soră dulce cu moartea. Dar mă înfiorez gândind și văzând cutezanța grozavă a dușmanilor cauzei românismului, cutezanță izvorâtă, născută și crescută mare și tare prin însăși slăbiciunile păcătoșilor din sânul nostru. Niciodată contrarii noștri politici și naționali n-ar fi ajuns la atâta impertinență dacă ei n-ar avea convingerea, că suntem dezbinați și slabi ca niciodată. N-ar fi cutezat ei să ridice pumnul asupra unui popor atât de numeros, dacă ar fi văzut, că acest popor nu este o turmă fără de păstor și dacă ar fi convinși că mănua ce ni-o aruncă demonul urei de rasă, am fi în stare s-o ridicăm cu onoare și să ne apărăm limba și moșia până la unul.

Mi-e jale când citesc pe fața bieților Români deprimarea provocată de acest nou atentat volnic, la libertatea, limba și naționalitatea noastră. Și-mi vine greu a mărturisi cum nu văd nicăieri și pe nime strângând în

¹³¹ Vezi nota nr.1 de la scrisoarea nr.18.

¹³² I.Rațiu.

pumni și cultivând în inimă o rezoluție bărbătească pentru timpuri mai bune...

Nimic nu ni-a mai rămas decât lupta grea și neegală prin presă. Căutați a convinge pe Români despre acest adevăr trist și puneți la inimă sacra datorie de a sprijini presa națională. Vai nouă dacă vom lăsa să ne scape din mâni și această armă, pe care, durere, fiii cei rătăciți ai națiunii au îndreptat-o în mod criminal și adeseori contra celor mai cinstiți și mai cu caracter bărbați din sânul nostru!

Gazeta a fost și este un veșnic memento neamului românesc asuprit; de ea se leagă viața sbuciumată a unui popor sclavit în timp de 60 de ani de când există ea; mur neclătit în mijlocul valurilor ea singură dintre toate ziarele române câte au văzut lumina zilei în timpul din urmă a apărat și păstrat cu sfințenie onoarea steagului cauzei românismului; pe fruntea ei e înscrisă vrednicia nepătată și puritatea ideilor și sentimentelor de cari s-au călăuzit cei ce luptându-se cu amaruri au susținut-o și o susțin și și-au jerfit pentru susținerea ei tinerețea și sănătatea și în loc de tihnă și comodități au luat asupra-le jugul amar și pâinea și mai amară a profesiunii ziaristice la un popor ingrat uneori și ușor de amăgit adeseori.

Puneți-vă toată silința a largi baza de activitate a *Gazetei*! Cercați tot posibilul între marginile onestității a-i asigura un viitor, căci nevoie mare au Românii de existența și prosperitatea ei! În cei cinstiți și nestricăți bate încă o inimă în care demonul fioros al despotismului și urei dușmanilor noștri n-a ucis până acum nobilul avânt și bunele pasiuni. Menajați aceste inimi și atrageți-le în cercul de gândiri și simțiri al D-Voastră. Iată de unde mai sper eu azi o luptă cu succes, o muncă fructiferă în ocrotirea intereselor cauzei românismului pe această cale - prin presă.

De nu vă va succede, rupeți condeii pe care l-ați purtat cu atâta rezoluțiune, curaj, demnitate și prevedere timp de un pătrar de secol, căci atunci neamul acesta nu-și cunoaște misiunea și nu-și știe prețui caracterele și bărbații trimiși de la Dumnezeu să-l deștepte și lumineze.

Înainte de toate însă fortificați-vă sănătatea! Asta o așteptăm de la D-Voastră noi toți care vă cunoaștem și vă știm prețui virtuțile și misiunea, precum și rolul însemnat ce-l aveți în lupta noastră națională. Toate vor urma apoi. Un sfârșit trebuie să aibă și răul și neajunsurile, natura însăși aduce senin după nor și furtună.

Iată, în chipul acesta am serbat eu ziua măreață de 3(15) mai, serbare ce-o închei cu sinceră oftare: Să trăiți, să trăiți! Trăiască mama noastră *Gazeta*.

Devotat,
Traian

20

Boziaș, 28 mai 1896 • Traian H.Pop își anunță sosirea la Brașov pentru a-l înlocui pe Aurel Mureșianu la conducerea *Gazetei Transilvaniei* cât timp acesta va fi plecat în România.

Boziaș, 28 mai 1896

Iubite D-le Aurel!

În ziua de Rusalii am plecat cu întreaga familie de acasă pentru a cerceta niște rudenii. Am petrecut în drum aproape 4 zile, așa că numai aseară, Miercuri am ajuns iarăși acasă. Azi am fost la poștă și am luat scrisoarea recomandată, ce mi-ați trimis și la care răspund numaidecât conform telegramei, ce v-am trimis azi.

Sincer vă mărturisesc, că invitarea D-Voastre m-a aflat într-un timp cam nepotrivit, deoarece tocmai acum am început cu sapa cucuruzului și cu alte lucruri indispensabile la câmp.

Deși foarte cu greu, totuși țin mult să vă *împlinesc dorința*, sărindu-vă în ajutor după putință.

Și anume: voi putea să plec Duminecă, în 31 Mai, cu trenul de la 4 ore d.a. din Mediaș, și voi sosi seara la 10 1/2 în Brașov.

Mi-am făcut seamă cu treburile de acasă, și îndeosebi cu cositul și secerea, și am hotărât, că până în 15-16 lunie *numai* pot să lipsesc de aici. Cred, timpul acesta va fi de ajuns și pentru D-Voastră în România, ca astfel reîntorcându-vă D-Voastră la Brașov, să pot și eu reîntoarce îndată acasă. Termen mai lung, pe lângă toată bunăvoința, nu vă pot promite de loc.

Acum, că am ajuns la această hotărâre, îmi iau voie a vă ruga și eu de ceva. Sunt foarte strâmtorat în privința financiară. Vă rog dar, ca îndată după primirea acestei scrisori, și la caz că vă convine hotărârea mea de mai sus, să-mi trimiteți cu poșta 10 fl. de cheltuială cu călătoria. Dacă trimiteți mâine, Vineri, înainte de amiază, Sâmbătă îi primesc și Duminecă pot să plec.

Mă jenează această rugămintă știind, că și D-Voastră veți fi lipsit, dar n-am ce face, trebuie să spun adevărul.

Mai rog pe Maior, să mă aștepte Duminecă seara la gară, și să-mi dea iarăși cuartir¹³³.

Salutându-vă și dorindu-vă, sunt al D-Voastră, sincer și devotat,

Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh. Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.443, orig.lb.rom.

¹³³ Cuartir = locuință.

21

Boziaș, 30 octombrie 1897 • Traian H.Pop îl informează pe Aurel Mureșianu că acceptă propunerea de a se reangaja la *Gazeta Transilvaniei*, urmând să se stabilească la Brașov abia peste câteva luni.

Boziaș, 30 octombrie 1897

Iubite Domnule Aurel!

Conform promisiunii ce am făcut în scrisoarea mea din urmă adresată lui Maior, răspund în chestiunea ce ne privește. Noi am hotărât să arendăm moșia pe 6 ani. Dacă condiția ce mi-a comunicat Grigorie¹³⁴ din însărcinarea D-Voastră stă și acum, atunci eu o primesc, angajându-mă din nou la ziar. Greutatea în lucru e deocamdată aranjarea afacerilor mele de aici și strămutarea la Brașov. Acum în cap de iarnă nu ne-am putea strămuta la nici o întâmplare. Aceasta s-ar putea numai la primăvară. Până atunci însă eu vă voi scrie, încât îmi va sta în puțință petrecând câte 2-3 săptămâni la Brașov și venind iarăși acasă pe câteva zile pentru a-mi isprăvi afacerile etc.

Contract de arendarea moșiei n-am făcut încă până acum, dar voi face în cel mai scurt timp. Doresc, ca cel mult până la 15 Noembrie să mă văd scăpat de această greutate. Îndată ce voi fi încheiat contractul pot să plec la Brașov. Aș dori să pot merge și mai curând, *ca să ne înțelegem verbal* și mai bine. Îndată ce voi face niște parale, voi și pleca.

Rog pe Maior să-mi scrie cam pe când ați dori să lipsiți de acasă. Din 17 Noiembrie încolo aș putea să stau la ziar până la finea acelei luni, când aș dori să mă întorc pe două trei zile pentru a face niște vânzări de vite. În sfârșit cred, că săptămâna viitoare ne vom vedea pe scurt timp pentru a ne lămuri definitiv.

Al D-Voastră devotat,

Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.444, orig.lb.rom.

22

Boziaș, 10 ianuarie 1898 • Traian H.Pop îl înștiințează pe Aurel Mureșianu că va reveni la *Gazeta Transilvaniei*, stabilindu-se definitiv la Brașov.

¹³⁴ Grigore Maior.

Boziaș, 10 Ian.1898

Iubite D-le Aurel!

Mi țin de datorință să vă fac cunoscut, că ieri am arendat proprietatea pe timp de 6 ani. Mă bucur că mi-a succes aceasta încă până nu era prea târziu.

De aici înainte, îmi voi face datoria și pentru postul la care m-am angajat și la care -nu mă îndoiesc- și D-Voastră m-ați reprimat cu încredere și dragă inimă.

Încât îmi vor ajuta împrejurările de acasă și familiare, îmi voi da toată silința să corespund așteptărilor D-Voastră și până la stabilirea definitivă la Brașov.

Maior îmi va scrie, când voi fi absolut necesar acolo. Deocamdată trebuie să rămân aici pentru a aranja unele afaceri pendente.

Rugându-vă să împărtășiți Prea Stimatei Doamne sărutări de mână,

Sunt al D-Voastră, sincer și devotat,
Traian

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.445, orig.lb.rom.

23

Boziaș, 8 octombrie 1906 • Traian H.Pop îi cere lui Aurel Mureșianu să clarifice situația lui financiară în urma înlocuirii sale din funcția de redactor responsabil

Boziaș, la 8 X 1906

Stimate Domnule Dr.!

În urma întârzierii și a neprimirii până azi a minimului de salar sau ajutor (cum îi ziceți D-Voastră) pe luna Septembrie; mai departe, în urma notiței publicate în „știrile zilei” din Nr.205 al *Gazetei*¹³⁵, notiță pe cât de rece pe atât de necolegială și neamicală -îndrăsnesc a vă întreba: mai aveți de gând să țineți la declarațiunea, respectiv promisiunea ce mi-ați făcut-o în diferite rânduri înainte de plecarea mea din Brașov,

¹³⁵ Notița publicată în *Gazeta Transilvaniei*, LXIX, nr.205 (Nr.de Duminecă 38) din 16(29) septembrie 1906 avea următorul cuprins: „D-l Traian H.Pop, redactorul responsabil al foaiei noastre, plecând zilele aceste din Brașov pe timp mai îndelungat în concediu, este înlocuit interinal de colaboratorul nostru intern d-l Victor Braniște”.

că până la o altă aranjare a chestiunii responsabilității (numele lui Victor Braniște¹³⁶ nu voiați să figureze pe foaie) să figurez eu ca redactor responsabil măcar și nominativ și atâta timp cât va dura aceasta îmi veți da din salariul lunar un „minim” oarecare (a mea parte a fost *maximul* muncă) drept „ajutor” până la o altă probabilă numire a mea la ziar, ori până la demisiunea mea definitivă. Dacă țineți la această promisiune verbală (eu n-am cerut nimic în scris) vă rog să-mi trimiteți pentru Septembrie minimul de salar amintit. La caz că D-Voastră n-ați mai fi învoit nici cu atât, reclam salar întreg pentru luna Septembrie, la care după toate legile firești și sfânta dreptate nu pot să renunț câtă vreme nici verbal nici în scris o demisiune a mea nu s-a întâmplat până acum.

Așteptam cu drept cuvânt ca mai înainte de a publica notița amintită în foaie, să-mi cereți și consimțământul meu. N-ați făcut-o și m-ați tratat așa peste umăr ca un individ ce poate fi *eliminat*. Scuzați vă rog aceste sincere observări și fiți atât de bun a răspunde la modesta întrebare ce v-am pus-o mai sus. Starea mea sanitară e aceeași. Nu cred ca curând să mă pot restabili deplin. Trist pentru mine și familia mea. Și mai trist ar fi dacă aș fi uitat de cei care sunt datori să nu o facă.

Al D-Voastră stimător,

Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.446, orig.lb.rom.

24

Boziaș, 9 noiembrie 1906 • Traian H.Pop îi scrie lui Aurel Mureșianu despre imposibilitatea de a-și întreține familia din cauza bolii și despre sacrificiile pe care le cere profesia de ziarist. Neagă faptul că la plecarea din Brașov ar fi demisionat din funcția de redactor responsabil al *Gazetei Transilvaniei* și prezintă punctul său de vedere.

Boziaș, 9 Noem.1906

Prea stimate Domnule Dr.,

Răspunsul D.V. la scrisoarea mea precedentă și cele 50 cor. bani i-am primit și vă mulțumesc. N-am înțeles însă pe un moment atunci și nu înțeleg nici azi, de ce chiar față cu mine, care v-am fost unul din cei mai credincioși și devotați colaboratori în munca ziaristice, ați între-

¹³⁶ Victor Braniște (1874-1938), redactor responsabil al *Gazetei Transilvaniei*, militant pentru unirea Transilvaniei cu România.

buintat tonul acela reproșant și mi-ați [dat] lecția nemeritată. Dar nu vreau să intru în discuții fără de folos poate în această cauză, câtă vreme mă știu absolut nevinovat de ceva ce m-ați bănuț și învinuit chiar. Voi spune însă, că nimeni în lume nu mi-a mai zis că-mi lipsește franchețea bărbătească. Nu o singură dovadă am dat în decursul carierei mele de până acum de franchețe și bărbăție. Ba știți că acea carieră mi-am inaugurat-o prin jertfa ce am adus-o pe altarul cauzei noastre naționale și a ziarului la care începusem a lucra acum 16 ani, și am suferit închisoarea de un an, suferință pe care nimeni în lume nu-mi va răsplăti-o. De atunci și până mai ieri alaltăieri, când prin boală fui silit a părăsi brazda cu sudori udată în care am lucrat atâția ani cu drag și însuflețire și cu cea mai mare intensitate, am dat, cred, destule dovezi de franchețe bărbătească în legătură cu cea mai conștientioasă împlinire a datoriei mele de ziarist și redactor responsabil. Fost-au chiar momente când în casă la mine zăceau bolnavi la pat soție și copii de-o dată; neavând pe nimeni ajutor, petreceam nopți întregi de veghere lângă patul lor și totuși avui franchețea și curajul bărbătesc, că deși zdrobit de nesomn și de griji, să merg dimineața la birou ca să-mi fac datoria. Cine a influențat oare atunci asupra mea când împlinirea datoriei față de ziar am pus-o mai pe sus decât împlinirea datoriei de a îngriji de cei care sufereau?

Nu corespundea faptului aserțiunea, că eu aș fi demisionat în ziua aceea fatală de Vineri și încă într-un mod bătător la ochi chiar și pentru cei din Redacție (??), cărora nici printr-un cuvânt nu le-am amintit de vre-o demisie. Acela care ar afirma aceasta, n-ar spune adevărul. E drept și sfânt însă că în acea zi (n-ar fi fost mai) v-am rugat (nu v-am provocat) ca în urma îmbolnăvirei mele, să vă îngrijiți eventual a mă înlocui cu altul pe un timp oarecare de concediu ce mi s-a prescris de medici. Mai târziu apoi v-am declarat în diferite rânduri că n-am de gând, ca așa de fără veste să mă despart de foaie, că interesul meu și mai ales [al] creșterii copiilor la școală, reclamă tocmai contrariul și că numai boala îmi impune pe timp mai îndelungat o retragere de la muncă. Aceasta v-am declarat-o într-o zi și lângă patul D-Voastră de suferință prin cuvinte foarte clare, exprimându-mi în același timp temerile asupra stării mele sanitare și a puținei speranțe de a mă putea restabili în curând așa ca să pot relua iarăși munca. Veți recunoaște apoi D-le Dr. că a fost din parte-mi un act de credință și devotament ce v-am păstrat totdeauna D-Voastră și ziarului, când am primit să figurez încă ca redactor responsabil și să iscălesc ziarul, mergând în francheța și modestia mea până a nu pune în schimb nici o condiție. Așa a și rămas apoi până la 1 Oct. când s-a făcut cunoscută schimbarea, cum ziceți, impusă de autorități.

Atât mi-am permis D-le Dr., a releva și constata în aceste nepretențioase rânduri. Însă iau voie a mai adăuga câteva cuvinte spre mai buna D-Voastră orientare asupra stării mele.

În răspunsul ce mi l-ați dat, atribuiți stării mele *psihice dezolate* scrisoarea precedentă. Da, boala m-a slăbit, căci este o boală afurisită și foarte năzuroasă; ea, recunosc, mi-a slăbit în mare măsură puterile fizice; mulțumesc lui Dumnezeu că până acum starea mea psihică nu-i atât de *dezolată* și rea, încât să nu știu ce fac și să nu-mi pot da seama de ceea ce fac. Și Dumnezeu căruia mă rog și mă închin când mă culc și când mă scol, mă va feri și mă va întări atât sufletește cât și trupește ca să pot reîncepe iarăși fie lucrarea întreruptă prin boală, fie altă ocupație prin care să-mi pot susține viața și familia.

Și să vă mai spun, că la plecarea mea din Brașov cu toate cele câte le aveam acolo, mai de compătimit am fost în ceea ce privește starea materială în care mă aflam. Într-adevăr stare *desolată* și deplorabilă.

Lipsit de orice ajutor și adus într-o situație financiară cu totul disperată, am fost silit să contrag un împrumut în bani destul de însemnat, ca să-mi pot plăti transportul mobilierului și să ne rămână măcar atât cât să ne transportăm și eu și soția până la sat de la oraș. Restul de 25 fl. din salariul pe August, în afară de cele 90 cor., ce ziceți că le-ați plătit deja d-lui Nica¹³⁷, încă le-am dat aceluiaș domn în prețul chiriei, așa că eu am rămas cu nimic.

În starea aceasta într-adevăr tristă și desolată am sosit unde m-a aruncat iarăși soarta. Și când m-am deșteptat din visul furtunos prin care am trecut, m-am pomenit într-o stare și mai desolată și m-am cutremurat de rezultatul financiar după munca mea din cei 8-10 ani din urmă. Nu mai puțin decât peste *opt sute* (800) *florini* a trebuit să cheltuim din depunerea ce o aveam la bancă, încât acea depunere este azi aproape epuizată.

Această sumă respectabilă n-a înghițit-o nici luxul ce l-am fi făcut, căci noi n-am fost și nu suntem oameni luxoși, nici cărțile de joc, căci știți că eu nu-s cartofoi, nici chefurile prin cafenele și birturi, ori pentru alte plăceri lumești, ci am fost siliți a o cheltui din cauza *insuficienței* salariului, la care lunar trebuia să adăugăm din al nostru, dacă nu voiam să ne înglodăm în datorii, ce azi mi-ar fi imposibil să le acopăr.

Nu vreau însă, Prea Stimate D-le Dr., să învinuiesc prin aceasta pe nimeni în lume.

Nici reproșuri, nici împrutări sau acuzări nu vreau să aduc nimănui, cu atât mai puțin D-Voastră, care nu puteți îndrepta lucrurile altuia, ci

¹³⁷ Unul din membri cunoscutei familii de negustori brașoveni -Nica.

v-am arătat toate acestea pentru ca să nu vă mirați dacă după toate cele pățite și pătimate, nu pot să fiu așa de vesel și fericit cum aș dori eu cel mai mult ca oricine.

Sincer și devotat v-am fost în toate faptele și acțiunile mele, încât pot să zic că devotamentul și sinceritatea mea au atins limita extremă, ceea ce de altfel recunoașteți zicând în răspuns că v-am fost un *con-frate zelos, cinstit și muncitor*. N-are loc deci nici vorba, că eu aș fi legat față de cineva de a părăsi gazetăria. De cine să fiu legat, dacă nu de boala ce m-a ajuns?

V-am scris toate acestea în sinceritatea inimii, franc, bărbătește și de nimeni influențat și închei încredințându-vă și pe mai departe de stima și devotamentul meu pe D-Voastră cu care ani mulți am fost împreună lucrător în ogorul național, cinstitor de șeful său și iubitor de adevăr și dreptate.

Vă doresc din inimă grabnică
reînsănătoșire și tot binele,

Al D-Voastră stimător,
Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.447, orig.lb.rom.

25

Boziaș, 24 noiembrie (1906) • Traian H.Pop confirmă primirea ajutorului material promis de Aurel Mureșianu la plecarea sa din Brașov.

Boziaș, 24 Noemvrie [1906]

Prea Stimate Domnule Dr.,

În scrisoarea D-Voastră de la 18 Octomvrie n., făcând aluzie la temerea mea exprimată în prima-mi scrisoare, cu privire la *minimul* des pomenit, ziceați din cuvânt în cuvânt:

„...În momentul ultim al despărțirii noastre am indicat un *minimum* oarecare la care cred că va putea să se extindă în cazul cel mai favorabil ajutorul meu...” Apoi: „Sperez că vei avea încă atâta bărbăție în D-ta, ca să fii convins și liniștit, că-mi voi împlini această promisiune...”

Am luat spre știre cu mulțumire și recunoștință această împărtășire a D-Voastră și nu mă îndoiesc, precum nu m-am îndoit nici mai înainte, că veți împlini ceea ce ați promis.

Drept aceea citez a vă ruga, ca dacă socotiți împlinit timpul, să binevoiți a-mi trimite suma minimală din cestiune, având și eu lipsuri de

neacoperit și neputând, în starea în care mă aflu, să câștig cât de cât prin muncă cinstită.

Vă mai rog apoi, să fiți așa de bun a indica pe care termen de timp mi-ați trimis suma de 25 fl. în luna trecută.

Cred și sunt *convins*, că nu veți amâna prea mult împlinirea rugărei mele, pentru care exprim de pe acum adânci mulțumiri.

Atât am dorit și îndrăznit a vă întreba și ruga, și am credința și convingerea că veți ține seamă de ceea ce v-am rugat, crezând în același timp că printr-asta nu v-am făcut nici o supărare.

Starea sănătății mele aproape e aceeași ca atunci când am plecat din Brașov.

Primiți, D-le Dr., expresia deosebitei stime și considerațiuni ce vă păstrează al D-Voastră

devotat,

Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.448, orig.lb.rom.

26

Boziaș, 5 decembrie 1906 • Traian H.Pop își oferă serviciile în calitate de corespondent al *Gazetei Transilvaniei* la Sinodul de la Blaj

Boziaș, 5 Dec.1906

Prea Stimate Domnule Dr.,

Cele 50 coroane trimise cred la ordinul D-Voastre le-am primit și vă mulțumesc. Regret că neștiind sigur dacă aveți ori nu corespondent la Sinodul din Blaj¹³⁸, eu nu m-am dus deși aveam intenția și dorința să merg spre a vă raporta. Aș fi putut eventual să vă dau informații mai detaliate, ca bună oară de la Sinodul precedent.

Mulțumindu-vă încă odată de suma trimisă, rămân al D-Voastră sincer stimător și devotat,

Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.449, orig.lb.rom.

¹³⁸ Lucrările Sinodului arhiepiscopiei desfășurate la Blaj în 22-23 noiembrie 1906. Vezi *Gazeta Transilvaniei*, LXIX, nr.251 din 14(27) noiembrie 1906.

27

Boziaș, 26 decembrie 1906 • Traian H.Pop îi împărtășește lui Aurel Mureșianu convingerea sa că activismul nu dă rezultate și îl consideră o abdicare de la luptă.

Boziaș, 26 Dec.1906

Prea stimate Domnule Dr.,

Scrisoarea D.V. de la 17 l.c. mi-a cauzat o foarte plăcută surpriză. vă mulțumesc că în izolarea desăvârșită în care mă aflu aici, ați venit și prin rândurile prețioase mi-ați redeșteptat o sumă de amintiri din trecut, mai ales acum când ne apropiem de cele mai frumoase sărbători ale Românilui și în preajma cărora știți cât zel și câtă stăruință desfășuram ca să punem la cale și să vedem adus la viață Numărul de Crăciun al celei mai iubite gazete. Nu voi să trec însă pe terenul reamintirilor, căci e prea duios pentru mine a face aceasta, pentru mine cel care altădată în afară de grijile și nevoile familiare, n-aveam în ajunul acestor sărbători dorința și mulțumire mai mare decât a vedea bine redactat și bine reușit Numărul de Crăciun. Între atunci și acum multe s-au petrecut. Din toate însă nu vreau să invoc aici alta, decât că azi este adânc regretul meu că nu pot să fiu tot acolo unde fusesem atâția ani de-a rândul și unde din împlinirea datoriei îmi făcusem ținta supremă.

Îmi iau acum voie să răspund în scurt la întrebarea D.V. privitoare la Paul¹³⁹. De când m-am despărțit ultima oară la Redacție, el n-a aflat de bine a mă învrednicii cu o literă măcar, nici asupra scopurilor lui tănuite nici asupra vreunei alte chestiuni ce m-ar fi interesat. M-am mirat de această răceală a bunului coleg și „prim-redactor” cum se numea consecvent în timpul din urmă în foaie, dar curând m-am dumirit știind că niciodată n-a existat între noi vre-o intimitate oarecare, cum era bunăoară între mine și fie-iertatul Maior. Scurt zis: Paul nu mi-a scris nici o iotă asupra diversiunii și schimbărei ce avea să facă și pe care văd că a făcut-o de fapt; nici n-am știut nimic despre aceasta până acum câteva zile, când mergând la Blaj într-o afacere, am aflat că el v-a părăsit definitiv. Tare m-am mirat de purtarea aceasta a lui tocmai acum în preajma unui nou an de muncă și de luptă, mai ales că știu că deocamdată el n-are unde să se aplice și ocrotească într-o poziție mai bună și mai sigură decât în care a fost la *Gazetă*. Mi-aduc aminte că înainte de plecarea mea din Brașov, plimbându-mă cu el pe promenada de sub Tâmpa, l-am fost sfătuit să nu-și părăsească postul până ce

¹³⁹ Paul Augustin, profesor în România, redactor la *Gazeta Transilvaniei*, translator la consulatul României din Budapesta.

D-Voastră nu veți fi asigurat de alt muncitor cu cunoștințe suficiente necesare unui adevărat „prim-redactor” de ziar. Atunci mi-a spus că nu știe ce are să facă și nu s-a pronunțat hotărât în nici o direcțiune, decât că avea de gând a concura după postul de secretar la consulatul român din Budapesta. Firește, nevrând să mă amestec în afacerile lui, n-am mai continuat discuția, nu cumva să creadă că sunt pus la cale. I-am zis numai, să facă cum crede mai bine și cum îl trage inima, și am adaus că dacă eu m-aș afla în starea lui de forță trupească și spirituală, voinic, sănătos și fără alte griji mai mari, nu mi-aș părăsi postul câtă vreme n-aș fi înlocuit cu altul egal în forță și aptitudini de gazetar. Atât pot să vă spun în chestiunea aceasta. De cumva îmi va scrie de planurile ce le va fi având el în viitor, am să vă comunic. Nu cred însă ca el să o facă. E șiret și neîncrezător și afară de aceasta îmi cunoaște sentimentele de care sunt pătruns.

De încheiere vă doresc D-le Doctor din cea mai sinceră inimă, deplină însănătoșire și tărie, căci situația noastră tristă politică de azi are nevoie de bărbați luminați și de caractere integre ca al D-Voastră întru apărarea celor mai sfinte drepturi la care nu putem renunța odată cu capul.

Experiențele triste ce le fac cei din dietă cu politica lor greșită și declarațiile lor că s-au săturat de „activitate” și că se vor întoarce iar la pasivitate¹⁴⁰ sunt o vie dovadă că -cum zice Scriptura- luptă bună vă luptați și *credința păziți* -credința în triumful luptei neîntrerupte, desinteresate și bărbătești ce o duceți pentru cauza națională și de pe patul de suferință.

Ca să amintesc ceva și despre mine, voi spune că mulțumită lui Dumnezeu de câteva zile încep a merge mai spre bine. Mult cred și sper că starea nouă în care am intrat va merge înainte și mai curând ori mai târziu îmi voi reveni iarăși în puteri, ce le-am pierdut în urma acestei năbădăioase boli.

Să-mi dați voie acum să vă urez din nou deplină sănătate și tărie și să vă doresc D-Voastră și întregii familii sărbători fericite.

Stimător și devotat,
Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.450, orig.lb.rom.

¹⁴⁰ Referire la reprezentanții orientării politice activiste din mișcarea națională românească.

28

Boziaș, 7 februarie 1907 • Traian H. Pop îl anunță pe Aurel Mureșianu că din cauza înrăutățirii sănătății renunță la funcția de redactor responsabil al *Gazetei Transilvaniei*.

Boziaș, 7 II 1907

Stimate Domnule Dr.,

Cu poșta de azi a trebuit să sosească la Redacție pe adresa D-lui Victor Braniște, un manuscript mai voluminos, conținând traducerea unei interesante povestiri dalmatine. Traducerea a făcut-o Leontina¹⁴¹ din germană. Ea și-a dat toată silința a reda într-o românească destul de bună textul original, ceea ce după a mea părere i-a și succes.

Vă rog să-i faceți loc în foița ziarului când îi va veni rândul. Manuscriptul nu va mai avea nevoie de corectură, l-am revăzut și eu cu de-amănuntul și acolo unde a trebuit amendat ori schimbat câte un termen sau expresie am făcut-o. Cred că lectura ce oferă povestirea va mulțumi pe oricine.

Paul mi-a scris și mie zilele acestea despre numirea lui de secretar la Consulatul românesc din Budapesta. Adaugă însă că îngrijirea lui asupra faptului că până la 3 Faur¹⁴² nu i-a fost venit decretul de numire și exprimă temerea că e vorba de o intrigă. Mai spune că salariul în noul post, după care a concurat de două ori (în urmă și în Decembrie) e numai de 250 lei lunar iar nu de 400 cor(oane) cât avea la *Lupta*¹⁴³. Dar se mângâie că postul e definitiv și totodată i se restituie, cum zice el, 8 ani de viață ce i-a trăit în România (înțelege, cred, dreptul la pensie).

Îmi mai spune că *Lupta* are până acuma 2000 abonați afară de ce vinde cu numărul și că tipărește 4000 de exemplare, iar *Pop(orul) Român(ân)*¹⁴⁴ 8000.

Vă rog ca amănuntele acestea să le rețineți numai pentru D-Voastră. N-aș vrea ca el să audă vre-odată că v-am făcut comunicate din scrisorile lui.

Îmi permit acum D-le Dr. a vă pune o întrebare: Cum mai stăm cu chestiunea *redactoriei* mele?; cât timp credeți că mai trebuie să treacă,

¹⁴¹ Leontina T. Pop.

¹⁴² Februarie.

¹⁴³ *Lupta*, ziar politic al deputaților români din Parlamentul de la Budapesta, editat în anii 1907-1910.

¹⁴⁴ *Poporul Român*, gazetă poporală înființată de Dimitrie Birăuțiu. A apărut la Budapesta în anii 1901-1911. Mutat la Arad, în 1911, devine ziarul „poporal” al P.N.R.

eu ca redactor al foii, Victor fiind numai interimal? Adevărat că eu, după cum v-am fost declarat într-o scrisoare de mai înainte, nu mi-am dat definitiv demisiunea din acea funcție -ceea ce n-a urmat nici până azi- și D-Voastră însuși, chiar și lumea din afară mă consideră numai ca fiind în concediu.

Ei bine, eu cred totuși, că în cele din urmă lucrul trebuia să se lămurească și ori eu din proprie inițiativă, ori D-Voastră în urma cererii mele ce-aș face-o, să-mi cer și să-mi dați absolutoriu¹⁴⁵. Las de altfel chestiunea la aprecierea D.V. și vă rog să binevoiți a mă încunoștința, când veți fi având timp, despre hotărârea ce ați luat.

Îmi permit încă a vă ruga să-mi spuneți dacă pot conta și mai departe la minimul de salariu ce mi-ați dat până acum pentru Octombrie, Noiembrie și Decembrie a(nul) trecut, ori că va trebui să-mi iau rămas bun de la el. Să nu uitați, vă rog, nici aceea, că deși iscălitura mea pe ziar a ținut până la finele lui Septembrie a(nul) trecut eu pentru Septembrie n-am primit nimic.

Mă aflu D-le Dr. într-o situație financiară cum nu se poate mai mizerabilă, pot zice, cum n-am fost niciodată. În lipsa oricărui câștig prin muncă, n-am de unde să-mi acoper nici cele mai indispensabile lipsuri. Cu strămutarea mea aici am cheltuit peste 80 fl. iar în decursul petrecerii mele în cei opt ani din urmă la Brașov am fost siliți să ne cheltuim aproape tot ce aveam depus ca bani la o bancă de aici. Să nu gândiți că la noi aici la sat stau lucrurile așa de strălucit cum ar crede unii și că eu aș trăi în cine știe ce belșug de avere. Nu! Dar nu vreau să mă plâng și tânguiesc. D-Voastră v-am spus aceste numai pentru a vă arăta din nou că în urma bolii ce m-a ajuns și de care n-am scăpat încă total, mi s-a stricat așa de mult rostul vieții încât sunt silit -asta acum de o jumătate de an- în absolută neactivitate și a mă mângâia numai cu speranța că doar-doar însănătoșindu-mă pe deplin îmi va fi dat odată și mie ca și altora, poate mai puțin vrednici, a-mi vedea măcar în parte restatornicită starea de mai înainte și a-mi crea din nou o soarte și un viitor mai suportabil decât azi.

V-am spus aceste și m-am descoperit înaintea D-Voastre pentru ca să nu credeți că o duc aici în belșug și în bunătați și ca să vă convingeți o dată mai mult, că după 16 ani de muncă cinstită și desinteresată de ziarist mă văd azi redus la o situațiune pe care nimănui nu aș dori-o. Dar bun e Dumnezeu și am credința mare întrânsul că mă va ajuta să o scot și eu odată la mai bine. Către fine, mai adaug că ne-am înțeles cu

¹⁴⁵ Are sensul de eliberare din funcție.

Leontina ca din când în când, ori chiar mai adesea să trimitem material pentru foaie fie la foileton, ori pentru altă parte a ziarului.

Vă rog să împărtășiți doamnei Mureșianu, domnișoarei Lenuța și lui Riculeț complimentele și dorințele noastre de mai bine, iar D-Voastră vă dorim mai înainte de toate sănătate, apoi spor și izbândă desăvârșită în lupta ce o purtați cu atâta entuziasm.

Vă salut cu stimă și dragoste
nefățărită.

Devotat,
Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.451, orig.lb.rom.

29

Boziaș, 8 iulie 1907 • Traian H.Pop îi solicită lui Aurel Mureșianu ajutor pentru a-și putea continua tratamentul.

Boziaș, 8 Iulie 1907

Stimate D-le Doctor!

Foarte mult regret că din cauza stării mele sanitare n-am putut merge la Blaj ca să mă întâlnesc cu D-Voastră, ceea ce era o fierbinte dorință a mea. Cu acea ocasiune v-aș fi comunicat o justă rerugare și cerere a mea către D-Voastră.

Ceea ce n-am putut face cu vorba o fac acum în scris. Nu știu dacă aveți cunoștință că de vr-o 3 săptămâni m-au supus unei cure foarte serioase prescrisă de un medic specialist în bolile de nervi de la spitalul de aici, căci nu mai puteam suferi starea miserabilă în care ajunsesem mai ales după întoarcerea mea din Brașov. Acest medic m-a sfătuit să părăsesc localitatea unde mă aflu în prezent. În scopul acesta eu ar trebui să plec în scurt timp undeva pentru a-mi vedea de sănătate. M-am gândit la multe și de toate cum să-mi dobândesc mijloacele pentru o subsistență măcar pe vr-o 2 luni în alt loc mie mai prielnic. Între altele mi-a venit în minte că într-o convorbire a noastră a-ți fost făcut amintire de fondul așa numit „pentru ajutorarea redactorilor în caz de boală”. Precum bine știți, eu am plătit lunar toate taxele timp de vreo 5 ani, chiar și taxele pentru cei doi ani cât am lipsit de la ziar. Dacă nu se poate pe altă cale, atunci cel puțin printr-un ajutor de vreo 200 coroane ce l-ați ridica din interesele fondului amintit s-ar putea să-mi veniți în ajutor.

Vă rog să-mi dați în chestiunea aceasta un răspuns cât se poate mai grabnic, căci eu mă aflu azi într-o stare de tot precară. Nu mă îndoiesc în bunăvoința și bună-credința D-Voastră, de care mi-ați dat de atâtea ori dovezi.

Stimător și devotat,
Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.452, orig.lb.rom.

30

[Boziaș, 1907] • Traian H.Pop îi mulțumește lui Aurel Mureșianu pentru banii trimiși, cu ajutorul cărora își va putea continua tratamentul.

[Boziaș, 1907]

Mult stimat Domnule Doctor,

Cu multă recunoștință viu să vă aduc sincera mea mulțumire pentru ajutorul trimis de însuși D-Voastră tocmai într-un timp când eram mai lipsit și în ajunul plecării mele pentru continuarea curei începute și urmate de 4 săptămâni încoace cu vădit succes. Încă o dată vă mulțumesc din inimă și vă asigur repetit de devotamentul meu și de aderența neclintită ce v-am păstrat și vă păstrez. Sărut mâna D-nei. Al D-Voastră mulțumitor,

Traian H.Pop

Casa Mureșenilor Brașov, Arh.Mureșenilor, Dos.583, doc.nr.454, orig.lb.rom.

31

(Alba Iulia, 1908) • Un grup de doamne îi sugerează lui Aurel Mureșianu ca *Gazeta Transilvaniei* să organizeze o colectă în sprijinul lui Traian H.Pop.

Stimate Domnule Murășan!

Nu demult în părțile noastre s-a retras familia D-lui Traian H.Pop, fost redactor la *Gazeta Transilvaniei*, în Șard satul său natal, situat lângă Alba-Iulia.

Persoana amintită aflându-se în cele mai grele suferințe, de care un om cu adevărat simț nu poate rămânea neatins precum și de lovitura grea și zdrobitoare ce a îndurat dânsul cât și familia sa.

Deoarece Dl. Pop precum se știe s-a [îmbolnăvit?] prin muncă îndelungată și obositoare jertfindu-și cariera pentru care s-a pregătit, a luptat cu condeiul suferind chiar închisoarea pentru națiune.

Este deci cam dureros când vedem nepăsare din partea celor chemați precum și din partea publicului, și ne place să gândim că bărbații sunt preocupați de alte gânduri mai ponderoase.

Credem deci binevenită ocazia de a ne adresa noi femeile române din acest ținut către D-Voastră ca și către fostul șef al D-lui Pop, atrăgându-vă atențiunea asupra stării lui și mai ales asupra greutăților ce îndură prin enormele cheltuieli ce se ivesc cu morbul¹⁴⁶ său.

Noi cunoaștem bine soarta bieților ziariști de dincoace de Carpați și știm că Românii noștri nu s-au cugetat încă a le crea spre ușurarea zilelor de nevoie vr-o asigurare atât lor dar mai mult familiilor lor; de aceea ne mirăm mult cum de nu se găsesc oameni care să se intereseze cel puțin în alt mod, dacă *Gazeta* nu are cumva vr-un *fond*, bună oară prin vre-o colectă.

Cunoscând mai de aproape împejurările, ne-am luat voie a ne adresa către D-Voastră, căruia și de simțul de datorință și putem zice și recunoștință ce se cuvine să-i păstrați pentru jertfele neasemănate ce a adus [pe] calea spinoasă a ziaristicii noastre.

Vă rugăm deci, nu întârziați de a vă interesa de bietul om pierdut, care nu este cel dintâi ce s-a zdrobit sănătatea prin muncă grea și obositoare ce a prestat-o ani de-a rândul și redactând cu abnegațiune numitul ziar.

Cuvine-se deci ca și D-Voastră să-i recompensați această muncă, dacă pentru el e prea târziu atunci pentru familie cu atât mai vârtos e de lipsă și dacă la noi nu se poate așa ceva se poate ușor la Românii din dulcea și darnica Românie.

Apelăm deci cu toată încrederea la simțul de noblețe și bunăvoință al D-Voastră, rugându-vă cu insistență a aduce la ascultare această dorință a noastră.

Primiți vă rog asigurarea distinsei noastre stime,

O societate de dame din Alba Iulia și jur

Casa Mureșenilor Brașov, Arh. Mureșenilor, Dos. 134, doc. nr. 3664, orig. lb. rom.

¹⁴⁶ Morb = boală.

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÂNTULUI REGHIN AL ASTREI OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTELE AFLATE ÎN ARHIVELE SIBIENE

LIVIU BOAR

Cercetând bogatul și valorosul fond documentar creat de *Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român*, înființată în anul 1861 și cunoscută mai ales sub denumirea de ASTRA, aflat la Arhivele Naționale din Sibiu, am depistat o serie de documente mai puțin cunoscute, sau chiar inedite, referitoare la înființarea la 2/14 aprilie 1874 și la activitatea până în anul 1948 a Despărțământului Reghin al ASTREI. Aceste noi mărturii documentare vin să confirme, odată în plus, valoroasa activitate pe tărâm național și cultural al asociației, rolul unor patrioți români din Reghin și împrejurimi, ca de exemplu **Ioan Pop Maior**, fondatorul primei biblioteci publice din Reghin¹, memorandistul **Patriciu Barbu**, membrii familiei **Marinovici**, ctitori ai bisericii cu hramul *Sfânta Treime* din Reghin², **dr.Eugen Nicoară**³, ca să nu-i cităm decât pe aceștia dintre sutele de intelectuali care și-au jertfit timpul, și unii chiar averea, pentru propășirea neamului românesc, pentru răspândirea culturii, pentru a întreține viu sentimentul național în rândul poporului, supus nu odată perfidei politici de deznăționalizare pe diverse căi, inclusiv prin cultură, și de asimilare din partea statului maghiar.

Despre înființarea și activitatea Despărțământului Reghin al ASTREI au apărut câteva lucrări de referință, dintre care cităm doar trei și anume: **Eugen Nicoară**, *Istoricul și activitatea ASTREI Reghin*, Reghin, Editura Astrei, 1940; **Vasile Netea**, *Sub stindardul ASTREI. Două decenii de activitate culturală în Despărțământul Reghin 1919-*

¹ Grigore Ploestenu, Liviu Boar, *Biblioteca lui Ion Pop Maior*, în *Pagini din istoria bibliotecilor reghinene*, Reghin, 1995, p.29-47.

² Dumitru Gherman, *Arborele genealogic al familiei de ctitori Marinovici -Reghin, în Reghinul cultural -Studii și articole*, vol.III, Reghin, 1994, p.56-68.

³ Liviu Boar, Cornel Sigmireanu, *Contribuții documentare la o biografie -dr. Eugen Nicoară*, în *Reghinul cultural -Studii și articole*, vol.III, Reghin, 1994, p.152-158.

1939, Tipografia Studio, Cluj, 1939 și Marin Șara, *Despărțământul Reghin al ASTREI*, studiu publicat în *Marisia*, anuarul Muzeului Județean Mureș, 1976, vol.VI, p.307-352 (rezumat al lucrării de licență cu același titlu a autorului -n.n.L.B.).

Dintre documentele aflate în arhivele sibiene, unde se păstrează corespondența Comitetului Central al ASTREI cu despărțămintele, amintim Adresa nr. 3 din 15 aprilie 1874, semnată de **Ioan P.Maior**, trimisă Comitetului Central al ASTREI de la Sibiu prin care se înainta protocolul ședinței de constituire a Despărțământului, în care se arată printre altele că: „...*să aveți bunătate a nu lua în nume de rău că am trecut în unele obiecte peste marginile regulamentului, care ne servește ca îndreptariu, căci am fost silit a o face în interesu societății*”⁴.

Protocolul adunării generale ordinare a Despărțământului XVII-Reghin al ASTREI, ținută la Deda la 5 iunie 1876, în Concluz, prevedea că suma de 130 de florini valută austriacă, aflată în visteria despărțământului, va constitui „*piatra fundamentală a unui fond pentru înființarea unei școli normale românești naționale fără caracter confesional* (s.n.L.B.) *pe teritoriul Despărțământului XXVI-al Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român. Locul înființării se va satori la tempulu seu de către adunarea generale ordinaria al acestui despărțământ...*”⁵. Administrarea fondului a fost încredințată Comiteului Central al ASTREI de la Sibiu.

Deosebit de interesante și valoroase sunt rapoartele anuale înaintate Comitetului Central de la Sibiu, ele fiind o sinteză a activității acestor oameni de suflet, listele cu membrii despărțământului, donațiile făcute de aceștia pentru susținerea activității culturale mai ales în sânul poporului de rând din localitățile arondate despărțământului din jurul Reghinului.

Potrivit regulamentului ASTREI protocoalele adunărilor generale erau înaintate spre aprobare Comitetului Central de la Sibiu, ele fiind oglinda vie a problemelor cu care se confruntau membri asociației, a soluțiilor propuse și a modului de rezolvare.

O consemnare a membrilor Despărțământului Reghin al ASTREI, făcută cu ocazia adunării generale ținută la Hodac la 14 iunie 1886 s.n., ne relevă următoarele date: erau înscriși un membru fondator -avocatul Patriciu Barbu, din Reghin, un membru pe viață -preotul Leon Lupu din Hodac, 20 de membri ordinari și 9 membri ajutători. De menționat este faptul că la poziția 20 a listei membrilor ordinari figurează și Körösy Albert, pretorul Plasei Reghin.

⁴ *Arhivele Naționale Sibiu, Fond ASTRA, doc.nr.78/1874.*

⁵ *Ibidem, doc.231/1876.*

Referitor la ocupațiile membrilor asociației, aceștia proveneau majoritatea din rândul preoților, apoi al avocaților, medicilor și a gospodarilor de frunte din satele din jurul Reghinului⁶.

Perioada interbelică a activității Despărțământului Reghin al ASTREI a purtat amprenta puternicei personalități a medicului dr.Eugen Nicoară, care a fost ales în fruntea asociației în anul 1923.

Semnificativ pentru aceasta este un raport înaintat președintelui ASTREI de la Sibiu de dr.Eugen Nicoară la 7 decembrie 1939, însoțit de o anexă cu „*Operele realizate și ajutate de Dr. Eugen Nicoară în Reghin și jur, jud. Mureș*”, cu trei fotografii reprezentând Palatul Cultural din Reghin (care astăzi poartă numele ilustrului său ctitor dr. Eugen Nicoară -n.n.L.B.), precum și Casele de Cultură din localitățile Ibănești Pădure și Gorenii.

„La 2 decembrie 1939 -se arată în raport- s-a făcut sfințirea celor două sale (săli -n.n.L.B.) din noul palat cultural construit prin jertfele personale ale președintelui Despărțământului Dr. Eugen Nicoară. Lucrările de la această clădire sunt aproape de terminare. În clădire se găsește o baie populară /cu vane, bazin de înot, bazin mic, cameră de aburi, dușuri, etc.../ care încă în luna Decembrie va fi spre întrebuințare binelui obștesc, apoi aici vor avea sediul toate societățile culturale românești de sub egida Astrei: Casina Societății Meseriașilor Români, Casina Intelectualilor și Societatea Reuniunea Femeilor Române, cari localuri au fost sfințite la 2 Decembrie c.(urent) ca un smerit pios adus la altarul slăvit al Unirii înfăptuite prin ajutorul Părintelui tuturor bunătăților și milelor la 1 Decembrie 1918.

În această clădire vom avea bibliotecă, muzeu, sală de spectacole, etc....

Întrucât în cursul anului 1940 Atotputernicul va dăruia zile liniștite și pace lumii sale (nu va avea de unde să știe doctorul Nicoară ce pacoste va aduce pe capul Ardealului năprasnicul an 1940 prin sinistrul Diktat de la Viena, în urma căruia va fi și el expulzat și silit să ia toiaagul pribegiei⁷ - n.n.L.B.) avem dorința să facem inaugurarea palatului cultural din Reghin, cu praznic plin de demnitate.

În acest scop, cu onoare rugăm să binevoiți a primi respectoasa noastră invitațiune de a se ține în Reghin Adunarea Generală a Astrei din anul 1940”⁸.

Din păcate aici se încheie activitatea Despărțământului Reghin al ASTREI, cu toate că în condițiile ocupării Ardealului de Ungaria hortysă

⁶ Ibidem, doc.200/1886.

⁷ Vezi pe larg acest episod la Liviu Boar, Cornel Sigmireanu, op.cit., p.156-157.

⁸ Arhivele Naționale Sibiu, Fond ASTRA, doc.nr.4547/1939.

s-a încercat o reluare a activității, la inițiativa unui grup de intelectuali români în funte cu avocații dr.Ioan Harșia și dr.Enea Popa, precum și Ion Popescu fost primar al orașului, prin adaptarea Statutului, la 23 aprilie 1942, la noile condiții politice⁹.

După eliberarea Ardealului s-a mai făcut o tentativă de revigorare a activității, fapt consemnat de ziarul *Ardealul Nou* la 23 noiembrie 1947, dar în toamna anului 1948, în urma măsurilor luate de regimul comunist de reorganizare pe baze ideologice noi a activității culturale, activitatea *ASTREI* a încetat¹⁰.

Anexa nr.I

1896 iulie 15 -REGHIN

Adresă prin care se înaintează spre aprobare Comitetului Central al *ASTREI* de la Sibiu protocolul adunării generale a Despărțământului XXVI Reghin, în care a fost ales noul director al Despărțământului în persoana protopopului greco-catolic Petru Uilăcan, în urma demisiei fostului director Patriciu Barbu

*Onoratului comitet central al asociațiunei
transilvane pentru literatura română și cultura
poporului român*

în

Sibiiu

Despărțământul subscrisu ș-a ținut adunarea generală din acest an la 11 iulie a.l c.l are onoare a așcerne protocolul adunării generale aici sub ./ aclus, cu rogarea se binevoiască a lua spre cunoșciință, aprobând alegerea directorului întâmplată în urma abdicerei fostului director.

Totodată așcernem taxele încassate dela membrii vechi specificați în protocol în sumă de 40 fl. rogând a ni se adevveri primirea acelora.

⁹ Marin Șara, *Despărțământul Reghin al ASTREI*, în *Marisia*, vol.VI, 1976, p.337.

¹⁰ *Ibidem*, p.337-338.

*Dela direcțiunea despărțământului XXVII al asociațiunei
transilvane pentru literatura română și cultura poporului român.*

*Reghin la 15 Iulie 1896
P.Barbu,
director*

*Cu deosebită stimă
Iosif Popescu,
secretar*

*Acluse: 1 protocol
40 fl.trimisi cu asigurare poștală*

*Arhivele Naționale Sibiu
Doc.nr.317/1896*

Anexa nr.II

1896 iulie 11. REGHIN

**Protocolul adunării generale a Despărțământului
XXVI -Reghin al ASTREI, în care a fost ales noul
director în urma demisiei lui Patriciu Barbu**

Protocol

*luat în adunarea generală a despărțământului XXVI al asociațiunei
transilvane pentru literatura română și cultura poporului român ținută la
Reghin la 11 Iulie st.n.1896 la ore 3 p.m.*

*Prezenți: Patriciu P. Barbu, Petru Uilăcan, Alexandru Ternovean, Iosif
Popescu, Sever Barbu, Georgiu Maior, Zaharie Lup, Marcu Cetățian,
Petru Ciobotar, Ioan Paul Chinez, Galacteon Șagau, Georgiu Sandor și
alți iubitori de cultura poporului român.*

*Directorul despărțământului Dlu
Patriciu P.Barbu prin o vorbire
ocasională dechiară adunarea ge-
nerală deschisă și propune alege-
rea unui notar ad hoc pentru con-
ducerea procesului verbal.*

ad I

*Adunarea generală alege de
notar ad hoc pre secretariul Iosif
Popescu.*

II

*Iosif Popescu secretarul despărță-
mântului dă cetire raportului comi-
tetului și a cassariului care raport*

ad II
se ia spre ședință.

III

Pentru încassarea taxelor dela membri vechi și înscrierea membrilor noi și pentru censurarea rogărei Dlui Georgiu Maior intrată in urma concursului publicat pentru câștigarea unui premiu de fl 25.- se propune din partea Dlui director al despărțământului, ear adunarea alege

ad III

una comisiune constătătoare din Dnii Marcu Cetățian, Alexandru Ternovean și Georgiu Sandor și ședința se suspende pre 10 minute.

IV

După redeschiderea ședinței raportorul comisiunei de trei Dlu Georgiu Sandor raportează, cum că taxe vechi a încurs dela următorii domni și doamne:

1) Dr. Augustin Chețan pro	1896 . . .	5 fl.
2) Dr. Alexandru Cieușan	" . . .	5 "
3) Sever Barbu	" . . .	5 "
4) Eugenia Barbu	" . . .	5 "
5) Iosif Popescu	" . . .	5 "
6) Petru Ciobotar	" . . .	5 "
7) Petru Uilacan	" . . .	5 "
8) Alexandru Ternovean	" . . .	5 "
laolaltă		40 fl.

de la membrii ajutători:

Ioan Paul Chinez . . .	2 fl.
Georgiu -maior . . .	2 "
summa	43 fl.

ear referetoriu la rogarea Dlui Georgiu Maior comisiunea propune se i-se voteze premiul cerut, ince privește celalalt premiu de fl. 25. propune că se fie destinat pentu un învățătoriu din raionul despărțământ-

tului, care va areta progres respective se va distinge prin corul de cântări, fie cu adulți sau copii de școală

ad IV

se ia spre știință și propunerea se primește și ridică la valoare de conclud, și totodată se otărește, că suma de fl 40 incassată dela membrii ordinari se se transpună comitetului central, ear 3 fl incursi dela membrii ajutători se rețin pentru lipsele despărțământului și Dnii Ioan P.Chinez și Georgiu Maior prin aceasta se declară de membrii ajutători.

V

Directorele despărțământului Dlu Patriciu P.Barbu aducând un șir de motive ponderoase își (transcriere aproximativă -n.n.L.B) dă abdicarea din postul seu.

ad V

se ia spre știință și se primește cu adausul, că pentru serviciile prestate în decurs de 18 ani, in care timp a condus ca director afacerile despărțământului nostru, adunarea generală i-aduce mulțămirea protocolară.

VI

Dlu Galacteon Sagau propune de candidat la postul de director pre Dlu Petru Uilăcan protopop gr.cat. in Reghin.

ad VI

adunarea generală cu unanimitate alege pre Dlu Petru Uilăcan de director al despărțământului.

VII

Directorele Dlu Patriciu P.Barbu propune esmiterea alor 2 premii de

câte unú galbăn imperial pentru
 muierile din raionul despărțământului,
 cari se vor distinge in grădinărit,
 lucrurile casnice țesături etc. prin ce
 se va putea da unú impuls tinerelor
 noastre spre lucrurile amintite mai
 sus.

ad VII

propunerea se primește ridicându-se la valoare de conclud și se îndrumă comitetul a face pașii necesari referitoriú la aceste premii precum și la premiu din punctul IV prin publicare de concurs pentru adunarea generală urmândă.

VIII

Pentru adunarea generală ținândă in anul acesta in Lugosiu se alegu ca delegați a despărțământului nostru

ad VIII

Dnii Patriciu P. Barbu, Dr. Augustin Cheșan, Petru Uilăcan și Georgiu Sandor:

IX

Pentru verificarea procesului verbal se aleg

ad IX

Dnii Petru Ciobotar și Sever Barbu.

Deliberându-se obiectele înșirate in program protocolul present sa inchi-
 at si subscriu.

D.M.S.

P. Barbu m.p.
 presedinte.

Verificat.

Reghin la 12 Iulie 1896.

Iosif Popescu m.p.

notariu ad hoc.

Petru Ciobotar m.p.

Sever Barbu m.p.

Arhivele Naționale Sibiu

Doc.nr.317/1896

Anexa nr. III

1939, decembrie 7 REGHIN

Raport înaintat ASTREI Sibiu privind activitatea despărțământului Reghin pe anul 1939 întocmit de Eugen Nicoară.

N.4547/939¹¹

„ASTRA”

Desp. REGHIN.

No.86/1939.

DOMNULE PREȘEDINTE,

Cu privire la activitatea culturală din ultimele luni, din Desp.Reghin, cu onoare Vă raportăm următoarele:

- 1. După suspendarea legii Serviciului Social, am cercetat toate cercurile culturale ale desp.nostru, ținând conferințe și accentuând poruncitoarele îndatoriri ce ne incumbă tuturor în acest ceas greu și decisiv al existenței noastre.*
- 2. Am repetat, prin circulară, dispozițiunile „Astrei”, îndrumând toate cercurile culturale să continue munca și activitatea lor culturală sub flamura „Astrei”.*
- 3. La 1 Decemvrie, numeroase unități din acest desp. au participat la serbările dela Alba-Iulia. Măreața zi a Unirei slăvite a fost sărbătorită, cu rugăciuni, cu post și conferințe, atât la sate cât și la Reghin.*
- 4. La 2 Decemvrie 1939 s-a făcut sfințirea alor două sale din noul palat-cultural construit prin jertfele personale ale președintelui despărțământului Dr.Eugen Nicoară. Lucrările dela această clădire sunt aproape de teminare. În clădire se găsește o bae-populară /cu vane, bazin de înot, bazin mic, cameră de aburi, dușuri, etc./ care încă în luna Decemvrie va fi spre întrebuințare binelui obștesc, apoi aici vor avea sediul toate societățile culturale românești de sub egida Astrei: casina Societății Meseriașilor Români, Casina Intelectualilor și societatea Reuniunea Femeilor Române, cari localuri au fost sfințite la 2 Decemvrie ca un smerit prinos adus la altarul slăvit al Unirii înfăptuite prin ajutorul Părintelui tuturor bunătăților și milelor la 1 Decemvrie 1918.*

În această clădire vom avea bibliotecă, muzeu, sală de spectacole etc.

¹¹ Numărul de înregistrare la destinatar, scris cu cerneală

Întrucît în decursul anului 1940 Atotputernicul va dăruî zile liniştite şi pace lumii sale, avem dorinţa să facem inaugurarea palatului-cultural din Reghin, cu praznic plin de demnitate. În acest scop, cu onoare rugăm să binevoiţi a primi respectoasa noastră invitaţiune de a se ţine în Reghin Adunarea Generală a Astei din anul 1940.

5. Tot cu acel prilej s-ar putea face şi inaugurarea casei-culturale din Ibăneşti-Pădure, care s-a clădit tot prin jertfele noastre, pe locul copilăriei trăite în acest sat. La intervenţia noastră, Ministerul Sănătăţii a dăruit o instalaţie de baie-populară pe seama acestui cămin.

6. De asemeni, s-ar putea inaugura atunci şi casa culturală din Gorenî, clădită de noi, apoi casa-culturală din Vătava şi Dumbrava, realizate în urma stăruinţelor preşedinţilor Petre Boţianu şi Ionică Popescu preot.

7. Cu onoare raportăm că la 1 Noemvrie am început un curs de prim-ajutor pentru formarea femeilor şi întrebuinţarea lor în caz de război. Cursurile se ţin zilnic de Dr.Eugen Nicoară, Dr.Vasile Nicolescu şi Dr.Dumitru Lupu; ele sunt teoretice şi practice şi sunt audiate de 140 Doamne şi Domnişoare din Reghin.

8. Paralel cu aceste cursuri am început şi cursurile şcoalei ţărăneşti de femei, cu un efectiv de 28 eleve dela sate, cari sunt găzduite de noi şi primesc instrucţiuni de igienă, gospodărie şi îngrijirea bolnavilor.

Onor „Astra” Sibiu.

9. Trimitem alăturat câte o fotografie a palatului-cultural din Reghin, a casei culturale din Ibăneşti-Pădure şi Gorenî, precum şi un tabel de realizări spre binele obştesc, o mărturie a măsurii noastre de muncă şi jertfă, închinată Neamului şi Patriei în decursul alor două decenii în slujba Astei.

10.Raportând cele de sus, cu onoare Vă rugăm să binevoiţi a dispune să ni se trimită 100 buc. calendare 1940, rambursat.

L.S.

SĂNĂTATE!
Inspector General Sanitar
Dr.EUGEN NICOARĂ
Preşedintele Desp.REGHIN

Reghin la 7 Decemvrie 1939.

(Urmează fotografiile Palatului-Cultural din Reghin şi Caselor-Culturale din Ibăneşti-Pădure şi Gorenî).

**OPERE REALIZATE ȘI AJUTORATE DE DR.EUGEN NICOARĂ ÎN
REGHIN ȘI JUR. jud. MUREȘ.**

1. Spitalul din Reghin /120 paturi/
2. Palatul Cultural din Reghin /sală de spectacole, casină pentru intelectuali, casină pentru meseriași, restaurant, muzeu, bibliotecă, baie publică, garaj, etc/.

CASE CULTURALE:

3. Gorenii.
4. Ibănești-pădure.
5. Ibănești-centru.
6. Maiorești.
7. Filea.

ȘCOLI PRIMARE:

8. Ibănești-sat.
9. Ibănești-Dulcea.
10. Maiorești.

BISERICI:

11. Deda-Bistra - ort.
12. Maiorești - unită
13. Aluniș - ort.
14. Deleni - "
15. Ibănești-sat /ort./
16. Ibănești-sat /unită/
17. Ibănești-pădure - ort.
18. Mura-Mare - unită
19. Periș -ort.
20. Solovăstru -unită
21. Șerbeni - "
22. Breaza - "
23. Sântu - "
24. Frunzeni - "
25. Lunca - "
26. Reghin /unită/
27. Rușii-munți - "
28. Habic - "
29. Filpișul-Mare - "
30. Râpa de jos - "

CASE PAROCHIALE:

31. Apalina.
31. Reghin.
32. Reghin-sat.
33. Iuda.
34. Gurghiu.
36. Beica de jos.
37. Urisiul de sus.
38. Urisiul de Jos.
39. Șerbeni.
40. Căcuciu.
41. Chiherul de sus.
42. Nadășa.
43. Habic.
44. Teleac.
45. Adrian.
46. Ibănești.
47. Deleni.
48. Aluniș.
49. Filea.
50. Pietriș.
51. Maiorești.
52. Porcești.
53. Rapa de jos.
54. Săcal.
55. Brancovenești.
56. Socol.
57. Poarta.
58. Fărăgău.
59. Frunzeni.
60. Dumbrava.
61. Deda.
62. Rușii-Munți.
63. Chiherul de jos.

- 65. Deda-Bistra.
- 66. Ercea.
- 67. Băla.
- 68. Lunca.

- 69. Logig.
- 70. Milăşel.
- 71. Sanmihaiu de pădure.

TROIȚE:

- 72. Milaş.
- 73. Şopteriu.
- 74. Crăeşti.
- 75. Reghin-sud.
- 76. Reghin-nord.
- 77. Reghin-Spital.
- 78. Reghin, sc. prim. No 1.
- 79. Reghin-apus.
- 80. Chiher.
- 81. Iernuţeni.
- 82. Gurghiu-sud.
- 83. Gurghiu-nord.
- 84. Gurghiu-centru.
- 85. Jabenita.
- 86. Adrian.
- 87. Porceşti.

- 88. Pietriş.
- 89. Nadăşa.
- 90. Deda.
- 91. Periş.
- 92. Gorneşti.
- 93. Maioreşti.
- 94. Filpiş.
- 95. Petelea/două/.
- 96. Beica.
- 97. Ibăneşti.
- 98. Ocnia.
- 99. Cozma.
- 100. Pinticu.
- 101. Chiherul de sus.
- 102. Urisiul de sus.
- 103. Sangeorgiu de Mureş.

Arhivele Naţionale Sibiu, Fond ASTRA
Doc.nr.4547/1939

DIE TÄTIGKEIT DER ABTEILUNG REGEN DES ASTRA - VEREINS IM SPIEGEL HERMANNSTÄDTER ARCHIVDOCUMENTE. (Zusammenfassung)

Die Abteilung Regen des rumänischen Kulturvereins ASTRA wurde am 14. April 1874 gegründet, als eine Gruppe von rumänischen Patrioten aus Regen, an der Spitze mit Ioan Pop Maior beschloß, zur Gleichberechtigung der rumänischen Bevölkerung aus der Gegend von Regen beizutragen. Die Gründung der Abteilung XXVI Regen des ASTRA -Vereins bedeutete ein wichtiges Ereignis in der Geschichte dieser Gegend. Durch ihre Tätigkeit trug die Abteilung zur Hebung des kulturellen Niveaus der rumänischen Bevölkerung bei, so daß Wissenschaft und Kultur ins Haus des rumänischen Bauern Einzug halten konnten. In dieser Arbeit stellt der Verfasser eine Reihe von

Dokumenten vor, die die Tätigkeit der Abteilung Reghin in der Zeitspanne 1874-1939 beleuchten; die Schriften befinden sich im Hermannstädter Staatsarchiv.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I: Adresa din 15 iulie 1896, prin care Despărțământului Reghin înaintează spre aprobare Comitetului Central al *ASTREI* de la Sibiu protocolul adunării generale

Planșele II-V: Protocolul adunării generale a Despărțământului Reghin din 11 iulie 1896

Planșele VI-VIII : Dare de seamă a Despărțământului XXVI Reghin (cu fotografiile reprezentând construcții realizate în Reghin și împrejurimi sub egida *ASTREI*)

Onorabilului comitet central al asociației tran-
silvane pentru literatura română și cultura poporului
român

în/

Sibiu.

Despartimentul subscripțiilor a ținut adunarea generală din seară
an la 11 Iulie n. a. c. are onoare deci a ascerne protocolul adu-
nării generale aci sub f. actat, cu rugarea se binevoiescă a lua
sprie cunoștință aprobând alegerea directorului interimar
plata și suma abdicării fostului director. -

Potodată ascernem taxele încasate de la membrii vechi
specificați în protocol și suma de 40 fl. rugăm a ni se
adeveri primirea acestora. -

De la direcțiunea despartimentului XXVI al asociației
nei transilvane pentru literatura română și cultura poporului
român. -

Reghin la 15 Iulie 1896.

P. Kruebe
director.

cu decembrie flim.
Jozsef Gopscally
secretar.

Acluse: i. protocol.

40 fl. trimisi cu asignare portului.

Protocol

luat în adunarea generală a departimentului XXIV al asociațiunii
transilvane pentru literatură română și cultura poporului român ținută
în Reșhin la 22 Iulie st. n. 1896/3 or. p. m. -

Prezenți: Patriciu P. Barbu, Petru Milacan, Alexandru Ternoșean, Iosif Popescu,
Sever Barbu, Georgiu Maior, Zaharie Lup, Marcu Cătălian, Petru Ciobotar, Jean
Paul Chines, Balactaru Lazaru, Georgiu Sandor și alți iubitori de cultură po-
porului român. -

I

Directorul departimentului d-lu
Patriciu P. Barbu prin o vorbire
ocasională deschide adunarea ge-
nerală de deschis și propune
alegerea unui notar ad hoc pentru
conducerea procesului verbal.

ad I.

Adunarea generală alege de notar
ad hoc pe secretarul Iosif Popescu.

II

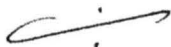
Iosif Popescu secretarul depar-
timentului dă citire raportului
comitetului și a cassariului care
raport

ad II.

se ia spre știință.

III

Contra încasarea taxelor dela
membri vechi și înscrierea mem-
brilor noi și pentru censurarea
rogărei d-lui Georgiu Maior înkati
în urma concursului publicat pentru
câștigarea unui premii de fl. 25. -
se propune din partea d-lui director

al departamentului, care aduna-
rea alege

II.

După redeschiderea sedinței ra-
portorul comisiei de ^{și gosp. țării} hie raporta-
re, cumea taxe vechi a încurs de-
la următorii domeni și domne:

✓ 1/5 Augustin Chelariu pro 1896 . . .	5 fl.
✓ 2/5 Alexandru Ciocan " . . .	5 fl.
✓ 3/5 Sever Barbu " . . .	5 "
✓ 4/5 Eugenia Barbu " . . .	5 "
✓ 5/5 Ionif Ciocan " . . .	5 "
✓ 6/5 Petru Ciobotar " . . .	5 "
✓ 7/5 Petru Mălăian " . . .	5 "
✓ 8/5 Alexandru Poromocan " . . .	5 "
totala	40 fl.

dela membrii ajutatori:

Ion Paul Chinez . . .	12 fl.
Georgiu Măior " . . .	10 "
sama	22 fl.

car referitorii la rogarea Iliei
Georgiu Măior comisiunea propune
să se voteze precum se cere, înce-
pușese celalaltu precum de fl. 25
propune să se fie destinat pentru
unui încetătoriu din raionul des-
partimentului, care se areta
progres respectiv se se distinge
prin școală de cântări fie cu
adults și cu copii de școală

I II.

se era spre știință și propunerea se pri-
mește și ridică la valoare de conclas și
totalități se obținește, ca suma de fl. 40 în-
casată dela membrii ordinari se se ține.

puin comitetului central, iar 3 fl. în -
cursi dela membri ajutatori se ratifica
pentru lipsele departamentului și d-ii
Joan P. Chines și George I. Maier prin a-
ceasta se declară de membri ajutatori.

V

Directorul departamentului de Os-
tricii P. Barbu aducând unu pîr de
motive ponderis în să abdicarea
din postul seu.

ad V

se ica spic știință și se primare cu
adausul, că pentru serviciile prestate
în decurs de 18 ani, în care timp a
condus ca director afacerile departa-
mentului nostru, adunarea genera-
lă i. aduce mulțumita protocolară.

VI

Sta Balachon Lazau propune de
candidat la postul de director pe
Sta Octav Mălăian protopop gr. cat
în Reghin.

ad VI

adunarea generală cu unanimita-
te alege pro Sta Octav Mălăian de
director al departamentului. —

VII

Directorul Sta Octavian P. Barbu
propune emiterea alor 2 premii de
câte unu galben imperial pentru
măiestritățile din național departamen-
tului, cari se vor distinge și grădi-
niștii, lucrurile casnice finituri
etc. prin ce se va potca de unu
impuls hexonelar noștre spic
lucrurile amintite mai sus. —

ad VII

propunerea se primare ridicându-se la
valoare de conchis și se îndrumă comi-
tetul a face pașii necesari referitorii
la aceste premii precum și la promia
din punctul II prin publicare de concurs

VII

Pentru adunarea generală fină-
dă în anul acesta în Lugoj se
alege ca delegați a delegați-mîn-
tului nostru

IX

Pentru verificarea procesului
verbal se aleg

pentru adunarea generală urmîndă -

ad VIII

Doii Patriciu C. Barbu, D^{le} Augustin
Chelaru, Petru Milican și George Șer-
dar -

ad IX

Doii Petru Ciobotaru și Ștefan Barbu.

Deliberîndu-se obiectele înscrise în program protoulul prezent se
închide și subscriv. D. H. I.

[Signature]
președinte.

Ioan Ciprescu
notar în hoc.

Verificat.

Reghin la 18 Iulie 1896. -

[Signature]
Ștefan Ciobotaru
[Signature]
Ștefan Ciobotaru

9.-Trimitem alăturat câte o fotografie a palatului-cultural din Reghin, a casei culturale din Ibănești-Pădure și Ghereni, precum și un tabel de realizări spre binele sbytesc, e mărturie a măsurii noastre de muncă și jertfă, închinată Neamului și Patriei în decursul aler două decenii în slujba Astrei.-

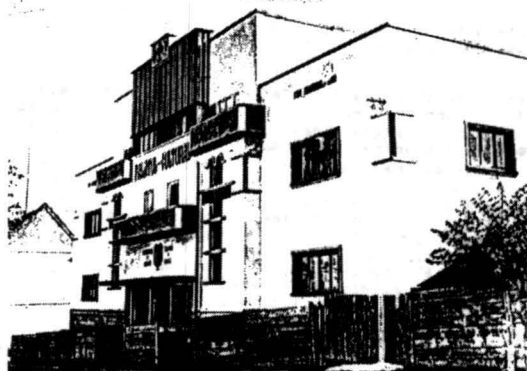
10.-Raportând cele de sus, cu enoare Vă rugăm să bineveți și a dispune să ni se trimită 100 lue. calendare 1940, rambursat.-

SANATATEI
Inspector General Sanitar
Dr. EUGEN NICOARA
Președintele Desp. REGHIN

Eugen Nicora

Reghin la 7 Decembrie 1939.-

Palatul-Cultural din Reghin

Casa-Culturală din
Ibănești-Pădure

Casa-Culturală din Ghereni

- IN REGHIN SI JUH. jud. MURES -

1. Spitalul din Heghin / 120 paturi /.-
2. Palatul Cultural din Heghin / sala de spectacole, casina pentru intelectuali, casina pentru meseriagi, restaurant, muzeu, bibliotecă, baie publică, garaj, etc. /.-

CASA CULTURALE:

3. Gorenii.-
4. Ibănești-pădure.-
5. Ibănești-centru.-
6. Maiorești.-
7. Filea.-

ȘCOLI PRIMARE:

8. Ibănești-sat.-
9. Ibănești-Iulcea.-
10. Maiorești.-

CASA PAROCHIALE:

31. Apalina.-
32. Heghin.-
33. Heghin-sat.-
34. Iuda.-
35. Gurghiu.-
36. Beica de Jos.-

BISERICI:

11. Deda-Bistra.- *ort.*
12. Maiorești.- *unită*
13. Aluniș.- *ort.*
14. Deleni.- *"*
15. Ibănești-sat / ort. /
16. Ibănești-sat / unită /
17. Ibănești-pădure.- *ort.*
18. Iura-Mare.- *unită*
19. Ferig.- *ort.*
20. Solovăstru.- *unită*
21. Serbeni.- *"*
22. Breaza.- *"*
23. Santu.- *"*
24. Frunzeni.- *"*
25. Lunca.- *"*
26. Heghin / unită /.- *"*
27. Huși-Munți.- *"*
28. Hăbici.- *"*
29. Filăgul-Mare.- *"*
30. Iapa de Jos.- *"*

MONUMENTE:

37. Urișul de sus.-	48. Aluniș.-	59. Frunzeni.-
38. Urișul de jos.-	49. Filea.-	60. Dumbrava.-
39. Serbeni.-	50. Pietriș.-	61. Deda.-
40. Ciuciu.-	51. Maiorești.-	62. Huși-Munți.-
41. Chiherul de sus.-	52. Porcești.-	63. Chiherul de jos.-
42. Nădăga.-	53. Iapa de Jos.-	64. Deda-Bistra.-
43. Hăbici.-	54. Băcal.-	65. Breza.-
44. Teleac.-	55. Brancovești.-	66. Băla.-
45. Adrian.-	56. Socol.-	67. Lunca.-
46. Ibănești.-	57. Poarta.-	68. Logig.-
47. Deleni	58. Fărăgău.-	69. Milăgul.-
		70. Sămănașul de pădure.-

TRUITE:

72. Milăgul.-	88. Pietriș.-
73. Săptariu.-	89. Nădăga.-
74. Crăiești.-	90. Deda.-
75. Heghin-sud.-	91. Ferig.-
76. Heghin-nord.-	92. Gornești.-
77. Heghin-Spital.-	93. Maiorești.-
78. Heghin, sc. prim. No.1	94. Filăgul.-
79. Heghin-apus.-	95. Petelea / două /.-
80. Chiher.-	96. Beica.-
81. Iernuțeni.-	97. Ibănești.-
82. Gurghiu-sud.-	98. Ocnița.-
83. Gurghiu-nord.-	99. Cozma.-
84. Gurghiu-centru.-	100. Pinticu.-
85. Jăbănița.-	101. Chiherul de sus.-
86. Adrian.-	102. Urișul de sus.-
87. Porcești.-	103. Săngeorgiu de Mureș.-

DESPĂRȚĂMÂNTUL SĂLIȘTE AL ASTREI ÎN PERIOADA 1894-1918

AURELIA COZMA

G.Barițiu, președinte al *Astreii*, în discursul ținut în 15/27 august 1892 în adunarea generală, cu ocazia împlinirii a 31 ani de la înființarea Asociațiunii, aduce în prim plan motivele ce l-au determinat pe împărat să aprobe înființarea *Astreii*, „îndemnatu de dorința și voința sa de a deschide și supușilor de naționalitate română din monarhia sa o cale multu mai largă și mai sigură către cultura cea adevărată decâtu fusese cea veche foarte îngustă și nesigură, prin preaînalta rezoluțiune din 6 septembrie 1861 ex plenitudine potestates suae imperialis et regiae s'a înduratu nu numai a încuviința înființarea Asociațiunii transilvane pentru înaintarea literaturii române și a culturai poporului român, ci a și aprobat statutele acelea, după care această instituțiune avea se dezvolte activitatea sa...”¹

Societatea culturală de la Sibiu a devenit una din foarte puținele instituții românești, cea mai bine organizată și mai activă, prin care se putea acționa legal în favoarea românilor, identificându-se în Transilvania cu destinul populației autohtone majoritare de aici. Românii din celelalte provincii au înțeles că Asociațiunea, servind interesele românilor din Imperiul austro-ungar, servea conștient interesele întregii națiuni, fiind una din cele mai mari și importante forțe ale întregii mișcări naționale de emancipare și de obținere a drepturilor politice legitime.

În raportul secretarului II al Asociațiunii, I.V.Rusu, cu privire la activitatea Comitetului în perioada 1867-1868, prezentat adunării generale de la Gherla (1868), se prevedea și discutarea unui proiect de regulament, inițiat de Iacob Bologa, „în privința înființării de reuniuni ținutale și agenturi comunale pentru dezvoltarea activității Asociațiunii”². Următoarea Adunarea generală, ținută la Somcuta Mare în 10-11 august 1869, a hotărât organizarea „reuniunilor ținutale”, numite de acum înainte despărțăminte, și a „agenturilor comunale”, denumite mai târziu

¹ *Transilvania*, XXIII, nr.9, 15 septembrie 1982, p.273.

² *Ibidem*, I, 15 octombrie 1868, p.503.

cercuri comunale, aprobându-se și un regulament cu privire la organizarea și funcționarea acestora.

Scopul despărțămintelor și agenturilor comunale precizat în art.5 al regulamentului *„este de a servi de mijloace, prin care să se poată ajunge mai ușor la scopul Asociațiunii, intrând acele în mai de aproape atingere cu poporul și răspândind la acela învățătura în toate direcțiunile”*³.

Adunarea generală a *Astrei* ținută la Reghin în vara lui 1890, conform propunerii comitetului central, a hotărât crearea unui nou despărțământ cu centrul la Săliște.

Față de Sibiu, Săliștea se găsește la o distanță de 21 km spre vest, în stânga șoselei naționale ce leagă Sibiu de Sebeș Alba.

Comitetul a numit pe protopopul Dr.N.Maier în funcția de director provizoriu, încredințându-i organizarea acestui despărțământ, însă până în vara lui 1894 nu s-a constituit.

În cuvântul de deschidere rostit de Partenie Cosma, ca delegat al Comitetului *Astrei*, la **adunarea de constituire a despărțământului Săliște în 22 iulie 1894**, sunt expuse cauzele întârzierii înființării despărțământului Săliște: ca și-n alte despărțăminte (ex.despărțământul Gârbăului) și aici au fost comune mixte, sărace, sfâșiate de neînțelegeri confesionale, fără intelectualitate laică, chiar conducătorul interimar cerând să se unească din nou cu despărțământul Sibiului până când intelectualii locali vor ajunge la convingerea că pot conduce un despărțământ și vor cere reînființarea.

Comitetul central al *Astrei* are o părere bună despre intelectualii și locuitorii din acest centru, unde zilnic vin oaspeți să cunoască vestita Săliște cu petrecerile și ospitalitatea locuitorilor, cu frumosul port românesc, cu faptul că au la un loc instituțiile necesare: pretură, judecătorie, protopopiat, școli centrale cu mulți învățători, comercianți, industriași toți din mijlocul locatarilor, o piață bună și cunoscută, deci tot ceea ce este folositor pentru o bună administrare, încât nu poate lipsi aici un organ conducător pentru cultura poporului român.

*„Trebuie să se ambiționeze a deveni ceea ce este chemată să fie: focalu de cultură, de industrie și de comerț pentru întregu cercul, întru a răspândi în popor învățătura în tote direcțiunile”*⁴.

Săliștea este chemată să execute unele din scopurile Asociațiunii în art.5 din regulamentul despărțămintelor, prin: înființarea școlilor de pomicultură, grădinarie, prin prelegeri în rândul locuitorilor cu sfaturi economice, industrie și comerț, înființarea de asociații de întrajutorare.

³ *Transilvania*, XXVIII, nr.VIII, 15 ctombrie 1897, p.134.

⁴ *Ibidem*, XXV, nr.8, 15 august 1894, p.229.

Pentru a deveni mai convingători ei îndeamnă să consulte veniturile celor care se ocupă de grădinărit, de țesutul pieselor de port popular. Sunt îndemnați să extindă țesutul textilelor și în special țesutul pahiolului, pe care țesătoarele din Săliște nu-l produc, ci-l cumpără cu bani grei din Sibiu. De asemenea locuitorii, și pentru costumul popular plătesc sume mari, existând pericolul falsificării portului tradițional. Este necesară dezvoltarea acestei ramuri ca un mijloc de existență pentru locuitorii acestui cerc.

Până în 1918, despărțământul Săliște a avut două etape distincte în activitatea sa: 1894-1909 și 1909-1916. Venirea lui Ioan Lupaș în 1909 la Săliște în funcția de administrator protopopesc, iar din 1910 protopop, a înviorat activitatea despărțământului.

În Adunarea generală a despărțământului ținută la 9 iunie 1895, prin măsurile administrative care s-au luat, s-a hotărât înființarea agențiilor comunale, ședințele comitetului să se țină în același timp cu prelegerile pentru popor, reținerea taxelor de la membri ajutători (să fie reținută) pentru cheltuielile despărțământului, alocarea de premii pentru 2 femei ce se ocupă cu grădinăritul.

În 1896 activitatea s-a desfășurat în câteva direcții: prezentarea importanței cunoașterii a cât mai multor meserii de către locuitorii despărțământului, organizarea agenturilor comunale, înființarea unor biblioteci comunale la Gura Râului, adresându-se Comitetului Central rugămintea să dăruiască pentru numita bibliotecă foaia Asociației de la înființare, eventual și alte cărți și ziare folosite. Comitetului Central al *Astrei* i se înaintează propunerea lui D. Lăpedat, învățător în Săliște, să se îngrijească de redactarea unei cărți de citire conform planului Ministerului Învățământului, necesară școlilor de meseriași și industriași.

Prin Legea XVII art.80 din 1884, statul obligă toate comunele în care numărul elevilor cu preocupări industriale trece de 50, să înființeze școli speciale, o astfel de școală înființându-se la Săliște. Lipsa manualelor necesare acestor școli făcând instrucția anevoioasă, îi determină pe învățătorii D.Lăpedat și Iuliu Crișan să întocmească un manuscris de lectură și învățătură pentru copiii acestor școli.

În Adunarea de la Mediaș din 27-28 august 1897, prin noile statute, Asociațiunea includea lămuriri referitoare la organizarea despărțămintelor și agenturilor, răspândirea învățăturii în popor prin: colecții și lucrări literare folosite și prin *Transilvania*, prezentarea de modele noi de mașini agricole și modul lor de folosire, înființarea de școli de pomicultură, viticultură, grădinărit. De asemenea, despărțămintele să nu cuprindă mai mult de 10 comune, pentru ca în fiecare să se țină adunare generală și să poată participa poporul de la o comună la alta, capacitatea oamenilor pentru înființarea de bănci, școli, biblioteci, sprijin-

nirea copiilor buni la învățătură și talentați, iar învățătorii, peste vară, să țină cursuri de pomicultură, viticultură, creșterea viermilor de mătase. Pe aceste coordonate se va desfășura activitatea despărțământului în anii următori.

La ședința din 28 septembrie 1899, preotul din Gura Râului, Ioachim Muntean, a citit prelegerea *Cum s-ar putea organiza biblioteci populare în comunele noastre*⁵.

După 1900, crește numărul prelegerilor publice cu interes mai mare în rândul țăranilor (pentru pomi, vie, albinărit), cu banii din fondul despărțământului se cumpără cărți pentru biblioteca din Orlat, se hotărăște înființarea unei școli reale în Săliște, înființarea de biblioteci comunale în satele Mag, Amnaș, Topârcea.

Stabilirea lui Ioan Lupaș la Săliște s-a resimțit din primele luni, imprimând prin dinamismul său un nou curs activității culturale și îndeosebi de răspândire a cunoștințelor în păturile țărănești. A prezentat numeroase conferințe și prelegeri îndeosebi pentru a reînvia trecutul locurilor natale și a-i îmbărbăta pe oameni în lupta cu greutățile vieții: *Scopurile Asociațiunii* (Săliște), *Chemarea dascălească* (Amnaș), *A cui e școala* (Săliște), *Școala poporului* (Sibiel), *Puterea crucii* (Tilișca)⁶.

Pe lângă conferințe, Ioan Lupaș a întocmit un chestionar pe baza căruia urma să se constate nivelul de cunoștințe al sătenilor, putându-se combate mai ușor ignoranța, motiv pentru care propune ca obiect al conferințelor viitoare ca fiecare membru să adune din satul său și din cercul său de activitate material folcloric privitor la: Ce crede poporul nostru despre Dumnezeu? Ce crede poporul nostru despre facerea lumii? Pentru ce aranjează pomeni? Care e forma Pământului? Pe ce se reazimă?⁷

În 1911 s-a încercat înființarea cercurilor de alfabetizare, dar fără succes, motiv pentru care în 1912 s-a dat o circulară pentru cursuri de analfabeți, prin care se preciza ca acestea să se țină seara, din noiembrie până în februarie, 3-4 zile pe săptămână câte 2 ore. Vor fi cursuri de citit, scris, socotit, urmând să fie țiunte de învățători și preoți.

În 1914, în cele 15 comune aparținând despărțământului, erau agenturi ale Asociațiunii cu câte o bibliotecă. În urma unei hotărâri a comitetului cercual s-au procurat 100 exemplare din *Biblia mică* de Nicodim, episcopul Hușilor, și s-au răspândit în popor, prin prelegeri din partea următorilor preoți: Dr.Ioan Lupaș și D.Borcia în Aciliu, care au

⁵ *Transilvania*, XXXI, nr.IV, aprilie 1900, p.125.

⁶ Mihai Sofronie, Ioan Lupaș, *protopop la Săliște, 1909-1919*, în *Mitropolia Ardealului*, XXV, nr.7-9, 1980, p.705.

⁷ *Ibidem*, p.706.

împărțit 10 exemplare din Biblie; Iacob Steflea și Ioan Popa în Vale (20 exemplare), D.Borcia în Tilișca (20 exemplare), I. Manta sen. și I.Manta jun. în Gura Râului (20 exemplare)⁸.

Prelegeri economice s-au ținut în mai multe comune ale despărțământului: Învățătorul Iuliu Crișan și medicul veterinar M.Popoviciu au tratat despre felul cum să-și îngrijească țărani vitele, apărarea față de bolile epidemice care bântuie în ținut.

Izbucnind războiul, directorul despărțământului, N.Calefariu, a ținut o serie de 10 prelegeri în care a tratat reguli igienice, apărarea față de bolile epidemice (tifos, scarlatină, tuse convulsivă), reguli pentru îngrijirea și pansarea răniților și despre primul ajutor la răniții cu fracturi mai ușoare.

În 1914 s-a înființat în Săliște o reuniune de femei numită *Societatea femeilor ortodoxe române din Săliște* care a dezvoltat o activitate umanitară în îngrijirea răniților și ajutorarea celor năpăstuiți de război. În vara aceluiași an s-a ținut în urma invitării Comitetului Central în Săliște, un curs de dantelărie cu ciocănele sub conducerea domnișoarei Lucreția Iosif, bursieră a fundației Stroescu, la care au luat parte 30 eleve și care a aranjat o expoziție a obiectelor lucrate, care a fost onorată prin prezența președintelui Asociației, Andrei Bârsan.

Comitetul despărțământului s-a întrunit în mai multe ședințe și având în vedere greutățile cu care se lupta Asociația pentru susținerea școlii superioare de fete, a luat hotărârea de a stăruia la încasarea taxelor. Numărul membrilor ordinari nu a scăzut decât cu 7, care nu mai erau pe teritoriul despărțământului. Ceilalți 51 și-au achitat taxele. În acest an, au încetat prelegerile publice și ședințele literare „*în schimb s-a folosit amvonul bisericilor nu numai pentru mângâierea credincioșilor și întărirea în credință strămoșească, ci și pentru a da poporului îndemnuri și sfaturi de natură economică*”⁹. Mărturie sunt predicile rostite de preoți, cuprinse în lucrarea: *Mângăiați poporul*. Exemplarele din *Biblia mică* (30) rămase din anul precedent au fost difuzate: 15 în Săliște la sărbători religioase, iar celelalte 15 exemplare s-au trimis împreună cu un număr însemnat de cărți populare din Biblioteca despărțământului, a parohiei și a protopopiatului drept hrană sufletească pentru răniții din spitalele din Budapesta și Arad.

Serbarea în memoria poetului Eminescu, pentru care comitetul a alcătuit un bogat program, s-a amânat pentru timpuri mai prielnice.

⁸ *Arhivele Naționale Sibiu, Fond Astra -despărțământul Săliște, proces-verbal nr.896/1921.*

⁹ *Ibidem.*

Activitatea desfășurată de *Societatea femeilor ortodoxe române din Săliște* în 1915 a constat în transmiterea de haine calde pentru soldații din tranșee, iar la Crăciun a împărțit la 150 familii sărace pâine și carne. Pentru ușurarea traiului scump în timpul războiului, conducătorul comitetului s-a îngrijit de procurarea de bucate necesare populației, iar la Săliște s-a înființat o *tovărășie* pentru consumul de carne.

După intrarea armatelor române în Ardeal s-a încetat orice activitate a Asociației din cauza proclamării stării de asediu în ținutul nostru. În timpul acesta se remarcă următorul fapt îmbucurător: vicepreședintele despărțământului, Lupaș, a fost ales în urma meritelor sale literare, în anul 1914, membru corespondent, iar în 1916 membru al Academiei române. Această frumoasă distincție s-a răsfrânt și asupra despărțământului Săliște. Comitetul despărțământului i-a organizat o manifestare de simpatie, felicitându-l, în numele despărțământului, directorul Nicolae Calefariu.

Cu ivirea timpurilor liniștite și fericite pentru poporul nostru unit cu țara mamă, s-a decretat în ședința comitetului din 19 februarie reînceperea activității culturale în cadrul Asociațiunii.

Prin activitatea desfășurată înainte de începerea războiului despărțământul Săliște a fost apreciat între cele mai active ale *ASTREI*.

LA SECTION CULTURELLE DE L'ASTRA EN SĂLIȘTE PERIODE 1894-1918 (Résumé)

Fondée en 1894, la section culturelle a deux périodes d'activité: entre 1894-1909 et 1909-1916.

L'activité de section culturelle de l'*ASTRA* en Săliște a connu plusieurs formes: présentation de l'importance du connaissance aux plusieurs métiers par les habitants des villages, l'organisation des bibliothèques et des écoles communales, rédaction des manuels écoliers des maîtres D.Lapedat et Iuliu Crișan et en hiver l'organisation des cours d'alphabetiquement.

En 1914 quand est éclatée la guerre, l'activité du section a été corrigée vers les sections humanitaires.

CONTRIBUȚIA PREOȚIMII MUREȘENE LA REALIZAREA MARII UNIRI DE LA 1 DECEMBRIE 1918

TRAIAN BOSOANCĂ

În scurgerea nepăsătoare a valurilor vremii se uită atâtea lacrimi și atâtea jertfe... Peste sbuciumul de odinioară se așterne cântecul biruinței. Trudnica năzuință apare așa de sfioasă alături de freamătul mândru al înfăptuirii. E, desigur, îmbucurătoare uitarea durerilor, lepădarea de ele; aceasta presupune vlagă bărbătească, putere de rezistență, încredere în viitor, dar când aceste lacrimi și nesfârșitele jertfe ascund în ele istoria sbuciumată a unui popor și închid în ele mugurul libertății de astăzi, atunci uitarea lor e un păcat național, o împietate față de mucenicia trecutului. Orientarea limpede a viitorului e în funcție de moștenirea și de învățămintele trecutului.

Biserica -prin slujitorii ei- și-a făcut datoria față de neam în decursul existenței sale, spre libertate națională și unitate statală. Și preoțimea din județul Mureș a fost prezentă pe baricadele luptei naționale pentru desăvârșirea unității sale, mai ales în perioada dualismului austro-ungar, iar după realizarea Marii Uniri la consolidarea ei.

Intrarea României în război, la 14 august 1916, a determinat autoritățile din Budapesta să pornească o acțiune și mai puternică de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania. Atenția lor s-a îndreptat, cum era și firesc, îndeosebi asupra intelectualilor români din mediul rural, adică preoții și învățătorii școlilor confesionale românești. De fapt, învățătorii, chiar dacă ar fi constituit un pericol pentru statul dualist austro-ungar, nu puteau să mai exercite nici o influență asupra elevilor lor ori asupra maselor de țărani români din sat, căci încă de la începutul războiului, în 1914, cea mai mare parte din ei au fost mobilizați și trimiși pe fronturile din Galiția sau Italia. Au rămas doar preoții care, în condițiile de viață ale Transilvaniei românești de până la 1918, erau nu numai cârmuitorii sufletești ai credincioșilor, ci și îndrumătorii lor în probleme național-politice, social-economice și culturale, întreaga viață a românilor transilvăneni gravitând pe atunci în jurul Bisericii, fie ea ortodoxă sau greco-catolică. Așa se face că un număr mare de preoți din Transilvania au fost aruncați în închisorile din Cluj,

Tîrgu-Mureș ori Odorhei, iar apoi, majoritatea din ei, trimiși în asprele închisori din Ungaria.

Pentru a contribui și noi, în măsura modestelor noastre cercetări, la evidențierea jertfelor și eforturilor acestui trecut, și pentru a cimenta în sufletele celor de astăzi dragostea și stima față de cei ce le-au adus, dăm în cele ce urmează numele acelor vrednici preoți ai acestui județ care, în vâltoarea războiului pentru întregirea neamului, și-au adus prinosul lor de jertfă. Astfel, un număr de 23 de preoți au fost arestați, batjocoriți, și condamnați la ani îndurerați de temniță amară¹, iar 13 preoți, fără a fi fost condamnați, au fost prigonii din satele și parohiile lor și nevoiți să se refugieze². Aceasta le-a fost răsplata, fiindcă predicau în satele necăjite credința în izbânda dreptății, izbânda românismului, și fiindcă au voit să mângâie orfanii și văduvele din parohiile lor.

Iată numele și timpul de închisoare îndurat de ei: **ALEXANDRU GLIGOR** din Șardu Nirajului. Văduv cu 5 copii, a fost persecutat de episcopul de Hajdudorog, vicarul Huban, pentru sentimentele sale românești. La 23 martie 1915 a fost arestat, tribunalul din Tîrgu-Mureș osândindu-l la un an și jumătate de temniță pentru *trădare de patrie*. La 29 august a fost exortat la Șopron și internat la Fertőmeggyes până la 8 mai 1917³. **PETRU GORA** din Fărăgău, a fost închis la Cluj între 7 septembrie 1916 și 25 octombrie 1916; apoi a fost deportat la Kabold-Șopron și închis între 25 octombrie 1916-15 mai 1918⁴. **ȘTEFAN RUSU**, protopop ortodox în Tîrgu-Mureș. La început a fost nevoit să părăsească orașul la 17 august 1916, stabilindu-se în localitatea Iclandu Mare, la socrul său preotul Vasile Hodoș. Acolo a fost arestat la 9 septembrie 1916 și dus la sediul jandarmeriei din Căpușu de Cîmpie, după care a fost exortat și trimis la Tîrgu-Mureș și închis în închisoarea Primăriei timp de 5 zile, până la 14 septembrie 1916 (o placă comemorativă fixată în anul 1936 pe turnul fostei Primării, actualul sediu al Prefecturii, menționează și numele lui Ștefan Rusu; în timpul ocupației horthyste, placa a fost dată jos)⁵. Pe urmă a fost deportat la Nagymárton în județul

¹ Traian Bosoancă, *1 Decembrie 1918 - Preoțimea mureșeană și idealul național*, în *Cuvântul Liber*, Tîrgu-Mureș, an VI, nr.228, 18 noiembrie 1994.

² *Ibidem*.

³ Pr.Dr.Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p.262.

⁴ *Ibidem*, p.269.

⁵ Traian Bosoancă, *Doi protopopi români: Ștefan Rusu și Dionisie P.Decei, luptători români pentru unitate națională*, în *Cuvântul liber*, An V, nr.238, 2 decembrie 1993.

Șopron. Îmbolnăvindu-se, la 19 martie 1917, a fost dus la Uioara (Ocna Mureș) și operat. La intervenția medicului, a rămas la Uioara, cu domiciliul forțat, până la 28 iulie 1918, când i s-a permis reîntoarcerea la Țirgu-Mureș, cu obligația de a se prezenta zilnic la Primărie. De notat că protopopul avea trei fii și un ginere mobilizați în armata austro-ungară⁶. **IULIU NISTOR**, protopop greco-catolic în Țirgu-Mureș, a fost deportat la Fertőmeggyes-Șopron între 28 august 1916-1 iulie 1917. Familia a rămas pradă mizeriei și necazurilor. După război nu s-a mai întors în Țirgu-Mureș, stabilindu-se în Mediaș⁷. **VASILE BERBECAR MUNTENESCU** din Solovăstru. Pentru activitatea sa politică națională a fost alungat din sat de jandarmi, apoi arestat la 3 septembrie 1916, familia rămânându-i în mijlocul câmpului. A fost excortat pe jos la Țirgu-Mureș, unde a stat 8 zile în închisoare, după care a fost dus la Șopron și internat la Fertőmeggyes, de unde a fost eliberat la 18 mai 1918. Acasă familia i-a fost despuiată de tot avutul⁸. **ONORIU SASU** din Daneș, a fost deportat la Csáva-Șopron între 5 septembrie 1916-iunie 1917⁹. **ARITON M. POPA**, protopop greco-catolic în Reghin, a fost deportat la Fertőmeggyes între 6 septembrie 1916-12 iunie 1917¹⁰. **OCTAVIAN PETRA** din Ibănești, a fost deportat la Fertőmeggyes și Fertőrákos-Șopron, între 1 septembrie 1916-1 octombrie 1918. A murit la scurt timp după eliberare la 15 noiembrie 1918, la vârsta de numai 34 de ani¹¹. **ILIE IOANOVICI** din Șoimuș, a fost deportat la Nagymárton-Șopron între 1 octombrie 1916-10 mai 1918¹². **IOAN BRANEA** din Aluniș, deportat la Fertőmeggyes-Șopron, septembrie 1916-octombrie 1918¹³. **GHEORGHE DANILĂ** din Bahnea, deportat la Șopron, 29 august 1916-2 aprilie 1917¹⁴. **NICOLAE GLIGA** din Vătava, deportat la Fertőmeggyes din 1 septembrie 1916 până în octombrie 1918; a murit la scurt timp după eliberare în februarie 1919¹⁵. **ALEXANDRU LUPAN** din Sînmărtinu de Cîmpie, deportat la Veperd, între 5 septembrie 1916-4 mai 1918¹⁶.

⁶ *Ibidem*; Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1981, p.64; Pr.Dr.Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p.272.

⁷ Pr.Dr.Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p.271; Traian Popa, *Monografia orașului Țirgu-Mureș*, 1932, p.178.

⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71-72.

⁹ Pr.Dr.Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p.273.

¹⁰ *Ibidem*, p.272.

¹¹ *Ibidem*, p.271.

¹² *Ibidem*, p.269.

¹³ *Ibidem*, p.267.

¹⁴ *Ibidem*, p.268.

¹⁵ *Ibidem*, p.269.

¹⁶ *Ibidem*, p.270.

GRIGORE SUCIU din Laslăul Mare, deportat la Csáva-Şopron între septembrie 1916-martie 1917, apoi cu domiciliu forţat în comună până în noiembrie 1918¹⁷. **MIHAIL TODEA** din Idicel Pădure, deportat la Fertőmeggyes-Şopron, între 5 septembrie 1916-12 iunie 1917¹⁸. **IOAN VĂTĂŞIANU** din Archita, închis la Cluj (26 septembrie-30 octombrie 1916), apoi deportat la Şopron, 30 octombrie 1916-1 august 1917¹⁹. **ALEXANDRU NICOLESCU** senior din Stânceni, arestat la 11 martie 1917 şi închis la Odorhei şi Tîrgu-Mureş, apoi cu domiciliu forţat în Uioara (Ocna Mureş), până la 11 martie 1918²⁰. **ALEXANDRU NICOLESCU** junior din Aluniş, închis la Tîrgu-Mureş (nu se ştie cât timp)²¹. **EMIL POP** din Tuşin, arestat preventiv la Cluj între 26 septembrie 1916 şi decembrie 1916²². **ILIE CIULEI** din Archita, închis la Tîrgu-Mureş, în 1916, 4 luni²³. **GHEORGHE DANILĂ** din Cheţani a fost închis 3 săptămâni la Cluj²⁴. **VASILE GLIGA** din Ibăneşti, a fost obligat la un domiciliu forţat în Sîngeorgiu de Mureş, 6 săptămâni şi i-au fost intentate 15 procese de către autorităţi²⁵. **GHEORGHE MOLDOVAN** din Bezidu Nou, a fost arestat în toamna anului 1916 şi dus la Odorhei; nu s-a mai aflat nimic despre el²⁶. **NICOLAE MOTORA** din Sîngeorgiu de Mureş, a fost arestat la 15 august 1916 şi închis într-o casă particulară din Cîmpeni, până la 15 aprilie 1917²⁷.

Toţi aceşti venerabili preoţi au fost răpiţi de la altarele lor şi din sânul familiilor dragi, pentru a fi târaţi cu neruşinare în temniţele duşmane, iar unii dintre ei au fost trimişi în exil forţat în închisorile din Ungaria.

Mai publicăm o listă de preoţi care, fără a fi fost condamnaţi oficial, au fost totuşi prigoniti din satele lor: **IOAN BIŞCOVAN** din Luieriu²⁸; **VICTOR BRANIŞTE** din Urisiu de Jos²⁹; **GHEORGHE CAZAN**

¹⁷ *Ibidem*, p.273.

¹⁸ *Ibidem*, p.274.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p.264.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p.260.

²⁴ *Ibidem*, p.261.

²⁵ *Ibidem*, p.262.

²⁶ *Ibidem*, p.263.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 281.

²⁹ *Ibidem*.

din Filea³⁰; **IOAN DAN** din Șoard³¹; **IOAN DUMA** din Săcalu de Pădure³²; **VASILE MATEI** din Ripa de Jos³³; **TEODOSIE GANEA** din Albești³⁴; **ZAHARIA LUPU** din Hodac³⁵; **ALEXANDRU OLTEANU** din Jabenita³⁶; **DIONISIE RADU** din Pietriș³⁷; **IOAN SALAGEAN** din Idicel Sat³⁸; **PAVEL SUCIU** din Deda³⁹; **VICTOR ȘUTEU** din Cașva⁴⁰.

Am pomenit aici cu evlavie numele celor de mai sus, fiindcă actualitatea ține prea puțin seamă de meritele și de jertfele lor. Dar în vâltoarea vijeliei, sufletele lor au stat împotriva dușmanilor asemenea stejarilor puternici. Într-o vreme când toți conducătorii satelor ardelenene erau duși departe pe câmpuri de bătaie, acești preoți au fost stăvilarele desnădejdiilor și mângâietorii inimilor îndurerate.

În 1916, când steagul românesc intra biruitor în Ardeal, inimile lor au vibrat puternic și exploziile de bucurie au răsunat în inimile credincioșilor lor. Ei care știau din cronicile vremii despre bătrânele descălecări, ei care au vorbit norodului, în pildele vreunei predici, despre vitejiile voievodului de la Turda, ei, preoții credinței, au crezut că ceasul mântuirii sosise. L-au vestit de la amvon, să știe norodul și să se bucure pregătindu-se de sărbătoare. Toate arestările s-au efectuat în 1916, anul intrării României în război. De atunci a început prigonirea împotriva lor, prigoană care nu s-a sfârșit decât în 1918, odată cu zdrobirea cătușelor milenare, odată cu reînvierea neamului pe care ei o vestiseră cu un ceas mai curând.

De asemenea, preoții și protopopii mureșeni au participat la bătălia finală din toamna anului 1918. Consiliul național român central, care și-a început activitatea propriu-zisă la Arad în ziua de 2 noiembrie 1918, a dirijat întreaga acțiune de organizare a vieții politice pe teritoriul Transilvaniei, ceea ce s-a realizat prin crearea la nivelul comitatelor a consiliilor naționale comitatense (județene). La rândul lor, aceste consilii au îndrumat în mod direct crearea consiliilor naționale locale în toate orașele și satele Transilvaniei. Și pe raza județului Mureș actual, s-au

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem*, p.282.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

constituit, la începutul lunii noiembrie 1918, consilii naționale române județene, cercuale și comunale. În acțiunea de organizare și de conducere a acestor consilii, preoții și protopopii, fie ei ortodocși ori greco-catolici, a fost categoria socială cea mai bine reprezentată.

Astfel, în **Consiliul Național Român județean Mureș-Turda** cu sediul la Reghin, constituit la 5 noiembrie 1918⁴¹ și reîntregit la 14 noiembrie 1918⁴², alcătuit din 40 de personalități, au fost aleși 5 protopopi (2 ortodocși și 3 greco-catolici), și 13 preoți (3 ortodocși și 10 greco-catolici). **Vasile Duma**, protopop ortodox al Districtului Reghin⁴³, a deținut funcția de vicepreședinte, iar **Ariton M. Popa**, protopop greco-catolic al Districtului Reghin, a fost secretarul consiliului. Restul au fost membri ai acestui consiliu, precum: **Petre Ciobotar**, preot greco-catolic în Reghin⁴⁴; **Iuliu Grama**, preot greco-catolic în Chiheru de Sus⁴⁵; **Teodor Branea**, preot greco-catolic în Hodac⁴⁶; **Ioan Roman**, preot greco-catolic în Sintana de Mureș⁴⁷; **Vasile Berbecar Muntenescu**, preot greco-catolic în Solovăstru⁴⁸; **Simeon Zehan**, preot greco-catolic în Cașva⁴⁹; **Pavel Suciu**, preot ortodox în Deda⁵⁰; **Emil Andreșan**, preot greco-catolic în Băla⁵¹; **Ștefan Rusu**, protopop ortodox al Districtului Mureș-Oșorhei⁵²; **Septimiu Popa**, preot greco-catolic nehirotonit în Sînmărtinul de Cîmpie⁵³; **George Tărnăvean**, preot greco-catolic și directorul școlii confesionale din Sîngeorgiu de Mureș⁵⁴; **Nicolae Motora**, preot ortodox în Sîngeorgiu de Mureș⁵⁵; **Octavian Albani**, preot

⁴¹ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.38.

⁴² *Ibidem*, p.41-42.

⁴³ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.181.

⁴⁴ *Șematism*, Blaj, 1911, p.194.

⁴⁵ *Ibidem*, p.189.

⁴⁶ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Reghin*, Dos.130/1918, fila 155-156.

⁴⁷ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Tîrgu-Mureș*, Dos.1200/1918, fila 39;51.

⁴⁸ *Șematism*, Blaj, 1911, p.196.

⁴⁹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.189.

⁵⁰ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.181.

⁵¹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.182.

⁵² *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.181.

⁵³ Parohia ortodoxă Sînmărtin de Cîmpie, *Lista preoților români din parohie*, 1984, fila 1.

⁵⁴ *Anuarul Liceului de Băieți „Alexandru Papiu Ilarian” din Tîrgu-Mureș; 10 ani de activitate 1919-1929*, Tîrgu-Mureș, 1930, p.129.

⁵⁵ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.179.

ortodox în Band⁵⁶; **Alexandru Târnăvean**, protopop greco-catolic al Districtului Pogăceaua⁵⁷; **Melinte Pop**, preot greco-catolic în Oroiu⁵⁸; **Dionisie P.Decei**, protopop greco-catolic în Band⁵⁹.

În **Consiliul Național Român Târnava-Mică**, constituit la 1 noiembrie 1918 cu sediul la Tîrnăveni⁶⁰, funcția de președinte a deținut-o **Laurențiu Pascu**⁶¹, protopop greco-catolic al tractului Tîrnava și preot în Tîrnăveni⁶². De asemenea, au mai făcut parte din acest consiliu și doi preoți din actualul județ Mureș: **Ioan Pădurean**, preot greco-catolic în Șoimuș⁶³, și **Augustin Folea**, preot greco-catolic în Boziaș⁶⁴, azi cartier al orașului Tîrnăveni.

De asemenea, în **Consiliul Național Român Târnava-Mare**, constituit la 5 noiembrie 1918 cu sediul în Sighișoara și format din 6 personalități, au fost aleși și doi preoți: **Ioan Muntean**, preot ortodox în Sighișoara și **Onoriu Sasu**, preot ortodox în Daneș⁶⁵. La 12 decembrie 1918, când acest consiliu s-a reîntregit cu încă 8 membri, a fost ales și **Dimitrie Moldovan**, protopop ortodox al tractului Sighișoara⁶⁶.

Și în cele 3 Consilii naționale române cercuale: Tîrgu-Mureș, Sereda (Miercurea Niraj) și Cîmpia Transilvaniei, numeroși preoți au fost aleși în aceste consilii. Astfel, președintele Consiliului național român cercual Tîrgu-Mureș a fost protopopul ortodox **Ștefan Rusu**⁶⁷, care era și membru în Consiliul Național Român județean Mureș-Turda. În acest consiliu, alcătuit din 24 de membri, au făcut parte și 11 preoți⁶⁸:

⁵⁶ *Ibidem*, p.178.

⁵⁷ *Șematism*, Blaj, 1911, p.181-182.

⁵⁸ *Ibidem*, p.164.

⁵⁹ *Ibidem*, p.159.

⁶⁰ *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol.VII, București, 1989, p.67-68.

⁶¹ *Ibidem*, p.68.

⁶² *Șematism*, Blaj, 1911, p.103.

⁶³ *Ibidem*, p.130.

⁶⁴ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Tîrnăveni*, Dos.83/1918, fila 128; *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol.VII, București, p.68.

⁶⁵ *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol.VII, București, p.133; *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.187.

⁶⁶ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.44/1918, fila 97; *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.187.

⁶⁷ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.63.

⁶⁸ *Ibidem*, p.63-64.

Augustin Nilca, preot greco-catolic în Voiniceni⁶⁹; **Ioan Roman**, preot greco-catolic în Sîntana de Mureș; era membru și în C.N.R. județean Mureș-Turda; **George Tîrnăvean**, preot greco-catolic și directorul școlii confesionale din localitate; la fel era și membru în C.N.R. județean Mureș-Turda; **Dorift Șuteu**, preot ortodox în Sînbenedic (azi localitatea Murgești)⁷⁰; **Victor Tufan**, preot greco-catolic în Ungheni⁷¹; **Nicolae Matora**, preot ortodox în Sîngeorgiu de Mureș; era membru și în C.N.R. județean Mureș-Turda; **Vasile Saltelechi**, preot greco-catolic în Bărdești⁷²; **Alexandru Borda**, preot ortodox în Cornățel⁷³, azi cartier al municipiului Tîrgu-Mureș; **Alexandru Olteanu**, preot ortodox în Mureșeni⁷⁴, azi cartier al municipiului Tîrgu-Mureș; **Teodor Muică**, preot ortodox în Erdö-Sîngiorgiu⁷⁵ (azi localitatea Sîngiorgiu de Pădure); **Ioan Maloș**, preot ortodox în Nasna⁷⁶.

La fel Consiliul național român, secția Sereda (Miercurea-Niraj) constituit la 21/8 decembrie 1918, a avut ca președinte pe **Alexandru Gligor**, preot greco-catolic în Sard⁷⁷ (azi localitatea Șardu Nirajului), iar secretarul consiliului a fost **Alexandru Bidian**, preot greco-catolic în Sântlorinț⁷⁸ (azi localitatea Lăurenii).

Președintele Consiliului național român, Secția Câmpie, constituit la 25 noiembrie 1918 era **Dionisie P.Decei**⁷⁹, protopop greco-catolic în Band⁸⁰. În acest consiliu au mai fost aleși **Septimiu Popa**, preot greco-catolic în Sînmărtinul de Cîmpie, care avea funcția de secretar și corespondent de presă⁸¹, și **Octavian Albani**, preot ortodox în Band, care era și membru în C.N.R. județean Mureș-Turda.

⁶⁹ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Tîrgu-Mureș*, Dos.1200 /1918, fila 10;

⁷⁰ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.179.

⁷¹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.175.

⁷² *Ibidem*, p.165.

⁷³ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.178.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p.179

⁷⁷ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.233; *Șematism*, Blaj, 1911, p.165.

⁷⁸ *Ibidem*; *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Tîrgu-Mureș*, Dos.1200/1918, fila 63;

⁷⁹ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.65.

⁸⁰ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond personal Dionisie P.Decei*, p.12; *Șematism*, Blaj, 1911, p.159.

⁸¹ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.65.

La baza constituirii consiliilor comunale a stat ideea respectării unor principii democratice largi, astfel că în aceste organe au fost aleși cei care s-au distins de-a lungul anilor în lupta pentru menținerea ființei naționale a românilor, pentru afirmarea drepturilor lor naționale în lupta purtată inegal cu autoritățile austro-ungare. Consiliile naționale locale au fost create ca organe populare alese în cadrul unor mari adunări cu participarea tuturor locuitorilor, din rândul cărora firește că se detașau intelectualii (preoții și învățătorii), în fapt animatorii și conducătorii luptei naționale pe plan local. A existat în aceste momente o identitate de interese între popor și reprezentanții intelectualității, un sens convergent în acțiunile lor, determinat de existența unei aspirații comune aflate în pragul împlinirii. Prin poziția ei socială, mai ales preoțimea, la sate, se situează în fruntea luptei naționale. Ea este aceea care fixează programul de acțiune, dă o formă concretă aspirațiilor sociale și naționale nutrite de popor, o orientare inițială mișcării în ansamblu.

Înființarea consiliilor naționale s-a realizat în etape. Cele mai multe au fost create la începutul lunii noiembrie, imediat după constituirea consiliilor naționale comitatense, apoi în a doua jumătate a lunii noiembrie, după tratativele de la Arad și în plină activitate pentru pregătirea Adunării naționale de la Alba-Iulia. În marea majoritate a localităților, funcția de președinte al acestor consilii a fost încredințată preoților. În continuare prezentăm o situație pe localități, despre data constituirii consiliilor naționale române comunale, componența lor numerică, numele preoților care au deținut funcția de președinte și confesiunea.

Localitatea	Data constituirii C.N.R. com.	Nr. memb. C.N.R.	Numele preoților și confesiunea
Adrian	noiembrie	12	Zaharia Pop ⁸² , preot gr.cat. ⁸³
Aluniș	20 noiembrie	14	Alexandru Nicolescu ⁸⁴ , preot ort. ⁸⁵
Băla	23 noiembrie	20	Emil Andreșan ⁸⁶ , preot gr.cat. ⁸⁷
Beica de Sus	17 noiembrie	12	Mihăilă Marieșan ⁸⁸ , preot gr.cat. ⁸⁹

⁸² *Ibidem*, p.68.

⁸³ *Șematism*, Blaj, 1911, p.188.

⁸⁴ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.68.

⁸⁵ *Arhivele Naționale Tirgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Reghin, Dos.735 p.29.*

⁸⁶ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.68.

⁸⁷ *Șematism*, Blaj, 1911, p.182.

⁸⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

Căcuciu	10 noiembrie	10	Iuliu Cioba ⁹⁰ , preot gr.cat. ⁹¹
Căpușu de Câmpie	8 noiembrie	6	Vasile Suci protopop gr.cat. ⁹²
Chiheru de Jos	[noiembrie]	12	Ioan Alexandru ⁹³ , preot gr.cat. ⁹⁴
Chiheru de Sus	[noiembrie]	12	Iuliu Grama ⁹⁵ , preot gr.cat. ⁹⁶
Chimintelnic	14 noiembrie	13	Preotul greco-catolic ⁹⁷
Chinceș (azi Comori)	[noiembrie]	12	Patriciu Tătar ⁹⁸ , preot gr.cat. ⁹⁹
Criș	3 decembrie	9	Erofeiu Viscrean ¹⁰⁰ , preot ort. ¹⁰¹
Daia (Comuna Apold)	5 decembrie	8	Ioan Hârtoaga ¹⁰² , preot ort. ¹⁰³
Daneș	7 noiembrie	7	Onoriu Sasu ¹⁰⁴ , preot ort. ¹⁰⁵
Dateș	13 noiembrie	10	Octavian Mihălțan ¹⁰⁶ , preot gr.cat. ¹⁰⁷
Deleni	14 noiembrie	15	Mihail Brătean ¹⁰⁸ , preot ort. ¹⁰⁹
Dumbrava	24 noiembrie	18	Augustin Boțian ¹¹⁰ , preot gr.cat. ¹¹¹
Ercea	14 noiembrie	12	Ioan Pop ¹¹² , preot gr.cat. ¹¹³
Feleag	noiembrie	?	Ilie Ciuleiu ¹¹⁴ , preot ort. ¹¹⁵

⁸⁹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.188.

⁹⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

⁹¹ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Reghin*, Dos.131 /1918, fila 155.

⁹² *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.67/1918, fila 68.

⁹³ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

⁹⁴ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Reghin*, Dos.131 /1918, fila 156.

⁹⁵ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

⁹⁶ *Șematism*, Blaj, 1911, p.189.

⁹⁷ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.67/1918, fila 57-58.

⁹⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

⁹⁹ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Reghin*, Dos.130 /1918, fila 39.

¹⁰⁰ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.44/1918, fila 14.

¹⁰¹ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.187.

¹⁰² *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.44/1918, fila 93.

¹⁰³ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.188.

¹⁰⁴ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.44/1918, fila 39.

¹⁰⁵ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.39.

¹⁰⁶ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.67/1918, fila 136.

¹⁰⁷ *Șematism*, Blaj, 1911, p.259.

¹⁰⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

¹⁰⁹ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.182.

¹¹⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

¹¹¹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.190.

¹¹² Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

¹¹³ *Șematism*, Blaj, 1911, p.188.

¹¹⁴ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.44/1918, fila 117.

¹¹⁵ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.187.

Grebenișu de Cîmpie	noiembrie	5	Emil Tătar ¹¹⁶ , preot gr.cat. ¹¹⁷
Gornești	22 decembrie	16	Alexandru Runcan ¹¹⁸ , preot ort. ¹¹⁹
Hodac	6 noiembrie	20	Zaharia Lupu ¹²⁰ , preot ort. ¹²¹
Ibănești	10 noiembrie	22	Octavian Petra ¹²² , preot ort. ¹²³
Iclandu Mare	22 noiembrie	-	Vasile Hodoșiu ¹²⁴ , preot ort. ¹²⁵
Idicel Pădure	10 noiembrie	13	Mihail Todea ¹²⁶ , preot ort. ¹²⁷
Lunca	noiembrie	8	Onoriu Savu ¹²⁸ , preot gr.cat. ¹²⁹
Mădăraș	29 noiembrie	13	Maxim Pop ¹³⁰ , preot gr.cat. ¹³¹
Maioresți	22 noiembrie		Nicolae Petruția ¹³² , preot gr.cat. ¹³³
Mihai Viteazu	14 noiembrie	6	Aurel Staicoviciu ¹³⁴ , preot ort. ¹³⁵
Moișa	23 noiembrie	14	Nicolae Poravu ¹³⁶ , preot gr.cat. ¹³⁷
Mura Mare	[noiembrie]	12	Zachei Graur ¹³⁸ , preot gr.cat. ¹³⁹
Mura Mică	[noiembrie]	12	Partenie Grama ¹⁴⁰ , preot gr.cat. ¹⁴¹
Mureșeni	19 noiembrie	15	Alexandru Olteanu ¹⁴² , preot ort. ¹⁴³
Nadășa	8 noiembrie	14	Ioan Avram ¹⁴⁴ , preot ort. ¹⁴⁵

¹¹⁶ Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent, Dos.67/1918, fila 8.

¹¹⁷ Șematism, Blaj, 1929, p.194.

¹¹⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

¹¹⁹ Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.178.

¹²⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.69.

¹²¹ Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.181.

¹²² Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹²³ Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.181.

¹²⁴ Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent, Dos.67/1918, fila 72.

¹²⁵ Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.177.

¹²⁶ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹²⁷ Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.181.

¹²⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹²⁹ Șematism, Blaj, 1911, p.117.

¹³⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹³¹ Șematism, Blaj, 1923, p.51.

¹³² Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹³³ Șematism, Blaj, 1911, p.192.

¹³⁴ Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent, Dos.44/1918, fila 34.

¹³⁵ Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.188.

¹³⁶ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹³⁷ Șematism, Blaj, 1911, p.183.

¹³⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹³⁹ Șematism, Blaj, 1911, p.195.

¹⁴⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹⁴¹ Șematism, Blaj, 1911, p.183.

¹⁴² Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹⁴³ Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.178.

¹⁴⁴ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

Oroi	10 noiembrie	6	Melinte Pop ¹⁴⁶ , preot gr.cat. ¹⁴⁷
Oroi de Câmpie	noiembrie	5	Nicolae Hârșan ¹⁴⁸ , preot gr.cat. ¹⁴⁹
Orșova	24 noiembrie	16	Demetriu Fărcaș ¹⁵⁰ , preot gr.cat. ¹⁵¹
Petelea	noiembrie	6	Gavril Branea ¹⁵² , preot gr.cat. ¹⁵³
Pietriș	22 decembrie	20	Dionisie Radu ¹⁵⁴ , preot ort. ¹⁵⁵
Poarta	12 noiembrie	13	Emil Graur ¹⁵⁶ , preot gr.cat. ¹⁵⁷
Rîpa de Sus	noiembrie	30	Nicolae Gliga ¹⁵⁸ , preot ort. ¹⁵⁹
Săcalu de Pădure	8 noiembrie	15	Ioan Duma ¹⁶⁰ , preot ort. ¹⁶¹
Saschiz	noiembrie		Romul Pulca, preot ort. ¹⁶²
Saeș	21 noiembrie	20	Ioan Cristea, preot ort. ¹⁶³
Sîntana de Mureș	17 noiembrie	17	Ioan Roman ¹⁶⁴ , preot gr.cat. ¹⁶⁵
Solovăstru	9 noiembrie	15	Vasile B.Muntenescu ¹⁶⁶ , preot gr.c. ¹⁶⁷
Suseni	11 noiembrie	13	Victor Câmpian ¹⁶⁸ , preot gr.cat. ¹⁶⁹
Teleac	1 decembrie	14	Ioan Siara ¹⁷⁰ , preot gr.cat. ¹⁷¹
Ungheni	noiembrie	14	Victor Tufan ¹⁷² , preot gr.cat. ¹⁷³

¹⁴⁵ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.182.

¹⁴⁶ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.70.

¹⁴⁷ *Șematism*, Blaj, 1911, p.164.

¹⁴⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁴⁹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.164.

¹⁵⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁵¹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.71.

¹⁵² Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁵³ *Șematism*, Blaj, 1911, p.193.

¹⁵⁴ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁵⁵ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.182.

¹⁵⁶ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁵⁷ *Șematism*, Blaj, 1911, p.56.

¹⁵⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁵⁹ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.182.

¹⁶⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁶¹ *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.182.

¹⁶² *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.44/1918, fila 30;
Calendarul bunului creștin, Sibiu, 1918, p.188.

¹⁶³ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.44/1918, fila 60.

¹⁶⁴ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁶⁵ *Șematism*, Blaj, 1911, p.52.

¹⁶⁶ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.71.

¹⁶⁷ *Șematism*, Blaj, 1911, p.187.

¹⁶⁸ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.72.

¹⁶⁹ *Șematism*, Blaj, 1911, p.191.

¹⁷⁰ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.72.

¹⁷¹ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Reghin*, Dos.131/1918, fila 155-156.

Vînători	10 noiembrie	10	Nicolae Doctor, preot ort. ¹⁷⁴
Voivodeni	noiembrie	20	Teodor Sărmășan ¹⁷⁵ , preot gr.cat. ¹⁷⁶
Zau de Câmpie	8 noiembrie	12	Teodor Nagy, preot gr.cat. ¹⁷⁷

De asemenea, preoți și protopopi mureșeni au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, în calitate de delegați de drept sau delegați aleși în cercurile electorale, dându-și semnătura pe actul de unire a Transilvaniei cu România. Au participat un număr de 16 preoți, din care 5 ortodocși (**Ioan Duma** din Săcalu de Pădure; **Alexandru Borda** din Cornătel; **Onoriu Sasu** din Daneș; **Dorift Șuteu** din Murgești și **Emanoil Fleșeriu** din Viișoara) și 11 greco-catolici (**Ioan Roman** din Sîntana de Mureș; **Emil Andreșan** din Băla; **Emil Ștefănuțiu** din Filpișu Mare; **Ioan Pop** din Ercea; **Nicolae Poravu** din Moișa; **Alexandru Gligor** din Sardu Nirajului; **Augustin Nilca** din Voiniceni; **Vasile B. Muntenescu** din Solovăstru; **Nicolae Grigore Deac** din Somoștelnic; **Nonic Rusu** din Coroi și **Ioan Pădureanu** din Soimuș).

De asemenea au participat, ca delegați de drept, un număr de 9 protopopi (**Ștefan Rusu**, protopop ortodox din Tîrgu-Mureș; **Vasile Duma**, protopop ortodox din Reghin; **Dumitru Moldovan**, protopop din Sighișoara; **Ariton M. Popa**, protopop greco-catolic din Reghin; **Laurențiu Pascu**, protopop greco-catolic din Tîrnăveni; **Enea Pop Bota**, protopop greco-catolic din Luduș; **Alexandru Papiu**, protopop greco-catolic din Iernut; **Alexandru Tîrnăveanu**, protopop greco-catolic din Pogăceaua și **Dionisie P. Decei**, protopop greco-catolic din Band)¹⁷⁸.

Trebuie să remarcăm faptul că în Marele Sfat Național, ca organ cu atribuții parlamentare, din județul Mureș au făcut parte un număr de 8 personalități, din care și un preot în persoana lui **Ioan Vătășan**, preot ortodox în localitatea Archita¹⁷⁹.

¹⁷² Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.72.

¹⁷³ *Șematism*, Blaj, 1911, p.117.

¹⁷⁴ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.55/1918, fila 42; *Calendarul bunului creștin*, Sibiu, 1918, p.187.

¹⁷⁵ Ioan Silviu Nistor, *op.cit.*, p.72.

¹⁷⁶ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Reghin*, Dos.131 /1918, fila 155-156.

¹⁷⁷ *Arhivele Naționale București, Fond Consiliul Dirigent*, Dos.67/1918, fila 59.

¹⁷⁸ Traian Bosoancă, *Parlamentarii mureșeni la Marea Unire*, partea I, în *Mureșul*, Organ al Consiliului Jurețean Mureș, An I, nr.1, decembrie 1994, p.2; *Ibidem*, partea a II-a, în *Mureșul*, An II, nr.2, ianuarie-februarie 1995, p.2.

¹⁷⁹ Traian Bosoancă, *Parlamentarii mureșeni la Marea Unire*, partea I, în *Mureșul*, Organ al Consiliului Jurețean Mureș, An I, nr.1, decembrie 1994, p.2.

Acești patrioți preoți și protopopi mureșeni, care contribuiseră la realizarea României Mari, în toată perioada interbelică, se vor implica pe tărâm politic, administrativ, economic, cultural și ecleziastic nu numai la consolidarea României întregite dar și la apărarea ei. În perioada dureroasă a anilor 1940-1944, când județul Mureș căzuse în întregime sub ocupația horthystă, tot ei vor fi aceia care vor suferi din nou și care vor ține trează flacăra vie, în sufletele românilor îndurerați și batjocoriți, în victoria românismului pe aceste meleaguri.

**LA CONTRIBUTION DU CLERGÉ DU DÉPARTEMENT DE
MUREȘ À L'ACCOMPLISSEMENT DE LA GRANDE
UNIFICATION DE 1 DÉCEMBRE 1918
(Résumé)**

Le clergé du département de Mureș a apporté son appui auprès du clergé des autres départements à l'aspiration de réalisation de l'unité nationale. L'étude ici présent s'occupe seulement de la période de l'année 1914-1918.

L'entrée de la Roumanie dans la guerre, a 14 août 1916, a déterminé les autorités de Budapest à déclencher une réaction de plus forte de répression de toutes manifestations au caractère roumain de Transylvanie, leur attention de dirigeant surtout sur le clergé, qui était non seulement le représentant spirituel des fidèles roumains, mais aussi leur dirigeant dans les problèmes politiques nationales, sociales, économiques et culturels.

Au début, l'auteur présente les prêtres qui ont été éloignés de leurs paroisses et enfermés dans les prisons de l'Hongrie et puis à partir de l'automne de l'an 1918, leur apport à la constitution des conseils et des gardes nationales roumaines, les noms des prêtres qui ont dirigé ces organismes politiques. À la fin, on présente les noms des prêtres et des archiprêtres qui ont participé, comme délégués, à la Grande Assemblée Nationale d'Alba-Iulia et dans le Grand Conseil National Roumain.

ACTIVITATEA CONSILIULUI DIRIGENT PRIVIND APLICAREA REZOLUȚIEI MARI ADUNĂRI NAȚIONALE DE LA ALBA IULIA DIN 1 DECEMBRIE 1918

AUREL GALEA

Rezoluția de la Alba Iulia (vezi anexa) este un document programatic de o excepțională importanță istorică. Ea a hotărât în unanimitate unirea pentru totdeauna a Transilvaniei cu România, înfăptuind visul de veacuri al poporului român. Factorul hotărâtor care a dus la realizarea Marii Uniri a fost lupta activă a cărturarilor, țăranilor, muncitorilor, a întregului popor român. Vasile Goldiș -proeminentă personalitate a intelectualității române ardelene pentru unire- s-a ridicat împotriva acelor care au încercat a falsifica adevărul istoric atribuind desăvârșirea unității statale unui partid politic sau unei persoane politice. El arată că *„Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 n-a fost adunarea vreunui partid politic, ci a fost adunarea națiunii din țările de sub coroana Ungariei. Întocmai după cum Adunarea de la Alba Iulia n-a fost Congres al Partidului Național Român, sau al vreunui alt partid politic, ci a fost adunarea națiunii române din țările coroanei ungare, tot așa hotărârile aceleiași adunări, n-au fost hotărârile vreunui partid politic”¹.*

În declarația de unire s-au înscris și cererile forțelor populare, democratice de a realiza o serie de reforme democratice în folosul maselor, statornicia unui regim democratic la baza căruia să stea: deplina libertate națională pentru toate minoritățile conlocuitoare care se vor instrui, judeca și administra în limba lor, prezentarea proporțională în organele puterii de stat. Referitor la acest drept fundamental, Iuliu Maniu preciza în cadrul Adunării Naționale: *„NOI VOIM CA PE ACEST PĂMÂNT AL ROMÂNIEI MARI SĂ ÎNTRONĂM LIBERTATE NAȚIONALĂ PENTRU TOȚI. Dorim ca fiecare națiune să se poată cultiva în limba ei, să se roage lui Dumnezeu în credința ei și să ceară dreptate în limba ei. Noi care am vărsat lacrimi văzând limba noastră scoasă din*

¹ Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii și la Asociația culturală ASTRA*, București, 1928, p.23.

*școli, biserici și justiție, nu vom lua puțința vieții de la alții*². Se prevedea înfăptuirea unei reforme agrare radicale, vot universal egal și secret pentru cetățeni de ambele sexe de la 21 de ani în sus, egala îndreptățire și deplina libertate a tuturor cetățenilor, libertatea presei, dreptul de asociere și întrunire, libera propagare a tuturor gândurilor, indiferent de concepțiile politice și religioase, libertatea confesiunii religioase, legislație specială pentru muncitori, aceștia trebuie să se bucure de aceleași drepturi ca și muncitorii din țările avansate ale Europei.

Rezoluția salută lupta popoarelor asuprite din imperiile multinaționale, țarist și austro-ungar, polon, cehoslovac, ungar, austriac, jugoslav și rutean și le felicită cu ocazia formării statelor lor naționale. De asemenea, aducea piosul său omagiu tuturor oamenilor care și-au jertfit sângele pentru îndeplinirea idealului de veacuri, realizarea Marii Uniri.

Participanții la Adunarea de la Alba Iulia își exprimau recunoștința și satisfacția către marile puteri ale Antantei că au obținut victoria asupra Puterilor Centrale. Totodată ei credeau că se va crea un organism internațional cu drepturi depline pentru fiecare stat, indiferent de mărime, care să mențină pacea și să preîntâmpine un nou război mondial.

Pe baza prevederilor art.IX din Rezoluție s-a ales Marele Sfat compus din 250 membri. Acesta, în 2 decembrie 1918, a ales Consiliul Dirigent format din 15 membri. Președinte al Consiliului Dirigent a fost ales Iuliu Maniu, persoană marcantă a Partidului Național Român și cunoscută în rândul oamenilor politici din Vechea Românie, cât și din Vechea monarhie dualistă. Ceilalți membri erau Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voievod, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, Ioan Suciu, Emil Hațieganu, Victor Bontescu, Romul Boilă, Ion Fluieraș, Iosif Jumanca, Vasile Lucaciu, Valeriu Braniște, Octavian Goga. Erau 10 membri ai Partidului Național Român, 3 independenți și 2 membri ai Partidului Social-Democrat din Transilvania și Banat³. Toți aceștia erau recunoscuți ca luptători și organizatori ai luptei de eliberare națională.

Formarea Consiliului Dirigent era materializarea rezoluției de la Alba Iulia, care în punctul al doilea cerea autonomie provizorie pentru Banat, Crișana și Maramureș până la întrunirea Adunării Constituante a

² *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918. Acte și documente*. Alba Iulia, 1928. Vol.I, p.18-19; *Românul* (Arad), VII, nr.24, 24 noiembrie/7 decembrie 1918.

³ *Către națiunea română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, Arhivele Naționale București*, fond „Consiliul Dirigent”, secția prezidențială, dosar 3/1919, fila 43.

întregii țări⁴. Până la traducerea în fapte a acestei hotărâri, trebuia ca teritoriile respective să fie conduse de un organ al puterii de stat investit cu puteri legislative, executive, administrative și judecătorești. Crearea unui organ autonom provizoriu era cerută și de condițiile interne și externe din acea perioadă. Existența lui în perioada de tranziție era necesară pentru elaborarea și punerea în aplicare a unor măsuri care să ducă treptat la unificarea completă pe aceleași baze a tuturor teritoriilor nou unite, a căror organizare administrativă, legislativă și judecătorească era diferită de cea din vechea Românie.

Crearea Consiliului Dirigent era necesară pentru menținerea liniștei pe teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului unde vechile autorități ale regimului dualist fuseseră înlăturate, iar majoritatea teritoriului era administrat de consiliile locale și comitatense. Acestea trebuiau coordonate în activitatea lor de către un organ central, deoarece Consiliul Național Central, organul suprem recunoscut de toate consiliile naționale comunale și comitatense, se autodizolvase. Consiliul Dirigent trebuia să se îngrijească și de dezarmarea elementelor aventuriste, național-șovine care întorcându-se de pe front acasă, se dădeau la acțiuni samavolnice împotriva românilor. Totodată, organul central provizoriu trebuia să ia măsuri ca trupele austriece din armata lui Mackensen să se retragă în ordine; să asigure continuitatea activității economice în teritoriul de sub competența sa. Reprezentanții P.S.D.R. din Transilvania și Banat vedeau în Consiliul Dirigent organul ieșit din revoluție, care trebuia, în perioada de tranziție, să traducă în fapte prevederile *Rezoluției* de la Alba Iulia, pentru ca la întrunirea Adunării Constituante aceasta să includă în legea fundamentală a țării transformările democratice care au avut loc pe teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului de la unire și până atunci⁵. De aceea, delegații clasei muncitoare au acceptat formarea acestui organ autonom provizoriu. Ei își vor trimite reprezentanții în cadrul său pentru a colabora și mai departe cu intelectualitatea și burghezia română. O parte a intelectualității și burgheziei române din Transilvania cerea constituirea Consiliului Dirigent și din interese regionale. Ea vedea în organul autonom provizoriu al Transilvaniei mijlocul cel mai eficace prin care putea să-și întărească puterea economică și politică în teritoriul administrat de acesta, în lupta de concurență cu capitalul liberal⁶. În rândurile fruntașilor Partidului Național Român erau încă unii care nu renunțaseră

⁴ *Românul* (Arad), VII, nr.20 din 20 noiembrie/3 decembrie 1918 sau *Telegraful român* (Sibiu), LXVI, nr.131 din 23 noiembrie/6 decembrie 1918.

⁵ Aurel Galea, *Consiliul Dirigent, organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale*, în *Studii. Revistă de istorie* (București), tomul 26, nr.2, 1973, p.302.

⁶ *Ibidem*. Biblioteca Academiei României, Secția manuscrise, dosar A-1997, p.6.

la ideea mai veche a unei autonomii, idee depășită și neviabilă, pe care mersul istoriei o va condamna.

În 11/24 decembrie se dau decrete-legi; decretul-lege nr. 3631 privind unirea Transilvaniei cu România și decretul-lege nr. 3632 privind organizarea Transilvaniei până la unirea definitivă, în care regele Ferdinand I și autoritățile de la București recunoșteau Consiliul Dirigent emanat de Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Rămăneau în administrația guvernului regal de la București: afacerile externe, armata, căile ferate, poșta, telefoanele, telegrafele, circulația financiară, vămile, împrumuturile publice și siguranța generală a statului⁷. Ținuturile nou unite vor fi reprezentate în guvern prin miniștrii fără portofoliu; prin decret regal vor fi numiți consilierii speciali care se vor ocupa de problemele ce privesc teritoriile noi unite. Decretul regal sublinia ca sarcină primordială a Consiliului Dirigent, prezentarea în cel mai scurt timp, pentru ținuturile asupra cărora își întinde administrația lui, a proiectului de reformă electorală pe baza votului universal și a proiectului de reformă agrară⁸.

La 14/27 decembrie 1918 în *Gazeta oficială* a Consiliului Dirigent s-a publicat manifestul *Către populația română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească*, în care organul provizoriu se obliga în fața națiunii române „să păstreze cu credință ființa românească, pregătind astfel învierea acestui neam la viață liberă și rodnică pentru umanitate”. Consiliul Dirigent se obliga să respecte drepturile și libertățile cuprinse în rezoluția de la Alba Iulia, să garanteze egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate. „Vrem ca pe pământul țării noastre -se scria în acest manifest- să stăpânească dreptatea și libertatea. Dreptate și libertate nu numai pentru români, ci și pentru naționalitățile conlocuitoare pe care soarta de multe veacuri ni le-a pus de vecini. Vrem să stăpânească dreptatea și libertatea nu numai pentru cel tare și puternic, ci și pentru cel slab și umilit. Dreptatea să fie pentru plugari ca și pentru negustori și meseriași, toate deopotrivă să-și afle fericirea și îndestularea pe acest pământ românesc, cinstindu-se unul pe altul și ajutându-se împreună”.

Consiliul Dirigent se obliga să asigure egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, sex, religie, dreptul fiecărei minorități naționale de a-și folosi limba proprie în administrație, justiție, școală și cultură, de asemenea va lupta pentru introducerea drepturilor

⁷ Decretul-lege nr.3631 din 11 decembrie 1919 și Decretul-lege nr.3632 din 11 decembrie 1919, în *Monitorul oficial* nr.212 din 13/26 decembrie 1918, p.3749-3750.

⁸ Decretul-lege nr. 3632 din 11 decembrie 1919, în *Monitorul oficial* nr.212, 13/26 decembrie 1918, p.3750.

democratice pe toate tărâmurile vieții publice, „care să asigure votul obștesc, direct, egal și secret pe comune, județe ori parlament, desăvârșita libertate de presă, asocierea și libera propagare a tuturor gândurilor omenești, pentru țărani va elabora și înfăptui o reformă agrară radicală, pământul care până acum a fost muncit cu sudori de sânge în decurs de veacuri de plugari, trebuie să ajungă în stăpânirea lor, deoarece numai așa țăranul va putea fi fericit, iar prin munca celor mulți roadele pământului nostru să fie înzecite⁹”.

Recunoscând rolul deosebit al clasei muncitoare în înfăptuirea Unirii și în societatea modernă, Consiliul Dirigent al Transilvaniei își asumă răspunderea de a îmbunătăți condițiile de viață și trai ale muncitorilor, aceștia să se bucure de aceleași drepturi ca și muncitorii din țările cele mai dezvoltate din punct de vedere industrial.

Opera de reconstrucție a țării presupunea o muncă uriașă din partea tuturor locuitorilor, indiferent de naționalitate sau sex, cerea unirea eforturilor într-un tot, înlăturarea suspiciunilor dintre oameni și o colaborare perfectă, de aceea Consiliul Dirigent cheama cetățenii să lupte pentru apărarea statului național unitar român, să demaște acțiunile tuturor vrăjmașilor și „să nu se lase duși în eroare de către amăgirile dușmanului din exterior. Numai în acest fel va putea poporul român să pășească pe un drum ascendent, să contribuie la progresul civilizației¹⁰”.

Se cerea populației românești ca pe viitor să rupă orice legătură cu guvernul maghiar de la Budapesta, să dea ascultare numai Consiliului Dirigent: „Rânduielele acestui guvern să le împliniți cu cumpătare și fără ezitare, căci acele rânduieli se dau pentru fericirea voastră viitoare. Mai ales în aceste vremuri grele nu vă dușmăniți întreolaltă. Cinstiți viața și durerea altuia, trăiți în pace și frățietate cu cel de alt neam și altă lege, îngrijiți casele și economia voastră și fiecare să-și urmeze munca sa obișnuită fără încetare¹¹”.

Membri guvernului autonom provizoriu al Transilvaniei cere populației să fie vigilentă, deoarece pericolul amenințării integrității teritoriale nu a fost încă înlăturat și s-ar putea ca în orice moment să fie chemat sub arme pentru apărarea intereselor naționale¹².

Cunoscând atribuțiile ce-i revin din hotărârile Adunării Naționale de la Alba Iulia și din decretele-lege date de regele Ferdinand I, președinte-

⁹ Către populația română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, în *Gazeta oficială*, nr.1, 14/27 decembrie 1918.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

le Consiliului Dirigent, Iuliu Maniu informa opinia publică despre sarcinile și atribuțiile principale ale acestui guvern provizoriu al Transilvaniei. Potrivit declarației sale publice, liniile directoare ale politicii interne și externe ale Consiliului Dirigent erau: asigurarea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, religie, sex, dreptul naționalităților conlocuitoare de a-și dezvolta școala și cultura lor, de a folosi limba în administrație, menținerea ordinii publice, înfăptuirea unei reforme administrative, a unei legi electorale democratice și a unei reforme agrare¹³.

Luând cunoștință despre sarcinile și atribuțiile care-i revin, Consiliul Dirigent a trecut la îndeplinirea lor. Astfel, s-a luat hotărârea trimeriei în guvernul central a trei reprezentanți ai ardelenilor, a autodzolvării resortului afacerilor străine și propagandei și a siguranței generale a statului. Au fost numiți miniștrii fără portofoliu în guvernul lui Ionel I.C.Brătianu, Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș și Alexandru Vaida-Voievod. S-a luat hotărârea ca Alexandru Vaida-Voievod să însoțească, în calitate de reprezentent al Consiliului Dirigent, pe președintele Consiliului de Miniștrii, Ionel I.C.Brătianu, la Conferința de pace de la Paris. La resortul instrucției publice și culte a fost numit Valeriu Braniște în locul lui Vasile Goldiș, plecat ministru în guvernul central.

Președintele Consiliului Dirigent cerea resortului organizării, condus de Ioan Suciu, să prezinte proiectul de reformă electorală până la data de 1 februarie 1919, iar resortului agriculturii și comerțului proiectul de reformă agrară până la 15 februarie 1919, pentru ca în a doua jumătate a lunii februarie să se poată trece la discutarea lor de către membri Consiliului Dirigent și de opinia publică. Cele două reforme erau cerute cu ardoare de către masele populare, deoarece ele se înfăptuiseră în principalele țări ale Europei și fuseseră decretate în vechea Românie la sfârșitul anului 1918 de către guvernul liberal și erau pe cale de a se decreta și în Ungaria.

Membri Consiliului Dirigent se vor strădui să-și îndeplinească atribuțiile cu care au fost investiți de către Adunarea de la Alba Iulia. În decursul celor 496 zile cât a funcționat organul autonom provizoriu al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului au fost luate o serie de măsuri, unele contribuind la desăvârșirea completă a statului unitar

¹³ *Telegraful român* (Sibiu), LXXVII, nr.27 din 20 martie 1919; *Arhivele Naționale București, fond Consiliul Dirigent*, procese verbale (fotocopii) ale Consiliului Dirigent. Vol.I, Proces verbal nr.11 din 25 decembrie 1918, p.29.

român, iar altele provocând nemulțumiri în rândul populației, contribuind și ele la menținerea stării de tensiune¹⁴.

Reprezentanți ai diferitelor categorii sociale căutau sub diferite forme să ajute Consiliul Dirigent, să contribuie la organizarea statului, să dea îndrumări și indicații pentru prefaceri înnoitoare în viața economică, politică, socială și culturală a poporului nostru. Oficiosul Partidului Național Român *Patria*, vorbind despre marile prefaceri, despre fundamentul acestora și firul călăuzitor în activitatea poporului român sublinia că „*noul luceafăr ce trebuie să însoțească pe viitor nu poate fi decât așezarea noului stat român pe temeliile adânci ale dreptății pentru întreg poporul nostru și pentru toate popoarele ce locuiesc între granițele României Mari. Cel mai larg program național democratic trebuie să ne călăuzească. Datoria noastră, a românilor dincoace de Carpați, este să intrăm în viața statului unitar român cu toate virtuțile și calitățile noastre. Datoria noastră este să veghem și să ne ajutăm ca și din România veche să se păstreze pentru România Mare numai virtuțile nu și păcatele și slăbiciunile*”¹⁵. Numai dacă se vor respecta aceste deziderate poporul român va putea să pună cărămidă și piatră sănătoasă în temeliile dreptății pe care trebuie să se clădească noul stat român.

Anul 1919 era considerat de către toată lumea anul marilor prefaceri înnoitoare, anul în care se va hotărâ definitiv, odată pentru totdeauna, soarta națiunii române în marele aeropag mondial.

Conștienți de sarcinile ce le revin, având adevărul deplină a națiunii, membri Consiliului Dirigent vor trece la punerea în aplicare a hotărârilor Adunării de la Alba Iulia. În fața Consiliului Dirigent s-a pus din primul moment chestiunea principală de mare importanță de a stabili și a elabora sistemul de acte normative cu care să dirijeze sferele de activitate din Transilvania rămasă în competența sa. Primul act fundamental elaborat de Consiliul Dirigent a fost *Decretul I de funcționare în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuintărea limbilor din 24 ianuarie 1919*, care hotăra: „*Legile, ordonanțele, regulamentele și statutele legale de mai înainte, emenate înainte de 18/31 octombrie 1918, rămân în interesul ordinii publice și pentru a asigura continuitatea de drept, până la alte dispoziții, în vigoare în mod provizoriu, cu excepțiunile cuprinse în acest decret, cum și în alte decrete ce se vor da. Toți funcționarii numiți sau*

¹⁴ Aurel Galea, *Consiliul Dirigent, organizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale*, în *Studii. Revistă de istorie* (București), tomul 26, nr.2, 1973, p.308-309; Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p.54-66.

¹⁵ Ion Agârbiceanu, *Tot înainte*, în *Patria* (Sibiu), I, nr.din 24 februarie 1919

*aleși de orice categorie rămân în funcțiile lor. Organele administrației de stat pot să transfere un funcționar în interesul serviciului sau să-l scoată la pensie. De asemenea pot fi transferați fără consimțământul lor judecătorii și notarii publici. Vor fi scoși din rândul funcționarilor cei care s-au făcut vinovați de infracțiunile normelor penale, disciplinare sau care s-au expus disprețului opiniei publice*¹⁶.

Se introduce ca limbă oficială limba română. Decretul prevede „privitor la întrebuințarea limbii celorlalte națiuni conlocuitoare până la regularea definitivă prin lege se vor aplica dispozițiile legii de naționalități art.44 din 1868 cu deosebirea că în locul limbii maghiare este a se înțelege în tot locul limba română. Dispozițiile acestei legi vor fi aplicate în mod loial și până la altă dispoziție, astfel că în acele comitate în care națiunile conlocuitoare fac a cincea parte din populație să se realizeze principiul ca fiecare să fie administrat și judecat în limba proprie”¹⁷.

Privind limba de predare în școlile comunale, confesionale, particulare decretul arata următoarele: în școlile comunale, confesionale, particulare limba instrucției o determină susținătorul școlii; în școlile primare de stat instrucția se va face în limba majorității populației din comună, iar pentru minoritățile care dădeau un număr de elevi suficient pentru a ocupa cel puțin o putere didactică, se vor înființa clase paralele, cu limba de predare a respectivei minorități; în școlile secundare de stat instrucția se va face în limba majorității populației.

Numele localității urma să se întrebuințeze în limba fiecărei naționalități. Legea despre numirile de localități art.IV din 1894 se scotea din vigoare. Numele de familii se vor respecta scriindu-se cu ortografia limbii respective¹⁸.

Decretul nr. I din 24 ianuarie 1919 menținea în funcții pe toți funcționarii publici cu condiția să nu fi făcut infracțiuni împotriva statului. Este deosebit de curios că decretul nu cerea salarii statului să depună jurământ de credință către statul român. De asemenea, decretul era deosebit de generos privind folosirea limbii de stat în școli, administrație și justiție, punând clauza existenței unei cincimi din populație pentru a se putea folosi pe plan local limba unei minorități naționale, iar în școlile particulare limba de predare o stabilea patronul școlii. Decretul venea în concordanță cu hotărârile Adunării Naționale de

¹⁶ *Decret nr.I de funcționare în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuințarea limbilor, în Gazeta oficială a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și a Părților din Ungaria, nr.6, 14/26 ianuarie, 1919, p.1.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

la Alba Iulia și constituia o primă măsură de tranziție de la monarhia dualistă la statul unitar român.

Tot în ziua de 24 ianuarie 1919 Consiliul Dirigent a dat *Decretul nr.II cu privire la funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice administrative*; se prevedea ca în fruntea comitatelor, a municipiilor să se numească un prefect, ceilalți funcționari rămâneau cu atribuțiile fixate de legea din 1866; în comunele și orașele mici vor fi numiți primari, consiliile municipale desființându-se, iar până la alegerea lor pe bază de vot universal, atribuțiile acestora vor fi rezolvate de prefect și primari cu aprobarea șefului resortului de interne; numirea funcționarilor administrativi urma să se facă ținându-se seama de calificarea acestora și de gradul de cunoaștere a limbii oficiale, prefectii trebuiau în scurt timp de la numire să propună șefului resortului de interne aprobarea listei cu subalternii; săptămânal trebuiau să înainteze rapoarte despre situația din unitatea sa administrativă. La începutul anului 1919 au fost numiți prefecti în toate județele administrate de el¹⁹.

Prin decretele IV din 7 septembrie 1919 și decretul nr.VIII din 27 februarie/12 martie se reglementau introducerea nomenclurii românești în satele, comunele, plășilor, județelor și orașelor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, se reorganiza armata și jandarmeria, în locul celei vechi și a gărzilor naționale²⁰. Prin trecerea la o administrație românească, în condițiile unei lipse acute de cadre, prin numirea cadrelor românești, prin preluarea puterii de la vechile organe, cât și prin introducerea nomenclurii românești pe întreg teritoriul administrat de el, a menținerii ordinii și disciplinei, Consiliul Dirigent a contribuit la unificarea treptată a administrației. Modul în care s-a făcut trecerea la noua administrație, numirea tuturor prefectilor din cadrul membrilor P.N.R., alegerea și numirea funcționarilor publici au provocat unele nemulțumiri și primele reacții împotriva Consiliului Dirigent, mai ales că favoritismul a jucat un rol important; abuzurile organelor administrative și ale jandarmeriei au dus la creșterea nemulțumirilor populației, la

¹⁹ *Decret nr.II despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice administrative*, în *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și a Părților din Ungaria*, nr.6, 14/27 ianuarie 1919, p.2.

²⁰ *Decret nr.IV pentru statornicirea unor denumiri românești în administrație și justiție și Decretul nr.VII privitor la înstrăinarea bunurilor statului prin guvernul maghiar din Budapesta și Decretul nr.VIII despre organizarea poliției de stat*, în *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și a Părților din Ungaria*, nr.10 din 30 ianuarie/12 februarie, 1919, p.1 și în *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și a Părților din Ungaria*, nr.17 din 2/13 martie, 1919, p.1.

scăderea încrederii acesteia în Consiliul Dirigent. Trecerea la o administrație unică românească s-a făcut lent și deosebit de greu, abia în mai 1922 Ministerul de Interne a preluat întreaga administrație din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, iar prima lege de unificare administrativă a întregului teritoriu a fost pusă în aplicare în iunie 1925 de guvernul liberal a lui Ionel I.C.Brătianu.

Sub impulsul luptelor maselor populare Consiliul Dirigent a trecut la elaborarea unor legi cu caracter democratic. Astfel, după o amânare de 10 luni de zile a elaborat și supus sub dezbaterea și aprobarea Marelui Sfat Național, proiectul legii electorale și proiectul legii agrare. După discuții violente, reprezentanții P.S.D.R. din Transilvania și Banat s-au retras, din cauza nerespectării prevederilor punctului al treilea al Rezoluției de la Alba Iulia, legea electorală a fost totuși aprobată, trimisă la București, unde a fost promulgată de regele Ferdinand I la 24 august 1919 și publicată în Monitorul Oficial la 26 august 1919²¹. Legea acorda dreptul de vot tuturor cetățenilor de la 21 de ani în sus, excepție făcând femeile, magistrații și armata. Legea prevedea introducerea declarației de candidare, atât pentru Adunarea Deputaților cât și pentru Senat; aceasta se depunea cu cel puțin 8 zile înainte de data ținerii alegerilor. Înainte de a fi prezentat spre candidare, candidatul era dator să declare, prin document legalizat de notarul public sau de judecătorul de ocol, că este cetățean român și nu va opta pentru cetățenia unui stat străin, că primește alegerea, își va prezenta certificatul de membru al Corpurilor legiuitoare și va lua parte la lucrări. În lipsa acestui document, candidatura era respinsă. De asemenea, declarațiile de candidaturi nu erau luate în considerație dacă nu erau propuse de cel puțin 50 de alegători din circumscripție pentru Adunarea Deputaților și de cel puțin 25 de alegători pentru Senat. Dacă exista numai un singur candidat nu se țineau alegeri. Președintele alegerilor îl declara ales de deputat, respectiv senator, iar rezultatul îl publica la locul anunțat în publicație. Dacă erau doi candidați se făcea votare²².

Prin art.46 al Legii electorale, menținut în vechea lege austro-ungară care suspenda alegerile în circumscripțiile în care se prezenta un singur candidat, se înlesneau ingerințele electorale.

Marele Sfat Național a aprobat proiectul de reformă agrară în prima jumătate a lunii august 1919, care a fost apoi înaintat spre aprobare regelui Ferdinand I. Acesta, în ziua de 10 septembrie, l-a

²¹ *Decretul-lege nr.3621 cu privire la legea electorală pentru Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, 24 august 1919, în Monitorul oficial nr. 103, 26 august 1919, p.5734-5744.*

²² *Ibidem, p.5740-5741.*

sanționat iar la 12 septembrie *Monitorul Oficial* a publicat Legea agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Părțile Ungurene, considerată ca cea mai radicală legiuire agrară din România între anii 1918-1921. Potrivit prevederilor legii agrare din septembrie 1919 se expropiau: toate proprietățile absenteiștilor, ale străinilor, predate în stăpânire proprietarilor după 1 noiembrie 1917, pe baza ordonanței fostului guvern ungar, proprietățile mai mari de 30 iugăre care au fost luate în arendă mai mult de 12 ani în perioada 1900-1918, proprietățile mai mari de 500 de iugăre-maxim, 200 de iugăre - minim. Proprietarul avea dreptul la o singură proprietate de 500 de iugăre. Dacă avea un copil la facultatea de agronomie, care după ce-și termina studiile declara că se va dedica agriculturii, avea dreptul la încă 500 de iugăre. Exproprierea se făcea pe baza declarației proprietarului. Pământul expropiat era dat țăranilor prin despăgubire. Prețul răscumpărării îl fixau organele împuternicite cu efectuarea reformei agrare. Pământul expropiat nu putea fi înstrăinat până la 1 ianuarie 1930²³. Erau admiși la împroprietărire: invalizi de război, vădulele și copiii, ori țăranii cu pământ puțin (până la 5 iugăre). Pentru a veni în sprijinul proprietarilor, cât și al țăranilor, statul înființa Banca Agricolă cu un capital de 25 milioane lei. Organul superior care supraveghea înfăptuirea reformei era Consiliul Superior al reformei agrare compus dintr-un președinte, un copreședinte, 12 membri permanenți și 24 supleanți. El era ajutat de comisii județene și comunale, în care predominau reprezentanții autorităților și ai proprietarilor. În vederea rezolvării neînțelegerilor dintre proprietari și țăranii s-a înființat Curtea de apel cu sediul la București²⁴.

Legea agrară din Transilvania, dată în septembrie 1919 arata fidel raportul de forțe din această provincie, unde clasele conducătoare au trebuit să cuprindă în textul legii măsuri democratice care o făceau să fie cea mai radicală lege agrară dată până atunci pe acest teritoriu.

În tot acest timp cât s-a elaborat legea agrară, pentru a aplană mișcările țărănești, resortul de agricultură și comerț a dat două ordonanțe prin care căuta să reglementeze raportul dintre țăranii și proprietari în privința arendării pământului. După datele statistice rezultă că au fost arendate în anii 1919-1920, în urma celor două ordonanțe, 924997 jugăre, dintre care 194136 în anul 1919 iar 740669 jugăre în anul 1920; multe din aceste pământuri au trecut în proprietatea țăranilor²⁵.

²³ Decretul -lege nr. 3911 cu privire la reforma agrară din Transilvania, Banat și Țările Ungurene, în *Monitorul oficial* nr.117, 12 septembrie 1919, p.6690-9993.

²⁴ *Ibidem*, p-6694.

²⁵ Emil Petrini, *Reforma agrară în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș 1918-1928*, vol.I, București, 1929, p.308.

Legea elaborată de Consiliul Dirigent a fost completată în 1921 de Legea agrară elaborată de guvernul Averescu. Astfel, se exproprieau moșiile private mai mari de 200, 300 și 500 jugăre după cum populația era deasă, mijlocie sau rară. În unele regiuni cu populație prea deasă se trecea la exproprierea, cu avizul Comitetului agrar, până la 100 de jugăre, iar la izlaz se poate merge până la 50 de jugăre²⁶.

Până la 1 ianuarie 1929, în Ardeal au fost expropriate 3118677 jugăre, din care 2906073 jugăre din moșiile particulare, iar 212497 jugăre erau terenuri cultivabile, restul pășuni, parcuri, mine, cariere, păduri afectate pentru pășuni, vii și livezi. Numărul celor înscrise pe tabelele de împrumut era de 454673 dintre care 337092 români, 117591 alte naționalități, iar dintre acestea au fost împrumutate 212803 români, 92640 unguri -secui, șvabi și alte naționalități conlocuitoare²⁷.

Cu toate că cele două legi nu satisfăceau în întregime cerințele populației, ele au avut o deosebită importanță prin faptul că au dat posibilitate de afirmare mult mai mare, în viața politică și socială a țării, unor categorii sociale care până atunci nu fuseseră chemate să-și spună cuvântul. Ele au contribuit la participarea mult mai activă a maselor populare la viața politică a țării.

Rezultate remarcabile a obținut Consiliul Dirigent în domeniul reorganizării învățământului și culturii. Reorganizarea învățământului și punerea la baza activității sale a metodelor moderne era cerută în mod imperios de condițiile concrete istorice din Transilvania și Banat din acea perioadă. Consiliul Dirigent moștenise o grea plagă a regimului austro-ungar, care prin politica de desnaționalizare, de creare a așa-ziselor *zone culturale*, dăduse lovituri puternice școlii românești. Astfel, numai între anii 1917-1918 au fost desființate 322 școli și înlăturați 447 învățători și profesori români. Pe lângă acestea, numărul neștiutorilor de carte în rândul românilor a crescut enorm de mult. În decembrie 1918 existau 151127 copii neșcolarizați, mulți copiii români erau obligați să învețe în școlile maghiare (circa 67589), iar în limba proprie învățau 163721, deci sub 50% din numărul elevilor de școală. Acest lucru făcea ca poporul român să aibă unul dintre procente cele mai ridicate de analfabeți în imperiul dualist și din Europa: 79,75 față de 6,8 % în rândul germanilor din Austria, sau față de 13,7% în Anglia, 20% în Belgia, 4,5% la cehi, 85,2% la ruteni²⁸.

²⁶ *Enciclopedia României*, vol.I, București, 1938, p.582.

²⁷ *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol.I, București, 1929, p.309; *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, București, 1964, p.90.

²⁸ Dr.Alexandru Pteancu, *La problema instrucției populare*, în *Românul* (Arad), VII, nr.4, 5/18 ianuarie 1919.

La 1 decembrie 1919 din numărul total de 6383 de școli primare, românii aveau 2655, iar din 1126 grădinițe numai 5 erau românești, restul aparținând naționalităților conlocuitoare din Transilvania. Din 59 de școli secundare, doar 6 erau românești. Românii mai aveau 4 școli civile, 4 școli normale pentru învățători, 2 școli normale pentru învățătoare, 6 școli de teologie, 3 școli de ucenicie industrială și o singură școală industrială și comercială superioară, față de 140 școli civile, 12 normale pentru învățători, 4 școli normale pentru grădinițele copii, 9 școli pentru învățătoare, 7 școli superioare pentru fete, 6 școli de teologie, 2 academii, o universitate, 28 școli agronomice inferioare, 173 de școli de ucenicie industrială, 32 de școli de ucenicie comercială, 20 de școli speciale de agronomie și 41 de școli de industrie și comerț ale maghiarilor, germanilor și sârbilor²⁹.

Lipsea personalul didactic, lipseau școlile, cât și fondurile necesare pentru reorganizarea și dezvoltarea învățământului de toate gradele. Având în frunte doi intelectuali cu vederi progresiste, abili organizatori, Vasile Goldiș și Valeriu Braniște, Resortul instrucției publice și cultelor și-a îndeplinit cu prisosință sarcinile ce-i erau încredințate. Astfel, pe baza propunerilor făcute de corpul didactic cu ocazia unor conferințe și congrese, cât și a unor intelectuali din vechea Românie, resortul instrucției publice și a cultelor a elaborat un vast plan de reorganizare a învățământului de toate gradele. Din luna februarie 1919 și până în septembrie 1919 au fost elaborate regulamente privind organizarea învățământului secundar, au fost date normative privind funcționarea și salarizarea cadrelor didactice din învățământul primar, secundar, profesional etc. Totodată au fost luate măsuri în vederea organizării primei universități românești în Transilvania, dorință arzătoare de aproape un secol a românilor din fostul imperiu dualist. În urma măsurilor luate până la desființarea sa, Consiliul Dirigent a reușit să reorganizeze circa 2418 școli primare confesionale, să creeze încă 1386 școli de stat primare și 299 școli comunale, aproape toate românești. Totodată a asigurat funcționarea școlilor cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare. Majoritatea școlilor primare confesionale ale maghiarilor, germanilor și sârbilor au funcționat în tot timpul Consiliului Dirigent. Acolo unde erau școli de stat, resortul instrucției publice și cultelor a aplicat principiul majorității populației, astfel că în anul școlar 1919-1920 pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent funcționau atâtea școli primare câte cereri au fost făcute din partea reprezentanților naționalităților conlocuitoare. Realizări importante au fost făcute în învățământul secundar. În timpul Consiliului Dirigent au fost

²⁹ *Ibidem*.

create pe lângă cele 7 școli normale confesionale, încă 9, numărul liceelor a crescut de la 5 la 20, s-au creat 4 școli reale inferioare de stat pentru fete. Numărul elevilor din școlile secundare de stat a crescut în anul școlar 1919-1920 la 7500 față de 1600. Paralel cu înființarea de noi școli secundare românești, au fost reorganizate școlile secundare românești aparținând naționalităților conlocuitoare. Astfel, pe lângă cele 40 licee confesionale reorganizate, Consiliul Dirigent a sprijinit crearea altor 3 licee de stat și a 20 școli civile³⁰.

Toate aceste școli au fost prevăzute cu profesori. În recrutarea lor, resortul instrucției publice și a cultelor a apelat la cadrele didactice din vechea Românie, iar pentru predarea limbii franceze a apelat la profesori din Franța. Au fost chemați în învățământ învățători, studenți, preoți care dovediseră aptitudini pentru acest sector, pentru a acoperi necesarul de cadre. Au fost reorganizate școlile comerciale, industriale, căutând să se aplice principiul majorității în privința limbii de predare. Prin reorganizarea școlilor profesionale de meserii, înființarea de școli de arte și meserii pentru fete se urmărea crearea de cadre necesare pentru comerțul și economia statului unitar român.

Consiliul Dirigent și-a îndeplinit una din cele mai mari sarcini față de națiunea română prin crearea universității românești la Cluj, în toamna anului 1919, dând posibilitatea fiilor celor peste 3 milioane de locuitori din aceste teritorii să urmeze studiile superioare, să se pregătească pentru viață cu unele dintre cele mai remarcabile figuri ale științei românești și mondiale. Universitatea clujeană a ridicat prestigiul științei românești din teritoriul administrat de Consiliul Dirigent, a creat posibilități de valorificare pe o treaptă superioară a culturii, științei și artei românești.

Încă din primul an universitatea clujeană avea peste 2200 de studenți, dintre care 65% erau români. În cadrul ei au fost primiți alături de români, maghiari, germani, sârbi, evrei, ruteni, polonezi. Pentru studenții merituoși, care dovedeau aptitudini, Consiliul Dirigent a cerut aprobarea Ministerului Instrucției Publice din București pentru a le acorda burse și de a fi trimiși în străinătate. În cursul anului universitar 1919-1920 au fost trimiși în Franța, Italia, Belgia și Elveția peste 100 de studenți ca bursieri din fondul statului³¹.

Prin numirea unor profesori de la universitățile din București, Iași, Cernăuți și chiar din Paris, Consiliul Dirigent a contribuit nu numai la creșterea prestigiului universității clujene ci și la strângerea legăturilor

³⁰ Realizările Consiliul Dirigent, în *Patria* (Cluj), II, 1920, nr.80, 15 IV 1920.

³¹ Iuliu Maniu, *Unirea Ardealului* (conferință ținută la radio București în 24 ianuarie 1934), *Tipografia Națională SA Cluj*, 1934, p.31.

între membrii corpului didactic din învățământul superior, la cunoașterea preocupărilor de cercetare științifică din universitate. Totodată, prin măsurile luate pe plan organizatoric și administrativ în domeniul învățământului și cultelor, organul autonom provizoriu al Transilvaniei a contribuit la trecerea spre uniformizarea învățământului din România întregită.

Alături de reorganizarea învățământului, Resortul instrucției publice și cultelor a desfășurat o activitate laborioasă în vederea creării și organizării Teatrului Național, a Operei din Cluj, cât și a organizării unui muzeu național în Ardeal. Toate aceste inițiative au fost materializate, astfel că până în primăvara anului 1920 publicul clujean putea să-și petreacă timpul liber în mod plăcut, să-și dezvolte interesul pentru muzică, artă și cultură. Realizările Consiliului Dirigent obținute în domeniul învățământului, culturii și cultelor au fost deosebit de importante, ele contribuind la înlăturarea greiei moșteniri a trecutului, la crearea de specialiști în ramurile principale ale economiei, la ridicarea învățământului, științei și culturii pe o treaptă superioară.

Sarcini dificile stăteau în fața Consiliului Dirigent privind justiția, deoarece aceasta trebuia reorganizată corespunzător necesităților statului unitar român, în condițiile unei lipse acute de cadre calificate. În timpul Consiliului Dirigent, resortul justiției a înființat 4 Curți de apel, la Cluj, Tîrgu-Mures, Oradea și Timișoara, care erau considerate instanțe judecătorești superioare. De asemenea, au fost desființate curțile cu jurați. Teritoriul administrat de Consiliul Dirigent a fost împărțit în 20 tribunale și 100 judecătorii de ocol. Pentru acoperirea necesarului de cadre, Resortul justiției a făcut apel la Ministerul Justiției pentru trimiterea de avocați și judecători din vechiul regat, deoarece cei 120 avocați și 90 judecători români câți erau în teritoriul Transilvaniei, Banatului și Maramureșului nu puteau să facă față sarcinilor. În afară de reorganizarea instanțelor judecătorești de toate gradele, de acoperirea cu cadrele necesare, resortul justiției a luat măsuri în vederea trecerii la uniformizarea justiției, în statul național unitar român³².

Rezultate pozitive a obținut Consiliul Dirigent și în privința asistenței sanitare și a ocrotirii sociale. Obiectivele majore ale Resortului sănătății și ocrotirilor sociale erau menținerea instituțiilor sanitare existente și crearea de noi instituții care să vină în sprijinul populației de la orașe și sate, unde corpul medical și farmaceutic cât și personalul sanitar auxiliar din Transilvania fiind extrem de reduse. Pentru a veni în sprijinul populației, în rândul căreia bolile sociale făceau ravagii, Resortul sănătății și ocrotirilor sociale a luat măsuri în vederea înmulțirii spita-

³² *Gazeta oficială*, nr.77, 20 decembrie 1919, p.1-2.

lelor. Astfel, după ce au fost reorganizate cele două spitale de stat de la Brașov și Timișoara, au fost create spitale noi la Arad, Abrud, Reghin. O atenție deosebită s-a acordat orașului Cluj, unde funcționa și facultatea de medicină. Orașul a fost înzestrat cu un spital pentru femei, cu secții de boli venerice, dermatologice și ginecologice. Tot la Cluj s-au înființat spitalul de ortopedie și chirurgie infantilă, un atelier de proteze pentru invalizii de război și institutul antirabic³³.

Pentru tratarea tuberculozei s-au organizat și amenajat preventorii la Geoagiu și Aiud; de asemenea, pentru a sprijini populația, au fost înființate ambulatorii policlinice în 15 localități din Transilvania, la Alba-Iulia, Baia-Mare, Bistrița, Brașov, Arad, Buzăul Ardelean, Cluj, Hida, Jara de Jos, Mediaș, Năsăud, Sibiu, Tîrgu-Mureș, Timișoara și Zlatna. Alături de aceste ambulatorii care activau cu trei secții: boli venerice, tuberculoză și mortalitate infantilă, au fost înființate 7 inspectorate igienice cu reședințele la Cluj, Brașov, Târgu - Mureș, Sibiu, Satu - Mare, Oradea, Timișoara. Pentru asigurarea personalului necesar a fost creat Institutul surorilor de ocrotire socială, de asemenea, a fost reorganizată facultatea de medicină din Cluj. Cu toate măsurile luate, la 2 ani după desființarea Consiliului Dirigent, în Transilvania erau 70 spitale cu 111077 paturi, deservite de 263 de medici, un medic revenind la 75000 de locuitori, iar în spital, un pat la 470 pacienți, ceea ce era insuficient pentru necesitățile populației. În unele județe (Sibiu, Hunedoara, Sălaj, Turda, Arieș) asistența sanitară a populației era aproape inexistentă, un pat de spital revenind la o mie de locuitori³⁴.

La 1 octombrie 1919, Consiliul Dirigent a dat Decretul nr. XIX despre modificarea articolului de lege XIX/1907 privitor la asigurarea salariaților industriali și comerciali pentru caz de boală și accident, precum și a ordonanței ministerului ungar nr.4790 din 1919 M.E. despre desființarea caselor de ajutor și asigurare ale muncitorilor mineri, despre desființarea oficiului de stat pentru desființarea casei centrale a muncitorilor și servitorilor agricoli și desființarea caselor de ajutor pentru caz de boală ale întreprinderilor, apoi despre înființarea casei centrale pentru asigurările sociale, prin care reglementa sistemul de asigurări sociale în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și hotăra înființarea Casei centrale pentru asigurări sociale care avea atribuțiile de a supraveghea și controla toate organele de asigurare³⁵. De asemenea,

³³ Dr.Aurel Voina, *Organizarea sanitară în Transilvania în primul deceniu după unire, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, 1918-1928*, vol.I, București, 1929, p.744-746.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Decretul XIX*, în *Gazeta oficială*, nr.59, 11 octombrie 1919, p.1-2.

Decretul XIX prevedea categoriile de muncitori care pot beneficia de pensii de boală, de invaliditate, de bătrânețe, de urmași și ajutoarele pe care le primeau muncitorii în caz de boală și invaliditate. În vederea asigurării acestora de către stat și patroni se prevedea continuarea plătirii cotizației de către înscriși la casele cercuale pentru asigurări sociale, iar fondurile destinate acestui scop special urmau a fi administrate separat. Decretul prevede că prețul la asigurare de boală nu poate trece peste suma de 14400 coroane salar anual, adică plata de 48 coroane pe zi, iar la asigurările pentru accident peste suma de 4800 coroane salar anual plată pe zi, adică 16 coroane plată pe zi, se fixau cotizații membrilor caselor cercuale după categoria de salarizare, de asemenea dobânzile pe care le puteau primi anual în urma depunerii cotizației zilnice³⁶. Aceste hotărâri veneau în sprijinul celor oropsiți, încercau să atenueze condițiile de viață și trai ale celor mulți; ele vor fi puse în aplicare în România Mare abia după zece ani.

În urma luptei maselor populare Consiliul Dirigent a dat Decretul XII despre reglementarea timpului de muncă în industrie și comerț, din 21 mai și publicat în *Gazeta oficială* nr. 51 din 25 mai 1919, care prevedea introducerea zilei de muncă de 8 ore în majoritatea întreprinderilor de stat și particulare, se stabileau și întreprinderile și stabilimentele în care se putea face excepție de la Decretul XII. Și anume: muncile agricole și silvice, lucrările de restabilire sau întreținere a stabilimentelor, atelierelor sau construcțiilor din orice ramură industrială sau din comunicații, lucrările în legătură cu apărarea țării, cu starea de asediu și de război, munca personală a patronului, întreprinderile care se bazuau pe munca sezonieră și depindeau de aceasta³⁷.

Ziua de muncă nu putea trece de 8 ore în timp de 24 de ore, iar durata muncii pe săptămână nu putea să depășească 48 de ore; în înțelegere cu patronii, muncitorii aveau dreptul de a se învoi a repartiza cele 48 de ore, fără să depășească însă 10 ore pe zi. Se putea face excepție de la aceste prevederi numai în cazurile excepționale prevăzute în decret: din motivul aglomerației extraordinare de lucru, la cererea patronului, cu autorizarea autorității industriale de întâia instanță, nu mai mult decât pentru 30 de zile pe an, din motive de interes obștesc pentru maximul de încă 50 de zile pe an, la cererea patronului și propunerea autorității indicate la punctul precedent, în urma acordului liber prin contracte colective între muncitori și patroni, pentru cel mult 6 luni pe an. În aceste cazuri se poate mări durata zilei de muncă cu 2 ore

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Decret nr.XII despre reglementarea timpului de muncă în industrie și comerț, în *Gazeta oficială*, nr.31, 25 mai 1919, p.1-2.

pe zi sau cu 12 pe săptămână, media zilnică să fie de 10 ore, iar în cazul în care muncitorii și patronii se înțeleg între ei privind reglementarea săptămânei de muncă trebuie să aibă în vedere că în timp de 24 de ore nu poate trece de 11 ore. Pentru fiecare oră suplimentară de muncă se va plăti un adaos de 25%³⁸.

Se interzicea folosirea sub orice formă a copiilor sub 12 ani (elevi, muncitori sau în orice calitate de serviciu) sau cei care aveau obligativitatea de a urma școala. Patronul care nu respecta aceste prevederi era amendat între 500-5000 coroane și până la o lună închisoare, de asemenea li se putea ridica pe timp limitat dreptul de a avea ucenici, iar patronii care nu respectau prevederile Decretului privind introducerea duratei de muncă de 8 ore pe zi, de 48 de ore pe săptămână erau amendați cu 200-2000 coroane, în caz că nu vor respecta decretul nici după ce au fost amendați atunci se va dubla amenda³⁹.

Urmările dezastruase ale războiului, lupta maselor populare pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și trai au silit Consiliul Dirigent să treacă la adoptarea unui nou sistem de salarizare și a unui nou sistem de pensii. Potrivit hotărârii Consiliului Dirigent, funcționarii erau împărțiți în 11 categorii de salarizare și erau retribuiți după studiile și calificarea pe care o aveau și după anii de muncă. Trecerea dintr-o categorie de salarizare în alta se făcea din 9 în 9 ani, fiecare categorie avea trei gradații, trecerea dintr-o gradație în alta era făcută din 3 în 3 ani. Conform hotărârii Consiliului Dirigent, salariul minim al unui funcționar era stabilit la 4500 lei, din acesta salariul real era de 2000 de lei, iar ajutorul de război și alocația de chirie 2500 lei. Salariul maxim la care putea ajunge un funcționar public era de 36000 lei, salariu cu care erau retribuiți și membri Consiliului Dirigent. Din prevederile actului normativ pentru salarizarea, numirea, înaintarea și pensionarea funcționarilor de stat, elaborat de Consiliul Dirigent, se poate observa că nu s-a ținut seama, în elaborarea lui, în mod just de raportul dintre pregătirea superioară și cea gimnazială și liceală-secundară, dându-se o importanță deosebită celei superioare, astfel diferența dintre salariul unui funcționar cu studii superioare era de aproape 12 ori mai mare decât a unui funcționar cu studii medii, ceea ce nu corespundea realității, dacă ne gândim că munca cea mai grea o depune funcționarul de stat cu studii medii. De aceea, între munca desfășurată de acesta și cea a funcționarului de stat cu studii superioare trebuia să existe un raport mai just, pentru a nu da naștere la nemulțumiri și proteste. Cu toate că legea făcea mari deosebiri între funcționarii statului, în

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

comparație cu legile anterioare, ea reprezintă un progres, contribuind la îmbunătățirea condițiilor de viață și trai a populației⁴⁰.

Situația economică a Transilvaniei ca, în general, situația întregii țări, se caracteriza printr-un haos economic. Un număr mare de întreprinderi nu funcționau, iar cele ce erau în stare de funcționare lucrau cu o parte mică din capacitatea normală de lucru, dând o producție mult redusă față de cea antebelică. Astfel, producția de cărbuni în Valea Jiului, principala regiune carboniferă a țării, a scăzut de la 2.229.255 tone de cărbune extras în 1913 la 1.410.244 tone în anul 1918 și numai la 1.028.925 tone în anul 1919; producția textilă din cauza lipsei de materii prime lucra doar cu 57% din capacitatea de producție, iar industria lânăii lucra și ea cu 20% din capacitatea normală de producție⁴¹. Pe lângă dezastrul economic, trebuie subliniat acela din domeniul producției agricole, din finanțe și transporturi. Toate aceste stări de lucruri cereau Resortului de industrie, Resortului de agricultură și comerț, Resortului comunicației, lucrării publice, poștei, telegrafului și alimentare publică, Resortului de finanțe să ia măsuri urgente în vederea redresării economiei naționale. În acest sens Consiliul Dirigent preconiza înființarea unui consiliu economic central, crearea unor direcții generale pe ramuri industriale, luarea de măsuri prohibitive pentru protejarea producției autohtone⁴².

În aprilie 1920 Consiliul Dirigent a fost desființat de către organele centrale, care considerau că a sosit monetul ca toate forțele statului unitar român să se unească într-un tot în vederea reorganizării activității economice, sociale și culturale a țării, a prosperării României Mari.

⁴⁰ *Normativ pentru salarizarea, numirea și încadrarea, înaintarea și pensionarea funcționarilor de stat*, în *Gazeta oficială*, nr.68, 25 noiembrie 1919, p.7-10.

⁴¹ *Greva generală din România, 1920*, București, 1970. p.7-10.

⁴² *Gazeta oficială*, nr.77, 20 decembrie 1919, p.1-2.

ANEXĂ

**Rezoluția Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la
1 Decembrie 1918**

I. Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Bănat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie 1918) decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre.

II. Adunarea Națională rezervă teritoriilor susindicate autonomie provizorie până la instituirea Constituantei aleasă pe baza votului universal.

III. În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român, Adunarea Națională proclamă următoarele:

1. Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie, prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.
2. Egală îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile de stat.
3. Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice. Votul obștesc direct, egal și secret pe comune în mod proporțional pentru ambele sexe în vârstă de 21 ani la reprezentarea în comune, județe ori parlament.
4. Desăvârșită libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagandă a tuturor gândurilor omenești.
5. Reformă agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietății mari. În baza acestei conscrieri, desființând fidei-comisurile în temeiul de a (desființa) micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin atât cât să o poată munci el cu familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunei.
6. Muncitorimei industriale i se asigură aceleași drepturi și avantaje care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus.

IV. Adunarea Națională dă expresiunea dorinței sale ca congresul de pace să înfăptuiască comuniunea națiunilor libere în așa chip ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mari și mici deopotrivă, iar în viitor să se elimine războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale.

V. Românii adunați în această adunare salută pe frații lor din Bucovina scăpați de sub jugul monarhiei Austro-Ungare și uniți cu țara mamă România.

VI. Adunarea Națională salută cu iubire și entuziasm libertatea națiunilor subjgate până aici în monarhia Austro-Ungară, anume națiunile cehoslovacă, austro-ungară, jugoslavă, polonă și ruteană și hătărăște ca acest salut al său să se aducă la cunoștință tuturor acestor națiuni.

VII. Adunarea Națională cu smerenie se închină înaintea memoriei acelor bravi români care în acest război și-au vărsat sângele pentru înfăptuirea idealurilor, murind pentru libertatea și unitatea națiunii române.

VIII. Adunarea Națională dă expresiune mulțumitei și admirațiunii sale tuturor puterilor aliate, care prin strălucite lupte purtate cu cerbicie împotriva unui dușman pregătit de multe decenii pentru războiu, au scăpat civilizația din ghiarele barbariei.

IX. Pentru conducerea mai departe a afacerilor națiunii române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, Adunarea Națională hotărăște instituirea unui mare Sfat Național Român care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricând și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile pe care le află necesare în interesul națiunii

Hotărârile de la Alba Iulia, în Românul (Arad), VII, nr.20, 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

**L'ACTIVITÉ DU CONSEIL DIRIGENT CONCERNANT
L'APPLICATION DE LA RESOLUTION DE LA GRAND
ASSEMBLÉE D'ALBA IULIA
DU 1 DÉCEMBRE 1918
(Résumé)**

Le 1er décembre 1918. La grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia, après avoir décidé le grandiose acte de l'Union, a élu le Grand Conseil National. À son tour, celui-ci a élu, le 2 décembre 1918, un gouvernement provisoire- le Conseil Dirigeant- qui devait fonctionner jusqu'à l'union définitive de la Transylvanie à la Roumanie ancienne.

Le Conseil Dirigeant lequel comportait 15 membres, était investi de pouvoirs législatifs, administratifs et juridiques. Iuliu Maniu remplissait les fonctions de président de l'organe autonome de la Transylvanie, de la Crișana, du Banat et du Maramureș. Les autres membres du Conseil étaient Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Alexandru Vaida Voievod, Octavian Goga, Vasile Lucaciu, Ion Suciu, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Emil Hațieganu, Victor Bontescu, Romul Boilă, Ion Fluieraș, Iosif Jumanca et Valeriu Braniște.

Le Conseil était appelé à élaborer et à appliquer des mesures à même de conduire progressivement à l'unification complète, sur les mêmes bases, de tous les territoires nouvellement créés, dont l'organisation administrative et juridique différait d'une province à l'autre.

En vue d'une meilleure organisation de l'activité, les membres du Conseil Dirigeant se sont partagés les tâches, chacun d'entre eux répondant d'un secteur d'activité.

Au cours des 496 jours de son fonctionnement dans la conjoncture des années effervescentes qui ont suivi l'union, le Conseil Dirigeant a coordonné l'activité administrative, législative et juridique de la Transylvanie, du Banat, de la Crișana et du Maramureș, essayant de contribuer par son activité au renforcement de l'Etat unitaire roumain, et lorsqu'il est devenu un frein dans la voie de l'épanouissement de la Roumanie moderne, il a été supprimé.

CONSILIERATE AGRICOLE DIN JUDEȚELE TÂRNAVA MARE ȘI TÂRNAVA MICĂ

MARIA FEȘTEU

Momentul constituirii Consilieratelor agricole ca instituții de stat, îl constituie Decretul pentru organizarea Transilvaniei și a celorlalte ținuturi locuite de români, din 13 decembrie 1918, care prevedea: „Consiliul Dirigent în primul rând are misiunea de a ne prezenta în cel mai scurt timp, pentru ținuturile asupra cărora se întinde administrația lui, proiectul de reformă electorală pe baza votului universal și proiectul de reformă agrară”¹.

Consilieratele agricole din Transilvania au fost instituții noi, create în anul 1919, după modelul instituțiilor similare din vechea Românie². Aceasta dovedea, pe de o parte, o bună cunoaștere a stărilor din vechea Românie, de către economiștii agrarieni transilvăneni, iar pe de altă parte, preocupările lor de a găsi căi menite a contribui la procesul de unificare administrativă și economică a țării, ce în mod firesc trebuia să urmeze desăvârșirii unității politice a statului român, realizată prin voința întregului popor, la 1 Decembrie 1918.

Pentru a-și pune în aplicare programul agrar, Consiliul Dirigent, prin intermediul Resortului de agricultură (instituție centrală) a trecut la organizarea unor instituții în afara resortului, menite a coordona lucrările de reformă agrară.

Până la înființarea consilieratelor agricole, în prima parte a anului 1919 a funcționat, pe lângă prefecturile județene câte un referent agricol, consultat și folosit de prefect sau subprefect în rezolvarea unor probleme de natură agrară, iar după desființarea posturilor de referenți agricoli, unii din titularii lor au rămas ca agronomi regionali, alții având chiar funcții de consilieri agricoli, așa cum a fost și cazul referentului agricol de la județul Mureș-Turda.

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, Vol. III, 1913-1919, p. 1163-1164.

² Marcel Știrban, *Consilieratele agricole din Transilvania în anii 1919-1921*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XVIII, 1975, p. 229.

Înființate în luna iulie 1919, consilieratele au funcționat ca organe executive de informare a Resortului agriculturii. Înființarea lor era absolut necesară, deoarece se apropia de sfârșit un an agricol și trebuia pregătit altul, cel dintâi ce cuprindea de la început toate regiunile țării, iar la sate se desfășura o intensă activitate agricolă și se aștepta, cu nerăbdare, legea de reformă agrară.

S-au preconizat, inițial, 12 Consilierate agricole, pentru ca în aprilie 1920 să se ajungă la 20³. Teritoriul unui consilierat a fost împărțit în circumscripții agricole, apoi din 1922 în regiuni agricole. Raza de acțiune a acestora era identică cu cea a unei Judecătoria de ocol, respectiv a unei plase. Atât regiunile agricole, cât și consilieratele conlucrau cu preturile și primăriile comunale, informau prefecturile, subprefecturile, comisiile administrative etc. despre activitatea lor și le solicitau sprijinul în aplicarea politicii generale agricole a statului.

Personalul consilieratelor agricole s-a recrutat dintre foștii referenți agricoli, dintre inginerii transilvăneni de acasă și din cei aflați în vechea Românie, reîntorși în locurile natale, cu o bogată experiență în domeniu, constituind astfel, elementul uman care a contribuit la unificarea administrativă a țării. Practic, personalul consilieratelor era format dintr-un consilier agricol -șeful instituției, dintr-un șef de cancelarie și din agronomi regionali. Cei care nu erau pregătiți prin școli sau prin cursuri de agricultură, au fost numiți, de fapt, agenți agricoli cu delegație de agronomi regionali.

Numirile consilierilor agricoli s-au făcut în etape, datorită lipsei de personal de specialitate cu pregătire superioară, aceasta justificând neînființarea consilieratelor agricole în fiecare județ.

Întregul personal de care dispunea un consilierat sau o regiune agricolă subordonată acestuia era redus numericeste. De exemplu, Consilieratul agricol de la Tîrgu-Mureș ajunsese, în aprilie 1920, la patru agronomi regionali, din care unul cu delegație, pentru șase plase în câte era împărțit la acea dată județul Mureș-Turda, cu un număr de 204 comune rurale.⁴

Atribuțiile consilierilor agricoli, ale agronomilor regionali au decurs din întreaga legislație agrară a anilor 1919-1921, din ordonanțele, circularele sau deciziile date de forurile lor superioare. În memorii, în ordinul de numire ca și în instrucțiunile speciale din anul 1919 sfera de

³ Marcel Știrban, *op.cit.*, p.232-236.

⁴ Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Prefectura jud.Mureș-Turda, dosar nr.82/1920.

activitate a consilierilor agricoli a fost concepută ca fiind cuprinzătoare a tuturor problemelor cu caracter agrar. „*Sub conducerea consilierului se executa/ul toate dispozițiile centrului legate de problema agrară*”⁵.

Practic, atribuțiile consilieratelor agricole erau de a participa la pregătirea și aplicarea reformei agrare, organizarea muncilor agricole, valorificarea proguselor agricole, înființarea obștilor de arcudare, procurarea uneltelor de producție, susținerea propagandei pentru o economie agrară intensivă și rațională, întocmirea de statistici cu caracter agrar.⁶

Decretul Lege nr.3911 din 12 septembrie 1919 stabilește structura și organizarea organelor de aplicare a reformei agrare, lucrările practice ale comisiilor locale, conform art.15 din Lege, compuse din:

- „a) Judecătorul ocolului în care este așezată moșia sau substitutul său;
- b) Consilierul agricol județean sau substitutul său;
- c) Proprietarul moșiei sau împuternicitul său...
- D) Doi delegați ai sătenilor designați de ei în fața judecătorului la începerea operațiunilor”⁷.

Prin Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș din 30 iulie 1921⁸ și prin Regulamentul de aplicare din 4 noiembrie, același an⁹, s-au creat organe specializate împuternicite să execute exproprierile și împrumăriile. Comisiile județene de expropriere și cele de împrumătire aveau în componența lor pe consilierii agricoli județeni, iar comisiile de ocol pentru expropriere și cele de împrumătire, pe agronomii regionali.

Faptul că Legea din 23 iunie 1922 prevedea, la articolul 58, componența Comisiilor județene din doar 3 membrii și anume:

- „a) Un consilier al Curții de Apel...
- b) Consilierul agricol județean
- c) Un delegat al ministerului agriculturii și domeniilor” și la articolul 61, comisiunile de ocol tot din trei membri:
- „a) Un judecător de ocol sau de tribunal...

⁵ Arhivele Naționale Cluj, Fond Consiliul Dirigent -Resortul Agriculturii, mapa nr.13/1919, f.61.

⁶ Marcel Știrban, *op.cit.*, p.232-240.

⁷ C.Hamangiu, *op.cit.*, Vol.IX-X, 1919-1922, p.193-205.

⁸ *Ibidem*, p.733-756.

⁹ *Ibidem*, p.756-803.

b) *Agronomul regional;*

c) *Un delegat al ministerului agriculturii și domeniilor*¹⁰.

La fel, și în regulamentul de aplicare al acestei legi din 12 iulie 1922¹¹, continua să figureze în componența redusă a comisiilor consilierii agricole, în cazul comisiilor județene, și agronomii regionali, în cazul comisiilor de ocol, dovedesc misiunea consilieratelor agricole de îndrumare și coordonare a lucrărilor de reformă agrară¹².

Comitetul Agrar ce fusese înființat prin Decretul-Lege nr.1360 din 31 martie 1920, ca organ consultativ i se amplifica atribuțiile, fiind transformat în organ judecătoresc. Prin acest act, competența consilieratelor agricole județene și a celorlalte organe însărcinate cu aplicarea reformei agrare a fost diminuată. În 1924 a fost desființată Direcția Generală a Reformei Agrare din Cluj, atribuțiile ei trecând asupra Casei Centrale a Cooperăției și Împroprietăririi Sătenilor, cu sediul la București¹³. Prin Legea din 25 martie 1925 se prevedea¹⁴:

„Art.1: În materie agrară, în Vechiul Regat, Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, comitetul agrar este și rămâne singura instanță de casare competitivă și care judecă în conformitate cu legea promulgată cu înaltul decret regal No.4496/922 și publicată în Monitorul Oficial No.164 din 28 Octombrie 1922.

Art.2: Tot comitetul agrar, ca unica instanță de casare, va judeca hotărârile comisiunii centrale de expropriere din Basarabia, pronunțate posterior promulgării constituirii și privitoare atât la exproprierea moșiiilor, cât și prețului fixat pentru aceste exproprieri ...

Art.3: Recursul se face la comitetul agrar, în termen de 3 luni, socotite, pentru hotărârile executate, de la data executării și până la înregistrarea recursului la comitetul agrar; iar pentru hotărârile neexecutate, în termen de 2 luni de la promulgarea prezentei legi.

Dovada executării, adică a luării din stăpânirea proprietarului, se face prin certificatul Primăriei respective, vizat, pentru pământul cultivabil, de consilierul agricol județean și pentru păduri, de direcția silvică respectivă.

¹⁰ *Ibidem*, p.891-896.

¹¹ *Ibidem*, Vol.XIII-XIV, 1922-1926, p.198-245.

¹² *Ibidem*, p.707-708.

¹³ D.Sandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p.81.

¹⁴ C.Hamangiu, *op.cit.*, Vol.XI-XII, 1922-1926, p.1196-1197.

Casa centrală a împrumutării, căreia i se va comunica, de către comitetul agrar, orice cerere de casare, poate să facă dovada contrarie celor conținute în certificat.

Așadar, Comitetul Agrar a devenit singura instituție de casare din țară, în probleme de expropriere și împrumutări. El a continuat să-și exercite autoritatea asupra consilieratelor agricole județene, prin Casa Centrală a Cooperației și Împrumutării Sătenilor.

Potrivit Legii pentru organizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor din 4 mai 1927¹⁵, consilieratele agricole sunt declarate organe exterioare ministerului, alături de serviciile agricole și comitetele agricole județene nou înființate. Pe lângă fiecare cameră de agricultură regională a fost numit câte un consilier agricol, care era și comisar al guvernului. Consilieratele agricole și serviciile agricole județene, începând cu această dată și până la desființarea consilieratelor, și-au desfășurat activitatea în paralel.

Legea pentru organizarea ministerelor din 2 august 1929¹⁶ a adus modificări și pentru Ministerul Agriculturii și Domeniilor, conform art.114 și 120 din Lege, Casa Centrală a Cooperației și Împrumutării Sătenilor a fost desființată, activitatea ei fiind continuată de Direcția Aplicării Reformei Agrare, ce are în atribuțiile sale executarea tuturor lucrărilor ce decurg din legea de împrumutări și bunurile mici ale Statului, prin serviciile bunurilor expropriere și împrumutări, serviciile colonizării, serviciile lichidării financiare a reformei. Astfel, consilieratele agricole au ajuns în subordinea acestei direcții, iar prin ea, Comitetului Agrar.

Treptat, apar similitudini în activitatea consilieratelor și cea a camerelor de agricultură, ca mai târziu activitatea consilieratelor să fie preluată de către serviciile agricole județene, înființate prin Legea din 22 iulie 1931. Astfel, a încetat activitatea consilieratelor agricole județene ce au cunoscut o organizare comună cu atribuții identice instituțiilor similare din vechea Românie. Se realizase, astfel, o primă fază a procesului de unificare în domeniul agrar, un proces firesc, împlinit treptat printr-o colaborare a institutelor agricole regionale din Transilvania, cu cele centrale din România. Obligațiile consilieratelor agricole și ale personalului afectat au fost mari, dar factorii obiectivi și subiectivi au făcut ca programul agrar din anii 1919-1921 să fie realizat numai în parte. Așa se explică numărul mare de plângeri din județul Târnava Mare, din care rezultă abuzuri, nedreptăți.

¹⁵ *Monitorul Oficial*, nr.97, 5 mai 1927, p.6183-6188.

¹⁶ C.Hamangiu, *op.cit.*, Vol.XVII, 1929, p.877-905.

Consilieratul agricol al județului Târnava Mare

Județul Târnava Mare, din punct de vedere economic, avea un caracter predominant agricol. Astfel, în 1919, populația agricolă era de 113241, reprezentând 76,3% din totalul locuitorilor; 32,10% din suprafața județului o formau terenurile arabile, 30,6% pădurile, 16,26% fânețele, 15,05% pășunile, 1,34% grădinile, 0,76% viile și 14,38% terenurile neproductive¹⁷.

Consilieratul agricol cu reședința la Sighișoara a luat ființa în 1919, primul șef al instituției fiind Ioan Prescurea¹⁸. Acestei instituții i-au aparținut județele Târnava Mare și Odorhei, până în 1927, când fiecare din ele își organizează consilierat agricol separat.

Din studiul unui bogat material arhivistic, respectiv copiile lucrărilor de reforma agrară, întocmite de Comisia județeană de expropriere și împrumut și de consiliile de ocol, ce erau înaintate Consilieratului agricol rezulta acțiunile care au precedat și au urmat înfăptuirii reformei agrare din 1921, cu adâncile lor implicații sociale. Fondul arhivistic reflecta activitatea comisiilor locale de reforma agrară, numeroase dosare conținând situații statistice cu privire la terenurile expropriate întocmite pe localități și centralizate pe plăși. De asemenea, la lucrările de împrumut s-au păstrat atât dosarele pe moșii, cât și situațiile statistice centralizate, tabelele cu cei îndreptățiți la împrumut, parcelările. Faptul că reforma s-a aplicat încet, că au fost încălcate drepturile țăranimii, care și-a pus mari speranțe în această reformă, ne dovedește numărul mare de reclamații, contestații, cereri tardive existente în fond. Chiar și actele ultimului an de activitate al Consilieratului agricol județean au ca principal obiect tot problema împrumutării.

Prin urmărirea paralelă a două dosare de expropriere și de împrumut, pentru aceeași moșie, reiese birocrăția ce tergiversa punerea în posesie a țăranilor, sub diferite pretexte¹⁹. Foarte multe documente se referă la menținerea aspectelor contradictorii în ceea ce privesc relațiile de producție în agricultură, exprimate prin arendarea pământurilor, în schimbul unei taxe în bani sau în natură, obligația țăranilor de a răscumpara loturile date, prin împrumut. În corespondența Consilieratului

¹⁷ Marcel Știrban, *Aspecte ale situației social-economice a țăranimii în Transilvania, între anii 1919-1921*, în *Marisia*, VIII, 1978, p.414-415.

¹⁸ Idem, *Consilieratele ...*, p.232.

¹⁹ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Consilieratul agricol al județului Târnava Mare*, dos.110,113/1926.

agricol se găsesc multe date în legătură cu prețul pământului și cu achitarea ratelor, din sumele datorate de țărani. Este consemnată înrăutățirea vieții țăranilor, sub povara datoriilor, mai ales în anii de început ai crizei economice, când prețurile produselor agricole erau foarte scăzute. Insolvabilitatea țăranimii este evidentă, deoarece moșierii recurgeau la vânzarea prin licitație publică a bunurilor imobile provenite din împrumuturi²⁰. Statisticile care înfățișează proprietățile agricole, cu peste 100 de jugăre cadastrale, rămase după expropriere, vin să demonstreze că reforma agrară din 1921, deși mai avansată decât reformele din alte țări, a fost incompletă. În acest sens, și cererile, și reclamațiile țăranilor privind abuzurile unor organe însărcinate cu înfăptuirea reformei agrare sunt elocvente.²¹

O problemă ce a preocupat țăranimea satelor a fost aceea de a obține pășuni comunale, administrarea și exploatarea lor.²²

Cu toate neajunsurile menționate, actele relevă și aportul reformei agrare la îmbunătățirea situației unei părți însemnate a țăranimii, la dezvoltarea realțiilor capitaliste în agricultură.

Documentele sugerează dimensiunile sferei de activitate a Consilieratelor, în afara atribuțiilor de coordonare a lucrărilor de reformă agrară. Se poate urmări, comparativ, producția obținută la hectar, pe genuri de culturi, cu și fără introducerea uneltelor agricole perfecționate sau a mașinilor agricole, unele provenite din import (tabele privind mașini și instrumente agricole)²³. Se pot constata, de asemenea, preocupări pentru dezvoltarea agriculturii, sub aspect extensiv și intensiv, cultivarea plantelor tehnice, medicinale și extinderea culturii lor, procurarea semințelor și controlul lor, se pot urmări preocupările pentru dezvoltarea viticulturii, existând statistici privind proprietarii de terenuri agricole, tabele cu situații pe regiuni agricole, comune, pe suprafețe, categorii, etc.²⁴, dezvoltarea pomiculturii, zootehniei.

Din corespondența Consilieratului agricol Târnava Mare cu Direcțiunea Învățămintului și Îndrumărilor Agricole rezulta locul important ce îl ocupa propaganda și îndrumarea agriculturii, de asemenea,

²⁰ *Ibidem*, dos.49/1922-1925, 114/1923-1926, 140/1923-1927, 29/1924, 46/1925, 76/1925-0926, 91 și 93/1926, 153/1926-1927, 138 și 146/1927.

²¹ *Ibidem*, dos.52 și 68/1925, 108/1926.

²² *Ibidem*, dos.23/1923, 56 și 62/1925, 93 și 96/1926, 121,125,144,147-150/1927.

²³ *Ibidem*, dos.28/1926.

²⁴ *Ibidem*, dos.11/1923-1924.

informații privind numărul personalului de specialitate din județ, difuzarea unor instrucțiuni și îndrumări pentru sporirea producției. În aceleași scopuri de propagandă agricolă s-au înființat ferme model (ex. Sînpaul) și loturi model pe lângă școlile agricole, s-au inițiat cursuri, conferințe pe teme agricole și expoziți la nivel de județ.²⁵

Lucrările de mobilizare agricolă oferă date interesante privind existentul necesar de forță de muncă în agricultură, unelte de muncă și numărul meseriașilor ce pot asigura funcționarea normală a uneltelor și mașinilor agricole.

Consilieratul agricol al județului Târnava Mică

Într-o situație statistică comunicată prefectilor de județe de către Resortul agriculturii din cadrul Consiliului Dirigent, la 25 iulie 1919, printre cele 15 consiliate agricole județene era menționat și consilieratul format din județele Mureș-Turda și Târnava Mică. La scurtă vreme a intervenit o nouă modificare. Județul Târnava Mică și-a organizat consilierat agricol separat, prin dezlipirea de consilieratul județului Mureș-Turda, cu reședința la Târnăveni. Personalul era format din consilier agricol, șeful instituției, în persoana lui Paul Bogdan, numit la data de 1 septembrie 1919, și doi agronomi regionali, numiți la 8 septembrie 1919.²⁶

Sub aspect economic, și județul Târnava Mică avea un caracter predominant agricol, ce rezulta din procentul mare al locuitorilor ocupați în agricultură. Potrivit datelor statistice din anul 1919, populația agricolă era în procent de 87,9% din cei 106122 locuitori ai județului. Pământul arabil ocupa 49,51% din suprafața totală de 172,210 ha, pădurile 16,64%, fânețele 12,10%, pășunile 11,53%, grădinile de zarzavat 2,06%, viile 1,42%, stufărișurile 0,07% și terenurile neproductive 6,57%.²⁷

Constituirea comisiilor locale a început la 2 decembrie 1919, și până în a doua decadă a lunii februarie 1920 s-au constituit comisii locale în 100 de comune -după cum afirma consilierul agricol, pronunțând o încheiere pe întreg județul, la 13 martie 1920. Este greu de presupus că, după constituire, aceste comisii și-au început activitatea imediat, deoarece Comisia județeană de expropriere și împrăștiere a județului

²⁵ *Ibidem*, dos.53/1925, 77,80,81/1926.

²⁶ Marcel Știrban, *Consilierele ...*, p.232-233,236.

²⁷ *Idem*, *Aspecte ...*, p.415.

Târnava Mică a fixat, de exemplu, un termen de pertractare pentru rezolvarea „*modului de folosință a moșiei statului român*”, aflată pe hotarul comunei Cenade, până la data de 21 martie 1921.²⁸

Urmărind conținutul documentelor consilieratului agricol al județului Târnava Mică se desprinde concluzia că, pe lângă atribuțiile de coordonare a lucrărilor practice de reformă agrară, consilieratelor agricole li s-a cerut să desfășoare o vastă activitate de *îndrumare* a țăranilor, în sensul cultivării raționale a pământului, extinderii culturii plantelor industriale, leguminoase, viticulturii, agriculturii. Orientări teoretice privind intensificarea producției agricole prin cultura intensivă arabil, culturi variate, folosirea de semințe selecționate; îmbunătățirea culturii, înlesnirea de către Minister a cumpărării de instrumente și mașini agricole perfecționate, dezvoltarea zootehniei, industrializarea produselor și valorificarea produselor în mod avantajos, prin organizarea piețelor de desfacere.²⁹

Un bogat material se referă la procesul de aplicare a arendărilor forțate și a legii de reformă agrară, situația proprietății agrare, forța de muncă folosită în agricultură, uneltele și mașinile existente, situația șepțelului de animale, a semănăturilor de toamnă și primăvară cu producțiile existente, combaterea dăunătorilor viței de vie, cartofului.

Marea majoritate a documentelor se referă la lucrările re reformă agrară din 1921. Sunt consemnate lucrările de expropriere și împrăștiere din comunele: Bălăușeri, Căpîlna de Sus, Chendu Mare, Chendu Mic, Coroi, Cund, Curciu, Daia, Deag, Domald, Gogan, Gogan-Vorolea, Hărănglab, Hoghilag, Hundorf, Ibașfalău, Idiciu, Idrifaia, Laslăul Mare, Lepindea, Ormeniș, Pipea, Senereuș, Sîntioana, Suplac, Șmig, Șoard și alte localități.³⁰

Un volum mare de lucrări privind rezolvarea cererilor de împrăștiere cu loturi de casă existau, de exemplu, în localitățile Agrișteu, Alma, Bernadea, Căpîlna de Sus, Daia, Deag, Ceacaș, Șmig³¹. Pe lângă

²⁸ Idem, *Din activitatea comisiilor locale și a comisiilor județene pentru reforma agrară în anii 1919-1920 în câteva județe din Transilvania*, în *Sargeția*, X, 1973, p.332-333.

²⁹ *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Consilieratul agricol al județului Târnava Mică*, dos.1/1926.

³⁰ *Ibidem*, dos.1 și 1a/1921-1922, 2/1923-1924, 3a/1924, 8,13,14/1924-1925, 16-18,20-21,28-32/1924-1927, 6/1925, 44/1925-1928.

³¹ *Ibidem*, dos.10-12/1925, 19/1926, 45a,52,61,62/1927-1929.

loturi de casă, în unele localități țărani au primit și pământ arabil, pășuni (com. Magheruș, Zagăr).

În fiecare comună, comisiile locale de reformă agrară au întocmit procese verbale pentru fiecare proprietate expropriată și, anexat la acestea, extrasele de carte funduară.

Lucrările comisiilor au avut la bază declarațiile completate de vechi proprietari și tabelul nominal cu toți lucrătorii comunei, cu numărul casei, membrii familiei, starea materială și situația militară, date ce au relevat în lipsa de pășune, locuri de casă, terenuri de cultură și fânaș. Documentele fondului cuprind procese-verbale întocmite de comisiile locale de reformă agrară, de agronomi regionali sau de alte organe agricole, pentru majoritatea comunelor. În unele cazuri, cum ar fi: Agrișteu, Alma, Bernadea, Daia, Deag, Hoghilog, Lepindea, Ormeniș, Zagăr, procesele verbale au fost însoțite de referate întocmite de agronomi regionali, prin care se confirma sau infirma obligația la expropriere sau dreptul la împrumut.³²

La Iernut, de exemplu, Comisia județeană de reformă agrară hotărăște exproprierea întregului domeniu al bisericii romano-catolice. La insistențele bisericii care cere anularea hotărârii, încercând să dovedească faptul că este vorba de o fermă model, Resortul pentru Agricultură și Comerț din cadrul Consiliului Dirigent înclina să dea câștig de cauză stăpânilor domeniului. Intervine, însă, consilierul agricol al județului Târnava Mică, explicând justetea hotărârii luate de către Comisia județeană arătând urmările social-economice ce ar decurge din anularea hotărârii.³³

Alte documente din fondul arhivistic se referă la expropriările din perimetrul regiunii agricole Dumbrăveni, evaluarea loturilor de pășunat din comuna Măgheruș, expropriările și împrumutările în localitățile Ormeniș, Gogan-Vorolea, Șmig.³⁴

Din statisticile privind înfăptuirea reformei agrare, producția agricolă pe județ și numărul proprietarilor de moșii se remarcă rapoartele și comunicările regiunilor agricole, înaintate Consilieratului agricol Târnava Mică, în legătură cu aplicarea reformei agrare, până la 1 ianuarie 1926³⁵. Pentru comunele în care au fost definitivare, relativ, lucrările re-

³² *Ibidem*, dos.22-25/1926, 45b,47,60-62/1927-1929.

³³ Marcel Știrban, *op.cit.*, p.333.

³⁴ *Arhivele Naționale Tirgu-Mureș, Fond Consilieratul agricol al județului Târnava Mare*, dos.2/1922-1923, 48,51,52,68/1927-1929.

³⁵ *Ibidem*, dos.27/1926.

formeii existau schițe ale terenurilor expropriate și atribuite noilor proprietari.

În unele localități ale județului, până la definitivarea lucrărilor de împrumut, terenurile expropriate au fost date în arendă (de exemplu, în comunele Hundorf și Pipea)³⁶.

Fixarea unor prețuri mari la răscumpărare a pământului prin împrumut și neputința achitării lor de către țăranii lipsiți de posibilități materiale au constituit aspecte finale ale reformei agrare.

Activitatea Consilieratului agricol Târnava Mică s-a desfășurat pe baza actelor normative emise de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția creditului ipotecar etc., și transmise regiunilor agricole Târnăveni și Dumbrăveni, respectiv agronomilor regionali. Despre modul executării lor ne edifică dosarele de corespondență păstrate în arhiva Consilieratului agricol³⁷.

În dosarele fondului mai sunt inserate informații privind personalul Consilieratului, efectuarea inspecțiilor, organizarea concursurilor pentru posturile de agronomi regionali și a unor excursii pentru schimb de experiență. Un moment de referință, în existența Consilieratului agricol Târnava Mică îl constituie organizarea sa teritorială și a regiunilor agricole din subordine, în urma reformei administrative din anul 1925³⁸.

LES CONSEILS AGRICOLES DES DÉPARTEMENTS TÂRNAVA-MARE ET TÂRNAVA-MICĂ (Résumé)

L'étude présente le moment de la constitution des Conseils agricoles comme des institutions d'État dans les deux départements après le modèle de celles similaires d'ancienne Roumanie, leurs but, leurs rôle, leurs lacunes et leurs conséquences socio-economiques.

³⁶ *Ibidem*, dos.3a/1924, 46,50/1927-1929.

³⁷ *Ibidem*, dos.2/1922-1923, 4,5/1924, 6/1925, 34/1927, 48-50/1927-1929, 36-40, 42/1928, 59/1929.

³⁸ *Ibidem*, dos.26/1926.

REALITĂȚI DEMOGRAFICE ÎN JUDEȚELE MUREȘ ȘI TÂRNAVA MARE (1918-1940)

VIRGIL PANĂ

CONSIDERAȚIUNI GENERALE

În realizarea unui tablou referitor la situația generală a populației din Transilvania interbelică, ar trebui avut în vedere, în primul rând, structura demografică a acestei provincii în momentul Unirii sale cu vechiul Regat al României.

Din păcate însă, la momentul respectiv, nu s-a procedat la întocmirea unui recensământ modern, care să ne ofere o situație exactă privind starea populației într-un moment atât de important din istoria acestei provincii românești. Nici în următorii 11 ani (1919-1930) nu se poate vorbi despre recensăminte în adevăratul sens al cuvântului, chiar dacă cele administrative din anii 1919 și 1927 ne pun la dispoziție unele date pe care totuși trebuie să le admitem cu destule rezerve, deoarece acestea nu fuseseră obținute prin folosirea unor mijloace științifice cu care se operau la epoca respectivă în alte țări.

De la bun început, trebuie menționat faptul că, în perioada pusă în discuție, nu s-a realizat Recensământul general al populației României din următoarele două motive principale:

a. România, fiind teatru de război, fusese distrusă în cea mai mare parte, astfel că alte nevoi imediate decât recensământul se aflau în fața conducătorilor acesteia (refacerea țării devastate, integrarea noilor provincii în noua structură statală etc.);

b. inexistența unei instituții de specialitate fundamentată pe o metodologie adecvată epocii și noilor condiții istorice, cât și a unei anumite tradiții în efectuarea de recensăminte ale populației.

Datorită condițiilor istorice specifice în care s-a dezvoltat poporul român, este de înțeles faptul că abia anul 1859 poate fi considerat ca moment al înființării organului central de statistică în România¹.

¹ Vladimir Trebici, *Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii științifice în România*, în Sabin Manuilă, *Istorie și demografie*, Cluj-Napoca, 1995, p.10; G.Retegan, *Fragmente mai semnificative dintr-o istorie a instituției*

Oficiul central de statistică, înființat în anul mai sus amintit, a cunoscut o istorie sinuoasă, epocile de progres alternând cu cele de regres. Rând pe rând el devine birou, direcție generală, institut sau serviciu, oficiu, în subordinea diferitelor ministere. Această instituție a organizat și recensămintele populației din anul 1899 -la 40 de ani după cel din anul 1859- și din anul 1912, organizate și prelucrate cu înaltă profesionalitate (pentru vremea respectivă) de către dr. Leonida Colescu.

În această evoluție, punctul culminant l-a constituit trecerea Direcției Statisticii Generale la Ministerul Industriei și Comerțului, la 10 ianuarie 1919, când s-a hotărât, ca după terminarea Conferinței de Pace, să se organizeze un recensământ general al populației României întregite.

Prin legea de organizare a Institutului de Statistică Generală a Statului, din decembrie 1925, ia ființă instituția specializată în statistica populației la nivelul întregii țări. În anul 1929 aceasta a trecut în subordinea Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, care a primit și statistica demografică, până atunci în competența Ministerului de Interne.

Începând cu anul 1930 și până în anul 1947, la conducerea destinelor acestui institut s-a aflat dr. Sabin Manuilă, organizatorul demografiei istorice științifice din România.

Cadrul, atribuțiile și activitățile Institutului Central de Statistică au fost stabilite prin lege abia în anul 1936 și printr-un regulament în anul 1937².

Ramura statisticii umane, care făcea parte din structura acestui institut, avea următoarele secțiuni: 1. Demografia, 2. Recensămintele generale ale populației, 3. Controlul populației, 4. Sănătate și asistență socială, 5. Studii bioantropologice (de politică demografică), 6. **Studii minoritare**, 7. Muncă și asigurări sociale, 8. Judiciară și extrajudiciară, 9. Instrucțiunea publică, Culetele și Artele, 10. Administrația generală a statului.

Din expunerea succintă a cadrului juridic cât și a atribuțiilor rezultă că institutul își dobândise, destul de târziu, o formulă modernă, inspirată din experiența europeană și americană.

Dintre publicațiile Institutului Central de Statistică, care se constituie în surse primare de documentare privind mișcarea populației, cele mai reprezentative au fost: **Anuarul statistic al României**, a cărei serie a început în anul 1932 și a luat sfârșit la 31 decembrie 1940; **Breviarul**

centrale de statistică a României, în Studii de statistică. Lucrările celei de a noua consfătuiri științifice de statistică, București, 1981, p. XXIII-XXIX.

² Ministerul Internelor, Institutul Central de Statistică, *Legea și Regulamentul Institutului Central de Statistică*, București, 1937.

statistic (apărea între două ediții ale Anuarului statistic și cuprindea date provizorii); **Buletinul demografic al României**, care a apărut în anul 1932 și a continuat până în 1951.

Cât despre lipsa unei anumite tradiții românești în materie de recensăminte, până la momentul 1918, este suficient să amintim faptul că, în timp ce Ungaria organizase un număr de 9 asemenea *numărători* de populație între 1784 și 1918, România organizase abia 3, dar nici unul nu menționa structura etnică a populației. De altfel, însuși Sabin Manuilă mărturisea că, în momentul realizării statului național unitar român, demografia românească se afla abia la început, astfel că pentru trecut nu existau surse sigure de documentare. Personal, el a trebuit să apeleze la surse străine, referitoare la alte țări, pentru a demonstra anumite curente, tendințe și concepții cu caracter general demografic³.

Deoarece nu s-a efectuat Recensământul general al populației din România imediat după întregirea teritoriului său, ca urmare a evenimentelor care au succedat primului război mondial, suntem în situația de a ne mulțumi cu informațiile puse la dispoziție de către cele mai apropiate recensăminte și anume: cel maghiar din anul 1910, cel administrativ făcut la nivelul Transilvaniei în anul 1919 (cu rezervele necesare) și cel românesc din anul 1930.

De asemenea, pentru a urmări evoluția populației din județele Mureș și Târnava-Mare, între anii 1918 și 1940, se pot folosi și datele recensământelor maghiar și românesc din anul 1941, dar cu foarte mari rezerve datorită schimbării configurației teritoriale cât și a deplasărilor de populație datorate transferului de suveranitate ca urmare a Diktatului de la Viena.

Recensământul maghiar din anul 1910 a avut drept criteriu de stabilire a naționalității **limba vorbită de preferință de către cetățeni**, limba pe care cel chestionat „o vorbește mai bine și cu cea mai mare plăcere”.

În consecință, după criteriul limbii vorbite, **au fost trecuți la capitolul unguri toți cei care vorbeau de preferință ungurește**, chiar dacă erau de altă naționalitate (evreii și germanii, care vorbeau ungurește, au fost trecuți masiv la această rubrică). Neînregistrarea naționalității după principiul declarației celui chestionat referitoare la etnia din care se considera că face parte a fost o omisiune deliberată datorită unei intense presiuni politice ce își avea sorgintea în străduințele depuse de către autoritățile ungare în vederea maghiarizării naționalităților. În literatura de specialitate mai nouă se subliniază adesea, cu directă

³ Dr. Sabin Manuilă, *Demografia rurală a României*, București, 1940, p. 8.

trimitere la recensăminte, că secretul creșterii incredibile a proporției naționalității maghiare se găsește de multe ori în abuzurile statistice⁴.

Într-adevăr, comparând ultima statistică austriacă din anul 1867 cu cea ungurească din anul 1910, reiese cu certitudine că ultimul recensământ maghiar nu prezenta sincer și obiectiv raporturile dintre populațiile Ungariei. În timp ce întreaga populație a Ungariei antebelice (exceptând Croația și Slovenia) crescuse în medie cu 40,1%, maghiarii crescuseră în număr cu 82,7%, în timp ce românii, considerat poporul cel mai prolific din Monarhie după ruteni, nu crescuseră în număr decât cu 11%. Sau și mai precis, în timp ce populația Transilvaniei propriu-zise (fără Banat, Crișana și Maramureș) crescuse cu 26,6%, maghiarii crescuseră numeric cu 66%, în timp ce românii doar cu 22%; în timp ce populația teritoriilor românești din Ungaria și Banat crescuse cu 44,6%, maghiarii crescuseră în număr cu 88%, iar românii doar cu 1,5%.

Această *extraordinară* creștere a populației maghiare se datora însă:

- a) populațiilor care nu țineau să-și marcheze caracterul etnic prin folosirea limbii materne, precum evreii (831000 în anul 1910) și ȝiganii (142000 în anul 1867); la aceștia trebuie adăugați și cei care își pierduseră limba națională, precum armenii din Transilvania (12500 în anul 1867);
- b) nemaghiarilor care, fie forțați de împrejurări, fie lipsiți de conștiință națională, fie din ignoranță, au fost înregistrați în statistici ca maghiari; aici trebuie adăugați și cei care, prin abuzurile celor însărcinați cu recensământul, au fost înscrși fără nici o reținere drept maghiari: analfabeții, născuții de puțin timp, muții⁵ etc.

Analiza mai detaliată a datelor furnizate de recensământul maghiar din anul 1910 este necesară deoarece această operă nefirească și susținută cu mijloace nefirești a suferit un fiasco total, dar a și constituit motivul principal care a stat la baza incriminării și contestării recensămintelor efectuate de țările succesorale, îndeosebi de România,

⁴ Ingomar Senz, *Die nationale Bewegung des ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg*, München, 1977; Carol Göllner, *Annotationen*, în *Forschung zur Volks-und Landeskunde*, Sibiu, 22, I, 1979, p.134-135; Cornelia Bodea, V.Cândea, *Transylvania in the Romanians*, Columbia Univ.Press, New York, 1982, p.32-33; Louis Roman, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în *Istorie și demografie*, Cluj-Napoca, 1995, p.28; *Implicații istoriografice ale cercetării demoistoreice*, în *Revista de istorie*, 37, 1984, p.454 ș.a.

⁵ *La Roumanie devant le Congres de la Paix. La Transylvanie et les territoires roumains de Hongrie. Renseignements statistiques et ethniques avec une carte ethnographique*, Paris, f.a., Imprim.Dubois et Bauer, p.9-11.

pe motivul dispariției populației maghiare ca urmare a unei brutale politici de deznăționalizare, aspect susținut și de unele lucrări mai recente⁶.

Stabilirea structurii naționale a populației României întregite căpătase, imediat după Unire, o mare încărcătură politică ca urmare a presiunilor revizioniste exercitate din afară, dar și de unele publicații editate în România de unele organizații ale minorităților. Ca urmare, unul dintre obiectivele principale ale recensământului din anul 1930 urma să fie cunoașterea compoziției etnice a locuitorilor.

În vederea obținerii unor rezultate care să nu poată fi în nici un fel contestate, se impuneau metode corespunzătoare pentru determinarea cât mai precisă a naționalității locuitorilor. Această necesitate a fost susținută de trei factori fundamentali: **neamul, limba maternă și religia**. Dintre aceștia, întrebarea asupra **neamului** a fost considerată determinantă în stabilirea identității etnice a fiecărui cetățean, lăsându-i-se alegerea naționalității de care se simțea legat prin sentimente și tradiții. Totuși, instrucțiunile precizau că toți cetățenii trebuiau să facă declarații plauzibile, adică să nu se declare ca aparținând unor neamuri care nu existau în România sau unor rase de culoare.

„Trebuia să se aleagă -scria Sabin Manuilă în prefața volumului II al Recensământului din anul 1930- între postulatul unei constatări obiective, care, pe bază documentară să stabilească apartenența etnică a fiecărui individ și între declarația subiectivă a fiecărui cetățean (pentru minori a părinților), care nu arată întotdeauna originea etnică dar care indică faptul asimilării unui individ de către un anumit grup etnic și măsoară intensitatea acestui fenomen în ansamblul populației” (s.n.).

Neexistând, la epoca respectivă, o metodă obiectivă internațională pentru precizarea apartenenței etnice a unei populații, recensământul românesc a folosit, o metodă combinată (neamul, limba și religia), care a fost foarte apreciată pe plan internațional.

În acest sens, *Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung* publica, în anul 1939, un studiu consacrat de către dr. Wilfried Krallert, asistent la Universitatea din Viena, istoriei și metodelor folosite în recensăminte din sud-estul Europei. Prima parte a acestei lucrări era

⁶ Sándor Biró, *The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940. A Social History of the Romanian Minority under Hungarian Rule 1867-1918 and of the Hungarian Minority under Romanian Rule 1918-1940*, New York, 1992, p.434; Elemer Illyés, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, New York, 1982, p.58-59.

dedicată României și îndeosebi recensământului din anul 1930, cât și publicațiilor care îi prezentau rezultatele⁷.

Publicarea în paralel a datelor asupra neamului, limbii materne și religiei, care îngăduia cuprinderea cu suplețe a naționalității și nu forța apartenența etnică, constituia -conform celor scrise de autorul amintit- un merit deosebit.

„Trebuie să fie recunoscut că modul de publicare în sine constituie un progres esențial față de toate publicațiile similare și că el vedește o tendință tenace de a proceda științific și de a merge la rădăcina problemelor”. Aportul deosebit al acestui procedeu- se scria în continuare- îl reprezenta calitatea de a îngădui „sesizarea proceselor de deznaționalizare, lămurirea problemei evreiești și precizarea situației în parte a deosebitelor grupuri etnice” (s.n.)⁸.

Depistarea erorilor intervenite în timpul desfășurării recensământului era, la rândul ei, ușurată prin posibilitățile de confruntare. *„Trebuie să fim recunoscători Institutului Central de Statistică al României pentru faptul că prezintă rezultatele recensământului general din 1930 într-o înfățișare deosebit de potrivită pentru judecarea și folosirea științifică”⁹.*

„Deși e greu să formulezi o judecată definitivă -afirma același autor- înainte să subziste posibilitatea de a judeca toate volumele lucrării, se poate stabili de pe acum că recensământul românesc din 1930 este o realizare științifică de excepție pe tărâmul statisticii. Întâi de toate trebuie să atragem atenția asupra faptului că au fost deschise drumuri noi în probleme ce interesează cu deosebire grupurile etnice”¹⁰.

Aceste aprecieri nu erau singulare. Într-un studiu apărut în săptămânalul vienez *Südost-Echo* din 9 ianuarie 1940, Egon Lendl, docent al Universității din Viena, afirma că *„Cel ce se întreabă azi de ce temeiuri dispune spre lămurirea diferitelor cereri de revizuire în sud-estul Europei se găsește în fața lipsei de documentare statistică suficientă. Sau dimpotrivă -și acesta este cazul cu deosebire pentru statistica populației- documentarea existentă este, adeseori, atât de unilateral*

⁷ W.Krallert, *Rumänien. Mit besonderer Rücksichtnahme auf die Zählung des Jahres 1930 und ihre Veröffentlichung*, în *Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung*, III, 3-4, 1939, p.489-508.

⁸ *Ibidem*, p.499.

⁹ *Ibidem*, p.502.

¹⁰ *Ibidem*, p.504.

tendențioasă încât nu poate fi luată în seamă în vederea unei opinii obiective”¹¹.

Recensământul românesc din 1930 reprezenta, după afirmațiile lui Lendl, o realizare însemnată în acest domeniu al documentării etnice și trebuia să fie privit, din punctul de vedere al metodei statistice, ca o realizare ce merita considerație deosebită. După ce preciza că și recensământul german a folosit asemenea metode, Lendl continua: „**Chestionarea asupra limbii materne diferită de chestionarea asupra apartenenței etnice a fiecărui recensat se dovedește avantajoasă în spațiul Europei de sud-est, atât de divers structurată din punct de vedere al politicii etnice, deoarece abia astfel devine cu puțință să surprinzi prin statistică și acele grupuri de populație în cazul cărora limba, originea etnică și conștiința etnică nu coincid. Acesta este de pildă cazul pentru armenii din România care vorbesc ungurește, pentru evreii și pentru o parte a germanilor din Sătmár. Această punere a problemei, în mod lucid și bine conturat, o întâlnim, cu definițiile modificate, într-o oarecare măsură, și la ultimul mare recensământ din 1939 din Imperiul German**”¹².

Faptul că uneori recensământul din 1930 a fost contestat -afirma Lendl în continuare- se datora faptului că publicațiile de propagandă îl invocau drept temei și pentru afirmații care nu se bazau pe rezultatele acestuia: „**Tocmai aceste broșuri și hărți care folosesc, între altele, rezultatele recensământului din 1930, au deservit mult această operă de stil mare, realizată obiectiv și fără cusur. Propaganda străină a folosit în măsură deosebită toate aceste scrieri pentru a ataca rezultatele recensământului românesc. Așa a procedat de curând A.Kovács, într-o publicație a Institutului Maghiar de Biologie Națională, căruia îi pare neverosimilă scăderea considerabilă a ungarilor din Transilvania după anul 1910, pe care nu o poate explica prin emigrarea în Ungaria de după Trianon. Aceasta pentru că a acceptat, fără critică, indicațiile cu privire la Transilvania ale recensământului maghiar (s.n.)**”¹³.

De fapt, Alajos Kovács nu vroia să recunoască faptul că, în urma metodologiei folosite la recensământul din 1930, 179000 de suflete s-au

¹¹ Egon Lendl, *Das letzte rumänische Volkszählungswerk. Statistische Unterlagen einer politischen Streitfrage. Erste Zählung nach neuen Grundsätzen, in Südost-Echo*, X, 9 ianuarie 1940, nr.32.

¹² *Ibidem*.

¹³ Studiul este comentat de Anton Golopenția în *Recensământul României din 1941. Lămurirea opiniei publice*, București, 1941 și de Excelsior, 1941, nr.17.

declarat de origine evreiască, cifră care a diminuat în mod corespunzător numărul populației maghiare din România¹⁴.

Recensământul general al populației României din anul 1930 a demonstrat faptul că majoritatea absolută a populației -71,9% din total - era românească. Restul de 28,1% îl forma populația minoritară care îi includea și pe cei care se declaraseră evrei chiar dacă erau de limbă maternă românească. De asemenea, a ieșit în evidență, de data aceasta prin limbajul cifrelor, **caracterul etnic omogen al populației românești din toate provinciile țării**. Față de acest caracter omogen al masei românești de 71,9%, restul de 28,1% nu putea fi opus blocului românesc decât ca cifră statistică.

Lumea minoritară din România era formată din 7,9% maghiari, 4,2% evrei, 4,6% germani, 3,2% ucrainieni (ruteni), 2,0% bulgari, 2,3% ruși, 1% turci și tătari, iar restul din minorități și mai puțin numeroase (anexa I)¹⁵.

Chiar dacă populația României era infiltrată cu diferite elemente minoritare care vorbeau limbi diferite, din această împrejurare nu rezulta că statul român, ca organizație socială și politică, ar fi un stat poliglot, teză îndelung mediatizată la vremea respectivă de către liderii unor minorități etnice din țara noastră. Răspunsul potrivit l-a dat la acea dată Iuliu Maniu, unul dintre artizanii Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918:

„Un stat se poate numi poliglot dacă minoritățile de limbă, rasă și religie, fiind așezate în mase compacte și în continuitate geografică, având și o tradiție proprie plămădită pe același pământ, au contribuit ele însele, în mod conștient la crearea, organizarea și susținerea aceluia stat.

O singură privire aruncată pe harta etnografică a țării românești, o examinare scurtă a tabelelor etnografice și a structurii sociale a minorităților de rasă, limbă și religie din România va convinge pe oricine de bună credință că nici una din acestea nu are aceste calități, nu are îndreptățirea să-și impună voința și caracterul său politic în viața de stat românească (s.n.).”¹⁶

Conform recensământului românesc din 1930, Transilvania întreaga avea o populație de 5548363 de locuitori, din care: 3206261 români (57,9%), 1 353 675 maghiari(24,4%), 543 622 germani (9,8%), 178421

¹⁴ Al.Nemeș, *Critique de la méthode de définition ethnique dans le recensement roumain*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, Transilvania.6, nr.2, 1940, p.274-281.

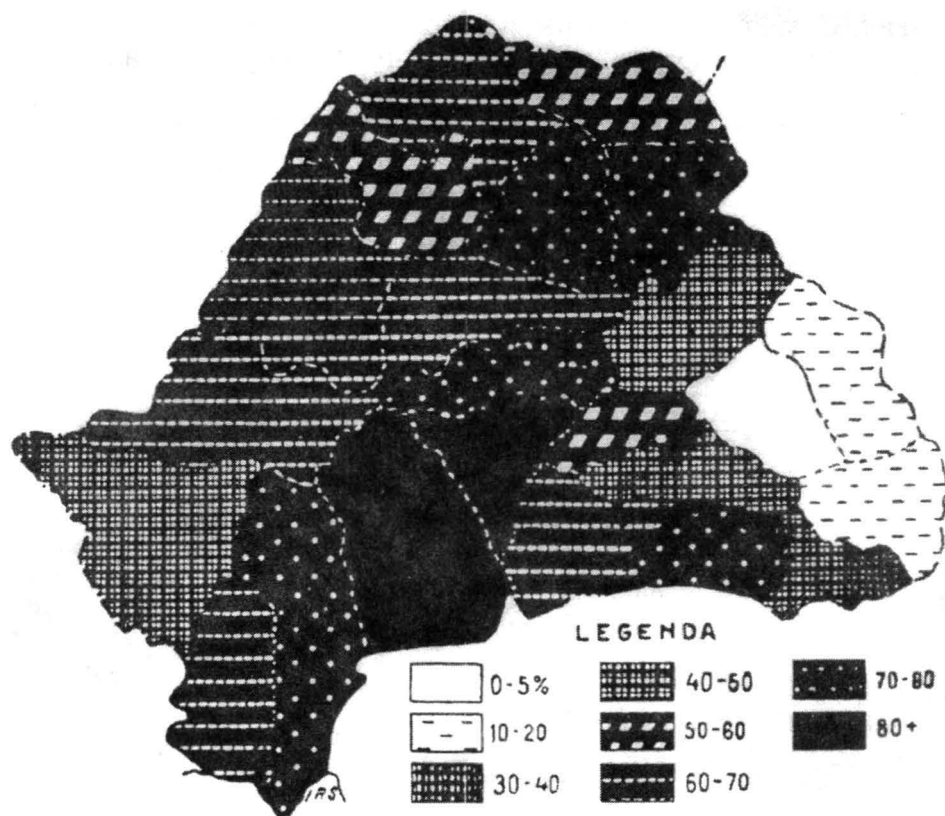
¹⁵ Dr.Sabin Manuilă, *Demografia rurală a României*, București, 1940, p.15.

¹⁶ Iuliu Maniu, *Problema minorităților în Dreptul la memorie...*, Cluj-Napoca, 1992, p.321.

evrei (3,2%) și 261271 slovaci, sârbi, bulgari, țigani etc (4,9%) (anexa III)¹⁷.

Conform acestui recensământ **elementul românesc** ocupa 2/3 din teritoriul Transilvaniei, dispunând de majoritate în 20 județe din 23 (în 16 județe prezenta o majoritate absolută, iar în 4 o majoritate relativă), în 113 plăși din cele 138 existente și în 2976 comune rurale din 4087 (vezi și anexa IV).

Repartiția spațială a românilor în Transilvania

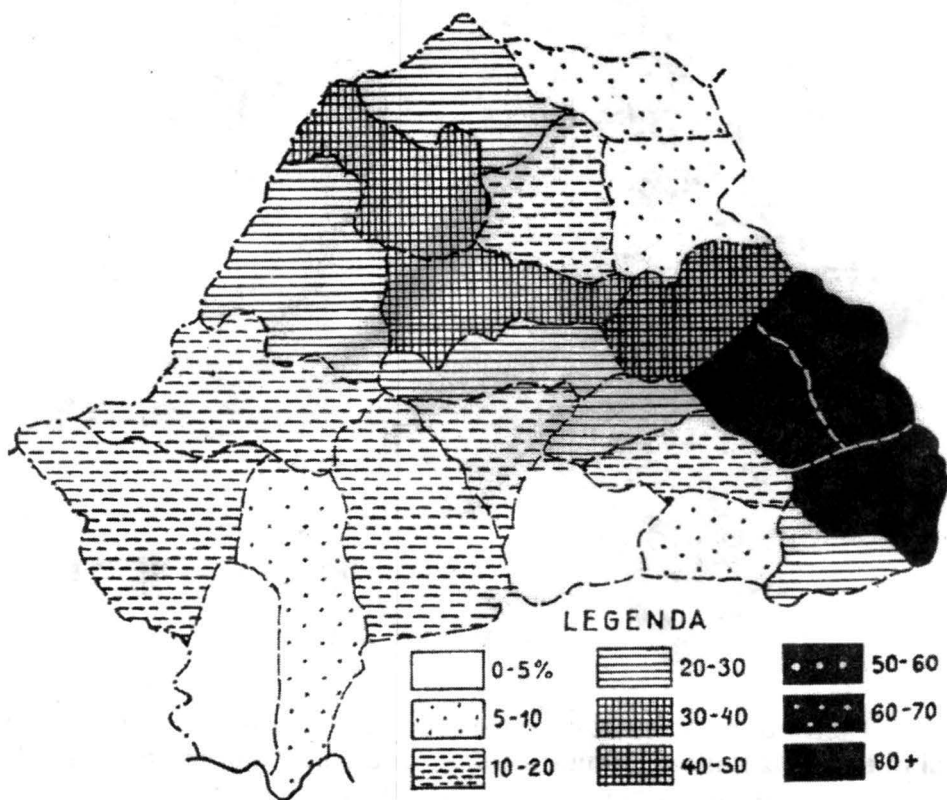

Distribuția elementului românesc în județele Transilvaniei cât și în subdiviziunile administrative ale acestora arată cât de absurdă era în această provincie ideea creării de cantoane cu administrație autonomă, pe criterii etnice.

¹⁷ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, București, 1938, p. XXIX.

Repartiția maghiarilor în Transilvania a fost, în general, difuză și sporadică în mijlocul masei românești majoritare. În 12 județe din 25 aceștia nu au reușit să reunească 20% din cifra totală a populației din județele respective; în alte 4 județe depășeau cu puțin 20%; în 3 au reunit un procent de 30% și doar în unul singur depășeau 40%; dețineau majoritatea absolută doar în cele trei județe secuiești: Odorhei, Ciuc și Trei Scaune. În ceea ce privește repartiția pe comune, din cele 4087 doar 766 (mai puțin de 19%) prezentau o majoritate maghiară, iar dintre acestea cele mai multe se aflau în secuime. Majorităților maghiare din cele trei județe secuiești li s-a adăugat și populația din partea de sud-est a județului Mureș, formând astfel o enclavă secuiască în chiar inima teritoriului etnic românesc, total izolată de teritoriul etnic maghiar.

Repartiția spațială a maghiarilor din Transilvania

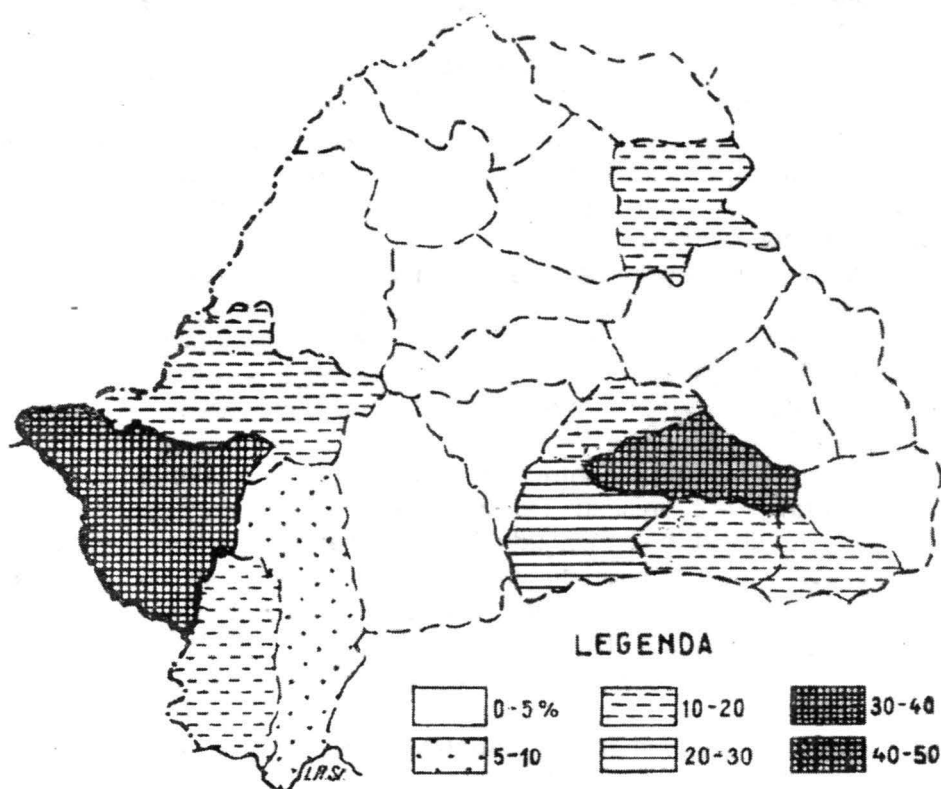
Această slăbiciune a elementului maghiar se poate atribui faptului că procesul de colonizare nu a avut un caracter natural ci unul dirijat de către statul ungar, care a recurs la sistematice infiltrații în corpul blocului românesc pentru a-l mina și distruge, cât și datorită faptului că procesul

de maghiarizare, în general, în rândul românilor nu a cunoscut mari succese. Răspândirea elementului maghiar în toată Transilvania i-a agravat acestuia inconsistența, privându-l de orice legătură cu teritoriul de limbă maghiară.

Prin urmare, în majoritatea județelor transilvănene, maghiarii nu prezentau nici chiar procentul minim de 20% (care se acceptase la Paris, la Conferința de Pace din anii 1919-1920, în timpul redactării tratatelor pentru minorități) care să le confere acestora dreptul la o viață națională proprie (anexa V).

În județele care formau teritoriul privilegiat al sașilor (fundus regius Sachsenbodén), populația săsească se repartiza astfel: **Târnava-Mare** 39,8%, **Sibiu** 29,3%, **Brașov** 19,9%, **Târnava Mică** 16,1%, **Năsăud** 14,4%, **Mureș** 3,9%, **Alba** 3,6% și **Hunedoara** 2,5% (anexa VI)¹⁸.

Repartiția spațială a germanilor în Transilvania

Nu existau decât 2 județe transilvănene în care românii s-au văzut nevoiți să-și dispute predominanța cu germanii: cu șvabii în județul Timiș-Torontal și cu sașii în Târnava-Mare, ultimii formând o adevărată barieră pentru secuii din Odorhei, punându-i pe aceștia la adăpost în fața expansiunii elementului românesc.

La nivelul întregii Transilvanii, germanii nu dispuneau de majorități compacte decât în 7 comune rurale, din care 5 reveneau șvabilor din Banat și două sașilor din județul Târnava-Mare.

Din punct de vedere numeric, **evreii** constituiau a treia minoritate etnică a Transilvaniei. Statisticile maghiare nu îi menționau decât la rubrica de religie, ei apărând ca grup etnic distinct doar la recensământul românesc din anul 1930. Acest lucru se datora doar metodelor diferite adoptate de recensămintele respective.

Conform cifrelor puse la dispoziție de Recensământul general al populației României din 1930, numărul evreilor din Transilvania era de 178333, reprezentând 3,2% din întreaga populație. Dintre aceștia, 100413 locuiau la orașe, reprezentând 10,4% din întreaga populație urbană a Transilvaniei (anexa VII).

Pentru a avea o imagine cât mai obiectivă asupra numărului și structurii etnice a populației din cele două județe puse în discuție (Mureș și Târnava-Mare) sunt necesare câteva informații relative la evoluția teritorială a acestora.

Județul Mureș-Turda, care luase ființă în urma delimitării comitatelor la 1876-1877 cuprindea, până la reorganizarea politico-administrativă din 1925, 203 comune grupate în 6 plăși: plasa Bandul de Câmpie, Miercurea Niraj, Mureșul de Jos, Mureșul de Sus, Reghinul de Sus, Reghinul de Jos; un oraș cu consiliu: Reghinul săsesc și un oraș-municipiu: Târgu-Mureș.

În noua împărțire, județul Mureș avea 2 comune urbane: Reghin și Toplița și un oraș-municipiu: Târgu-Mureș. Cele 237 comune rurale (cu 34 mai multe decât în vechiul județ) erau grupate în 11 plăși: plasa Band cu 14 comune, Eremitul cu 16 comune, Gurghiu cu 12 comune, Miercurea Nirajului cu 39 comune, Mureșul de Jos cu 37 comune, Mureș de Sus cu 31 comune, Râciu cu 16 comune, Reghinul de Jos cu 27 comune, Reghinul de Sus cu 23 comune, Teaca cu 18 comune și Toplița cu 6 comune.

Prin noua delimitare, **județul Mureș s-a format din: 1. Vechiul județ Mureș-Turda, fără comunele Ghindari, satul Cioc, Hotești, Ștefănești, Chibed, Sângeorz, Pădureni, Fântânele, Călimănești și**

¹⁸ Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, București, 1934, p.75.

Viforoasa care au trecut la județul Odorhei; **2.** Plasa Teaca, comunele Milașul-Mare, Craifalăul de Câmpie, Ruseni (Orosz-fája), Comlod, din plasa Ormeniș și comuna Sân-Georgiu de Câmpie, Satul Nou, Cerghidul Mare și Cerghidul Mic din județul Târnava-Mică; **3.** Comunele: Grebenișul de Câmpie, Șeulia, Oroiu de Câmpie, Săușa, Săușa de Câmpie, Petea, Văidei, Oarba, Sân-Marghita, Dileul Românesc și Dileul Unguresc din județul Turda; **4.** Comunele: Sărmaș și Subcetate (Varviz) din județul Ciuc¹⁹.

În urma acestei reorganizări politico-administrative populația românească din acest județ a câștigat 12236 suflete, populația maghiară a pierdut 8233 suflete, populația germană a câștigat 965 de suflete, iar populația evreiască a pierdut 106 suflete²⁰.

Județul Târnava-Mare cuprindea, până la 1926, 123 comune grupate în 5 plăși: Agnita, Cincu-Mare, Cohalm, Mediaș și Sighișoara. Avea 2 orașe cu consiliu: Mediaș și Sighișoara. După noua împărțire cuprindea 2 comune urbane: Mediaș și reședința Sighișoara. Cele 117 comune rurale (cu 5 mai puține decât în vechiul județ) erau grupate în 6 plăși: Agnita cu 18 comune, Daneș cu 23 comune, Hendorf cu 15 comune, Mediaș cu 17 comune, Rupea cu 30 comune și Șeica-Mare cu 15 comune.

Noul **județ Târnava-Mare** era format din: **1.** Vechiul județ Târnava-Mare fără comunele: Bruuiu, Somartinul, Gherdeal, Șona, Rodbav, Șoarș, Cobor, Buholt, Calbor, Felmer, Cincu-Mare, Toarcia și Hălmeag, care au trecut la județul Făgăraș; comunele Hoghilac și Prod care au trecut la județul Târnava-Mică; comuna Hășag trecută la județul Sibiu; **2.** Comunele: Boiu-Mare, Dârlos, Șoardu, Hetiur și Țopa din județul Târnava-Mică; **3.** Comuna Bendorf de la județul Sibiu; **4.** Comunele Archita, Beia și Draoș de la județul Odorhei; **5.** Comunele Cuculata și Lupșa de la județul Făgăraș²¹.

În urma acestor mișcări, populația județului Târnava-Mare a câștigat 865 români și 27 evrei și a pierdut 816 maghiari și 3014 germani²².

¹⁹ V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*. Cluj, 1929, p.99.

²⁰ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol.II, București, 1938, p.318-319.

²¹ V. Meruțiu, *op.cit.*, p. 139.

²² *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol.II, București, 1938, p.192-195, 432-445.

NUMĂRUL ȘI STRUCTURA ETNICĂ A POPULAȚIEI JUDEȚELOR MUREȘ ȘI TÂRNAVA-MARE ÎNTRE ANII 1920-1940

Deoarece ne-am propus să analizăm situația demografică a minorităților etnice din județele Mureș și Târnava-Mare în perioada dintre cele două războaie mondiale, ne interesează mai puțin ce s-a întâmplat în perioada 1910-1920 din punct de vedere demografic. Prin urmare, în această situație, suntem nevoiți să luăm drept bază a comparațiilor recensământul administrativ din Transilvania, din anul 1919, cu tot retardul său în materie de tehnică și metodologie.

Din datele obținute în urma acestui recensământ publicat de N.Istrati și C.Martinovici, reiese o scădere a populației din Transilvania cu 134416 locuitori față de anul 1910²³ (vezi și anexa II).

La puțin timp după primul război mondial și după Unirea Transilvaniei cu România, numărul și structura etnică a populației din cele două județe puse în discuție se prezenta conform datelor din tabelul 1²⁴. Rezultă că, față de 1910, numărul populației totale se diminuase cu 538 locuitori în județul Mureș și crescuse cu 38 locuitori în județul Târnava-Mare (tabel nr.1).

Pe naționalități, românii înregistrau un plus de 15638 suflete, față de anul 1910, maghiarii un minus de 10773, iar germanii un minus de 1938 suflete.

Conform unei situații statistice asupra populației, publicată de N. Istrati²⁵, citată și de dr. Sabin Manuilă²⁶, după numărul populației și structura sa etnică, județele Mureș și Târnava-Mare, se prezentau conform tabelului 2.

²³ C.Martinovici, N.Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și a celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1928, p.30-32, 43-44.

²⁴ Dr.Sabin Manuilă, *Tendințele mișcării populației în județele Transilvaniei în anii 1920-1927*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, 1918-1928, București, vol.I, 1929, p.667-676.

²⁵ N.Istrati, *Tablou despre populația Ardealului în anul 1923 după naționalitatea etnică și după grupări de orașe și sate în Societatea de mâine*, 1925, nr.15, p.264.

²⁶ Dr.Sabin Manuilă, *Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice din Transilvania*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, București, 1929, nr.1-3, p.129; *Buletinul statistic al României*, editat de Direcția Generală a Statisticii din Ministerul Industriei și Comerțului, seria IV, vol.XV, 1920, nr.3, f.156-157; *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, București, 1995, p.184.

Tabelul nr.1

JUDEȚUL (Plăși)	Populația totală	Din care				
		Români	Unguri	Germani	Evrei	Alții
MUREȘ	219051	87547	115843	6329	7551	2681
1. Bandul de Câmpie	22988	11999	10216	2	188	583
2. Mureșul de Jos	24394	6997	16810	20	225	336
3. Mureșul de Sus	22879	9797	12396	30	137	519
4. Reghinul de Jos	41176	27211	12302	1122	423	18
5. Reghinul de Sus	34275	22343	8154	2036	1400	341
6. Miercurea Nirej	35177	3695	30217	51	591	623
TÂRNAVA-MARE	148864	67612	16187	63819	966	280
1. Agnita	21403	11741	712	8924	23	3
2. Cincu	18567	10000	1146	7383	21	17
3. Cohalm	31167	14897	6981	9009	115	34
4. Mediaș	30627	13750	1526	15280	65	6
5. Sighișoara	25415	10496	1938	12962	103	16

Tabelul nr.2

JUDEȚUL	Români			Maghiari			Germani			Evrei		
	1910	1923	Dif.	1910	1923	Dif.	1910	1923	Dif.	1910	1923	Dif.
MUREȘ	71909	87036	+15127	126616	135000	+8394	8312	7847	-465	7550	11258	+3708
TÂRNAVA-MARE	60381	80775	+20394	17385	17900	+515	62224	68000	+5776	1089	1129	+40

Creșterea spectaculoasă a numărului românilor din cele două județe se datorează faptului că odată cu Unirea Transilvaniei cu celelalte provincii românești s-a produs o *zguduire* avantajoasă pentru populația românească și dezavantajoasă pentru celelalte minorități etnice, în special pentru cea maghiară. Perioada care a început imediat după Unire și s-a întins până în anul 1930 s-a caracterizat printr-un efort natural de restabilire a echilibrului demografic, printr-o *ofensivă* din partea românilor care au ocupat, așa cum era și firesc, cel mai mare număr posibil de situații în noua organizare de stat.

Minusul de 10773 de suflete înregistrate de etnia maghiară din județul Mureș la recensământul din anul 1919 se datora, în primul rând, faptului că din rândul acesteia se desprinseseră cei 7551 evrei care s-au constituit, de data aceasta, în etnie separată. Pe de altă parte trebuie luat în considerare și faptul că în perioada războiului (1914-1918), cât și a confruntării româno-maghiare din anul 1919, s-a constatat o diminuare generală a cifrei populației în detrimentul, mai ales, al populației maghiare, datorită pierderilor cauzate de război (decesele de pe front, creșterea mortalității populației civile, reducerea la minim a numărului nașterilor etc).

Dacă facem însă comparație între cifrele recensământului din 1919 și ale statisticii din anul 1923 vom constata o creștere numerică a elementului maghiar din județul Mureș cu 19157 suflete. Această creștere substanțială a sporului real al maghiarilor (sporul natural plus cei proveniți din imigrări) avea loc în momentul în care, în 15 dintre cele 22 județe ale Transilvaniei, se înregistra o scădere a ponderii numerice a etniei maghiare datorită emigrărilor și *repatrierilor* în Ungaria, cât și a migrațiunilor spre Vechiul Regat.

Este posibil ca fenomenul emigrărilor și repatrierilor să-i fi cuprins și pe funcționarii maghiari din județul Mureș, care fuseseră "*sfătuiți*" să nu depună jurământul de fidelitate față de statul român, dar acest lucru doar până în anul 1920. Tot atât de posibil poate fi și faptul că după încheierea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920), mulți dintre cei plecați în Ungaria, care nu reușiseră să-și facă o situație acolo, să se fi întors în Transilvania (în cazul nostru în județul Mureș). De altfel, este destul de dificil de stabilit numărul celor plecați sau reveniți în județ, în această perioadă, deoarece în Arhivele Statului Târgu-Mureș nu se mai găsește nici un document referitor la mișcările de populație din acea perioadă, iar sursele maghiare nu prezintă situația la nivel de județe²⁷.

²⁷ Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 dec. 1.-től 1940 aug. 30-ig*, Budapest, 1941, p.17; *Magyar statisztikai Szemle*, 1938, p.66.

Creșterea numerică a elementului maghiar între anii 1920-1923 cât și statisticile privind proporția funcționarilor români și maghiari din administrația județului Mureș între anii 1919-1940 (extrem de favorabilă maghiarilor) duc la concluzia că printre cei 197035 maghiari repatriați în Ungaria, prea puțini proveneau din județul Mureș.

În schimb, pentru județul Târnava-Mare, documentele privind emigrările (în străinătate), repatrierile și imigrările, pentru perioada 1920-1924, înregistrau un număr de 265 minoritari repatriați în Ungaria, Austria și Germania²⁸. Pentru aceeași perioadă se înregistra un număr de 561 de emigranți spre S.U.A., Germania, Ungaria, Austria ș.a.²⁹. În același timp însă se consemna un număr de 316 imigranți dinspre Polonia, Ungaria, Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, Italia, America și alte țări, precum și 663 cetățeni străini³⁰.

Prin urmare, putem considera că, în ceea ce privește problema emigrărilor și repatrierilor, pentru cele două județe puse în discuție, nu s-au înregistrat evenimente care să influențeze în mod hotărâtor evoluția cantitativă a populației acestora.

Populația germană din județul Târnava-Mare avea o situație mult mai bună decât cea maghiară, înregistrând o creștere considerabilă în anul 1923 față de anul 1910 (5776 suflete). Aceasta se datora atât sporului natural cât și trezirii conștiinței naționale a tuturor naționalităților din România după Unirea de la 1918. Ultimul aspect, de natură politică, a produs și efectele demografice corespunzătoare. Astfel, la recensământul din anul 1919 din Transilvania numeroși indivizi, care până atunci erau considerați unguri, s-au declarat români, șvabi, sași, evrei, armeni, slovaci etc. Acest lucru este valabil și pentru evreii din județul Mureș care, în anul 1923, înregistrau o creștere considerabilă (cu 3708 suflete mai mult decât în anul 1910)³¹.

Creșterea numărului germanilor din județul Târnava-Mare nu s-a datorat însă numai aspectelor amintite ci și migrației unui număr mare de muncitori germani din afara județului spre orașele acestuia, care însă au fost înregistrați împreună cu localnicii sași, deși nu aveau domiciliul stabil în acest județ. De altfel, în mediul rural, între anii 1910-1923, populația germană înregistra un spor demic de numai 128 suflete.

²⁸ Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, fond Prefectura Județului Târnava-Mare, dos.84/1921, f.1-15.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, dos.34/1924, f.526.

³¹ În legătură cu populația evreiască reamintim faptul că la recensământul maghiar din 1910 aceasta nu avea rubrică separată în ceea ce privește etnia sa; o putem deduce doar din rubrica religiei mozaice. De aceea comparațiile făcute cu acest recensământ suferă de o anumită relativitate.

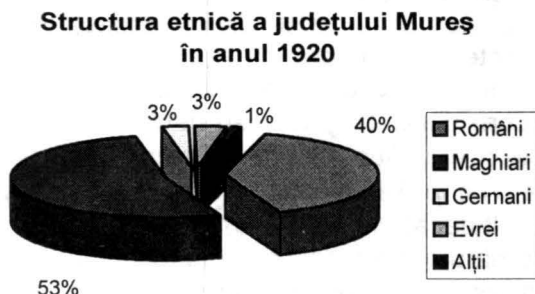
Pentru interpretarea corectă și obiectivă a datelor relative la numărul și structura etnică a populației din cele două județe analizate, oferite de Recensământul general al populației României din anul 1930, sunt necesare câteva elemente privind sporul natural al populației pe diferitele naționalități din Transilvania.

Natalitatea și excedentul natural al populațiilor din Transilvania au fost tot timpul urcate la români și mai scăzute la minoritari.

Din datele înscrise în **Buletinul Demografic al României**, în perioada iunie-septembrie 1933, natalitatea la românii din Transilvania era de 29,1‰, la maghiari de 23,3‰, la germani de 19,5‰ și la evrei de 19,4‰. În același timp, excedentul natural la români a fost de 11,9‰, la maghiari de 8,3‰, la germani 6,0‰ și la evrei 7,5‰³².

Această situație, specifică de altfel pentru întreaga perioadă interbelică, a adus cu sine o deplasare a proporției în favoarea elementului românesc, lucru ce s-a demonstrat și pe parcursul timpului (vezi tabelele 3,4,5,6,7).

Comparând cifrele statistice privind populația județului Mureș oferite de recensămintele din anii 1919 și 1930, pe ansamblu se observă un spor demic pentru fiecare din naționalitățile sale.

³² Dr. Sabin Manuilă, *Demografia rurală a României*, București, 1940, p.22.

Tabelul nr.3

**Numărul și structura etnică a populației din județele Mureș și Târnava-Mare
la recensământul din anul 1930**

JUDEȚUL	Populația totală	Din care							
		Români		Maghiari		Germani		Evrei	
		Cifra absolută	%	Cifra absolută	%	Cifra absolută	%	Cifra absolută	%
MUREȘ	289546	132719	45,8	123317	44,6	11283	3,9	9959	3,4
TÂRNAVA- MARE	147994	66307	44,8	17419	11,8	58810	39,7	1061	0,7

Surse:

Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, București, 1938, vol.II, p.290-291, 438-439.

Silviu Dragomir, *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943, p.9.

Sabin Manuilă, *Aspecte démographiques de la Transylvanie*, Bucarest, 1938, p.70-71, 72-73.

Monografia județului Târnava-Mare, Sighișoara, f.a., p.89-96.

Tabelul nr.4

**Proporția românilor în populația rurală și urbană a județelor Mureș și Târnava-Mare
1910 și 1930**

JUDEȚE	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.
MUREȘ	41,2	45,8	+4,6	45,7	50,1	+4,4	9,2	24,3	+15,1
TÂRNAVA-MARE	41,7	44,8	+3,1	44,0	48,3	+4,3	28,5	30,0	+1,5

Tabelul nr.5

**Proporția maghiarilor în populația rurală și urbană a județelor Mureș și Târnava-Mare
1910 și 1930**

JUDEȚE	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.
MUREȘ	50,7	42,6	-8,1	46,8	40,3	-6,5	78,4	54,3	-24,1
TÂRNAVA-MARE	12,0	11,8	-0,2	10,2	8,9	-1,3	21,8	23,7	+1,9

Tabelul nr.6

**Proporția germanilor în populația rurală și urbană a județelor Mureș și Târnava-Mare
1910 și 1930**

JUDEȚE	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.
MUREȘ	41,2	45,8	+4,6	45,7	50,1	+4,4	9,2	24,3	+15,1
TÂRNAVA-MARE	41,7	44,8	+3,1	44,0	48,3	+4,3	28,5	30,0	+1,5

Tabelul nr.7

**Proporția evreilor în populația rurală și urbană a județelor Mureș și Târnava-Mare
1910 și 1930**

JUDEȚE	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.
MUREȘ	3,1	3,4	+0,3	2,1	1,5	+0,6	10,3	13,4	+3,1
TÂRNAVA-MARE	0,8	0,7	-0,1	0,5	0,2	-0,3	2,8	3,0	+0,2

Surse:

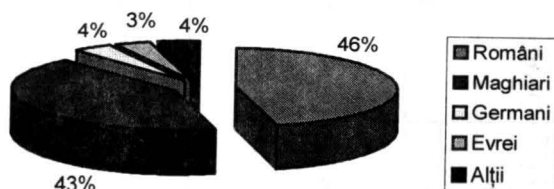
Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, vol.42. A Magyar Szent Korona Országainak 1910 évi Népszámlálása ..., Budapest, 1912, p.280 și 458.

Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930.

Silviu Dragomir, *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943, p.9.

Comparativ cu celelalte etnii, o creștere considerabilă a cunoscut-o elementul românesc (un plus de 45172 suflete) datorată, în principal, sporului superior de natalitate (ca urmare și a faptului că populația românească din mediul rural înregistra un procentaj mai mare decât al tuturor celorlalte minorități etnice luate împreună), cât și câștigului realizat în urma împărțirii politico-administrative din anul 1925 (12236 suflete).

Structura etnică a județului Mureș în anul 1930

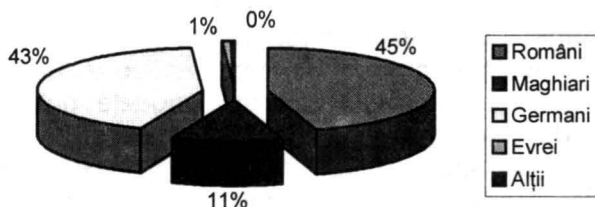

Populația maghiară înregistra un spor de numai 7474 locuitori și datorită retragerii din corpul său a unui număr tot mai mare de evrei și germani care, în 1910 și 1920 se declaraseră maghiari, iar în 1930 se constituiseră în grupuri etnice distincte. La aceștia trebuie adăugate și cele 8233 de suflete pierdute de maghiari în urma împărțirii administrative din anul 1925.

Datorită acestor realități, populația germană și evreiască a cunoscut sporuri demice sensibile (4854 suflete și respectiv 2408).

O situație cu totul deosebită o prezenta județul Târnava-Mare, unde numai populația evreiască înregistra un spor de 95 de suflete, în timp ce românii pierdeau 1305, maghiarii 1232 și germanii 5009. Pierderile maghiarilor și germanilor s-au datorat, în primul rând, reorganizării administrativ-teritoriale amintite, când aceștia au pierdut 816 și respectiv 3014 suflete, care au trecut la alte județe. O altă cauză a constituit-o scăderea natalității după punerea în practică a reformei agrare când, atât maghiarii cât și germanii (posibil și românii) s-au limitat la un număr cât mai mic de copii pentru a păstra cât mai mult posibil integritatea proprietăților.

Structura etnică a județului Târnava Mare în anul 1920

La Recensământul general al populației din anul 1930, **județul Mureș** prezenta 2 orașe (Târgu-Mureș și Reghin) cu un total de 11607 români, 25957 maghiari și 2854 germani; 7 plăși cu un total de 121112 români, 97360 maghiari și 8429 germani.

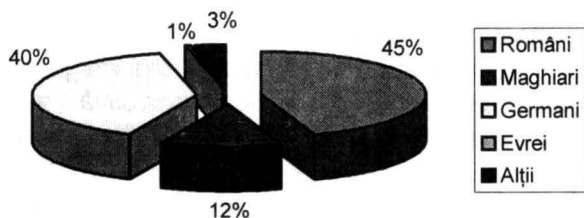
Din cele 7 plăși, românii erau majoritari în 5, iar maghiarii în 2. Cele două plăși majoritar maghiare se aflau în partea de sud-est și est a județului și întrețineau raporturi strânse cu regiunea secuiască.

Din cele 248 de comune ale județului, 125 erau românești, 117 maghiare și 6 germane.

Județul Târnava-Mare avea: 2 orașe (Sighișoara și Mediaș) cu un total de 8570 români, 6672 maghiari și 11210 germani; 4 plăși cu un total de 57734 români, 6672 maghiari și 47600 germani. Românii aveau majoritatea în 3 plăși, iar germanii în a patra.

Din 109 comune ale județului numai 6 erau maghiare, 57 germane și 46 românești. Acest județ a fost singurul din Transilvania unde numărul comunelor germane depășea pe cel al comunelor românești, fără însă ca populația germană să se impună asupra celei românești, care era considerabilă aproape în fiecare comună³³.

Structura etnică a județului Târnava Mare în anul 1930

³³ *La Transylvanie*, Paris, 1946, p.105-112.

O remarcă demnă de reținut este aceea că, deși maghiarii din județul Mureș cât și germanii din județul Târnava-Mare prezentau în anul 1930 proporții mai mari de 20% din totalul populației (42,6% și respectiv 39,7%), aceștia nu locuiau teritorii compacte ci erau diseminați în masa populației românești cu care coabitau în număr mai mare sau mai mic. Din distribuția spațială a celor trei elemente etnice rezultă imposibilitatea aplicării unor proiecte autonomiste după modele prezentate atât de maghiari cât și de germani.

Dacă analizăm sporul natural rezultat din excedentul de natalitate (diferența dintre cei născuți vii și decedații), unul din principalii factori care determină evoluția și modificările în structura etnică a oricărei țări, rezultă că, în perioada 1931-1939, populația județului Mureș înregistra un spor de 13910 români, 10044 maghiari, 249 germani și 417 evrei, corespunzător unui spor mediu de natalitate de 12,0%, 9,5%, 3,8% și 4,5%.

La rândul ei, populația județului Târnava-Mare înregistra următoarele sporuri demice: 5257 români, 1994 maghiari, 5316 germani și 13 evrei, corespunzând unui indice mediu de natalitate de 9,1%, 12,3%, 8,8% și 0,04% (anexa VIII).

Dacă facem o comparație între cifrele probabile ale anului 1939 și cele puse la dispoziție de recensământul din anul 1919 referitoare la populația celor două județe puse în discuție, se observă o deplasare a ponderii demografice în favoarea elementului românesc: în județul Mureș se înregistra un plus de 59082 români față de 17518 maghiari, 5203 germani și 2825 evrei; în județul Târnava-Mare, românii înregistrau un plus de 3952 suflete față de 3026 suflete la maghiari, 3076 la germani și 108 la evrei.

Unul dintre fenomenele demografice specifice provinciilor unite cu Vechiul Regat în anul 1918, în special în Transilvania, a fost caracterul minoritar covârșitor al orașelor, în timp ce populația rurală era în majoritate românească.

Acest fenomen se constata încă și la recensământul din anul 1930, în măsură însă mult mai redusă decât la recensământul unguresc din anul 1910, când nu numai oficialitățile de atunci, ci și o bună parte din minoritari s-au declarat de limbă maternă sau vorbitori de limbă maghiară, deși aceștia erau de alte naționalități (tabelul 8).

Un deosebit aport la conturarea caracterului maghiar al importantelor centre urbane ale Transilvaniei din epoca respectivă l-au adus, în primul rând, evreii și germanii. Acest fenomen a încetat însă odată cu Unirea. Un număr însemnat dintre minoritarii aproape complet maghiarizați și înregistrați ca unguri la recensământul din 1910 au revenit, până în anul 1930, la conștiința națională și s-au declarat evrei, germani, slovaci, armeni etc.

Tabelul nr.8

**Structura etnică a orașelor din județele Mureș și Târnava-Mare
1910, 1920 și 1930**

Orașe (ani)	Populația totală	Români	%	Maghiari	%	Germani	%	Evrei	%
Târgu-Mureș									
1910	25517	2983	11,7	18789	73,5	606	2,4	2775	3,4
1920	30988	3947	12,7	23178	74,7	446	1,4	3246	10,4
1930	38517	9795	25,4	22387	58,1	682	1,7	4828	12,5
Reghin									
1910	7310	1451	19,8	2170	29,7	2994	41,0	637	8,7
1920	8074	1557	19,2	2564	31,6	2522	31,2	1341	10,6
1930	9290	1812	19,5	3570	38,4	2222	23,9	1556	16,7
Sighișoara									
1910	15587	3395	29,3	2106	18,2	5486	47,3	217	1,9
1920	11561	3428	29,4	2253	18,1	5620	48,6	204	1,7
1930	13033	4366	33,4	2896	22,2	5236	40,0	146	1,1
Mediaș									
1910	8620	3004	34,8	1086	12,6	3866	44,8	354	4,1
1920	10124	3219	31,6	1631	16,1	4691	46,3	435	4,2
1930	15505	4024	25,9	3876	24,9	5976	38,5	702	4,5

Surse:

1910. *Evi Népszámlálása ...*, Budapest, 1912, vol.I.

La Roumanie devant le Congres de la Paix. La Transylvanie et les territoires roumains de Hongrie, Paris, f.a.,
Imprim.Dubois et Bauer, p.9-11.

Iosif I.Adam, Ioan Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică*, București, 1987, p.564-567.

Arhivele Statului din România, Minoritățile naționale din România, 1918-1925, București, 1995, p.650-651.

Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, București, 1938, vol.II, p.290-291 și 438-439.

Monografia județului Târnava-Mare, Sighișoara, f.a., p.89-96.

Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Prefectura jud.Târnava-Mare, dos.507/1940, f.18.

Csallner Alfred, *Zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der Siebenbürger Sachsen, 1910-1950*, Köln, Wien, 1989, p.127-172.

În această situație, orașele din provinciile detașate din trupul Ungariei și alipite țărilor succesorale, în lipsa unei politici demografice dirijată spre popularea acestora cu elemente maghiare aduse din Ungaria, cât și prin renunțarea la calitatea de maghiari îndeosebi a evreilor și germanilor, urmau să-și primească populația din excedentul uman pe care îl puneau la dispoziție satele, mai apropiate sau mai îndepărtate, deoarece orașele nu sunt producătoare de populație ci consumatoare³⁴.

Viteza dispariției populației urbane este direct proporțională cu mărimea orașului și cu gradul său de industrializare. Examinând populația municipiilor din Transilvania în urma Recensământului general al populației României se constată că în cele opt orașe cu grad de municipiu (printre care și orașul Târgu-Mureș) trăiau 550881 locuitori. Din aceștia însă, numai 203891 erau născuți în orașele respective, restul venind din altă parte. În medie deci, 63% din populația municipiilor din Transilvania era exogenă. Acest fapt avea o importanță capitală pentru evoluția etnică a orașelor transilvănene, deoarece el demonstra că într-o singură generație populația urbană se schimba în proporție de 63%.

Naționalitatea celor imigrați la orașe coincidea cu structura etnică a satelor. Această situație explică și scăderea continuă a numărului evreilor din județele Mureș și Târnava-Mare, după anul 1930 deoarece aceștia, emigrând spre orașe, pierdeau rezervorul natural de la sate.

Ținând seama că majoritatea marilor orașe din Transilvania prezentau, în momentul Unirii de la 1918, o structură etnică extrem de favorabilă minoritarilor, politica demografică a statului român unitar trebuia să urmărească un singur scop: lăsând perfecta libertate de dezvoltare populației urbane străine, să împiedice prin toate mijloacele asimilarea sau deznaționalizarea populației rurale care imigra spre orașe. Păstrând naționalitatea ruralilor imigrați, locuitorii orașelor primeau, la rândul lor, naționalitatea elementului etnic rural.

Spre deosebire de celelalte orașe ale Transilvaniei, proporția naționalităților din orașele județelor Mureș și Târnava-Mare a rămas aproape aceeași pe întreg parcursul perioadei pusă în discuție, extrem de nefavorabilă elementului românesc, deși în structura etnică a mediului rural elementele minoritare cu pondere considerabilă (maghiarii în județul Mureș și germanii în județul Târnava-Mare) se aflau aproape la egalitate cu românii. Acest lucru demonstrează, odată în plus, că statul

³⁴ Dr. Sabin Manuilă, *Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, 1929, anul VIII, nr. 1-3, p. 91-212 și *Demografia rurală a României*, București, 1940, p. 24-27.

român nu a promovat o politică de românizare forțată a orașelor din Transilvania prin favorizarea elementului românesc în detrimentul minorităților etnice. Cel mai puternic argument care poate fi adus acestei afirmații este acela că un recensământ general al populației României s-a efectuat abia în anul 1930 și că datele acestuia au fost prelucrate timp de mai mulți ani și date publicității începând abia cu anul 1938.

În concluzie, se poate constata că, în lumina datelor furnizate de cele trei recensăminte amintite (1919, 1930 și 1941), evoluția demografică a celor două județe puse în discuție (Mureș și Târnava-Mare) prezenta următoarele caracteristici:

- a) în fiecare dintre cele două județe românii prezentau o majoritate relativă față de principalele naționalități (maghiarii în județul Mureș; germanii în județul Târnava Mare);
- b) evoluția demografică a celor două județe a urmat un curs ascendent; între anii 1919 și 1941 populația județului Mureș a atins un spor de 37481 suflete³⁵, iar cea a județului Târnava-Mare de 22942³⁶.

Dacă aceste date ne demonstrează creșterea numerică a etniilor conlocuitoare, totuși ele nu pot oferi concluzii definitive relativ la media constantă de creștere a populației, nici în ansamblul ei și nici pe naționalități. Iar acest lucru din mai multe motive:

1. Populația orașelor și satelor din cele două județe a fost într-o continuă mișcare determinată de schimbările teritoriale intervenite în configurația geografică a județelor în discuție, ca urmare a celor două reforme administrative din anii 1925 și 1938;
2. Județele Mureș și Târnava-Mare nu au putut reține toată populația născută pe suprafața lor, deoarece o parte a acesteia s-a deplasat în alte zone ale țării, după cum și elemente străine de aceste județe s-au adăugat populației autohtone, și niciodată nu se poate ști dacă numărul celor care vin îl echilibrează pe al celor care pleacă.

Acestor motive de ordin general li se adaugă altele, particulare vieții celor două județe (exodul populației maghiare spre Ungaria și a celei germane spre Germania, exodul populației românești spre orașele altor județe mai industrializate etc).

³⁵ Dr. Thirring Lajos, *Az 1941. Évi Nepszámlálás. Előzetes Eredményei. Les résultats provisoires de recensement exécuté en Hongrie en 1941*, Budapest, 1941, p.39; Silviu Dragomir, *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943, p.42.

³⁶ *Monografia județului Târnava-Mare*, Sighișoara, f.a., p.89-96.

Prin urmare, folosirea acestor date în calculul sporului de populație al celor două județe impune anumite rezerve.

RÉALITÉS DÉMOGRAPHIQUES DANS LES DÉPARTEMENTS DE MUREȘ ET TÂRNAVA MARE (1918-1940) (Résumé)

L'abord insuffisante par l'historiographie roumaine du phénomène démographique propre à la Transylvanie d'entre les deux guerres mondiales, a conduit, on premier lieu, à la prolifération des thèses autonomistes avancées par les groupes ethniques hongrois et allemands aussi qu'à l'affirmation à laquelle l'État Roumain a été intervenu directement dans le proces d'assimilation des allogenes par la population majoritaire, et, à la sente, à la perte d'identité nationale des minorités ethniques.

L'auteur essaye a démontre, par le langage des chiffres, les lacunes de ces affirmations en présentant le phénomén ethnique dans sa complexité par l'analyse de la situation démographique, de la Transylvanie dans le context général de l'État Roumain. Après la démonstration, conformément à la distribution spatiale des ethnies, de l'utopie des thèses autonomistes, l'étude présent analyse les causes de la diminution du nombre de la population minoritaire dans les deux départements mis en discussion, dûes en premier lieu aux changements structurels de la Roumanie (par exemple: la réforme administrative). L'État Roumain n'est point intervenu dans le procès invoqué par les minoritaires preuve étant le caractère relatif, majoritaire des villes de ces deux départements aussi que le fait que le Recensement général de la population de la Roumanie a été effectué seulement dans l'année 1930 et ses résultats ont été publiés, seulement à partir de l'année 1938.

Repartiția și procentajul naționalităților în România după recensământul din 29 decembrie 1930

Nr. crt.	Provincii	Mediu l	Totalul locuitorilor	Ro mâni	Un guri	Ger mani	Evrei	R u ș i	Ru teni, ucraineni	Sâr bi, cro ați, slo veni	Bul gari	Ceh i, slo vaci	Po lo ne zi	Hu țan i	Greci	Al ba nezi	Ar me ni	Turci	Tă tari	Gă gă uzi	Ți gari	Alte po poa re	Ne de cla rați	
1	România	Total Urban Rural	18.053.000 3.632.000 14.421.000	71,9 58,6 75,3	7,9 11,2 7,1	4,1 5,3 3,8	4,0 13,6 1,6	2,3 3,4 2,0	3,2 1,5 3,7	0,3 0,3 0,3	2,0 1,2 2,2	0,3 0,2 0,3	0,3 0,7 0,2	*	0,1 0,6 *	*	*	0,9 0,8 0,9	0,1 * 0,1	0,6 0,3 0,7	1,5 1,1 1,5	0,3 0,6 0,2	*	
2	Oltenia	Total Urban Rural	1.519.000 198.000 1.321.000	97,5 91,7 98,4	0,2 1,0 *	0,2 1,5 *	0,2 1,6 *	0,2 0,3 *	*	*	0,4 0,2 *	0,2 0,2 *	*	*	*	0,2 * *	*	*	*	— * —	*	1,5 2,2 1,4	0,5 0,5 *	*
3	Muntenia	Total Urban Rural	4.028.000 1.093.000 2.935.000	93,4 82,3 97,6	0,8 2,8 0,1	0,5 1,6 *	2,1 7,8 —	0,2 0,5 *	*	*	0,2 0,2 *	0,2 0,2 *	0,2 0,2 *	— * *	0,3 0,9 *	0,1 0,1 *	0,5 0,5 *	0,2 0,2 *	*	*	1,8 1,5 1,9	0,3 0,8 0,1	*	
4	Dobrogea	Total Urban Rural	811.000 193.000 618.000	44,2 52,3 41,6	0,3 1,0 *	1,5 1,3 1,6	0,5 1,8 3,3	3,4 3,6 *	*	0,1 0,3 *	22,8 13,8 25,6	*	*	— * —	1,1 3,6 0,3	0,3 * *	0,7 2,4 *	18,5 13,5 20,1	2,7 1,7 3,0	0,9 0,9 0,9	1,4 2,1 1,2	1,9 1,2 2,1	*	
5	Moldova	Total Urban Rural	2.427.000 591.000 1.836.000	89,8 70,8 95,9	0,9 1,1 0,8	0,3 1,0 0,1	6,5 23,1 1,2	0,3 0,9 *	*	*	0,1 0,2 *	*	0,1 0,4 *	*	0,2 0,6 *	*	0,2 * *	*	*	*	1,3 0,6 1,5	0,3 0,6 0,2	*	
6	Basarabia	Total Urban Rural	2.864.000 370.000 2.494.000	56,2 31,0 59,9	*	2,8 0,8 3,1	7,2 26,8 4,3	12,3 27,1 10,1	11,0 5,2 11,8	*	5,7 3,4 6,1	*	0,3 1,0 0,2	*	*	0,4 * *	*	0,3 * *	*	*	3,4 2,2 3,6	0,5 0,2 0,5	0,3 1,0 0,2	*
7	Bucovina	Total Urban Rural	854.000 227.000 627.000	44,5 33,0 48,7	1,4 0,3 1,8	8,9 14,7 6,7	10,8 30,0 3,9	0,9 1,2 0,8	27,7 13,9 32,8	*	*	*	3,6 6,3 2,6	1,5 — 2,0	*	*	*	*	— * —	*	0,3 * 0,3	0,3 * 0,3	0,1 *	
8	Transilvania	Total Urban Rural	3.218.000 516.000 2.702.000	57,6 35,9 61,7	29,1 39,8 27,0	7,9 12,7 6,9	2,4 8,6 1,3	0,1 0,4 *	*	*	0,3 0,1 0,3	0,3 0,1 0,3	0,1 0,1 *	— * —	*	*	0,1 * *	*	*	*	2,3 1,3 2,5	0,1 0,1 *	*	
9	Banat	Total Urban Rural	942.000 169.000 773.000	54,3 35,0 58,5	10,4 22,7 7,7	23,8 31,3 22,1	1,2 5,8 0,2	0,2 0,7 *	0,5 0,7 0,5	4,3 1,5 4,9	1,1 0,2 1,2	1,5 0,9 1,6	0,1 *	*	*	*	*	*	*	— * —	1,9 1,2 2,1	0,8 0,2 0,9	0,1 *	
10	Crișana - Maramureș	Total Urban Rural	1.390.000 275.000 1.115.000	60,7 33,1 67,5	23,1 43,7 18,1	4,8 3,0 5,3	6,4 16,7 3,8	0,2 0,4 0,1	1,7 0,8 1,9	0,2 0,5 *	*	1,7 0,6 2,0	*	*	*	*	*	*	*	— * *	1,1 0,8 1,2	*	*	

* Mai puțin de 0,1

Populația Transilvaniei, Banatului și a celorlalte ținuturi românești în anul 1919

JUDEȚE (Comitate)	Total locuitori	Români	%	Germani	%	Maghiari	%	Evrei	%	Alții	%
1. Alba inf.	229897	187339	81,49	7746	3,37	29561	12,86	3727	1,62	1524	0,66
2. Arad	413404	454876	61,65	32367	7,83	102247	24,73	8866	2,15	15051	3,64
3. Bistrița-N.	126116	88478	70,16	22388	17,71	6017	4,77	6422	5,09	2861	2,27
4. Bihor	495990	276119	55,67	3237	0,65	181549	36,60	25921	5,23	9164	1,85
5. Brașov	103995	35170	33,82	31498	30,28	34433	33,11	2038	1,96	856	0,83
6. Caraș-Severin	463362	346115	74,70	58939	12,72	21843	4,71	3933	0,85	32532	7,02
7. Cojocna	298519	180894	60,60	9959	2,33	95241	31,90	13181	4,42	2244	0,75
8. Ciuc	151635	24453	16,13	118	0,08	124862	82,34	1622	1,07	580	0,38
9. Făgăraș	95669	88380	92,38	2572	2,69	3825	4,00	686	0,72	206	0,21
10. Hunedoara	333052	282468	84,81	5316	1,60	36881	11,07	4655	1,40	3732	1,12
11. Maramureș	171769	80981	47,14	5544	3,23	18100	10,54	39420	22,25	27724	16,14
12. Mureș-Turda	216816	78045	36,00	6698	3,09	124071	57,22	6225	2,87	1777	8,82
13. Odorhei	125555	3959	3,15	3290	2,62	116743	92,98	861	0,66	732	0,59
14. Sălaj	235716	145236	61,61	842	3,36	76551	32,48	8951	3,80	4136	1,75
15. Sătmăru-Ugocea	295187	155423	52,65	12159	4,12	95839	32,47	18413	6,24	13353	4,52
16. Sibiu	171465	112187	65,43	48915	28,52	6734	3,93	1372	0,80	2257	1,32
17. Solnoc-Dobâca	250886	196364	78,27	2058	0,82	38803	15,47	11583	4,61	2078	0,83
18. Târnava-Mică	106122	55010	51,84	30155	18,99	26998	25,44	1015	0,96	2944	2,77
19. Târnava-Mare	148353	64835	43,70	63921	43,09	15880	10,70	957	0,65	2760	1,86
20. Timiș-Torontal	447031	158285	35,41	178156	39,85	59728	13,86	8214	1,84	42648	9,54
21. Trei Scaune	150097	27658	18,43	813	0,54	120674	80,40	633	0,42	319	0,21
22. Turda-Arieș	177706	132676	74,66	153	0,09	41609	23,41	2278	1,28	990	0,56
Total	5208345	2974951	57,12	513794	9,87	1378189	26,46	170943	3,28	170468	3,27

Surse: *Buletinul statistic al României*, seria IV, vol. XV, 1920, nr. 3, f. 156-157.

Minoritățile naționale din România 1918-1925, București, 1995, p. 184.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Anexa III

Populația Transilvaniei pe grupe etnice - 1930 (%)

Județe	Total	R	M	G	E	A
Total	5548363	57,8	24,4	9,8	3,2	4,8
Transilvania	3217988	57,6	29,0	7,9	2,4	3,1
Alba	217749	81,5	11,3	3,6	1,4	2,2
Brașov	168125	49,9	26,6	19,8	1,5	2,2
Ciuc	145806	14,4	82,7	0,3	1,6	1,0
Cluj	334991	60,9	30,1	0,8	5,1	3,1
Făgăraș	86039	78,3	5,5	12,5	0,5	3,2
Hunedoara	332118	82,0	11,3	2,5	1,4	2,8
Mureș	289546	45,8	42,6	3,9	3,4	4,3
Năsăud	144131	71,5	5,2	14,4	4,4	4,5
Odorhei	130282	4,9	91,6	0,4	1,0	2,1
Sălaj	343347	56,2	31,4	4,7	3,9	3,8
Sibiu	194619	62,0	4,7	29,3	0,7	3,3
Someș	219355	77,5	15,4	0,2	4,8	2,1
Târnava-Mare	147994	44,8	11,8	39,7	0,7	3,0
Târnava-Mică	149482	53,9	23,6	16,1	1,1	5,3
Trei-Scaune	136122	16,0	80,4	0,6	0,5	2,5
Turda	183282	74,4	21,4	0,4	1,2	2,6
Banat	939959	54,4	10,4	23,7	1,2	10,3
Caraș	200929	69,5	2,5	12,8	0,3	14,9
Severin	239586	76,6	6,6	9,6	0,9	6,3
Timiș	499443	37,6	15,4	34,9	1,7	10,4
Crișana-Maramureș	1390417	60,7	23,1	4,8	6,4	5,0
Arad	423649	61,0	19,5	12,3	2,1	5,1
Bihor	510318	61,6	30,0	0,4	4,3	3,7
Maramureș	161578	57,7	6,9	2,0	20,9	12,5
Satu-Mare	294875	60,5	25,2	3,2	8,1	3,0

R= Români

M= Maghiari

G= Germani

E= Evrei

A=Alții

Județe	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%
Total	53,8	57,8	+4,0	59,2	62,6	+3,4	17,7	35,0	+17,3
Alba	77,9	81,5	+3,6	84,7	85,7	+1,0	46,6	58,8	+12,8
Arad	56,3	61,0	+4,7	63,0	65,8	+2,8	16,3	39,3	+23,0
Bihor	54,5	61,6	+7,1	62,4	70,4	+8,0	5,6	26,4	+20,8
Brașov	48,7	49,9	+1,2	57,2	59,3	+2,1	28,7	32,7	+4,0
Caraș	68,7	69,5	+0,8	68,7	74,2	+5,5	-	42,2	+42,2
Ciuc	8,7	14,4	+5,7	9,4	15,1	+5,7	1,6	8,1	+6,5
Cluj	57,0	60,9	+3,9	70,1	73,5	+3,4	14,4	33,9	+19,5
Făgăraș	76,9	78,3	+1,4	80,4	80,7	+0,3	33,0	54,2	+21,2
Hunedoara	79,6	82,0	+2,4	82,7	86,1	+3,4	39,8	52,8	+13,0
Maramureș	47,0	57,7	+10,7	59,1	62,2	+3,1	9,4	35,4	+26,0
Mureș	41,2	45,8	+4,6	45,7	50,1	+4,4	9,2	24,3	+15,1
Năsăud	68,0	71,5	+3,5	71,7	74,7	+3,0	33,8	48,4	+14,6
Odorhei	1,8	4,9	+3,1	1,9	4,5	+2,6	1,1	11,3	+10,2
Satu-Mare	50,1	60,5	+10,4	65,3	68,4	+3,1	6,0	35,0	+29,0
Sălaj	48,1	56,2	+8,1	50,1	58,7	+8,6	8,6	31,6	+23,0
Severin	75,6	76,6	+1,0	80,5	82,5	+2,0	36,5	47,3	+10,8
Sibiu	63,4	62,0	-1,4	72,6	70,3	-2,3	26,3	37,7	+11,4
Someș	74,0	77,5	+3,5	78,6	81,4	+2,8	26,2	41,3	+15,1
Târnava-Mare	41,7	44,8	+3,1	44,0	48,3	+4,3	28,5	30,0	+1,5
Târnava-Mică	52,1	53,9	+1,8	54,2	54,9	+0,7	21,5	45,6	+24,1
Timiș	34,9	37,6	+2,7	39,0	40,1	+1,1	10,4	27,7	+17,3
Trei Scaune	9,9	16,0	+6,1	10,9	16,1	+5,2	1,1	15,3	+14,2
Turda	72,7	74,4	+1,7	77,0	78,7	+1,7	25,2	38,9	+13,7

Anexa V Proportia maghiarilor în populația rurală și urbană a Transilvaniei în anii 1910 și 1930

Județe	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%
Total	31,6	24,4	+7,2	26,7	21,0	-5,1	64,6	37,9	-26,7
Alba	16,7	11,3	-5,4	11,3	9,1	-2,2	42,0	23,0	-19,0
Arad	27,9	19,5	-8,4	20,3	15,2	-5,1	73,0	38,8	-34,2
Bihor	42,3	30,0	-12,3	34,4	23,8	-10,6	91,0	54,8	-36,2
Brașov	28,5	26,6	-1,9	22,2	19,7	-2,5	43,4	39,3	-4,1
Carasă	4,1	2,5	-1,6	4,1	1,4	-2,7	-	8,8	+8,8
Ciuc	90,1	82,7	-7,4	89,4	82,6	-6,8	96,3	83,8	-12,5
Cluj	40,3	30,1	-10,2	27,5	21,9	-5,6	81,6	47,6	-34,0
Făgăraș	8,4	5,5	-2,9	5,1	3,4	-1,7	51,0	26,7	-24,3
Hunedoara	15,7	11,3	-4,4	13,1	8,6	-4,5	49,5	30,4	-19,1
Maramureș	21,4	6,9	-14,5	8,0	4,3	-3,7	82,1	19,9	-62,2
Mureș	50,7	42,6	-8,1	46,8	40,3	-6,5	78,4	54,3	-24,1
Năsăud	9,3	5,2	-4,1	8,0	4,8	-3,2	21,3	8,3	-13,0
Odorhei	97,6	91,6	-6,0	97,7	92,4	-5,3	96,5	81,3	-15,2
Satu-Mare	46,3	25,2	-21,1	30,4	20,0	-10,4	92,3	41,9	-50,4
Sălaj	49,5	31,4	-18,1	47,5	29,8	-17,7	90,4	46,1	-44,3
Severin	9,9	6,6	-3,3	7,4	4,5	-2,9	29,8	16,8	-13,0
Sibiu	6,6	4,7	-1,9	2,9	1,8	-1,1	21,7	13,2	-8,5
Someș	22,7	15,4	-7,3	18,3	13,5	-4,8	68,9	33,0	-35,9
Târnava-Mare	12,0	11,8	-0,2	10,2	8,9	-1,3	21,8	23,7	+1,9
Târnava-Mică	27,3	23,6	-3,7	24,6	22,1	-2,5	66,0	37,3	-28,7
Timiș	17,2	15,4	-1,8	13,4	12,0	-1,4	39,4	29,3	-10,1
Trei Scaune	89,0	80,4	-8,6	88,0	80,6	-7,4	97,2	78,2	-19,0
Turda	25,2	21,4	-3,8	21,0	17,9	-3,1	71,9	49,7	-22,2

Anexa VI **Proporția germanilor în populația rurală și urbană a Transilvaniei în anii 1910 și 1930**

Județe	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%
Total	10,8	9,8	-1,0	10,1	9,1	-1,0	15,3	13,2	-2,1
Alba	3,8	3,6	-0,2	2,6	2,7	+0,1	9,5	8,2	-1,3
Arad	11,7	12,3	+0,6	12,5	13,3	+0,8	6,9	7,9	+1,0
Bihor	0,7	0,4	-0,3	0,5	0,3	-0,2	2,2	1,0	-1,2
Brașov	21,8	19,8	-2,0	19,9	18,7	-1,2	26,4	22,0	-4,4
Caraș	13,8	12,8	-1,0	13,8	7,5	-6,3	-	43,4	+43,4
Ciuc	0,7	0,3	-0,4	0,7	0,2	-0,5	1,3	0,9	-0,4
Cluj	0,9	0,8	-0,1	0,4	0,1	-0,3	2,6	2,4	-0,2
Făgăraș	12,6	12,5	-0,1	12,4	12,5	+0,1	15,2	12,4	-2,8
Hunedoara	2,4	2,5	+0,1	2,0	1,9	-0,1	7,9	6,7	-1,2
Maramureș	18,1	2,0	-16,1	20,9	2,3	-18,6	5,9	0,6	-5,3
Mureș	5,5	3,9	-1,6	4,7	3,5	-1,2	11,0	6,0	-5,0
Năsăud	19,7	14,4	-5,3	17,1	12,8	-4,3	44,1	25,8	-18,3
Odorhei	0,4	0,4	0,0	0,2	0,2	0,0	2,1	2,0	-0,1
Satu-Mare	2,8	3,2	+0,4	3,3	3,7	+0,4	1,3	1,6	+0,3
Sălaj	0,5	4,7	+4,2	0,5	4,6	+4,1	0,3	5,6	+5,3
Severin	10,3	9,6	-0,7	7,7	6,6	-1,1	30,8	24,5	-6,3
Sibiu	28,1	29,3	+1,2	22,6	24,4	+1,8	50,3	43,8	-6,5
Someș	2,0	0,2	-1,8	1,8	sub 0,1	-1,8	3,5	0,9	-2,6
Târnava-Mare	40,7	39,7	-1,0	39,8	39,8	0,0	46,3	39,3	-7,0
Târnava-Mică	16,5	16,1	-0,4	17,7	17,3	+0,1	7,0	5,3	-1,7
Timiș	37,0	34,9	-2,1	35,8	36,0	+1,2	43,6	30,5	-13,1
Trei Scaune	0,4	0,6	+0,2	0,3	0,4	+0,2	1,3	1,6	+0,3
Turda	0,3	0,4	+0,1	0,3	0,1	-0,2	0,7	2,6	+1,9

Anexa VII

Proporția evreilor în populația rurală și urbană a Transilvaniei în anii 1910 și 1930

	Populația totală			Rurală			Urbană		
Județe	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%	1910	1930	Dif.%
Total	3,5	3,2	-0,3	2,4	1,7	-0,7	10,8	10,4	-0,4
Alba	1,7	1,4	-0,3	0,8	0,5	-0,3	6,1	6,2	-0,1
Arad	2,4	2,1	-0,3	1,1	0,6	-0,5	10,0	9,1	-0,9
Bihor	5,5	4,3	-1,2	2,6	1,5	-1,1	23,6	15,4	-0,8
Brașov	1,1	1,5	+0,4	0,1	0,2	+0,1	3,5	3,8	+0,3
Caraș	0,5	0,3	-0,2	0,5	0,1	-0,4	-	1,4	+1,4
Ciuc	1,5	1,6	+0,1	1,2	1,2	0,0	4,5	5,6	+1,1
Cluj	4,5	5,1	+0,6	2,6	1,3	-1,6	10,9	13,3	+2,4
Făgăraș	1,0	5,0	+4,0	0,5	sub 0,1	+0,5	7,8	4,9	-3,1
Hunedoara	1,7	1,4	-0,3	1,3	0,7	-0,6	6,7	6,6	-0,1
Maramureș	21,8	20,0	-1,8	19,8	17,4	-2,4	37,3	38,6	+1,3
Mureș	3,1	3,4	+0,3	2,1	1,5	-0,6	10,3	13,4	+3,1
Năsăud	5,4	4,4	-1,0	4,8	3,0	-1,8	10,9	14,7	+3,8
Odorhei	1,2	1,0	-0,2	1,1	0,8	-0,3	2,5	3,3	+0,7
Satu-Mare	8,0	8,1	+0,1	5,0	4,9	-0,1	16,6	18,6	+2,0
Sălaj	4,8	3,9	-0,9	4,4	2,9	-1,5	12,4	13,4	+1,0
Severin	1,5	0,9	-0,6	0,6	0,2	-0,4	8,2	4,6	-3,6
Sibiu	0,9	0,7	-0,2	0,1	sub 0,1	+0,1	3,9	2,7	-1,2
Someș	5,4	4,8	-0,6	4,3	3,1	-1,2	16,6	20,1	+3,5
Târnava-Mare	0,8	0,7	-0,1	0,5	0,2	-0,3	2,8	3,0	+0,2
Târnava-Mică	1,5	1,1	-0,4	1,2	0,6	-0,6	6,5	5,6	-0,9
Timiș	1,9	1,7	-0,2	0,7	0,3	-0,4	9,3	7,6	-1,7
Trei Scaune	0,9	0,5	-0,4	0,6	0,3	-0,3	3,2	2,3	-0,9
Turda	1,5	1,2	-0,3	1,3	0,8	-0,5	3,6	4,3	+0,7

Excedentul natural al populației din județul Mureș(1931-1939)

Anul	Cifra probabilă a populației în fiecare an				Cifre absolute											
					Născuții vii				Decese				Excedent			
	R	M	G	E	R	M	G	E	R	M	G	E	R	M	G	E
1931	132719	123317	11283	9959	4688	3914	229	170	2614	1866	187	123	2074	2052	42	47
1932	134793	125369	11325	10006	4908	3705	210	184	2700	2453	200	131	2208	1252	10	53
1933	137001	126621	11335	10059	4205	3551	216	132	2653	2264	197	102	1552	1257	19	30
1934	138553	127978	11354	10089	4277	2942	196	164	2662	2156	196	99	1615	786	-	65
1935	140168	128664	11354	10154	4259	2958	222	141	2709	2075	242	92	1550	883	-20	49
1936	141718	129547	11334	10203	4551	3134	252	154	3209	1176	195	99	1342	1958	57	55
1937	143060	131505	11391	10302	4526	3017	264	162	2654	2040	177	117	1852	977	87	45
1938	144912	132482	11478	10347	4325	2983	234	143	2612	2104	180	114	1713	879	54	29
1939	146629	133361	11532	10376	4331	2930	253	156	2576	2045	216	115	1765	883	37	41

Anul	Proporții la 1000 locuitori											
	Născuții vii				Decese				Excedent			
	R	M	G	E	R	M	G	E	R	M	G	E
1931	35,3	31,7	20,2	17,0	19,6	15,1	16,5	12,3	15,7	16,6	3,7	4,7
1932	36,4	29,5	18,5	18,3	20,0	19,5	17,6	13,0	16,4	10,0	0,9	5,3
1933	30,6	28,0	19,0	13,1	19,3	17,8	17,3	10,1	11,3	10,2	1,7	3,0
1934	30,8	23,0	17,2	16,2	19,2	16,8	17,2	9,8	11,6	6,2	-	6,4
1935	30,3	22,9	19,5	13,8	19,3	16,1	21,3	9,0	10,7	6,8	7,5	4,8
1936	32,1	24,2	22,2	15,0	22,6	9,0	17,2	9,7	9,5	15,2	5,0	5,3
1937	31,6	22,9	23,1	15,7	18,5	15,5	15,6	11,3	13,1	7,4	7,5	4,4

Excedentul natural al populației din județul Târnava Mare (1931-1939)

Anul	Cifra probabilă a populației în fiecare an				Cifre absolute											
					Născuții vii				Decese				Excedent			
	R	M	G	E	R	M	G	E	R	M	G	E	R	M	G	E
1931	66307	17419	58810	1061	2184	503	1505	16	1354	248	886	12	830	255	619	3,7
1932	67137	17674	59429	1065	2173	525	1451	7	1426	295	1011	31	747	230	440	-22,6
1933	67884	17904	60440	1041	1887	538	1463	13	1179	284	814	9	708	254	649	3,6
1934	68592	18158	61254	1045	1769	508	1334	17	1340	282	904	11	429	226	685	5,4
1935	69021	18384	61930	1058	1885	457	1391	15	1328	293	893	8	557	164	498	6,3
1936	69578	18548	62437	1065	1993	487	1426	19	1327	252	908	11	666	235	518	7,5
1937	70244	18783	62995	1073	1929	511	1441	19	1280	285	874	18	649	226	567	1,0
1938	70893	19009	63562	1074	1892	502	1471	13	1221	298	907	13	671	204	564	-
1939	71564	19213	64126	1074	1621	548	1458	13	1203	311	843	13	418	237	615	

Anul	Proporții la 1000 locuitori											
	Născuții vii				Decese				Excedent			
	R	M	G	E	R	M	G	E	R	M	G	E
1931	4	32,9	28,8	25,5	15,0	20,4	14,2	15,0	11,3	12,5	14,6	10,5
1932	-24	32,3	29,7	24,4	6,5	21,2	16,6	17,0	29,1	11,1	13,1	7,4
1933	4	27,7	30,0	24,2	11,8	17,3	15,8	13,4	8,2	10,4	14,2	10,8
1934	13	25,7	27,9	21,7	15,4	19,5	15,5	14,7	10	6,2	12,4	7,0
1935	7	27,3	24,8	22,4	13,4	19,2	15,9	14,4	7,1	8,1	8,9	8,0
1936	8	28,6	26,2	22,8	17,8	19,0	13,5	14,5	10,3	9,6	12,7	8,3
1937	1	27,4	27,2	22,8	17,7	18,2	15,1	13,8	16,7	9,2	12,1	9,0
1938	-	26,6	26,4	23,1	12,1	17,2	15,6	14,2	12,1	9,4	10,8	8,9
1939	-	22,6	28,5	22,7	12,1	16,8	16,1	13,1	12,1	5,8	12,4	9,6

CÂTEVA ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA SOCIAL-POLITICĂ DESFĂȘURATĂ DE DR.ROMUL BOILĂ ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

NICOLAE VICTOR FOLA

Realizarea dezideratului unirii Transilvaniei cu România concretizată prin întrunirea Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia -1 Decembrie 1918, urmat de constituirea organismelor provizorii de conducere, până în momentul preluării activității administrative și legislative de către guvernul și parlamentul de la București, se constituie într-un reper istoric semnificativ în evoluția națiunii noastre, conjugând eforturile, concepțiile și acțiunea politico-culturală a diferitelor categorii socio-profesionale. În fruntea acestor activități s-au situat reprezentanți ai profesiunilor libere -avocați, ziariști, medici, funcționari bancari etc, care și-au consacrat eforturile emancipării naționale. Este și cazul avocatului dr.Romul Boilă care, începând din anii 1905-1906, s-a implicat în activitatea comunității românești din comitatul Târnavei Mici, pe diferite paliere ale vieții publice.

Membru în conducerea Partidului Național Român, colaborează până la Marea Unire cu fruntași români din zonă, cazul avocaților dr.Ioan Radeș și dr.Marțian Căluțiu, clericii Nicolae Platon, Iosif Lita, Laurențiu Pascu, Augustin Folea, învățătorii Basiliu Popa, Constantin Frâncu etc. Romul Boilă a fondat în anii 1908 banca *Vulturul -a doua bancă românească din comitat*, care se alătura filialei băncii sibiene *Albina*. A participat activ, la început în calitate de secretar, apoi ca *director* (președinte) la activitatea despărțământului *ASTREI*, care între anii 1910-1914 înregistra în comitatul Târnavei Mici cea mai fructuoasă activitate din perioada antebelică. A fost avocat pledant în procese politice -cazul recursului în procesul intentat colegului său dr.Nicolae Șerban și a altor delegați români din adunarea comitatului Făgăraș, judecat la Tîrgu-Mureș sau în procesul preotului greco-catolic din localitatea Moftinul-Mic (Maramureș) și a celor 14 enoriași ai săi (apreciat

atunci de ziarul *Românul* ca al doilea proces politic ca importanță, după cel al Memorandumului), în anii când cercurile guvernamentale de la Budapesta făceau presiuni pentru maghiarizare, prin intermediul episcopiei de Hajdudorogh. Ca avocat stagiar publica în anul 1905 broșura *Dreptul de alegător dietal*, apoi *Dreptul de alegător comunal*, iar în anul 1909 a întocmit un comentariu al proiectului legii electorale în broșura *Votul universal*. Ele răspundeau unor probleme vitale pentru românii ardeleni, în condițiile când, în comitatul Târnavei Mici, în anul 1892, statistica menționa la o proporție de 50% români doar 4 funcționari de această naționalitate, pe când la 33% locuitori maghiari erau 119 funcționari¹, situație menținută și la începutul secolului nostru. Chiar un funtaș maghiar din zonă, avocatul Gyarfás Elémer făcea, în publicația *Altkomány* (în numărul din 29 ianuarie 1908), următoarea remarcă în privința românilor: „*Trebuie să recunoaștem că românii din Ungaria au fost condamnați întotdeauna să joace un rol recundar. Nu erau recunoscuți ca cetățeni adevărați ai statului, fiind priviți ca venetici, lipsiți de capacitatea drepturilor și libertăților lor. Religia lor a fost numai tolerată. Am putea afirma că în Ardeal numai românii au fost iobagi. Grosul ungurimii aparținuse doar nobilimii, iar secuii și sașii se bucurau de drepturi depline. Românii oriunde priveau, nu vedeau decât asuprirea... Țăranul român nu întâmpină din partea domnilor decât dispreț, violență, tiranie*”².

Aceste cuvinte vorbesc de la sine și aparțin unei persoane publice, deoarece acesta a fost și ultimul prefect austro-ungar al Târnavei Mici. Marele nostru om de cultură, Onisifor Ghibu, care a fost coleg cu el la liceul maghiar din Sibiu remarca acest lucru, arătând că până la 1918 „...se manifestase ca prieten al românilor, cerând prin scrieri publicate în presă o anumită îndreptățire a lor cu elementul conducător unguresc din Ardeal. Sub regimul românesc însă deveni cel mai îndârjit și cel mai primejdios luptător revizionist maghiar, camuflat sub mantia catolicismului, împotriva României și a însăși păcii europene și mondiale”³. În perioada interbelică, E.Gyarfás s-a manifestat activ în viața publică, conducând la un moment dat ziarul *Erdely lapok*, editat de

¹ Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918 și 1940. Drepturi și privilegii*, Tîrgu-Mureș, 1996, p.126.

² *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, Ed.a II-a, București, 1968, p.276-277.

³ O.Ghibu, *Pe baricadele vieții -anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, 1981, p.84.

Biserica romano-catolică maghiară, fiind ales și senator în Parlamentul României în anii 1926, 1927, 1928, 1931, 1932, 1937 (perioadă în care era și director de bancă), dar și în anul 1939, deci în perioada regimului autoritar al lui Carol al II-lea. El a exprimat în Parlament, printr-un discurs, în numele tuturor minorităților gratitudinea față de statul român în chestiunea primei legi privitoare la bisericile minoritare, deoarece statul român asigurase prin lege depline libertăți cultelor, protejându-le și ajutându-le⁴ (În cursul anului 1928 se discuta legea cultelor și avea loc luarea de cuvânt mai sus menționată). Radicalizarea poziției sale politice se producea la finele deceniului al treilea și s-a manifestat până la decesul său, în cursul anului 1944.

Revenind la situația antebelică, menționăm intensificarea activității cultural-naționale a românilor de pe Târnava Mică între anii 1910-1914, datorită inițiativelor unor lideri locali, ca și a altor intelectuali inimoși, cazul funcționarului de bancă Aurel Beșa, a învățătorului Dimitrie Todoran, conducător al Reuniunii învățătorilor români din zona Biia-Diciosânmartin și a multor alți preoți, învățători, ale căror nume se menționează în peginile *Românului târnavean* și în rapoartele despărțământului *ASTREI*. Delegații *ASTREI*, ca și cei ai unor sate evidențiate în activitatea cultural-națională (cazul Cetății de Baltă, a Vesăușului, Feisa etc), au reprezentat populația românească din Târnava Mică la aniversarea semicentenarului *Asociațiunii* de la Blaj, autentică sărbătoare a românilor de pretutindeni. Cu un an înainte, în 1910, avocații dr.Ioan Radeș și Romul Boilă puneau bazele ziarului *Românul târnavean*, apărut la Tîrnăveni până la izbucnirea războiului, inițial ocazional, apoi cu apariție săptămânală, majoritatea materialelor fiind axate pe evenimentele politice ale vremii, dar și pe activitățile despărțământului *ASTREI*.

Atmosfera tensionată a acelor ani, în care autoritățile forțau *integrarea*, respectiv maghiarizarea prin intermediul episcopiei de Hajdudorogh, care avea ca enoriași mulți ruteni meghiarizați, dar și al unui proiectat *Vicariat al Secuimii*, care să amplifice deznaționalizarea românilor din partea centrală și estică a Transilvaniei, a fost reflectată de impresionanta adunare de protest a românilor greco-catolică convocată de fruntașul național Ștefan Cicio-Pop, cu participarea venerabilului Gheorghe Pop de Băsești, Al.Vaida-Voevod și a altor fruntași

⁴ Virgil Pană, *op.cit.*, p.111, 115, 117, 239-240.

naționali de confesiune unită, între secretarii adunării fiind ales și Romul Boilă, adunare care s-a ținut în ziua de 16/29 mai 1912⁵. A fost redactat un memoriu de protest de canonicul Vasile Suciu și înaintat la Roma, evidențiind ingerințele autorităților maghiare în viața confesională. Parohiile prevăzute să fie rupte de Mitropolia Blajului, respectiv din episcopii Gherlei și Oradei pentru sus-menționatul *Vicariat al Secuimii*, pretextându-se și distanța la care se aflau de reședința mitropolitană, cuprindeau peste 100000 de suflete, din care mai mult de jumătate erau români, care vorbeau numai limba maternă. Obiectivele urmărite prin crearea acestei episcopii au fost sesizate de Papalitate și s-au luat măsuri de revizuire a bulei papale de înființare a menționatei episcopii, care a rămas practic blocată la Nunciatura papală din Viena. Izbucnirea războiului, în anul 1914, a făcut practic inoperantă organizarea episcopiei de Hajdudorogh, în anul 1919 parohiile românești revenind sub jurisdicția românească, episcopia rămânând cu parohiile inițiale, din Ungaria. Au urmat, în cursul anului 1921, intervențiile ambadorului Ungariei pe lângă Papă, însă hotărârile din anul 1919 au rămas în vigoare. O extindere a autorităților confesionale maghiare s-a realizat în mod temporar între anii 1940-1944, deci în anii aplicării dictatului de la Viena⁶.

În anul 1912 Comitetul Național al Partidului Național Român l-a însărcinat pe Victor Onișor, Valer Moldovan și Romul Boilă cu elaborarea unui „*proiect de lege a votului universal, egal, direct și secret*”. Prezentat de către deputatul Ștefan Cicio-Pop și adoptat de conducerea partidului a fost expus în Camera Deputaților din Budapesta și publicat de biroul acesteia. La sfârșitul anului 1914, când Vászony Vilmos, consilier al ultimului Habsburg, împăratul Carol al II-lea, a trebuit să redacteze și să prezinte un proiect de lege referitor la votul universal a studiat și proiectul românesc din anul 1912. Preocupările de acest fel se reîntâlnesc în activitatea lui Romul Boilă și după anul 1918; astfel a

⁵ *Arhivele Naționale Sibiu, Fond ASTRA*, dos.871, Raportul Comitetului Central, fila 69; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, *Fond R.Boilă*, nr.inv.1186; M.Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p.110-113; I.Georgescu, *G.Pop de Băsești*, Oradea, 1936, p.277-286 (inclusiv procesul preotului din Moftinul Mic).

⁶ I.Georgescu, *op.cit.*, p.289; I.Dumitru-Snagov, *România în diplomația Vaticanului 1939-1944*, București, 1991, p.539.

redactat un anteproiect de constituție (alături de cel liberal), publicat la Cluj în vara anului 1921 și prezentat apoi la Institutul Social Român (prelegerea a fost susținută la 25 mai 1922)⁷.

În vara anului 1914, izbucnind prima conflagrație mondială, Romul Boilă, deși găsit inapt militar, a fost mobilizat în serviciul de intendență. A fost trimis pe frontul din Polonia, apoi în Italia, unde era mobilizat, din vara anului 1917, și fratele său Zaharie. În vara anului 1916 i se comunica oficial să-și mute familia din Tîrnăveni, în caz contrar soția urma să-i fie internată în lagăr. De aceea își transferă familia în orașul Pécs, apoi la Bădăcin, în Sălaj, până la sfârșitul anului 1918. Dezmembrarea Austro-Ungariei îl surprindea pe Romul Boilă pe frontul italian. În drum spre Sibiu, unde urma să fie demobilizat, s-a oprit la Arad și a luat parte la negocierile politice care s-au desfășurat între reprezentanți ai Partidului Național Român și delegația guvernului maghiar, condusă de Jászi Oskár. La aceste tratative participă și fratele său, Zaharie. Cei doi frați au fost aleși în organele provizorii de conducere înființate la nivelul comitatului, iar delegația Târnavei Mici la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia a fost condusă de Romul Boilă. Între delegați era avocatul dr.Marțian Căluțiu, avocatul dr.Ioan Radeș, Iuliu Anca, un alt avocat, dr.Emil Breda, Dănilă și Ana Boilă, Ana Coman, Elena Sabău, Leontina Costea (Boziaș), protopopul Laurențiu Pascu, ca și preotul Gheorghe Oprean, fost secretar al Senatului ofițerilor și soldaților români de la Viena, constituit la finele anului 1918, odată cu dezagregarea fostei armate imperiale⁸.

S-au înregistrat și evenimente mai tensionate în acești ani, care s-au soluționat, din fericire, fără confruntări și mai ales fără pierderi de vieți omenești. Faptul este explicabil în condițiile de tranziție de atunci până în momentul intrării efective în atribuții a Consiliului Dirigent, iar pe de altă parte Garda Națională locală, cuprinzând 40 de persoane și organizată de avocatul dr.Marțian Căluțiu -viitorul prefect român al

⁷ *Biografia lui Romul Boilă* (manuscris), în posesia fiicei sale, d-na Cornelia Lupaș, Cluj-Napoca, str.Pavlov nr.42; Anteproiectul este prezentat în lucrarea *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, 1990, p.533-562.

⁸ *Gazeta Oficială*, nr.5/18 ianuarie 1919, p.2; pentru Gh.Oprean, vezi Gh.Unc, A.Deac, *Gărzile naționale române din Transilvania*, București, 1979, p.37; Muzeul Orășenesc Tîrnăveni, nr.inv.536, *Memoriile lui Gh.Oprean* (manuscris), 1966 -publicate sub titlul *Cu orice fel de jertfe și pe vecii vecilor*, prima parte, în *ASTRA*, an XXV, 1993, nr.6, p.3.

Târnavei Mici și de către ofițerul Gh.Maior, nu putea reglementa activitatea în toate sectoarele de activitate economico-socială. Un asemenea moment este prezentat de către Radu Nicodim, trimis în funtea unui mic detașament militar de către ofițerul Florea Medrea, din garnizoana Alba Iuliei, pe calea ferată pentru a spijini instalarea administrației românești din comitat -se pare prima de acest nivel instituită în Transilvania⁹.

Reputația câștigată prin activitatea sa a făcut ca Romul Boilă să fie recomandat de către Consiliul Dirigent să ocupe catedra de Drept constituțional a Facultății de drept a Universității Daciei Superioare din Cluj, fiind însă o perioadă și *șef de resort* (comunicații și lucrări publice, poștă, telegraf și alimentație publică) în Consiliul Dirigent, începând cu data de 2 decembrie 1918¹⁰. Această din urmă sarcină era importantă, însă ridica multiple dificultăți. După demisia de la începutul lunii august a celor doi reprezentanți ai socialiștilor Iosif Jumanca și Ioan Flueraș din Consiliul Dirigent, lui Romul Boilă i-a revenit și girarea Resortului de Industrie și Comerț. Încă din data de 20 iulie 1919 demisiona de la conducerea Resortului de Alimentare, însă negăsindu-se înlocuitor a funcționat până la 20 septembrie, când s-a desființat menționatul resort¹¹.

Consiliul Dirigent a condus, în calitate sa de organ provizoriu, Transilvania în condițiile precare caracteristice încheierii războiului. Lipsseau mijloacele materiale, dar și fondurile pentru diversele activități economico-sociale, circulația bănească însăși fiind în impas. Spre exemplu, s-au ștampilat coroanele austro-ungare, care erau utilizate cu titlu provizoriu. După unificarea monetară înfăptuită de către guvernul Averescu în cursul lunilor iunie-august 1920, au fost apoi retrase coroanele austro-ungare, rublele Romanov și Lvov, ca și leiile Băncii Generale. Conform reglementărilor internaționale -tratatul de la Saint-Germain- s-a urmărit stabilizarea prin împrumuturi de la băncile române ardelen, dar și de la Ministerul de Finanțe și din partea Băncii Naționale¹².

⁹ C.Mustăță, *În vâltoarea vremurilor (rememorări, confesiuni, atitudini)* (fragmentul lui Radu Nicodim, *Târnăveni, noiembrie 1918 -un episod premergător Unirii*), București, 1988, p.82-84

¹⁰ A.Galea, *Consiliul Dirigent - rganizarea, atribuțiile și cauzele desființării sale*, în *Studii, revistă de istorie*, tom 22/2, 1973, p.304.

¹¹ Gh.Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p.57, 65.

¹² *Ibidem*, p.237-247.

S-au organizat serviciul de alimentare pentru tot teritoriul aflat sub jurisdicția Consiliului Dirigent, s-au numit comisari, s-a prohibit specula cu alimente. Însă s-a procedat și la rechiziționarea și distribuirea raționalizată de alimente. Nu s-a înregistrat nici o acțiune de protest determinată de lipsa produselor alimentare. Măsurile au fost luate în vederea aprovizionării muncitorilor, funcționarilor de toate categoriile, pentru alte categorii de locuitori ai orașelor și pentru cei lipsiți în general de alimente. Pe lângă populația civilă a fost aprovizionată și armata teritorială și cea de operații, atât timp cât s-au derulat acțiuni militare. În cursul lunii decembrie 1918 s-au trimis alimente Capitalei, care în urma ocupației străine era amenințată de foamete. Consiliul Dirigent nu numai că a reușit să soluționeze spinoasa problemă a aprovizionării, dar a realizat și un excedent care s-a cifrat la 72 milioane coroane.

Data fiind însemnătatea covârșitoare a sistemului de comunicații, mari probleme ridicau căile ferate, aflate într-o situație deplorabilă, deoarece inamicii au luat majoritatea materialului rulant. Lipsa însă și elementul românesc în acest sector, căci la îndemnul fostelor autorități, angajații etnici maghiari boicotau autoritățile românești. În colaborare cu guvernul regal s-a constituit o Direcție Generală a C.F.R., conducerea sa fiind încredințată inginerului Leo Bohățiel, secretar general la comunicații. În afară de menținerea unei circulații regulate a trenurilor civile, Resortul de comunicații a executat în special transportul trupelor de operații pe frontul din Ungaria, de pe Tisa, astfel încât prestațiile sale au determinat în bună parte realizarea succeselor militare. Meritele deosebite au fost recunoscute de către generalul C.Prezan, șeful Marelui Cartier General, care și-a exprimat personal recunoștința șefului Resortului de comunicații, dar și Directorului general al C.F.R.¹³. Ca recunoaștere a acestor eforturi dr.Romul Boilă a primit din partea regelui înalta distincție *Mare ofițer al Ordinului "Steaua României"*. Este unul din coautorii -alături de I.Borcea, E.Hațieganu- al proiectului de lege de desființare a Consiliului Dirigent¹⁴.

Pe plan profesional, după război și-a continuat preocupările de cercetare în domeniul dreptului constituțional. Predilecția aceasta se

¹³ *Ibidem*, p.119-123, 249-251; R.Boilă, *Consiliul Dirigent*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, vol.I, București, 1929, p.98.

¹⁴ R.Boilă, *Note biografice*, în *Patria*, an XXVII, nr.23, 1946, p.2; Gh.Iancu, *Desființarea Consiliului Dirigent*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, XV, 1973, p.381.

explică prin faptul că era convins că un factor practic de afirmare politică a poporului român îl constituie cunoașterea detaliată a sistemului electoral (pentru a cărei îmbunătățire a militat și înainte de anul 1918, inclusiv pentru introducerea votului universal), deci se pune accent pe conștientizarea drepturilor sale. Se apreciază faptul că activitatea științifică a profesorului Boilă nu era decât „*un reflex al luptei sale politice, luptă care, pusă în slujba eliberării neamului său, era în același timp o luptă pentru democrație*”¹⁵. În anul 1920 îi apare lucrarea *Dreptul constituțional român*, în anul 1921 *Adaus la lucrarea Dreptul constituțional român* -manual pentru studenți. În același an, 1921, apărea *Anteproiect de Constituție pentru Statul român întregit*, cu o scurtă expunere de motive, iar activitatea Consiliului Dirigent este analizată în lucrarea colectivă *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*. În același an, în colaborare cu C.Stere, P.Negulescu și C.Alexianu publică lucrarea *Anteproiect de lege pentru organizarea administrativă locală*. În anul 1927 îi apare studiul *Organizația de stat. Considerațiuni teoretice*, care urmărea structurile organizatorice ale statului român, comparativ cu a altor state¹⁶. Deși păstra forma unei lucrări didactice, lucrarea tratează probleme dificile de drept constituțional, cum ar fi problema suveranității sau cea a scopului statului. Examinând critic aceste probleme, Romul Boilă este primul autor român care respinge diviziunea dreptului în drept public și privat, susținând idea unității dreptului. Convins de faptul că aspectul comunității este unul din elementele fundamentale ale formării statului, ridică conștiința de stat la rangul unei condiții necesare pentru existența acestuia¹⁷.

În anul 1930 a publicat *Codul administrativ adnotat*, în colaborare cu profesorii Paul Negulescu și Gheorghe Alexianu. Printre conferințele care i-au apărut în reviste de mare circulație merotă a fi menționate: *Principiile Constituției noi*, ținută sub auspiciile Institutului Social Român, la București (25 mai 1922)¹⁸, *Diviziunea dreptului în drept public și privat*, conferință apărută în anul 1923, *Organizarea administrației locale* (1929), *Die Verfassung und Verwaltung Rümäniens seit dem*

¹⁵ T.Drăgan, *Opera juridică a profesorului R.Boilă*, în *Patria*, an XXVII, nr.23, 1946, p.2.

¹⁶ *Biografia lui R.Boilă*.

¹⁷ T.Drăgan, *op.cit.*

¹⁸ *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, 1990, p.533-562.

Weltkriege, cea din urmă apărută în *Lehrbuch des Offentlichen Rechtes*, Band 18/1930. Editate de el însuși au apărut: *Democrația*, conferință ținută la Centrul de studii al Partidului Național Țărănesc din Cluj, la 31 decembrie 1921, *Individul și statul modern*, conferință ținută în cadrul ASTREI, la 23 februarie, Cluj și tot la Cluj publică în anii 1923 și 1927 conferințele: *Inegalitatea oamenilor*, respectiv *Capitalul uman și organizația constituțională a statelor*. În anul 1939 îi apare la Cluj volumul *Statul*, care ilustrează dorința statornic prezentă în preocupările sale de a nu accepta o concepție juridică doar pe considerentul că este tradițională¹⁹.

Pe plan politic, ca membru marcant al Partidului Național Țărănist, a candidat și a fost ales senator între anii 1927-1929, vicepreședinte al Senatului între anii 1928-1929 și a fost membru în Consiliul de revizuire legislativă în timpul guvernului Maniu. Începând cu anul 1926 este cvasipermanent membru al Consiliului municipal Cluj, iar în alegerile de primari din anul 1926, deci în timpul guvernării liberale, deși a obținut cel mai mare număr de voturi, alegerea sa ca primar nu a fost validată²⁰.

În cursul anului 1928, când deținea funcția anterior menționată de membru al Consiliului legislativ, în spiritul idealurilor de justiție socială care i-au călăuzit activitatea, a inițiat și a pus în discuția acestui consiliu o reglementare pentru repunerea în drepturi a acelor funcționari publici maghiari, care imediat după Unire au fost *sfătuiți* de către reprezentanții guvernului maghiar și de către liderii lor din Transilvania să nu depună jurământul de fidelitate față de statul român. În acest sens, între liderii transilvăneni s-a remarcat Emil Grandpierre, cel care făcea o intensă propagandă pentru emigrare, căci se urmărea ca România -prin această acțiune concertată, să nu-și poată organiza administrația națională, lucru care nu s-a produs. O veritabilă dramă a traversat familiile acestor oameni, care trăiau în condiții precare, ca emigranți la periferia Budapestei (situația fiind valabilă pentru emigranții din toate statele succesore). Acești nefericiți, manipulați politic, au fost prezentați de cercurile guvernamentale maghiare ca victime ale tratatului de la Trianon, iar România -deși o parte a funcționarilor maghiari, pe baza propriei opțiuni au rămas în posturi (mai mult chiar statul român a anga-

¹⁹ *Ibidem*; *Biografia lui R.Boilă*.

²⁰ *Minerva -Enciclopedia română*, Cluj, 1927, p.202; *Idem*, *Note biografice*, în *Patria*, XXVII, nr.23, 1946, p.1.

jat și alți etnici maghiari), a fost acuzată, în evidentă contradicție cu realitatea, că este intolerantă²¹. Între acțiunile întreprinse pentru menținerea Transilvaniei în cadrele statului maghiar (sau, în caz de nereușită de creare a unui stat independent, autonom sau federal al Transilvaniei) se numărau și demersurile inițiate de către Gyárfás Elemer pe lângă membrii Consiliului Dirigent. Desigur, acest lucru era în concordanță cu atitudinea politică a lui Gyárfás Elemer, după cum evidențiază și portretul său făcut de Onisifor Ghibu și amintit anterior. Pe de altă parte, așa cum aprecia relativ recent cercetătorul clujean dr.Gh.lancu²², evenimentele perioadei trebuie tratate și interpretate nuanțat, inclusiv chestiunea depunerii jurământului de fidelitate față de statul român de către foștii salariați ai statului maghiar. Acest proces a fost inițiat și condus de autoritățile civile române, nu de cele militare, cum se susține frecvent, astfel că nu s-au încălcat prevederile convențiilor de la Haga din 29 iulie 1899 și 18 octombrie 1907. În desfășurarea concretă a acestui fenomen nu s-au înregistrat de nici o parte poziții tranșante, exclusive. Statul român n-a îndepărtat din funcții pe toți cei care au refuzat depunerea jurământului de fidelitate și nu toți cei cărora li s-a pretins l-au refuzat. Mulți din cei ce n-au consimțit să se conformeze dispozițiilor statului și au optat pentru cetățenia maghiară au părăsit România începând cu anul 1919. Prezentrându-se ca victime ale statului român au constituit *Societatea pentru apărarea minorităților din Transilvania* și *Comitetul maghiarilor proscrisi din Transilvania*, cu sediul la Budapesta, în numele cărora au trimis mai multe memorii la Societatea Națiunilor, fără a găsi audiența sperată. Statul român a expulzat doar pe acei cetățeni maghiari care s-au făcut vinovați de încălcări grave ale legilor țării.

În acest context istoric, referitor la cetățenii etnici maghiari, care nu au încălcat legile României și au rămas pe teritoriul românesc, dr.Romul Boilă a făcut menționata propunere de repunere în drepturi, conform Constituției și spiritului democratic al legislației țării. Adversarii politici au încercat să prezinte denaturat inițiativa sa, pentru a-l denigra și a compromite și partidul său în fața opiniei publice, sugerându-se,

²¹ Virgil Pană, *op.cit.*, p.124-125.

²² Gh.lancu, *Majorități și minorități, în Transilvania la sfârșitul primului război mondial*, în *Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca*, XXXII, 1993, p.219, 212.

evident fără temei, că face jocul unor interese antiromânești²³. De fapt se contura un preludiu al așa-numitei *afaceri Skoda*.

Climatul politic al României, la începutul deceniului al IV-lea, era tensionat, determinat, pe de o parte de conjunctura economică, iar pe de cealaltă parte, de intrigile regelui Carol al II-lea și ale unor membri ai camarilei, de acțiuni ale unor politicieni și înalți funcționari publici, aflați în același spectru politic. În condițiile critice pe care le-a cunoscut România în anii *marii crize*, pentru a se *limpezi apele* în disputa politică cu liberalii, țărăniștii au propus și parlamentul a adoptat la 24 septembrie 1932 o lege privitoare la proveniența averii persoanelor suspecte de îmbogățire pe seama avuției publice. Puțini au solicitat aplicarea prevederilor legii, între ei numărându-se și Romul Boilă, unul din autorii legii. *Afacerea Skoda*, cum a fost numită în presa timpului această intrigă politică, a stat în atenția presei și parlamentului între anii 1933-1934 și a avut ca punct de plecare prezumția că membrii cabinetului național-țărănist au semnat la 17 martie un contract oneros cu firma cehoslovacă Skoda, în schimbul unei sume considerabile primite ilicit. Cu toate manevrele camarilei regale, ale guvernului Tătăreanu, nu s-a putut demonstra cu probe că autorii contractului au fraudat statul român. În aprilie 1934 se constituie o comisie de anchetă parlamentară, având în componență reprezentanți ai tuturor partidelor reprezentate în parlament. Concluzia raportului prezentată în anul 1935 îi declara vinovați pe ministrul de război (semnatar al contractului), ministerul justiției (care în anul 1933 a dat ordinul de întrerupere a percheziției la sediul firmei Skoda), pe Romul Boilă -înrușinat prin căsătorie cu Iuliu Maniu, ca și pe colonelul S.Georgescu, fost secretar general la Ministerul Apărării Naționale, pentru trafic de influență. Parlamentarii național-țărăniști și-au exprimat dezacordul față de principalele concluzii ale raportului, socotind că datele concrete au fost folosite tendențios, Iuliu Maniu a negat existența unei *afaceri Skoda*, afirmând că pe baza unor date falsificate se încerca un *asasinat moral* contra sa²⁴.

De fapt, legea pentru controlul averii și apărarea onoarei a fost redactată de experții național-țărăniști și promulgată de parlament la 18 octombrie 1932, iar la 25 octombrie 1932 dr.Romul Boilă făcea cunoscut că s-a adresat Curții de Apel din Cluj cu solicitarea de a i se cerceta

²³ Dr.Romul Boilă 1881-1946, în *Patria*, XXVII, nr.23, 1946, p.1.

²⁴ I.Scurtu, *Democrația la români (1866-1938)*, București, 1990, p.147.

situația materială, deoarece nici unul din cei care-l atacaseră -nici măcar Stelian Popescu, care-i rezervase pagini întregi în ziarul *Universul* nu a cerut verificarea averii. Totodată declara că nu va urmări judiciar persoana care-l va denunța, chiar dacă denunțul nu se va dovedi întemeiat. Însă național-tărăniștii nu și-au putut atinge scopul -înlăturarea suspiciunilor, căci în replicile politice ale timpului adversarii, pentru a câștiga audiență, foloseau frecvent epitete ca escroci, afaceriști etc., fără cel mai mic respect față de cuvântul rostit sau scris. Iuliu Maniu a adresat la 15 martie 1935 o interpelare guvernului, în Adunarea Deputaților, pentru că se folosea cenzura pentru a acoperi tendințe de autocrație și dictatură. Și Ion Mihalache s-a pronunțat pentru deschiderea unei anchete parlamentare, pentru a nu lăsa să planeze acuze calomnioase asupra partidului. În fața comisiei de anchetă parlamentară, Iuliu Maniu a afirmat că s-a falsificat un proces-verbal de către comisarul regal Pomponiu și s-a intervenit pe lângă reprezentanții firmei Skoda pentru a se face declarații defavorabile șefului guvernului sub care s-a încheiat contractul cu firma Skoda. Modificările în procesul-verbal se refereau la Romul Boilă și urmăreau să prezinte faptele ca și cum acesta ar fi profitat de pe urma comisioanelor. Insinuările veneau din partea unor interpuși ai camarilei. În final, însă, toți cei implicați în acest proces au fost achitați²⁵. Istoricul bucureștean dr. Ioan Scurtu arată, în lucrarea consacrată istoriei Partidului Național Țărănesc că, la 25 februarie 1935, guvernul Tătărăscu a semnat un nou contract cu firma Skoda, acord care a fost ratificat de parlament la 8 aprilie 1935.

Magistratul Ionel Stănescu, titular al Cabinetului 7 Instrucție de pe lângă Tribunalul Capitalei, măsturisea avocatului Liciniu Faina -pe când erau amândoi închiși la București, în anul 1949, că instruirea dosarului *Skoda* i-a fost solicitată de către ministrul justiției, Victor Antonescu, conform dorinței regelui. Dosarul referitor la Romul Boilă s-a constituit pe baza unor simple prezumții, iar condamnarea la un an închisoare (anulată de instanța de apel) a constituit punctul de plecare al atacurilor la adresa lui Iuliu Maniu. Recunoștea atunci, în 1949, că datorită faptului că a participat la acest joc politic se smte vinovat de moartea prematură a lui Romul Boilă și de ponegrirea marelui om politic Iuliu Maniu²⁶.

²⁵ I. Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, București, 1994, p.179, 268-270.

²⁶ L. Faina, *Zbucium în declinul neamului*, București, 1993, p.81-82.

Pentru Romul Boilă anii 1928-1935 au adus nu numai dificultăți și stres privitor la *afacerea Skoda*, dar și ingerințe în activitatea sa publică și universitară, la un moment dat demisionând chiar din învățământ. În final s-a ajuns la reabilitarea sa completă, numele și prestigiul său nemaiaivând de suferit, rezultat al respingerii consecvente a compromisiilor, atitudine ce i-a caracterizat întreaga activitate. Revenind la catedră a fost ales pentru a V-a oară decan al Facultății de drept. Odată cu punerea în aplicare a dictatului de la Viena a plecat la Sibiu, împărțându-și, ca atâția alții, vicisitudinile refugiului. A rămas, în pofida vicisitudinilor, un adept convins al regimului democratic. Încrederea sa în democrație avea nu numai o latură de raționalitate, de pragmatism -în cadrul regimului Constituției României din 1923, dar și de convingere interioară, întrucât ideea democratică este o formă a iubirii de oameni, în sensul că numai dacă îi iubești pe oameni îi poți socoti destui de buni ca să se guverneze ei înșiși²⁷.

Se manifestă activ, după eliberarea Ardealului de nord, și este cel care a redeschis, printr-o documentată prelegere, *Cercul de studii al Partidului Național Țărănesc* de la Cluj, preocupându-se pentru a-și tipări alte lucrări. Participă la activitățile *ASTREI* și spre amurgul vieții, într-o conferință ținută pe tema activității memorandiștilor la Baia de Arieș (8 octombrie 1944) -scurt timp după eliberarea zonei de către ocupanții germano-hortyști, afirma un crez mai vechi: „...*Viața națională este susținută de conștiința națională, care renaște în noi, se alimentează din faptele trecutului, ea este depozitara aspirațiilor unui neam, ea pregătește prin manifestațiile din prezent, viitorul Națiunii*”²⁸. În documentare a folosit, cu acest prilej, o comunicare făcută de Vasile Netea la Institutul de Istorie Națională, reproducă în volumul *De la Petru Maior la Octavian Goga*, arătând totodată (în prefața menționatei conferințe, tipărită la Sibiu în anul 1945), că „... este o fală a vieții mele activitatea pe care am depus-o, în anii mai tineri, în împrejurimi vitrege și în locuri expuse, pentru ridicarea culturală a fraților mei Români și îndeosebi țărani, de pe Valea Târnavei Mic”. Preocupări privitoare la geneza și întocmirea Memorandumului a avut însă și fratele său, Zaharia Boilă, jurist și jurnalist²⁹.

²⁷ T.Drăgan, *op.cit.*

²⁸ R.Boilă, *La aniversarea a 50 de ani de la procesul Memorandumului*, Sibiu, 1945, p.4.

²⁹ V.Netea, *Istoria Memorandumului*, București, 1993, p.41, 52-53.

În anul 1945 publică în ziarul *România Nouă*, care și-a reînceput apariția în toamna anului 1944, un articol de o rară demnitate *Restitutio in integrum*, în care pledează pentru valorile democrației și se pronunță pentru apărarea intereselor naționale. Ziarul este suspendat, în februarie 1945, la solicitarea reprezentanților Comisiei aliate -concret, a ofițerilor superioari sovietici. Autorului i s-a fixat domiciliu forțat, măsură asupra căreia nu s-a revenit, până la sfârșitul vieții sale.

A decedat în 14 martie 1946, la Cluj, în urma unui atac de cord, la vârsta de 64 de ani³⁰. Au rămas vii convingerea sa în principiile fundamentale și în instituțiile de bază ale dreptului public, dar și atașamentul, respectiv cultul față de viața constituțională -așa cum remarcă, în martie 1946, profesorul universitar George Sofronie, în cuvântarea de rămas bun din partea Facultății de Drept.

ASPECTS CONCERNING THE ACTIVITY OF DR.ROMULUS BOILĂ IN THE INTER-WAR PERIOD (Summary)

Remarkable personality of the Romanians from the Târnava Mică area until 1918 year, dr.R.Boilă carried on political activity as Minister and Member of Parliament on behalf of National Peasant Party in the second and third decade of our century. He united this care with professional activity, in specialized commission of Parliament and of Government. As the same time he worked as University professor of Constitutional Law at the Cluj University and was five dates decan. After the Vienna Dictate from 1940, until 1945 year he was forced to take refuge at Sibiu. Then he returned at Cluj, but owing to democratic principles he was had forced domicile, for order of Sovietic Authorities, under his death, produced in the 1946 year.

³⁰ R.Boilă, *Note biografice*, în *Patria*, XXVII, nr.23, 1946, p.2.

NICOLAE SULICĂ - UN CĂRTURAR ERUDIT

- Schiță de portret -

MELINTE ȘERBAN

În condițiile nu prea prielnice ale Târgu-Mureșului, „*atât de sărac în preocupări și posibilități de investigații științifice*”, Nicolae Sulică se singularizează, fiind o figură deosebită ce-și umpluse viața cu neastâmpărate cercetări, indiferent în ce limbă erau scrise documentele privitoare la istoria culturii și poporului român. Iubitor de cultură și oameni, mare patriot și cărturar, cu intuiții surprinzătoare, descoperitor de monumente vechi de limbă și literatură română, pedagog de mare finețe și orator ce improviza cu multă ușurință, Nicolae Sulică a fost un adevărat umanist format în disciplina marilor clasici ai culturii antice, cunoscând câteva limbi, printre care greaca, latina, slavona, germana și franceza, un cercetător și profesor pentru care mulți cărturari avuseseră cuvinte de laudă. Această figură „*bizară*”, fascinantă, acest „*om incalculabil, de comportări echivoce*” și „*o inteligență excepțională printre atâtea de rând*”¹, nu putea să trezească decât nedumeriri în burgul ieșit din amorțeală, care era Târgu-Mureșul anilor 1921, când profesorul brașovean descinde aici, și o tot atât de pronunțată reacție din partea lui față de toți snobii societății târgumureșene. Amintirea lui se păstrează încă vie cu trecerea anilor, în memoria atâtor generații de foști elevi, astăzi și ei oameni cu argint la tâmplă, care vor mai fi rămas de pe vremea când „*Pater*”² - cum îi spuneau elevii în semn de prețuire - le vorbea captivant și fără oprire, făcând incursiuni docte și atractive în cultura greco-latină.

¹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, București, 1965, p.74.

² N. Florescu, *Cu Ovidiu Papadima despre autoritatea criticii*, în Astra, Brașov, V, 1970, nr.9, p.1; Nicolae Sălăgean, *Amintiri din viața de școală*, București, 1966, p.169; Ilie Cristea, într-un articol, malițios și cărcotaș, îl atacă vehement, făcându-l „*amoral cinic*”, scriind că „*faimoasa lui cultură, despre care se vorbește atâta, e o jonglerie, în stare de a orbi pe cei mai naivi*” (*Un portret: N.Sulică*, în *Mureșul*, Tîrgu-Mureș, II, 1923, nr.41 (28 octombrie), articol reprodus după *Gazeta Transilvaniei*, LXXXIV, nr.198, 1921.

Brașovean de origine, Nicolae Sulică e revendicat tot atât de mult și de târgumureșeni, deoarece aici funcționează ca profesor aproape douăzeci de ani. Născut la 14 ianuarie 1877, în Șcheii Brașovului, „*dintr-o familie cu totul modestă și săracă*”³ -tatăl lucra cu ziua la căile ferate- se pare că se înrudește cu familia cunoscutului filolog și traducător Dimitrie Eustatievici, de unde și porecla de Statie pe care o mai purta familia Sulică și pe care nu o dată profesorul o utilizează drept pseudonim⁴. Elev eminent, dar sărac, s-a întreținut la primul gimnaziu românesc brașovean și la Universitatea budapestană, unde urmează specialitatea română, latină și greacă, din burse și meditații. Tot cu o bursă acordată de obștea românilor din Șchei se specializează în limbile clasice la Lipsca (Leipzig), avându-i ca profesori pe Oskár Irumisch și Willamovitz Möllendorf, de unde se reîntoarce, în 1899, la 22 de ani, ca profesor de „*studii clasice*” la Gimnaziul „Andrei Șaguna”, unde va rămâne până în anul 1921⁵. Aici, „*dascălul de latină*” leagă o frumoasă

³ După mărturiile conf.univ.dr.Marius Sulică, fiul lui Nicolae Sulică, căruia ținem să-i aducem și pe această cale deosebite mulțumiri.

⁴ În unele reviste târgumureșene, semnează frecvent N.N.Statie, N.N.Statius, N.A.Statius, N.A.Statucs, N.Statius Corovensis, Nicolaus S.Statius, N. Ancilius Statius, îndeosebi când era vorba de traduceri în limba latină.

⁵ Nicolae Sulică susține examenul de specialitate (limba română, latină, elină) în 1900 și examenul pedagogic (capacitate) în 1904, calificându-se pentru școlile secundare. A funcționat la Liceul greco-oriental din Brașov de la 1 septembrie 1899 la 31 mai 1901 ca profesor suplitor; ca titular provizoriu de la 1 iunie 1901 la 31 mai 1904; ca titular definitiv, de la 1 iunie 1904 la 1 septembrie 1921; de la 1 septembrie 1921 la 12 noiembrie 1925, la Liceul „Al.Papiu Ilarian”, din Tîrgu-Mureș, ca profesor titular provizoriu (cu Ord.nr.26635/1921), iar din 1925, prin Ord.M.Î.nr.127086/1925, ca titular definitiv până la pensionare, în 1938. Cât a funcționat la liceul brașovean, a mai predat limba română și la Școala superioară română de comerț și la Școala germană a amploaiatelor comerciale. A fost, totodată, între anii 1916-1921, translator pentru limbile română, germană și maghiară în slujba municipalității Brașov, a prefecturii și Camerei de comerț și industrie. La Tîrgu-Mureș, a funcționat și la Liceul militar „Mihai Viteazul”, ca profesor titular definitiv, având deci două catedre; de asemenea, a mai predat la Liceul comunal de fete (limba română), Liceul reformat (limba română) și Școala normală (limba română și istorie), în *Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian” din Tîrgu-Mureș, 1919-1929*, Tîrgu-Mureș, 1930, p.133. În timpul războiului, fiind translator al municipalității și prefecturii, a avut dese contacte cu reprezentanții armatei și oficialității austroungare și germane, care ulterior, din motive necunoscute nouă, au pătat imaginea omului și profesorului Nicolae Sulică.

prietenie cu Octavian Goga, pe atunci elev în ultimul an de liceu⁶, și-și consacră majoritatea timpului cercetărilor de istorie și cultură, negli-
jându-și întrucâtva orele de predare a limbilor clasice: „*Prea multă latină
n-am prins de la el, nici gramatică, nici vocabule, dar cele câteva lecții
de pomină, ce ni le-a oferit, cu capricioasă intermitență, despre Iuliu
Cezar, Virgil, August, Horațiu, Cicero etc. au fost pentru mine tot atâtea
evenimente*” - își amintește unul dintre foștii săi elevi „opt ani în șir”,
Lucian Blaga⁷. E adevărat, Nicolae Sulică, la catedră „se simțea
exteritorial”, acordând clasei „o anumită autonomie” și lucrând mai mult
la articolele sale pentru diferite publicații, deosebit de numeroase în
această perioadă⁸, poate și fiindcă, pe zi ce trecea, constata un tot mai
scăzut interes față de disciplinele clasice la generațiile tinere preocupate
ori de științele practice, ori de filozofie și științele sociale.

La Brașov, profesorul este preocupat de cercetarea a foarte
multe domenii. În primul rând de antichitatea greco-romană, despre care
ne lasă câteva cărți⁹, cea mai importantă fiind o introducere în istoria
literaturii latine pentru clasele superioare de liceu. Fragmente „*dintr-un
tratat complet și sistematic*”, cartea se vrea a nu fi o simplă compilație -
„*precum se obișnuiește*” - a altor manuale școlare, ci, mai degrabă, „o
validare” sintetică a celor „mai nouă cercetări critice făcute în domeniul

⁶ L-a întâlnit pe poet, prin 1900, la o ședință a Societății de lectură a elevilor.
Datorită prețurii pe care i-a purtat-o lui Octavian Goga până la moarte, a
intrat în Partidul Poporului (averescan), dar fără să facă politică. După 23
August 1944, lucrând ca pensionar, printre muncitorii de la “Metrom”
Brașov, unde s-a retras, se înscrie, înainte de moarte, în Partidul
Comunist Român.

⁷ Lucian Blaga, *op. cit.*, p.77.

⁸ Nicolae Sulică a publicat încă din anii de studenție. Înainte de primul război
mondial a colaborat la aproape toate gazetele și revistele ardeleni cu
articole mai mult informative, dar care i-au configurat încă de pe atunci
aureola, sesizată și de Lucian Blaga, de mare publicist: *Gazeta
Transilvaniei*, *Deșteptarea*, *Școala și familia*, toate din Brașov, *Telegraful
român* (Sibiu), *Românul* (Arad). Iată două exemple: *Cum vom traduce pe
clasici?*, în *Gazeta Transilvaniei*, anul 61 (1898), numerele 31,32,33,
34,36,37 și 38; *Limba vechilor noastre cărți bisericești (Ființa și cronologia
ei)*, în *Gazeta Transilvaniei*, an 61 (1898), nrele 269-273, 275-279 și 281.

⁹ *Lumea veche și lumea nouă (Clasicismul greco-roman și civilizația modernă)*,
Brașov, 1898; *Cum vom traduce pe clasici?*, Brașov, 1898; *Cicero ca
gramatic*, Brașov, 1900; *Noțiuni generale din istoria literaturii latine*,
Brașov, 1903; *Câteva date referitoare la activitatea armatei romane în
Dacia*, Brașov, 1911 (toate lucrările apărute la Brașov sunt editate de
Tipografia “Ciurcu et comp.”).

istoriei literaturii și limbei latine (Fr.Stolz, M.Schanz, O. Weise, Schmalz etc.). Ea se citește și azi cu interes, datorită cunoștințelor vaste comunicate, verbului alert, căldurii comunicării. Nu numai că elevii aveau ce învăța, dar, sigur, erau atrași de manual. Oricum, N.Sulică se dovedește, de pe acum, un bun cunoscător al antichității latine, chiar al limbii.

În al doilea rând, ca profesor, scrie și editează manuale pentru școala primară și pentru cursul superior, alături de enunțarea câtorva principii de educație¹⁰. N.Sulică e preocupat de noile metode ale instrucțiunii, metode de lucru directe, active, în spirit modern. Dovedindu-se necesare, cărțile i-au fost publicate cu banii „fondului Cores” și au fost folosite pentru toate clasele de gimnaziu până în anul 1918. Tot în această perioadă este preocupat de limba română¹¹, folclor¹², istorie¹³,

¹⁰ Școala este casa omului (Concepții umaniste la poporul nostru), Brașov, 1902; O problemă a școlii moderne (Relațiile dintre școală și familie), Brașov, 1903; Surmenajul în școala de azi, Brașov, 1904; Nervozitatea la elevi și profesori, Brașov, 1905; Reforma sistemului actual de învățământ, Brașov, 1905; Școala muncii (Principiile școlii active), Brașov, 1906; Educația individuală în cadrele educației colective, Brașov, 1907; Cărțile noastre de cetire pentru limba română, Brașov, 1908; Metoda directă la predarea limbilor în școală, Brașov, 1909; Carte de cetire română, cl. a II-a primară, Brașov, 1909; cl. a III-a primară, 1908; cl. a VI-a primară, 1908; cl. a V-a primară, 1910; Tratat practic despre etimologia limbii române, Brașov, 1902; Curs sistematic de gramatica limbii române. Partea I: etimologia (prelucrarea gramaticii lui N.Piltia), Brașov, 1902; Istoria bisericească pentru școlile primare (Prelucrare după I.Aron), Brașov, 1912.

¹¹ Limba vechilor noastre cărți bisericești (Ființa și cronologia ei), Brașov, 1898; Usul propozițiunii „pre” în vechile noastre monumente de limbă, Brașov, 1898; Cel mai vechi monument profan de limbă românească (Scrisoarea lui Lupa Neacșu din 1521), Brașov, 1901; Eufemisme în limba română, Brașov, 1903; Genul în limba română, Brașov, 1904.

¹² Etimologizarea populară română, Brașov, 1898; Câteva reflexiuni asupra originii românilor brașoveni (în legătură cu instituția și datinile de Paști ale „Junilor”), Brașov, 1898; Din etiologia populară română, Brașov, 1900; Sânziana și Sânzienele, Brașov, 1898; Din datinile de Crăciun ale poporului nostru, Brașov, 1900.

¹³ Români ardeleni în veacul al XVIII-lea (Părerile scriitorilor străini care ne-au cunoscut), Brașov, 1899; „Formula jurandi valacika”, o formulă românească de jurământ de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea (Contribuții la istoria bogomilismului la Români), Brașov, 1902.

dar mai ales istoria literaturii vechi, cu precădere cea coresiană¹⁴, despre care vom vorbi mai târziu.

După venirea la Târgu-Mureș, la primele serii de elevi s-a mai păstrat încă interesul pentru limbile clasice, dorința lui pentru a le face cunoscute înviorându-se și atunci Nicolae Sulică se concentra spre a-și pune elevii în contact cu spiritualitatea greco-latină, insistând asupra raporturilor ei cu cultura română. Una dintre aceste lecții „*cu elevii clasei a VII-a*” ni s-a păstrat și ea poate să ne edifice asupra caracterului prelegerilor vestitului profesor. Este o lecție de sinteză, de literatură comparată, tratând influențele culturii clasice asupra celei românești, cu accent pe creația eminesciană¹⁵. Nicolae Sulică urmărește tema de la primele ei manifestări scriitoricești, începând cu primul cronicar, popa Vasilie, continuând cu cronicarii moldoveni și munteni, trece apoi la umaniști prin Cantemir și iluminism prin Școala Ardeleană, încheind cu scriitorii secolului al XIX-lea, îndeosebi Alecsandri, Odobescu, Coșbuc, Hașdeu și curentul junimist, într-o analiză sumară. Abia cu Eminescu, obiectivul principal al lecției, se intră într-o analiză detaliată a modalităților prin care „*a pătruns clasicismul în sufletul lui*”. Nicolae Sulică crede că, în epoca maturității, poetul a fost înrăurit de clasicismul antic „*în proporții mai ample, sub formă de idei și imagini inspirate din literatura și filozofia antică*”¹⁶, înrăurire datorată în mare parte lui Schopenhauer „*care a avut un cult extraordinar față de clasicismul antic*”¹⁷. Două sunt, crede N.Sulică, personalitățile antice cu o influență covârșitoare asupra lui Eminescu: pe de o parte, Horațiu, „*care a lăsat ecouri mai puternice în opera lui*”, „*încât e clar că Eminescu (...) și-a făcut ucenicia estetică la*

¹⁴ Coresi scriitor sau tipograf?, Brașov, 1901; *Un capitol din activitatea diaconului Coresi*, Brașov, 1902; „*Înștiințări*”, câteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului (Reproducere după un codice manuscris de la finele secolului al XVIII-lea). Cronica popii Vasilie (text). Cronograful protopopului Ioan Petric (text). Inscriptiile de pe crucile comemorative din Brașov, Brașov, 1906; *Cronica popii Vasilie* (studiu), Brașov, 1907; *Două generații de dascăli români*, Brașov, 1908. Lista acestor cărți, studii și manuale este alcătuită de autor și publicată în *Anuarul Liceului „Al.Papiu Ilarian”*, Tîrgu-Mureș, 1930, p.134-137.

¹⁵ *Clasicismul greco-roman și cultura română, îndeosebi Eminescu*, în *Anuarul Liceului de băieți „Al.Papiu Ilarian” pe anii 1919-1929*, Tîrgu-Mureș, 1930, p.47-115.

¹⁶ *Ibidem*, p.70.

¹⁷ *Ibidem*, p.67.

școala lui Horațiu și și-a cristalizat și desăvârșit crezul literar, urmând preceptele formulate de autorul **Artei poetice**¹⁸, iar, pe de altă parte, filozoful Platon, descoperit prin Schopenhauer și Kant, spre care îl îndrepta „idealismul său înăscut care se confunda în fond cu idealismul platonice”¹⁹. Deși, aparent, Eminescu este înfeudat lui Horațiu, de la care împrumută „concepțiile despre poezie și procedeele”, „stilul poetic și tehnic al versului”, și lui Platon, care i-a împrumutat „un întreg sistem de gândire și a fazonat întreaga structură internă, tot procesul psihologic și filozofic”²⁰, Nicolae Sulică își încheie masiva lecție-studiu cu următoarea concluzie plastică: „Dar nici aceste înrâuriri, oricât au fost ele de puternice, n-au fost în stare să altereze originalitatea și puternica personalitate artistică a lui Eminescu. Dacă ecourile horațiene sunt pietricele de aur care împodobesc fațada sau sunt chiar blocuri de marmură sau de porfir, care au intrat în construcția operei lui Eminescu, și dacă ideologia platonice este temelia de granit și scheletul de oțel, pe care se razimă întreaga clădire eminesciană, stilul arhitectural de o genială concepție, frumusețea excepțională a formei, închegarea tuturor elementelor, care constituie grandioasa operă, într-un întreg de o rară armonie și simetrie, este exclusiv efortul și meritul puternicei personalități artistice a lui Eminescu”²¹.

Lecția aceasta, publicată în 1930, a stârnit reacții contradictorii. Nicolae Iorga socotește că „partea care privește pe Eminescu în raport cu antichitatea elenică e scrisă cu o cunoaștere adâncă a subiectului și cu căldură comunicativă”²². E însă tot atât de adevărat că, furat de demonstrație și îndeosebi de un oarecare schematism didactic, ce-l împiedică să abordeze o analiză riguroasă, anumitor elemente le imprimă o importanță mai mare, ajungând și la concluzii hazardate, și anume că poezia eminesciană e „aplicarea pe de-a-ntregul a sistemului de gândire și simțire a lui Platon”, ori că toate aspectele iubirii, Eminescu le vede „prin prisma idealismului platonice”²³. Poate tocmai din cauza acestora, într-o „recenzie”, Al. Graur, iritat, respinge autoritar acest fel de cercetare comparatistă: „Protestez cu indignare contra paralelismului între Horațiu și Eminescu. Horațiu e spiritual și senin, Eminescu e

¹⁸ *Ibidem*, p.79.

¹⁹ *Ibidem*, p.92.

²⁰ *Ibidem*, p.104.

²¹ *Ibidem*, p.104.

²² Cronică, în *Revista istorică*, XVII, 1931, nr.10-12, p.319.

²³ Nicolae Sulică, *op cit.*, p.93.

pasionat și vehement; primul e „progresist”, condamnă pe **laudatores temporis acti** (s.a.-Al.G.), adică pe cei de felul lui Eminescu. E de prisos să continuu: cei doi poeți n-au nimic comun între ei. Ceea ce nu înseamnă, de altfel, că raporturile stabilite între Eminescu și Platon sunt mai temeinic dovedite²⁴. Că și Al. Graur exagerează, negând totul, e la fel de adevărat, iar concluzia lui cum că „e posibil, ba chiar probabil ca Eminescu să fi suferit vagi influențe clasice, dar că e foarte greu de precizat care sunt pasajele influențate”, a fost infirmată de cercetările ulterioare care au precizat cele mai ascunse filiații și influențe din diverse literaturi și mitologii antice²⁵. În ce privește influențele horațiene, ele au fost depistate în harnicele studii de versificație „făcute pe temeiul lui Horațiu, în exerciții de scandare”, în „ideea de a compune Scrisori” și, evident, în traduceri din poetul latin, cu o corectură ce ne îndeamnă spre temperarea entuziasmului, făcută de George Călinescu, și anume că din toate acestea „putem trage încheierea că poetul căpătase o relativ tardivă pasiune pentru poezia latină, pe care era în stare s-o descifreze; că ar fi fost un latinist în adevărata accepție a cuvântului, un pricepător adânc al limbii și stilului latin, nu avem nici o îndreptățire să susținem”²⁶.

De fapt Nicolae Sulică nici nu avusese pretenția că a rezolvat problema influențelor clasicismului greco-latin asupra lui Eminescu într-un „studiu sistematic și complex”, ci doar de „a fi dezvelit un nou aspect al operei lui Eminescu”, dând „câteva sugestii de a urmări problema prin cercetări ulterioare” care să urmeze calea indicată de el²⁷. Răspunzând criticilor, Nicolae Sulică revine anul următor, deschizând discuția din dorința „de a lămurii cât mai bine o chestiune pe care eu am lansat-o și

²⁴ Al.Graur, în *Viața românească*, XXIII (1931), nr.2, p.208.

²⁵ De altfel, N.I.Herescu, citând observațiile lui Al.Graur, le ridiculizează: „... după mai bine de patru decenii de studii eminesciene, se mai găsește totuși câte cineva care să se întrebe și să-și răspundă cu seninătate, în felul următor: „Se poate vorbi de o influență clasică asupra lui Eminescu? Desigur că nu, în linii mari cel puțin...” Atare candidă afirmație, la 60 de ani după judecata lui Titu Maiorescu, nu se explică decât prin lipsa materialului documentar”, în *Clasicismul lui Eminescu*, în *Gândirea*, XIII, 1934, nr.8, p.352-356. Iar mai departe remarcă apariția unor articole întinse și chiar studii închinat descoperirii izvoarelor clasice ale poeziei eminesciene, citând „patru mai importante”, dintre care cele două ale lui Nicolae Sulică.

²⁶ *Opera lui Mihai Eminescu*, Vol.II, București, 1969, p.364-367 și 369.

²⁷ *Eminescu și clasicismul latin*, în *Anuarul Liceului de băieți „Al.Papiu Ilarian” pe anul 1930-1931*, Tîrgu-Mureș, 1932, p.21.

care astăzi preocupă și pe alții, care -fie în mod independent, fie sugestați de articolul meu- au ajuns de asemenea la concluzia că influența clasicismului asupra lui Eminescu nu se poate contesta și că, prin urmare, problema merită o discuție cât mai amplă și o cercetare cât mai aprofundată²⁸, completând seria influențelor clasice asupra lui Eminescu cu alte nume (M.Terentius Varro, Catullus, Tibullus, Propertius, Lucretius) nu pentru a scădea din meritele lui Eminescu, ci doar pentru a-i evidenția vasta cultură și sfera preocupărilor. Trecând însă peste furtuna stârnită de această lecție demonstrativă, peste discuțiile ce au urmat în jurul acestei atât de controversate probleme, a influențelor asupra operei eminesciene, ne vedem obligați să remarcăm seriozitatea și profunzimea la care se înalță acest profesor într-o lecție de clasă, felul în care știa să-și valorifice extraordinarele cunoștințe culturale și lingvistice, lucruri rămase pentru totdeauna în sufletul celor care îl ascultau. Că Nicolae Sulică se numără printre primii care cercează influența clasicismului antic asupra lui Eminescu, alături de C.I. Balmuș și D.Papacostea și că descoperă elemente confirmate de cercetările ulterioare nu este o simplă laudă, ci lucruri incontestabile astăzi, iar o bibliografie analitică a exegezelor eminesciene va trebui să țină cont de lecția profesorului târgumureșean²⁹. Adunând majoritatea studiilor de acest gen într-un volum, Traian Diaconescu³⁰ distinge două etape în exegeza consacrată receptării antichității în poezia emines-

²⁸ *Ibidem*, p.22.

²⁹ C.I.Balmuș, *Influența lui Propertius asupra lui Eminescu*, în *Viața Românească*, 1928, nr.5-6; D.Papacostea, *Filozofia antică în opera lui Eminescu*, Iași, 1930; N.I.Herescu, *op cit.*; I.M.Marinescu, *Eminescu și clasicismul*, în *Însemnări ieșene*, IV, 1939, nr.10, p.23-34; Șt. Bezdechi, *Eminescu și anticii*, în *Propilee literare*, II, 1928, nr.22, p.6; Rom. Demetrescu, *Izvoarele filozofiei în Scrisoarea I de M.Eminescu*, în *Societatea de mâine*, I, 1924, nr.17-18, p.356-358; D.Murărașu, *Eminescu și clasicismul greco-latin*, București, 1932; Lecca Moraru și Gh.Bogdan-Duică, *Buletinul M.Eminescu*, 1939, nr.5, p.56.

³⁰ *Eminescu și clasicismul greco-latin, Studii și articole*, Iași, 1982, p.XIII-XIV. Aprecieri laudative despre N.Sulică afirmă și D.Murărașu: „... o lucrare mai recentă a d-lui N.Sulică a coordonat diferite date și informații din care se vede că Eminescu nu numai s-a inspirat din antichitate, dar a studiat-o și prin contactul cu ea s-a format în parte spiritualicește”, iar Șerban Cioculescu, mai recent, vorbește despre un „mai vechi cunoscut latinist, Nicolae Sulică, care ne-a lăsat un excelent studiu despre Eminescu și clasicismul latin” (în *Eminescu și limba latină*, în *Itinerar critic*, București, 1976, p.195).

ciană: prima, de tip „descriptiv, pozitivist, apăsând pe izvoarele externe ale literaturii”, a doua, de tip „explicativ, disociativ, relevând dependența dialectică dintre sursă și receptor”, în acele studii fiind evidente liniile directoare ale școlii comparatiste moderne. Lucrările lui N.Sulică, clasificate în prima fază, „adună un materiale bogat și inedit, constituind un punct de plecare fertil și controversat de cercetarea ulterioară”, sesizând „pentru prima dată în exegeza eminesciană, în perspectivă monografică aria și adâncimea relațiilor poetului nostru cu antichitatea”. Și mai departe -scrie același- „chiar dacă ulterior au fost infirmate unele identificări de izvoare sau unele judecăți de valoare, chiar dacă spiritul encomiastic sau stângăciile didactice trădează lipsa unei metode de cercetare riguroasă, investigațiile acestui filolog clasic reprezintă o treaptă notabilă pentru întocmirea unei monografii a receptării antichității în creația eminesciană”.

Nicolae Sulică avea o pregătire de specialitate deosebită, fiind socotit, în epocă, unul dintre marii latiniști ai Transilvaniei. Cunoștea foarte bine limba latină, o vorbea și o scria ca pe o limbă uzuală³¹. Fiind preocupat încă din tinerețe de poezia eminesciană, a încercat să-i găsească nu numai similitudini în cultura clasică, ci și echivalențe în limba latină. Poate că intuise importanța unor atari traduceri în spiritul celor spuse, mai târziu, de D.Murărașu, care vedea transpunerea versului eminescian în limba strămoșilor romani mult mai potrivită decât în oricare limbă. Și aceasta pentru că limba latină, prin lipsa ritmei, „oferă un larg câmp de respirație liberă”, cu aplecare asupra fondului ideatic și a ritmului interior, având la îndemână și „o măsură și un accent care sunt și ale limbii române și, fără să se neglijeze intonația naturală a cuvintelor, se pot forma grupuri de trohei, iambi, dactili, anapești, amfibrahi”³².

Meritul de deschizător de drumuri în transpunerea versului eminescian în limba latină revine acestui „entuziast filolatin”. El a inițiat pe lângă revistele școlare **Îndemnul** (1924-1927), scoasă de elevii Liceului „Al.Papiu Ilarian”, și **Șoimii** (1925-1929), publicație a Liceului

³¹ După mărturiile lui Marius Sulică, de mai multe ori, la Cluj ori la Tîrgu-Mureș, a rostit discursuri libere în latinește. Într-o consemnare din epocă se scrie: „Adânc mișcat, a răspuns delegatului clujenilor, într-o lungă și elegantă latinească pură, prefectul distins al brașovenilor din Tîrgu-Mureș. Dl.Nicolae Sulică, iubitul profesor al celor 40 de generații, supranumit „Baciul”, și „Pater”, era președintele Societății profesorilor brașoveni”.

³² Eminescu în limba latină, în *Caietele Mihai Eminescu*, III, București, 1975, p.72-73.

militar „Mihai Viteazul”, ambele din Târgu-Mureș, cenacluri de limbă latină în spiritul societății bucureștene „Amicii culturii clasice” și, în corpul revistelor, suplimentele latine *Incitamentum* și *Falcones*, cu scopul, mărturisit, de a deștepta la elevii claselor superioare dragostea pentru cultura clasică și de a-i obișnui cu studiul acesteia direct în limba latină. S-au publicat, aici, istorioare, informații diverse, portrete de scriitori, texte clasice, proverbe și sentințe celebre, inscripții romane și traduceri din literatura română; poezii populare, poezii de Eminescu, V. Alecsandri, G.Coșbuc, Grigore Alexandrescu, Șt.O.Iosif, Octavian Goga, fragmente din *Cântarea României* de Alecu Russo și *Sărmanul Dionis* de Mihai Eminescu. Nicolae Sulică publică, începând cu anul 1925, în *Incitamentum*, poeziile: *Carmen. Metro antique compositum* (Odă în metru antic) și *Impares praeter populos* (Pe lângă plopii fără soț), apoi în *Falcones* (*Șoimii*), în anii următori, poeziile: *Somnolentae avicellae* (Somnoroase păsărele), *Hesperus* (fragmente din *Luceafărul*), *Mircea et Baiazedus* (fragment din *Scrisoarea III*), *Glossa, ludicibus meis* (Criticii mei), un fragment din *Scrisoarea I, Veneția* și *Series maiorum longae* (Dintre sute de catarge), semnate cu pseudonimul N.S.Statie ori anagrama N.S. Acilius. Merite incontestabile a avut Nicolae Sulică și în îndrumarea unor elevi din clasele superioare în a face traduceri din poezia eminesciană sau a altor poeți români: Valeriu D.Sulică, fiul profesorului, „*discipulus classis VIII in licee militari Foromarisensi*”, care publică *Litterae...* (fragment din *Scrisoarea III*), *Et si...* (Și dacă) și *Kamadeva*; Eugenius Apostolus Dobriceanu, „*discipulus classis V*”, *Pennis concheis...* (Cu penelul ca sideful); Constantinus Antonius, *Nox media pulsatur* (Se bate miezul nopții); Ștefan Câmpeanu, *Mare versus in fenestra* (În fereastra despre mare) ori Johannes Dumitrache, care publică *Venator* (Vânătorul) de Vasile Alecsandri. Lipsind o oarecare tradiție și insuficient experimentați, primii traducători în latinește ai lui Eminescu nu se pot desprinde de textul originalului, nu pot crea în spiritul operei, urmărind fidel fondul de idei și găsirea unor echivalențe latine care să exprime cât mai bine acest fond. Cu toate acestea, ei ne oferă „exemple de expresie poetică plină de impetuositate”, cum este fragmentul din poezia *Mircea et Baiazedus*, remarcat de D.Murărașu³³, sau versiunea din *Somnolentae avicellae*, transpunere într-o „armonie grațioasă, cu asemănări surprinzătoare cu originalul”:

„Non suspirant nisi fontes,
Atro nemore tacente;

³³ *Ibidem*.

*Flores dormiunt in horto -
Dormi în pace!
Cycmus labitur per aquam
Inter cannas ut quiescat -
Angeli sint tibi prope,
Somnus dulcis!"*

Nicolae Sulică publică în **Șoimii** și „o traducere remarcabilă” a poeziei **Glossă**, folosindu-se de același „tipar metric ca și originalul: versuri trohaice și octosilabice”³⁴:

*„Tempus transit, tempus venit;
Novi nil, quod non sit vetus.
Quid sit malum quidve bonum,
Tecum reputa et quaere.
Spem deponas et timorem;
Quidquid undam, it ut unda!
Si te vocam, si hortantur,
Aequam serva semper mentem.”*

Deși interesantă, inițiativa profesorului târgumureșean a rămas singulară. Abia după un deceniu, revista **Gând românesc** publică patru traduceri în latinește sub semnatura lui Ștefan Bezdechi, profesor la universitatea clujeană, erudit și pasionat cercetător al antichității greco-romane și, din această perspectivă, și al rădăcinilor culturale clasice în opera lui Eminescu, Eliade Rădulescu și Al.Odobescu³⁵. Sistematic, traduceri în limba latină din poezia eminesciană se vor realiza abia în deceniile șapte și opt prin osârdia poetului Traian Lăzărescu, creator el însuși de poezie originală în limba latină, care, fiind „stăpân desăvârșit pe versificația clasică în toată varietatea ei, se arată în stare să transpună subtilități de simțire și gândire cu totul deosebite”³⁶. Volumul Mihai Eminescu, **Poezii - Carmina**, tipărit la Editura Eminescu, în 1974, ediție bilingvă, cu texte paralele, este o dovadă peremptorie. Din cele treizecișapte de poezii selectate de cunoscutul eminescolog D.

³⁴ Șerban Cioculescu, *op.cit.*

³⁵ *Amor et mors (Odă în metru antic)*, în *Gând românesc*, II (1934), nr.12, p.634-635 -texte paralele; *Supremum desiderium (Mai am un singur dor)*, III (1935), nr.3, p.141; *Ad stellam (La steaua)*, III (1935), nr.4, p.223; *Vota Daci (Rugăciunea unui dac)*, III (1935), nr. 5-6, p.288-289; vezi și V. Fanache, *Gând românesc și epoca sa literară*. Studiu și bibliografie. București, 1973, p.8.

³⁶ D.Murărașu, *op.cit.*

Murărașu, douăsprezece sunt semnate de Nicolae Sulică și discipolii săi târgumureșeni, pe care i-a învățat să iubească poezia eminesciană, să-i pătrundă sensurile și s-o transpună în latinește.

*

* *

La Târgu-Mureș, unde funcționează ca profesor până în 1938, când iese la pensie, apoi, până în 1940 la Arhivele istorice ale orașului, când se refugiază la Brașov, numele lui Nicolae Sulică se leagă de realizări peste care orice cercetare a vieții culturale târgumureșene nu poate trece: viața celor două reviste școlare, multe și documentatele conferințe ținute în fața publicului din oraș, în localitățile județului sau ale județelor limitrofe, acțiuni cultural-literare cu elevii, activități în cadrul Societății profesorilor brașoveni, cercetări de istorie, arheologie, numismatică, epigrafie, paleografie, lingvistică, traduceri din latină, greaca veche sau modernă, germană, franceză, italiană sau din română în latină, franceză, germană, studii asupra literaturilor clasice și a celei românești etc. Cu toate aceste variate direcții în care se lansase, dragostea lui pentru limba și literatura română, pentru trecutul istoric, obiceiurile și datinile poporului român i-au deviat cercetările spre istoria culturală românească. Poate că au contribuit la această orientare și condițiile specifice de aici. Nicolae Sulică venise în 1921, de la Brașov, cu o bibliotecă foarte bogată, conținând, pe lângă cărțile și revistele din epocă, manuscrise rare și o foarte frumoasă colecție de carte veche românească³⁷. Dar în Târgu-Mureș nu mai existau posibilități de investigație științifică la nivelul Brașovului și atunci el și-a îndreptat atenția spre Biblioteca Teleki, spre bibliotecile și arhivele bisericești și școlare, spre cele personale ale grofilor Bánffy și Rozsnyai și a întreprins cercetări pe teren în Gheorgheni, Miercurea Ciuc, Odorhei, prin comunele și satele de pe Valea Mureșului ori din Câmpia Transilvaniei, răscolind tot ce găsea interesant și folositor despre istoria poporului și cultura sa. Alte relații și informații le cerea în scris de la diferiți prieteni, așezați în marile centre, de la bibliotecile și arhivele din țară ori din străinătate și îndeosebi de la fratele său Constantin Sulică, o vreme custode al Muzeului Național din Budapesta, apoi director al Arhivei Muzeului Național, iar din 1927 profesor de limba și literatura română la Universitatea din Seghedin și directorul Bibliotecii Univer-

³⁷ Vezi *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, în *Omagiu lui Constantin Kirițescu*, București, 1937, p.742.

sitare³⁸. În acest fel, descoperă documente privind unele evenimente istorice, probleme de limbă și cultură a românilor din această parte a țării și legăturilor lor cu secuii, consolidate de-a lungul timpurilor, cercetări concretizate datorită și cunoașterii limbii maghiare, îndeosebi a maghiarei vechi, feudale, în câteva studii ce prezintă interes științific și azi prin ineditul lor, prin informațiile despre continuitatea elementului românesc pe aceste meleaguri, influențele exercitate de populația românească asupra limbii și obiceiurilor maghiarilor, mai ales asupra secuilor, despre circulația vechilor cărți românești³⁹; despre luptele lui

³⁸ Frecvența des Biblioteca Universitară și a Institutului de Istorie din Cluj, ocazional, Biblioteca Academiei din București, mai ales prin Ion Bianu cu care era în relații bune; cerea informații în scris de la prieteni și cunoscuți: prof. Moroianu, fost rector al Academiei Comerciale din Cluj, profesorul Sorescu din Brașov, Horia Petra-Petrescu, sau din străinătate, ca de exemplu, prof. K.Th.Preuss, director al Staatliches Museum für Völkerkunde din Berlin (Muzeul etnografic de stat), care îi răspundea, într-o scrisoare, în legătură cu existența obiceiului și originea etnologică a lui de a se sacrifica „*virginele ce stătură sculpturilor de model/ Când ciopleau în piatră chipul unei zâne după ele*” (M. Eminescu). Un informator de bază al lui a fost fratele mai mic, cu 6 ani, Constantin Sulică (cunoscut ca profesor universitar și cercetător sub numele maghiarizat de Szulika Szilárd), un cercetător minuțios al arhivelor, care-i copia acte, texte și informații din Ungaria ce nu-i erau accesibile direct. Constantin Sulică termină studiile la Budapesta și căsătorindu-se aici, intră, încă înainte de primul război mondial, custode la Muzeul Național din Budapesta, ajungând primbibliotecar, iar, apoi, director al Arhivei Muzeului Național. Paralel, a predat limba română la Academia Comercială din Budapesta, iar, din 1927, limba și literatura română la Universitatea „Pázmány Péter”, unde, conform promisiunilor oficiale, urma să ocupe definitiv catedra. Fiindu-i încredințată, ulterior, profesorului Carlo Tagliavini, Constantin Sulică a fost numit -probabil în compensare- profesor de limba și literatura română la Universitatea din Seghedin și director al Bibliotecii Universitare. După Diktatul de la Viena din 30 august 1940, a predat cursul respectiv și la Universitatea din Cluj, dorind să rămână definitiv în țară. A rămas până în 1947, dar negăsindu-i-se o catedră s-a reintors la Seghedin, unde a decedat în 1948, în urma unei operații de cancer. Deși departe unul de altul, frații Sulică au corespondat mereu, s-au ajutat reciproc în cercetările științifice cu materiale documentare, fiind foarte apropiați. (După mărturiile conf.univ. dr. Marius Sulică, Cluj.)

³⁹ *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile secuizate*, în *Reînvierea*, Tîrgu-Mureș, I (1937), p.11-22 și II (1938), p.11-29. Vechimea elementului românesc din ținuturile secuiești și secuizarea acestuia l-a preocupat pe Nicolae Sulică încă din perioada brașoveană, când reprezenta ca deputat în Sinodul

Radu Șerban în apropierea Târgu-Mureșului, informații prelucrate după cronică lui Nagy Szabó Ferencz, necercetată până la el⁴⁰; despre Nicolae Rosetti, ginerele lui Brâncoveanu, după o scrisoare către Andrei

arhiecezan cercul Trei Scaune (în Mitropolia Sibiu, *Calendar pe anul 1920*). După venirea la Tîrgu-Mureș, și-a intensificat cercetările, înlesnite și de numirea lui în calitate de conferențiar la cursurile de vară pentru învățătorii de limbă maghiară, cînd cercetează arhive, registre bisericești, discută cu intelectuali și oameni ai satelor, adună carte veche românească. Într-o vizită în comuna Porumbenii Mari de cîngă Cristuru-Secuiesc, participă la sfînta liturghie, oficiată în limba română, în rit ortodox, în fața sătenilor care nu mai știau românește, cuvintele preotului fiind de neînțeles pentru ei (relatare, în *art.cit.*). Sau, prezintă circulația vechilor cărți bisericești pe aceste meleaguri după inventare efectuate de protopopiate, cum, de altfel, discută, documentat, influențele lingvistice, de cultură și obiceiuri ale românilor asupra maghiarilor și secilor. Unul dintre exemplele peremptorii, pictura unei biserici: „*Pe pereții interni ai biseriței reformate din Sâncraiu de Mureș, clădită probabil în a doua jumătate a secolului (al) XIV-lea, se vedeau încă clar pe la 1870, de sub tencuiala căzută, culorile vechi ale vechilor fresce. Dintre aceste fresce, din punct de vedere românesc, merită mențiune specială chipul îndurerat al unei fete tinere și frumoase, cu părul lung și auriu și îmbrăcată într-o splendidă cămașe (ie) românească. Fata era înfățișată plîngând, cu fața răzimată în palma stîngă și ținînd în mîna dreaptă un fel de pahar, în care-și aduna lacrimile. Sub portret sunt zugrăvite cuvintele: **Vae nobis, quia deserit nostra gloria!** (Vai nouă, pentru că ne părăsește gloria! - s.a.). Portretul era al unei fete moarte în floarea vârstei, care-și plîngea tinerețile pierdute. Fata era, foarte probabil, fiica ctitorilor, care judecați după costumele fetei, erau aristocrați români, trecuți, după obiceiul epocii, la catolicism. Biserica era o ctitorie românească, iar în pictura bizantină a bisericii intrase și un motiv specific românesc: cămașa noastră țărănească”* (II, 1938, p.14). Nicolae Sulică cita în susținerea demonstrației sale rezultatul cercetărilor efectuate de Nicolae Iorga și Silviu Dragomir în județul Hunedoara, unde „*vechile biserici ungurești, la originile lor au fost biserici ortodoxe și ctitorii românești sau cel puțin au suferit puternice influențe românești*”.

⁴⁰ O luptă a lui Radu Șerban lângă Tîrgu-Mureș, în Șoimii, Tîrgu-Mureș, IV (1927), nr.3-4, p.28-31; v. și Traian Popa, *Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul Scaun al Mureșului*, Tîrgu-Mureș, 1925 și *Monografia orașului Tîrgu-Mureș*, Tîrgu-Mureș, 1932. În fosta casă a contelui sas Valentin Franc din Reghin descoperă un tablou, în acuarelă, reprezentând două steme și autografele domnești ale lui Radu Șerban și Nicolae Pătrașcu, descriindu-le apoi și publicând reproducerea fotografică, odată cu relevarea importanței lor în *Două steme și autografe domnești din 1616*, în Șoimii, Tîrgu-Mureș, IV (mai-iunie 1928), nr.9-10, p.61.

Rozsnyai, secretarul contelui Mihály Mikes⁴¹; despre relațiile lui Mihai Viteazul cu secuii „mânați de dorul de libertate” și cu orașul Târgu-Mureș, cu documente referitoare la acele învolburate vremi, multe inedite, completate de o interpretare critică a izvoarelor⁴²; și alte asemenea date și relații utile pentru o istorie a acestor locuri, ținuturi și chiar pentru o istorie a Transilvaniei. Și totuși, atunci când vorbim de

⁴¹ O scrisoare de acum 217 ani, în Șoimii, Tîrgu-Mureș, IV (1928), nr.6, p.16-18.

⁴² Ion Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții. 1699-1821*, vol. I, Scaunul Mureș, Cluj-Napoca, 1993; *Relațiile lui Mihai Viteazul cu orașul Tîrgu-Mureș*, Tîrgu-Mureș, 1935. Este interesant de relevat cât materiale documentar a utilizat N.Sulică pentru scrierea acestui studiu. Redăm, mai jos, lista lucrărilor, după cum le-a citat autorul: N.Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol.I, București, 1915; *Acte românești din Ardeal*, București, 1916; Szamosközy István, *Rerum Transilvanorum Libri*, vol.VII, în Seria Monument - Hungarica; Szádeczky Lajos, *A.Székely nemzet története és alkotmánya (Istoria națiunii secuiești și constituția ei)*, Budapesta, 1927; Szabó Károly, *Történelmi tár (Colecție de documente)*, 1880; Szádeczky Lajos, *Erdély és Mihály Vajda története (Istoria Ardealului și a lui Mihai Viteazul)*, Timișoara, 1893; I.Bogdan, *Patru documente de la Mihai Viteazul*, în *Prinos lui D.A. Sturza*, București, 1903; N.Iorga, *Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, 1899; Simigianus; Gyulafi Lestár, *Történelmi tár (Colecție de documente)*, 1893; Hurmuzachi, IV, I, București, 1802; Cronica lui Enyedi Pál, în *Mikó, Erdély Történelmi Adatok (Date istorice transilvănene)*, Cluj, 1855; Cronica lui Nagy Szabó Ferencz, *Ibidem*; A. Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj, 1902; Ștefan Meteș, *Moșile domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925; Orbán Balázs, *A Székely föld leírása (Descrierea secuimii)*; Gavril Nemes, *Memoriu*, în *Arhivele bisericii reformate din Tîrgu-Mureș*; Barosnyai Lukács János, Cronica ritmată, intitulată *Régi és új Vásárhely (Vechiul și noul Oșorhei)*, 1835-1837; Josif Koncz, *Monografia liceului reformat din Tîrgu-Mureș*, 1896; Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638. Lucrarea face parte dintr-o comunicare, *Orașul Tîrgu-Mureș în epoca domniei lui Mihai Viteazul*, ținută la Congresul profesorilor de geografie, la Tîrgu-Mureș, în 19-20 mai 1929. Această lucrare ar merita o analiză detaliată în lumina rezultatelor cercetării istorice actuale. Oricum, multe din afirmațiile și concluziile sale, ca și cele privind vechimea elementului românesc în regiunile secuizate, au fost confirmate de cercetări ulterioare. A se vedea în acest sens studiile despre existența unei populații românești în masa de secui, după cum glăsuiesc două diplome ale lui Mihai Viteazul: „*incolae sedium Siculicalium*” (locuitorii scaunelor secuiești) sau și mai precis, de „*siculi et incolae sedium Siculicalium*” (Secuii și locuitorii scaunelor secuiești): I.I.Russu, *Românii și secuii*, București, 1990; Ion Ranca, *Românii din scaunele secuiești*, Cluj, 1995; *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz*, București, 1993.

cercetătorul Nicolae Sulică și contribuțiile sale de valoare trebuie să avem în vedere o altă sferă de preocupări și anume cele legate de începutul scrisului în limba națională, studiile sale despre epoca coresiană și postcoresiană. Activitatea lui Coresi și mișcarea națională din jurul său au găsit în Nicolae Sulică unul dintre cei mai pasionați și credincioși cercetători, poate pentru că este prima mare manifestare românească în cultură ori poate, mai sigur, pentru că ea s-a consumat în „*minunata cetate a Brașovului*”, locul de baștină a profesorului. Cercetările lui asupra primelor manifestări în cultură, începute la Brașov și continuate la Târgu-Mureș, s-au concretizat în mai multe studii, urmărind câteva direcții principale: limba vechilor noastre cărți bisericești, apariția primelor tipărituri în limba română, activitatea diaconului Coresi, a altor cărturari brașoveni și apariția și dezvoltarea școlilor românești din Brașov.

În 1936, Nicolae Sulică publică în **Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian“**, iar mai apoi în extras⁴³, un studiu asupra **Catehismelor** românești, făcând câteva „*precizări cu privire la izvoarele lor*“, de fapt o nouă teorie, de la acea dată cel mai frecvent admisă, despre această problemă. Ipoteza că la baza primelor **Catehisme** românești stau catehismele luterane maghiare din epocă -despre care e vorba- o lansase N.Sulică încă din 1927, dar fără să o argumenteze. Era doar o simplă constatare întemeiată pe câteva premize deductive, și anume că, deoarece în epoca primelor catehisme românești (Sibiu, 1544, și Brașov, 1559), „**Catehismul cel mic al lui Luther**, în ediția sa germană, n-a suferit nici o modificare sau amplificare, este clar că originalul celor trei variante (textul tipărit în 1559 și cele două texte manuscrise, cel din **Codex Sturzanus** și cele din **Codicele Marțian**) n-a putut fi textul german al Catehismului celui mic al lui Luther, ci textul unui catehism reformat, cunoscut pe atunci în Ardeal, iar acesta n-a putut fi decât unguresc“⁴⁴. Cercetând prologul **Catehismului coresian**, Nicolae Sulică își pune câteva întrebări: „*când, unde și de cine s-a tipărit catehismul*“, iar pe baza datelor furnizate de acesta și a celor istorice cunoscute, crede că „*s-a tipărit la începutul anului 1559*“, „*fiind pus în*

⁴³ Documentele românești din colecția Solyom Fekete și Catehismeale românești din 1544 (Sibiu) și 1599 (Brașov). Precizări cu privire la izvoarele lor, extras din **Anuarul Liceului de băieți „Al. Papiu Ilarian“** pe anii 1932-1933, 1933-1934, 1934-1935, Tîrgu-Mureș, 1936.

⁴⁴ O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea, **Liturghierul diaconului Coresi**, tipărit la Brașov, în 1570, Tîrgu-Mureș, 1927, p. 4-5.

circulație la 12 martie 1559", când judele primar al Brașovului, Johannes Benkner, „a decretat dimpreună cu consiliul orășenesc reforma bisericeii române și le-a pus românilor la îndemână catehismul românesc ca să-l învețe”⁴⁵. Data propusă de N.Sulică a fost viu discutată, rămânând nelămurită, neclarificată până când probabil vor fi descoperite noi documente⁴⁶. La cealaltă parte a întrebării, N.Sulică răspunde: **Întrebarea creștinească** s-a tipărit la Brașov, din ordinul aceluiași J.Benkner, de către diaconul Coresi și Tudor diacul. Tot pe baza prologului, el rezolvă și problema traducerii, afirmând că niște „creștini buni”, adică aderenți ai reformei, au prezentat diaconului Coresi o traducere a catehismului, pe care, pentru a salva ortodoxia textului, Coresi și Tudor diacul „și-au rezervat dreptul s-o revizuiască, respectiv să traducă din nou cele trei texte, mai înrădăcinate în tradiția bisericii ortodoxe și mai cunoscute, **cele zece porunci, Tatăl nostru și simbolul credinței**. Primele două cu mici schimbări, iar crezul în întregime”⁴⁷, pentru a înlocui simbolul apostolic pregătit de autorii reformați ai catehismului. Analiza textului **Catehismului lui Coresi**, precum și compararea lui cu catehismele ungurești reformate, apărute în aceeași perioadă, îi furnizează argumentele de bază, de fond și de formă, pentru ipoteza sa⁴⁸. În primul rând faptul că, pe lângă cele cinci elemente ale credinței creștine, fixate de Luther, catehismele ungurești și cele românești cuprind în plus „cele trei foloase ale cunoașterii **Decalogului**,

⁴⁵ Nicolae Sulică, *op.cit.*, p.16.

⁴⁶ P.P.Panaiteescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p.157-160; Ion Gheție, *Câteva precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XVII (1966), nr.5, p.547. În lucrarea *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p.225, Ion Gheție și Al. Mareș sunt de acord cu datarea propusă de Alexandra Roman Moraru, „în primele patru luni ale anului 1560”.

⁴⁷ Nicolae Sulică, *op.cit.*, p.18. În ce privește izvorul *Catehismului* sibian, considerăm ca justă părerea lui Al. Piru: „Toate ipotezele cu privire la originalul după care s-a tradus *Catehismul* de la Sibiu sunt hazardate, câtă vreme nu avem textul românesc” (*Literatura română veche*, București, 1961, p.60).

⁴⁸ Compararea o face cu următoarele texte: a) *Catehismul cel mare* al lui Devai Biro Matyas, având formă expozitivă și tipărit pentru adulți, în Cracovia, circa 1540, și *Catehismul cel mic*, în formă de abecedar-catehism, nedialogat, tipărit tot la Cracovia; b) *Catehismul* lui Andrei Batizi, în formă dialogată, în trei ediții: circa 1542-1545 (pierdută), 1550 și 1555; c) *Catehismul cel mic* al lui Gaspar Heltai, dialogat, Cluj, 1550, și *Catehismul cel mare*, Cluj, 1553 (în *op.cit.*, p.21-22).

cele două obligații ale creștinului față de Dumnezeu în timpul rugăciunii (milcuitura și datul de har), cele cinci părți care formează fondul rugăciunii și cele șapte cereri cuprinse în **Tatăl nostru**“, cu deosebirea că în **Întrebarea creștinească** acestea sunt redată „într-o formă mai concentrată, dar fără să se poată identifica întocmai cu nici unul dintre cele trei catehisme ungurești⁴⁹; iar în al doilea rând, „analogiile ce se pot descoperi în textele ungurești sunt cu mult mai numeroase și atât de specifice ungurești, încât cade cu totul ipoteza unei influențe germane⁵⁰. Concluzia la care ajunge profesorul N.Sulică, preluată de toate intervențiile în discuțiile de după el⁵¹, presupune că **Întrebare**

⁴⁹ Nicolae Sulică, *op.cit.*, p.22

⁵⁰ *Ibidem*. Nicolae Sulică înșiră câteva dintre cele mai caracteristice cazuri de calchiere după limba maghiară: „1) Conjunția „cum” în locul conjuncției „că” sau „ca”, exact ca în limba ungurească, în care conjuncția „hogy” are deopotrivă și înțelesul de „că” sau „ca”. De ex.: „Folosul dentăi, cum (=ca) noi păcatele noastre să le putem cunoaște... Al doilea folos, cum (=că) ne deade zece cuvintele sale... A treia folos, cum (=ca) oameni făcători de rău să se întoarcă către Dumnezeu”. Sau „Bunăvestire și veselie de la tatălu Sfântu Dumnezeu, cum (=că) noau ne va erta toate păcatele”. 2) Verbul „trebuiește” construit cu dativul întocmai ca și ungurescul „kell”, de ex.: „Ce iaste a treia parte, ce trebuiaște creștinului să știe?”. 3) Verbul „a crede” construit cu acuzativul, în loc de prepoziția „în”, întocmai ca și în vechea limbă ungurească, de ex.: „Acela om, cine crede ertăciunea păcatelor”. 4) Substantivul „cuvânt”, în loc de „porunceală”, declarat după ungurescul „ige”, care numai în limba ungurească veche are și înțelesul de „poruncă”, paralel cu sensul mai obișnuit de „cuvânt”. 5) Expresia „a da afară” =a publica, a edita, cu adverbul „afară” despărțit și aruncat în urma verbului, întocmai ca și compoziția verbală ungurească „ki-adni”, de ex.: „Prin cene-și deade Dumnezeu zece cuvintele sale afară?”. 6) Expresia „cuminecătură de la preastol”, tradusă exact după ungurescul „oltári szentség”. 7) Substantivul „haznă” din ungurescul „haszon”, respectiv „haszna”. 8) Substantivul compus „datul de har”, reproducând exact pe ungurescul „hála-adás”. 9) Prepoziția „pre” în loc de „la”, corespunzând postpoziției ungurești „-ra”, de ex.: „Ce neînvață pre (=la) credința dreaptă?” 10) Inversiuni de topică, ca de ex.: „Să ne pentru iale ispășinu”. Pe toate acestea N.Sulică le consideră specific ungurești și absolut necunoscute limbii germane”. (*op.cit.*, p.22-23).

⁵¹ P.Panaitescu, *op.cit.*, p.152, v. și nota nr.72. Ion Gheție și Al. Mareș, în *op.cit.*, p.226-229, admit demonstrația profesorului târgumureșean: „Mult mai convingătoare sunt exemplele frazeologice prezentate de N.Sulică (1936) și N.Drăgan (1938) în sprijinul părerii că originalul **Catehismului** era maghiar” și mai departe: „atăta timp cât fiecare construcție, luată în parte, prezintă mai multe modele, dar numai unul din acestea se repetă consecvent în toate situațiile, va trebui să socotim drept mai puțin

creștinească „este o traducere textuală a unui mic catehism unguresc”, care rămâne să fie identificat de aici înainte, dacă va mai fi posibil, cu excepția „decalogului, rugăciunii domnești, a crezului, care, conform prologului, aparțin lui Coresi și colaboratorilor săi brașoveni”, adică „sau meșterului tipograf Tudor diac, sau și mai probabil celor doi preoți de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului: bătrânul popa Toma și nepotul său de soră, popa Dobre 0147⁵². **Catehismul** poate fi căutat printre acele cărți ungurești din prima epocă a reformațiunii „pe care le-a cunoscut și le menționează și Andrei Batizi în prefața catehismului său”.

Nicolae Sulică mai face o precizare demnă de luat în seamă, referitor la cele două cărți românești ce „stau în pragul literaturii noastre culte”. Deși datorate reformei, „atât inițiativa, cât și traducerea lor aparțin unor români”, dornici să-și familiarizeze compatrioții cu slova tipărită în limba poporului, să servească un interes cultural românesc și aceștia sunt cei câțiva nobili români din anturajul craiului Transilvaniei, Gáspár Drágffy, Mihai Csáki, Gáspár Bekeș ș.a. „care îndrumau toate acțiunile politice și religioase la curtea de la Alba-Iulia”⁵³. Cercetând împrejurările și atmosfera politică în cadrul căreia au apărut cele două catehisme și primele traduceri coresiene, Nicolae Sulică constată statornicirea, în această perioadă, a unei situații de compromis între pretențiile și presiunile principelui de introducere a calvinismului, pe de o parte, și poziția preoției române și a poporului, pe de altă parte, din care s-a realizat un singur și foarte important câștig -naționalizarea serviciului divin în biserică⁵⁴. În acest context, tipărirea, la Brașov, în 1570, a **Liturghierului românesc** „însemnează un epocal triumf, nu numai al

probabilă ipoteza traducerii cărții după mai multe izvoare și mult mai aproape de adevăr presupunerea că pe masa de lucru a traducătorului s-a aflat un singur text străin și anume cel maghiar”. ... „Elocvente în acest sens sunt asemănările dintre **Catehismul coresian** și **Catehismul maghiar** al lui Batizi, relevante de N.Sulică”, Révész Imre, în *La réforme et les Roumains de Transylvanie*, Budapesta, 1937, referindu-se la studiul despre Catehisme, vorbește despre „studiul interesant al lui N.Sulică... care, opunându-se majorității predecesorilor săi... susține teza originilor maghiare ale celor două catehisme românești”, menționând că „argumentele filologice merită o atenție specială”.

⁵² Nicolae Sulică, *op.cit.*, p.29.

⁵³ *Ibidem*, p.37.

⁵⁴ Nicolae Sulică, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: Liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Brașov, în 1570*, Tîrgu-Mureș, 1927, p.7; vezi și Al.Mareș, *Introducere*, în vol. *Liturghierul lui Coresi*, București, 1969, p.9.

limbei române, ci și al ortodoxiei românești, cu urmări atât de importante pentru mersul de mai târziu al bisericii române“, deoarece, prin ea, „pentru prima dată în istoria poporului nostru, slujba ortodoxă s-a putut desfășura integral în limba română”⁵⁵. Meritul de a fi descoperit în biblioteca bisericii Sfântul Nicolae din Șchei și de a fi scris primul studiu despre această atât de importantă carte a literaturii române religioase aparține tot lui N.Sulică. Cu toate că-i lipsea sfârșitul și deci și obișnuitul și atât de prețiosul epilog, el a identificat cartea cu **Liturghierul coresian**, iar în studiul publicat în 1927 a încercat să stabilească

⁵⁵ Al.Mareș, *Ibidem*, p.9-10. A se vedea și N.Drăgan, *Despre ce Psaltire și Liturghie vorbește Pavel Tordași la 1570?*, în *Țacromania*, IV (1924-1926), Cluj, 1927, p.913-915: „Cu prilejul examenului de bacalaureat din toamna anului 1926 ținut în Tîrgu-Mureș, dl. profesor N.Sulică mi-a dat în facsimil pagina întâie dintr-un exemplar din **Liturghierul și Diaconarul** lui Coresi descoperit de dsa. În fruntea acestei pagini se găsește titlul **Tocmeala slujbei dumnezeiască întru ia și diiac(o)strele**. Slovele sunt din tiparnița lui Coresi, iar filigrana hârtiei este coroana fabricii de la Brașov. Dl. Sulică mi-a mai comunicat că are în pregătire un studiu asupra acestui text deosebit de important. Doresc să-l termine cât mai curând pentru ca să pot urmări mai bine legătura dintre el și manuscrisul de care mă ocup. Cât timp adecă n-am văzut încă întreg textul **Liturghierului și Diaconarului coresian**, n-am putut stabili dacă într-adevăr există legătură între acesta și textele amintite ale manuscrisului Liceului „G.Coșbuc” din Năsăud, ci am rămas tot la presupuneri și conjecturi”. Deocamdată însă observ că, prin faptul că **Liturghierul și Diaconarul** coresian este tipărit cu chirilice, se poate stabili un lucru, și anume că și **Psaltirea**, pe care voia Pavel Tordași să o pună în mâna preoților săi, era tipărită tot așa. Ea a fost deci **Psaltirea** de la 1570 a lui Coresi, nu „putea să fie și **Cartea de cântece sau psalmi** calvino-unitari, tradusă și tipărită cu litere latine și ortografie ungurească-săsească pe la 1570, probabil în tipografia lui Heltai din Cluj...”. Și Ion Bianu și Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, Tom. IV, Adăugiri și îndreptări, București, 1944, p.12. Citându-i pe N.Drăgan și Nicolae Sulică, se precizează: „N-am văzut exemplare. Profesorul N.Sulică din Tîrgu-Mureș posedă un fragment de 84 pagini, unicul cunoscut (s.a.), fără sfârșit; cuprinde numai liturghia Sf.Ioan Gură-de-Aur.

Formatul (în - 4°), cu 18-19 rânduri pe pagină. Nepaginată; se numerează în cirilică numai primul și ultimul caiet. Hârtia are drept filigrană stema cu coroana Brașovului. Literele, limba textului sunt aceleași din tipăriturile coresiene de la Brașov.

În ce privește anul, știm că într-o scrisoare din 9 Decembrie 1570, episcopul română-calvin Pavel Tordași amintea această carte, ca tipărită curând, având prețul de „32 denari,,.

S-a tipărit, probabil în lunile iunie-iulie 1570”.

împrejurările istorice, politice și religioase, locul și data când s-a tipărit, prototipul traducerii, tiparnița, completate cu o descriere sumară. Deși unele cercetări ulterioare au negat concluziile lui, câteva dintre ele rămân valabile în continuare, așa după cum a dovedit Alexandru Mareș în monograficul studiu ce precede opera coresiană pe baza unor dovezi incontestabile, scutindu-ne pe noi de a le urmări în detaliu. Cea mai controversată, data apariției **Liturghierului** e fixată după **Psaltirea** din 1570, „în decursul lunii iunie și în prima jumătate a lui iulie 1570”, pe baza unor date istorice. În 1969, Al. Mareș, cântărind toate posibilitățile, îi dă dreptate lui Sulică, păstrând totuși unele rezerve⁵⁶, dar, după un an, revine mai hotărât: „Argumentele invocate în sprijinul acestei date cu peste patru decenii în urmă, de N.Sulică, au găsit o confirmare prin examenul filigramelor din **Liturghier** întreprins de Gebhard Blucher și de noi”, iar mai departe, „nu avem deocamdată nici un motiv plauzibil pentru a pune sub semnul întrebării opinia formulată în 1927 de N.Sulică privind tipărirea **Liturghierului** în urma **Psaltirii**”⁵⁷. În privința locului și a autorului tipăririi, N.Sulică se oprește asupra Brașovului și, bineînțeles, asupra lui Coresi, aducând în sprijinul acestei opinii asemănarea cu **Psaltirea** în privința formatului, paginatiei, caracteristicilor poligrafice, hârtiei de proveniență brașoveană, ortografiei și limbii „de aceeași factură” și „cu aceleași oscilații, același amestec de elemente și forme arhaice, cu forme contemporane, aceleași greșeli de traducere, ca mai toate tipăriturile coresiene”⁵⁸, opinie considerată de Al. Mareș a avea „cele mai multe șanse de a corespunde adevărului istoric”, „întărită și de o știre din 19 iunie 1570, care îl atestă pe Coresi la Brașov, la o dată, când foarte probabil **Liturghierul** era deja sub tipar”⁵⁹. Dar dacă în această privință Nicolae Sulică e aproape de adevăr, el greșește când discută de izvorul traducerii. Plecând de la prezenta în proscomodie a celor doi sfinți naționali ai sârbilor Sava și Simion, el consideră că textul slavon ce-a stat la baza liturghierului românesc „a

⁵⁶ Al.Mareș, *op.cit.*, p.24.

⁵⁷ Note despre Coresi, în *Limba română*, XIX (1970), nr.3, p.259. În Ion Gheție și Al.Mareș, *op.cit.*, p.260, se confirmă, din nou, exactitatea datării efectuate „pe considerente de natură istorică” de Nicolae Sulică: „Tot Al. Mareș a arătat că pentru tipărirea **Liturghierului** a fost necesară o perioadă de minimum 23 de zile, ceea ce face puțin probabilă ipoteza imprimării cărții înaintea **Psaltirii**. După opinia sa, acțiunea de tipărirea poate fi încadrată în intervalul 1 iunie - 31 august 1570”.

⁵⁸ Nicolae Sulică, *op.cit.*, p.10-11.

⁵⁹ Al.Mareș, *op.cit.*, p.25.

fost o variantă sârbească a liturghiei" pe care „o găsim întocmai în **Liturghierul slavonesc** tipărit în 1508 de sârbul Macarie⁶⁰, opinie exprimată mai târziu și de alți cercetători ai liturghiei⁶¹. Or, o colaționare atentă de texte, făcută de Al. Mareș, a dovedit că traducerea s-a făcut după „o altă versiune decât cea tipărită în 1508”⁶². Trecând însă peste toate aceste scăpări, motivate în mare parte prin cercetarea sumară determinată de condițiile vitrege de informare, trebuie să remarcăm, după cum s-a putut observa și din prezentarea celor două studii ale sale, multitudinea informațiilor furnizate, demne de luat în seamă și azi, intuițiile deosebite și concluziile de mare veridicitate la care a ajuns Nicolae Sulică cercetând aceste opere și documentele epocii.

Înainte de a încheia aceste pagini reconsideratoare, se cuvine să consemnăm, măcar sumar, încă două studii ale lui N.Sulică, parte integrantă din proiectata lucrare monografică despre Brașovul natal, „*leagănul atâtor inițiative și opere de ordin cultural și literar*”, închinată evoluției școlii românești de pe lângă biserica din Șchei și unor cărturari de seamă ai acestui oraș⁶³. Unul dintre ele, **Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite**, analizând **Octoiul** diaconului Oprea, manuscris aflat în 1930 în colecția sa de manuscrise și cărți vechi și socotit „*de foarte mare însemnătate*” prin **Epilogul** care comunică știri inedite, chiar senzaționale despre o perioadă lipsită de informații, a stârnit multe elogii, dar, în ultima vreme, și dezamăgire în rândul specialiștilor. Intrigat de câteva particularități lingvistice, Al. Mareș a efectuat, în 1969, o minuțioasă cercetare asupra **Micului octoih** și a **Epilogului** și a avansat ideea, surprinzătoare pentru probitatea științifică a lui N.Sulică, că **Epilogul diaconului Oprea** de la finele manuscrisului este un fals, „*opera unui foarte bun cunoscător al istoriei și limbii noastre vechi*” mînat spre aceasta de un patriotism local exagerat⁶⁴. După argumentele aduse în sprijinul afirmației sale de Al. Mareș, se pare că problema autenticității **Epilogului diaconului Oprea**, ca și existența acestuia au fost definitiv clarificate, deși surprizele nu sunt încă total

⁶⁰ Nicolae Sulică *op.cit.*, p.14.

⁶¹ P.P.Panaitescu, *op.cit.*, p.162.

⁶² Al.Mareș, *op.cit.*, p. 35 și Ion Cheție și Al. Mareș, *op.cit.*, p. 261.

⁶³ *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, în *Omagiu lui Constantin Kirițescu, Cultura națională*, București, 1937, și în extras; și *Minunata cetate a Brașovului - Cărturari brașoveni ai secolului al XVI-lea ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943.

⁶⁴ *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea?*, în *Limba română*, XVIII (1969), nr.3, p.239-250.

înlăturate. În cele două studii, Nicolae Sulică intenționează să lumineze epoca de început a vieții școlare în Șcheii Brașovului, aceasta fiind „*nu cea mai veche școală, fondată și frecventată de români, ci cea dintâi, care a primit caracterele precise de școală românească, prin eliminarea limbei slavone și prin înlocuirea ei cu limba română*”⁶⁵. Și, totodată, să demonstreze că existența școlii a permis pregătirea viitorilor preoți și cântăreți de biserică pentru toată Țara Bârsei și pentru românii din Secuime „*care trăiau atunci în mase compacte printre secui, cu mult mai reduși numeric, decât cum apar mai târziu, după ce s-a început procesul de deznăționalizare a românilor*”⁶⁶. Datorită Reformei, în școala din Șchei, ca și în biserică „*începe să palpitate o viață nouă, mai intensă și mai românească*”, preoții români fiind întrebuințați de către sași și ca „*scriitori la oraș*”, adică tălmaci sau traducători și corespondenți în contactul cu Principatele Române, fiind chiar trimiși în misiuni diplomatice. În jurul școlii și al bisericii se formează o pleiadă de dascăli care asigură desfășurarea unei intense vieți literare „*încă înainte de epoca primelor tipărituri românești*”, aceștia îndeletnicindu-se „*cu traducerea cărților bisericești sau cel puțin cu transcrierea traducerilor românești, venite din alte părți*”⁶⁷. În cazul acesta „*procesul de purificare și modernizare a vechilor traduceri românești, venite din regiunile nordice ale țării, și, concomitent, prima încercare de unificare a limbei noastre literare se făcuse la Brașov, încă înainte de Coresi*”⁶⁸. Sigur, unele argumente se bazează pe textul **Epilogului diaconului Oprea**, mai ales în privința activității învățaților brașoveni, dar apelează și la date istorice, consemnări din documentele vremii, concluziile fiind: „*existența unei școli organizate de copişti la Brașov*”, „*o veche tradiție cărturărească*”, tipărirea în „*prima linie*” a cărților „*pentru uz didactic*”: **Catehismul** (1559) care avea formatul mai mic, caracteristic pentru manualele didactice și despre care știm precis că a fost introdus în școala de la Brașov prin hotărârea Consiliului orășenesc din 12 martie 1559; apoi **Pravila Sfinților Apostoli**⁶⁹; reducerea rolului Reformei doar la „*naționalizarea învățământului*” și introducerea câtorva materii care „*aveau darul de a înviora învățământul, de a ridica nivelul spiritual al școlii și de a întări conștiința românească*”; și, în sfârșit, dezvoltarea unei

⁶⁵ Cea mai veche școală românească..., p.734.

⁶⁶ Ibidem, p.737.

⁶⁷ Ibidem, p.753.

⁶⁸ Ibidem, p.753.

⁶⁹ Ibidem, p.755.

pleiade „de cărturari români”, precum diacul Oprea și cumnatul său, protopopul Mihai, apoi Popa Vasilie, „autorul celei mai vechi cronici românești a bisericii Sf.Nicolae din Brașov”. În atari condiții, Coresi a găsit la Brașov „traduse gata cărțile principale liturgice”, partea sa de cotribuție rezumându-se la „unificarea ortografică și la o nouă revizuire a vocabularului vechilor traduceri românești, care se păstrau la Brașov”⁷⁰. În final, Nicolae Sulică închină slove de înălțare „minunatei cetăți a Brașovului”, simbol al unității românești: „Brașovul, unde s-au tipărit primele cărți românești cu concursul preoților localnici și unde s-au făcut poate și primele traduceri românești - a fost leagănul atâtor inițiative și opere de ordin cultural și literar. La Brașov, s-a scris prima cronică românească cu subiect românesc (cronica lui popa Vasilie), s-a întocmit primul calendar românesc (prin dascălul Dimitrie Eustatievici), s-a publicat prima revistă și primul ziar politic românesc al Ardealului și s-au înregistrat atâtea alte fapte cărturărești, care reprezintă o neîntreruptă tradiție culturală de sute de ani. Brașovul a fost cea mai puternică citadelă a ortodoxiei românești întotdeauna, de câte ori credința strămoșească era amenințată cu slăbire sau cu desființare. Brașovul a fost punctul de contact, unde s-au întâlnit în toate vremurile aspirațiile vechiului regat și aspirațiile Ardealului românesc. Lupta de emancipare a Brașovului românesc simboliza, în miniatură, marea idee de emancipare și libertate a neamului întreg. În Brașovul, care a văzut oștile biruitoare ale lui Petru Rareș, Mihai Viteazul și Radu Șerban, și care cunoscuse binefacerile ocrotitoare ale lui Neagoe Basarab, ale lui Aron Vodă și ale altor voievozi, s-a plămădit în taina tăcută a inimilor, timp de sute de ani, idealul acelei unități naționale, care trebuia să vină odată”⁷¹.

Nu puțini au fost cercetătorii care au apreciat conținutul studiilor profesorului Nicolae Sulică, obiecțiile fiind reduse la considerațiile pe marginea **Epilogului diaconului Oprea**. Spre exemplu, George Ivașcu⁷² consideră că „cele mai numeroase și cele mai importante pentru formarea limbii literare românești, întrucât ele au fost multiplicare prin tipar, sunt, fără îndoială, cărțile transpuse în românește sau revăzute, după traduceri mai vechi, de „popi”, și „dascăli”, români din Brașov”, în jurul lui Coresi stând „cărturari și populația românească brașoveană, ai cărei negustori reprezentau una din realitățile importante ale vieții economice din vremea aceea”. Aceeași idee formează

⁷⁰ Ibidem, p.753-754.

⁷¹ Ibidem, p.762.

⁷² Istoria literaturii române, I, București, 1969, p.101-104.

concluzia cărții lui Ion Gheție și Al. Mareș închinată activității coresiene, în care se destramă imaginea diaconului, creată de N.Sulică la începutul secolului, de „*părintele literaturii române*“, precum și cea a lui Nicolae Iorga de a fi „*adunat sufletește, prin viață culturală, pe toți românii laolaltă: „Meritul lui de frunte este acela de a fi înmănușat încercările predecesorilor și contemporanilor săi de întocmire a unei literaturi în limba națională. El îndeplinește deci rolul unui catalizator de eforturi și năzuințe, iar opera sa pe acela de sinteză a unor inițiative pornite din diverse regiuni ale teritoriului românesc*”⁷³. În șirul analizelor închinat epocii coresiene, cele două studii ale profesorului târgumureșean se singularizează tocmai prin încercarea de a găsi o explicație a acestei efervescente culturale⁷⁴. Iar argumentul peremptoriu poate fi doar acela al existenței unei pleiade de copişti și traducători, „*popi*” și „*dascăli*” români care au strâns cărți, le-au copiat, au ținut legături cu alți „*dascăli*” și l-au ajutat pe Coresi în tipărire. Ca exemplu al multiplelor contacte să amintim cele specificate în documentele germane ale Brașovului pentru perioada 1520-1540, și anume: „*55 de delegații din Șchei care au făcut 160 de drumuri în Țara Românească și Moldova sau la autoritățile din Transilvania*”⁷⁵, legăturile continuând cu frecvență și intensitate și în perioada dinainte și din timpul cât Coresi s-a aflat la Brașov. Acestea sunt completate cu înzestrarea bisericii și școlii cu multe cărți românești, unele păstrate încă în arhiva istorică a muzeului din Șchei.

Nicolae Sulică rămâne astfel un important cercetător al începuturilor culturii românești, un înflăcărat patriot, un condei subtil și un mare iubitor de cultură.

S-a stins din viață în 6 aprilie 1949, la 72 de ani, fiind înmormântat în curtea bisericii Sf.Nicolae din Șchei, despre care a scris atâtea lucrări. De aceea, ne îngăduim să încheiem acest portret spiritual al cărturarului cu însăși cuvintele puse de el sub pana diaconului Oprea, că prin munca sa neobosită de o viață și-a făcut „*o pomeană (amintire) mai delungată și mai tare de fierul și de aramea, care furul nu va fura, nice vântul va strica, nice apa va neca*”.

⁷³ *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, 1994, p.379-380.

⁷⁴ Vezi și Ion Gheție și Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, p.413-414.

⁷⁵ Vasile Oltean, *Întâia școală românească din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1981, p.43-45.

**NICOLAE SULICĂ - AN ERUDITE SCHOLAR
- SKETCH OF A PORTRAIT -
(Summary)**

Lover of people and culture, patriot and scholar, man of a surprising intuition, discoverer of Romanian language and literature old monuments, teacher of a great subtlety and an easy improvising public speaker, Nicolae Sulică was a great humanist educated in the discipline of great classics of the ancient cultures. Among many languages he spoke Greek, Latin, Slavonic, German, French and Hungarian, things that helped him a lot in deciphering documents and also in studies of comparative literature about: the sources of the first Romanian Catechisms, the influence of the Greek-Latin Classicism on Eminescu and the translation -for the very first time in Romania- of some poems, especially those belonging to Eminescu, in Latin. Many of his observations were later confirmed by researches.

Born in Brasov (he lived between 14th of January 1877 and the 6th of April 1949), he lived and worked between the World Wars in Tîrgu-Mureș, he published school textbooks, history works, the history of the Romanian language and literature, folklore being a truly wellknown scholar.

DOCUMENTE INEDITE DE ARHIVĂ ÎN LEGĂTURĂ CU PRIMARIATUL DR.EMIL A.DANDEA (1922-1926; 1934-1938)

LIVIU BOAR

Activitatea ilustrului primar al urbei noastre¹, a rămas consemnată și în documentele vremii, păstrate în fondurile administrative, preluate ulterior de Arhivele Statului, respectiv Arhivele Naționale.

Cercetând documentele din fondul *Primăria Tîrgu-Mureș* am depistat o serie de acte referitoare atât la activitatea ca primar a omului Emil Dandea, cât și la viața sa personală.

În cele ce urmează vom aborda doar prima categorie de documente aflate la Arhivele Naționale din Tîrgu-Mureș și respectiv Alba-

¹ **Emil Aurel Dandea** s-a născut la 22 ianuarie 1893 în Bucium-sat, județul Alba, fiul lui Simion și Agafteia. Urmează Facultatea de Drept din Cluj și Academia Comercială din Viena, luându-și doctoratul în drept la Cluj. Participă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918, ca delegat al tinerimii române. La 19 ianuarie 1919 este numit, de către Consiliul Dirigent, ca **primul secretar român** (subl.ns.L.B.) al Primăriei din Cluj. În 1919 participă ca voluntar în campania armatei române contra regimului comunist instaurat în Ungaria de Béla Kun, fiind decorat cu ordinul „Coroana României” în grad de cavaler. Este rănit și declarat invalid de război, cu gradul de locotenent. A fost primar al Tîrgu-Mureșului în perioada 1922-1926 și 1934-1937, punându-și amprenta personalității sale pe dezvoltarea orașului Tîrgu-Mureș. După 1944 a suferit prigoana autorităților comuniste, fiind închis în perioada 1952-1953 în lagărul de muncă de la Poarta Albă, după eliberare fiind muncitor necalificat, apoi pensionar I.O.V.R., ca urmare a participării în campaniile din primul război mondial. Se stinge din viață la 18 august 1969 în București și conform voinței testamentare este înmormântat în Cimitirul Bisericii de Lemn din Tîrgu-Mureș (cf. *Un om pentru Târgu-Mureș „Emil A.Dandea”, Târgu-Mureș, 1995, p.163-164*). Despre personalitatea lui Emil A.Dandea a se vedea studiile publicate în lucrarea citată. În luna august 1996, cu ocazia dezvelirii statuii lui Emil A.Dandea a fost lansată și lucrarea *Emil A.Dandea - Politică și administrație* -culegere de texte, ediție îngrijită de Dimitrie Poptămaș și Mihail Artimon Mircea, cuvânt înainte de Victor Suci, Târgu-Mureș, 1996, 230 p.

Iulia, reședința fostului Ținut Mureș, de care a aparținut din punct de vedere administrativ județul Mureș în perioada 1938-1940.

Prima însemnare pe care am descoperit-o referitoare la primarul Emil Dandea este cea din registrul de intrare al Primăriei pe anul 1923, unde la poziția 110 din 3 ianuarie 1923 se specifică „*DI.Primar Emil Dandea a depus jurământul*”².

Primul act de autoritate însă în care apare Dr.Emil A.Dandea ca primar al Țirgu-Mureșului este „*procesul verbal al ședinței Comisiei administrative a orașului cu drept de municipiu Țirgu-Mureș*”³ ținută la 14 februarie (1923 n.n.L.B.) în camera 83 de la Primărie”.

În cadrul acesteia, Emil Dandea prezintă „*Raportul Primarului din ședința Comisiei Administrative, ținută la 14 februarie a.c.*”, raport tipărit și anexat procesului verbal.

Raportul este o sinteză deosebit de interesantă privind starea administrației locale la preluarea mandatului de către noul primar: „*Cu data de 1 februarie a.c. am desființat posturile de Translatori -se arată în finalul raportului- deoarece nu se poate tolera ca la administrație să fie translatori pentru limba oficială. S-a pornit acțiunea pentru monumentul Soldatului Român din Țirgu-Mureș. S-a făcut regulamentul pentru firme, care e sub aprobare; s-a înființat gazeta oficială «Orașul», s-a efectuat reorganizarea legală a Comisiei administrative. S-a dispus înlocuirea inscripției provizorii de pe primărie, desființarea stemelor străine și alte lucrări mărunte, dar menite (pe) de o parte să arate și în exterior că suntem în Țara Românească, iar pe de altă parte să pună ordine la serviciile municipale ale orașului... Făcându-mi în cele ce preced pe lângă raportul lunar convenit și observările asupra stării generale a administrației, cu onoare Vă rog să binevoiți a lua la cunoștință cele expuse și a-mi acorda binevoitorul D-voastră sprijin în munca prea grea care o am înaintea mea*”⁴.

Într-un tabel cu funcționarii ofițeri de rezervă din personalul Primăriei Țirgu-Mureș propuși la dispensă de mobilizare pe anul 1924-1925 (mobilizați la locul de muncă, după denumirea de astăzi n.n.), figurează la poziția întâi, alături de alți patru angajați ai primăriei Emil A.Dandea, primar, doctor în drept și științe de stat, născut la 1893, angajat al primăriei de la data de 1 ianuarie 1923 (subl.n.n.L.B.) făcând

² Arhivele Naționale Țirgu-Mureș, Fond Primăria Țirgu-Mureș, Seria Protocoale, nr.285: din păcate actul nu s-a păstrat.

³ *Ibidem*, Reg.nr.422, f.3-9.

⁴ *Ibidem*, f.9.

parte din Regimentul 83 infanterie cu gradul de locotenent cu mențiunea însă de *invalid de război*.

Deosebit de interesant, este însă un document din 24 mai 1937. Este vorba de o scrisoare trimisă de revista „*economică, politică și socială*” -*VIATA ARDEALULUI*- care apărea la Cluj, Primăriei Tîrgu-Mureș, prin care se cereau date referitoare la activitatea primarului Emil A. Dandea, care urmau să apară într-un număr festiv al revistei, cu ocazia zilei de 8 iunie, număr „*închinat iubitului nostru suveran M.S. Regelui Carol II*”. „*Privindu-vă ca pe un factor important ce ați contribuit cu munca, cinstea și priceperea Dvs. la consolidarea treburilor obștești, în scumpa noastră provincie -se arată în scrisoarea adresată primarului Emil A.Dandea- vă rugăm a ne trimite urgent, fotografia pentru a putea fi publicată în acest număr festiv cu datele următoare: numele, data de când sunteți în fruntea instituției și decorațiile ce le posedați. Realizările mai importante efectuate sub conducerea Dvs. le avem de la Ministerul de Interne*”.

Interesant este conceptul răspunsului, scris de mână, cu cerneală neagră pe versoul adresei, expediat, după cum reiese din ștampila de expediere, la 2 iunie 1937, cu următorul conținut: „...*Avem onoarea a vă comunica că D-l dr. Emil A.Dandea, președintele Comisiei interimare a acestui municipiu a fost în două rânduri în fruntea acestei primării, odată ca primar de la 22 decembrie 1922 (subl.ns.L.B.) până la 30 aprilie 1926 și acum ca președinte al Comisiei interimare de la 24 martie 1934 până în prezent.*”

Anexăm totodată o fotografie a D-sale precum și o listă a decorațiunilor ce posedă”⁵.

Un episod mai puțin plăcut din biografia ilustrului primar, este ancheta administrativă declanșată împotriva sa în perioada 1938-1940.

Dosarul anchetei, conținând 278 de file, se află la Arhivele Naționale, Direcția județului Alba, din Alba-Iulia în cadrul fondului arhivist „*Rezidența Regală a Ținutului Mureș*”⁶.

Datele deosebit de interesante ale dosarului relevă aspecte inedite ale culiselor vieții politice târgumureșene din perioada interbelică.

⁵ *Ibidem*, Seria Documente, nr.13795/137, 1 filă.

⁶ Arhivele Naționale, Direcția județului Alba, Fond „*Rezidența Regală a Ținutului Mureș*”, Seria Administrația locală de stat”, Dos.316/1940 - „*Rezultatul cercetărilor în cauza învinuirilor domnului Dr.Emil Dandea f(ost) primar (la) Tîrgu-Mureș*”, 278 file.

Dintre piesele dosarului, cele mai interesante mi s-au părut rapoartele de anchetă, întocmite de inspectorii generali administrativi Paul D.Goma (de ani 52, născut la Ploiești, dom.în Ploiești, str.M.Brătianu, Nr.6, inspector general administrativ, apoi secretar general al Ținutului Bucegi)⁷, D.Avram, care după cum afirmă Emil Dandea într-o scrisoare adresată rezidentului regal al Ținutului Mureș, generalul Dănilă PAPP, a făcut „*un raport de anchetă total nesperios fără să fiu ascultat*”⁸, Dr.Joe Gherman și în fine, Alexandru Ștefănescu.

Din această serie de documente, cel mai semnificativ prin conținutul și prin amploarea sa este raportul inspectorului general administrativ Dr.J.Ghemana, înregistrat la Ministerul de Interne -Inspectoratul General Administrativ, la Nr.110/1938, care pe parcursul a 59 de pagini dactilografiate, face o adevărată radiografie a celor două mandate de primar pe care le-a îndeplinit Dr.Emil Dandea.

În încheiere aș vrea să citez câteva pasaje din partea finală a raportului (p.46-50) în care se face o paralelă între cei doi reprezentativi primari ai urbei noastre, Dr. Bernády György și Dr. Emil A. Dandea, scoțând în relief, alături de cele ale lui Bernády György, realizările primarului român, în ciuda acuzațiilor de gestiune frauduloasă și proastă administrație:

„Municipiul Țirgu-Mureș înainte de unire a avut un distins primar, sub era maghiară, pe dl.dr.Gheorghe Bernády, care a realizat într-adevăr o serie întreagă de înfăptuiri, cum sunt: palatul cultural, renumit în întreg Ardealul, un edificiu al primăriei, demn de un municipiu, uzină electrică, asfaltarea orașului etc.etc. Decedat nu de mult, actuala conducere a primăriei a hotărât să dea numele lui unei străzi în municipiul Țirgu-Mureș, petrecut fiind la mormânt cu regretele unanime a întregii populațiuni a orașului Țirgu-Mureș, fără deosebire de naționalitate sau religie.

Am căutat să ne convingem dacă în cei 20 ani dela unire a fost vreun primar care prin realizările și înfăptuirile sale să ajungă la nivelul înfăptuirilor fostului primar Gh. Bernády.

Cu multă satisfacțiune am ajuns la convingerea că realizările și înfăptuirile fostului primar român Emil Dandea se pot pune ori când în comparație cu realizările antecesorului său maghiar dr.Gh.Bernády, pentru orașul Țirgu-Mureș cât și pentru noua problemă a cauzei românești în acest oraș.

⁷ Ibidem, f.11 și 31.

⁸ Ibidem, f.3.

Amintim în această ordine de idei următoarele:

În anii 1922-1926, din circa 400 de funcționari și angajați ai Primăriei fostul primar dr.E.Dandea a aflat abia 3 Români. Au fost concediați cu forme legale peste 200 funcționari, iar astăzi după acțiunea continuată de d-sa în ciclul celui de al 2-lea primariat la primăria municipiului Tîrgu-Mureș se află 320 de funcționari și angajați dintre care 16 minoritari.

A înființat gazeta oficială a Municipiului „Orașul”;

A introdus limba română în actele oficiale a Primăriei unde până aci se lucra în limba maghiară;

A ridicat monumentele „Soldatul Român”, „Lupoaica”, „Avram Iancu”, inițiate de d-sa și alimentate fondurile pentru ridicarea acestor monumente în mare majoritate din fondurile Primăriei;

A ridicat din fondurile Primăriei și cele obținute dela Stat catedrala ortodoxă română, catedrala română-unită, palatul căminului ucenicilor români, cari la plecarea d-sale din primul primariat au rămas sub aco-periș în roșu, iar la revenirea d-sale la primariat în 1934-1938 a reluat activitatea, având astăzi aceste clădiri monumentale deplin terminate și date folosinței publice.

În anul (sic!) 1922-1926 a ridicat școala din suburbia Remetea și a cumpărat localul pentru spitalul epidemic cu suma de 2000000 lei.

În materie edilitară:

A amplificat uzina electrică, investind 13000000 lei;

A împroprietărit invalizi, orfani de război și funcționari;

A început introducerea gazului metan, care l-a condus până la bariera orașului sub primariatul d-sale dintâiu, iar între anii 1933-1938 a adus gazul metan dela barieră în oraș încheindu-se contractul definitiv.

S-au predat liceele de băieți și fete și școala superioară de comerț Statului, instalându-se actualele școli românești în cele ungurești;

A construit baia de vară a orașului, depozitul central de materiale, întreprinderea de instalațiuni electrice, fabrica de ghiață pentru întreg orașul și s-au renovat abatorul, cu suma de lei 2500000;

A făcut pavagii în valoare de 15000000 lei

La plecarea d-sale din primărie în 1926 a lăsat în casieria Primăriei 9000000 lei numerar.

În timpul celui de al doilea primariat 1934-1938, a realizat următoarele:

A lichidat un litigiu vechiu între Primărie și Biserica reformată, căreia orașul era tributar perpetuu cu curentul electric pentru nevoile celor

două mori ale Bisericei reformate. Litigiul, cum am stabilit în prezentul raport, a fost încercat să fie lichidat de toți primarii cari s-au perindat înainte și după d-sa, și abia d-sale i-a succes a încheia transacțiunile cari în mod incontestabil au adus reale foloase Municipiului, scăpând orașul de un quasi monopol pe care Biserica reformată îl avea asupra uzinei electrice.

A introdus în mod definitiv gazul metan în oraș.

A terminat, cum am arătat mai sus, cele două catedrale românești și căminul de ucenici, insistând ca Statul să dea 10000000 pentru acest cămin, construit sub era românească, care este o mândrie a realizărilor românești în orașul Tîrgu-Mureș ca și de altcum cele două catedrale românești.

A obținut prin insistențele d-sale 14000000 lei dela Stat pentru construcția noului spital, care în curând va fi terminat.

A clădit un pavilion și șoproane mari la oborul de vite, în valoare de 700000 lei.

În locul closetului din față, învechit a clădit în centrul orașului un closet modern subteran.

Din fosta fabrică de gaz a transformat o clădire pentru depozitul central de materiale.

A mutat depozitul de muniții din imediata apropiere a orașului, iar pe locul depozitului actualmente, este în construcție o cazarmă pentru un regiment de tancuri, obținând Primăria dela armată în schimb 16 jugăre.

S-au făcut din nou amenajări importante la abator.

Pe platoul Cornești s-a construit un chioșc pentru muzică, s-a instalat iluminatul electric, s-au creat drumuri, amenajându-se astfel un loc de recreație pentru oraș.

S-a mărit patrimoniul Primăriei prin cumpărarea imobilului Székely & Reti de lângă palatul cultural.

S-a pavat b-dul Regina Maria, s-au așezat bănci și s-a introdus iluminatul pe această stradă.

Grădinița orașului s-a reorganizat.

S-a valorificat fabrica de cărămizi, făcându-se un beneficiu de 200000 lei anual, care până aci nu aducea nimic.

Chestiunea aprovizionării orașului cu apă a avut un început serios de executare, începându-se lucrările preliminară, cari dela plecarea d-sale din Primărie stagnează.

Aeroportul inițiat de primărie, obținându-se sprijinul Statului, în primăvara viitoare va fi complet terminat.

S-a întărit albia Mureșului prin concursul premilitarilor.

S-a deschis o a 2-a baie de vară pentru public.

S-a terminat stadionul sportiv cu tribuna de beton armat, construindu-se și cinci arene de tenis.

S-a construit un pavilion modern la arena de patinaj.

S-a ridicat un nou monument al fostului prefect român al Legiunei a XII Constantin Romanul.

S-a ridicat o cruce comemorativă tribunului Vasile Pop și o tablă comemorativă pe casa unde poetul Eminescu a poposit în drumul spre Blaj.

A așezat o tablă comemorativă pe turnul Primăriei în temnițele căruia în anii 1916-17 au fost înțemnițați o parte din cărturarii și țăranii din regiunea Tîrgu-Mureș.

S-au dat ajutoare pentru repararea bisericilor românești din comunele Coronca, Curteni și Petea, care se află în apropierea orașului.

S-a venit în ajutorul celor trei cooperative românești; s-au dat ajutoare funcționarilor; s-au împrumutat decorații cu Bărbăție și Credință; autocamionul Primăriei în zilele de sărbători a fost pus la dispoziția școlarilor și a societăților culturale pentru propagandă culturală în județ; s-au achiziționat tablouri românești pentru palatul cultural; s-a instalat în palatul cultural un muzeu etnografic și arheologic;

S-a înființat o casă de amanet municipală, cu taxe minimale;

S-au înființat două grădinițe de copii mici și o nouă școală primară;

Au început din nou refacerea drumurilor, pentru cari s-a cheltuit în decurs de 4 ani circa 30000000 lei. Străzile laterale au fost gudronate.

Sub primariatul d-lui Dandea s-au întocmit 19 regulamente ale diferitelor servicii municipale, s-a pus în funcțiune tipografia orașului.

Am înșirat toate aceste realizări ale fostului primar Dr.Emil Dandea, nu pentru a-i aduce d-sale elogii, ci pentru a scoate în evidență că sub era românească s-au realizat lucrări edilitare, culturale, sociale și economice, care oricând pot face dovada de capacitatea și vigoarea administrației românești.

Faptele înșirate mai sus vorbesc dela sine.

CONCLUZIUNI

Întemeiat pe constatările noastre de mai sus, în unire cu raportul d-lui secretar general al Ținutului Bucegi, Paul Goma, și în unire cu an-

chetatorii anteriori ai gestiunii fostului primar dr.Emil Dandea, d-nii foști insp generali Dimitrie Tomescu și Victor Hodor, avem onoarea a pune următoarele concluziuni și a face propunerile noastre în cele ce urmează:

1.-În ce privește acuza că fostul primar Dr.E.Dandea a adus Primăriei o pagubă de 10670000 lei, prin transacția încheiată cu Biserica Reformată, având în vedere că transacția d-lui Dr.E.Dandea a fost mai avantajoasă decât transacția fostului primar Bernády, dela 1936, prin care transacție Primăria era obligată să furnizeze Bisericii reformate curent în valoare de 1093949 lei anual și în mod perpetuu și mai avantajoasă decât transacția fostului primar dr.Ioan Pânteia, din 1933, prin care transacție Biserica reformată urma să primească peste 13000000 lei, față de transacția încheiată de fostul primar Dr.Emil Dandea, prin care Biserica reformată a primit numai 10670000 lei în schimbul dreptului de apă, primind Primăria o valoare totală împreună cu cele două mori sistematice și cu magazinele, de 17000000 lei, în afară de faptul că Primăria a încetat de a mai fi tributară cu curentul electric pe timp nedeterminat, transacțiunea încheiată de fostul primar Dr.E. Dandea a adus un beneficiu important Primăriei Municipiului și astfel acuza adusă în această cauză este neîntemeiată și nedovedită.

2.-În ce privește acuza 2, că prin transacțiunea încheiată cu soții Zsigmond, arendașii morii Bisericii reformate, fostul primar Dr.E.Dandea ar fi păgubit comuna cu 13000000 lei, având în vedere că soții Zsigmond aveau față de Primăria Municipiului un proces câștigat definitiv și executoriu în valoare de 5000000 lei și un proces similar identic și cu acelaș obiect în curs în valoare de 11000000 lei și în plus o sentință executorie a judecătoriei mixte în valoare de 2907000 lei, deci în total o pretențiune parte definitivă și executorie, parte cu șanse certe de câștig, fiind similar cu procesul anterior câștigat în valoare totală de circa 18000000 lei, față de care, Prin transacțiune, soții Zsigmond au primit în numerar, imobile și curent electric o valoare totală de 7581222 lei, conform evaluărilor stabilite și prin raportul d-lui inspector Avram și parte prin raportul domnului secretar general al Ținutului Bucegi Paul Goma, revizuite de noi prin expertul interogat acuza este neîntemeiată și nedovedită și din contra prin această transacțiune fostul primar E.Dandea a adus beneficiu în favorul orașului de 11500000 lei.

În legătură cu cauzele Bisericii reformate și a soților Zsigmond, în ce privește acuza anexă la acestea, că fostul primar a păgubit comuna cu 16000000 lei, care sumă va trebui să fie plătită în viitor firmei Frații

Schwartz, foști arendași și ei ai morii Bisericii reformate, având în vedere că frații Schwartz nici când nu și-au formulat o pretențiune care se urcă la această sumă, ci au cerut doar Primăriei să le dea „o sumă cât de modestă ca despăgubire” având în vedere că, chiar în cazul când această firmă ar fi avut drept la oarecare despăgubiri, dar acest drept este prescris definitiv conform opiniei jurisconsultului orașului și conform deciziei Comisiunii interimare, comunicate numitei firme încă la anul 1933, care prescriere începând dela 10 Aprilie 1929 s-a stins după trei ani conform art.1489 cca. și această acuză s-a dovedit nebazată.

În rezumat, învinuirea adusă fostului primar Dr.E.Dandea, că pe urma transacțiilor încheiate cu Biserica reformată și cu soții Zsigmond, precum și pretensele despăgubiri ale firmei Frații Schwartz ar fi adus o pagubă Municipiului Tîrgu-Mureș în valoare de 39670000 lei, este absolut nebazată și fără nici un temei de drept sau de fapt.

3.-În ce privește arendarea morii către cooperativa „Solidaritatea”, dacă fostul primar a fost de rea credință sau a cauzat vreo daună orașului cu ocaziunea arendării morii, având în vedere că fostul primar a încercat prin două licitații publice să valorizeze moara. Având în vedere că din actele din dosar rezultă că d-sa a încercat să valorizeze moara mică țărănească și prin buna învoială cum a ordonat Ministerul, având în vedere că din actele oficiale înșirate mai sus, s-a constatat că arenda primită de Primărie dela „Solidaritatea” a fost de 96000 lei anual, pe când foștii proprietari au pretins dela foștii lor arendași o chirie de numai 58000 lei, având în vedere că Primăria furniza curentul gratuit și într-un caz și celălalt, având în vedere că dela plecarea din fruntea Primăriei a fostului Primar Dr.E.Dandea, Primăria nu mai primește nici aceste 96000 lei și curentul rămâne neîntrebuințat, având în vedere că astăzi moara, fiind închisă, se ruinează și-și pierde vadul comercial, conchidem că gospodăria fostului primar Dr.E.Dandea în chestiunea morii mici țărănești a fost cea bună și de bună credință și d-sa a adus un beneficiu Primăriei, pe când cei care l-au urmat în primărie prin sistarea morii din Iulie 1938, au adus pagubă Primăriei. Astfel acuza adusă fostului primar Dr.E.Dandea și în această privință este neîntemeiată.

4.-În ce privește acuzele aduse în legătură cu repartiția remizelor pentru încasarea impozitelor comunale, din care remize a primit și fostul primar, și fostul secretar general Simion Pânteia, având în vedere că fostul primar Dr.E.Dandea a procedat pe art.63 și 64 din legea pentru perceperea și urmărirea veniturilor publice și în conformitate cu art.122 al regulamentului financiar al orașului, având în vedere că fondul special

pentru aceste remize s-a format exact după procedeul ordonat de Ministerul de Finanțe și pentru ad-țiile financiare de încasări și plăți, având în vedere că fostul primar E.Dandea a cerut aceste formulare și ordine dela Ad-ția Financiară, și s-a conformat lor întocmai, după cum am constatat mai sus, având în vedere că fostul primar dr.E.Dandea a primit și d-sa remizele cuvenite în baza unei hotărâri a Comisiei interimare întemeiate pe avizul jurisconsultului, având în vedere că și șeful Ad-ției Financiare a primit asemenea remize, având în vedere că și la alte Municipii s-a procedat în mod identic, unde după cum am arătat cu anexele alăturate a primit și secretarul general asemenea remize, conchidem că acuza adusă este neîntemeiată și nu posedă nici un element ca toți funcționarii în frunte cu fostul primar și secretar general să fie dați în judecată.

5.-În ce privește acuza că fostul primar a consumat cu automobilul său personal benzina și uleiul Primăriei, în valoare de 74099 lei, în interval de patru ani, dela 1934 până la 1938, având în vedere că această consumație s-a făcut în baza hotărârii Comisiei interimare a Municipiului executorie și definitivă, având în vedere că Primăria nu a avut automobil propriu, ca și alte primării care au unul, două automobile și trăsură în plus, având în vedere că fostul primar a pus la dispoziția Primăriei automobilul său personal în loc să îngreuneze bugetul Primăriei cu cel puțin 250000 lei pentru cumpărarea unui automobil pe seama Primăriei și cu cel puțin 200000 lei cheltuieli de întreținere pe cei patru ani, conchidem că fostul primar nu a adus o pagubă de 74000 lei Municipiului Tîrgu-Mureș, ci din contra a făcut economie Primăriei de cel puțin 400000 lei în cei patru ani cât d-sa a fost primar. Astfel și această acuză este nebazată și pe deplin neîntemeiată.

6.-În ce privește acuza că fostul primar dr.E.Dandea a primit 30000 lei pentru o călătorie de studii în Cehoslovacia și că d-sa nu a depus nici un raport din care să rezulte că a adus ceva folos comunei pe urma acestei călătorii și că ordonanțarea s-a făcut prin deturnare de fonduri.

Având în vedere că nu corespunde adevărului că dl.Dandea nu ar fi depus raport, deoarece acesta se află la însuși dosarul cauzei, cercetat și de anchetatorul anterior și acest raport a fost publicat și în gazeta oficială a Municipiului la câteva zile după reîntoarcerea fostului primar din călătorii de studii, având în vedere că la art.5 al bugetului de unde s-a ordonanțat suma de 30000 lei în textul articolului se prevede și chel-

tuieli pentru însărcinări speciale, cum specială este și o călătorie de studii în străinătate acuza este gratuită și pe nimic întemeiată.

7.-În ce privește acuza că fostul primar Dr.E.Dandea și-a socotit o diurnă de 400 lei în loc de 300 lei, și că d-sa și-a calculat biletul de tren pentru deplasări fără reducerea de 75% pe care d-sa o avea ca invalid de războiu, cauzând astfel o pagubă de 223905 lei în decursul anilor 1934-1937,

Având în vedere că diurna de 400 lei a fost stabilită de Comitetul local de revizuire în urma unui apel făcut de Inspectoratul ad-tiv regional Cluj în contra hotărârii Comisiunii interimare, care stabilise o diurnă de 600 lei pentru primar,

Având în vedere că fostul primar, după cum a dovedit și după cum am constatat, în anul 1934/1935 nu a avut carnet de reducere deoarece i-a fost furat în decursul unei călătorii la București, ceea ce s-a publicat și în Monitorul Oficial pentru anularea acestui carnet,

Având în vedere că fostul primar și-a reprimis carnetul abia la finea lunii Dec.1935, având în vedere că atât la Primăria Tîrgu-Mureș cât și la alte Primării, după cum am arătat în prezentul raport, primarii și funcționarii care au carnete individuale nu uzează de acest carnet în beneficiul instituției și din diferența obținută acopere diurna de deplasare, care de fapt este insuficientă, cum am arătat în raportul de față, având în vedere revizuirea pe care șeful contabilității a făcut-o tablourile care cuprind deplasările fostului primar E.Dandea, în cei patru ani, și care tablouri sunt anexate la raportul anchetatorului anterior, revizuire care s-a bazat pe elementele date de Comitetul local de revizuire și pe plata integrală a biletului de tren ce-i compete fostului primar, în baza salariului său, conchidem că fostul primar nu a ridicat cu nimic mai mult decât ceea ce-i compete legal.

Având în vedere că se obișnuiește la multe administrații locale să se lichideze și cheltuieli pentru vagonul de dormit, astfel primind și fostul primar dr.E.Dandea în decursul altor patru ani suma de 23082 lei, suntem de părere și propunem să se reglementeze această problemă în mod uniform pentru toate autoritățile administrative locale în subordine, luându-se măsuri sau de restituire față de toți câți au ridicat până aci cheltuielile pentru wagon-lits, sau să se admită rambursarea acestor cheltuieli pentru cazurile întemeiate și pentru toți deopotrivă.

Deasemenea propunem ca să se ia măsuri în consecință pentru toți funcționarii dela autoritățile locale administrative în subordine, reglementându-se întrebuițarea carnetelor individuale de 75% în cazul

deplasărilor făcute în interesul autorității la care servește beneficiarul unui astfel de carnet de reducere.

În ce privește acuza că fostul primar dr.E.Dandea a ridicat cu ordonanța de plată dela Primăria Municipiului 15000 lei pentru deplasare la București, pentru participarea sa la Comisiunea pentru redactarea regulamentului legii administrative,

Având în vedere că însuși Ministerul a ordonat cu ord.nr. 9206/1936, ca această cheltuială să fie suportată de către Primărie,

Având în vedere că, după calculul făcut de Serv.Contabilității, d-l Dandea ar fi trebuit să primească 15026 lei, deci a primit mai puțin cu 26 lei, acuza adusă este neîntemeiată și cu nimic justificată.

În ce privește acuza că fostul primar, cu ordonanța de plată nr.2215/1937, a încasat 14000 lei pentru deplasare la București și din deciziunea de aprobare a Comisiunii interimare nu se poate constata motivul pentru care a fost aprobată această cheltuială,

Având în vedere că din însuși tabloul anexat la raportul de anchetă al d-lui Insp.Avram se constată că în această sumă se cuprind cheltuielile de deplasare pentru trei călătorii la București pe 12 zile, având în vedere verificarea făcută din nou de șeful Serv.Financiar, din care se constată că fostul primar Dandea pentru aceste călătorii la București trebuia să primească 13837 lei și nu cât a primit, adică 14000 lei, urmează ca fostul primar dr.E.Dandea să restituie Primăriei suma de lei 165 conform anexei 44 dela prezentul raport.

8.-În ce privește acuza că fostul primar dr.E.Dandea a încasat cheltuieli de deplasare nu numai dela art.5 al bugetului ordinar ci și dela celelalte articole ale bugetelor Uzinei electrice, Uzinei de apă și al cinematografului, în anul 1937/38, calificându-se faptul ca deturnare de fonduri,

Având în vedere că la respectivele articole din care s-a ordonat fostului primar cheltuielile de deplasare sunt prevăzute cheltuieli de deplasare făcute în interesul uzinelor respective,

Având în vedere că deplasările respective s-au făcut de fostul primar Dr.E.Dandea în interesul și pentru aranjarea nevoilor acelor uzine, faptul ce i se impută fostului primar Dandea nu constituie deturnare de fonduri și astfel acuza este neîntemeiată.

În ce privește acuza că fostul primar Dr.E.Dandea a săvârșit o deturnare de fonduri încasând cu ordonanța de plată Nr.1486/1937 o sumă de 15000 lei pentru cheltuieli de deplasare dela art.141, unde sunt prevăzute cheltuieli cu refacerea apeductului.

Având în vedere că după cum s-a constatat din registrul de partizi dela acest articol s-au făcut cheltuieli nu numai de material ci și de personal, în conformitate cu hotărârea Comisiunii interimare prin care s-a stabilit că dela acest articol se plătesc și salariile pentru inginerii specialiști și funcționari dela „Biroul de construcție al noului apeduct”, înființat prin deciziunea sus amintită,

Având în vedere că hotărârea amintită a Comisiunii interimare a fost aprobată și de Ministerul de Interne cu ordinul arătat în prezentul raport, nu putem decât să conchidem că ordonanțarea pentru deplasări făcută în interesul construcției noului apeduct este legală și nu constituie o deturnare de fonduri.

Având în vedere constatările noastre bazate pe acte oficiale, având în vedere concluziunile d-lor inspectori generali Dimitrie Tomescu și Victor Hodor și Dr.Petre Roșca, puse pe rapoartele de anchetă din anii 1926, 1933 și 1937, menționate de noi în prezentul raport la pag.45,46 din care rezultă că fostul primar a adus mari servicii administrației Municipiului Tîrgu-Mureș prin activitatea sa, având în vedere aceste servicii relevate de dl.inspector general ad-tiv Victor Hodor și înșirate de noi în prezentul raport la pag.46-50 a prezentului raport, care servicii și realizări efective sunt un titlu de mândrie pentru administrația românească a Municipiului Tîrgu-Mureș, având în vedere că și de astădată, ca și cu ocazia celor două anchete amintite, toate acuzele ce i s-au adus fostului primar dr.E.Dandea sunt neîntemeiate și nedovedite, avem onoarea a face următoarele:

PROPUNERI:

- 1/.Să nu se dea nici un curs acestor acuzațiuni nedovedite și neîntemeiate dintre cari unele privesc o gestiune și activitate de acum 15 ani.
- 2/.Să se dispună Primăriei Municipiului Tîrgu-Mureș (acum oraș de reședință) să revoce constituirea sa ca parte civilă în fața instanțelor în legătură cu acuzele ce i s-au adus fostului primar Dr.Emil Dandea, arătate în prezentul raport.
- 3/.Să se îndrume Primăria orașului Tîrgu-Mureș să îndeplinească formele de restituire din partea d-lui dr.E.Dandea a sumei de 163 lei, ridicată în plus cu ordonanța de plată Nr.2215 din 25 Sept.1937.
- 4/.Să se ia măsuri unitare pentru reglementarea întrebuițării carnetelor individuale cu 75% reducere pe C.F.R., în cazul când beneficiarii acestor carnete fac deplasări în interesul autorității publice.
- 5/.Să se ia măsuri pentru reglementarea restituirii cheltuielilor cu ocazia întrebuițării vagonului de dormit, cu ocaziunea deplasărilor oficiale.

6/.Propunem să se îndrume Primăria oraşului Tîrgu-Mureş să revoace constituirea sa ca parte civilă şi în ce priveşte acuza adusă secretarului general dr.Simeon Pântea, având în vedere că suma ridicată de d-sa de 79260 lei drept remize după încasări i s-a ordonanţat în mod legal şi în baza hotărârii Comisiei interimare adusă în temeiul prevederilor art.63 şi 64 al legii pentru urmărirea şi perceperea veniturilor publice şi art.122 din regulamentul financiar al Municipiului Tîrgu-Mureş.

Restituind anexele alăturate la ordinul de delegare, cu onoare vă rugăm să binevoiţi a dispune.

Tîrgu-Mureş, 10 Noemvrie 1938.

INSPECTOR GENERAL ADMINISTRATIV
(ss) Dr.I.Gherman

Pentru conformitatea copiei
ss.indescifrabil

L.S.

**UNPUBLISHED ARCHIVE DOCUMENTS CONCERNING THE
ACTIVITY OF THE MAYOR OF TÎRGU-MUREŞ,
DR.EMIL A.DANDEA (1922-1926; 1934-1937)
(Summary)**

This work presents aspects of the activity of dr.Emil A.Dandea (1893-1969), ex-mayor of Tîrgu-Mureş between 1922-1926 and 1934-1937, based on documents belonging to the archives of Tîrgu-Mureş and Alba-Iulia. It presents the achievements of public utility of the Romanian mayor as compared to those of the Hungarian one, dr.Bernády György, before 1918.

In the end one can appreciate the achievements of dr.Emil A. Dandea as presented in a fragment of an investigation report written by the inspector general dr.Joe Gherman. The report is 59 pages long and it praises the fruitful activity of dr.Emil A. Dandea, as the mayor of Tîrgu-Mureş.

ANEXE

DOCUMENTE INEDITE DE ARHIVĂ ÎN LEGĂTURĂ CU
PRIMARIATUL DR. EMIL A. DANDEA (1922-1926; 1934-1938)

- Planșa I: „Procesul verbal al ședinței Comisiei administrative a orașului cu drept de municipiu Tîrgu-Mureș, prezidată de dr. Emil A. Dandea în calitate de primar”, **1923 februarie 14, Tîrgu-Mureș**
- Planșa II: „Raportul primarului dr. Emil A. Dandea privind starea administrației în orașul Tîrgu-Mureș în anul 1922, ținut la ședința Comisiei administrative a orașului”, **1923 februarie 14 Tîrgu-Mureș**
- Planșa III: „Tabel cu funcționarii Primăriei Tîrgu-Mureș, ofițeri de rezervă, propuși la dispensa de mobilizare în care figurează primarul dr. Emil A. Dandea -locotenent în rezervă, invalid de război”, **1924 ianuarie 10 Tîrgu-Mureș**
- Planșa IV: **ORAȘUL** -gazeta oficială a orașului Tîrgu-Mureș înființată de primarul Emil A. Dandea, numărul din 12 februarie 1930 -ediție specială- în care se publică ordonanța privind convocarea alegerilor pentru Consiliile municipale în data de 14 martie 1930
- Planșa V: „Adresa revistei „Viața Ardealului” de la Cluj trimisă primăriei Tîrgu-Mureș prin care se solicita date biografice despre primarul dr. Emil A. Dandea, pentru a fi publicate în numărul festiv al revistei dedicat Regelui Carol al II-lea”, **1937, mai 24 Cluj**
- Planșa VI: „Primăria Tîrgu-Mureș comunica datele referitoare la primarul dr. Emil A. Dandea solicitate de revista „Viața Ardealului” din Cluj pentru numărul festiv dedicat Regelui Carol al II-lea”, **1937, iunie 1 Tîrgu-Mureș**
- Planșa VII: Coperta broșurii cu titlul „De ce l-au achitat jurații cu majoritate pe Dl. A. Baciuc” scrisă de Dr. Emil A. Dandea, președintele Partidului Național Liberal din jud. Mureș”, **1937**
- Planșa VIII: „Certificat al prim-grefierului Curții de Apel Brașov -Secția Criminală- prin care se atesta că Dr. Emil A. Dandea, prin Decizia Curții nr.16 din 28 mai 1940, a fost achitat de orice penalitate pentru faptele de exces în funcție, gestiune frauduloasă, delapidare, deturnare de fonduri și de infracțiune la legea pentru apărarea patrimoniului public”, **1940, iunie la Brașov**

P R O C E S V E R B A L

Preset in sedința comisiei administrative a orașului cu drept de municipiu Tg-Mureș ținută la 14 Februarie a.o.in camer 83 dela Primărie.-

P R E Z E N T I

Dr.E.A.Dandea primar,
presedinte.

Emerio Nagy substitut
de primar.

Andrei Oroszlány prim-
notar.

Iosif Vancoa juriscoon-
sult on.or.

Dr.Aurel Iustian șefme-
dic orș.

Ioan Hornung șef serv
de pod și sosele.

Ieronim Păie revizor
scolar.

Ioan Popovici primpro-
curer.

Eugen Vanou.

Petru Musoa.

Alexă Kovács.

Dr.Stan Șteflea.

Gheorghe Cantacuzino.

Ioan Luca secretar
cond.proces verbal.

Presedinte Dr.E.A.Dan-
dea-in absență D-lui Prefect-des-
chide sedința,salutând pe cei
prezenți și roagă On.memברי ca
-x daa tot concursul pentru

Planșa I

Raportul primarului din sesiunea Comisiunii Administrative, ținută la 14 Februarie a. c.

On. Comisiune administrativă!

Din prilejul când Comisiunea administrativă a orașului, după un timp mai îndelungat de întrerupere a funcționării sale, — își încapă din nou activitatea, tinde de necesar, ca să informeze onorata Comisiune despre activitatea și mersul serviciului la Primăria noastră, menționând totodată, că numărul membrilor comisiunii sau redus față de trecut cu doi, deoarece erau 12, până când art. de lege VI. din 1876. prescrie numai 10 membri externi.

De și doream să fac la prima sesiune o espunere asupra anului 1922. — din cauze tehnice — sunt silit, să mă mărginesc ca să arăt numai în linii generale, situația aflată aici cu ocazia venirii mele la postul de primar, și activitatea secțiilor consiliului pe luna Ianuarie, rămânând ca la proxima sesiune ce vom ținea-o în jumătatea primă a lunii Martie să fac raportul cuvenit despre anul trecut.

Voi continua arătând în primul rând activitatea secțiilor în ce privește intratele-eșitele actelor în luna Ianuarie.

I.

Secția Prezidială

Restanță din anul trecut	22 buc.
Intrate luna Ianuarie	147 "
Total	169 buc.
	120 "
In rezolvare total	49 buc.

II.

La registratura consiliului

Restanțe din anul trecut	251 acte
Intrare în luna Ianuarie	1064 "
total:	1315 "

Sau rezolvat în Ianuarie a. c.

in total: 660 acte

In rezolvare la 1 Februarie 665 acte

III.

La registratura sedrii orfanale a orașului.

Restanța în anul trecut	
Intrate în luna Ianuarie a. c.	150 acte
Rezolvate " "	134 "
In rezolvare	16 acte

IV.

Contabilitatea orașului

a) Registrul de dare

Restanța din anul trecut	201 acte
Intrate în luna Ianuarie a. c.	354 "
Total	555 acte
Rezolvate în Ianuarie a. c.	331 "
In rezolvare	24 acte

b) Registrul com. administrative

Restanța în anul trecut	219 acte
Intrate în luna Ianuarie	177 "
Total	396 acte

Planșa II

Peimmaria magdalenensis Falck. - Auzeg.
Isle. P. L. Auzeg. Tardat.

Tabel

Funcționarii, plăsi de rezerva din personalul Primăriei Tg. Mureș dependenți de Ministerul Interne propuși la dispunerea de mobilizare pe anul 1924-1925 în condițiile Instrucțiunii M. R. Nr. 1627 din 7 martie 1924, Tab. 1, anexa nr. 123.

[illegible]

Fig. Mures, la 10 Januaries 1924.

Erasmus
p. prima

GAZETA OFICIALĂ A ORĂȘULUI TÂRGU-MUREȘ

ORĂȘUL

FOAIE PENTRU INTERESELE SOCIALE ȘI FINANCIARE ALE ADMINISTRAȚIEI URBAŢE

Biroul redacției: Primăria, Telefon: 360.
Abonament: Pe an 100 Lei, 1/2 an 50 Lei,
un număr 5 Lei.

APARE de două ori pe lună,
Redactor responsabil:
PRIMARUL

PARTEA OFICIALĂ

No. 3211-1930.

Primărie municipiului Târgu-Mureș.

PUBLICAȚIUNE.

Noi, Președintele comisiei Interimar a Municipiului Tg.-Mureș, aducem la cunoștință publică a alegătorilor municipiului Tg.-Mureș, ordonanța No. 1770 C. din 11 Febr. 1930 a Ministerului de Interne relativă la alegerile comunale.

Tg.-Mureș, la 12 Februarie 1930.

Președ. com. Int.:
Dr. POPESCU s. s.

Secrețar gen.:
Dr. PÂNTEA s. s.

Ordonanță.

Noi, Ministru secretar de stat la departamentul de Interne, având în vedere dispozițiile înaltului decret regal No. 4036 din 7 decembrie 1929, publicat în Monitorul Oficial No. 274 din 9 Decembrie 1929, prin care Consiliile comunale ale tuturor municipiilor și comunelor au fost dizolvate, pentru a se alege noi consilii comunale, văzând și dispozițiunile art. 537 al. 2 din legea pentru organizarea administrațiunii locale,

dispunem:

Alegătorii municipiilor: Arad, Bacău, Bălți, Brașov, Braila, Cernăuți, Cetatea-Albă, Chișinău, Cluj, Constanța, Craiova, Galați, Iași, Oradea, Ploiești, Sătmăre, Sibiu, TG.-MUREȘ, Timișoara, sunt convocați pentru ziua de 14 Martie 1930, pentru efectuarea primelor alegeri, în conformi-

Redacția și Adm.:
CLUJ,
Cal. Victoriei

VIATA ARDEALULUI

Revista Economică Politică și Socială.
Redactor: IONEL GUCIU.

URGENT

ARHIVAT

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI TÂRGU-MUREȘ

CLUJ la 24 Mai, 1937.

Nr. 13795

26 MAI 1937

SERVICIUL	ANTERIOR	DE GAZA	ANEXE
S			

Domnule PRIMAR

URGENT *Silva*

Cu ocazia marelui zi de 8 Iunie, "VIATA ARDEALULUI" va apare într'un număr festiv, bogat ilustrat, INCHINAT IUBITULUI NOSTRU SUVERAN M.S. REGELEI CAROL II.

Acest număr va cuprinde date, ilustrațiuni și evenimente însemnate ale Restaurăției.

Privindu-vă ca pe un factor important ce ați contribuit cu munca, cinstea și priceperea Dvs. la consolidarea trenurilor obștești, în scumpa noastră provincie, VĂ rugăm a ne trimite urgent, fotografia pentru a fi publicată în acest număr FESTIV cu datele următoare: numele, data de când sunteți în fruntea Instituției și decorațiile cele posedate.

Realizările mai importante efectuate sub conducerea Dvs. le avem de la Ministerul de Interne.

Considerând că veți privi această operă cu cea mai mare bunăvoință așteptăm răspunsul Dvs.

Cu deosebită stimă:

Ionel Guciu

13795 orst

Planșa V

Primăria municipiului Iq. Uurea
CVA 1935-1937.

la tre

Proiectie si administratie rurale.

"Viața Ardealului"

Cluj

Lăsa Dichterici. -

Urmasor adresei D-voastra din 34 Uurea a.c.
avem onoare a Va comunica, ca D-voastra D-voastra
D. Danilescu, președintele comisiilor interimare a
arstun municipiului a fost in domnia războiului
in fruntea acestei primării, notata ca primar
de la 22 Decembrie 1922 până la 30 Aprilie 1926
si acum ca președinte al comisiilor interimare
de la 24 Martie 1934 până in prezent. -

Avem în totodată o fotografie a D-voastra
precum si o lista a decorațiilor sale
peședă. -

Iq. Uurea, 1 Iunie 1937. -

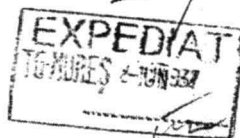
Pres. Com. Int.

[Signature]

[Signature]

Gen. gen.:

[Signature]

Dr. Emil Dandea

**Președintele partidului național liberal
din jud. Mureș.**

VIII - 2

De ce l'au achitat jurații cu majoritate pe dl. A. Baciuc?

Fiindcă a adus martori evrei și maghiari;

Fiindcă s'au întovărășit toți contrarii mei politici
pentru a face atmosferă înaintea alegerilor;

Fiindcă s'a făcut proces politic și s'a jurat fals;

Fiindcă nu s'a arătat juraților nici un document...

Fiindcă martori și apărare au spus și la jurați tot
calomniile, etc.

— Adevărul după documente oficiale —

— 1937 —

Planșa VII

207

No.2442 din 10 Iunie 1940.

Moi, Radu Bucur, Primul Grefier al Curții de Apel Brașov
Secția Criminală, în urma cererii făcute de D-nii: Dr.Emil Dandea și
Dr.Simion Pânteș, din Tg.Mureș, înregistrată la această Curte sub No.
1648 din 10 Iunie 1940,

C E R T I F I C A M

Ca în contra deciziei acestei Curți cu No.16 din 28 Maiu
1940, prin care Dr.Emil Dandea avocat, domiciliat în Tg.Mureș a fost
achitat de orice penalitate pentru faptele de exces în funcțiune, ges-
tiune frauduloasă delapidare, ~~dețineră~~ de fonduri și de infracțiune
la legea pentru apărarea patrimoniului public, și a fost obligat la
platirea despăgubirilor civile în suma de 90.560 lei, iar Pânteș Si-
mion a fost achitat pentru faptul de delapidare și a fost obligat la
platirea despăgubirilor civile în suma de 79.260 lei, Parchetul Ge-
neral al Curții de Apel Brașov nu a declarat recure în termenul pre-
văzut de lege.-

Ca însa zisa decizie n'a rămas definitivă, fiind atacată
cu recure de partea civilă Priwaris Municipiului Tg.Mureș în privința
despăgubirilor civile, cur și de sumăușii, recure prin care tind
la apărarea lor de plată despăgubirilor civile.-

MONUMENTE -SIMBOL AL CINSTIRII- DISTRUSE PRIN INTOLERANȚĂ

VIRGILIU Z.TEODORESCU

Metamorfoza forului public reflectă, în evoluția lui, atitudinea generațiilor față de zestre pe care o adăugăm permanent ca act conștient pentru a fi mesaj către viitorime. Cunoașterea unor asemenea contribuții este o necesitate pentru urmași. Documentele epocii, inclusiv fotografiile care înregistrează asemenea realizări, ne obligă să le localizăm și să le dăm, conducându-ne astfel la alcătuirea unor „biografii ale monumentelor”, concludente prin conținutul care reflectă momente semnificative, ca și reacțiile contemporanilor și ale urmașilor. Toate aceste informații ne ajută, ne călăuzesc spre păstrarea, conservarea celor moștenite precum și în lansarea celor viitoare.

*
* *
*

În perioada interbelică orașul municipiu Tîrgu-Mureș a cunoscut amplasarea în for public a unor monumente ce au dispărut din locul hărăzit în conjunctura sinistră a anului 1940. A le cunoaște și eventual a le readuce în spațiul preconizat de înaintași este astăzi o cerință a decenței noilor orientări democratice semănătoare de bine și în domeniul respectului demnității naționale.

Revenirea în România, după anii de studii de la Viena, l-a purtat pe sculptorul Ioan Schmidt Faur¹ pe plaiuri transilvane, unde îl găsim desfășurându-și activitatea didactică prestigioasă, mai ales la catedra de modelaj a Școlii de Arte și Meserii din Odorhei. Concomitent, munca din atelierul de creație l-a impus atenției contemporanilor. Sunt anii când edilii orașului Tîrgu-Mureș au hotărât cinstirea Ostașului Român și prin realizarea unui simbolic monument ce urma să fie amplasat în zona

¹ Virgiliu Z.Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan Schmidt Faur*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, seria *Monumente Istorice și de Artă*, an XX, nr.2, 1989, p.38-55 cu bibliografia problemei.

centrală a urbei. În scopul realizării i-a fost încredințată comanda sculptorului Ioan Schmidt. La data realizării și amplasării componentelor monumentului, acesta au conferit pieții din apropierea cetății orașului o notă netă de originalitate. Autorul a conceput² monumentul sugerând România printr-o piramidă de piatră brută, având înălțimea de 5,15 m. În partea de jos a fost plasată o placă de marmură având înscrise cuvintele: „Ostașului Român, Poporul recunoscător 1923”. În partea superioară a fost amplasat un vultur, redat cu aripile ridicate, având înălțimea de 1,75 m. Vulturul avea în cioc o cruce. În fața piramidei, flancând placa, a fost așezat, la nivelul platformei ridicată față de sol cu 0,90 m, un ostaș român în uniforma de campanie. Ostașul a fost redat în postura de observator al zărilor protejând fruntariile țării, având arma la picior ținută cu mâna dreaptă, iar mâna stângă ridicată la nivelul căștii, simbolizând observarea depărtărilor cu privirea-i încordată. Atât vulturul cât și statuia ostașului au fost turnate în bronz. Acest monument a onorat orașul Tîrgu-Mureș până la începutul lunii septembrie 1940, când trecerea la aplicarea Diktatului de la Viena a determinat simțirea românească să-i acorde protecția necesară evacuându-l din teritoriul răpit prin acest rapt.

În anul următor dezvelirii monumentului Ostașului Român organele administrative ale orașului i-au încredințat³, tot lui Ioan Schmidt, o nouă lucrare care era menită să fie simbolul și aici a latinității poporului român. Dacă localitățile București, Cluj, Timișoara s-au bucurat de atenția țării surori Italia, care în decursul anilor le-a oferit ca dar din

² *Arhivele Naționale Tîrgu-Mureș, Fond Prefectura județului Mureș, Cabinetul Prefectului*, dosar 11/1923, f.42,43: intervenția unui grup de cetățeni pentru ca dezvelirea monumentului Ostașului Român să se facă la termenul stabilit și să nu se amâne această festivitate. Telegrama cifrată - descifrată către președintele Consiliului de Miniștri Ioan I.C.Brătianu pentru a se realiza dezvelirea duminică 2 decembrie 1923; *Ghid pentru vizitatorii municipiului Tîrgu-Mureș, cu un scurt istoric*, ediție oficială, Tîrgu-Mureș, 1936, p.7, 36; *Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor*, inv.819, dosar 68/1937, f.46: fotografie sepia 16×22 cm, redând monumentul Ostașului Român din Tîrgu-Mureș după o solemnitate la care s-au depus coroane de flori; Virgiliu Z.Teodorescu, *op.cit.*, p.42; *Calendarul Universul*, 1941, p.202: la 10 septembrie 1940 a fost evacuat la Turda.

³ *Ghid...*, p.6, 36; *Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor*, inv.819, dosar 68/1937, f.43: fotografia monumentului Latinității; Virgiliu Z.Teodorescu, *op.cit.*, p.44.

partea orașului Roma câte o replică a Lupoaiței, în cazul orașului Tîrgu-Mureș s-a recurs la realizarea unei lucrări în țară. Lui Ioan Schmidt i-a revenit, în acest caz, problema realizării unei piese care să preia elementele exemplarului bucureștean primit în dar de la Roma în anul 1906. Pentru a-i asigura amplasamentul sculptorul a proiectat în anul 1924 un monumental soclu cu înălțimea de 2,40 m. Soclul a fost executat de către inginerul constructor E.Maetz din Tîrgu-Mureș. Lucrarea a fost așezată în parcul din fața localului prefecturii devenind, pentru anii care au urmat, un obiectiv de referință. Prin înălțimea totală de 3,30 m, distanța de clădire, încadrarea vegetală, monumentul s-a integrat într-un fericit ambient în relație cu palatul Prefecturii județului Mureș. Trecătorul avea prilejul de a citi pe soclu cuvintele: „*Latinității, orașul municipal Tîrgu-Mureș, 1924*”. Pentru generația înfăptuitoare a monumentului, zilele *Tîrgului* organizate de municipiul Tîrgu-Mureș au constituit un moment emoționant atunci când participații s-au reunit la semnificativul act al dezvelirii acestui simbol. Pentru edili, rezultatele obținute prin realizarea și amplasarea celor două monumente, au constituit o bună experiență și stimulent pentru a opta în vederea unor noi lucrări de artă monumentală cu care să înzestreze urbea. În acest scop s-au lansat concursuri pentru realizarea monumentelor de cinstire a iluștrilor Avram Iancu, George Coșbuc, Alexandru Papiu Ilarian. Dificultățile financiare ale anilor care au urmat au făcut ca finalizarea să fie întârziată sau s-a ajuns la renunțarea realizării, cum a fost cazul monumentului dedicat lui George Coșbuc.

Pentru monumentul dedicat lui Avram Iancu juriul s-a oprit la macheta sculptorului Ioan C.Dimitriu Bârlad⁴. Conlucrarea ulterioară a tuturor factorilor a permis integrarea în forul public a unui valoros monument. Statuia ecvestră și reliefurile turnate în bronz au fost amplasate pe soclul bine proporționat realizat din piatră de carieră. La data

⁴ *Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor*, inv.819, dosar 68/1937, f.44, 45: fotografii ale monumentului Avram Iancu; Paul Abrudan, *Pentru un monument lui Avram Iancu*, Sibiu, 1972, p.110-112; *Universul*, an XLVIII, nr.106, 1930, p.1: fotografia monumentului Avram Iancu; *Calendarul Universul*, 1941, p.202: la 10 septembrie 1940 componentele monumentului au fost evacuate; *Curentul*, 13 septembrie 1940; *Fototeca Combinatului Poligrafic Presa Liberă*, clișeele 3909, 4016; Virgiliu Z.Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan C.Dimitriu Bârlad*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, seria *Monumente Istorice și de Artă*, an XVIII, nr.1, 1987, p.52-62.

dezvelirii, a constituit un valoros mesaj către viitorime, integrându-se în peisajul central al orașului Tîrgu-Mureș. Preconizat pentru eternitate, monumentul a trebuit să fie salvat, procedându-se la evacuarea lui în puținele ceasuri de prezență a administrației românești după raptul de la 30 august 1940. Evacuat la Cîmpeni, a fost ulterior integrat definitiv ambianței centrului acestei localități. S-a recurs la această formulă preconizându-se ca orașul Tîrgu-Mureș să se bucure de o nouă investiție, care i-a oferit tânărului sculptor Florin Codre prilejul de a realiza un impresionant monument ecvestru dedicat lui Avram Iancu⁵.

Din suita de personalități preconizate a fi evocate și onorate prin înălțarea unor monumente, cazul monumentului dedicat lui Alexandru Papiu Ilarian a cunoscut toate treptele vicisitudinilor, inițiatorii reușind însă cu abnegație să le depășească. Realizare prin preocuparea comitetului școlar al liceului al cărui patron era, monumentul a devenit un simbol pentru tinerele generații. Inițial dezvelirea era preconizată la 27 septembrie 1927, în cadrul manifestărilor organizate cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Alexandru Papiu Ilarian. S-au ivit numeroase dificultăți financiare ce au trebuit a fi rezolvate în timp. S-au făcut diverse demersuri pentru strângerea de fonduri, solicitându-se și de la bugetul Ministerului Cultelor și Artelor, sume care să completeze ceea ce se adunase prin contribuția publicului. Se preconiza de către inițiatori amplasarea monumentului în fața liceului⁶. Dificultățile au întârziat manifestările proiectate. În anul 1928 s-au făcut noi demersuri, prilej cu care se completau informațiile enunțate în anterioara cerere. Acum, la 6 ianuarie 1928, profesorul Ioan Bojoru, președintele comitetului de inițiativă, releva calitățile fostului revoluționar, profesor universitar, ministru de justiție, procuror general al Înaltei Curți de Casație, membru al Academiei Române, subliniind că prin tot ceea ce a făcut s-a dovedit a fi un consecvent luptător pentru promovarea cauzei românilor, acționând ca un erudit și mare istoriograf român⁷. Și în anul 1929 a fost necesar să fie reluate demersurile pentru a putea finaliza acțiunea care să aducă în

⁵ Ștefan Pascu, *Cuvîntarea rostită la dezvelirea monumentului Avram Iancu la Tîrgu-Mureș la 12 noiembrie 1978*, în *Marisia*, IX, 1979, p.263-267: fotografia solemnității dezvelirii monumentului.

⁶ *Arhivele Naționale București*, inv.819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 93/1927, f.7-8.

⁷ *Ibidem*, dosar 35/1928, f.13.

for public menumentul Alexandru Papiu Ilarian⁸. La 1 Decembrie 1930 au avut loc manifestările care au marcat dezvelirea, prilej de afirmare a sentimentelor participanților față de ilustrul înaintaș, dar și de apreciere a modului cum au fost realizate componentele monumentului. Atât bustul, cât și reliefurile ce au fost plasate pe părțile laterale ale soclului au relevat, încă odată la Tîrgu-Mureș, calitățile sculptorului Ioan Schmidt Faur, câștigătorul concursului care i-a oferit prilejul de a concepe și realiza acest monument. La timpul respectiv conducerea școlii a solicitat autorului să ofere pentru înzestrarea interioarelor modele turnate în ipsos care au fost folosite pentru obținerea pieselor definitive turnate în bronz. Revenind la momentul semnificativ al dezvelirii este necesar să amintim că printre cei care l-au omagiat pe Alexandru Papiu Ilarian s-a distins, prin caldele aprecieri exprimate, delegatul Academiei Române, prof.univ.G.Bogdan-Duică. La sfârșitul deceniului următor, în condițiile ocupației horticiste monumentul a fost îndepărtat, revenind numai ca bust în fața instituției școlare după aproape două decenii. Azi nu se mai cunoaște nimic despre soarta reliefurilor, atât cele turnate în ipsos (din interiorul școlii) cât și cele turnate în bronz, ce au împodobit monumentul din fața liceului.

În al patrulea deceniu energiile și simțirile de bine au avut noi prilejuri de a participa moral și material la înălțarea unor semnificative monumente. Ele au fost dedicate lui Constantin Romanu Vivu și lui Vasile Pop din Nazna. Primul, un obelisc de mari proporții, avea înscris simbolul crucii. Era un monument înalt de 10 m, realizat după proiectul arhitectului Cornel Șildan și a costat circa 250000 lei. A fost inaugurat la 4 septembrie 1936. A dăinuit până la venirea ocupației horticiste, fiind unul din primele *victime* ale anului 1940, ca și alte monumente românești care au cunoscut aceeași soartă, distrugerea prin dinamitare⁹. Al doilea monument a fost înălțat în actualul cartier Mureșeni, în locul unde

⁸ *Ibidem*, dosar 100/1929, f.34; dosar 68/1937, f.40; Ghid... p. 36; Dancs Miklos, *Tîrgu-Mureș*, București, 1966, p.38; *Liceul Alexandru Papiu Ilarian*, Tîrgu-Mureș, 1969, p.81-84; Florian Tucă, Constantin Ucrain, *Locuri și monumente pașoptiste*, București, 1978, p.198; Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan Schmidt Faur*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, seria *Monumente Istorice și de Artă*, an XX, nr.2, 1989, p.50-51; *Arta Plastică*, an V, nr.3-4, 1958, p.69 J.B.(Jean Baraș), *Cine e autorul?*

⁹ *Ghid ...*, p.8, 9, 34, 37; *Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor*, dosar 68/1937, f.41-42.

fusese martirizat revoluționarul Vasile Pop. Era o realizare a Societății *Cultul Eroilor* după proiectul arhitectului Cornel Șildan, cinstindu-l pe cel jertfit pentru cauza națională a românilor la 1848-1849. Dezvelit solemn la 1 Decembrie 1935, monumentul a fost distrus în anul 1940. Era o impozantă cruce având înălțimea de 4,50 m.

Trecerea în revistă a soartei monumentelor ridicate în orașul Tîrgu-Mureș între cele două războaie mondiale ne impune să amintim și de efemerele prezențe ale unor plăci comemorative. O astfel de placă a fost dedicată întemnițaților din 1916, care a fost dezvelită la 15 august 1936, în prima zi a manifestărilor din cadrul programului *Lunii Tîrgu-Mureșului*¹⁰. Placa fusese plasată pe zidul turnului Primăriei. La fel trebuie amintită și placa ce a fost amplasată în localul Primăriei, pentru a aminti ziua de 2 Decembrie 1918, care prin cuvinte consemna intrarea armatei române în Tîrgu-Mureș, după actul istoric de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Unitatea militară a fost comandată de colonelul Anton I. Gherescu¹¹. O altă placă a fost montată în incinta clădirii Curții de Apel pentru a aminti perioada de activitate a lui Avram Iancu ca tânăr avocat și revoluționar¹².

O soartă mai bună a avut-o placa dezvelită la 13 septembrie 1936, pentru a evoca trecerea prin Tîrgu-Mureș a tânărului Mihai Eminescu, cu care prilej a fost găzduit în clădirea *La Calul Alb* din strada Călărași nr.14. Placa de marmură așezată pe peretele exterior al casei consemna acest eveniment. În condițiile primelor momente ale ocupației hortiste, printr-un act de bravură, placa a fost îndepărtată de pe fațada clădirii ce fusese adăpost pentru tânărul pelegrin pe plaiurile Transilvaniei. Răpită la miez de noapte, transportată și ascunsă, a revenit la locul ce-i fusese hărăzit de inițiatori după trecerea urgiei războiului. Nu zăbovim, întrucât episoadele -atât al îndepărtării, cât și cele ale readucerii- au fost relatate în presa ultimului deceniu.

Toate cele amintite au în tot ceea ce relevă, de la gând și până la faptă o numeroasă participare de suflet, dar și de efort material. Constituindu-se prezență conștientă la realizarea mesajului care să înfrunte timpul și vicisitudinile, monumentele de for public contribuie la realizarea

¹⁰ Ghid ..., p.19-20.

¹¹ *Ibidem*, p.28.

¹² *Ibidem*, p.39.

acelui climat de respect pentru valorile trecutului istoric care a promovat asemenea oameni și fapte demne a fi îndrumător pentru cei ce vin. A le respecta, prin înțelegerea mesajului ce ni-l transmit, este o necesitate majoră pentru prezent și viitor.

MONUMENTS -SYMBOL OF THE HONOURS- DESTROYED THROUGH INTOLERANCE (Summary)

The author brings into the attention of the researchers information concerning the monuments built between the two World Wars and dedicated to the predecessors. Being constructed with the contribution of all Romanians, on the public stage they were meant as a message to the future and to the descendants. But, since September 1940, due to the Hungarian (Horthyst) occupation over the Romanian territory imposed to us by the Vienna Dictate some of them have been brutally removed or in fact profaned even with dynamite. Fortunately, when the Romanian administration left, some monuments were saved, evacuated and placed in other localities. This was the fate of the monuments dedicated to the „Romanian Soldier“, „Lupoaica Capitolină“, „Avram Iancu“'s equestrian statue and the bust of „Alex.Papiu Ilarian“. Among the monuments removed by the occupants, the ones dedicated to „Constantin Romanu Vivu“, „Vasile Pop“ and a number of memorial plate.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșa I:

- 1.Lupoaica, 1924
- 2.Monumentul „Ostașul Român“, 1923
- 3-4.Monumentul „Avram Iancu“

Planșa II:

- 1.Monumentul „Constantin Romanu-Vivu“, 1936
- 2.Monumentul „Al.Papiu Ilarian“, 1928
- 3.Monumentul „Vasile Pop“, 1935

1

2

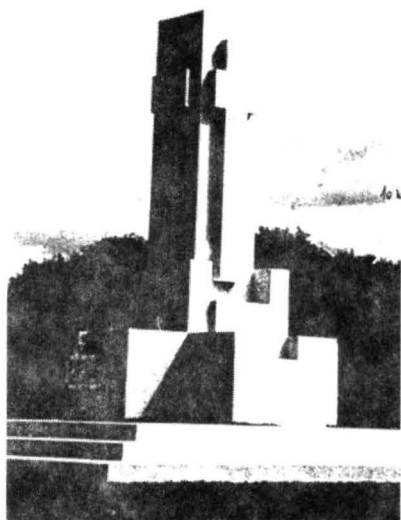

3

4

Planșa I

1

2

3

Planşa II

IDEEA EUROPEANĂ ÎN MANUALELE DE ISTORIE DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

SIMION COSTEA

PENTRU O ISTORIE A IDEII EUROPENE

Potrivit lui Hegel, istoria este rezultatul mișcării Ideii, care devine realitate în politică, economie, drept, artă etc. Ideile noi exprimă cerințele societății și preced formarea noilor instituții. Ideile unesc milioane de oameni în lupta pentru realizarea lor. Astfel ideea devine faptă, se concretizează, se împlinește într-o realitate vie. La temelia oricărei societăți trebuie să fie o idee puternică, o idee-forță, ce cuprinde în sine un sistem de idei secundare coerente.

Ideea europeană este o astfel de idee-forță, care a devenit un factor activ al evoluției societății. Ideea europeană s-a realizat, devenind o realitate vie astăzi prin Uniunea Europeană. Dar ideea europeană nu este o invenție a epocii noastre, în care s-a realizat, ci ea cunoaște o evoluție a 28 de secole. Este ceea ce au demonstrat istoricii occidentali, după principiul lui Marc Bloch, al înțelegerii prezentului prin trecut și a trecutului prin prezent. Ideea europeană prezentă își are trecutul ei și este de datoria istoricului să-l studieze. Denis de Rougemont considera în valoroasa lucrare *Vingt-huit siècles d'Europe*, Paris 1961, că „*Europa nu este un expedient modern economico-politic, ci idealul celor mai bune spirite de mii de ani, ea a fost o preocupare de-a lungul a 28 de secole. Sunt 28 de secole de Europa*”. Reputatul istoric al relațiilor internaționale J.B.Duroselle, în *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, dă problemei un studiu sistematic, stabilind tipologiile de idei asupra Europei care au circulat în istorie, diferite la oamenii politici față de intelectuali. Remarcabilă este și lucrarea lui Bernard Voyenne, *Historia de la idea europea*, Barcelona, 1970. Recent, un program de studii a Universității Sorbona, reunind nume mari ale istoriografiei franceze, își propune să urmărească dezvoltarea ideii europene de la finele Primului Război Mondial până astăzi.

Istoricii occidentali ignoră total spațiul românesc în studierea ideii europene la nivelul spațiului european. Ei au acordat atenție marilor puteri și marilor culturi occidentale, cărora le-au adăugat spațiul rusesc;

apar mențiuni despre cultura maghiară și cea poloneză, dar nimic despre români. Aceasta din mai multe motive: politic, statele românești au avut un rol minor pe eșichierul european, cultura română a fost mai mică, dar mai mult decât atât, rolul românilor în istoria politică și culturală a Europei este pur și simplu prea puțin cunoscut în Occident, întrucât operele noastre culturale nu au circulat în Vest, chiar când aveau această posibilitate, arată Adrian Marino în recenta carte *Pro Europa*, Cluj, 1994. Iar preocupări din partea românilor pentru studiul ideii europene abia au apărut: ne referim la lucrarea lui Marino, la cea a lui Andrei Marga, *Filosofia unificării europene*, Cluj, 1995 (o excepțională reflecție filosofică, oferind un cadru conceptual studiilor europene) și la cea a lui Al. Husar, *Ideea europeană*, Iași, 1993; ele nu sunt însă lucrări științifice istoriografice asupra problemei. Opere istorice sistematice asupra ideii europene în spațiul românesc nu există nici în România, nici în alte părți. Constatăm și la acest capitol o gravă desincronizare a istoriografiei românești față de cea occidentală. Iar una dintre consecințe este tocmai ignorarea a spațiului românesc de către oamenii de cultură din Occident.

Studierea istoriei ideii europene la români este necesară și din alt motiv, care ține de realitatea prezentă. Anume, scăpate de totalitarismul comunist, țările est-europene aspiră la integrarea în Uniunea Europeană, ceea ce înseamnă, de asemenea, o împlinire a unei idei europene în planul realității concrete; o aderare la valorile europene și convingerea că sunt popoare europene. Aspirații și convingeri firești, întrucât ele au contribuit la edificarea civilizației europene și la apărarea ei de invaziile asiatice. Bunăoară, românii sunt europeni, dar integrarea lor în Uniunea Europeană reclamă ridicarea la standardele occidentale de economie, civilizație, mentalitate; este o problemă de civilizație, nu doar una de vot din partea statelor occidentale. Iată deci cum prezentul și viitorul României, ca de altfel al întregii Europe, depinde de modul în care va evolua ideea fecundă de Europa.

Istoria are o funcție socială: ea cercetează trecutul pentru a răspunde problemelor prezentului, cum spunea Lucien Febvre. În acest sens, istoricul trebuie să admită că nu poate reconstitui în mod foarte obiectiv realitatea trecută, ci doar din prisma subiectivității prezentului; este unul din motivele pentru care istoria se scrie și se rescrie mereu de-a lungul timpului. Dar, a înțelege prezentul prin trecut și trecutul prin prezent nu înseamnă a transporta în trecut o realitate vie astăzi, și nici a renunța la tendința spre adevăr și obiectivitate științifică.

Studierea ideii de Europa la români, mai mult decât a răspunde problemelor prezentului, este pentru acest popor o problemă de identitate mai veche. Aceasta pentru că civilizația română s-a edificat, cu

excepția epocii comuniste, după model european. Identitatea națională a românilor s-a definit în funcție de apartenența la Europa, întrucât adoptarea modelului european de civilizație a însemnat un progres pe plan național.

S-a simțit în ultimele două secole, nevoia de a defini europenismul românesc; de aici și disputele în jurul teoriei formelor fără fond și a problemei tradiționalism-modernism. Iar identitatea națională a românilor este o problemă ce se pune în mod acut astăzi. Ideea europeană la români se descrie, deci, ca o problemă de identitate.

Iată de ce, firesc, le revine istoricilor români sarcina de a studia istoria ideii europene în spațiul românesc: mai întâi studii de caz aplicate diferitelor segmente ale domeniului, care să servească ulterior unei necesare sinteze. Un astfel de studiu de caz se dorește a fi lucrarea de față. Sursele istorice de bază utilizate de noi sunt manualele de istorie universală și de istoria patriei care au fost folosite în România interbelică. De ce sunt importante manualele în studierea ideii europene? Pentru că manualele exprimă concepția istoricilor și a profesorilor de istorie care le-au elaborat, deci, a mediilor intelectuale de elită din societatea românească. Ele exprimă percepția subiectivă a ideii europene în mentalitatea intelectualității românești. Apoi, manualele poartă amprenta politicii statului de promovare a propriei ideologii, a propriilor sisteme de valori, a propriilor obiective formativ-educative. Ele sunt un *instrumentum regni* de propagandă și de formare de conștiințe, care să corespundă unor cerințe politico-sociale.

Manualul are o finalitate didactică: transmite un set de cunoștințe, selectiv, în vederea formării unui anumit sistem axiologic și a unor sentimente, a unei conștiințe istorice și civice a viitorului cetățean. Manualul oferă o reprezentare subiectivă a realității, deci și a Europei, și transmite idei subiective de Europa, specifice epocii și factorilor care influențează această viziune. Între ideile și valorile promovate de manuale este și ideea europeană. Prin manuale, ideea europeană cunoaște o difuzare dinspre elita intelectuală spre medii mai largi, incluzând totalitatea populației școlare ce urma o școală secundară. Prin manuale, ideea europeană devine o idee în expansiune în societatea românească interbelică.

În România interbelică nu a funcționat sistemul manualului unic, ci acela al circulației paralele a numeroase manuale tratând aceeași epocă, la concurență. Programa era unică, iar manualele trebuiau aprobate de ministerul învățământului, în urma unor concursuri la care participau. Tirajul era redus, de 3000-5000 exemplare, dar ele serveau mai multor generații succesive, întrucât elevii obișnuiau să-și vândă manualele după promovarea anului în care le-au utilizat, ele fiind

cumpărate de elevii mai mici care urmau să le folosească la rândul lor; de aceea putem considera că manualele cunoșteau o circulație destul de mare, dar imposibil de stabilit cu exactitate. Profesorii și chiar elevii puteau alege manualele pe care să le utilizeze. Manualele se reeditau periodic, ajungându-se în unele cazuri la peste 10 ediții succesive.

Biblioteca Centrală Universitară (BCU) din Cluj, fiind depozit legal, ar trebui, în principiu, să cuprindă din toate aparițiile de manuale câte un exemplar legal. Într-adevăr, am inventariat la BCU un număr de 104 exemplare legale de manuale de istorie universală și 24 exemplare legale de manuale de istoria românilor apărute în România interbelică. Și probabil că există și exemplare care nu au ajuns în bibliotecă, dintr-un motiv sau altul. Dintre manualele existente, **am selecționat un eșantion reprezentativ**, cuprinzând următoarele:

- 1.Nicolae Iorga, *Istoria universală pentru clasa a II-a secundară*, vol I, București, 1919;
- 2.Nicolae Iorga, *Istoria universală pentru clasa a III-a secundară*, vol.II, București, 1919;
- 3.Lucia Pamfil Georgian, *Istoria modernă și contemporană de la 1648 până azi. Manual pentru clasa a III-a secundară*, București, 1935;
- 4.T.G.Bulat, *Istoria modernă și contemporană, Manual pentru clasa a VI-a secundară de băieți și fete*, Craiova, 1930;
- 5.Marin Dimitrescu și D.N.Burileanu, *Istoria modernă și contemporană pentru clasa a II-a secundară de băieți și fete*, București, 1930;
- 6.D.D.Pătrășcanu, *Istoria contemporană pentru clasa a VII-a secundară*, București, 1935,
- 7.Emil Diaconescu, *Istoria universală epoca contemporană. Manual pentru clasa a VII-a secundară*, București, 1935;
- 8.Ioan Lupaș, *Icoane din istoria universală pentru clasa a II-a secundară de băieți și fete*, București, 1930;
- 9.Petre P.Panaiteescu, *Istoria românilor pentru clasa a III-a secundară*, Craiova, 1931;
- 10.Scarlat Lambrino, Gh.Lazăr și Virgiliu Arbore, *Istoria românilor pentru clasa a VIII-a secundară*, Ed.I, București, 1935.

Criteriile de selecție au fost următoarele:

- 1.Circulația în epoca interbelică și includerea în depozitul legal de la Cluj;

2. Am preferat manualele de istoria universală care acoperă prin discurs epoca modernă și contemporană începând din secolul XV (Lupaș) sau secolul XVII (Georgian, Bulat, Dimitrescu) sau chiar din secolul XVIII (Pătrășcanu, Diaconescu) până la zi (perioada interbelică) întrucât pentru aceste epoci poate fi relevată o idee europeană consistentă, se produce trecerea de la *creștinătate* la *Europa*, se poate releva rolul și locul românilor în contextul european după formarea statelor feudale. Volumul I din manualul lui Iorga constituie o excepție, demonstrând însă inconsistența unei idei europene relevante pentru antichitate și Evul Mediu timpuriu. Faptul este demonstrat și de manualele de istoria românilor, care acoperă și epocile anterioare secolului XV;
3. Am considerat ediții apărute în momente diferite ale perioadei interbelice, pentru a sesiza o eventuală evoluție a concepției: 1919 (Iorga), 1930-31 (Bulat, Dimitrescu, Lupaș, Panaitescu), 1935 (Georgian, Pătrășcanu, Lambrino), având ca punct de reper momentul Proiectului Briand de Uniune Europeană (1929-30-31) spre a studia impactul său asupra manualelor. Manualele acoperă deci, practic întreaga epocă interbelică;
4. Am ales autori de mare anvergură, care au scris tratate de istorie și deci, au concepții proprii, punându-și amprenta personalității lor, dar și autori mai puțin cunoscuți prin opera lor științifică, pentru a surprinde în mod global viziunea interbelică asupra ideii europene: istorici care au avut o reală influență asupra istoriografiei (Iorga, Lupaș, Panaitescu) și profesori de mai mică anvergură (Georgian, Bulat, Dimitrescu, Pătrășcanu). Oricum, sunt manuale care au cunoscut multe ediții și o mare circulație și influență pentru a fi considerate reprezentative;
5. Am selecționat, de asemenea, personalități cu orientări politice diferite pentru a sesiza o eventuală diferență de opinii asupra ideii europene: Iorga (naționalist neosămănătorist), Panaitescu (legionar), Lupaș (preot ardelean), Pătrășcanu (liberal);
6. În fapt, manualele menționate sunt doar cele cu care ne vom ilustra argumentația, nu totalitatea manualelor parcurse. Acestea ne oferă clișee și stereotipii, demonstrând o concepție unitară asupra problematicii tratate. Informația este așadar dedundantă, iar citarea la nesfârșit a unora și acelorași formule care se repetă mereu, ar reprezenta un balast inutil. Cu rare excepții, nesemnificative, manualele par a fi elaborate după un model unic, ceea ce, totuși, nu s-a întâmplat. Lectura unui singur manual este suficientă pentru a percepe concepția tuturor autorilor: care a fost una și aceeași.

Ne propunem să răspundem la următoarele probleme:

1. Ce idee europeană au transmis manualele? Care sunt tipologiile ideatice care o încadrează? Care este structura fiecărui tip de idee europeană?
2. Care sunt asemănările și deosebirile între ideile asupra Europei promovate de un autor sau altul?
3. Care este rolul ideii europene? În ce măsură duce la ideea unei apropieri între popoare în plan concret-politic? Care este raportul dintre concepția de politică externă a statului român și concepția autorilor de manuale asupra ideii de Europa ?
4. Care este rolul și locul românilor în Europa, în percepția manualelor?
5. Care este locul ideii europene în sistemul de valori și de idei promovat de manuale?
6. În această studiu vom analiza două imagini-tip relevate de manualele de istorie din România interbelică: ***Europa ca spațiu geografic și istoric*** și ***Europa ca civilizație***, urmând ca într-un alt studiu să prezentăm alte imagini-tip: *Europa ca sistem politic* și *Europa unită prin consimțământul reciproc*, precum și concluziile la care am ajuns.

EUROPA CA SPAȚIU GEOGRAFIC ȘI ISTORIC

Manualele de *istorie universală* din România interbelică tratează doar o parte a istoriei universale. Sub titulatura de *istorie universală* nu se regăsește istoria întregii lumi, a Globului pământesc în ansamblul său și a fiecărui popor de pe suprafața terestră. Manualele tratează doar o parte a istoriei universale. Cu rare excepții, istoria numită *universală* se limitează la un cadru european. Acesta este impus de programa școlară, care promovează concomitent și clișee *europene*.

Dacă programa pentru istoria antică acordă un loc important civilizațiilor din Orientul antic, celelalte se limitează la a pretinde predarea doar a istoriei europene și a ceea ce este legat de ea. Spre exemplificare, alegem *programa analitică din 1935 pentru istoria contemporană*, publicată de Pătrășcanu la începutul manualului său, cuprinzând perioada dintre Revoluția Americană și anul 1935; întâlnim aici următoarele formule:

1. *Napoleon. Războaiele cu Europa. Blocusul continental*, în care Europa apare ca o entitate distinctă, asemeni unui stat capabil de a purta războaie cu alt stat, dar și o situație de blocus ce poate fie impusă continentului;
2. *Mișcările din Apusul Europei. Revoluțiile din 1830 în Europa. Revoluțiile de la 1848 în Europa*: Europa este un cadru evenimentțial,

dar evenimentele se produc la scara întregului continent, ducând la un destin comun al acestuia; Apusul Europei are un statut distinct;

3. *Preponderența Germaniei în Europa*: Europa apare ca un sistem politic dominat de unul din statele sale;
4. *Chestiunea naționalităților în Europa*: Europa are o problemă continentală, cea a naționalităților.

În afara clișeelelor *europene* promovate, se tratează probleme strict europene: *Tratatele de pace, formarea și întregirea statelor naționale, Rusia sovietică -comunismul, Italia -fascismul, Germania -hitlerismul, Societatea Națiunilor, Mica Înțelegere* etc. Istoria diferitelor state, prezentată în manuale, este istoria statelor europene.

Dintr-un total de 40 lecții prevăzute de programă, doar următoarele 7 sunt de istorie extraeuropeană, dar toate strâns legate de istoria europeană:

1. *Formarea SUA*, pentru impactul asupra ideologiei revoluționare franceze și asupra politicii europene;
2. *SUA până la Războiul Mondial*, pentru relevarea fenomenului capitalist care aparține în principal Europei, iar în afara ei doar SUA și Japoniei, la care se adaugă impactul asupra relațiilor intereuropene;
3. *Japonia până la Războiul Mondial*, pentru același motiv ca și SUA;
4. *America Latină. Dobândirea independenței*, în strictă relație cu statul european Spania și cu *Doctrina Monroe* care a limitat spațiul de ingerință al statelor europene;
5. *Imperialismul colonial al statelor europene* este un fenomen specific european, de extindere la scară mondială a europenismului;
6. *Războiul Mondial*, văzut în principal ca război european;
7. *Societatea Națiunilor*, privită ca o societate de națiuni europene.

În total, programa afectează aproximativ 10% din problemele de tratat unor chestiuni extraeuropene, toate strâns legate de problematica europeană. Iar manualele s-au conformat programei. Astfel încât nu exagerăm afirmând că manualele de istorie universală sunt de fapt manuale de istorie europeană. Europa este cea care interesează, în Europa se petrec 90% din faptele și fenomenele istoriei tratate. Românii gândesc în cadre europene. O întreagă atmosferă a discursului didactic sugerează un destin comun al Europei, state și popoare într-o interdependență inevitabilă.

Iorga definește o lume medievală: „Cum s-au alcătuit cele trei culturi ale lumii: cultura latină în Apus, cultura bizantină în Răsărit și

cultura arabă în același Răsărit¹. Această lume are ca nucleu Europa și se caracterizează prin strânse interdependențe. Iorga teoretizează chiar viziunea sa europocentrică: „Împărăția chineză n-avea legături strânse cu lumea aceasta, așa încât nu se cuvine a vorbi pe larg de dânsa”², „Celelalte părți din Asia, China, India, Japonia n-aveau legătură cu lumea”³, „Alte părți de lume nu se cunoșteau încă”⁴. Cu alte cuvinte, el nu considera necesar a fi tratate alte spații decât cel european și al Orientului Apropiat pentru motivul că nu au impact asupra acestora; iar interesul său nu depășește cadrele amintite. Este concepția tuturor autorilor de manuale.

Lupaș, de pildă, face o istorie a Europei românocentrică. Viziunea limitată la cadrele europene și în general occidentocentrică este determinată de concepțiile istoricilor occidentali, care aveau această viziune, precum și de legăturile care sunt stabilite cu istoria românilor, căreia țin să-i releve locul și rolul în această istorie *universală*.

Limitele general-acceptate ale Europei istorice sunt, fără excepție, limitele Europei geografice, de la Atlantic la Urali și Bosfor. Nu se are în vedere o geografie politică, o delimitare a Europei după granițele politice ale statelor. În Vest, delimitarea este mai clară: Oceanul Atlantic, fără a se pune la îndoială apartenența, bunăoară, a insulelor britanice la Europa. În Est, două spații ridică unele probleme: cel rusesc și cel otoman. Rusia, chiar dacă până la Petru I, nu aparține nici Europei ca civilizație, nici Europei ca sistem politic, aparține Europei geografice. După Petru I, Rusia, putere europeană, este considerată ca stat care se întinde pe două continente, separate de Munții Urali, fiind comparată în acest sens chiar cu Anglia: „În Asia numai două țări europene aveau posesiuni însemnate: Rusia și Anglia”⁵. Rusia apare deci ca stat eminent european dar cu posesiuni întinse în Asia; „Rusia cuprinde jumătate din Europa și tot Nordul Asiei”⁶. Este acesta un fenomen similar expansiunii coloniale a statelor europene în alte continente: „Europeii și-au întins stăpânirea lor și în multe regiuni ale continentului asiatic”⁷, cu diferența că în cazul Rusiei este vorba de o expansiune în prelungirea patriei europene, nu de teritorii de peste mări.

¹ Nicolae Iorga, *Istoria universală pentru clasa a II-a secundară*, vol. I, București, 1919, p. 70.

² *Ibidem*, p. 72.

³ *Ibidem*, p. 145.

⁴ *Ibidem*, p. 149.

⁵ Emil Diaconescu, *Istoria universală, epoca contemporană. Manual pentru clasa a VII-a secundară*, București, 1935, p. 221.

⁶ *Ibidem*, p. 196.

⁷ *Ibidem*, p. 224.

Turcia are o situație inversă față de Rusia: este un stat asiatic extins pe continentul european. Nucleul statului, civilizației și religiei turce este asiatic, prezența otomană în Europa apare ca o întromisiune nefirească și reversibilă. Asiatici fiind, „așa s-au deprins turcii a veni în Euro”⁸. Ideea alungării turcilor din Europa este urmărită cu insistență de toți autorii în tratarea a peste 4 secole de istorie; spre exemplu, pentru sfârșitul secolului al XVI-lea „Slăbirea aceasta a turcilor ar fi dat încredere creștinilor să se ridice asupra lor, pentru a-i goni din Europa”⁹, la Iorga, iar conform lui Pătrășcanu „Neculai I dorea numaidecât să-i alunge pe turci din Europa”¹⁰, fapt care se produce în final, la începutul secolului XX: „Turcia rămase în Europa aproape numai cu Constantinopolul”¹¹. Astfel, în ciuda existenței în Europa a Turciei, stat asiatic, Europa nu este delimitată de granițele politice, ci de Bosfor.

Această Europă geografică și istorică prezintă o oarecare unitate din punct de vedere al civilizației, al religiei creștine și al sistemului politic de relații internaționale stabilit, putând duce la o idee paneuropeană, federativă. Acestor probleme le-am dedicat capitole speciale. Pe lângă viziunea unității superioare, manualele prezintă și o viziune a diferențelor naționale și regionale. Principala **diferențiere regională** este între Apusul și Răsăritul Europei. Apusul apare ca nucleu al Europei, mai coerent prin creștinismul catolic și cultura latină, mai dezvoltat ca civilizație, concentrând puteri de mai mare anvergură politică, model pentru Răsăritul Europei. Răsăritul apare mai fragmentat și religios, mai înapoiat ca civilizație, dominat de Rusia și Turcia, contestându-i-se uneori chiar apartenența la Europa, pe care autorii insistă însă să o afirme, mai cu seamă în ceea ce privește spațiul românesc, cum face Iorga, de pildă: „Petru I a călătorit în Apus sau în Europa, cum se zicea în Rusia ca și la noi (ca și cum noi, făcând parte din Răsărit, n-am fi făcut parte din continentul Europa)”¹². Așadar, spațiul românesc aparține Europei geografice și istorice, în ciuda situării în Răsărit și a unei civilizații retardate.

Un spațiu al Europei Centrale nu apare definit foarte clar. În manuale Iorga îl pomeneste în legătură cu planurile de expansiune germane: „Era vorba să se înfăptuiască în folosul Germaniei o Europă mijlocie (Mitteleuropa) care ar fi mers de la Berlin la Bizanț și Bagdad (cei 3

⁸ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.193.

⁹ *Ibidem*, p.237.

¹⁰ D.D.Pătrășcanu, *Istoria contemporană pentru clasa a VII-a secundară*, București, 1935, p.171.

¹¹ *Ibidem*, p.316.

¹² Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.52.

B)¹³. Dar pentru Diaconescu, Imperiul Habsburgic este în Estul Europei: „În Răsăritul Europei, unde erau popoare care duceau o viață grea sub stăpânirea Turciei, Austriei și Rusiei”¹⁴, „...în timp ce Napoleon ajunse stăpânul Europei Centrale și Apusene”¹⁵: o Europă Centrală ce se limita la spațiul german și italian, excluzând Imperiul Habsburgic.

Europa apare ca un spațiu geografic pentru o istorie comună sau pentru istorii naționale în interdependență, aceasta dacă privim **Europa în fața cu ea însăși**. Pentru că *Europa în fața alterității*, a altor continente, oferă imaginea unei comunități supraetnice, a unei unități superioare. În fața unor popoare extraeuropene, locuitorii continentului nostru transcend particularitățile etnice, devenind *europeni*. Clișeele lingvistice care ilustrează această idee sunt nenumărate: Iorga arată cum popoarele de pe celelalte continente „...erau nepregătite pentru lupta cu europenii”¹⁶, „Chinezii păstrau tot disprețul lor pentru europenii”¹⁷, „Europenii pătrunseră în Japonia”¹⁸, „Se dovedi că Japonezii sunt mai în stare decât europenii să biruiască pe chinezi”¹⁹; Bulat afirma că „o mișcare izbucni în Egipt contra europenilor”²⁰; Georgian apreciază că „europenii s-au întins pe toate continentele”²¹; Dimitrescu vorbește despre Imperiul colonial german care „avea o climă pe care europenii nu o puteau suporta”²²; Pătrășcanu povestește cum în Răscoala Boxerilor „europenii sunt uciși”²³; Diaconescu vorbește despre „interesul europenilor” și de „relațiile Chinei cu europenii”²⁴, iar Lupaș arată cum „Turcii au închis europenilor drumul spre India”²⁵ etc.

¹³ *Ibidem*, p.342.

¹⁴ Emil Diaconescu, *op.cit.*, p.105.

¹⁵ *Ibidem*, p.96.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Istoria universală pentru clasa a III-a secundară*, vol.II, București 1919.

¹⁷ *Ibidem*, p.297.

¹⁸ *Ibidem*, p.298.

¹⁹ *Ibidem*, p.299.

²⁰ T.G.Bulat, *Istoria modernă și contemporană. Manual pentru clasa a VII-a secundară de băieți și fete*, Craiova, 1930, p.365.

²¹ Lucia Pamfil Georgian, *Istoria modernă și contemporană de la 1648 până azi. Manual pentru clasa a III-a secundară*, București, 1935, p.224.

²² Marin Dimitrescu și D.N.Burileanu, *Istoria modernă și contemporană pentru clasa a II-a secundară de băieți și fete*, București, 1930, p.110.

²³ D.D.Pătrășcanu, *op.cit.*, p.253.

²⁴ Emil Diaconescu, *op.cit.*, p.232.

²⁵ Ioan Lupaș, *Icoane din istoria universală pentru clasa a II-a secundară de băieți și fete*, București, 1930, p.3.

În concluzie, manualele exprimă conștiința unei istorii comune într-un spațiu comun european, a unei unități superioare europene pe deasupra diferențelor și particularităților. Europa este spațiul istoriilor particulare, naționale în interdependență, având elemente de legătură organică, un spațiu al unității în diversitate. Iar în fața alterității, coeziunea europeană apare pregnantă, europenii se definesc ca o comunitate supraetnică față de popoarele extraeuropene, au interese comune, soartă comună, iar atitudinea celuiilalt, a neeuropenilor, nu mai ține seamă de diferențele existente între popoarele europene.

EUROPA CA CIVILIZAȚIE

În manualele de istorie din România interbelică, civilizația europeană apare ca un factor specific, distinctiv, care dă unitate Europei geografice. Ele nu definesc clar civilizația europeană, dar aceasta este descrisă de-a lungul întregului discurs didactic. Istoria universală fiind în manuale în principal o istorie europeană, ele nu au în vedere decât zonele extraeuropene care au intrat în contact cu civilizația și cu politica europeană. Ideea de Europa ca civilizație apare mai ales în descrierea acelor zone care nu au aparținut civilizației europene, dar în contact cu aceasta, au preluat-o; în acest sens adevărate stereotipii sunt trecerea la un stadiu superior de civilizație, de tip european, a Rusiei lui Petru I, a Japoniei Erei Meiji, a Egiptului lui Mehmet-Ali, a colonizării altor continente etc. Europa ca civilizație se definește deci mai ales în raport cu alteritatea.

„Istoria popoarelor apusene a fixat epocile istoriei universale”, afirmă Lambrino, împărțîșind, fără excepție, opinia tuturor istoricilor români, care denotă o mentalitate colectivă. Aceste epoci sunt definite de fenomene succesive de domeniul politicului și civilizației:

„1. **Epoca antică** începe din mileniul IV înainte de Cristos și se termină la anul 476 după Cristos, odată cu căderea Imperiului Roman de Apus.

În acest timp s-au format marile imperii din jurul Mării Mediterane și s-a dezvoltat **civilizația greco-romană care stă la baza civilizației actuale**.

2. **Evul Mediu** se împarte în două perioade:

a. În cea dintâi, care ține de la 476 până la 1250, **Europa Creștină** este zbuciumată de năvălirile barbare. Amestecându-se cu vechea populație a Imperiului Roman, barbarii dau naștere la **noi popoare**.

b. Cea de-a doua perioadă durează de la 1250 până la 1453 și corespunde alcătuirii **statelor moderne**.

3. Epoca Modernă, care ține de la căderea Constantinopolului sub turci (1453) până la Marea Revoluție Franceză (1789), se caracterizează prin întronarea **monarhiei absolute și formarea statelor unitare naționale** în Apus (Franța, Anglia și Spania). În ce privește cultura, în această vreme au loc înflorirea Renașterii și **limbile naționale** iau locul celor cu caracter universal (latina, greaca, slavona). Descoperirile geografice, care au dus la răspândirea **civilizației europene** în afara granițelor continentului nostru și au lărgit orizontul vieții economice, aparțin de asemenea acestei epoci.

4. Epoca contemporană începe la 1789 și ține până în vremea noastră. Ea se caracterizează prin transformarea monarhiilor absolute în state democratice, formarea **conștiinței naționale** și ridicarea **burgheziei capitaliste**²⁶.

Europa occidentală are, deci, o istorie împărțită convențional în epoci prin evenimente politice, dar care definesc o civilizație unitară proprie, în evoluție de-a lungul timpului. Am subliniat fenomenele de civilizație specifice europene: civilizația greco-romană și spiritualitatea creștină formează matricea civilizației europene, etnogeneza și formarea statelor, evoluția instituțională de la monarhia absolută la democrație, cultura renașcentistă, evoluția de la limbile cu caracter *universal* (a se citi *european*) la cele naționale, formarea conștiinței naționale, expansiunea civilizației europene pe ale continente și modul de producție capitalist; toate definesc un tip de civilizație distinct, caracteristic continentului european, prioritare în Vestul său, dar care, decalate în timp, s-au produs și în Est.

Lambrino arată că evoluția **civilizației românești** „este alcătuită din aceleași elemente caracteristice celor patru epoce ale Apusului”: civilizația romană până la 271 după Christos, „epoca năvălirilor încheiată cu întemeierea Principatelor”, „timpul când aceste Principate se încheagă în state cu organizare temeinică”, „Evlul Mediu ține până la 1600, când domnia lui Mihai Viteazul anunță epoca modernă, al cărei sfârșit îl așezăm la revoluția lui Tudor Vladimirescu, adică odată cu reînnoirea noastră națională”. Subliniază însă decalajul cronologic defavorabil românilor.

Panaïtescu nu face decât să repete aceleași idei²⁷, relevând faptul că „istoria românilor este o parte a istoriei universale”, specificând de asemenea că „noi am fost în întârziere față de **progresul realizat în**

²⁶ Scarlat Lambrino, Gh. Lazăr, Virgiliu Arbore, *Istoria Românilor pentru clasa VIII secundară*, ed. I, București, 1935, p. 4.

²⁷ Petre P. Panaïtescu, *Istoria românilor pentru clasa a III-a secundară*, Craiova, 1931, p. 3-4.

Apus: la noi Evul Mediu a ținut mai mult, înlocuirea culturii religioase și a limbii slave a fost mult mai târzie(sublinierile ne aparțin)"²⁸.

Remarcăm deci o evoluție unitară a civilizației europene, chiar dacă nu și sincronă, și o încadrare a civilizației românești în cea europeană având ca model Vestul Europei, de-a lungul întregii istorii -în percepția tuturor autorilor de manuale: aceeași concepție, aceleași noțiuni, aceleași clișee, venind dinspre concepția generală a istoriografiei științifice de înalt nivel, a României interbelice. Ideile sunt mai clar și mai concis exprimate în lecțiile introductive ale manualelor de istoria românilor, dar ele transpar în întreg discursul didactic al tuturor manualelor (inclusiv de istorie universală). În mod cert viziunea lor este a existenței unei Europe a civilizației și a unei civilizații românești de tip european.

Nucleul civilizației europene este, pentru toți autorii, Occidentul; ei țin să sublinieze orientarea românilor din totdeauna înspre Vest. Arată însă că există și o cultură est-europeană cu influențe asiatice. Iar așezarea geografică a poporului român „este tocmai acolo unde se întâlnește Orientul cu Occidentul Europei. Aceasta se vede mai ales în privința culturii”, afirma Panaitescu²⁹. Un determinism geografic a fixat specificul istoriei românilor în cadrul civilizației europene: „Suntem vecini cu popoare de cultură apuseană, Ungurii și Polonii, și cu altele de cultură răsăriteană, Bulgarii, Sârbii, mai înainte vreme Grecii și Turcii. Acest lucru a avut o foarte mare înrăurire asupra civilizației românești, cât și asupra istoriei politice”.

Panaitescu distinge trei consecințe majore ale acestei stări de fapt:

1. „Prima consecință a acestei așezări stă în faptul că cultura românească e o **cultură amestecată** cu elemente din Orient și din Occident, lucru care se mai resimte în parte și azi în obiceiuri și în viața noastră politică. Până în perioada contemporană a fost precumpănitoare la noi civilizația din Răsărit, bizantină și slavă. Atât în vechea organizare a Principatelor, cât și în stilul de clădire al bisericilor, și în scrierile cronicarilor, alături de modelele slave și bizantine se văd influențe din apusul Europei”³⁰. Ideea este dezvoltată în lecția XX: „Organizarea politică, socială și economică a Țărilor Române. Cultura slavă”, unde se arată: „Principatele române erau organizate după modelul statelor răsăritene din Europa, model luat de la Imperiul Bizantin prin intermediul bulgarilor și sârbilor. Spre deosebire de statele din Apusul Europei, unde

²⁸ Ibidem, p.4.

²⁹ Ibidem, p.6.

³⁰ Ibidem, p.6.

era sistemul feudal, fiecare nobil stăpânitor politic pe moșia lui, statele din răsărit erau unitare și puterea suveranului era aproape absolută. Așa erau și domii țărilor române", „se întitula „autocrat” ca și împărații bizantini”³¹. Aceeași idee o exprima într-un mod practic identic Lambrino în privința politicului³² și a culturii³³. Panaitescu relevă utilizarea limbii medio-bulgare și a stilului bizantin³⁴.

2. „A doua consecință a fost rolul istoric de **apărători ai creștinătății** și ai civilizației, jucat de români împotriva turcilor. Așezați la granița între apusul Europei și regiunile răsăritene cuprinse de turci și de tătari, poporul român a avut rolul unei santinele înaintate postate în fața dușmanului. Noi am apărut la Dunăre, fie prin reprezentantul Țării Românești, Mircea cel Bătrân, fie prin al Ardealului, Ioan Corvin de Huniade, fie prin al Moldovei, Ștefan cel Mare, civilizația Europei de barbaria turcească”³⁵.

Stereotipia „românii apărători ai creștinătății și ai civilizației europene” apare în toate manualele și cu toate prilejurile posibile. Istoricii occidentali (Duroselle) demonstrează cum creștinătatea secolilor XIV-XVII era în plină dezagregare, și încercările de unificare a Europei creștine în fața terorii turce au fost episodice și au eșuat. Istoricii români acordă însă terorii turce o dimensiune hiperbolică, iar românilor un rol esențial de salvatori ai Europei, fapt firesc de altfel: într-un fel este percepută expansiunea turcă de la București, și altfel de la Paris (Francisc I s-a aliat cu Soliman Magnificul).

Lambrino, de pildă, susține că lancul de Hunedoara „și-a pus spada în slujba creștinătății, cum va face mai târziu și Ștefan cel Mare”³⁶ sau „Cum activitatea lui Ștefan fu pusă nu numai în slujba țării sale, ci și a creștinătății întregi, istoria Moldovei din acel timp se încadrează în istoria universală”³⁷.

Panaiteescu continuă: „Este de observat că acest rol nu a încetat cu plecarea turcilor. Și azi suntem santinela înaintată a Europei împotriva barbariei din Răsărit”³⁸. Timiterea este directă la pericolul bolșevic dinspre Rusia. La lecția XLVI, el arată că bolșevizarea Ungariei în 1919 „era o mare primejdie pentru Europa întreagă, deoarece revoluția comu-

³¹ *Ibidem*, p.143.

³² Scarlat Lambrino, Gh.Lazăr și Virgiliu Arbore, *op.cit.*, p.147.

³³ *Ibidem*, p.173, 174.

³⁴ Petre P.Panaiteescu, *op.cit.*, p.150.

³⁵ *Ibidem*, p.6.

³⁶ Scarlat Lambrino, Gh.Lazăr, Virgiliu Arbore, *op.cit.*, p.121.

³⁷ *Ibidem*, p.145.

³⁸ Petre Panaiteescu, *op.cit.*, p.6.

nistă câştigase o poziție în mijlocul continentului. Soldații români însă au salvat Europa și Ungaria de primejdia comunistă. Încă o dată românii își făcură datoria de străjeri pentru apărarea Europei³⁹. Aceeași idee la Lambrino⁴⁰, iar Pătrășcanu, vorbind de revoluția Rusă arată că „bolșevicii s-au găsit în luptă cu întreaga Europă”⁴¹.

Mesajul final al tuturor manualelor este de apărare a democrației, păcii și prosperității, și defavorabil regimurilor totalitare agresive.

Din păcate, acest rol de apărători ai civilizației europene a fost în defavoarea construirii în România a unei civilizații avansate de tip european: „...este foarte glorios pentru noi că am avut acest rol și am știut să-l îndeplinim, dar nu e mai puțin adevărat că, în timp ce Europa apuseană putea să se dezvolte în liniște, să cultive artele și să se îmbogățească, istoria noastră este plină numai de războaie și de predăciuni. Aceasta a făcut ca civilizația la noi să înflorească mai târziu ca în Apus și abia în perioada contemporană să ne putem consolida ca stat liber. De aceea nu putem spune că așezarea noastră geografică a fost prea fericită”⁴².

3. Potrivit lui Panaitescu, așezarea geografică a spațiului românesc are și o consecință de ordin economic: „Românii sunt așezați la malul Dunării de jos și la gurile ei. Dunărea formează pentru Europa o mare arteră de circulație, așa a fost din vremurile cele mai vechi. Prin urmare, România are un rol în istoria economică a Europei prin aceea că este așezată la capătul celei mai mari artere de navigație interioară a continentului. Comerțul cel mare al Sașilor, Polonilor și Genovezilor în Evul Mediu prin țările noastre, cât și luptele cu Ungurii și Turcii, precum și între cele două state pentru stăpânirea Chilei se explică prin această așezare. Și azi importanța economică a României se bazează în mare parte pe **negotul pe Dunăre**”⁴³.

Această ultimă idee se regăsește prea puțin în alte manuale, ceea ce presupune că este opinia particulară a lui Panaitescu. Lupaș de pildă, din contră, consideră că situarea geografică a Țărilor Române a fost nefavorabilă din punct de vedere economic în epoca modernă, din cauza marilor descoperiri geografice⁴⁴.

³⁹ *Ibidem*, p.352.

⁴⁰ Scarlat Lambrino, Gh.Lazăr, Virgiliu Arbore, *op.cit.*, p.402.

⁴¹ D.D.Pătrășcanu, *op.cit.*, p.5.

⁴² Petre P.Panaitescu, *op.cit.*, p.6.

⁴³ *Ibidem*, p.7.

⁴⁴ Ioan Lupaș, *op.cit.*, p.5.

Dar celelalte idei au devenit clișee mentale pentru întreg poporul român, și se regăsesc în discursurile politice (sunt relevante în acest sens Dezbaterile Adunării Deputaților din epoca interbelică).

În sens larg, noțiunea de *civilizație europeană* cuprinde totalitatea creației umane, materiale și spirituale. Am rezervat însă capitole speciale privind *Europa unită după principiul creștin*, *Europa ca sistem politic* (relațiile internaționale bazate pe respectarea echilibrului european și a unui drept public european) și *Europa unității prin consimțământul reciproc* (planurile lui Kalergi și Briand), astfel încât ne vom referi în acest capitol doar la stereotipurile privind celelalte fenomene de civilizație europeană.

1. Un prim clișeu este *Dominația culturii franceze în Europa*. Pentru Bulat, de pildă, „*Dacă Europa a luptat contra pretenției de supremație politică a Franței lui Ludovic XIV, ea primi bucuroasă hegemonia ei culturală*”⁴⁵. Așadar, dacă Europa politică a luptat împotriva dominației Franței, există o Europă culturală dominată benevol de aceasta. Limba și literatură franceză au devenit universale: „*Secolul lui Ludovic XIV refăcu uniunea popoarelor în cultul frumuseții franceze*”⁴⁶. Astfel, după unitatea culturală mai veche, dominată de Biserică, Europa are o nouă unitate culturală, după model francez, care apropie popoarele europene.

La fel, pentru L.P.Georgian, scriitorii din epoca Regelui Soare „*au fost imitați în toată Europa și scrierile lor alcătuiesc literatura numită clasică*”⁴⁷. Deci, literatura clasică este o literatură a Europei întregi, de un anumit tip, de inspirație franceză. Afirmatia că „*Franța se ridică din punct de vedere cultural și artistic la primul rang din Europa*”⁴⁸ sugerează un sistem de valori comune în Europa și o ierarhie culturală.

Rolul culturii franceze ca model pentru o cultură europeană este afirmat de toți autorii pentru secolele XVII-XX. Iorga arată, la rândul său: „*Frederic II nu voia să știe decât numai de limba aleasă a saloanelor din Europa, prin urmare de limba franceză și literatura scrisă în această limbă franceză, pentru clasa subțire din tot cuprinsul continentului*”⁴⁹, ceea ce înseamnă că cultura europeană a secolului XVIII este definită ca o unitate de model francez. La fel, Dimitrescu și Burileanu observă că pleiada de savanți și artiști ai lui Ludovic XIV „*cinstește nu numai Franța, dar și lumea întreagă*”⁵⁰, o lume care, am arătat, nu prea depășește

⁴⁵ T.G.Bulat, *op.cit.*, p.35.

⁴⁶ *Ibidem*, p.43.

⁴⁷ Lucia Pamfil Georgian, *op.cit.*, p.26.

⁴⁸ *Ibidem*, p.110.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.92.

⁵⁰ Marin Dimitrescu, D.N.Burileanu, *op.cit.*, p.72.

Europa. Aceeași supremație culturală a Franței o relevă și Lupaș⁵¹, și exemplele pot continua, demonstrând o concepție comună a tuturor autorilor.

2. Alt nivel de percepție a unei civilizații europene este ocazionat de „europeanizarea” Rusiei lui Petru cel Mare, care nu scapă nici unui autor. Iorga povestește cum Petru „a călătorit în Apus sau în Europa, cum se zicea în Rusia ca și la noi (ca și cum noi, făcând parte din Răsărit, n-am fi făcut parte din continentul Europa)”⁵², ceea ce înseamnă că Europa ca civilizație este sinonimă cu Apusul ei, dar geografic cuprindea și Răsăritul, deci dilema apartenenței la Europa este aceeași pentru est-europeni: o problemă de racordare la civilizația occidentală. În acest scop Petru a obligat „să se îmbrace țara lui în veșminte europene”, raderea bărbilor etc; prin urmare există un cod vestimentar și de înfățișare personală de tip european. Afirmația că „rușii se deprinseseră acuma a se bate europenește”⁵³ denotă un mod de a duce războiul de tip european; acesta este descris de Iorga: „Europa era deprinsă cu războaie încete, cu suverani care stăteau la curte, felul Europei de luptă era al înconjurărilor de cetate și al frumoaselor întâlniri pe câmpul de luptă în care numai puțini cădeau jertfă”⁵⁴, o întreagă mentalitate războinică europeană. Cantemir socotea „că turcii nu mai pot să steie împotriva unei oștiri europene” cum a creat-o Petru I⁵⁵. Armata este o instituție europeană aparținând civilizației. Prin urmare, „Rusia se simți destul de tare și luminată, de europeanizată, pentru a se amesteca în afacerile acestei Europe bătrâne, care o disprețuise până atunci ca pe o țară sălbatică”⁵⁶.

Armata rusă, instituție de tip european, acum devine elementul esențial al integrării Rusiei în Europa ca civilizație, căci „regimentele rusești erau făcute și înarmate întocmai ca regimentele europene”⁵⁷. Mai mult, prin forța astfel dobândită, Rusia se integrează și în Europa ca sistem politic: „să arate că sunt și ruși în Europa și că nu se poate purta război însemnat pe continent fără amestecul lor”⁵⁸.

⁵¹ Ioan Lupaș, *op.cit.*, p.45.

⁵² Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.54.

⁵³ *Ibidem*, p.59.

⁵⁴ *Ibidem*, p.57.

⁵⁵ *Ibidem*, p.61.

⁵⁶ *Ibidem*, p.98.

⁵⁷ *Ibidem*, p.113.

⁵⁸ *Ibidem*, p.113.

Lupaș arată cum Petru I a ridicat Rusia „*Intr-un rând cu statele europene*” prin civilizație⁵⁹, Georgian că „*Dorința lui Petru era să civilizeze Rusia după chipul țărilor din Apus*”⁶⁰, Bulat, de asemenea, că Rusia era o țară „*semibarbară*”, „*cu moravuri orientale și cu o organizare ca a Imperiului Chinez*”⁶¹, dar sub Petru „*rușii căutară să se apropie de Europa*”, „*Rusia putu trece la o țară civilizată*”⁶², „*Rusia începu să părăsească viața sa asiatică și să se apropie de Europa*”⁶³, „*Pentru a-și face loc în Europa, el atacă Turcia și Suedia*”⁶⁴, la fel și Dimitrescu⁶⁵.

Așadar, toți autorii percep o intrare a Rusiei în Europa atât ca civilizație, cât și ca sistem politic, sub Petru I, toți folosind același limbaj. Faptul este de primă importanță, Chaunu caracterizând epoca prin „*trecerea de la mica la marea Europă*”.

Rusia apare deci ca spațiu de civilizație noneuropean (eventual asiatic) până la Petru I, după care ea se integrează în Europa ca civilizație. O semiexcludere a sa se produce în 1917 prin bolșevizare, față de o Europă „*rămasă credincioasă vechilor forme de guvernământ*”⁶⁶. Despre o excludere totală nu putea fi vorba, întrucât în Europa alături de totalitarismul sovietic coexistă fascismul și hitlerismul, de asemenea diferite de democrația europeană.

3. Pentru niște manuale atât de preocupate de istoria politică precum cele românești interbelice, armata de tip european era o foarte importantă instituție a civilizației europene. De aceea este remarcată și într-un alt moment al istoriei europene: intervenția lui Mehmet-Ali, Pașa Egiptului, împotriva Revoluției grecești. Iorga observă că prin „*euro-penizare Egiptul*”⁶⁷ „*și-a întemeiat oastea cea nouă, înarmată, îmbrăcată și exercizată europenește*”⁶⁸; Bulat: „*Pașa din Egipt avea o armată disciplinată după model european*”⁶⁹; Dimitrescu: „*Pașa Mehmet-Ali își*

⁵⁹ Ioan Lupaș, *op.cit.*, p.48-49.

⁶⁰ Lucia Pamfil Georgian, *op.cit.*, p.49.

⁶¹ T.G.Bulat, *op.cit.*, p.69.

⁶² *Ibidem*, p.70.

⁶³ *Ibidem*, p.76.

⁶⁴ *Ibidem*, p.77.

⁶⁵ Marin Dimitrescu, D.N.Burileanu, *op.cit.*, p.78.

⁶⁶ D.D.Pătrășcanu, *op.cit.*, p.319.

⁶⁷ Nicolae Iorga, *op.cit.*

⁶⁸ *Ibidem*, p.232.

⁶⁹ T.G.Bulat, *op.cit.*, p.p.280.

*instruise armata după sistemul european*⁷⁰; Pătrășcanu: „*Mehmet-Ali își înjgheba o oaste organizată și înarmată europenește*”⁷¹ etc.

4. Japonia este alt exemplu de alteritate, față de care civilizația europeană este definită prin imitație. Adoptarea civilizației europene de către Japonia este drumul acesteia spre progres, întrucât Europa este considerată superioară tuturor continentelor, din acest punct de vedere (ca de altfel din toate punctele de vedere).

În viziunea lui Iorga, „*Japonezii fuseră în stare să deprindă de la europeni toate înnoirile tehnice, ajunseră să aibă industrii proprii și învățământ științific împrumutat de la europeni, partide în totul asemenea cu partidele din Europa. Și Japonia, ca și țările industriale din Europa, trebui să-și caute un debușeu*”⁷². Europa are deci o civilizație specifică, preluată de Japonia Erei Meiji: învățământ, tehnică, industrie, viață politică internă. Urmarea adoptării civilizației europene este, ca și în cazul Rusiei, un comportament de tip european în relațiile internaționale, identic cu al statelor din sistemul politic al Europei. Spre deosebire de Rusia însă, Japonia nu se integrează în Europa, ci civilizația europeană și sistemul politic european se extind, se mondializează.

Bulat apreciază că „*Japonia asimilă cu ușurință instituțiile Europei moderne*”. Modalitatea a fost contactul direct între civilizații: „*La început Japonezii făcură apel la europeni, apoi veniră ei însuși în Europa*”, iar urmarea a fost progresul: Japonia se ridică în rândul statelor moderne, iar faptul are și consecințe politice internaționale: „*Europa trebui să țină socoteală de această nouă putere, ambițioasă și doritoare de a arăta lumii valoarea sa*”⁷³.

Pătrășcanu descrie, de asemenea, importul de civilizație europeană prin care aceasta este definită: „*Regimul feudal e desființat, și o nouă Constituție proclamă egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, fură numiți prefecți cum făcu Napoleon. Se crează școli de toate gradele, se reformă justiția punându-se în vigoare legislația franceză și germană; se cheamă tot felul de misiuni europene, civile și militare, se trimiseră cu grămada tineri în școlile apusene. Ca urmare a tuturor acestora s-au*

⁷⁰ Marin Dimitrescu, D.N.Burileanu, *op.cit.*, p.122.

⁷¹ D.D.Pătrășcanu, *op.cit.*, p.51.

⁷² Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.299.

⁷³ T.G.Bulat, *op.cit.*, p.377.

constituit întinse rețele de căi ferate și linii telegrafice, armata fu organizată și instruită europenește, și în 1889 Mutsu-Hito stabili un regim constituțional și reprezentativ⁷⁴. Sunt relevate astfel elementele definitorii prin care civilizația europeană se distinge de altele: infrastructura materială, justiția, legislația, modul de producție, învățământul, regimul politic; Europa este capitalistă, democratică, modernă la sfârșitul secolului XIX.

Percepția problemei este aceeași în celelalte manuale de istorie universală, chiar dacă textele nu au aceeași forță expresivă. Un gen similar de alteritate este și India și China, care se întâlnesc numai la Diaconescu; acesta, după ce arată, ca toți ceilalți, că „Japonezii s-au folosit de progresele civilizației europene spre a-și asigura propășirea țării lor”⁷⁵, explică cum „La Pekin s-a deschis o școală în care se învățau științele barbare europene”⁷⁶ și „sub influența europeană, unii chinezi încearcă emanciparea femeii și copilului”⁷⁷, ceea ce atestă existența unor științe specific europene, ca și a unor relații social-familiale de tip european, căutându-se o aculturație. De asemenea, „indienii se folosesc de progresele civilizației europene”⁷⁸ dar și „Cultura europeană în atingere cu cea indiană s-a influențat de concepțiile spirituale ale gânditorilor indieni”, care sunt de altă factură, întrucât „India își are civilizația ei, în care religia joacă un rol important”⁷⁹ spre deosebire de cea europeană modernă, laicizată.

5. Europa față de ea însăși ca civilizație este descrisă prin clișee care însă nu au aceeași structură ca în cazul contrapunerii față de alteritate. Istoria politică fiind cea care predomină în mod covârșitor în manuale, definirea civilizației europene are un rol secundar și uneori chiar aleatoriu.

• Iorga relevă o dezvoltare urbanistică sincronă: „In toate țările din Europa orașele ajunseră acum la o dezvoltare mult mai mare”⁸⁰, o similitudine a formei de guvernământ monarhico-absolutiste, față de care Anglia secolului XVIII era o excepție: „Anglia era o țară care se cârmuia

⁷⁴ D.D. Pătrășcanu, *op.cit.*, p.253.

⁷⁵ Emil Diaconescu, *op.cit.*, p.230.

⁷⁶ *Ibidem*, p.235.

⁷⁷ *Ibidem*, p.235.

⁷⁸ *Ibidem*, p.230.

⁷⁹ *Ibidem*, p.228.

⁸⁰ Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.35.

*prin sine, pe când toate celelalte țări din Europa erau cârmuite prin suveranii lor*⁸¹. Ideea că sultanul „pentru creștini la un loc, pentru legea și civilizația lor, avea cel mai mare dispreț”⁸², exprimă nonapartenența Turciei la civilizația europeană de esență creștină, care apare unitară în fața alterității (civilizația islamică). Se constată și o percepție comună europeană a alterității: Imperiul Marelui Mogul era „un stat despre care europenii neștiutori spuneau toate minunățiile, închipuindu-și ei că acolo se găsesc cele mai mari bogății și plăceri de pe fața pământului”⁸³, deci un imaginar european, un element de mentalitate comună. Apare și ideea unei Turcii care se vrea europeană prin civilizație: „Sultanul Selim III cel înțelegător pentru viața europeană”⁸⁴. Modelul napoleonian stă la baza civilizației europene moderne: „Europa se îndreaptă în ce privește rânduiala administrativă după reformele lui Napoleon”, „... și în administrație și în legi societatea europeană întrebuințează cu folos aceste daruri ale marelui împărat”⁸⁵. O unitate culturală este dată de circulația curentelor literare: „... li se zice romantici. Același cuvânt se întrebuințează și față de scriitorii din alte părți ale Europei care au scris în aceeași vreme și în același spirit”⁸⁶, sau „În toată Europa se face literatură realistă”⁸⁷. Un alt efort de integrare a Turciei în civilizația europeană: „Sultanul Mehmed credea că turcii trebuie să se schimbe în toate după modelul popoarelor din Europa”⁸⁸ -este sortit eșecului, astfel încât țarul Nicolae I a vrut ca „turcii, a căror stăpânire o socotea o pată pentru viața creștină și civilizată a Europei, să fie goniți în Asia, de unde veniseră”⁸⁹. **Turcia, care geografic stăpânește teritorii din Europa, este considerată asiatică prin civilizație și religie.**

• Lupaș vorbește de o „Europă monarhică și aristocratică”⁹⁰ în secolul XVIII, de o circulație a ideilor liberale și naționale⁹¹, despre un sistem de

⁸¹ *Ibidem*, p.71.

⁸² *Ibidem*, p.89.

⁸³ *Ibidem*, p.104.

⁸⁴ *Ibidem*, p.193.

⁸⁵ *Ibidem*, p.183.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 221.

⁸⁷ *Ibidem*, p.315.

⁸⁸ *Ibidem*, p.232.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Ioan Lupaș, *op.cit.*, p.73.

⁹¹ *Ibidem*, p.66.

valori culturale europene în care se încadrează românii, încât lucrările lui D.Cantemir „erau prețuite în toată Europa”⁹²; tiparul s-a răspândit în toată Europa⁹³.

• Bulat remarcă o ideologie comună „*Tendențele liberale ale popoarelor din Europa*”⁹⁴, o atitudine comună a europenilor datorată unei mentalități comune: „*Descrierile lui Silvio Pellico asupra chinurilor suferite aici emoționează întreaga Europă*”⁹⁵, „*Puterile europene interveniseră mai ales după indemnul spiritelor luminate care-și amintesc de splendoarea Greciei vechi*”⁹⁶. Tratează fenomenul capitalist la nivelul întregii Europe, peste granițele politice: „*În 1880 începu în toată Europa o mișcare protecționistă*”⁹⁷. Mai mult, consideră un regim democratic specific întregii Europe: „*Partidele au împins Europa către un regim democratic și impregnat de socialism*”⁹⁸, o evoluție generală în Europa spre democrație.

• Georgian constată „... după Revoluția Franceză un mare progres în Europa atât în științe cât și în artă și literatură”⁹⁹, „*Omenia se ridică mereu pe scara civilizației. Centrul luminos al civilizației nu mai este însă Răsăritul ca în antichitate, ci Apusul*”¹⁰⁰. Exprimă așadar o unitate culturală a Europei (care aproape singură înseamnă *omenirea*), având ca focar occidentul. Tratarea capitalismului și a expansiunii coloniale este realizată tot la scara europeană.

• Dimitrescu arată cum „tiparul s-a răspândit în toată Europa”, „arabii au transmis busola europenilor”, Lisabona făcând comerț european, era numită „*Capitala Europei*”, „*Europenii au răspândit civilizația și creștinismul în America*”, „*Cunoașterea civilizației vechi a schimbat cu desăvârșire fața Europei în vremea Renașterii*”¹⁰¹, tentativele de europenizare a Turciei: „*Soliman Magnificul ca organizator intern poate sta alături*

⁹² *Ibidem*, p.65.

⁹³ *Ibidem*, p.7.

⁹⁴ T.G.Bulat, *op.cit.*, p.69.

⁹⁵ *Ibidem*, p.253.

⁹⁶ *Ibidem*, p.268.

⁹⁷ *Ibidem*, p.342.

⁹⁸ *Ibidem*, p.342.

⁹⁹ Lucia Pamfil Georgian, *op.cit.*, p.218.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p.218.

¹⁰¹ Marin Dimitrescu, D.N.Burileanu, *op.cit.*, p.4-7.

de oricare din suveranii Europei"¹⁰², „Tinerii turci voiau să europenizeze imperiul” impunându-i o constituție în 1908¹⁰³.

• Pătrășcanu definește epoca contemporană prin „introducerea în Europa în locul monarhiei absolutiste a monarhiei constituționale”, fiind epoca în care „Drepturile omului și ale Cetățeanului se răspândesc în toată Europa” și „Epoca Naționalităților”¹⁰⁴. Remarcă o circulație a ideilor care creează o ideologie comună europeană: „Enciclopedia Franceză a avut o influență enormă asupra Europei și a contribuit la întronarea ideilor moderne. A avut cititori și în țările noastre”¹⁰⁵, spațiul românesc fiind inclus în această zonă. „Mișcarea literară și artistică în veacul XIX”, deși tratată pe țări, are o valoare universală, dar în principal europeană. România se racordează la evoluția democratică apuseană: „Constituția garanta românilor toate drepturile și libertățile practice în Apus mai de mult”¹⁰⁶. Europa este civilizată, creștină, pașnică, democratică, reformistă, și vrea să-și impună modelul: „O conferință se ține la Londra în martie 1877 prin care Turcia fu somată să facă reforme pentru supușii săi creștini”¹⁰⁷, „Țările industriale, în special Anglia, Belgia, Franța, Germania se găseau în fruntea civilizației omenirii”¹⁰⁸; viziunea este mondializată după 1870, dar raportată tot la Europa Occidentală care-și extinde civilizația: „În toate aceste colonii englezii au introdus civilizația”¹⁰⁹. Afirmă existența unei literaturi europene, în care scriitorii români s-au integrat ca valoare în sine, dar au fost marginalizați ca valoare de circulație: „Sunt niște scriitori care, în orice țară s-ar fi ivit, ar fi fost printre cei mai iluștri reprezentanți ai literaturii”, „Dar din pricina limbii noastre necunoscută peste hotare ei au rămas nerelevați în mișcarea literară europeană”¹¹⁰. Capitalismul, democrația, presa sunt prezentate ca fenomene specifice europene și nord-americane¹¹¹. Semnificativă este considerarea Rusiei țariste ca „stat anacronic în

¹⁰² Ibidem, p.41.

¹⁰³ Ibidem, p.198.

¹⁰⁴ D.D.Pătrășcanu, op.cit., p.7-8.

¹⁰⁵ Ibidem, p.27.

¹⁰⁶ Ibidem, p.194.

¹⁰⁷ Ibidem, p.197.

¹⁰⁸ Ibidem, p.242.

¹⁰⁹ Ibidem, p.245.

¹¹⁰ Ibidem, p.266.

¹¹¹ Ibidem, p.267-274.

*Europa*¹¹², dar cauza absolutismului și represiunii, apoi blamarea regimurilor totalitare (bolșevic, fascist și hitlerist) ce contravin propriului sistem de valori al autorului și al României în general, care este democratic. La rândul său, Diaconescu apreciază că „*regimul parlamentar s-a introdus în toate țările civilizate*”¹¹³.

În concluzie, remarcăm o concepție unitară a tuturor autorilor de manuale despre Europa ca civilizație. Diferențele ce apar între un discurs și altul, țin de o firească diferențiere a personalității autorilor, de valoarea științifică a manualelor, de nivelul școlarilor cărora li se adresează (clasa a II-a sau a VII-a) și sunt chestiuni de prezentare mai detaliată sau mai sumară a fenomenelor. Istoricii au imaginea unei civilizații europene unitare, având ca model și pivot Occidentul Europei. Remarcă un decalaj cronologic în defavoarea Estului Europei, dar insistă pe racordarea României la modelul Apusean. Este o civilizație superioară tuturor civilizațiilor Globului, iar adoptarea modelului european înseamnă întotdeauna un mare progres al civilizației. Este o civilizație în evoluție, de la modelul imperiilor feudalo-absolutiste, la cel al statelor naționale capitaliste și democratice, de la înapoiere la progres economic, social, cultural. Valorile națiunii, democrației și progresului sunt urmărite în mod special ca valori europene, din prisma axiologică a României interbelice, care le cultiva. Din acest punct de vedere consideră Rusia până la Petru cel Mare ca noneuropeană, apoi anacronică la începutul secolului XX și primejdioasă în epoca interbelică, iar Turcia, deși geografic în Europa, ca și Rusia -nu a reușit decât sub Atatürk să creeze o civilizație europeană (când geografic ieșise din Europa).

L'IDÉE EUROPÉENNE DANS LES MANUELS D'HISTOIRE DE LA ROUMANIE DE 'ENTRE-DEUX GUERRES (Résumé)

Une histoire de l'idée européenne dans l'espace politique et culturel roumain n'a pas encore été écrite; mais elle est impérieusement nécessaire, et cela pour de nombreuses raisons; pour comprendre le

¹¹² *Ibidem*, p.303.

¹¹³ Emil Diaconescu, *op.cit.*, p.174.

présent par le passé, pour étudier le passé pour répondre aux problèmes du présent (conformément au principe de l'École des Annales), pour définir l'identité européenne des Roumains en étudiant la conscience de l'européenneté chez cette nation, pour réaliser une synchronisation des préoccupations de l'historiographie roumaine avec celles des grandes historiographies occidentales.

En premier lieu il est nécessaire de faire des études de cas appliquées aux différents segments de cette sphère, ce qui servira ultérieurement à une synthèse. Notre travail constitue une telle étude de cas, qui met en valeur comme sources historiques les manuels d'histoire de la Roumanie de l'entre-deux guerres, qui ont été des instruments pour propager l'idée européenne de l'élite intellectuelle vers des milieux plus larges tout en exprimant la mentalité de l'époque et la politique de l'état.

Les manuels, bien qu'élaborés par un grand nombre d'auteurs (nous avons inventorié 128 manuels d'histoire) utilisent les mêmes images, lieux communs, clichés et stéréotypies, ce qui démantre une conception unitaire, une mentalité collective de l'intellectualité roumaine de l'entre-deux guerres. L'idée européenne est structurée dans quelques images-types: „*L'Europe en tant qu'espace géographique et historique*“, „*L'Europe en tant que civilisation*“, „*L'Europe chrétienne*“, „*L'Europe en tant que système politique*“, „*L'Europe réunie par le consentement réciproque*“.

Dans cette première partie de l'étude, nous avons analysé les deux premières images.

L'Europe apparaît comme un espace géographique et historique qui s'étend de l'Atlantique jusqu'aux montagnes Urali et au Bosfor. Conformément aux indications des programmes scolaires, les manuels d'histoire universelle s'occupent exclusivement de cet espace et des zones extraeuropéennes uniquement dans la mesure où celles-ci ont eu d'étranges liaisons avec l'histoire européenne. L'histoire *universelle* constitue pour les manuels, d'une manière programmatique, une histoire européenne et eurocentrique?

L'Europe face d'elle-même est un espace pour une histoire commune ou pour des histoires nationales en interdépendance; elle présente une certaine unité du point de vue de la civilisation de la religion chrétienne, du système politique des relations internationales établies, ce qui peut conduire à une idée paneuropéenne.

L'Europe face aux autres (aux non-européens) apparaît comme une communauté supraethnique, d'une cohésion transcendant les particularités nationales et régionales.

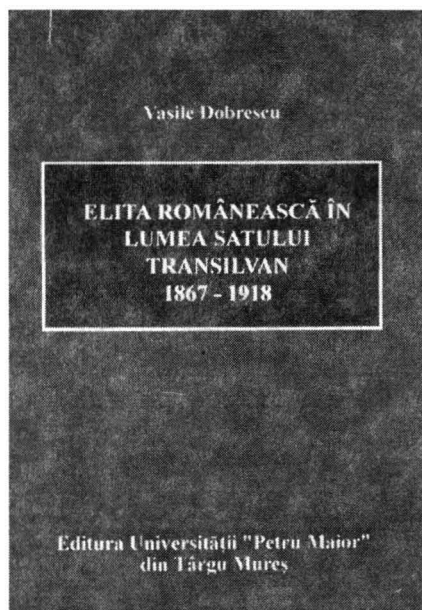
„*L'Europe en tant que civilisation*“ décrit un spécifique européen ayant à la base un système de valeurs sélectionnées et consacrées par l'histoire de l'Europe occidentale. Les fondements de la civilisation européenne sont la tradition gréco-romaine et la religion chrétienne, la formation des peuples de la symbiose des Romains et des Barbares, la création des Etats nationaux, la Renaissance, les langues universelles médiévales, ensuite les langues nationales, la formation de la conscience nationale et de la bourgeoisie capitaliste, l'évolution vers la démocratie. Ces évolutions sont spécifiques à l'Est de l'Europe aussi, mais avec un décalage chronologique; mais il faut souligner le fait que l'espace roumain est raccordé au modèle occidental, intégré dans la civilisation européenne. L'adoption de la civilisation européenne signifie toujours un grand progrès à l'échelle nationale dans tous les cas et la Roumanie c'est l'un de ces cas-ci. Les valeurs de la nation, de la démocratie, du progrès sont poursuivies tout particulièrement, comme des valeurs européennes par le prisme axiologique de la Roumanie de l'entre-deux guerres, qui les cultivait. L'espace russe s'intègre dans la civilisation européenne en commençant par Pierre le Grand, mais à partir du début du XX-e siècle il est anachronique et par la révolution bolchévique il adopte un modèle qui n'admet pas les valeurs spécifiquement européennes. L'espace ottomane, bien que situé géographiquement en Europe, n'appartient pas à la civilisation européenne. La civilisation européenne est adaptée aussi par des espaces qui n'appartiennent pas à l'Europe géographique: l'Amérique, le Japon.

RECENZII

Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan 1867-1918*

Editura Universității "Petru Maior", Tîrgu-Mureș, 1996, 300 p.

Cartea conferențiarului universitar dr. Vasile Dobrescu reprezintă o premieră în istoriografia românească deoarece abordează, prin prisma unei vocații multidisciplinare (politică, economică, sociologică și politologică), problematica economică cu

care s-au confruntat românii transilvăneni de la intrarea lor în câmpul identității istorice până la integrarea Transilvaniei în structura statului român întregit după primul război mondial. Ineditul acestei lucrări constă în faptul că prezintă, într-o viziune integratoare, o chestiune de primordială însemnătate, dat fiind faptul că problema economică a constituit elementul fundamental care a stat la baza mișcării politico-naționale, de emancipare a românilor într-un sistem politic în care aceștia au fost ținuți tot timpul la distanță de posibilitatea exprimării intereselor naționale în raport cu numărul lor și sarcinile pe care aceștia le îndeplineau în fostul Imperiu habsburgic, iar în cazul nostru, în fosta monarhie dualistă.

Structura studiului realizat de cunoscutul istoric transilvănean prezintă, în poziție centrală, problematica agrară cu profundele sale implicații în planul social-politic și al creditului bancar. (Cap.I-*Problematica agrară în activitatea social-politică a elitei românești din Transilvania*; Cap.II-*Orientări teoretice și practice în domeniul agrar*; Cap.III-*Cooperația agrară și evoluția acesteia la românii transilvăneni*; Cap.IV-*Rolul băncilor în consolidarea proprietății agrare a țăranimii și burgheziei românești*). Deși titlul cărții poate sugera o tratare simplistă a unui fenomen economic și social-cultural cu specific rural fundamentat îndeosebi pe o înșiruire de *curriculum vitae* (cum este la modă în epoca actuală), aparența se dovedește înșelătoare la finele lucrării deoarece autorul tratează fenomenul în complexitatea sa, fără a impune însă cititorului concluzii subiective, dinainte fabricate.

Așa cum remarcă și dr. Grigore Ploșteanu în *Cuvântul înainte* care prefațează această carte, pentru burghezia românească din Transilvania, economicul a constituit arma principală în lupta pentru dăinuirea națiunii române din această provincie istorică. Elita românească din lumea satelor (având în vedere că 85% din populația românească era preponderent rurală) și-a fundamentat revendicările politice și culturale pe dezvoltarea economică (având agricultura drept ramură de bază), preocupare ce se regăsește în presă, în activitatea petiționară, parlamentară și, nu în ultimă instanță, în programul Partidului Național Român.

În baza investigațiilor istoriografiei mai vechi și mai recente, a documentației arhivistice și a informațiilor cuprinse în periodicele cu profil social-economic, lucrarea tratează într-o manieră sintetică complexa relație stabilită între elita sătească și lumea satelor prin prisma reliefării intercondiționărilor factorilor social-economici cu structura și evoluția intelectualității românești, în contextul mai larg al modernizării societății transilvănene.

Pentru studierea analitică a fenomenelor care fac obiectul temei tratate, autorul îmbină abordarea cronologică cu cea tematică, dând prioritate ultimei modalități de prezentare și cercetare, prin sublinierea principalelor direcții de acțiune, a rezultatelor și consecințelor activității elitei românești în problematica agrară. Din acest punct de vedere, este prezentată succint evoluția socială a elitei transilvane (identificată cu burghezia și intelectualitatea), a ideilor, concepțiilor și modalităților de manifestare ale gândirii și activității social-politice, precum și implicarea lor în dezvoltarea cooperăției ca mijloc de îmbunătățire a situației precare a țăranimii române și a agriculturii Transilvaniei. Ultimul capitol al lucrării prezintă activitatea băncilor românești în domeniul agrar, îndeosebi transferurile de proprietate care au influențat profund structurile sociale ale țăranimii și burgheziei rurale.

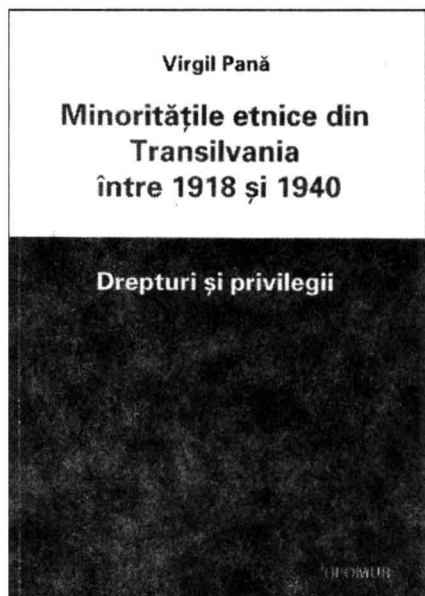
Cu o bibliografie selectivă ce înglobează 240 de titluri, lucrarea conf.univ.dr. Vasile Dobrescu reprezintă o sinteză istoriografică de excepție, cu atât mai mult cu cât autorul abordează cu mult curaj și discernământ un domeniu mai puțin captivant, cu posibilități reduse de mișcare în planul procedeelelor stilistice.

Virgil Pană

Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918-1940. Drepturi și privilegii* *

Editura TIPOMUR, Tîrgu-Mureș, 1996, 312 p.

Lucrarea recent apărută la Editura „TIPOMUR” din Tîrgu-Mureș se impunea ca o necesitate firească, deoarece, până în momentul de față nu există o altă similară în literatura de specialitate. Deși autorul tratează unele aspecte ale vieții minoritare interbelice din România, transpare evident paralela dintre perioada 1918-1940 și cea actuală, deoarece situațiile sunt aproape identice prin faptul că actuala mișcare revizionistă ungară se desfășoară după scenariul interbelic.

Cartea este bine structurată și argumentată științific. Pornind de la protecția minorităților prefigurată de Liga Națiunilor prin tratatele de pace încheiate la Paris, în anii 1919-1920, autorul urmărește, după o schemă logică, regăsirea **Tratatului pentru protecția minorităților**, semnat de România cu Puterile Aliate și Asociate, în legile fundamentale și în celelalte acte legislative ale statului

român și apoi aplicarea acestor hotărâri în practică, în câteva din domeniile vieții politice, economice și spirituale, vehement incriminate de către revizionismul ungar dintre cele două războaie mondiale.

Cu totul inedit este **Capitolul II** din lucrare, în care autorul se ocupă, pentru prima dată în istoriografia românească de după '40, de consecințele pozitive pe care le-a avut generoasa **Rezoluție a Adunării Naționale de la Alba Iulia** pentru pretențiile nejustificate ale Ungariei și ale maghiarilor din România în acordarea de autonomii teritoriale.

Aceste pretenții erau o absurditate, deoarece, cu ajutorul statisticii demografice, este demonstrat faptul că, în afară de cele trei județe „secuiești”, în celelalte județe ale Transilvaniei maghiarii nu atingeau nici

*

Recenzie apărută în *Românul*, anul VII, nr.15(313), 15-21 aprilie 1996, p.5.

măcar proporția de 20% stabilită la Conferința de Pace de la Paris, care le-ar fi dat dreptul să aspire la o viață națională proprie. Totodată, este demonstrat cu ajutorul planșelor și cifrelor cât de diseminată era populația maghiară și germană pe întinsul Transilvaniei și cât de absurdă era ideea împărțirii acestei provincii în cantoane pe principii etnice.

Capitolul privind mișcarea politică minoritară se constituie într-un nucleu în jurul căruia gravitează întreaga carte. Este evidențiat aici, cu numeroase argumente științifice, faptul că obiectivul principal al Partidului Maghiar din această perioadă (chiar și a celui german în anii '30) a fost crearea de enclave etnice și solicitarea unei autonomii în cadrul statului român, acțiune cu bătaie lungă, deoarece se viza, în definitiv, realipirea Transilvaniei la Ungaria, prin revizuirea Tratatului de la Trianon.

Capitolul referitor la mișcarea economică minoritară dovedește cu lux de amănunte faptul că afirmațiile indecente făcute de liderii unor grupuri minoritare din România de azi, conform cărora toate guvernele care s-au succedat la conducerea țării noastre, începând cu anul 1918 și până astăzi, au urmărit distrugerea minorităților etnice, sunt pure fantezii lipsite de cel mai elementar bun simț.

În ultimul capitol, care tratează aspecte de viață culturală (învățămintul minoritar, cultele minoritare și presa minoritară), folosind în cea mai mare parte surse de informație străine și chiar făcând trimiteri la unele lucrări cu caracter revizionist, autorul scoate în evidență faptul că viața spirituală minoritară și-a urmat cursul firesc, ba, mai mult, instituțiilor acesteia li s-au adăugat noi privilegii pe lângă cele vechi moștenite de la statul ungar.

La elaborarea lucrării, autorul a consultat articole, studii și lucrări dedicate temei, atât românești cât și străine, precum și unele documente de arhivă. Cele 83 de titluri din „**Bibliografia selectivă**” publicată în finalul lucrării stau mărturie bogatei documentări a autorului, dând credibilitate și prestanță științifică lucrării.

Dacă despre problema minoritară de azi -arată autorul în Cuvântul înainte al cărții- existentă mai mult sau mai puțin (sau chiar deloc) în România, nu se pot scrie încă lucrări cu caracter general, datorită lipsei de perspectivă istorică, studiarea perioadei interbelice suplinește întru totul acest neajuns, deoarece situațiile sunt similare până la suprapunere, dând o și mai mare credibilitate marelui Eminescu, care era convins că: „**Toate-s vechi și nouă toate**”.

Liviu Boar

ABREVIERI

ABREVIATIONS • ABKÜRZUNGEN • ABREVIATIONS

ACMIT	<i>Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania</i> , Cluj, I-VI, 1926-1931-1938
ACMIT	<i>Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , Secția pentru Transilvania, Cluj, I, 1926, IV, 1932-1938
ActaMN	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca, I, 1964 sqq.
ActaMP	<i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău, I, 1977 sqq.
AlIA	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie</i> , Cluj, I, 1959. sqq.
AlIAI	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” Iași</i> , I, 1964 sqq.
AlIC	=AlI=AlIA- <i>Anuarul Institutului de Istorie (și Arheologie)</i> , Cluj, I-II, 1958 sqq.
AlIN	<i>Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj - Sibiu</i> , I, 1921/22 - XI, 1947
AlSC	<i>Anuarul Institutului de Studii Clasice</i> , Cluj - Sibiu, I, 1928/32 - V, 1944/48
Aluta	<i>Aluta</i> , <i>Anuarul Muzeului Județean Covasna</i> , Sf. Gheorghe, I, 1969, sqq.
AnnÉp	<i>L'Année Epigraphique</i> , Paris, 1897 sqq.
Apulum	<i>Apulum</i> , <i>Buletinul Muzeului de Istorie din Alba Iulia</i> , I, 1942 sqq.
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei</i> , București, I, 1961, sqq.
ArhStat, Acta politica	- <i>Arhivele Statului</i> , Filiala Tîrgu-Mureș, <i>Acta politica</i>
ARMSI	<i>Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice</i> , București, I, 1923 sqq.
BCMI	<i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , Craiova - Vălenii de Munte - București, I, 1908 -XXXVIII, 1945
BMI	<i>Buletinul Monumentelor Istorice</i> , București, I, 1971 sqq.
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>

<i>Dacia</i>	<i>Dacia, recherches ethnografie découvertes archéologiques en Roumaine, București, I, 1924 - XII, 1948; N.S., Revue d'archéologie ethnografie d'histoire ancienne, București, I, 1957 sqq.</i>
<i>DIR</i>	<i>Documente privind Istoria României, 32 vol., București, 1951-1960</i>
<i>ED</i>	<i>Ephemeris Dacoromana, București-Roma, I-X, 1923-1945</i>
<i>EpigrTrav</i>	<i>Epigraphique Travaux, Acts de XI-ème Congres International d'Epigraphie, 1977</i>
<i>IDR</i>	<i>I.I.Rusu, Inscriptiile Daciei Romane, București, I, 1975 sqq.</i>
<i>IMCD</i>	<i>In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj-Napoca, 1974</i>
<i>IstRom</i>	<i>Istoria României, I-IV, București, 1960-1969</i>
<i>Marisia</i>	<i>Marisia, Studii și Materiale, Arheologie, Istorie, Etnografie, Tîrgu-Mureș, V, 1975 sqq.</i>
<i>MatArh</i>	<i>Materiale și Cercetări Arheologice, București, I, 1953 sqq.</i>
<i>Materiale</i>	<i>= MatArh = MCA = Materiale și Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie, București, I, 1953 -X, 1973</i>
<i>MNIT</i>	<i>Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj</i>
<i>RevArh</i>	<i>Revista Arhivelor, București, I, 1924-1946; seria nouă I, 1958 sqq.</i>
<i>RevMuzMon</i>	<i>Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente Istorice și de Artă, București, I, 1932 sqq.</i>
<i>SCIV(A)</i>	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche (și de Arheologie, din 1974), București, I, 1950 sqq.</i>
<i>SCN</i>	<i>Studii și Cercetări Numismatice, București, I, 1957 sqq.</i>
<i>StMat</i>	<i>Studii și materiale, Muzeul Județean Mureș, I, 1965 - III - IV, 1972 (de la vol.V, 1975 sub numele Marisia) sqq.</i>
<i>Studia</i>	<i>= SUBB = Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia, Cluj, I, 1956 sqq.</i>
<i>TIR</i>	<i>Tabula Imperii Romani, L34, Budapest, 1968; L35, București, 1969</i>
<i>Transilvania</i>	<i>Transilvania, editată de ASTRA, Brașov - Sibiu, apare între 1868-1946</i>

AUTORII

LES AUTEURS • DIE VERFASSEN • THE AUTHORS

ANDRAȘ CARMEN MARIA, cercetător științific, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Tîrgu-Mureș, Academia României

ARDEVAN RADU, doctor în istorie, cercetător științific, Institutul de Arheologie, Cluj-Napoca

BOAR LIVIU, profesor, director, Arhivele Naționale -Direcția Jud.Mureș

BOSOANCĂ TRAIAN, cercetător științific, Muzeul Județean Mureș

BUTA ANA-MARIA ALEXANDRA, muzeograf, Muzeul de Istorie, Brașov

CÎMPEANU ALEXANDRU, profesor, Arhivele Naționale -Direcția Jud.Mureș

COSTEA SIMION, asistent cercetare, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Tîrgu-Mureș, Academia Română

COZMA AURELIA, muzeograf, Muzeul de Istorie, Sibiu

DANEȘ MARIA, muzeograf, Muzeul de Istorie, Sibiu

FEȘTEU MARIA, muzeograf, O.J.P.C.N. Mureș, Tîrgu-Mureș

FOLA NICOLAE VICTOR, profesor, Tîrnăveni

GALEA AUREL, doctor în istorie, profesor, Liceul „Gheorghe Șincai” Tîrgu-Mureș

GRAMA ANA, cercetător științific principal, Muzeul ASTRA Sibiu

GRAMA VIOREL, profesor, Arhivele Naționale -Direcția Jud.Mureș

GRIGORESCU FLORA MARIANA, muzeograf, Muzeul Județean Mureș

HUSAR ADRIAN, lector universitar, Universitatea „Petru Maior”, Tîrgu-Mureș

MAN IOAN-EUGEN, tehnician arhitect, Primăria Municipiului Tîrgu-Mureș

MAN NICOLETA, muzeograf, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș

PANĂ VIRGIL, cercetător științific, Muzeul Județean Mureș

PETICĂ MIHAI, director adjunct, Muzeul Județean Mureș

PLOEȘTEANU GRIGORE, doctor în istorie, director, Institutul de Cercetări
Socio-Umane, Tîrgu-Mureș, Academia Română

POP VASILE, profesor pensionar, Tîrgu-Mureș

RANCA ION, doctor în istorie, Tîrgu-Mureș

RUSTOIU AUREL, cercetător științific, Institutul de Tracologie, Cluj-Napoca

ȘERBAN MELINTE, director, Studioul Teritorial de Radio

TEODORESCU VIRGILIU Z., profesor, inspector de specialitate, Arhivele
Naționale București

TURC CORINA, cercetător științific principal, Institutul de Cercetări Socio-
Umane, Tîrgu-Mureș, Academia Română

ZRÍNYI ANDREI, muzeograf pensionar, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-
Mureș

PENTRU CONȚINUTUL LUCRĂRILOR RĂSPUND AUTORII

Tehnoredactare:
Flora Mariana Grigorescu
Culegere texte:
Elena Boier
Mihaela Țîru

Tiparul executat sub comanda nr. 1985/1996 la
S.C. MEDIAPRINT S.R.L.
Str. Livezeni nr. 6, 4300 Tg. Mureș
tel.: 065-255.382

I.S.S.N. 1221-0943

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>